

CUJOSS

C. XLIV - Aralık 2020 - S. 2

Volume: XLIV - December 2020 – Issue: 2

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Sosyal Bilimler Dergisi

Sivas Cumhuriyet University
Faculty of Letters
Journal of Social Sciences

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

Sosyal Bilimler Dergisi

Sivas Cumhuriyet University

Faculty of Letters

Journal of Social Sciences

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sivas Cumhuriyet University
Edebiyat Fakültesi / Faculty of Letters
Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences
Sivas, 2020TM
ISSN: 1305-5143
Kapak & Tasarım: Arş. Gör. Okan Güven

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sivas Cumhuriyet University
Edebiyat Fakültesi / Faculty of Letters
Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences

CUJOSS

Cilt / Vol: XLIV

Sayı / Issue: 2

Aralık / December 2020

*Haziran ve Aralık aylarında yayımlanan hakemli bir dergidir.
A Peer-Review Journal Published in June and December*

*Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınıdır.
Published and Released by: Faculty of Letters of the Sivas Cumhuriyet University*

*Bu dergi, BASE, EBSCO, IDEALONLINE, ISAM ve SOBIAD tarafından taranmaktadır.
This journal is indexed by; BASE, EBSCO, IDEALONLINE, ISAM and SOBIAD*

İmtiyaz Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mehtap ERDOĞAN TAŞ
(Edebiyat Fakültesi Dekanlığı Adına / Dean of Faculty of Letters)

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ
(Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Department of Turkish Literature and Language)

Editörler / Editors

Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL
(Tarih Bölümü / Department of History)
Doç. Dr. Onur BALCI
(Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Contemporary Turkish Dialects and Literature)
Doç. Dr. Vehbi ÜNAL
(Sosyal Hizmet Bölümü / Department of Social Service)
Dr. Öğr. Üyesi Sedat BAY
(İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü / Department of English Language and Literature)

Yazı İşleri / Director of Articles

Arş. Gör. Gülseren KOYUN ESEN (Sanat Tarihi Bölümü / Department of Art History)
Arş. Gör. Okan GÜVEN (Tarih Bölümü / Department of History)

Örnek Makale Künye Gösterimi / Illustration of Sample Article Imprint

Azmi Süslü, "Ermeni Terörizminin Kaynakları ve Sivas Örneği", *CUJOSS*, c. XL, S. 1, Sivas 2016, ss. 97-106.

İletişim / Contact

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Merkez Kampüsü *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi*, A Binası, Dekanlık, 58140 Merkez / SIVAS
cujoss@cumhuriyet.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mehtap ERDOĞAN TAŞ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları – Sivas/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Türk Dili ve Edebiyatı – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Tarih – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Onur BALCI (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Vehbi ÜNAL (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sosyal Hizmet – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Sedat BAY (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / İngiliz Dili ve Edebiyatı – Sivas TÜRKİYE)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Hasan BABACAN (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi – Burdur/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Jemaleddine BENHAYOUN (Abdulmalek Essadi University / FAS)
Prof. Dr. Fatma Gül CİRHİNLİOĞLU (Yakın Doğu Üniversitesi – Lefkoşa/KKTC)
Prof. Dr. İzzet DUYAR (İstanbul Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ömür Dilek ERDAL (Hacettepe Üniversitesi – Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Erdal ESER (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hasan KAPLAN (İbn Haldun Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Steven L. KUHN (Arizona University / ABD)
Prof. Dr. İrfan MORINA (Universitet i Prishtines / KOSOVA)
Prof. Dr. Emel ÖZKAYA (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Carmen Elizabeth PUCHIANU (Transylvania University of Brasov / ROMANYA)
Prof. Dr. Adelheid RUNDHOLZ (Johnson C. Smith University / ABD)
Prof. Dr. Saim SAVAŞ (Uşak Üniversitesi – Uşak/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fadime SUATA ALPASLAN (İstanbul Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yücel ŞENYURT (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi – Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Recep TOPARLI (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Vladan VIRIJEVIC (Kosovska Mitrovica University / SIRBİSTAN)
Prof. Dr. Cemal YALÇIN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. İsmail BAYKARA (Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi – Van/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ahmet Cem ERKMAN (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi – Kırşehir/TÜRKİYE)
Assoc. Prof. Elisabetta MARINO (University of Rome Tor Vergata / İTALYA)
Assoc. Prof. Alexandra NIKCEVIC BATRICEVIC (University of Montenegro / KARADAĞ)
Doç. Dr. Sevinç QASIMOVA (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAJCAN)
Doç. Dr. Zubaida SHAKDAM (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi / KAZAKİSTAN)
Dr. Öğr. Üyesi Veda BİLİCAN GÖKKAYA (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Assist. Prof. Canan ÇAKIRLAR (Universitat Groningen / HOLLANDA)
Dr. Öğr. Üyesi Ümit ÇAYIR (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Berkay DİNÇER (Ardahan Üniversitesi – Ardahan/TÜRKİYE)
Assist. Prof. Tamara JOVOVIC (Mediterranean University / KARADAĞ)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KUTLU (Pamukkale Üniversitesi – Denizli/TÜRKİYE)
Dr. Susan Marie MENTZER (Universität Tübingen / ALMANYA)
Dr. Ludovic SLIMAK (CNRS / FRANSA)

ALAN EDITÖRLERİ / EDITORS OF BRANCHES

Prof. Dr. Ayşen AÇIKKOL YILDIRIM (Antropoloji Bölümü, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Emel ÖZKAYA (Mütercim-Tercümanlık, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Miraç Burak GÖNÜLTAŞ (Sosyal Hizmet, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Sevda MUTLU (Sosyoloji, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ (Fransız Dili ve Edebiyatı, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bekir ZENGİN (Alman Dili ve Edebiyatı, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Uğur BAŞARAN (Halkbilimi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Meryem Berrin BULUT (Psikoloji, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ebru BİLGET FATAHA (Sanat Tarihi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt DEDE (Tarih, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem DEMREN (Halkbilimi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ERDOĞAN (Türk Dili ve Edebiyatı, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Yakup HAMDİOĞLU (Felsefe, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Sebati İŞKİN (Türk Dili ve Edebiyatı, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüde ZENGİN (İngiliz Dili ve Edebiyatı, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Olcay ZENGİN KOŞAN (Arkeoloji, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)

HAKEM KURULU (BU SAYI) / BOARD OF REFREE (CURRENT ISSUE)

Prof. Dr. Ahmet BOZDOĞAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hülya ERAYDIN ARGUNŞAH (Erciyes Üniversitesi – Kayseri/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Haldun EROĞLU (Ankara Üniversitesi – Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Süheyla YÜKSEL (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mehmet AK (Alanya Alaeddin Keykubat Üniversitesi – Antalya/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ercan ÇELEBİ (Kastamonu Üniversitesi – Kastamonu/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Filiz ÇOLAK (Uşak Üniversitesi – Uşak/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Miraç Burak GÖNÜLTAŞ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bülent İŞLER (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi – Ankara/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mehmet KANAK (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Zafer KARADEMİR (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi – Burdur/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi – Çanakkale/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Fatih ORHAN (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi – Erzincan/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Hakan SARIÇAM (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Serkan YAZICI (Sakarya Üniversitesi – Sakarya/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Meryem ACARA ESER (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Gülcan AZİMLİ ÇİLİNGİR (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi – Van/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Orhan BİNGÖL (Gümüşhane Üniversitesi – Gümüşhane/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Turan DOĞAN (Harran Üniversitesi – Urfa/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Pelin DOĞAN (Munzur Üniversitesi – Tunceli/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Tuba GÜLCEMAL (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Şule GÜMÜŞ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOCA (Ordu Üniversitesi – Ordu/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Hatice KUTLAR (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Neşe OKTAY (Artvin Çoruh Üniversitesi – Artvin/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Levent Ersin ORALLI (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi – Ankara/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Erhan SOLMAZ (Uşak Üniversitesi – Uşak/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Olcay TİRE (Munzur Üniversitesi – Tunceli/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Nurperihan TOSUN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Ahmet Caner ÇATAL (Mustafa Kemal Üniversitesi – Hatay/TÜRKİYE)
Dr. Adil ÇELİK (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Buket ÇELİK (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Mustafa DUMAN (Uşak Üniversitesi – Uşak/TÜRKİYE)
Dr. Gamze ŞENTÜRK (Munzur Üniversitesi – Tunceli/TÜRKİYE)

Dergimiz Hakkında:

Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1982'den beri yayın hayatında olan hakemli, bilimsel bir dergidir.

Dergi, her yıl haziran ve aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez çevrimiçi olarak yayımlanmaktadır.

Dergimiz, şu alanlarda yazılmış makaleleri kabul etmektedir: Alman Dili ve Edebiyatı, Antropoloji, Arkeoloji, Coğrafya, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Felsefe, Fransız Dili ve Edebiyatı, Türk Halkbilimi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, Sanat Tarihi, Sosyal Hizmet, Sosyoloji, Türk Dili ve Edebiyatı, Psikoloji ve Tarih. Dergimizde yayımlanan yazıların hukukî sorumlulukları yazarların kendilerine aittir.

Editörden:

1982'den beri yayın hayatına devam eden ve Türkiye'nin en köklü dergilerinden biri olan Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 44. cildinin 1. sayısını bilim dünyasının hizmetine sunmuş olmanın verdiği mutluluğu ve kıvancı yaşıyoruz.

Bu sayımızda sosyal bilimlerin tarih, psikoloji, sosyoloji, sanat tarihi, İngiliz edebiyatı, Türk edebiyatı, halkbilimi ve antropoloji disiplinlerine ait toplam 17 özgün makale ve 1 kitap tanıtımı bulunmaktadır. Bu makalelerin her biri editör ekibimiz tarafından titizlikle incelenerek alanının uzmanı olan hakemler tarafından değerlendirilmiş kendi alanına katkı sağlayacak nitelikte makalelerdir.

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dergisi yeni kadrosuyla yayın hayatına devam etmektedir. Dergimizin yeni sayılarında buluşmak dileğiyle...

Editörler

İÇİNDEKİLER

Makaleler

Faruk AY – Nazan YALÇIN ERİK, <i>Üniversite Öğrencilerinin Küresel Isınma ve İklim Değişikliğine Yönelik Bilgi ve Algı Düzeyleri</i>	1-18
Abdulkadir BAYRAM, <i>Popüler Kültürle Sürüklenen Sözcükler</i>	19-30
Ahmet BOZDOĞAN, <i>Dönem Romanı Kavramı</i>	31-40
Biray ÇAKMAK, <i>Taşrada Modern Şehir Yönetimi Pratiğinin Doğuşu: Uşak Kazasında Belediyecilik (1867-1909)</i>	41-58
Buket ÇELİK – Sevda FİŞNE, <i>11 ve 13 Numaralı Kilise Fihristi Defterlerine Göre Sivas Vilayetinde Gayrimüslimlere Ait Binaların Yapım ve Onarımıyla İlgili Hükümlerin Fihristi</i>	59-86
Yılmaz DAŞLI – Ecem DEMİR YURTSEVEN, <i>Yoksulluğa İlişkin Nedensel Atıfların Yoksullara Yardım Politikalarına İlişkin Tutumlar Üzerindeki Etkisi</i>	87-100
Hüseyin GÜNARSLAN, <i>Avrupalıların Doğu Ticareti Mücadelesi: İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Kurulması</i>	101-126
Erdem KARACA, <i>Briand-Kellogg Paktı Etrafında Dünyada Barışı Tesis Etme Çabaları ve Türkiye</i>	127-150
Başak KARATEKE – Şebnem SOYSAL ACAR, <i>Gece Korkusu Olgularında Sanatla Terapi ve Yaratıcılık Tekniklerinin Kullanılması: Bir Olgu Sunumu</i>	151-162
Yusuf Ziya KESKİN, <i>Depremzedelerin Anlatılarıyla 1939 Erzincan Depremi ve Sonrasındaki Gelişmeler</i>	163-178
Damla ÖNK – Enis Baha BİÇER, <i>Sağlık Kurumlarında Paket Fiyat Uygulamasının İncelenmesi: Bir Üniversite Hastanesi Örneği</i>	179-202
Erhan SOLMAZ – Fatih ORAN, <i>Kaybolmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Bir Meslek; Kula'da Keçecilik</i>	203-222
Sena ŞAHİNİ, <i>Beş Küçük Domuz ve Filler de Hatırlar Romanlarında Hercule Poirot'nun Yazar-Dedektif Olarak İşlevi</i>	223-236
Gülsüm TARÇIN, <i>Çukurova-İsalı Avoşarlarının Ağıt Söyleme Geleneği ve Ağıtları Üzerine Bir Değerlendirme</i>	237-268
İlknur TATAR KIRILMIŞ, <i>Parabasis Roman Yahut Alesta Gönül</i>	269-278

M. Tolga USLU, *Bir Kozmoloji Olarak "Adalet Dairesi" Teorisi ve Klasik Dönem Osmanlı Toplumundaki Yansımaları*.....279-308

Sinan YILMAZ, *Bizans'da Ölüm İkonografisi*.....309-330

Kitap Tanıtımı

İlkgül KAYA ZENBİLCİ, *Murat Tural, Sütun Tepesinde Bir Ömür Aziz Simeon, Giriş Derleme ve Tercüme. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2018, 170 sayfa, 2 harita, 2 resim, 15x21 cm. ISBN: 978-605-396-462*.....331-340

Makalenin Geliş Tarihi: 15 Haziran 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 7 Aralık 2020

**ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KÜRESEL ISINMA VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE
YÖNELİK BİLGİ VE ALGI DÜZEYLERİ**
KNOWLEDGE AND PERCEPTION LEVELS OF UNIVERSITY STUDENTS TOWARDS GLOBAL WARMING -
AND CLIMATE CHANGE

*Faruk Ay**
*Nazan Yalçın Erik***

Öz

Bu çalışmanın amacı, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi öğrencilerinin küresel ısınma ve iklim değişikliğine ilişkin bilgi düzeylerinin ve algılarının belirlenmesidir. Araştırmada 382 öğrenciden veriler toplanmıştır. Veriler SPSS programa aracılığıyla frekans, yüzde, ortalamalar, bağımsız örneklem t testi ve ANOVA gibi testlerden yararlanılarak analiz edilmiştir.

Öğrencilerin iklim değişikliği ile ilgili olarak genel bilgi düzeylerinin "orta" düzeyde olduğu, bununla birlikte iklim değişikliği ile ilgili "mücadele" konusunda bilgi düzeylerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir. Araştırma bulgularında öğrenciler iklim değişikliğini "doğal dengenin bozulması" olarak tanımlamışlardır. Öğrencilerin küresel ısınma ve iklim değişiklikleri ile ilgili bilgi kaynaklarının en fazla internet, bilimsel çalışmalar ve TV-radyo olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin iklim değişikliklerinin başlıca nedenleri hakkındaki görüşlerinin sırasıyla "hava kirliliği, ormansızlaşma ve ozon tabakasının delinmesi" olarak saptanmıştır. Araştırma bulgularında ayrıca aylık gelir, bilim alanı, baba mesleği, "ailenin yaşadığı yer", "iklim koşulları hakkında ders alma" değişkenleri ile öğrencilerin iklim değişikliği görüşleri arasında anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Bilim alanlarına göre sosyal bilimlerde öğrenim gören öğrencilerin iklim değişikliğinin etkileri ve mücadele yolları konusunda bilgi düzeylerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir.

* Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sivas/TÜRKİYE; ORCID: 0000-0002-4201-4422

** Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği, Sivas/TÜRKİYE; ORCID: 0000-0001-7849-8660

Sonuç olarak öğrencilerin iklim değişikliği bilgi düzeylerinin artırılması amacıyla ve özellikle iklim değişikliği ile ilgili “mücadele” konusunda daha etkin eğitimlerin verilmesi ve farkındalıklarının artırılması önerilebilir

Anahtar Kelimeler: *Küresel ısınma, İklim değişikliği, Çevre Bilinci.*

Abstract

The aim of this study is to determine the knowledge levels and perceptions of Sivas Cumhuriyet University students regarding global warming and climate change. In the study, data were collected from 382 students. The data were analyzed with SPSS program by using frequency, percentage, averages, independent sample t test and ANOVA tests.

The general level of knowledge of the students about climate change is “medium”, however, it has been determined that the level of knowledge about “struggle” related to climate change is “lower”. In the research findings, students defined climate change as “disruption of natural balance”. It has been determined that the sources of information about students' global warming and climate changes are mostly internet, scientific studies and TV-radio. Students' views on the causes of climate changes were determined as "air pollution, deforestation and puncture of the ozone layer", respectively. In the research findings, it was also determined that there were significant differences between monthly income, science field, father's profession, where the family lives, taking lessons about climate conditions and students' views on climate change. According to the fields of science, it is determined that students studying in the social sciences have a lower level of knowledge about the effects of climate change and ways of struggle.

As a result, it may be suggested to provide effective trainings and awareness raising in order to increase the knowledge levels of students on climate change, and especially on “struggle” related to climate change.

Keywords: *Global Warming, Climate Change, Student Perception.*

Giriş

Küresel anlamda bilim ve teknolojideki hızlı değişim ve gelişim süreci bir yandan insanların yaşam standartlarının artmasını sağlarken diğer yandan çevredeki pek çok şeye zarar vermekte ve yaşanabilir koşulların negatif olarak değişmesine neden olmaktadır. Sanayi devrimi ve sonrasında yaşanan gelişmeler ve özellikle de petrol, kömür gibi fosil yakıtların aşırı ve kontrolsüz kullanımı toplumların refah düzeylerini arttırırken hava, su ve toprak gibi genel anlamda kirlilikle uğraşmalarının da başlangıcı olmuştur. Tüm bu kontrolsüz yakıt kullanımı ekolojik dengenin tahrip olmasına yol açmış ve dolayısıyla çevre sorunları canlılar için hayati derecede tehlikeli olma olasılığını arttırmıştır. Özellikle 1990' lı yıllardan sonra başlayan çevresel farkındalık küresel ısınma teriminin toplumlar tarafından daha anlaşılabilir olarak ifade edilmesiyle bu konudaki farkındalığı da arttırmıştır. Genel anlamda küresel ısınma kavramı “insan etkisiyle atmosferin yapısının bozularak iklimin değişmesi” olarak tanımlanmaktadır (Durkaya & Durkaya, 2018).

10 yıl öncesinde sadece bilimsel çalışmaların konusu olarak veya fantastik filmlerin konusu gibi görülen küresel iklim değişikliğini günümüzde ne yazık ki birebir yaşıyoruz. Bu gerek mevsimsel düzenin değişimi, tahmin edilemeyen zaman ve büyüklükteki yağışlar, fırtınalar, kasırga ve hortum gibi doğa olayları ile insanların yaşam alanlarını ve süreçlerini tehdit ederken aslında yıllardır küresel iklim değişikliği ile ilgili uyarıların ne kadar haklı olduğunu da göstermektedir. Gerçekçi bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde günümüzde

artan sanayileşme, artan nüfus, çarpık kentleşme, doğa tahribatı birçok çevre sorununa neden olmaktadır. Toplumlar veya bireyler tarafından önemsiz olarak görülen bazı olaylar ve alınmayan önlemler ise gelecekte yaşanacak afetlerin etkilerinin artmasına veya farklı afet risklerinin oluşmasına neden olmaktadır. (Kadıoğlu, 2012: 7).

Küresel ısınma ve iklim değişikliği kavramları genellikle hatalı bir şekilde aynı kapsamda kullanılmaktadır. Küresel ısınma, tüm canlıları etkileyen ve çevresel değişikliklere neden olan, yere ulaşan güneş ışınlarının atmosferde biriken sera gazlarının etkisi ile tekrardan atmosferin üst kısımlarına dengeli bir şekilde yansıtılmaması sonucunda alt katmanlarda sera etkisinin oluşması yani ısının artması demektir (Jones & Wingley, 1990). İklim değişikliği ise insan faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan sera gazlarının atmosferde birikmesi ve atmosferin yapısının bozulması sonucunda, iklimlerin normal seyrinin devam etmemesi ve normal olmayan iklimsel olayların meydana gelmesidir (Polat & Dellal, 2016: 47). Atmosferdeki sera gazlarının oranı, 1750'li yıllarda başlayan sanayi devrimi sonrasında artmaya başlamış, karbondioksit oranı %40'luk bir artış göstererek 280 ppm'den 394 ppm'e ulaşmıştır. Bu sıcaklık artışı iklim sisteminde değişikliklere sebep olabilmektedir (Karaman & Gökalp, 2010: 60). Küresel ısınma sera gazlarının potansiyel etkilerinden sadece birini ifade etmektedir. Küresel ısınma ile iklim değişikliği birbirini tetikleyerek, buzulların erimesi, deniz suyunun yükselmesi, seller, yangınlar, sağlık problemleri gibi birçok problemi de beraberinde getirmektedir. (Çetinsoy, 2010: 9; Tetik & Acun, 2015: 1460).

Yaygın görüşün tersine iklim değişikliğinin etkisi sadece sıcaklıklardaki artıştan ibaret değildir ve esasında kuraklık, sel, şiddetli kasırga gibi hava olaylarının sıklığı ve etkisinde artış, okyanus ve deniz suyu seviyelerinde yükselme, okyanusların asit oranlarında artış, buzulların erimesi gibi etkenler sonucunda bitkiler, hayvanlar ve ekosistemlerin yanı sıra insan toplulukları da ciddi risk altındadır. İklim değişikliğinin yıkıcı etkilerini en aza indirmek için ortalama sıcaklıklardaki artışın azami 2°C ile sınırlanması gerekmekte olup, bu hedefin gerçekleşebilmesi için atmosferdeki CO₂ oranının 450 ppm seviyesini aşmaması gerekir. Mevcut politikalar ve uygulamalar ile bu kullanım potansiyelinin de devamında artışın devam edeceği öngörülmektedir.

Küresel İklim Değişikliğine Yol Açan Etkenler ve Sonuçları

Birçok araştırmaya göre küresel ısınma ve iklim değişikliğinin başlıca nedeni sera gazı emisyonlarının özellikle antropolojik faaliyetler sonucunda artmasıdır (Kovancılar, 2001; Demirbaş ve Pektaş, 2009; Gervais, 2016), ancak Peker ve Demirci'nin (2008) belirttiğine göre Bradley (2003) ve Cole (2003) gibi daha az sayıda da olsa iklim değişikliğinin doğal bir süreç olarak gelişebileceği iddiasında olanlar da vardır. Küresel iklim değişikliğinin başlıca nedeni; özellikle kömür gibi fosil yakıtların kontrolsüz kullanımı, atmosferdeki karbondioksit oranının artmasına neden olurken telafisi zor zararları da başlatmıştır. IPCC'ye göre 2004 yılında insan kaynaklı sera gazı emisyonlarının %56'sının fosil yakıt kullanımı kaynaklı olduğu, ormansızlaşmanın da bu süreçte %17'lik bir paya sahip olduğu belirlenmiştir.

Küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi çevre ile ilgili sorunların temelinde yüzlerce yıllık nedenler olmakla birlikte bunları geri alma ihtimali olmasa da, çevresel etkilerin büyümesinin önüne geçebilecek tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu ise ancak eğitim sürecinde olan öğrencilerin bilinç düzeylerinin geliştirilmesiyle mümkün olabilecektir (Ergin vd.,2017:173).

Birçok çalışma, insanların küresel ısınma konusundaki farkındalıklarının üst düzeyde olduğunu göstermektedir (Leiserowitz, 2003). Ülkemizde ise Bahar ve Aydın (2000) tarafından üniversite öğrencilerinden bir grup üzerinde yapılan çalışma ise, küresel ısınma konusunda bazı kavram karışıklıkları olduğunu göstermektedir.

Küresel ısınma ve iklim değişikliği ile ilgili yapılan araştırmalarda küresel ısınma ve iklim değişikliği ile ilgili bilgi ve farkındalık düzeylerinin farklılıklar gösterdiği açıkça görülmektedir. Bu konuda yapılan bazı çalışmalara kısaca değinilecek olursa;

Atik ve Doğan (2019) çalışmasında iklim değişikliği ile mücadelede bireylere erken yaşlarda sorumlulukların öğretilmesi gerektiğini belirtmişler ve lise öğrencilerinin “iklim değişikliğinin nedenleri, etkileri ve iklim değişikliğine karşı nasıl mücadele edileceği” hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını belirlemişlerdir.

Biçer ve Vaizoğlu (2015), çalışmalarında hemşirelik öğrencilerinin küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda bilgi ve farkındalık düzeyinin yeterli düzeyde olmadığını belirlemiştir.

Ergin ve arkadaşları (2017) Tıp Fakültesi öğrencilerinin küresel ısınma ve küresel ısınmanın sağlığa etkileri konusunda bilgi düzeylerinin iyi olduğunu, bununla birlikte küresel ısınmanın neden olduğu bazı hastalıkların yeterli düzeyde anlaşamadığını belirlemiştir

Dal vd., (2015), sosyal bilgiler ve fen bilimleri öğretmenlerine yönelik çalışmalarında, "İklim Değişikliğine Farkındalık ve Uyum" konulu mesleki gelişim çalıştaylarının tamamlanmasının ardından katılımcıların farkındalığının arttığını saptamıştır.

Fen Bilgisi öğretmen adaylarına yönelik gerçekleştirilen başka bir çalışmada ise öğretmen adaylarının küresel ısınmaya ilişkin bilgi düzeylerinin ortalamanın üzerinde olduğu belirlenmiş ancak, bazı konularda bilgi eksiklikleri olduğu görülmüştür (Eroğlu & Aydoğdu, 2016).

Tahran’da (İran) lise öğrencileri le yapılan bir araştırmada ise katılımcıların küresel ısınma konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığı saptanmıştır (Yazdanparast vd., 2013).

Hedge ve arkadaşları Hindistan’ın Mangalore şehrinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında, küresel ısınmanın farkındalığı hakkında 504 okul öğretmeninden %44,6’sının yeterli bilgi düzeyine sahip olduğu, %5,4’ünün konunun hiç farkında olmadığı belirlenmiştir. Çalışmalarında öğretmenlerin mevcut bilgi ve tutumlarını geliştirmek ve özellikle gelecek nesiller için farkındalığı artırabilmek için birtakım seminerlere ihtiyacı olduğunu belirtmişlerdir (Hedge vd., 2012).

Küresel ısınma, iklim değişikliği ve çevreye yönelik sorunların temelinde bu konulara yönelik bilgi, tutum ve farkındalığın düşük olması ve bu konulara önem vermeyen bireylerin davranışlarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle çevre sorunları ile başa çıkmanın ön şartlarından biri farkındalık düzeylerinin belirlenmesi ve çevreye yönelik olumlu tutum ve davranışların geliştirilmesine yönelik tedbirler alınmasıdır (Ergin vd. 2017:173).

Uluslararası düzeyde küresel iklim değişikliğinin sebep olduğu olumsuz etkileri azaltmak, başa çıkabilmek ve gerekli düzenlemeler ile olumlu etkilerini de arttırmak amacı ile ulusal ve/veya uluslararası birçok çalışma başlamakla birlikte en önemli önlemin insanları ve sonrasında toplumları bu konuda bilinçlendirmek ve toplumun tüm katmanlarına bu konuda alınacak önlemlerin yaşamın doğal bir süreci olarak algılanmasını sağlamaktır. Bu kapsamda öncelikle her eğitim düzeyindeki çocuk veya gencin küresel iklim değişikliği ile ilgili bilimsel bilgilendirmelerinin tamamlanması öncelikli konu olmalıdır. Bu amaçla yapılan birçok değerli çalışma olmakla birlikte Cumhuriyet Üniversitesi öğrencilerinin bu konu hakkındaki bilgi ve algı düzeylerini değerlendiren bir çalışma olmaması bu çalışmanın başlıca amacını teşkil etmektedir. Bu çalışmanın tüm üniversitede rasgele örneklem yoluyla değil de, fakülte ve bilimsel bazında 16 fakülte ve 55 bölümden 382 öğrenci katılımıyla yapılmış olması da ayırdedici noktasını oluşturmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmanın amacı, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi öğrencilerinin küresel ısınma ve iklim değişikliğine ilişkin bilgi düzeylerinin ve algılarının belirlenmesidir. Ayrıca öğrencilerin küresel iklim değişikliğinin nedenleri, hayatımıza etkileri ve mücadele yollarına göre algılarının sosyo demografik özelliklere (Yaş, cinsiyet, öğrenim gördüğü bilim alanı, sınıf, medeni durum, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu ve anne mesleği aylık gelir, baba mesleği, aile yaşam alanı, iklim koşulları hakkında akademik eğitim düzeyi ve bilgilendirme) göre farklılık olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın evrenini 01 Ekim-27 Aralık 2019 tarihleri arasında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde okuyan toplam 50347 öğrenci oluşturmaktadır. İstatiksel olarak %95 güven aralığında örneklem sayısı 382 kişi olarak yeterli görünmektedir (<http://www.raosoft.com/samplesize.html>). Tanımlayıcı araştırma niteliğinde olan bu çalışmada tesadüfi örneklem yöntemiyle, öğrencilerle yüz yüze görüşme yöntemiyle veriler toplanmıştır. Bu kapsamda 16 fakülte ve 3 meslek yüksekokulunda öğrenim gören, toplam 55 bölümde öğrenim gören öğrenciye anket uygulanmıştır. Araştırmanın evrenini bu fakülte ve bölümlerde öğrenim gören ve araştırmaya gönüllü olarak katılan 382 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Araştırmada verilerin değerlendirilmesi için frekans, yüzde değerleri, ortalamalar, bağımsız örneklem t-testi ve değerlendirilen parametrelerde anlamlı farklılığın olup olmadığını belirlemek için "Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) testinden yararlanılmıştır. Analiz sonucunda farklılık önemli bulunduğunda farklılığın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığı "Tukey Testi" ile tespit edilmiştir. İstatistiksel testlerin anlamlılık düzeyi için $p < .05$ değeri kabul edilmiştir.

Bu çalışmada öğrencilerin küresel ısınma konusundaki bilgilerini ve algılarını belirlemek amacıyla, Gülsoy (2018) tarafından, Yılmaz vd. (2011) ve ÇŞB (2012)' çalışmalarından yararlanarak geliştirdiği, 54 sorudan oluşan anketten yararlanılmıştır. Anket formunda, öğrenciler ve ailelerinin özellikleri, küresel ısınma ve iklim değişikliğine yönelik bilgi düzeyleri ve bilgi kaynakları, algılar, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerini azaltmaya yönelik önlemler, kişisel olarak iklim değişikliğine etki düzeylerindeki farkındalık gibi sorular yer almaktadır. Gülsoy'un (2018) çalışmasında yer alan ölçekli ifadelerin iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alfa Değeri) 0,836 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ölçekli ifadelerin güvenilirlik değeri 0,854 olarak saptanmıştır.

Bulgular

Üniversite öğrencilerinin sosyo-demografik özelliklerine göre dağılım incelendiğinde: Katılımcıların büyük çoğunluğu (%46,6) 21-23 yaş aralığındadır ve bu öğrencilerin %53,7'sinin erkek, %44,2'sinin aile aylık gelir durumlarının 2001-5000 TL arasında olduğu ve %95,5'inin bekar öğrenciler olduğu görülmüştür. Katılımcıların anne (%48,7) ve baba (%30,4) eğitim durumlarının ilkökul mezunu olduğu, %75,9'unun anne mesleğinin ev hanımı, %27,5'inin baba mesleğinin memur, %26,4'ünün 4. Sınıf öğrencisi, %30,9'unun bilim alanlarının fen bilimleri olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların %78,8'inin ailesinin kırsal kesimde yaşadığı ve %53,7'sinin iklim koşulları hakkında ders almamış olduğu görülmektedir. Öğrencilerin iklim değişikliğini tek bir seçenekte tanımlanması istendiğinde %40,8'inin "doğal dengenin bozulması" olarak seçmişlerdir (Tablo 1).

Tablo 1. Üniversite Öğrencilerinin Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Yaş	N	%	Aylık Gelir	N	%
18-20	134	35,1	0-1000 TL	63	16,5
21-23	178	46,6	1001-2000 TL	83	21,7
24-26	45	11,8	2001-5000 TL	169	44,2
27 ve üzeri	25	6,5	5000 TL üzeri	67	17,5
Cinsiyet			Medeni Durum		
Kadın	177	46,3	Evli	17	4,5
Erkek	205	53,7	Bekar	365	95,5
Anne Eğitim Durumu			Baba Eğitim Durumu		
İlkokul	186	48,7	İlkokul	116	30,4
Ortaokul	76	19,9	Ortaokul	84	22,0
Lise	75	19,6	Lise	99	25,9
Üniversite	41	10,7	Üniversite	72	18,8
YL/Doktora	4	1,0	YL/Doktora	11	2,9
Sınıf			Bilim alanı		
1,00	85	22,3	Fen	118	30,9
2,00	95	24,9	Sosyal	113	29,6
3,00	78	20,4	Sağlık	115	30,1
4,00	101	26,4	Eğitim	36	9,4
5,00	20	5,2			
6,00	3	,8			

<i>Anne Mesleği</i>			<i>Baba mesleği</i>		
Ev Hanımı	290	75,9	Çalışmıyor	34	8,9
Memur	44	11,5	Memur	105	27,5
İşçi	30	7,9	İşçi	101	26,4
Serbest meslek	18	4,7	Serbest meslek	104	27,2
			Çiftçi	38	9,9
<i>Aile yaşanılan yer</i>			<i>İklim koşulları hakkında ders alma durumu</i>		
Kent	301	78,8	Evet	177	46,3
Kırsal	81	21,2	Hayır	205	53,7
Sizce iklim değişikliği nedir? (Lütfen en uygun tek şık işaretleyiniz)					
Mevsimlerin değişmesi				65	17,0
Küresel ısınma				74	19,4
Ozon tabakasının delinmesi				35	9,2
Doğal dengenin bozulması				156	40,8
Diğer ifadeler (Kuraklık susuzluk, hava kirliliği, sıcaklığın artması, hava şartlarının bozukluğu, çevre kirliliği, yağışların azalması, Kış mevsiminin yaşanmaması)				52	13,6
Toplam				382	100,0

Tablo 2. Öğrencilerin iklim değişikliğinin nedenleri, hayatımıza etkileri ve mücadele yollarına ilişkin Düzeyleri (n=382)

	Minimum	Maximum	Ortalama	Std. Sapma
14. İklim değişikliğinin nedenleri konusundaki bilgi düzeyiniz	1,00	5,00	3,10	0,86
15. İklim değişikliğinin hayatımıza etkileri konusunda bilgi düzeyiniz	1,00	5,00	3,15	0,90
16. İklim değişikliği ile mücadele yolları konusunda bilgi düzeyiniz	1,00	5,00	2,96	0,91

Öğrencilerin iklim değişikliğinin nedenleri, hayatımıza etkileri ve mücadele yollarına ilişkin bilgi düzeylerine verilen yanıtlar incelendiğinde sırasıyla iklim değişikliğinin hayatımıza etkileri (3,15), iklim değişikliğinin nedenleri (3,10) ve iklim değişikliği ile ilgili mücadele yolları (2,96) olarak belirlenmiştir (Tablo 2). Buna göre öğrencilerin iklim değişikliği ile ilgili genel bilgi düzeylerinin “orta” düzeyde olduğu ancak öğrencilerin iklim değişikliği ile ilgili mücadele yolları konusunda yeterince bilgiye sahip olmadıkları söylenebilir.

Tablo 3. Öğrencilerin küresel ısınma ve iklim değişikliğine ilişkin bilgi kaynakları

İklim değişikliği ile ilgili bilgi kaynağı (Size en uygun 3 şık işaretleyiniz)	Cevap Yok		Cevap Evet	
	Sayı	%	Sayı	%
TV-radyo	216	56,5	166	43,5
İnternet	123	32,2	259	67,8
Aile üyeleri, arkadaş, yakın çevre	301	78,8	81	21,2
Gazete-dergi	262	68,6	120	31,4
Bilimsel çalışmalar	207	54,2	175	45,8

Sivil toplum kuruluşları	281	73,6	101	26,4
Resmi kurumlar (hükümet vb)	306	80,1	76	19,9
Üniversite eğitimi	286	74,9	96	25,1

Çoklu seçeneklere verilen cevaplar incelendiğinde, katılımcıların iklim değişikliği ile ilgili bilgi kaynaklarının sırasıyla internet (%67,8), bilimsel çalışmalar (%45,8) ve Tv-radyo (%43,5) olduğu görülmektedir (Tablo 3). Buna göre öğrenciler en fazla internet, bilimsel çalışmalar ve TV-radyodan iklim değişiklikleri ile ilgili bilgileri edindikleri saptanmıştır.

Tablo 4. Öğrencilerin Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin nedenlerine ilişkin algıları

İklim değişikliğinin nedenleri (Size en uygun 3 şık işaretleyiniz)	Cevap Yok		Cevap Evet	
	Sayı	%	Sayı	%
Hava kirliliği	165	43,2	217	56,8
Ormansızlaşma	222	58,1	160	41,9
Fabrika ve imalathanelerin artışı	246	64,4	136	35,6
Otomobil sayısındaki artış	346	90,6	36	9,4
Nüfus artışı	309	80,9	73	19,1
Yakıt tüketiminin artması	301	78,8	81	21,2
Bireysel tüketimin artışı	331	86,6	51	13,4
Sera gazlarındaki artış	301	78,8	81	21,2
Çarpık kentleşme ve göçler	340	89,0	42	11,0
Uçak yolculuklarının artması	365	95,5	17	4,5
Ozon tabakasının delinmesi	228	59,7	154	40,3
Atık suların akarsulara, nehirlere ve denizlere karışması	313	81,9	69	18,1

Çoklu seçeneklere verilen cevaplar incelendiğinde, katılımcıların iklim değişikliklerinin nedenleri konusunda görüşleri sırasıyla hava kirliliği (%56,8), ormansızlaşma (%41,9) ve ozon tabakasının delinmesi (%40,3) olarak belirtmişlerdir (Tablo 4).

Tablo 5. Öğrencilerin Küresel ısınma ve iklim değişikliğine yönelik ifadelerle ilişkin algıları

Aşağıdaki ifadelerle ne derecede katıldığınızı belirtiniz	Ortalama	Std. Sapma
19. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin varlığı konusunda çok fazla çelişki mevcuttur.	3,01	1,21
20. Son dönemlerde yaşanan bazı felaketler (sel, fırtına, hortum, orman yangını vb.) küresel ısınma ve iklim değişikliği için bir kanıttır.	3,80	1,20
21. Yeryüzünde küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerini artık bariz bir şekilde hissetmekteyiz.	3,85	1,25
22. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin asıl sorumlusu insanlardır.	3,91	1,29
23. Küresel ısınma ve iklim değişikliği tüm canlı yaşamını tehdit eden bir unsurdur.	4,01	1,32
24. Şu anda küresel ısınma ve iklim değişikliğinin bir problem olduğunu söylemek için erken.	2,55	1,41
25. Küresel ısınma ve iklim değişikliği yeryüzünde doğal bir sürecin parçasıdır.	2,83	1,37
26. Küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda dünya genelinde alınan tedbirleri yeterli bulmaktayım.	2,37	1,36

27. Küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda Türkiye'de alınan tedbirleri yeterli bulmaktayım.	2,43	1,41
28. İnsanlar küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerini azaltma konusunda bencil davranmaktadır.	3,68	1,31
29. Küresel ısınma ve iklim değişikliği hakkında uzmanlar yeterli bilgi ve algıya sahiptirler.	3,13	1,10
30. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin asıl sorumlusu az gelişmiş ülkelerdir.	2,77	1,27
31. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin asıl sorumlusu gelişmekte olan ülkelerdir.	3,36	1,20
32. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin asıl sorumlusu gelişmiş ülkelerdir.	3,61	1,22
33. Artan nüfus ve sanayileşmenin küresel ısınma ve iklim değişikliğine etkileri çok büyüktür.	3,87	1,24
34. Ormanların küresel ısınma ve iklim değişikliğini önleme konusunda rolü büyüktür.	3,89	1,19
35. Küresel ısınma ve iklim değişikliğine sebep olan atmosferik gazlar hakkında yeterli bilgiye sahibim.	3,26	1,09
36. Küresel ısınma ve iklim değişikliğini önlemek için çok geç kalınmıştır.	3,09	1,26
37. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerini azaltmaya yönelik çok ciddi tedbirler gerekmektedir.	3,93	1,25
38. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerini azaltmaya yönelik insanlara önemli rol düşmektedir.	3,98	1,26
39. İnsanlar yaşam standartlarından fedakârlıklar yaparak gelecekte küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerini azaltabilir.	3,76	1,31
40. Küresel ısınma ve iklim değişikliğini önlemeye yönelik yapacağım bir şey yok.	2,46	1,39
41. Küresel ısınma ve iklim değişikliğini önlemeye yönelik üzerime düşen görevleri bilmekteyim.	3,44	1,09
42. Küresel ısınma ve iklim değişikliğini önlemeye yönelik gerekli fedakarlıkları yapmaya kendimi hazır hissediyorum.	3,62	1,19
43. Küresel ısınma ve iklim değişikliği gelecekte mesleğimde olumsuzluklara yol açacaktır.	3,65	1,23
44. Küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda yetkin olan birimlerin insanları mutlaka bilgilendirmesi gerekmektedir.	4,00	1,24
45. Küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda bir eğitim almak isterim.	3,97	1,16
46. Küresel ısınma ve iklim değişim süreci dünyada ciddi problemleri doğuracaktır.	4,05	1,22
48. Küresel ısınma ve iklim değişim sürecinden ülkemiz çok zarar görecektir.	4,00	1,17
49. Küresel ısınma ve iklim değişikliğini önleme konusunda kendimi sorumlu hissetmekteyim.	3,86	1,17
50. Enerji tasarrufuna gidilerek küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkileri azaltılabilir.	4,01	1,15

Küresel ısınma ve iklim değişikliğine yönelik algılarına ilişkin ifadeler Tablo 5'de verilmiştir. Sorulara verilen cevaplar incelendiğinde; sırasıyla en yüksek ortalamaya sahip ifadeler: “Küresel ısınma ve iklim değişim süreci dünyada ciddi problemleri doğuracaktır” (4,05); “Enerji tasarrufuna gidilerek küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkileri azaltılabilir” (4,01); “Küresel ısınma ve iklim değişikliği tüm canlı yaşamını tehdit eden bir unsurdur” (4,01) olarak belirlenmiştir.

Sırasıyla en düşük ortalamaya sahip ifadeler ise; “Küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda dünya genelinde alınan tedbirleri yeterli bulmaktayım” (2,37), “Küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda Türkiye’de alınan tedbirleri yeterli bulmaktayım” (2,43) ve “Küresel ısınma ve iklim değişikliğini önlemeye yönelik yapacağım bir şey yok” (2,46) olarak belirlenmiştir (Tablo 5).

Tablo 6. Öğrencilerin İklim değişikliğinin etkilerini azaltmak için bireysel olarak yapılması gerekenlerin neler olduğu konusundaki algıları.

51. İklim değişikliğinin etkilerini azaltmak için bireysel olarak yapılması gerekenler nelerdir? (En fazla 3 şık işaretleyiniz)	Cevap Yok		Cevap Evet	
	Sayı	%	Sayı	%
Enerji tasarrufu yapmak	232	60,7	150	39,3
Su tasarrufu yapmak	301	78,8	81	21,2
Çevreyi temiz tutmak	258	67,5	124	32,5
Tasarruflu ampul kullanmak	359	94,0	23	6,0
Çöpleri ayrıştırmak	345	90,3	37	9,7
Ağaçlandırma yapmak	201	52,6	181	47,4
Isı yalıtımı yapmak	360	94,2	22	5,8
Doğalgaz kullanmak	358	93,7	24	6,3
Doğayı korumak	241	63,1	141	36,9
Aerosol ürünler kullanmamak	340	89,0	42	11,0
Kaliteli kömür kullanmak	355	92,9	27	7,1
Çevre dostu ürünler satın almak	272	71,2	110	28,8
Geri dönüşümlü ürünler kullanmak	290	75,9	92	24,1
Toplu taşıma araçlarını daha çok tercih etmek	309	80,9	73	19,1

Katılımcılara iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak için bireysel olarak neler yapılabileceği konusundan en fazla 3 seçeneği işaretlemeleri istenmiştir. Tablo 6’da verilen cevaplara göre en yüksek oranlı cevaplar sırasıyla, Ağaçlandırma yapmak (%47,4), enerji tasarrufu yapmak (%39,3) ve doğayı korumak (%36,9) olarak belirlenmiştir (Tablo 6).

Tablo 7. Öğrencilerin çevreyi koruma amacıyla ödeme eğilimleri ve iklim değişikliğinin endişe verici olup olmadığı ile ilgili görüşleri

		Sayı	%
52. Bir ürünün üretim aşamasında çevreye daha az zarar verdiğini biliyorsanız, bu ürünü satın almak için daha fazla ücret öder misiniz?	Evet	276	72,3
	Hayır	106	27,7
53. Cevabınız evet ise, üretim aşamasında çevreye daha az zarar vermiş ve normal fiyatı 100 TL olan bir ürünü almak için fazladan ödemeye razı olabileceğiniz miktar en fazla ne kadar olabilir?	"cevap yok"	66	17,3
	5 TL’den az	38	9,9
	"6-10 TL"	58	15,2
	11-20 TL	73	19,1
	21-30 TL	68	17,8
	31-40 TL	22	5,8
	41-50 TL	19	5,0
	50 TL’den fazla	38	9,9
54. İklim değişikliğini endişe verici buluyor musunuz?	Evet	315	82,5
	Hayır	19	5,0

Katılımcıların %72,3’ü çevreye daha az zarar verdiğini bildiği ürünü almak için daha fazla ücret ödemeyi tercih etmektedirler. Katılımcıların %19,1’i çevreye daha az zarar veren 100

liralık bir ürün için 11 ile 20 lira arasında en fazla ödemeye razı olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcıların %82,5'i iklim değişikliğini endişe verici bulduklarını belirtmişlerdir (Tablo 7).

Öğrencilerin iklim değişikliğinin nedenleri, hayatımıza etkileri ve mücadele yollarına göre algılarının sosyo demografik özelliklere göre farklılık olup olmadığının belirlenmesi amacıyla 2 değişkenli olanlarda bağımsız örneklem t- testi, 2' den fazla değişkenli olanlarda ise ANOVA testi yapılmıştır. Araştırma bulgularında yaş, cinsiyet, sınıf, medeni durum, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu ve anne mesleği değişkenleri ile öğrencilerin iklim değişikliğinin nedenleri, hayatımıza etkileri ve mücadele yollarına göre algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Buna karşın, aylık gelir, bilim alanı, baba mesleği, aile yaşanılan yer, iklim koşulları hakkında ders alma değişkenleri ile öğrencilerin iklim değişikliğinin nedenleri, hayatımıza etkileri ve mücadele yollarına göre algıları arasında anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Anlamlı farklılıkların olduğu değişkenlere ilişkin araştırma bulguları aşağıdaki gibidir.

Tablo 8. Öğrencilerin Baba mesleği ile İklim Değişikliğinin Nedenleri, Hayatımıza Etkileri ve Mücadele Yollarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

	Baba mesleği	Ortalama	Std. Sapma	F	P	Tukey
14. İklim değişikliğinin nedenleri konusundaki bilgi düzeyiniz	Çalışmıyor	3,23	0,88	3,347	0,010	1>5
	Memur	3,17	0,72			2>5
	İşçi	3,15	0,94			3>5
	Serbest meslek	3,10	0,81			4>5
	Çiftçi	2,63	1,02			
15. İklim değişikliğinin hayatımıza etkileri konusunda bilgi düzeyiniz	Çalışmıyor	3,38	0,98	3,031	0,018	1>5
	Memur	3,17	0,80			3>5
	İşçi	3,17	0,94			4>5
	Serbest meslek	3,21	0,83			
	Çiftçi	2,71	1,06			
16. İklim değişikliği ile mücadele yolları konusunda bilgi düzeyiniz	Çalışmıyor	3,20	1,00	2,822	0,025	3>5
	Memur	2,93	0,87			1>5
	İşçi	3,04	0,99			
	Serbest meslek	2,97	0,73			
	Çiftçi	2,55	1,05			

Öğrencilerin İklim değişikliğinin nedenleri, hayatımıza etkileri ve mücadele yolları konularında bilgi düzeyleri ile baba mesleği arasında anlamlı farklılıklar belirlenmiştir (Tablo 8). Baba mesleği çiftçi olanların iklim değişikliğinin nedenleri, etkileri ve iklim değişikliği ile mücadele yolları konusunda düşük bilgi düzeyine sahip oldukları söylenebilir. Buna göre diğer meslek gruplarında bilgi düzeylerinin nispeten daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 9. Öğrencilerin İklim ve çevre koşulları hakkında ders almaları ile İklim Değişikliğinin Nedenleri, Hayatımıza Etkileri ve Mücadele Yollarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular.

	İklim ve çevre koşulları hakkında ders	Ortalama	Std. Sapma	t	P
14. İklim değişikliğinin nedenleri konusundaki bilgi düzeyiniz	Evet	3,24	0,84	2,983	0,003*
	Hayır	2,98	0,86		
15. İklim değişikliğinin hayatımıza etkileri konusunda bilgi düzeyiniz	Evet	3,30	0,94	2,987	0,003*
	Hayır	3,02	0,85		
16. İklim değişikliği ile mücadele yolları konusunda bilgi düzeyiniz	Evet	3,16	0,91	4,105	0,000*
	Hayır	2,78	0,87		

Öğrencilerin İklim değişikliğinin nedenleri, hayatımıza etkileri ve mücadele yolları konularında bilgi düzeyleri ile ders alma durumları arasında anlamlı farklılıklar belirlenmiştir (Tablo 9). Bulgular incelendiğinde genel olarak öğrencilerin iklim ve çevre koşulları hakkında ders alanların; İklim değişikliğinin nedenleri, hayatımıza etkileri ve mücadele yolları konularında bilgilerinin arttığı görülmektedir.

Tablo 10. Öğrencilerin Ailelerinin Yaşadığı Yer ile İklim Değişikliğinin Nedenleri, Hayatımıza Etkileri ve Mücadele Yollarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular.

	Ailenin Yaşadığı Yer	Ortalama	Std. Sapma	t	P
14. İklim değişikliğinin nedenleri konusundaki bilgi düzeyiniz	Kırsal	3,17	0,83	3,053	0,003*
	Kent	2,82	0,93		
15. İklim değişikliğinin hayatımıza etkileri konusunda bilgi düzeyiniz	Kırsal	3,24	0,86	3,642	0,000*
	Kent	2,81	0,97		
16. İklim değişikliği ile mücadele yolları konusunda bilgi düzeyiniz	Kırsal	3,03	0,89	3,121	0,000*
	Kent	2,67	0,91		

Öğrencilerin İklim değişikliğinin nedenleri, hayatımıza etkileri ve mücadele yolları konularında bilgi düzeyleri ile öğrencilerin ailelerinin yaşadığı yer arasında anlamlı farklılıklar belirlenmiştir (Tablo 10). Bulgular incelendiğinde genel olarak öğrencilerin ailelerinin yaşadığı yer kırsal kesim olanların; İklim değişikliğinin nedenleri, hayatımıza etkileri ve mücadele yolları konularında bilgilerinin arttığı görülmektedir.

Tablo 11. Öğrencilerin Aylık Gelir Durumu ile İklim Değişikliğinin Nedenleri, Hayatımıza Etkileri ve Mücadele Yollarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular.

	Aylık Gelir	Ortalama	Std. Sapma	F	P	Tukey
14. İklim değişikliğinin nedenleri konusundaki bilgi düzeyiniz	0-1000 TL	2,77	0,95	4,548	0,004	3>1 4>1
	1001-2000 TL	3,08	0,87			
	2001-5000 TL	3,14	0,84			
	5000 TL üzeri	3,31	0,76			
	0-1000 TL	2,76	1,01	5,980	0,001	2>1 3>1
	1001-2000 TL	3,14	0,88			

15. İklim değişikliğinin hayatımıza etkileri konusunda bilgi düzeyiniz	2001-5000 TL	3,21	0,86			4>1
	5000 TL üzeri	3,38	0,79			
16. İklim değişikliği ile mücadele yolları konusunda bilgi düzeyiniz	0-1000 TL	2,65	0,98	4,114	0,007	3>1 4>1
	1001-2000 TL	2,90	0,91			
	2001-5000 TL	3,01	0,88			
	5000 TL üzeri	3,17	0,85			

Öğrencilerin İklim değişikliğinin nedenleri, hayatımıza etkileri ve mücadele yolları konularında bilgi düzeyleri ile aylık gelir durumları arasında anlamlı farklılıklar belirlenmiştir (Tablo 11). Bulgular incelendiğinde genel olarak öğrencilerin aylık gelir durumu arttıkça, iklim değişikliğinin nedenleri, hayatımıza etkileri ve mücadele yolları konularında bilgilerinin arttığı görülmektedir.

Tablo 12. Öğrencilerin Bilim Alanı ile İklim Değişikliğinin Nedenleri, Hayatımıza Etkileri ve Mücadele Yollarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

	Bilim Alanı	Ortalama	Std. Sapma	F	P	Tukey
14. İklim değişikliğinin nedenleri konusundaki bilgi düzeyiniz	Fen	3,04	0,86	1,947	0,122	
	Sosyal	2,99	0,94			
	Sağlık	3,22	0,76			
	Eğitim	3,25	0,90			
15. İklim değişikliğinin hayatımıza etkileri konusunda bilgi düzeyiniz.	Fen	3,14	0,87	4,333	0,005*	3>2
	Sosyal	2,93	0,89			
	Sağlık	3,35	0,86			
	Eğitim	3,25	0,99			
16. İklim değişikliği ile mücadele yolları konusunda bilgi düzeyiniz.	Fen	2,90	0,84	3,270	0,021*	4>2
	Sosyal	2,80	1,02			
	Sağlık	3,06	0,83			
	Eğitim	3,27	0,91			

İklim değişikliğinin “nedenleri” ile bilim alanları arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. İklim değişikliğinin “hayatımıza etkileri” konusunda öğrencilerin bilgi düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Sağlık bilimlerinde okuyan öğrencilerin sosyal bilimlerde okuyan öğrencilerden daha fazla bilgi düzeyine sahip olduğu saptanmıştır. İklim değişikliği ile “mücadele yolları” konusunda öğrencilerin bilgi düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Eğitim bilimlerinde okuyan öğrencilerin sosyal bilimlerde okuyan öğrencilerden daha fazla bilgi düzeyine sahip olduğu saptanmıştır (Tablo 12). Buna göre iklim değişikliği ile ilgili olarak sosyal bilimlerde okuyan öğrencilerde bilgi düzeylerinin diğer alanlara göre daha düşük olduğu görülmektedir.

Sonuç

Günümüzde ve gelecekte yaşanması muhtemel aşırı doğa olayları ve küresel felaketlerin önlenmesi için öncelikle gerçekçi tehdit olarak algılanan bu konulara ait pro-aktif önlem eğitimlerinin verilmesi ve bilgi düzeyinin artırılması hayati öneme sahip bir konudur. Bu

nedenle giderek etkilerini daha fazla hissettiren küresel iklim değişikliği konusunda Sivas Cumhuriyet Üniversitesi öğrencilerinin bilgi düzeylerinin ve küresel ısınma ve iklim değişikliğine ilişkin algılarının belirlenmesi amacıyla toplam 382 öğrencinin bilgi ve ilgi düzeylerine ait veriler gönüllülük esasına göre yapılan anket yöntemiyle veri toplanarak edinilmiştir.

Çalışmamızda öğrencilerin iklim değişikliği ile ilgili olarak genel bilgi düzeylerinin “orta” düzeyde olduğu, bununla birlikte iklim değişikliği ile ilgili “mücadele” konusunda bilgi düzeylerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir. Araştırmamızdan farklı olarak Atik ve Doğan (2019) lise öğrencilerine yönelik olarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında ise öğrencilerin iklim değişikliğinin nedenleri, etkileri ve iklim değişikliğine karşı nasıl mücadele edileceği hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları saptanmıştır. Çalışmamızda iklim değişikliği konusunda farkındalığın daha yüksek olması beklenen bir sonuç olsa da yeterli olmadığını söyleyebiliriz. Gülsoy’un (2018) çalışmasında da iklim değişikliğinin hayatımıza etkileri konusunda bilgi düzeylerinin daha yüksek, buna karşın iklim değişikliklerine mücadele konusunda bilgi düzeylerinin daha düşük olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlar araştırma bulgularımızla benzerlik göstermektedir.

Öğrenciler iklim değişikliğini tek bir seçenekte tanımlanması istendiğinde %40,8’inin “doğal dengenin bozulması” olarak tanımlamışlardır.

Öğrencilerin küresel ısınma ve iklim değişiklikleri ile ilgili bilgi kaynaklarının en fazla internet, bilimsel çalışmalar ve TV-radyo olduğu belirlenmiştir. Biçer ve Vaizoğlu (2015), benzer bir şekilde öğrencilerin iklim değişikliği konusunu televizyondan, okuldan ve internette duydıklarını belirtmişlerdir. Buna göre internet, bilimsel çalışmalar ve TV-radyonun iklim değişikliği ile ilgili bilgilendirmede önemli katkılar sağladığı söylenebilir.

Öğrencilerin “iklim değişikliklerinin nedenleri” konusunda görüşlerinin sırasıyla “hava kirliliği, ormansızlaşma ve ozon tabakasının delinmesi” olarak saptanmıştır. Küresel ısınma ve iklim değişikliğine yönelik algılarına ilişkin sırasıyla en yüksek ortalamaya sahip ifadeler: “Küresel ısınma ve iklim değişim süreci dünyada ciddi problemleri doğuracaktır”; “Enerji tasarrufuna gidilerek küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkileri azaltılabilir”; “Küresel ısınma ve iklim değişikliği tüm canlı yaşamını tehdit eden bir unsurdur”, olarak belirlenmiştir. Buna göre katılımcıların küresel ısınma ve iklim değişikliğinin dünyada ciddi problemlere yol açacağını, tüm canlı yaşamını tehdit edeceğini, buna karşın enerji tasarrufuna gidilerek bu olumsuz etkilerinin azaltılabileceğini düşündükleri söylenebilir.

İklim değişikliği ile ilgili sırasıyla en düşük ortalamaya sahip ifadeler ise; “Küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda Dünya genelinde alınan tedbirleri yeterli bulmaktayım”, Küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda Türkiye’de alınan tedbirleri yeterli bulmaktayım ve “Küresel ısınma ve iklim değişikliğini önlemeye yönelik yapacağım bir şey yok” olarak belirlenmiştir. Buna göre katılımcıların küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda hem dünya genelinde hem de Türkiye’de alınan tedbirlerin yeterli bulmadıklarını

ve küresel ısınma ve iklim değişikliğini önlemeye yönelik bireysel olarak yapılacak şeylerin olduğunu düşündükleri söylenebilir.

İklim değişikliğinin etkilerini azaltmak için bireysel olarak yapılabilecekler arasında, öğrencilerin sırasıyla en fazla “ağaçlandırma yaparak”, “enerji tasarrufu yaparak” ve “doğayı koruyarak” iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılabileceğini düşündükleri saptanmıştır. Benzer olarak Durkaya ve Durkaya (2018) çalışmalarında mücadele ile ilgili “ormanların arttırılması ve ormansızlaşmanın önüne geçilmesi” olarak ilk sırada yer almıştır. Nitekim ormansızlaşma ve ormanların bozulması gibi nedenler sera gazı emisyonlarının oluşmasına yol açmaktadır (Başsüllü vd.,2014). Bu nedenle iklim değişikliğinin etkilerini azaltmakta ve sera gazlarının emisyonlarının azaltılmasında ormanların önemi yadsınamaz. Çalışmalar iklim değişikliğinin ormanların kompozisyonunu ve fonksiyonunu olumsuz etkilediğini göstermektedir. Şöyleki 2050 yılına kadar ormanların 1/3’ü tür çeşitliğine uğrayacak ve yeni ekosistemler oluşması nedeniyle yangın ve hastalıklar gibi etkileri de olabilecektir. Ayrıca tropikal ormanların yok olması ile ormanda yaşayan binlerce canlı türünün göç etmesine veya yok olmayla karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır (Green vd., 2003).

Çalışmamızda öğrencilerin çevreyi koruma amacıyla “ödeme eğilimleri” ifadelerinde çoğunluğun “çevreye daha az zarar verdiğini bildiği ürünü almak için daha fazla ücret ödemeyi tercih ettiklerini” ve bu amaçla “100 liralık bir ürün için 11 ile 20 lira arasında en fazla ödemeye razı oldukları” belirlenmiştir. Bu sonuç öğrenci bütçesi düşünüldüğünde az olmadığı ve çevreyi korumaya önem verdikleri söylenebilir. Buna göre katılımcıların çevrenin zarar görmemesi için daha duyarlı olmaya hazır oldukları düşünülebilir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın 2012 yılı araştırmasında da benzer olarak, katılımcılar bir ürünün üretim aşamasında çevreye daha az zarar verdiğinin bilinmesi durumunda ürünü satın almak için daha fazla ücret ödeyeceğini kabul etmişlerdir.

Araştırma bulgularımızda yaş, cinsiyet, sınıf, medeni durum, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu ve anne mesleği değişkenleri ile öğrencilerin iklim değişikliğinin nedenleri, hayatımıza etkileri ve mücadele yollarına göre algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Çalışmamıza benzer olarak cinsiyet açısından Eroğlu ve Aydoğdu (2016)’nın bulgularında erkek ve kız öğrenciler arasında fark bulunmamıştır. Bunu rağmen bazı çalışmalarda kız öğrencilerin bilgi düzeyi daha yüksek bulunmuştur (Şenyurt vd., 2011; Gülsoy, 2018).

Bununla birlikte bulgularımızda “aylık gelir, bilim alanı, baba mesleği, aile yaşam alanı, iklim koşulları hakkında ders alma” değişkenleri ile öğrencilerin iklim değişikliğinin “nedenleri, hayatımıza etkileri ve mücadele yollarına” göre algıları arasında anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Bu bulgulara göre, baba mesleği çiftçi olmayanlarda, iklim değişikliği ile ilgili eğitim alanlarda, kırsal kesimde yaşayanlarda, aylık gelir durumu yüksek olanlarda, fen sağlık ve eğitim bilimlerinde okuyan öğrencilerde iklim değişikliği bilgi düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Buna göre bu öğrencilerde iklim değişikliği ile ilgili farkındalıklarının daha yüksek olduğu ve konuya daha fazla önem verdikleri söylenebilir.

Şenyurt vd., (2011), Ege Üniversitesi'nde öğrenim gören 250 üniversite öğrencisi üzerinde yürüttüğü çalışmada ise geliri fazla olanlarda çevresel konulara duyarlılık daha düşük bulunmuş ve derslerde çevre eğitimi alan öğrencilerde daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca Şenyurt vd., (2011), sağlık bilimlerinde okuyan öğrencilerde çevresel konulara duyarlılık daha yüksekken, sosyal ve fen bilimlerde okuyan öğrencilerde daha düşük bulunmuştur. Bu bulgu da sosyal bilimlerde okuyan öğrenciler açısından çalışmamızı desteklemektedir. Gülsoy'un (2018) tez çalışmasında da benzer olarak aile gelir ve eğitim düzeyleri yüksek olan öğrencilerin iklim değişikliği bilgi düzeyleri yüksektir.

Sonuç olarak, öğrencilerin iklim değişikliği ile ilgili bilgi düzeylerinin artırılmasına ve geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Öğrencilerin iklim değişikliği ile ilgili farkındalıklarının artırılması, mücadele yollarının öğrenmeleri ve uygulamaya geçirmeleri öncelikle bilgi düzeylerinin artırılmasına bağlıdır. Bu nedenle öğrencilere iklim değişikliğinin nedenleri ve etkileri ile ilgili ve özellikle de iklim değişikliği ile ilgili nasıl mücadele edilmesi gerektiği konusunda eğitimlerin verilmesi önerilebilir. Özellikle sosyal bilimlerde öğrenim gören öğrencilerin bilgi düzeyinin daha düşük olması, eğitimlerin öncelikli alanlar olarak sosyal bilimler olduğunu göstermektedir. Ayrıca internet, bilimsel çalışmalar ve TV-radyoda iklim değişikliği ile ilgili farklı programların geliştirilmesi ve bu programlara yer verilmesi bilgi düzeyinin artmasına ve gerekli tedbirlerin uygulamaya geçirilmesine önemli katkılar sağlayacağı söylenebilir.

Kaynakça

- ATİK, A.D., & DOĞAN, Y. (2019). "Lise öğrencilerinin küresel iklim değişikliği hakkındaki görüşleri". *Academy Journal of Educational Sciences*, 3(1), 84-100.
- BAŞSÜLLÜ, Ç., ÖZDEMİR, E., SEMERCİ, A., İPEK, A., & TOLUNAY, A. (2014). İklim Değişikliği Müzakerelerinde Ormancılık. II. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu (Akdeniz ormanlarının geleceği: Sürdürülebilir toplum ve çevre). Isparta. (s. 518-536), 22-24 Ekim.
- BİÇER, B.K., & VAİZOĞLU, S.A. (2015). "Hemşirelik Bölümü Öğrencilerinin Küresel Isınma/İklim Değişikliği Hakkındaki Bilgi ve Farkındalıklarının Belirlenmesi". *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 2(2), 30-43.
- BAHAR, M. & AYDIN, F. (2002). "Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Sera Gazları ve Global ısınma İle İlgili Anlama Düzeyleri ve Hatalı Kavramlar". 5. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, Ankara.
- BRADLEY, R.L. (2003). *Climate Alarmism Reconsidered*. The Institute of Economic Affairs, London.
- COLE, M.A. (2003). "Environmental Optimists, Environmental Pessimists and the Real State of the World – An Article Examining the Skeptical Environmentalist: Measuring the Real State of the World by Bjorn Lomborg". *The Economic Journal*, 111, 362-380.
- ÇETİNSOY, F.F.A., (2010). *Küresel İklim Değişikliği: Avrupa Birliği ve Türk Tarımı*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv. 216 s.
- ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK BAKANLIĞI (ÇŞB). (2012). İklim Değişikliğinin Farkında Mıyız? Türkiye'nin İklim Değişikliği II. Ulusal Bildiriminin Hazırlanması Projesi Yayını, 20s., <http://iklim.cob.gov.tr/iklim/Files/Anket.pdf>
- DAL, B., OZTURK, N., ALPER, U., SONMEZ, D., & COKELEZ, A. (2015). "An Analysis of the Teachers' Climate Change Awareness". *Athens Journal of Education*, 2(2), 111-122.
- DEMİRBAŞ, M., & PEKTAŞ, H. (2009). "İlköğretim Öğrencilerinin Çevre Sorunu İle İlişkili Temel Kavramları Gerçekleştirme Düzeyleri". *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 3 (2), 195-211. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/balikesirnef/issue/3369/46511>
- DURKAYA, B., & DURKAYA, A. (2018). "Küresel Isınma Farkındalığı, Bartın Üniversitesi Öğrencileri Örneği". *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 20(1), 128-144.
- ERGİN, A., AKBAY, B., ÖZDEMİR, C., & UZUN, S.U. (2017). "Tıp fakültesi öğrencilerinin küresel ısınma ve sağlığa etkileri ile ilgili bilgi, tutum ve davranışları". *Pamukkale Tıp Dergisi*, 10(2), 172-180.
- EROĞLU, B., & AYDOĞDU, M. (2016). "Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Küresel Isınma Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Belirlenmesi". *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(2), 345-374.
- GERVAİS, F. (2016). "Anthropogenic CO² warming challenged by 60-year cycle". *Earth-Science Reviews*, 155, 129-135.
- GREEN, R.E., HARLEY, M., MILES, L., SCHARLEMANN, J., WATKINSON, A. & WATTS, O. (2003). *Global Climate Change and Biodiversity*. University of East Anglia, Norwich.
- GÜLSOY, E. (2018). *Üniversite Öğrencilerinin Küresel Isınma ve İklim Değişikliği Üzerine Bilgi Düzeyi ve Algıları*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Orman Mühendisliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- HEDGE, S.S., MURTHY, N.S., SHALİNİ, C.N., & SANDEEP, K.R. (2012). "Awareness of global warming among school teachers in coastal Karnataka". *Indian Journal Prev. Soc. Med*, 43(4), 383-388.
- IPCC. (2004). *Workshop on Climate Sensitivity. Workshop Report*, Paris, France. <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/08/ipcc-workshop-paris-july-2004.pdf>
- JONES, P.D., & WİNGLEY, T.M.L. (1990), "Global warming Trends", *Scientific American*, Volume 263, No 2, p. 84-91.
- KADIOĞLU, M. (2012). *Türkiye'de İklim Değişikliği Risk Yönetimi. Türkiye'nin İklim Değişikliği. II. Ulusal Bildiriminin Hazırlanması Projesi Yayını*, Ankara.

- KARAMAN, S., & GÖKALP, Z. (2010). “Küresel Isınma ve İklim Değişikliğinin Su Kaynakları Üzerine Etkileri”. *International Journal of Agricultural and Natural Sciences*, 3(1), 59-66.
- KOVANCILAR, B. (2001). “Küresel Isınma Sorunun Çözümünde Karbon Vergisi ve Etkinliği”. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 8/2, 8-19.
- LEİSEROWİTZ, A. (2003). *Global Warming in the American Mind: The Roles of Affect, Imagery, and Worldviews in Risk Perception. Policy Preferences and Behavior, Environmental Science, Studies and Policy*. University of Oregon.
- PEKER, O., & DEMİRCİ, M. (2008). “İklim Değişikliğinin Bilim ve Ekonomi Perspektifinden Analizi”. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 13(1).
- POLAT, K., & DELLAL, İ. (2016). “Göksu Deltasında Çeltik Yetiştiriciliği Yapan Üreticilerin İklim Değişikliği Algısı ve İyi Tarım Uygulamaları Yapmalarında Etkili Faktörlerin Belirlenmesi”. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 2 (2) , 46-54.
- ŞENYURT, A., TEMEL, A.B., & ÖZKAHRAMAN, Ş. (2011). “Üniversite öğrencilerinin çevresel konulara duyarlılıklarının incelenmesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 8-15.
- TETİK, N. & ACUN, A. (2015). “Turizm Öğrencilerinin Küresel Isınma ve İklim Değişikliği Algısı ve Görüşleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8(41): 1459-1476.
- YAZDANPARAST, T., SALEHPOUR, S., MASJEDİ, M.R., SEYEDMEHDİ, S.M., BOYES, E., STANİSSTREET, M., & ATTARCHİ, M. (2013). “Global warming: knowledge and views of Iranian students”. *Acta Medica Iranica*, 178-184.
- YILMAZ, A., MORGİL, F.İ., AKTUĞ, P., & GÖBEKLİ, İ. (2002). “Ortaöğretim ve üniversite öğrencilerinin çevre, çevre kavramları ve sorunları konusundaki bilgileri ve öneriler”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(22), 156-162.

Makalenin Geliş Tarihi: 22 Haziran 2020

Makalenin Kabul Tarihi: 8 Ekim 2020

POPÜLER KÜLTÜRLE SÜRÜKLENEN SÖZCÜKLER WORDS INFLUENCED BY POPULAR CULTURE

*Abdulkadir Bayram**

Öz

Bir dilin sözcükleri, alıntı olsun veya olmasın o dilin anlam dünyasının gelişiminde oldukça önemlidir. Sözcükler kullanıldıkça anlamlar yerleşir ve sözcüklerin toplumun içinde geçirdiği aşamalarla anlamlarında farklılaşmalar oluşur. Bazı durumlarda kullanım sıklığına bağlı olarak sözcüklerin yan anlamları, mecaz anlamları, aynı sözcüğün temel anlamından daha fazla kullanılır hâle gelmektedir. Toplumun dil kullanımına bağlı olarak belli göstergelerin derin yapısına, alıntılı olduğu dildeki anlam dünyasına uzak düşen anlamlar yüklenebilmektedir.

Bu çalışmada popüler kültürle sürüklenen, televizyon ve sosyal medya aracılığıyla özellikle genç kuşağın kullanımına giren ve derin yapısına yeni anlamlar eklenen *aynen, yani, pota, tablo* kelimeleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Anlambilim, Popüler Kültür, Aynen, Yani, Pota, Tablo.*

Abstract

Whether the words of the language are quoted or not, in the construction of the semantic structure of that language it is important. As words are used, meanings are established and differentiation can occur with the stages of words in the society. In some cases, depending on the frequency of use, the meanings of words, metaphor meanings become more used than the basic meaning of the same word. Depending on the language use of the society, meanings falling away from the surface structure are loaded into the deep structure of certain indicators.

* Arş. Gör. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Sivas/TÜRKİYE; ORCID: 0000-0002-9848-4204

In this study, it will be focused on the words of so, just as, pot and table, which are dragged with popular culture, entered into the use of television, especially the young generation, and added new meanings to its deep structure.

Keywords: *Semantics, Popular Culture, Just As, So, Pot, Chart.*

Giriş

Anlambilim, dili anlamsal yönlerden inceleyen dilbilim dalıdır. Semantik de denen anlambilimin amacı, bir dilin yüzey ve derin yapısındaki anlamsal şekillenmeyi, anlamsal yapıyı, art zamanlı ve eş zamanlı olarak incelemek, değişimleri ve gelişimleri ortaya koymaktır. Anlambilim, dilbilimin bir alt alanı olarak düşünülmektedir. Anlambilimin kendi içinde de alt alanları bulunmaktadır. *“Bugün bütün dünyadaki çalışmalar gözden geçirilecek olursa dilbilimsel anlambilimin başlıca iki alt alanı olduğu görülür: 1. Sözcük anlambilimi, 2. Tümce anlambilimi”* (Aksan, 2006: 20). Bu çalışmada ‘sözcük anlambilimi’ temel alınmakla birlikte ‘tümce anlambilimi’nden de yararlanılacaktır.

Popüler kültür, *“Belli bir dönem için geçerli olan, hızlı üretilen ve hızlı tüketilen kültürel öğelerin bütünü”* (Güncel Türkçe Sözlük, 23.03.2020) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu kültürel akışın dili etkilemesi kaçınılmazdır.

Sözcükler dilin temel yapı taşlarıdır. Anlamın ilk adımı olarak değerlendirebileceğimiz sözcükler dile girip toplum tarafından kullanılmaya başlandığı zaman, sözcüğün anlamsal yapısı da kurulmaya başlar. Sözcüğün ilk kullanıldığı anlamla kültürel sürüklenme sonucu kullanıldığı anlamlar birbirinden uzaklaşabilmektedir. Sözcük bir metafor hâline gelebilir; sözcüğün mecaz veya yan anlamlarından biri temel anlamından çok daha fazla kullanılır duruma gelebilir.

Geçmişte birçok sözcüğün, önce yazar ve şairlerin kalemiyle kitap, dergi ve gazetelerde kullanılmaya başlanarak dile girdiği, sonra kabul görenlerin yaygınlaştığı bilinmektedir. Günümüzün popüler kültüründe ise yazılı yayınların yerini televizyon ve sosyal medya¹ gibi yayın organları almaya başlamıştır. Bu iki araç yazarların ve şairlerin eserlerinden -kitap, gazete ve dergi- daha çok dile yön verir olmuştur.

Ernest Renan, *“Bilinç esasen bulaşıcıdır ve en dolaylı yollarla bile aktarılır”* (Renan, 2015: 51) demektedir. Bu bağlamda küreselleşen dünyada bilginin yayılma hızı oldukça artmışken, bilinçsizliğin de bulaşıp aktarıldığını görmekteyiz. Buna paralel olarak, dil kullanımının zayıfladığı, sözcük sayısının azaldığı, yanlış sözcük tercihinin bilinçsizce bulaşarak hızla yayıldığı ve yaygınlaştığı görülmektedir. Bu durumun getirdiği bir sonuç olarak ya bazı sözcüklerin anlamlarından biri fazlaca öne çıkmakta ya da popüler kültürün etkisi ve kültürel sürüklenmeyle bazı göstergelerin anlam ağaçlarına yeni dallar eklenmekte ve derin yapısında yeni boyutlar oluşturulmaktadır.

¹ İnternette dil kullanımıyla ilgili bkz. Kabadayı (2006), Karahisar (2013), Yaman ve Erdoğan (2007).

Anlam değişmeleri Aksan tarafından şöyle tanımlanır:

“Anlambilim çalışmalarında eskiden beri üzerinde durulan konuların başında anlam değişmeleri gelir. Bu terimle anlatılan olay bir göstergenin başlangıçta dile getirdiği kavramda bir daralma, bir genişleme belirmesi ya da aynı sözcüğün bir zaman sonra başka bir kavramı anlatır duruma gelmesidir. Her dilde görülen bu olaylar kimi bilgilerce gösteren ya da gösterge değişmesi olarak nitelenir” (2006: 88).

Bloomfield (1933: 435) anlam değişmelerinin pek çoğuna kullanım sıklığındaki artış ve düşüşün sebep olduğunu savunur. Ulmann (1972: 192-195) ise anlam değişmelerini, anlamdaki belirsizlik, kullanım sıklığının azalması, nesiller arasındaki devamlılığın yok olması, çok anlamlılık, bağlamdaki belirsizlik ve kelime yapısı gibi nedenlere bağlar. (Erol, 2018: 63)

Sözcüğün anlamsal yapısında iki temel yapı taşı vardır: *derin yapı* ve *yüzey yapı*. Derin yapı sözcüğün anlam haritalarının, çağrışımsal yapısının bulunduğu kısım iken yüzey yapı sözcüğün iletişimde kullanılan somut tarafıdır. Anlamsal olaylar genellikle sözcüğün derin yapısında meydana gelir ve yüzey yapıya etki eder.

Dilsel göstergelerden biri olarak kabul edilen sözcüğün en küçük anlamsal birim olduğu söylenebilir. *“Gösteren ve gösterilen arasındaki bağıntı, anlamı oluşturur. Her gösterge anlam yüklü bir ögedir”* (Sayın, 2014: 117). Bu ögeler metnin anlamsal inşasını oluşturur. Konuşmanın da konuşucunun metni olduğunu kabul edersek, bu metin öncelikli olarak konuşucunun özelliklerine bağlıdır: *“Her insanda, sahip olduğu bilgilere, kültür düzeylerine göre sanki birçok sözcük dağarcığı, birçok okuma yeteneği vardır”* (Barthes, 2014: 203). İnsan, temel olarak konuşmasını ve fikirlerini aktaracağı konuşma metnini bu birikimden yararlanarak kurar. Ancak artık konuşucunun metnine müdahil olan bir diğer unsur toplumsal dil kullanımının baskısıdır. Bu kullanımlar farkında olunmadan da bilinçaltına yerleşmektedir.

Kullanılan göstergelerin bir kavram alanı (Aksan 1971) ve alt anlam birimcikleri bulunmalıdır. Bazı metinlerde bu anlam birimciklerinden kullanım sıklığı az olanlardan biri öne çıkarılıp popüler kültürün etkisiyle temel anlamın bile önüne geçecek duruma gelmektedir. Bu kullanım televizyon ve sosyal medya kaynaklı olarak öncelikle genç kuşağın kullanımına girmekte, buradan da topluma yayılmaktadır.

Popüler kültürle sürüklenen ve bu makaleye konu olan sözcükler şöyle değerlendirilebilir.

Aynen

Bu sözcük Türkçeye Arapçadan girmiştir. Türkçe Sözlük'te *“Olduğu gibi, değiştirmeden, aynıyla.”* şeklinde tanımlanmış ve *“Türkiye Büyük Millet Meclisi, geri gönderilen kanunu aynen kabul ederse, kanun Cumhurbaşkanınca yayımlanır.”* (2011: 161) örneğiyle verilmiştir. Sözcüğün türüne ise zarf denilmiştir.

Aynen sözcüğü, günümüzde oldukça sık kullanılmakta ve “onaylama, evet, katılıyorum, senin gibi düşünüyorum, düşündüklerin doğru, tamam, aynı fikirdeyim, uygundur...” gibi birçok gösterge ile ifade edilen anlamların yerini almaktadır. Sözcüğün anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir.

Aşağıda örneklerle değinilecek olan bu sözcüğün kullanım sıklığı oldukça artmıştır. Bu tip kullanımlar en az çaba yasına², hızlı iletişim kurma çabasına, genellikle sosyal etkilenmeye ve moda bağlanabilir. Ünlü düşünür Wittgenstein şöyle demiştir: “*Dilimin sınırları dünyanın sınırlarıdır*” (Aksan, 2006: 15). Bu bağlamda sözcüğün birçok göstergeyi karşılayacak şekilde ve sık kullanımı, toplumda zihinsel yorumlama ve ifade yeteneğine ket vurarak konuşucunun anlatımının kısırlaşmasına yol açmaktadır. Bu tip kullanımlara isyan edip bu durumu değiştirmeye çalışan yazılar da bulunmaktadır.³ Sunulan bir bildiri de değiştirim örneği (Hirik, 2019) olarak alınan *aynen* sözcüğüne bu çalışmada kavram alanı, anlam genişlemesi ve anlambilimsel derin yapı açılarından bakılmaktadır.

İlk örnek bir reklam filminden alınmıştır. Reklamlarda konuşulanların metin olarak yazıldığı bilinmektedir. Bir reklam yazarlığı alanı bulunduğunu da biliyoruz. Bu durumda *aynen* sözcüğünün yukarıda anlatılan şekilde “evet, doğru” anlamında ve eksilteli cümle yapısında şu reklam metninde kullanıldığı görülmektedir:

“- ...

- Sonra Deniz'e gidip paramızı çekiyoruz. Rahat ediyoruz.

- İndirmek de bedava mı?

- Aynen.⁴”

Özellikle konuşma diline fazlaca yerleştiği için bu sözcüğü reklamlar dışında birçok televizyon programında da görmekteyiz. Aşağıdaki örnek TRT'de yayımlanan “3'te 3 Tarih” isimli yarışma programındaki bir diyalogdan alınmıştır.

“...

Sunucu: Özellikle tarih sever birisi için Roma etkileyici.

Yarışmacı: Aynen aynen.⁵”

Bu örnekte *aynen* sözcüğü bir adım daha ileri gidilerek yineleme öbeği (Delice, 2012: 36) şeklinde, pekiştirme işleviyle ve yine eksilteli cümle yapısında kullanılmıştır. Buradaki kullanımda yine sözcüğün kavram alanına, derin yapı göndermeleri arasına “evet, doğru, katılıyorum” anlamları eklenmiştir.

² Bkz. Aydın (2011)

³ <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/keyif/nefret-edilen-6-kelime-30262913>, <https://onedio.com/haber/artik-kimsenin-tahammul-edemedigi-aynen-kelimesi-yerine-kullanabileceginiz-11-ifade-736411>, <http://www.diken.com.tr/aynenin-askerleriyiz/> Erişim tarihi: 10.03.2020

⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=5uqnH7ywwRU> Erişim tarihi 10.03.2020

⁵ https://www.youtube.com/watch?v=g8IL_r9eXjg Yayın tarihi 05.03.2020, erişim tarihi 10.03.2020

Bir sonraki örnekte en çok izlenen televizyon yarışmalarının yapımcısı ve sunucusu olan Ilıcalı'nın katıldığı bir programdaki konuşmasından alınmıştır:

“ ...

Sunucu: Bu artık daha akılcı bir Survivor olacak. İnsanlar biraz daha zekâlarıyla ön plana çıkacaklar.

Ilıcalı: Aynen.⁶”

Buradaki diyalogda bir cümle veya belki bir metnin karşılığı tek bir sözcükle, *aynen* sözcüğüyle verilmekte ve sözcüğün derin yapısına birçok anlam yüklenmektedir. *Aynen* göstergesinin bu diyalogda derin yapı göndermeleri arasında “katılıyorum, öyledir, ben de öyle düşünüyorum, doğru söylüyorsunuz” anlamları bulunmakta ve sözcüğün kavram alanına eklenmektedir.

Yine bir televizyon haber programında yineleme öbeği şeklinde kullanım örneği alınmıştır.

“ ...

Kameraman: Ağabey playback mi yapıyorsun?

Muhabir: Aynen aynen.⁷”

Bu örnekte de yine *aynen* sözcüğünün tekrar edilerek pekiştirme işleviyle kullanıldığı, *aynen* göstergesinin derin yapı göndermeleri arasına ve kavram alanına “kesin olarak doğru” anlamının katıldığı görülmektedir.

Aynen sözcüğü 26.06.2014 tarihinde verilen istatistiklere göre, retweetlerle beraber 330 bin tweette kullanılmıştır. İstatistiklerin verildiği tarihten geriye doğru son bir ay içinde sadece *aynen* sözcüğüyle atılan tweet sayısı 50 bini bulmuştur. Yine istatistiğin verildiği tarihten geriye doğru son sekiz yıl içinde 9 milyon 309 bin 840 adet *aynen* sözcüğünün bahsedilen kullanımlarının geçtiği tweet atılmıştır.⁸ Bütün bu istatistikleri de göz önünde bulundurarak *aynen* sözcüğünün kullanım sıklığının büyük bir hızla yükseldiğini görmekteyiz. Bu durum sözcüğün kavram alanını genişletmekte ve sözcüğün metafor hâline gelmesini sağlamaktadır. Bu kullanımların devam etmesi durumunda *aynen* sözcüğünün birçok kavramı kullanımdan düşürerek, öldüreceği öngörülmektedir.

Yani

Dilimize Arapçadan geçen *yani* sözcüğü Türkçe Sözlük'te, “1. Demek oluyor ki anlamlarında bir söz” tanımlamasıyla ve “Rıza Efendi de belki bu yüzden yani perde niçin açılmıyor diye sinirleniyor.” -T. Buğra örneğiyle; “2. Sözün kısası, doğrusu anlamlarında bir söz” tanımlamasıyla ve “Tesadüf ama bu kadar olur yani.” - H. Taner (2011: 2124) örneğiyle verilmektedir.

⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=cLf1r6rc5rI&t=8s> Erişim tarihi 10.03.2020

⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=CzMXiY2CAZQ> Yayın tarihi 02.03.2020, erişim tarihi 10.03.2020

⁸ <http://www.diken.com.tr/aynenin-askerleriyiz/> Erişim tarihi 10.03.2020.

Bugünün kullanımlarında *yani* sözcüğüne bakılacak olursa, sözcük sözlükte verilen anlamlarının dışında birçok anlamda kullanılmaktadır. Sözcük, anlam genişlemesine uğramış, göstergenin derin yapı göndergeleri arasına yenileri katılmış ve sözcüğün kavram alanı genişlemiştir.

İlk örnek şu şekildedir:

“Sunucu: İşinizde başarılısınız demek ki.

Yarışmacı: Yani...⁹”

Burada *yani* sözcüğü sözlükte belirtilen anlamlarıyla kullanılmamıştır. Bu örnekte *yani* sözcüğünün kavram alanına, derin yapı göndergeleri arasına eklenen yeni anlamları görmekteyiz. Sözcük “evet öyle, öyle olmalı” gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Bir sonraki örnek bir sokak röportajından alınmıştır:

“Muhabir: İngilizceyle aranız nasıl?

Konuşmacı: Yani... Çat,pat¹⁰.”

Bu kullanımda yine *yani* sözcüğü sözlük anlamının dışında, devamında gelen “çat pat” ifadesinden de anlaşılacağı üzere, “az çok, derdini anlatacak kadar, düşük seviyede, iyi-kötü” anlamları verecek şekilde kullanılmış ve sözcüğün kavram alanına -derin yapısına- bu anlamlar katılmıştır.

Yani sözcüğünün özellikle konuşma dilinde “e yani” şeklinde kullanımı bulunmaktadır. Bu kullanım yani göstergesinin derin yapı göndergeleri arasına ve kavram alanına “tabi ki öyle, kesin olarak öyle, bunu sorman bile hata, öyle olması kaçınılmaz, bu da sorulur mu ?” gibi anlamlar katarak göstergenin anlam genişlemesine uğramasına neden olmaktadır.

Yani sözcüğünün yine “yani yani” şeklinde, “onaylama” anlamı taşıyan tekrarlı ve pekiştirmeli kullanımları da bulunmaktadır. Vurgu ve tonlamaya, hatta mimiklere ve kimi zaman da jestle bağlı olarak “kesinlikle, belki, emin değilim, haydi öyle olsun...” gibi anlamlar da yüklenebilmektedir.

Tablo

Makaleye konu olan bir başka sözcük, “tablo”dur. Sözcük Türkçe Sözlük’te:

“1. Bez, tahta, kâğıt vb. maddeler üzerine yapılmış, yağlı boya, sulu boya, pastel veya kara kalem resim: ‘Bu tabloların biri gölge oyunu hâlinde karikatürize edilmişti.’ -H. Taner. 2. Birbiriyle olan ilgilerine göre düzenlenerek yazılmış şeylerin hepsi: Çarpım tablosu. Kronoloji tablosu. 3. mec. Yaşanan, var olan olay ve olguların hepsinin genel görünüşü, manzara: ‘Talebelik günlerimizden bazı tablolar çizmeye çalışacağım.’ - H. F. Ozansoy. 4. tiy. Bir perdenin dekor değişikliğiyle belirlenen alt bölümü” (2011: 1881) şeklinde verilmektedir.

⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=qwDy9MJFwHI> Yayın tarihi: 01.03.2020, erişim tarihi 10.03.2020.

¹⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=qwDy9MJFwHI> Yayın tarihi: 01.03.2020, erişim tarihi 10.03.2020.

Bütün bu anlamlar göz önüne alındığında Aksan'ın “Burada belirtilmesi gereken bir nokta, kelimelerin genel olarak önceden somut kavramları anlattıkları, sonradan bu kavramların çeşitli belirti ve özellikleri aracılığıyla ve insanın zihnî mekanizmasının işleyişi sonucunda, soyut kavramların anlatımına da yarar hale geldikleri görüşünün benimsenmekte olmasıdır” (2004: 69) değerlendirmesine uygun biçimde sözcüğün öncelikle somut anlamda kullanıldığı kabul görmektedir. Ancak aşağıda örneklerde görüleceği üzere günümüzdeki kullanım yoğunluğu, kelimenin soyut anlamı üzerindedir.

Örnekler şu şekildedir:

Bu kelimenin mecaz anlamı zaten kullanılır durumda olsa da son zamanlardaki popüler kullanımının bir yarışma programından kaynaklandığı görüşündeyiz. İçinde bulunulan durumu, kazanılan kaybedilen ödülü anlatmak amacıyla defalarca tekrarlanan tablo kelimesi mecaz anlamıyla çok daha fazla kullanılır hâle gelmiştir.

“Sunucu: Teklif kırk beş bin TL.

Yarışmacı: Teklif iyi ama *tablo* çok güzel.¹¹”

Burada *tablo* kelimesi “yarışmanın başından şu ana kadarki gelişmeler, durum, görüntü, son durum” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu tip programlarda örnekteki gibi kullanım çok yayılmıştır. Yaklaşık iki saatlik programlarda *tablo* kelimesinin bu ve benzeri anlamlarda yetmiş ila yüz kere kullanıldığı görülmektedir. Buradan hareketle *tablo* sözcüğünün televizyondan, sosyal medyaya, oradan gazetelere ve konuşma diline kadar “gelenen son nokta, geçirilen zaman sonucunda şu anki durum” anlamlarının kullanım sıklığının oldukça artmış olması, sözcüğün bu anlamını öne çıkarmış ve anlamdan hareketle sözcük bu yönde *anlam genişlemesine* uğramıştır.

Bir diğer örnekte, bir futbol takımının başarısızlık durumu ile ilgili yazının başlığı “Bu *tablo* hiç iç açıcı değil”¹² şeklindedir. Örneğe baktığımızda *tablo* sözcüğü yine “gelenen nokta, durum, gelişmelerin sonucunda son durum” anlamlarında kullanılmıştır.

Konuşma metni yazıya da dökülmüş olan bir haber programında gündemle ilgili yapılan bir yorumda yorumcu, “Suriye’deki *tablo* her hâlükarda daha olumlu bir yere doğru seyrediyor”¹³ şeklinde bir yorum yapmıştır. Buradaki örnekte yine *tablo* sözcüğü “durum, olayın seyri, sürecin bugüne getirdiği mevcut görünüm” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Örneğe bakıldığında sözcüğün Türkçe sözlükte geçen mecaz anlamından hareketle *anlam genişlemesine* uğradığı ve bu durumun devam ettiği görülmekte, kültürel sürüklenmeyle birlikte anlamsal gelişimin bu yönde devam edeceği düşünülmektedir.

¹¹ https://www.youtube.com/watch?v=Gt_eC7HvXkQ&t=2783s Yayın Tarihi: 16.08.2014, erişim tarihi: 13.03.2020

¹² <https://www.ajansspor.com/haber/spor-yazarlarindan-degerlendirmeler-bu-tablo-hic-ic-acici-degil-274152> Erişim tarihi: 13.03.2020

¹³ https://www.youtube.com/watch?time_continue=1&v=WKer2jhKtUA&feature=emb_logo Yayın tarihi: 28.12.2018, erişim tarihi: 13.03.2020

Gündemle ilgili bir haberin başlığı “Tablo giderek daha vahim bir hâl alıyor.¹⁴” şeklindedir. Burada da *tablo* sözcüğü “verilerden çıkarılan sonuç, son durumda ortaya çıkan sonuç, gelinen nokta, vaka ve kayıp sayıları” gibi anlamlar barındırmaktadır. Burada da göstergenin derin yapı göndermeleri arasına yeni anlamlar katıldığı, *anlam genişlemesinin* devam ettiği görülmektedir.

Pota

Popüler kültürle sürüklenen sözcüklere bir diğer örnek *pota* sözcüğüdür. Bu sözcük Türkçe Sözlük’te: “1. İçinde maden eritilen kap. 2. Basketbolda düşey bir levhaya monte edilmiş yatay çember ile ağdan meydana gelen düzenek” şeklinde anlamlandırılmaktadır (2011: 1623). Bugün ise sözcüğün bu anlamlarından yararlanılarak sözcük anlam genişlemesine uğratılmış ve özellikle spor müsabakalarının ve yarışma programların sonuna gelindiğinde aynı durumda olanlar, sona, şampiyonluğa veya elenme aşamasına birlikte girenler anlamında “düşme potası, yükselme potası, şampiyonluk potası, elenme potası” şeklinde kullanılmıştır. Televizyonun, yarışma programlarının, spor programlarının ve sonrasında sosyal medyanın etkisiyle sözcüğün “birlikte olunan yer, sonuçtan önceki son adım” anlamları öne çıkmış ve sözcüğün bu anlamlardaki kullanım sıklığı gittikçe artmıştır. Tablo örneğinde olduğu gibi sözcüğün gelişimi soyut anlam yönünde yoğunlaşmıştır. Anlam genişlemesinin de bu yönde olduğu görülmektedir.

Bir yarışma programıyla ilgili haberin başlığı: “Eleme potasına kim gitti?¹⁵” şeklindedir. Bu örneğe baktığımızda yine “sondan bir önceki adım, çeşitli aşamaların sonucunda son duruma gelen kişiler veya takımlar” bağlama göre “başarısız veya başarılı olan birkaç takım ya da kişi” anlamları ortaya çıkmaktadır. Sözcüğün kavram alanına ve derin yapı göndermeleri arasına sözü edilen anlamların eklendiği görülmektedir.

Televizyonda izlenme oranı yüksek bir yarışma programında bu sözcüğün çok sık olarak ve tek başına kullanıldığı görülmektedir. Bahsi geçen yarışmada bir yarışmacı: “Bir puanla potaya gitti.¹⁶” şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Programda *pota* sözcüğünün tek başına, tamlama olmadan kullanım sıklığı oldukça yüksektir. Bu durum, sosyal medyanın da etkisiyle konuşma diline yansımış ve *pota* sözcüğünün tek olarak kullanımı yaygınlaşmıştır.

Benzer kullanımlar “Beşiktaş Galatasaray’ı yenerse şampiyonluk potasına girer.¹⁷” “Potaya girmek ya da girmemek, işte bütün mesele bu.¹⁸” şeklinde bulunmaktadır.

¹⁴ <https://www.google.com.tr/amp/s/www.sozcu.com.tr/2020/dunya/son-dakika-corona-virusu-tablo-giderek-daha-vahim-bir-hal-aliyor-olu-sayisi-hizla-artiyor-5619926/amp/>

¹⁵ <https://www.milliyet.com.tr/cadde/survivor-2020-odul-oyunu-ve-dokunulmazlik-oyununu-hangi-takim-kazandi-ilk-odul-ne-oldu-2-bolum-fragmani-6146427> Erişim tarihi: 13.03.2020

¹⁶ <https://youtu.be/Dj6d2qQg1Ug> Yayın tarihi: 23.12.19, erişim tarihi: 13.03.2020

¹⁷ <https://www.milliyet.com.tr/skorer/ahmet-dursun-besiktas-galatasarayi-yenerse-sampiyonluk-potasina-girer-6164758> Erişim tarihi: 13.03.2020

¹⁸ <http://www.ranini.tv/ozel/24652/1/potaya-girmek-ya-da-girmemek-iste-butun-mesele-bu> Erişim tarihi: 13.03.2020

Sonuç

Bu çalışmaya konu olan sözcükler popüler kültürle, televizyon ve sosyal medyanın etkisiyle öncelikle toplumumuzun genç kuşağının konuşma diline yerleşmekte ve bunu izleyen süreçte de yavaş yavaş yazı diline girmektedir. Yaşayan dilin değişimleri ve yeni oluşumları artık bu yolla meydana gelmektedir.

Bahsi geçen sözcüklerde bazen mecaz veya soyut anlam yönünde *anlam genişlemesi* olayları görülmektedir. Bazı örneklerde sözcüğün temel anlamına fazlasıyla uzak düşen anlamlarda kullanıldığı da görülmektedir. Bu durumda, sözcükte net bir *anlam değişmesi* olayı tespit edilmektedir.

Bu tür kullanımlar her ne kadar dilde tasarruf yasasıyla bağlantılı olsa da birçok sözcüğün kullanımını etkilemekte, birçok sözcüğü zaman içinde öldürmektedir. Bu durum da dilin zenginliğiyle doğrudan ilişkilidir.

Örneklerde görülen kullanım şekillerinin -dil gelişimi açısından birçok sıkıntıyı beraberinde getirirse de- varlığı ve sıklıkla kullanıldığı yadsınamaz. Bu bağlamda, bu durum ciddiye alınmaya, etraflıca irdelenmeye muhtaçtır.

Dil, düşüncenin anahtarıdır. İnsanın fikrî gelişimi dilin gelişimiyle ve zenginliğiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu bağlamda *yani, aynen, tablo ve pota* sözcükleri başta olmak üzere popüler kültürün etkisiyle gelişen bu kullanımlar bazı sözcüklerin kavram alanını genişletse bile anlatımı kısırlaştırmaktadır. Daha az sözcük kullanan, kısır bir dille konuşan toplumun kendini bilim, kültür, düşünce, felsefe, sanat vb. alanlarda geliştirmesi mümkün görülmemektedir.

Küreselleşen dünyada dile müdahaleleri engellemek neredeyse imkânsızdır. Bu kullanımlar toplumun bilinçaltına yerleşmekte, istenmese bile kullanılmaktadır. Bu durumda yapılabilecek olan, konuya dikkat çekmek ve daha önemlisi dil bilincine sahip genç kuşaklar yetiştirmektir. Türkçenin zenginliğine sahip çıkabilmek ancak bu yolla mümkündür.

Kaynakça

- AKSAN, Doğan, “Anlambilim-Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi”, Engin Yay., Ankara, 2006.
- AKSAN, Doğan, “Kelimebilimi ve Anlambilimi Ölçülerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları I: Kavram Alanı Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine” TDAY Belleten. TDK Yay, Ankara, 1971, s. 253-262.
- AYDIN Hasene “Dilde En Az Çaba İlkesi Üzerine.” Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi 1(1), 2011, s. 1-6.
- BARTHES, Roland, Göstergibilimsel Serüven. Mehmet Rifat-Sema Rifat (Çev.), Yapı Kredi Yay. İstanbul, 2014.
- BLOOMFIELD, Leonard, Language, USA 1933.
- DELİCE, H. İbrahim, Türkçe Sözdizimi, Kitabevi yay., İstanbul 2012.
- EROL, Hülya Arslan, Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri, TDK Yay., Ankara, 2018.
- EVLİCE, Erkan, “Artık Kimsenin Tahammül Edemediği ‘Aynen’ Kelimesi Yerine Kullanabileceğiniz 11 İfade.” <https://onedio.com/haber/artik-kimsenin-tahammul-edemedigi-aynen-kelimesi-yerine-kullanabileceginiz-11-ifade-736411> Erişim tarihi: 10.03.2020.
- HİRİK, Erkan, Türkiye Türkçesinde Bir Değişim Örneği: Aynen. XI. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 2019.
- KEY, Elif, “Aynen’in Askerleriyiz.” <http://www.diken.com.tr/aynenin-askerleriyiz/> 2014. Erişim tarihi: 10.03.2020.
- RENAN, Ernest, Dilin Kökeni Üzerine. Atakan Altınörs (Çev.), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2015.
- SAYIN, Önal, Göstergibilim ve Sosyoloji, Anı Yay., Ankara, 2014.
- Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara, 2011.
- ULLMANN, Stephen, Semantics, An Introduction to The Science of Meaning, Oxford Basil Blackwell, London, 1972.
- YOLCU, Aynur, “Kesinlikle Uzak Durmanız Gereken 6 Cıs Kelime”, 2015 <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/keyif/nefret-edilen-6-kelime-30262913>. Erişim tarihi: 10.03.2020.
- Örneklerin Alındığı İnternet Kaynakları**
- “Deniz’e Çek Gönder” reklam filmi. <https://www.youtube.com/watch?v=5uqnH7ywwRU> Erişim tarihi: 10.03.2020.
- “İngilizceyle biliyor musunuz?” başlıklı röportaj <https://www.youtube.com/watch?v=qwDy9MJFwHI> Erişim tarihi: 10.03.2020.
- Kim Milyoner Olmak İster 871. Bölüm.” <https://www.youtube.com/watch?v=qwDy9MJFwHI> Yayın tarihi: 01.03.2020, erişim tarihi 10.03.2020.
- “Oğuzhan Uğur’la Survivor Tehlikeli Sular” programı <https://www.youtube.com/watch?v=cLf1r6rc5rI&t=8s> Erişim tarihi 10.03.2020
- Show Ana Haber. “Bu Haber de Bizden.” <https://www.youtube.com/watch?v=CzMXiY2CAZQ> Yayın tarihi 02.03.2020, erişim tarihi 10.03.2020.
- “Siyaset Artı Programı”. https://www.youtube.com/watch?time_continue=1&v=WKer2jhKtUA&feature=emb_logo Yayın Tarihi: 28.12.2018, erişim tarihi: 13.03.2020.

Spor Haberleri. <https://www.milliyet.com.tr/skorer/ahmet-dursun-besiktas-galatasarayi-yenerse-sampiyonluk-potasina-girer-6164758> Erişim tarihi: 13.03.2020.

“Spor Yazarlarından Değerlendirmeler, Bu Tablo Hiç İç Açıcı Değil.”

<https://www.ajansspor.com/haber/spor-yazarlarindan-degerlendirmeler-bu-tablo-hic-ic-acici-degil-274152> Erişim tarihi: 13.03.2020.

“Survivor 2. Bölüm Fragmanı” isimli haber. <https://www.milliyet.com.tr/cadde/survivor-2020-odul-oyunu-ve-dokunulmazlik-oyununu-hangi-takim-kazandi-ilk-odul-ne-oldu-2-bolum-fragmani-6146427> Erişim tarihi: 13.03.2020.

“Survivor Haberi” <http://www.ranini.tv/ozel/24652/1/potaya-girmek-ya-da-girmemek-iste-butun-mesele-bu> Erişim tarihi: 13.03.2020.

“Var mısın, Yok musun 97. Bölüm.” https://www.youtube.com/watch?v=Gt_eC7HvXkQ&t=2783s

Yayın Tarihi: 16.08.14, erişim tarihi: 13.03.2020.

3’te 3 Tarih 47. Bölüm.” https://www.youtube.com/watch?v=g8IL_r9eXjg Yayın tarihi

05.03.2020, erişim tarihi 10.03.2020.

DÖNEM ROMANI KAVRAMI PERIOD NOVEL CONCEPT

*Ahmet Bozdoğan**

Öz

"Tarihî roman" kavramıyla ilişkili; fakat ondan ayrı bir tür olarak değerlendirilmesi gereken "dönem romanı", hem adlandırma bakımından hem de müstakil bir tür olarak Türk edebiyatında yeterince üzerinde durulmamış bir roman türüdür. Konu hakkında fikir beyan eden az sayıdaki kaynakta bu türün adlandırmasıyla ilgili birliğin bulunmadığı görülmektedir. Ayrıca, konu müstakilen ve ayrıntılı biçimde ele alınmadığı için türün özellikleri de açık şekilde ortaya konulmamıştır. Bu makalede hem bu türün adlandırması üzerinde durulmuş hem de türün özellikleri sıralanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dönem Romanı, Çağ romanı, Devir romanı, Tarihî Roman, Kronik.*

Abstract

Related to the concept of "historical novel"; however, the "period novel", which should be considered as a separate genre from it, is a type of novel that has not been sufficiently emphasized in Turkish literature both in terms of naming and as an independent genre. It is seen that there is no unity regarding the nomenclature of this species in the few sources that give an opinion on the subject. In addition, the characteristics of this species are not clearly revealed since the subject is not dealt with in detail. In this article, both the naming of this species is emphasized and the characteristics of the species are listed.

* Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Sivas/TÜRKİYE; ORCID: 0000-0002-5609-6975

Keywords: *Period Novel, Time Novel, Historical Novel, Chronicle.*

Giriş

Romanlar, türün ortaya çıkmasından bugüne kadar geçen süreçte meydana gelen gelişmedeki aşamalarına/evrelerine, estetik seviyelerine, temalarına/konularına, şekli yapılarına, anlatımdaki üsluplarına, etkilerine, ele aldıkları veya işledikleri tarihsel süreçlere, hedef okuyucu kitlelerine vb. özelliklerine göre çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır.

Bu sınıflandırmalarda kesin sınırlar çizmek çok zordur. Bu zorluk, herhangi bir eserin çeşitli sınıflandırmalarda birden fazla sınıfa dâhil olacak özellikleri bir arada barındırmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin romanlar hedef okuyucu kitlesine göre bir sınıflandırmaya tabi tutulduğunda, kullanılacak başlıklardan bazıları, “genç kız romanları”, “kadın romanları”, “gençlik romanları” vb. şeklinde olabilir. Bununla birlikte bir genç kızın ilk gençlik yıllarını, aşkını ve bu aşkın evlilikle sonuçlanan sürecini anlatan herhangi bir roman, hem “gençlik romanı” hem “genç kız romanı” hem de “kadın romanı” gruplamasına dâhil edilebilir.

İşte bu yüzden romanları çeşitli ölçütlere göre sınıflandırmak son derece güçtür. Üstelik bu sınıflandırmalarda kullanılan adlandırmalarda da birlik sağlanabilmiş değildir. Örneğin romanların ele aldıkları tarihsel sürece göre sınıflandırması yapılırken “tarihî roman”, “tarihle ilgili roman”, “tarihsel roman”, “tarihten söz açan roman”, “tarih-roman” gibi farklı adlar kullanıldığını; bu adlandırmaların bazıları nüans taşıırken bazılarının aynı anlama geldiğini; ama yine de edebiyat dünyasına mensup kişilerin aynı anlama gelen adlandırmalara farklı anlamlar yükleyecek tercihler yaptıkları daha önceki çalışmalarda ortaya konulmuştur (Argunşah 2016: 9-26; Göğebakan 2004: 13-21).

Romanların ele aldıkları tarihsel süreçlere ve bu süreçleri ele alış gerekçelerine göre sınıflandırılması söz konusu olduğunda adından bahsedilmesi gereken türlerden biri de “dönem romanı”dır.

Adlandırma

Bu roman türünün adlandırmasında Türk edebiyat çevrelerinde birliğin bulunmadığı daha başta kendisini göstermektedir.

Alman edebiyatı ile ilgili çalışmalarıyla tanınan ve Türk edebiyatı alanındaki akademik çalışmalara da ciddi katkılarda bulunan Gürsel Aytaç, bu tür için Almancadaki “zeitroman” karşılığı olarak “çağ romanı” adlandırmasını kullanır (2003: 332)¹.

Turgut Göğebakan, “tarihsel roman” hakkında bir değerlendirme yaparken “tarihsel roman”la ilgili/bağlantılı; ama ondan farklı bir alt tür olarak “çağ romanı” adlandırmasından bahseder (2004: 15).

¹ “Dönem romanı”nın diğer dillerdeki adlandırması bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte bu tür için Almancadaki “zeitroman” karşılığı olarak İngilizcede “period novel” (Hoffmeister 2004: 82) veya “time novel” (D’arcy and Nilges 2016: 3) adlandırmalarının kullanıldığını belirtmekte fayda vardır.

Hülya Argunşah da söz konusu tür için Batı’da “chronicle” teriminin kullanıldığını ifade ettikten sonra, bu terimin karşılığı olmak üzere Göğebakan’ın fikirlerine iştirak ederek “devir romanı/çağ romanı” söyleyişlerinin teklif edilebileceğini belirtir (2016: 59).

Çetindaş ise roman türlerinden bahsettiği bir çalışmada “çağ romanı”nı bir tür olarak alırken bu türün adının yanında parantez içinde “dönem romanı” adlandırmasını verir; yani “çağ romanı” ve “dönem romanı” adlandırmalarını aynı anlamda kullanır. Bir başka başlık altında da “devir romanı”ndan bahseder (2016: 97). Çetindaş’ın “devir romanı” hakkında açıklama yaparken Argunşah’tan alıntılı olarak kullandığı “*yazarın bizzat yaşadığı vakayı, yaşadığı günlerde ya da bunu takip eden zamanlarda ama özellikle vakanın sıcaklığı henüz geçmeden yazmış olduğu ve devrini, hadiselerini yansıtan tarih malzemeli eserlerdir.*” (Çetindaş 2016: 97-98) şeklindeki ifadeler, Argunşah tarafından daha önce “devir/çağ romanı” adlandırması için kullanılmıştır (Argunşah 2016: 59). Bu da gösteriyor ki “Argunşah’ın tek bir türün farklı adlandırmaları için kullanılabileceğini ima ettiği “devir romanı” ve “çağ romanı” kavramlarını, Çetindaş iki farklı tür adı olarak yorumlamıştır. Yani “dönem/devir/çağ romanı” adlandırmalarıyla ilgili kullanım, Türk edebiyat bilimciler arasında henüz bir standarda oturtulmamıştır².

Bunlara ek olarak “kuşak romanı/nesil romanı” veya “aile romanı” gibi kavramlardan da bahsetmek gerekir. Orhan Pamuk, kendisiyle yapılan bir söyleşide “kuşak romanı” (veya kendi deyimiyle “kuşaklararası roman”) kavramından bahsederken şöyle diyor: “...Turgenyev’in Babalar ve Oğullar ile yeni bir biçim verdiği, unutulmaz bir örnek olarak öne çıkardığı kuşak romanı hem aile romanıdır, hem de siyasal, kültürel, ideolojik çatışmanın öne çıkarılarak tartışıldığı yeni bir biçimdir” (<https://dadakitap.com/aile-romani-ve-kusaklararasi-roman-uzerine-orhan-pamuk-ile-konusma/>).

Orhan Pamuk’un bu sözleri, bir taraftan yukarıda bahsedildiği üzere roman türlerinin sınıflandırılmasında ve adlandırılmasındaki standartlaşmanın güçlüğünü yansıtırken diğer taraftan farklı alt roman türleri için kullanılan adlandırmaların “dönem/devir/çağ romanı” adlandırmasıyla ilişkisini göstermektedir. Çünkü Pamuk’un sözlerindeki “siyasal, kültürel, ideolojik çatışmanın öne çıkarılarak tartışıldığı yeni bir biçim” ifadesinin “dönem/devir/çağ romanı” kavramını hatırlattığına dikkat edilmeli. Burada, Pamuk’un “kuşak romanı” veya “aile romanı” ile “dönem/devir/çağ romanı” adlandırmasını eş anlamlı kullandığı şeklinde bir iddiada bulunmak söz konusu değildir; ama Pamuk’un bu sözleri, bahsi geçen kavramların birbiriyle ilişkisine dair bir delil olarak gösterilebilir.

Adlandırmayla ilgili bu belirsizliğin; en azından dağınıklığın giderilmesi için Türk edebiyatı bilimcilerinin bu konuda bir asgarî müşterekte birleşmelerinde fayda vardır.

Esasen “devir”, “dönem” ve “çağ” sözcükleri, zaman zaman birbiri yerine kullanılsalar da içine aldıkları ve kastettikleri zaman birimi bakımından farklı anlamlar yüklenirler.

² Bu makalenin yazımı sırasında Sayın Hülya Argunşah’la yapılan görüşmede, Argunşah “çağ romanı” ve “devir romanı” adlandırmalarının aynı anlama geldiğine dair kanaatini tekrarlamış; Türkçe olması münasebetiyle bu iki alternatiften “çağ romanı” adlandırmasını tercih ettiğini belirtmiştir.

Örneğin TDK tarafından internet ortamında yayımlanan *Güncel Türkçe Sözlük*'te “devir” sözcüğü için “kendine özgü bir özellik taşıyan zaman parçası” tanımlaması; “dönem” sözcüğü için “belli özellikleri olan zaman parçası, periyot; bir çağ içinde belli özellikleri olan sınırlı süre” tanımlaması; “çağ” sözcüğü için de “zaman dilimi, vakit; kendine özgü bir özellik taşıyan zaman parçası, dönem, devir” tanımlaması verilmektedir (<https://sozluk.gov.tr/>). Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı tarafından internet ortamında yayımlanan *Kubbealtı Lugatı*'nda da “çağ” sözcüğü şu şekilde tanımlanmaktadır: “Başı ve sonu taşıdığı belli özelliklere, niteliklere ve bazı önemli olaylara göre belirlenen zaman parçası, dönem, devir” (<http://lugatim.com/s/çağ>).

Görüldüğü gibi “devir”, “dönem” ve “çağ” sözcüklerinin farklı sözlüklerdeki tanımlarında anlamların birbirlerine gönderilmesi söz konusudur. Yani bu üç sözcük birbiri yerine kullanılabilir. Fakat tanımlarda öne çıkan husus, bahsi geçen adlandırmaların her birinin “kendine özgü bir özellik taşıdığı” vurgusudur. Bu “kendine özgülük”, her bir adlandırmanın kapsadığı zaman diliminin süresini diğerlerinden ayırır. Örneğin “çağ” sözcüğü, “İlk Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ, Yakın Çağ” adlandırmalarında olduğu üzere ima ettiği süre bakımından birkaç yüzyılı; hatta birkaç bin yılı içine alacak şekilde kullanılmaktadır. Üstelik yukarıda “dönem” sözcüğünün tanımında geçen “bir çağ içinde belli özellikleri olan sınırlı süre” ibaresi de “çağ” adlandırmasının “dönem”i de içine alan daha uzun bir zaman diliminin adı olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan, bu makalenin konusu olan ve aşağıda tanımı yapıp özellikleri sıralanacak roman türü için Türkçede/Türk edebiyatında “çağ romanı” adlandırmasını tercih etmek pek uygun görünmemektedir. Dolayısıyla bahsi geçen türün adlandırması için ya “dönem romanı” ya da “devir romanı” adlandırmasını kullanmak daha uygun olacaktır. Bununla birlikte “devir” sözcüğü, ima ettiği süre bakımından “Maden Devri, Taş Devri” örneklerinde olduğu üzere “çağ” sözcüğünün ima ettiği süreyi kastetmeye daha yakın bir anlam taşımaktadır. Ayrıca, “dönem” ve “devir” adlandırmalarından birini tercih ederken Türkçe olması bakımından “dönem” adlandırması yönünde bir tercih kullanmak daha uygun gibi durmaktadır.

Bu değerlendirmelerden hareketle bahsi geçen roman türünün Türkçedeki edebiyat bilimi terminolojisinde “dönem romanı” diye adlandırılması doğru olacaktır.

Tanım

Terminolojide karar kıldıktan sonra artık bir tanım yapmak gerekir.

Gürsel Aytaç, “çağ romanı” adlandırmasını kullandığı bu türü “*Ele alınan toplumun görünümünü, dönemin görünümü hâlinde yansıtan roman çeşididir.*” (2003: 332) şeklinde tanımladıktan sonra şu açıklamayı da ekler: “*XIX. yüzyılda gerçekliğe gösterilen rağbete bağlı olarak ortaya çıkan bu roman çeşidi, objektif bir dönem görünümü vermeyi amaç edinirken düşünsel bir analizi de beraberinde getirir*” (2003: 332)

Dilek Çetindaş ise bu türdeki romanlarının toplumsal açıdan mühim kırılma noktaları ya da özellikleri taşıyan bir dönemi (...) belge gerçekliğine dayanarak anlatması gerektiğinden bahseder (2016: 97).

Argunşah, Aytaç ve Çetindaş'ın yaklaşımlarından ve Orhan Pamuk'un yukarıda aktarılan ifadelerinden faydalanarak "dönem romanı"nın tanımını şu şekilde tek bir cümlede toplamak mümkündür:

Dönem romanı, yazarın tanık olduğu bir sürecin toplumsal, siyasal, kültürel, ideolojik vb. özelliklerinden birini veya birkaçını yansıtmak için toplumun bir kesitini örnek olarak seçen ve örnek olarak ele aldığı toplum kesitinin görünümünü dönemin genel görünümü şeklinde yansıtarak ele aldığı süreci objektif biçimde aksettirip düşünsel analizler yapmayı mümkün kılan roman türüdür.

Dönem Romanının Özellikleri

Bu roman türünün kapsamını daha açık ve anlaşılır hâle dönüştürebilmek için tanımda ifade edilen özellikler maddeleştirilip bu maddelerde ifade edilen görüşlere dair birtakım açıklamalar yapılabilir:

Dönem romanları, vakanın tarihsel zamanı olarak yazarın bizzat tanık olduğu ve tarihî açıdan bir önemi haiz süreci içine almalıdır. Yazarın anlattığı sürece bizzat tanık olması, bu romanları tarihî romanlardan ayıran -belki de- en önemli özelliktir.

Bilindiği üzere bir romanın "tarihî roman" olarak kabul edilebilmesi için "*romanın yazar tarafından yazılış zamanı ile yazarın eserinde anlattığı zaman arasında uzun bir zaman dilimi yer alma[lıdır]*" (Argunşah 2016: 57). Yani yazma zamanı ile vakanın tarihsel zamanı arasında en azından birkaç on yıllık bir zaman diliminin bulunması gerekir. Sadık Tural, bu durumu "*Tarih konulu romanların özelliklerinden birincisi, geçmiş bir hakikate dayanmasıdır. Çağını konu edinen eserlerden farkı, işlenen vakanın, hâlde devam etmesi yerine başlangıç ve sonucu gözlenebilen zamandan önceye dayanmasıdır.*" (Tural 1991: 195) diye belirtir. Dönem romanları ise yazarın bizzat tanığı olduğu süreci içine alan eserlerdir.

Yazarın bir tarihsel sürece tanık olup olmadığına dair ölçü, onun söz konusu süreci fahmedip etmediğiyle ilgilidir. Eğer yazar bizzat gözlemlediği, içinde bulunduğu ve gelişmeleri yorumlayabildiği bir süreci içine alan bir roman meydana getirmişse bu eser -diğer şartları da taşıması durumunda- dönem romanı olarak adlandırılabilir. Buna istinaden, Argunşah yerinde bir tespitle, Tarık Buğra'nın *Osmancık* adlı eserini bir tarihî roman olarak gösterirken Halide Edip'in *Ateşten Gömlek* adlı eserini (kendisi "devir romanı/çağ romanı" adlandırmasını kullanmak üzere) dönem romanına örnek gösterir (2016: 57-59).

Dönem romanlarında ele alınan toplum kesiti, o dönemdeki toplumun tamamını (veya en azından büyük çoğunluğunu) örneklendirebilecek nitelikte olmalıdır.

Romanlar, "hikâyelerini" "birinci derecedeki vaka kişileri" üzerinden okuyucuya aktarırlar. Bununla birlikte romanların tamamına yakınında bu kişiler bir toplumsal hayatın cüzleri olarak kurgulanırlar; yani hemen hemen bütün romanlar, okuyucuya dar ya da geniş bir toplum kesitini yansıtır. Ancak, bir eserin dönem romanı diye kabul edilebilmesi için o eserde ele alınan toplum kesitinin, vakanın tarihsel zamanında, bir memlekette, bir ülkede veya bir bölgedeki toplumun tamamını (en azından çoğunluğunu) örneklendirebilmesi

gerekir. Örneğin Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* adlı eseri, Anadolu'nun bir köyündeki insanların toplumsal yaşayışından bir kesit sunar; ama aslında eserde anlatılan insanların toplumsal ve siyasal olaylar karşısındaki tavrı, sadece o köydekilere mahsus değildir. Aynı toplumsal tavrı, Anadolu'nun birçok köyünde, kasabasında veya şehrinde bulmak mümkündür. Yani bu eserde ele alınan toplum kesiti, o dönemdeki toplumun tamamını veya büyük bir kesimini örneklendirebilecek nitelikte olması münasebetiyle *Yaban*, dönem romanına örnek olabilir.

Ömer Seyfettin'in *Efruz Bey* romanındaki³ "hikâyeler", romanla aynı adı taşıyan "züppe bir mirasyedi" karakterinin hayatından kesitler sunar; ama esasen yazar eserini sadece o kişiyi anlatmak kastıyla yazmamıştır. Ömer Seyfettin, eserin başında kendi kurguladığı roman karakterine hitaben kaleme aldığı metinde "*Sevgili Efruz, (...) bugün hiç kimse sana yabancı değildir; çünkü sen 'hepimiz' değilsen bile 'hepimizden bir parça'sın'*" (Ömer Seyfettin 2018: 53) diyerek aslında II. Meşrutiyet yıllarındaki yarı aydınların "hepsini" anlatmaya çalıştığını gösterir. Bu yönüyle *Efruz Bey* adlı eser de bir dönem romanıdır.

Halide Edip'in *Ateşten Gömlek* romanındaki asker veya sivil aydınların memleketin işgal edilmesi karşısında sergilediği millî hassasiyetin benzerlerini memleketin birçok bölgesindeki asker veya sivil aydınlarda görmek ihtimal dâhilindedir. Nitekim Halide Edip, ilk kez Yakup Kadri'nin bir roman adı olarak bulduğu "*Ateşten Gömlek*" ifadesini, ondan önce kendi romanında niçin kullandığını anlattığı "*Yakup Kadri Bey'e*" başlıklı açık mektubunda yer verdiği şu cümlelerle, sadece eserde adı geçen karakterlerin macerasını değil; memleketin her köşesinde benzer hassasiyetleri taşıyan birçok insanın macerasını anlatmaya çalıştığını vurgulamak ister:

"Sakarya ve ordu hayatı bana roman yazmayı hayalen bile unutturmuş, beni almış götürmüştü. Sakarya arkadaşlarımın basit, fakat ilahî meşakkatlerini ben de onlar kadar sade görüyor, Türk gençliğinin bu şaheserini bütün güneş ve gölgesi içinde seyretmek saadetini kâfi addediyordum. Ankara'ya uzun bir izinle döndüğüm günlerde birden bire eski zamanların roman yazmak hummasına tutuldum. Karşıma birdenbire çıkan Peyamiler, İhsanlar, Ayşeler bir çocuk ısrarıyla hikâyelerine 'Ateşten Gömlek' diyorlardı." (Adivar 2000: XIV-XV).

Yazarın bu cümleleri, bu eserin sadece kurgudaki Peyami'yi, İhsan'ı, Ayşe'yi değil; memleketteki bütün Peyamileri, İhsanları, Ayşeleri anlatmaya çalıştığını; dolayısıyla bu eserin bir dönem romanı olduğunu göstermektedir.

Dönem romanları, ele alınan toplum kesitini mümkün olduğunca kendi gerçekliğiyle yansıtmalı; herhangi bir grubu, kitleyi savunmaya ya da suçlamaya veya onun mensuplarını haklı ya da haksız çıkarmaya çalışmamalıdır.

Bir roman yazarı için bunu sağlamanın son derece güç olduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır. Çünkü her insan gözlemlediği veya içinde bulunduğu toplumsal, siyasal,

³ Ömer Seyfettin'in bu eserinin tamamlanmış bir roman mı yoksa yarım kalmış bir roman mı veya roman türünde bir eser mi yoksa "hikâyeler toplamı" mı olduğu zaman zaman tartışılmıştır. Bu makale söz konusu tartışmalar dışında, başka bir konuya odaklanmış olduğu için burada *Efruz Bey* adlı eserin dönem romanını örneklendiren bir metin olarak gösterilmesinde bir sakınca görülmemiştir.

kültürel veya ideolojik nitelikler taşıyan bir sürece dair kendi doğruları üzerinden bir kanaat geliştirip hüküm verir. Hele hele bu kanaat geliştirip hüküm verme işi bir sanatkâr duyarlılığıyla yapılıyorsa bunu yapan kişinin bir pozitif bilimcinin yaptığı deneyden elde ettiği verileri kayda geçirmesindeki tarafsızlığı sergilemesi imkânsıza yakındır.

Dönem romanlarının başarılı olup olmadığının ölçütlerinden bir tanesi, yazarın kurguyu meydana getirirken tarihsel gerçekliğe ne kadar bağlı kaldığıyla ilgilidir. Yazar kendi kurgusunu oluşturmak adına tarihsel gerçekliği çarpıtma hakkına sahip değildir. Türk edebiyatında dönem romanları yazan edipler içinde tarihsel gerçekliği olabildiğince “doğru” yansıtmaya ve kurguladığı karakterler arasında mümkün olduğunca taraf tutmadan davranmaya çalışan yazarlardan biri Tarık Buğra’dır. Romanlarının tamamına yakını dönem romanı içinde değerlendirilebilecek Buğra, Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki çok partili hayata geçiş denemelerinin doğurduğu toplumsal sancıyı yansıtmaya çalıştığı “*Serbest Fırka döneminin ve büyük kuraklığın*” (Buğra 1992: Arka Kapak) romanı *Yağmur Beklerken*’de ve Atatürk sonrası Türkiye’de DP’nin kurulduğu sıralarda, “*çok partili döneme geçiş yıllarını (...) bin yıllık ‘yönetici-halk’ ilişkisindeki bu önemli dönemecin tedirginliklerini, umutlarını, ince hesaplarını ve sebep olduğu toplumsal ve kişisel değişiklikleri*” (Buğra 1991: Arka Kapak) anlattığı *Dönemekte* romanında, hem olaylar hem de belli siyasal fikirlerin temsilcileri karşısında romancının tarihî sorumluluğunu mümkün olduğunca koruyabilmiş bir yazardır.

Dönem romanları okuyucunun, anlatılan süreçle ilgili toplumsal, siyasal, kültürel, ideolojik veya diplomatik düşünsel analizler yapmasına katkıda bulunacak nitelikte olmalıdır. Yani yazar, ele alınan sürece dair okuyucunun zihin faaliyeti gerçekleştirmesine, kanaat oluşturmaya, fikir yürütmesine, hükümler vermesine zemin hazırlamalıdır. Hatta daha ileri giderek söylemek gerekirse yazar, okuyucunun bilimsel merakını tahrik ederek anlatılanlarla ilgili bilimsel kaynaklardan araştırma yapıp bilgilerini zenginleştirmesine önyak olmalıdır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Hüküm Gecesi* romanı, İkinci Meşrutiyet’teki iktidar-muhalefet çekişmelerini yansıtmaya, basın hayatındaki gelişmeleri ve gazeteci cinayetlerini örneklendirmesi bakımından okuyucunun düşünsel analizler yapmasına zemin hazırlayan kayda değer bir dönem romanı olarak gösterilebilir.

Belgeselci nitelik taşımak, dönem romanlarının niteliklerinden bir diğeridir. Dönem romanları esas itibarıyla birer belgesel-bilimsel metin olmamakla birlikte ele aldıkları tarihsel süreci mümkün olduğunca objektif biçimde yansıtmaya eğilimleri, bu romanların belgeselci bir görünüme sahip olmalarına yol açar. Ancak bu belgeselci görünüm, illa da eserde belgelerin kullanılması şeklinde tezahür etmek zorunda değildir. Çok bilinen ve doğruluğunda hemen herkesin ittifak ettiği durum, olay, gelişme vb. hususların kullanılması da bir çeşit belgeselci görünüm diye nitelendirilebilir. Bunun yanında yazar, belgeselci tavrını artırmak, okuyucuyu anlattıklarına inandırmak arzusuyla bilimsel metinlerden alıntılarla veya doğrudan arşiv belgelerindeki metinleri romanın kurgusunu bozmayacak şekilde eserine yerleştirerek romandaki belgeselci tavrını kuvvetlendirebilir. Türk edebiyatında bu tavrı tercih eden yazarlardan birinin Kemal Tahir olduğu bilinmektedir. *Yorgun Savaşçı* romanındaki İttihatçı Vali Mehmet Reşit Bey’in intiharını anlatan kısımlar (Kemal Tahir 1999: 8-11) veya Kuvâ-yi

Milliyeci komutanların birbirlerine çektiği telgraf metinleri ya da “Harbiye Nezareti telgrafının tıpkısı” açıklamasıyla verilmiş telgraf metinleri (Kemal Tahir 1999: 407-408) dönem romanlarındaki belgeselci tavra örnek gösterilebilir.

Sonuç

Dönem romanları, Türk edebiyatı çevrelerinde hem standart bir adlandırmaya kavuşturulamamış hem de zaman zaman tarihî romanlarla karıştırılmıştır. Özellikle de roman okuyucularının bir kısmı, bu roman türünü tarihî romanla bir tutma eğilimindedir. Bu romanları tarihî romanla ilişkili; ama onlardan ayrı bir türün ürünü olarak dikkate almak ve eserlerde ele alınan süreçleri analiz etmede okuyucuya bakış açısı kazandıran, okuyucunun zihin faaliyetini zenginleştiren metinler olarak değerlendirmek gerekir.

Türk edebiyatında roman türünün örneklerinin verilmeye başladığı 19 yüzyılın son çeyreğinden itibaren “dönem romanı” türünde eserler üretildiği görülmektedir. II. Meşrutiyet yıllarından itibaren bu türdeki eserlerin sayısında artış görülmeye başlamış; Cumhuriyet yıllarında ise örnekleri hayli çoğalmıştır. Bugün Türk edebiyatında Atatürk Dönemi’ni, İnönü Dönemi’ni, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren yaşanan çok partili hayata geçiş denemelerini, Demokrat Parti Dönemi’ni, 12 Mart Muhtırası öncesi ve sonrasındaki gelişmeleri, 1960 ve 1980 darbelerinin öncesini ve sonrasını anlatan onlarca eser “dönem romanı”nın örnekleri arasında sayılabilir.

Kaynakça

- (Argunşah, 2016): ARGUNŞAH, Hülya. *Tarih ve Roman*, İstanbul: Kesit Yayınları, İstanbul 2016.
- (Aytaç, 2003): AYTAÇ, Gürsel. *Genel Edebiyat Bilimi*, İstanbul: Say Yayınları, İstanbul 2003.
- (Buğra, 1991): BUĞRA, Tarık. *Dönemeçte*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, İstanbul 1991.
- (Buğra, 1992): BUĞRA, Tarık. *Yağmur Beklerken*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, İstanbul 1992.
- (Çetindaş 2016): ÇETİNDAS, Dilek. *Türk Edebiyatında Biyografik Anlatı ve Romanlar*, İstanbul: Kesit Yayınları; İstanbul 2016.
- (D'arcy and Nilges, 2016): D'ARCY, Michael and NILGES, Mathias. "Introduction: Contemporaneity of Modernism", *Contemporaneity of Modernism Literature, Media, Culture* (Edited by Michael D'Arcy and Mathias Nilges), New York/USA: by Routledge, New York 2016, 1-14.
- (Gögebakan, 2004): GÖĞEBAKAN, Turgut. *Tarihsel Roman Üzerine*, Ankara: Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- (Hoffmeister, 2004): HOFFMEISTER, Gerhart. "From Goethe's Wilhelm Meister to anti-Meister Novels: The Romantic Novel Between Tieck's William Lovell and Hoffmann's Kater Murr", *The Literature of German Romanticism* (Edited by Dennis F. Mahoney), New York/USA: Camden House, New York 2004, 79-99.
- <https://dadakitap.com/aile-romani-ve-kusaklararasi-roman-uzerine-orhan-pamuk-ile-konusma/> (Erişim Tarihi: 28.08.2020)
- <http://lugatim.com/s/çağ> (Erişim Tarihi: 28.08.2020)
- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 28.08.2020)
- (Ömer Seyfettin, 2018): Ömer Seyfettin. *Efruz Bey* (Hazırlayan: Nâzım Hikmet Polat), İstanbul: Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.
- (Kemal Tahir, 1999): Kemal Tahir. *Yorgun Savaşçı*, İstanbul: Tekin Yayınevi, İstanbul, 1999.
- (Tural, 1995): TURAL, Sadık. *Zâmanın Elinden Tutmak*, Ankara: Ecdâd Yayınları, Ankara, 1995.

Makalenin Geliş Tarihi: 11 Kasım 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 16 Aralık 2020

**TAŞRADADA MODERN ŞEHİR YÖNETİMİ PRATIĞİNİN DOĞUŞU:
UŞAK KAZASINDA BELEDİYECİLİK (1867-1909)***
THE EMERGENCE OF MODERN CITY GOVERNANCE PRACTICES IN THE COUNTRY:
MUNICIPALITIES IN UŞAK DISTRICT (1867-1909)

*Biray Çakmak***

Öz

Çalışma, doğrudan kaza belediyelerine odaklanan araştırmaların sınırlı sayıda olmasını dikkate alarak Uşak Kazası'nda belediyeciliği ele almaktadır. Çalışmada öncelikle kaza merkezi Uşak kasabasında ve nahiye merkezlerinde belediye dairelerinin kurulması ve kurumsal yapıları üzerinde durulmuştur. Daha sonra Uşak Belediyesi'nin yaptığı hizmetler sınırlı verilere rağmen ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma, Osmanlı Arşivi'nin çeşitli tasniflerinde bulunan belgelere dayanmaktadır. Uşak kasabasında belediye teşkilatı 1867 yılını müteakip, nahiye merkezi Göbek kasabasında 1871 yılında kurulmuştur. Nahiye merkezi olmasına rağmen şehirleşme görülmeyen Banaz'da belediye dairesinin kurulmadığı görülmüştür. Diğer nahiye merkezleri Karahallı ve Sivashlı'da belediye teşkilatının II. Meşrutiyet Dönemi'nde teşkil edildiği tespit edilmiştir. Uşak Belediyesi sınırlı malî imkanlarına rağmen yeterli olmamakla birlikte temizlik, altyapı, sağlık, aydınlatma, bayındırlık ve imar hizmetleri vermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Uşak Kazası, Belediye, Belediye Hizmetleri, Göbek, Banaz, Sivashlı, Karahallı.*

* "Ottoman Urban Governance at the Smallest Local Level: Kaza and Nahiye Municipalities in Uşak" ismiyle *A Workshop in Ottoman Municipalities: Governing the Late Ottoman Cities* (6-7 November 2015)'de sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve ikmal edilmiş Türkçe halidir. Çalışma 111K286 Nolu TÜBİTAK 1001 Projesi kapsamında gerçekleştirilmiştir.

** Doç. Dr., *Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Uşak/Türkiye, ORCID: 0000-0001-9753-4313.*

Abstract

The study considers municipalities in the Uşak district, considering the limited number of studies directly focusing on the district municipalities. In this study the establishment of municipal officers and the institutional structures of the district center and sub-district centers were emphasized. The services provided by the Uşak municipality were tried to be put forward despite the limited data. The study is largely based on documents in various classifications of the Ottoman Archives. The municipality organization in the town of Uşak was established after 1867. It was established in the sub-district of Göbek in 1871. It is seen that the municipality Office was not established in Banaz, although it is a sub-district. Because there was no urbanization in Banaz. Other sub-district centers, Karahallı and Sivaslı municipal organization were established during the Second Constitutional Era. Despite limited financial sources, Uşak Municipality provided cleaning, infrastructure, health, lighting, public works and zoning services.

Keywords: Uşak district, municipality, municipal services, Göbek, Banaz, Sivaslı, Karahallı.

Giriş

Taşrada belediyelerin kurulmasında ilk yasal dayanağı 7 Kasım 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi oluşturdu. Nizamnameye göre kazalar köylere taksim edilecek ve köylerde belediye idareleri kurulacaktı (7 Kasım 1864 tarihli Vilâyet Nizâmname'si, *Düstur*, 1. Tertib, Cilt 1, Matbaa-ı Âmire, 1289, s. 608). Lakin nizamnamede belediye idarelerine dair başka bir düzenleme yer almadı (Avcı, 2016, s. 169). Buna rağmen kısa süre içinde taşra idaresinde önemli gelişmeler yaşandı. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi, yayınlanmasını müteakip eyaletlere gönderilerek valilerden vilayet sistemine geçmesi istendi. Bunu müteakip Tuna Vilayeti Valisi Mithat Paşa'nın da teşvikiyle peyderpey eyalet sisteminden vilayet sistemine geçildi. 1867 yılı Haziran ayına gelindiğinde *Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'*de kurulan vilayet sayısı sekize ulaşmıştı. Haziran 1867 tarihinde çıkan irade-i seniyye ile on iki vilayetin daha kurulmasına karar verildi. Kısa sürede bu yeni vilayetler teşkil edilerek vilayet sayısı yirmi oldu (Çakmak, 2019, s. 22-25).

11 Ekim 1864 tarihinde kurulan Tuna Vilayeti'ne vali tayin edilen Mithat Paşa, kısa süre sonra vilayet merkezi Rusçuk'ta belediye meclisi kurulmasını kararlaştırdı. On ve on altı bendlik iki talimat hazırladı. Uygulamanın önce Rusçuk'ta tecrübe edilmesine, olumlu sonuç alınması halinde Varna, Köstence, Tolçı, Niş, Sofya, Vidin ve Tırnova'nın uygulamaya dâhil edilmesine karar verildi. Talimatlara göre Rusçuk Belediye Meclisi'nin bir reis, bir muavin ve çeşitli milletleri temsil eden altı azası olacaktı. Belediye Meclisi'nde muvazzaf bir kâtip görev yapacak, bir mühendis ve bir memleket tabibi de mecliste müşavir üye olarak görev alacaktı. İhtiyacı karşılayacak kadar teftiş memuru ve zaptiye askerlerinden bir kol piyade takımı, belediye meclisi maiyetinde görev yapacaktı. Talimatlarda belediye meclisinin gelir ve giderleri ile görevleri de sayıldı. Konuyla ilgili evrakı ve talimatları 27 Eylül 1865 tarihinde Tuna Vilayeti İdare Meclisi görüştü. Tuna Vilayeti, mecliste alınan kararları ve talimatları mazbata ile Sadaret'e takdim etti (BOA. İ. MVL. 542/24362, 14 Kasım 1865/24 C 1282, lef 2). Sadaret 5 Ekim 1865 tarihinde evrakı Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale etti. Evrakı 6 Kasım 1865 tarihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye müzakere etti. *Veżâ'if-i ma'rûza sâye-i*

mehâsin-vâye-i cenâb-ı mülûkânede memâlik-i mahrûse-i şâhânece tezâyüd ve terakkîsi ehemmi ve müstelzim olan esbâb-ı medeniyet ve ma'mûriyetin irâ'e-i âsâr-ı cemîlesıyla berâber vilâyetin her cihetinde umûmun rahat ve asâyişini te'mîn ve tahrîr idecek vechle hemîşe-i husûl-ı fi'iliyâtına dikkat ve itinâ kılınmakda olan mevâdd-ı hayriyenin en başlıcalarını vücûda getirmeğe delâlet ideceğinden işbu meclislerin tasavvurât ve teşebbüsât-ı mesrûre dâ'iresinde bir yandan teşkiline me'zûniyet i'tâsı pek münâsib olacağı şeklinde görüş bildirdi. Ayrıca belediye meclislerinin diğer vilayetlerde de kurulması, yasal düzenlemenin yapılması gerektiğini beyan etti (BOA. İ. MVL. 542/24362, 14 Kasım 1865/24 C 1282, lef 3). 13 Kasım 1865 tarihinde yazılan arz tezkiresi üzerine gerekli irade-i seniye 14 Kasım 1865 tarihinde çıktı (BOA. İ. MVL. 542/24362, 14 Kasım 1865/24 C 1282, lef 4). Kısa sürede Tuna Vilayeti merkezi Rusçuk'ta ve liva merkezlerinde belediye meclisleri kuruldu.

Tuna Vilayeti 1867 yılında vilayet dahilindeki belediye meclisleri sayısını arttırmaya karar verdi. Tuna Vilayeti Umûmî Meclisi 24 Ekim 1867 tarihinde liva merkezleri ve büyük kasabalarda kurulan belediye meclisleri sayesinde *tanzîmât ve tanzîfât-ı mahalliyyece menâfi' ve muhâsenât müşâhede* olduğunu, bu sebeple vilayetteki kaza merkezlerinde de belediye meclisleri kurulması ve belediye meclislerine kaymakamların geçici olarak başkanlık etmesi gerektiğine karar verdi (BOA. İ. MVL. 26138, 11 Aralık 1867/14 Ş 1284, lef 1). Mithat Paşa, Meclis-i Umûmî'de alınan kararları 6 Kasım 1867 tarihinde Sadaret'e takdim etti (BOA. İ. MVL. 26138, 11 Aralık 1867/14 Ş 1284, lef 2). Sadaret'in havale etmesi üzerine evrakı, Meclis-i Vâlâ Kâvânîn ve Nizâmât Dairesi 4 Aralık 1867 tarihinde müzakere ederek alınan kararları uygun buldu (BOA. İ. MVL. 26138, 11 Aralık 1867/14 Ş 1284, lef 3). 10 Aralık 1867 tarihinde yazılan arz tezkiresi üzerine 11 Aralık 1867 tarihinde irade-i seniyyesi çıktı (BOA. İ. MVL. 26138, 11 Aralık 1867/14 Ş 1284, lef 4).

25 Temmuz 1867 tarihinde *Vilâyet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Dâ'ire-i Belediye Meclislerinin Sûret-i Tertîbi ve Me'mûrlarının Vezâ'ifi Hakkında Ta'lîmât* ile *Dâ'ire-i Belediye Meclisinin Vezâ'if-i Umûmiyesi Hakkında Ta'lîmât* yayınlandı (*Düstur*, 1. Tertîb, Cilt 2, s. 491-493; *Düstur*, 1. Tertîb, Cilt 2, s. 493-497; Kırmızı, 2008, s. 300; Seyitdanlıoğlu, 2010, s. 7; Avcı, 2004, s. 136). Bu talimatlar büyük ölçüde 1865 yılında Tuna Vilayeti'nde kurulacak belediye meclisleri için kaleme alınan talimatlar esas alınarak hazırlandı. Talimatlara göre belediye meclisi bir başkan, bir muavin ve altı üyeden oluşacaktı. Birer mühendis ve memleket tabibi mecliste müşavir üye olarak görev yapacaktı. Çeşitli milletlerden gerektiği kadar teftiş memuru ile zaptiyelerden bir kol piyade meclis maiyetinde bulunacaktı. İlâveten kefilli ve muvazzaf bir kâtip ile bir sandık emini istihdam edilecekti. Meclis başkanlığına mevcut memurlardan biri intihap ve tayin edilecek, seçilecek altı aza; güç ve itibar, emlak ve arazi sahibi olacak, ikişer sene ücret almadan görev yapacaktı. Azalar görev süreleri sonunda tekrar seçilebileceklerdi. Belediye meclisi azaları, mahalle ihtiyar heyetleri tarafından seçilecek, kaza kaymakamları tarafından tefrik ve tasdik edildikten sonra tayin edileceklerdi. Kâtip ile sandık emini, istihdam edilirken birbirlerinin görevlerini yapabilecek kimselerden seçilmelerine dikkat edilecekti. Reis muavini meclis maiyetinde bulunacak, mühendis Nâfi'a Komisyonu'nun, zaptiye askerleri alay beyinin intihabı sonrasında tayin olunacaktı. Belediye

meclisinin belirli bir görev yeri olacak ve haftada en az iki defa toplanacaktı. Görevi kapsamına giren konuları görüşecek, bu çerçevede aldığı kararları uygulayacaktı. Gerek duyulması halinde olağanüstü de toplanabilecekti. Muavin, teftiş memurları, kâtip, sandık emini, zaptiye erleri her gün meclis dairesine gelecek, geceleri ve tatil günlerinde nöbetle mecliste hazır bulunacaklardı. Kontrato memuru da meclis maiyetinde her gün görev yapacaktı (*Düstur*, 1. Tertîb, Cilt 2, s. 491).

Talimatlar belediye meclisleriyle ilgili birçok hususu düzenledi. İnşaat ve tamirattan İstanbul'da alınan vergi ve harçların 1/5'i oranında alınan vergi ve harçlar ile emlakı tahrir edilen yerlerin *tekâlif-i cedîdesinden ayrılan tanzîmât-ı belediye tertîbâtı* belediye meclislerinin başlıca gelirleri idi. Meclisler, belirtilen gelir kaynakları yanında ek gelir kaynakları bulmaya gayret edecekti. Günlük gelirler, gelir defterine tarih ve ismiyle birlikte yazılacaktı. Her ay meclis tarafından sandığın muhasebesi görülecekti. Başkan ve azalar ücretsiz görev yapacak, muavin, mühendis, memleket tabibi, teftiş memurları ve zaptiye askerleri devlet tarafından görevlendirdiği için belediye meclisinden maaş almayacaktı. Belediye meclisi, maaşları 500'er kuruşu geçmemek üzere bir kâtip, bir sandık emini ve 150 kuruş maaşla bir daire hizmetçisi istihdam edecekti. Aylık 500 kuruşu geçmemek şartıyla mefruşat, odun, kömür, kandil, kırtasiye ve oda kirası için harcama yapabilecekti. Bu masrafların defteri her ay meclis tarafından tasdik edilecekti (*Düstur*, 1. Tertîb, Cilt 2, s. 492).

Belediye meclislerinin görevi *memleketin tanzîfât ve tanzîmâtına münhasırdı*. Sokak, lağım, bina, kaldırım ve su yollarının tanzim ve inşası, temizlik arabaları tedarik edilerek çöplerin toplanması, yangın tulumbarları ile âlât ve edevâtının temin edilmesi, bunlar için yer tahsis edilerek bir kişi tayini, teftiş memurları vasıtasıyla kasabaların nezafet ve temizliğine aykırı bir durum görüldüğünde önlenmesi ve ıslah edilmesi, kimsesiz hastaların teftiş memurları tarafından hastaneye götürülerek tedavi ettirilmesi, ekmeççi, kasap ve bakkal gibi esnafın sürekli teftiş edilerek kullandıkları ölçü ve tartı aletleri ile ürünlerinin kalitesinin kontrol edilmesi ve kusurlu görülenlerin para cezasıyla cezalandırılması, başıboş olarak tutulan hayvanların sahiplerinden ve evlerinde canavar besleyenlerden para cezası alınması, çarşılarda ve sokaklarda dilencilikğin önlenmesi ve bununla ilgili gerekli tedbirlerin alınması, teftiş memurları vasıtasıyla sokaklarda köylü arabalarının yolları kapatmasına ve kira arabalarının binalara zarar vermesine, fazla yük taşımalarına ve koşuşturmalarına engel olunması, bunlardan gerektiğinde para cezası alınması, balo ve oyun yerlerine belirli miktarda vergi alınmak suretiyle ruhsat verilmesi, balo ve oyunların icrası esnasında gerekli sayıda teftiş memuru ile zaptiye bulundurulması, pazar yerlerinde arabalardan kaynaklanan çöplerin köylülere toplattırılması, sokak ve dükkânlar dışında eşya satışının önlenmesi, satanlara para cezası kesilmesi belediye meclislerinin başlıca görevleriydi (*Düstur*, 1. Tertîb, Cilt 2, s. 493-496).

1867 yılında taşra belediyeleri ile ilgili yapılan düzenlemeler, 22 Ocak 1871 tarihli İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizâm-nâmesi'nin yedinci faslında yeniden ele alındı. Bazı eksiklikler giderildi. Yeni hususlara yer verildi. Nizamnameye göre vilayet, liva ve kaza merkezlerinde belediye daireleri kurulacaktı. Belediye personeli ile ilgili düzenlemeye aynen devam edildi. Belediye meclisinin yapısı ve azalarının seçimi ile ilgili bir yeniliğe gidilmedi. Ancak aza

seçilebilmek için ek şartlar getirildi. Buna göre cinayet ve cünha¹ ile mahkûm, fiilen asker ve zaptiye olmak, belediye sınırları içinde kaza ve niyabet hizmetinde bulunmak, belediye inşaatına müteahhit olmak, 25 yaşından küçük olmak belediye meclisi aza seçimlerine katılmaya engeldi. Azalar ücret almaksızın görev yaparken kâtip ve sandık emini yine belediye bütçesinden maaş alacaktı. Belediye meclisi başkanı, mutasarrıftan sonra valinin tercih ve tasdiğiyle atanacaktı. Sandık emini muteber bir kefil bulmak zorundaydı. Meclis, daha önce olduğu gibi yine haftada iki defa olağan, gerektiğinde olağanüstü toplanacaktı. Belediye reisine muavin, muavine en yaşlı aza vekâlet edecekti. Meclis, asgarî 2/3 çoğunlukla toplanacaktı. Karar alınırken oylarda eşitlik olması halinde başkanın oyu belirleyici olacaktı. Meclis yazışmaları ve müzakerelerin kayıt altına alınmasından reis ve kâtip sorumlu olacaktı (Düstûr, 1. Tertîb, Cilt 1, Matbaa-ı Âmire, 1289, s. 648- 651).

Nizamnameye göre belediye meclislerin görevlerinde herhangi bir değişiklik yapılmadı. İnşaat ve tamirat, sular, harap ve tehlikeli binaların yıkımı, ulaşım, temizlik ve çevre düzenlemesi, ölçü ve tartı aletlerinin kontrolü, fiyat koyma, itfaiye, iskele, meydan ve mesire tesisi, aydınlatma, yol, cadde, sokak ve kaldırım inşası, gelir ve gideri idare, kontrato muamelesi belediye meclislerinin başlıca görevleriydi. Meclislerin gelirleri; hükümetin tahsis ettiği vergiler, *tanzîmât-ı memlekette istifâde* edeceklerden alınacak vergiler, nakdî cezalar, kira kontrato kaydiyesi, yardım ve hibeler ile yol ve köprülerin genişletilmesi esnasında boşta kalacak yerler ile imar edilecek yerlerin gelirleriydi. Belediye meclislerinin masrafları; yol, köprü ve ahali yararına yapılan inşaat ve tamirat, tanzimat ve belediye icraatları, belediye binası kirası, memur maaşları ve zarurî harcamalar idi. Belediye meclisi, her ay gelir ve gider cetvellerini tanzim ederek liva idare meclisine takdim edecek, gelir ve gider cetvelleri liva idare meclisinde görüldükten sonra vilayet idare meclisi tarafından tasdik edilecekti. İlâveten nizamname ile 1867 yılında yayınlanan talimatların aykırı maddeleri kaldırılacaktı (Düstûr, 1. Tertîb, Cilt 1, Matbaa-ı Âmire, 1289, s. 648- 651).

Kânûn-ı Esâsî'nin 112. maddesi *umûr-ı belediye Der-sa'âdet ve taşralarda bi'l-intihâb teşkîl olunacak devâ'ir-i belediye meclisleriyle idâre olunacak ve bu dâ'irelerin sûret-i teşkîl ve vezâ'ifi ve a'zâsının sûret-i intihâbı kânûn-ı mahsûs ile ta'yîn kılınacaktır* şeklinde idi (Düstur, 1. Tertîb, Cilt 4, s. 18). Bu madde gereğince belediye kanunnamesini düzenlemekle görevli komisyon, Vilâyât Belediye Kanunu Layihası ile Dersaadet Belediye Kanunu Layihası'nı hazırladı. Daha sonra layihalar, Şûrâ-yı Devlet Tanzimât Dairesi'nde görüşüldü. Layihalar, bazı düzeltmeler yapılarak, imlaca gözden geçirildi. Akabinde layihalar Meclis-i Umûmî'ye verilerek Heyet-i Mebusan'da tadilen kabul edildi. Heyet-i Ayan tarafından tasdik edildi. 3 Ekim 1877 tarihinde Meclis-i Mahsûs'da layihaların maddeleri tek tek okunarak görüşüldü. Layihaların kanuniyeti, ilanı ve neşri oybirliği ile uygun bulundu (BOA. İ. DÜİT. 56/47, 5 Ekim 1877/27 N 1294, lef 2). Layihalar 5 Ekim 1877 tarihli irade-i seniyye ile yasalaşarak yürürlüğe girdi.

Vilâyât Belediye Kanunu uzun süre yürürlükte kalarak taşra belediyelerinin başlıca yasal dayanağını oluşturdu. Kanun, idâre-i belediye vezâ'if-i umûmiyesi/belediye idaresinin başlıca

¹ Cünha, kabahatten ağır, cinayetten hafif suç.

görevleri (1-3. m.), mecâlis-i belediyenin teşkili/belediye meclislerinin oluşturulması (4-17. m.), mecâlis-i belediye a'zâsının sûret-i intihâbı/belediye meclisi üyelerinin seçilme şekli (18-38. m.), vâridât-ı belediye/belediye gelirleri (39-41. m.), mecâlis-i belediye re'isinin vezâ'ifi/belediye meclisi başkanının görevleri (42-43. m.), mecâlis-i belediyenin vezâ'ifi/belediye meclislerinin görevleri (44. m.), meclis kâtibinin vezâ'ifi/belediye meclisi kâtibinin görevleri (45. m.), mecâlis-i belediye mühendisinin vezâ'ifi/belediye meclisleri mühendisinin görevleri (46. m.), mecâlis-i belediye emlâk ve nüfus kalemi vezâ'ifi/belediye meclisleri emlâk ve nüfus biriminin görevleri (47. m.), mecâlis-i belediye kontrato me'mûrunun vezâ'ifi/belediye meclisleri kontrato memurunun görevleri (48. m.), mecâlis-i belediye sandık emîninin vezâ'ifi/belediye meclisleri sandık emininin görevleri (49. m.), cemiyet-i belediye (50-55. m.), belediye çavuşları (56-61. m.), belediyece memnû' olan ahvâl/belediye tarafından yasaklanan hususlar (62-62. m.), belediyece icrâsı lâzım gelen ahvâl/belediye tarafından yapılması gereken hususlar (63-64. m.) ve mücâzât/cezalar (65-67. m.) fasıllarından oluşmaktaydı (BOA. A. DVN. MLK. 17/15, 5 Ekim 1877/27 N 1294; BOA. İ. DÜİT. 56/47, 5 Ekim 1877/27 N 1294). Kanun, belediye meclislerinin kuruluşu, görevleri, azalarının seçimi, gelirleri ile masrafları, personeli, yetki ve görevleri gibi hususları ayrıntılı olarak düzenledi. Kanun, taşra belediyeleri ile ilgili bazı yenilikler getirdi. Öncelikle belediye başkanı, merkezî hükümet tarafından atanan memurlar arasından değil, belediye meclisi üyeliğine seçilenler arasından atanacak ve belediye gelirlerinden maaş alacaktı. İkinci olarak belediye meclisi üyeliğine seçilebilmek için Türkçe bilmek şarttı. Üçüncü olarak belediye meclisi seçimleri tek dereceli idi. Dördüncü olarak *Cemiyet-i Belediye*² adı altında bir kurul oluşturuldu. Kanun, ayrıca belediyelere tüzel kişilik kazandırdı (Ortaylı, 2000, s. 186-192; Samani, 2018, s. 601).

Kurumsallaşma: Uşak Belediyesi İle Nahiye Belediyelerinin Kuruluşu

1867 yılında Hüdavendigâr Vilayeti'nin kurulmasını müteakip Uşak Kazası'nda müdürlük teşkilatı kaldırılarak kaymakamlık teşkilatı kuruldu. Kaymakamlık teşkilatının oluşturulmasından kısa süre sonra kaza merkezi Uşak kasabasında ilk belediye meclisi teşkil edildi. Bunda mahallî talepten ziyade merkezî idarenin tercihi etkili oldu. 1870 yılında Uşak Belediye Meclisi Başkanı Hacı İzzet Efendi, belediye meclisi üyeleri Hacı Osman Ağa, Hacı Hafız Ömer Efendi, Hacı Hasan Ağa, Mihail Ağa ve Panayot Ağa, belediye meclisi kâtibi Ahmet Efendi idi (1870-1871/H.1287 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 1, Bursa, s. 86). Muhtemelen 1867 yılında kurulan belediye dairesi varlığını kesintisiz sürdürdü.³ Belediye meclisi üyeleri ve başkanı mevzuat gereği belirli aralıklarla değişti. Zamanla belediye dairesinde mimar/mühendis/inşaat ustası, memleket tabibi, kâtip, müfettiş, sandık emini ve çavuşlar istihdam edildi. 1902 yılında belediye başkanı Mehmet İzzet Bey, belediye meclisi

² Cemiyet-i Belediye, mahallî idare meclisi ile belediye meclisinin birleşmesiyle oluşacak, yılda iki defa toplanacaktı. İlk içtima Nisan ayında yapılacaktı. Bu içtimada belediye meclisinin önceki yıla ait muhasebesi tetkik ve tasdik edilecekti. İkinci içtima Teşrin-i sâni ayında gerçekleştirilecekti. Bu içtimada sonraki yılın bütçesi görüşülecekti (BOA. A. DVN. MLK. 17/15, 5 Ekim 1877/27 N 1294, lef 2, 50-52. maddeler; Avcı, 2004, s. 149).

³ Bu durum Hüdavendigâr Vilayeti Salnamelerinden takip edilebilmektedir.

üyeleri Yusuf Ağa, Ali Ağa, Tevfik Bey ve Haçator Ağa, belediye kâtibi ve sandık emini Şükrü Efendi, memleket tabibi Mihran Haçator Efendi, müfettiş Süleyman Efendi, mimar Ahmet Efendi idi. İlaveten belediyede dört tane çavuş görev yapmaktaydı (1902-1903/H.1320 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 29, Bursa, s. 228). Ancak belediyede tanzîfât memuru ve itfâiye personeli istihdam edilemedi. En azından ilgili personelin isim ve sayıları belgelere yansımada.

Uşak Kazası'nda şehirleşme oldukça sınırlıydı. Kaymakamlık teşkilatının kurulduğu 1867 yılında Göbek ve Banaz mülkî nahiyeleri oluşturuldu. Banaz Nahiyesi'nde şehirleşme söz konusu değildi. Bu sebeple Banaz'da belediye dairesi kurulmadı. Buna karşılık Göbek Nahiyesi merkezi olan Göbek kasabasında erken bir tarihte belediye dairesi kuruldu. 1871 yılından itibaren Göbek Nahiyesi, nahiye müdürü tarafından idare edilmeye başlandı. Yani nahiye müdürlüğü teşkil edildi. Aynı zamanda Göbek kasabasında belediye dairesi kuruldu. 1879 yılında nahiye müdürlüğü ile belediye teşkilatı kaldırıldı. Nahiye, zabıta-ı mülkiye memuru tarafından idare edilmeye başlandı (BOA. DH. MUİ. 76-1/2, 17 Mart 1910/5 Ra 1328; BOA. DH. MKT. 2677/57, 7 Aralık 1908/13 Za 1326). Daha sonra nahiye teşkilatı tekrar kurularak nahiye müdürü tayin edildi. Ancak Göbek kasabasında uzun süre belediye dairesi kurulamadı. Yaklaşık yirmi yıl sonra belediye dairesi kurulması gündeme geldi. Belediye dairesinin yeniden teşkilinde kolera salgını etkili oldu. Zira kolera salgını sebebiyle İzmir Sıhhiye Kordonu, Göbek kasabasına mücavir olan İnay İstasyonu'na kadar genişletildi. Dolayısıyla Göbek kasabasının temizliğine itina edilmesi lüzumu arttı. 250 kuruş maaşla geçici tanzîfât memuru istihdamına ihtiyaç duyuldu. Göbek kasabasının, çeşitli vergilerden tahsil edilen 11660 kuruşluk yıllık geliri de vardı. Bu gelirin 2100 kuruşluk kısmını oluşturan sergi geliri mahallî temizliğe aitti. Neticede Göbek kasabasında belediye dairesi teşkiline karar verildi (BOA. ŞD. 1577/10, 14 Ekim 1901/1 B 1319). Göbek Nahiyesi Meclisi, belediye dairesi teşkiline yönelik karar aldı. Nahiye Meclisi'nin talebini Uşak Kazası ve Kütahya Livası İdare Meclisleri görüşerek uygun buldu. Akabinde evrakı müzakere eden Hüdavendigâr Vilayeti İdare Meclisi olumlu mütalaada bulundu. Hüdavendigâr Vilayeti, evrakı 21 Temmuz 1900 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdi. Dâhiliye Nezareti, gereğini, konunun Şura-yı Devlet'te görüşülmesini 22 Ağustos 1900 tarihinde Sadaret'e arz etti (BOA. DH. MKT. 2392/121, 22 Ağustos 1900/25 R 1318; BOA. ŞD. 1577/10, 14 Ekim 1901/1 B 1319). Sadaret, evrakı Şûrâ-yı Devlet'e havale etti. Evrakı Şûrâ-yı Devlet Mülkiye ve Maliye Daireleri ayrı ayrı görüştü. Mülkiye Dairesi 4 Temmuz 1901 tarihinde nahiye merkezlerinde belediye daireleri kurulmasının irade-i seniyye ile yasaklandığını, ancak Göbek kasabasında belediye dairesine bir süreliğine ihtiyaç duyulduğunu, tanzîfât memurunun muvakkatan görev yapacağını belirtti. Malî boyutu sebebiyle konunun Maliye Dairesi'nde görüşülmesi gerektiğini beyan etti. Evrakı 14 Ekim 1901 tarihinde Maliye Dairesi görüştü. Mülkiye Dairesi'yle benzer mütalaada bulundu. Göbek kasabasında geçici belediye dairesi kurularak tanzîfât memuru istihdam edilmesine karar verdi (BOA. BEO. 130142, 20 Ekim 1901/7 B 1319; BOA. ŞD. 1577/10, 14 Ekim 1901/1 B 1319; BOA. DH. MKT. 2557/79, 18 Kasım 1901/6 Ş 1319). Böylece Göbek kasabasında geçici olarak bir tanzîfât memuru istihdam edildi. Kısa süre için belediye dairesi

kuruldu. Yaklaşık iki yıl sonra kolera salgınının sebep olduğu olumsuz sıhî şartlar bertaraf edildi. Belediye teşkilatı da kaldırıldı (BOA. DH. MUİ. 76-1/2, 17 Mart 1910/5 Ra 1328; Çakmak, 2014, s. 63-64).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Göbek kasabasında belediye dairesi kurulması tekrar gündeme geldi. Göbek Nahiye Meclisi 1909 yılında tekrar belediye teşkilatı kurulması kararı aldı. Düzenlenen mazbata Uşak Kaymakamlığı'na gönderildi. Nahiye Meclisi, mazbatada, belediye dairesi kurulmasının zorunlu hale geldiğini, kasabaya yakın mesafede bulunan gölden yılda 1000 kuruş değerinde en az 1500 araba gübre elde edildiğini, yıllık damga vergisi gelirin en az 300 kuruş olduğunu, ilave gelir kaynakları bulunabileceğini belirtti (BOA. DH. MUİ. 76-1/2, 17 Mart 1910/5 Ra 1328). Nahiye Meclisi mazbatasını 30 Ocak 1910 tarihinde Uşak Kazası İdare Meclisi müzakere etti. Belediye dairesi bulunmaması sebebiyle Göbek kasabasında temizlik ve bayındırlık hizmetlerinin layıkıyla yerine getirilemediğini, kasabada kile, kantar, büyükbaş hayvan, zebhiye, sergi ve resm-i munzam vergilerini⁴ uzun süreden beri maliye memurlarının tahsil ettiğini, bu vergilerden 14 Mart 1908-13 Mart 1909 tarihleri arasında 4945 kuruş gelir elde edildiğini, bu vergilerin 14 Mart 1909-13 Mart 1910 tarihleri arasında *emâneten idâre* edildiğini, kurulması halinde ilgili vergilerin belediye dairesine terk edileceğini belirtti (BOA. DH. MUİ. 76-1/2, 17 Mart 1910/5 Ra 1328). Kısaca belediye dairesi kurulması talebini uygun buldu. Uşak Kaymakamlığı, evrakı Kütahya Mutasarrıflığı'na gönderdi. Evrakı Kütahya Sancağı İdare Meclisi ile Hüdavendigâr Vilayeti İdare Meclisi müzakere etti. Her iki meclis, kaza idare meclisi ile aynı istikamette karar verdi. Hüdavendigâr Vilayeti, meclis kararını, gereği için Dâhiliye Nezareti'ne bildirdi. Dâhiliye Nezareti'nin mahallî talebi uygun bulması üzerine Göbek kasabasında belediye dairesi tekrar kuruldu (BOA. DH. MUİ. 76-1/2, 17 Mart 1910/5 Ra 1328).

1907 yılında mülkî nahiye teşkilatı kurulan Karahallı Nahiyesi⁵ ile II. Meşrutiyet Dönemi'nde nahiye teşkilatı kurulan Sivaslı Nahiyesi merkezlerinde belediye teşkilatı 1913 yılında kuruldu (BOA. DH. UMVM. 148/36, 31 Mayıs 1917/9 Ş 1335). Bununla birlikte ilgili idarî merkezlerde şehirleşme oldukça sınırlıydı. Zira Mayıs 1917 gibi geç bir tarihte Sivaslı Nahiyesi merkezinde 344 hanede 1793 nüfus vardı (BOA. DH. UMVM. 148/36, 31 Mayıs 1917/9 Ş 1335).

Uşak Kasabasında Belediye Hizmetleri

1867 yılında yayınlanan talimatlar, 1871 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile 1877 tarihli Vilâyât Belediye Kanunu taşra belediyelerinin görevlerini ayrıntılı bir şekilde belirtti. Buna göre inşaat ve tamirat (imar) denetimi, altyapı (yol, cadde, sokak, kaldırım, iskele, meydan ve mesire inşaa ve tesisi), ulaşım, temizlik ve çevre düzenlemesi (tanzîfât ve tezyînât) ve kolluk hizmetleri, ölçü ve tartı ile esnaf denetimi ve fiyat kontrolü, itfaiye, sağlık, aydınlatma, su ve

⁴ II. Meşrutiyet Dönemi'nde belediyelerin başlıca gelirleri; zebhiye, kile ve kantar, pazar, damga ve muayene, inşaat ve tamirat, dellaliye, musakkafat, tanzîfât ve tenvîrât munzam vergileri ile nakdî cezalar, sahipsiz hayvan bedelleri, eğlence yeri ve çalgı ruhsatnameleri harçları idi (BOA. DH. UMVM. 148/36, 31 Mayıs 1917/9 Ş 1335).

⁵ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Çakmak, 2014a, s. 12-14.

ulaşım hizmetleri belediyelerin görevleriydi. Ancak belediyelerin belirtilen görevleri tam anlamıyla yerine getirmesi, malî imkânsızlıklar ve personel eksikliği gibi temel sorunlar sebebiyle pek mümkün olmadı.

Temizlik Hizmetleri

Uşak Belediyesi sınırlı düzeyde ve geç tarihlerde kasaba sakinlerine temizlik hizmeti verebildi. 1902 yılında Uşak Belediyesi'ne ait iki çöp arabası vardı ve çöp toplama hizmeti vermekteydi. Bu çöp arabalarıyla çöpçüler, on iki mahalleye sahip Uşak kasabasına yeterli düzeyde hizmet veremedi. Bu sebeple 1903 yılında ilaveten üç tane daha çöp arabası satın alınması kararlaştırıldı (BOA. ŞD. 1586/2, Hüdavendigâr 4/238, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321). Zira 1894 yılında meydana gelen büyük yangının da etkisiyle mahalle araları hâlâ enkaz ve çöp yığınlarıyla doluydu. Kasaba adeta inşaat sahası görünümündeydi. İlaveten belediyenin malî imkânları çöp arabaları satın alabilmesi için yeterli değildi. Bundan dolayı gazyağı sandıklarından alınan arziyye vergisine⁶ zam yapılmasına karar verildi (BOA. ŞD. 1586/2, Hüdavendigâr 4/238, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321). Ancak bu teşebbüs sonuçsuz kaldı.

Uşak kasabasında temizlik sorunu sadece çöplerle ve enkazla sınırlı değildi. Kasabanın içinden akan Dokuzsele Deresi'nin etrafında bulunan boyahaneler de temizlik sorununa ciddi katkıda bulunmaktaydı. Halı iplerinin boyandığı çok sayıda boyahane, evleri, camileri, medreseleri kullanılamaz hale getirdi. Çam ve meşe odunu yakılan ve çok sayıda ocağı bulunan boyahaneler çevre ve halk sağlığını tehdit eder hale geldi. Bu sebeple boyahanelerin kasaba dışına taşınması kasaba eşrafı tarafından talep edildi. Düzenlenen mahzar, gereği için resmî makamlara takdim edildi. Bu konuda İstanbul ile çok sayıda yazışma yapıldı. Ancak boyahanelerin kasaba dışına nakli, malî imkânsızlıklar sebebiyle mümkün olamadı (BOA. BEO. VGG. 165916, 5 Aralık 1903/22 Teşrîn-i sâni 1319; Hizmet Gazetesi, 588, 29 Eylül 1892/7 Ra 1310; BOA. DH. MKT. 616/33, 24 Kasım 1902/22 Ş 1320).

Uşak kasabasında bazı lağım mecraları 1890'lı yıllarda belediye tarafından tamir edildi. Lağım mecralarının tamamen tamir ve inşa edilememesi hava kirliliği ve sağlık sorunlarına sebep oldu. Bu durum, ahali tarafından şikâyetlere konu edildi. Lağımın açığa çıkarak halk sağlığını tehdit etmesi, sonraki yıllarda da sorun olmayı sürdürdü (BOA. DH. MKT. 1778/155, 6 Kasım 1890/23 Ra 1308; BOA. DH. MKT. 1760/75, 13 Eylül 1890/28 M 1308; BOA. DH. MUİ. 76-2/2, 21 Mayıs 1910/11 Ca 1328; BOA. DH. MUİ. 69-2/35, 22 Mart 1910/10 Ra 1328).

İtfaiye Hizmetleri

Uşak kasabası, diğer birçok kasaba gibi sık sık yangınlara maruz kalarak tahrip oldu. Kasabada 1867 ve 1894 yıllarında iki büyük yangın meydana geldi (BOA. A. MKT. MHM. 395/50, 5 Aralık 1867/8 Ş 1284; BOA. İrade. Şûrâ-yı Devlet, 127, 12 Mayıs 1868/19 M 1285; BOA. MVL. 1654/61, 13 Mart 1868/19 Za 1284; BOA. MVL. 740/52, 2 Aralık 1867/5 Ş 1284; Ruzname-i Ceride-i Havadis, 739, 18 Eylül 1867/19 Ca 1284; Ruzname-i Ceride-i Havadis, 757, 15 Ekim

⁶ Dâhilî gümrük vergisi niteliğindeki arziyye resmi için bkz. BOA. DH. MKT. 121/47, 24 Ocak 1895/27 B 1312, lef 9.

1867/16 C 1284; Çakmak, 2011, s. 64-81). Bunlar yanında 1862, 1892 ve 1901 yıllarında küçük çaplı yangınlar yaşandı (BOA. A. MKT. UM. 535/38, 24 Ocak 1862/23 B 1278; Hizmet Gazetesi, 3 Şubat 1892/4 B 1309; Hizmet Gazetesi, 588, 29 Eylül 1892/7 Ra 1310; Hüdavendigâr Gazetesi, 1948, 22 Mayıs 1901/3 S 1319; BOA. DH. MKT. 2490/32, 28 Mayıs 1901/9 S 1319; BOA. DH. MKT. 2505/102, 2 Temmuz 1901/15 Ra 1319). Göbek kasabasında da 1887 yılında olduğu gibi yangınlar meydana geldi (BOA. Y. A. HUS. 198/87, 16 Ocak 1887/20 R 1304). Yangınların temel sebebi binaların genelde ahşap malzemeyle inşa edilmesiydi. Kârgâr bina inşası yüksek maliyet ve diğer sebeplerden dolayı yaygın değildi.⁷ İlaveten sokaklar düzensiz ve dardı. Binalar genelde bitişikti. Modern şehir pratiğinde olduğu gibi sokaklar birbirine dik ve paralel değildi. Kasabada su şebekesi de yetersizdi. Su, genellikle mahallelerdeki çeşmelerden temin edilmekteydi. Belediye bünyesindeki itfaiye teşkilatı, araç-gereç ve personel bakımından yetersizdi.⁸ 1902 yılında Uşak Belediyesi bünyesinde sadece iki adet eski usul yangın tulumbası vardı (BOA. ŞD. 1586/2, Hüdavendigâr 4/238, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321, lef 1). Belediyede muvazzaf itfaiye personeli yoktu. 1902 yılında bir adet yeni usul yangın tulumbası alınmasına karar verildi (BOA. ŞD. 1586/2, Hüdavendigâr 4/238, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321). Bu amaçla kaynak arayışına girişildi. Arziye vergisine zam yapılmak suretiyle karşılık bulunmaya çalışıldı (BOA. ŞD. 1586/2, Hüdavendigâr 4/238, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321). Ancak bu teşebbüs netice vermedi. Göbek belediyesinde ise itfaiye teşkilatı yoktu.

Aydınlatma Hizmetleri

Şehirlerin aydınlatılması belediyelerin görevleri arasındaydı. Uşak Belediyesi, fenerlerle aydınlatma sorununu çözmeye çalıştı. Belediye, sokakları fenerlerle aydınlatmaya 1880'li yıllarda başladı. Ancak fenerlerin gaz ve saire masrafları temel sorundu. Aydınlatma masraflarının finansmanı için çeşitli çareler arandı. Gaz masraflarının Uşak kasabasına gelen ve belediye tarafından esnafa satılan tuzlardan alınan vergiye ikişer pare zam yapılarak karşılanması kararlaştırıldı. Alınan karar kısa süre sonra uygulamaya kondu. Ancak Düyun-ı

⁷ Uşak kasabasında 1894 yılında meydana gelen yangının etkisiyle 1895 yılında sadece 900 ahşap hane ile dükkânlar vardı. Göbek kasabasında 600 ahşap hane, Banaz nahiye merkezinde toprakla örtülü 80 hane mevcuttu (BOA. ŞD. DH. 1562/13, 11 Nisan 1895/15 L 1312, lef 2).

⁸ II. Abdülhamit Dönemi'nde taşrada itfaiye teşkilatı kurmaya yönelik teşebbüslerde bulunuldu. 1895 yılında çıkan irade-i seniyye gereği Hüdavendigâr Vilayeti'nde itfaiye teşkilatını ıslaha yönelik çalışmalar yapıldı. Balıkesir, Edremit, Bandırma, Erdek, Gediz, Simav, Mihalic, Gemlik, Kirmasti, Sandıklı, Havran, Bolvadin ve Uşak belediyelerinde yirmişer kişilik itfaiye heyeti teşkil edilmesi kararlaştırıldı (BOA. ŞD. DH. 1562/13, 11 Nisan 1895/15 L 1312, lef 3). Uşak Belediyesi'ne bir doblah tulumbası (6642 kuruş), itfaiye edevâtını nakletmeye mahsus bir eşya arabası (1620 kuruş), iki kırma kancalı merdiven (100'er kuruştan 200 kuruş), iki geçme merdiven (50'er kuruştan 100 kuruş), iki yangın kancası (40'er kuruştan 80 kuruş), dört enselikli yangın taşı (62'er kuruştan 248 kuruş), iki kayışlı zabıta baltası (80'er kuruştan 160 kuruş), iki baltalı kemer (152'er kuruştan 304 kuruş), yirmi cimnastik kemeri (22'er kuruştan 440 kuruş), zabıta için iki zincirli düdüğü (65'er kuruştan 130 kuruş), neferler için dört zincirli düdüğü (10'er kuruştan 40 kuruş), yirmi yakalık (30'ar parden 15 kuruş), iki hortum ipi (30'ar kuruştan 60 kuruş), iki cankurtaran ipi (48'er kuruştan 96 kuruş), yıkım için ucu zincirli bir halat (300 kuruş), bir kumanda borusu (40 kuruş), iki çift piyade koşumu (50'er kuruştan 100 kuruş), 200 metre keten hortum (metresi 5 kuruştan 1000 kuruş), altı çift hortum ağızlığı (75'er kuruştan 450 kuruş), on keten küfe (10'ar kuruştan 100 kuruş), altı fener (10'ar kuruştan 60 kuruş), altı adi balta (20'er kuruştan 120 kuruş) alınmasına karar verildi. Yirmi kişilik itfaiye heyeti teşkili için gerekli meblağ 12305 kuruş olarak hesaplandı (BOA. ŞD. DH. 1562/13, 11 Nisan 1895/15 L 1312, lef 3). Ancak itfaiye heyetini teşkil mümkün olmadı.

Umumiye İdaresi, uygulamaya itiraz etti. Tuzlardan ek vergi alınmaması, alınan vergilerin iade edilmesi gerektiğini Maliye Nezareti'ne bildirdi. Maliye Nezareti, tuz talimatnamesinin 13. bendi gereğince ek verginin uygun olmadığını belirterek gereğinin yapılmasını Dâhiliye Nezareti'ne bildirdi. 2 Ocak 1887 tarihinde Dâhiliye Nezareti, Hüdavendigâr Vilayeti'ne gereğini emretti (BOA. DH. MKT. 1389/9, 2 Ocak 1887/6 R 1304). Kaynak bulmada yaşanan sorunlara rağmen kasaba fenerlerle aydınlatılmaya devam edildi. Muhtemelen finansman sorununa çözüm bulundu. 1902 yılında kasabadaki fener sayısının artırılmasına, gazyağı masraflarına kaynak bulunmasına gerek duyuldu. Zira 1897 yılında demiryolunun faaliyete geçmesiyle kasabaya çok sayıda yabancı gelmeye başlamıştı. Buna karşılık kasaba geceleri büyük bir karanlık içinde kalmaktaydı. Bu durum asayiş ve güvenlik sorunlarına da sebep olmaktaydı. Bu sebeplerle belediye meclisi, kasabada bulunan fenerlere ilaveten sokaklara 500 fener daha koymaya, fenerlerin daimî ve geçici masraflarını gaz sandıklarından alınan arziye vergisine zam yaparak karşılamaya karar verdi (BOA. ŞD. 1586/2, Hüdavendigâr 4/238, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321). Belediye Meclisi'nde alınan kararı, Uşak Kazası İdare Meclisi uygun buldu. Ancak zam kararını Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi uygun bulmadı (BOA. ŞD. 1586/2, Hüdavendigâr 4/238, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321; BOA. DH. MKT. 499/43, 8 Mayıs 1902/29 M 1320). Böylece bu teşebbüs de diğerleri gibi akîm kaldı.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Uşak kasabasının elektirikle aydınlatılması gündeme geldi. 1909 yılında belediye başkanı Kabalakzade Hacı Mehmet Ağa çalışmalara öncülük etti. 8 Mart 1909 tarihinde Uşak Belediyesi ile Warren Beattie Limited Şirketi İzmir Şubesi arasında beş maddelik bir mukavelename imzalandı. Mukavelenameye göre şirket 14 Nisan 1909 tarihinde çalışmalara başlayacak, 13 Temmuz 1909 tarihine kadar şehri elektirikle aydınlatacaktı. Şehir merkezinde belediyenin tahsis edeceği yere 20 beygir kuvvetinde bir elektirik makinesi; çarşı, mahalleler ve istasyon caddesine 16'şar ispermaçet mum kuvvetinde 240; kahvehaneler, gazino ve hanlara yine aynı kuvvette 80 lamba koyacaktı. Makine, âlât-edevât ve saire masrafına karşılık Uşak Belediyesi şirkete 1100 Osmanlı lirası ödeyecekti. 13 Aralık 1909 tarihinde şirket ile Uşak Belediyesi arasında ek bir mukavelename yapıldı. Büyüklüğü sebebiyle şehri aydınlatmada 240 lambanın yetersiz kaldığı anlaşıldı. Mukavelenameye göre şirket 60 lamba daha koyacaktı. Buna karşılık Uşak Belediyesi şirkete 60 Osmanlı lirası ödeyecekti. 11 Nisan 1910 tarihinde taraflar arasında bir mukavelename daha yapıldı. Buna göre şirket 300'ü evlerde, 80'i belediyede olmak üzere 380 lamba daha koyacaktı (Karayaman, 2013, s. 12-21).

Merkezi İngiltere'de Middlesbrough'ta bulunan Warren Beattie Limited Şirketi İzmir Şubesi'nin 1909 yılında sokaklara koyduğu lambalarla Uşak şehri elektirikle aydınlatılmaya başlandı. Ancak Uşak Belediyesi bütçe imkanlarına göre büyük bir malî yük altına girdi. 1909 yılında Uşak Belediyesi'nin yıllık tahminî geliri 189195 kuruştı. Şehri elektirikle aydınlatmanın yıllık daimî masrafı 700 Osmanlı lirası idi (BOA. DH. MUİ. 52-2/25, 17 Mart 1910/5 Ra 1328, lef 2). Uşak Belediyesi'nin bu icraatını Hüdavendigâr Valisi Azmi Bey, şehrin gelişmesi bakımından gerekli görmekle birlikte maliyetli olması sebebiyle eleştirdi (BOA. DH. MUİ. 52-2/25, 17 Mart 1910/5 Ra 1328, lef 2).

Sağlık Hizmetleri

1867 tarihli talimatlar, 7 Temmuz 1870 tarihli *Tababet-i Belediyenin İcrâsına Dâ'ir Nizâmnâme*, 1871 tarihli *Vilâyât-i Umûmiye Nizâmnâmesi* ile 1877 tarihli *Vilâyât Belediye Kanunu* taşra belediyelerinin sağlık hizmetleri ile ilgili mevzuatını oluşturdu. Belediyelere sağlık memuru atama ve tabiplere çalışma izni verme yetkisi verildi. 1871 tarihli nizamname belediye meclislerinde müşavir üye olarak memleket tabibi bulundurulmasını zorunlu hale getirdi (Ortaylı, 2000, s. 215-216). Bu çerçevede Uşak Belediyesi'nde 1870'li yıllardan itibaren memleket tabibi istihdam edilmeye başlandı. Memleket tabibi ahaliye sağlık hizmeti vermek, salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı önlem almakla görevliydi. 1877 yılında Uşak Belediyesi'nde memleket tabibi Petoharsofyonis Efendi idi (BOA. DH. MKT. 1321/85, 11 Ekim 1877/3 L 1294). Memleket tabibi, şüpheli ölüm ve cinayet vakalarında adlî tabib görevi de yapardı.⁹ Son derece farklı sebeplerle belirli aralıklarla değişen memleket tabipleri Uşak'ta ahaliye sağlık hizmeti veren başlıca görevliydi. 1900'lü yıllarda belediye bünyesinde salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele kapsamında aşı memuru istihdam edildi. Maaşı ve harcırahı belediye tarafından ödendi (BOA. DH. MKT. 934/58, 27 Şubat 1905/22 Z 1322).¹⁰ Uşak'ta memleket tabibi yanında hususî tabipler de sağlık hizmeti verdi.¹¹ 1902 yılında belediyede şehadetnameli bir ebe/kâbile istihdamına karar verildi. Ancak malî imkânsızlıklar sebebiyle karar uygulamaya konulamadı (BOA. ŞD. 1586/2, Hüdavendigâr 4/238, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321). Sağlık hizmetleri ile bağlantılı olarak Uşak kasabasında bir de eczahane vardı (1892-1893/H.1310 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 19, Bursa, s. 367).

Kentsel Altyapı ve İmar Denetimi Hizmetleri

Kasabalarda yol, kaldırım ve lağım inşa ve tamiri belediyelerin görevleri arasındaydı. Bu sebeple Uşak Belediyesi nadir de olsa çeşitli altyapı çalışmaları yaptı. 1890 yılında mahalle aralarından akan lağımın bir kısmı sınırlı malî imkânlarla tamir edildi (BOA. DH. MKT. 1778/155, 6 Kasım 1890/23 Ra 1308; BOA. DH. MKT. 1760/75, 13 Eylül 1890/28 M 1308).¹² Uşak Belediyesi az da olsa kaldırım ve yol inşa ve tamir etti. Belediye 1888 yılında Burma Cami ile Ulu Cami kapısı arasında 500 arşın¹³ uzunluğundaki -ahalinin de yardımı ile- kaldırımını tamir

⁹ Hüdavendigâr Vilayeti İstinâf Müddeî-i Umûmîliği, Uşak Belediyesi tabibi Muhiyyiddin Efendi'nin vefat ettiğini, kasabada başka diplomalı tabib kalmadığını, cinayet vakalarında cesetlerin fennî muayenelerinin yapılamadığını, acilen tabib tayin edilerek gönderilmesi gerektiğini Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne bildirdi (BOA. DH. MKT. 2245/51, 12 Eylül 1899/6 Ca 1317). Bu hususta ayrıca bkz. BOA. DH. MKT. 2284/124, 15 Aralık 1899/11 Ş 1317; BOA. DH. MKT. 2306/56, 15 Şubat 1900/14 L 1317.

¹⁰ 1909 yılında Uşak Kazası'nda aşı memuru Hasan Tahsin Efendi idi (BOA. DH. MUİ. 8-1/36, 12 Eylül 1909/26 Ş 1327). Bu hususta ayrıca bkz. BOA. DH. MKT. 934/58, 27 Şubat 1905/22 Z 1322. Aşı uygulamaları hakkında bilgi için bkz. Eroğlu, Dinç ve Şimşek, 2014, s. 196-206.

¹¹ 1900 yılında Apostol Efendi Uşak kasabasında hususî tabib olarak çalışmaktaydı. Uşak Kaymakamlığı'na vekâlet eden kaza naibi Rıza Efendi 6 Kasım 1900 tarihinde Maarif Nezareti'ne Apostol Efendi'nin diplomasının sahte olduğunu, tabiblik yapmasına müsaade edilmemesi gerektiğini bildirdi. Maarif Nezareti 9 Kasım 1900 tarihinde gereğini Umûm Mekâtib-i Askeriye Nezareti'ne beyan etti (BOA. MF. MKT. 535/17, 9 Kasım 1900/16 B 1318).

¹² Lağımın tamirine sonraki yıllarda da devam edildiğine dair bkz. BOA. DH. MUİ. 76-2/2, 21 Mayıs 1910/11 Ca 1328; BOA. DH. MUİ. 69-2/35, 22 Mart 1910/10 Ra 1328.

¹³ Osmanlı metrolojisinde çarşı arşını ve mimar arşını ya da zirâ' olmak üzere iki arşın vardı. Bir çarşı arşını 0,680 metre, bir mimar arşını 0,758 metre idi (İnalçık, 1983, s. 340). Burada bahsi geçen arşın mimar arşını/zirâ'dır.

etti. Ayrıca kasabada 500 arşın uzunluğunda kaldırım inşa edildi (1888-1889/H.1306 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 16, Bursa, s. 113). 1897 yılında İzmir-Kasaba Demiryolu, Uşak kasabasına ulaştığında demiryolu istasyonu ile Ulu Cami arasında *İstasyon Caddesi* adıyla yeni bir yol yapıldı. 1894 yılında yaşanan büyük yangını müteakip cadde ve sokaklar İstanbul'dan gönderilen mühendislerin çalışmaları neticesinde genişletildi (Çakmak, 2011, s. 77-80).

Şehir ve kasabalardaki imar ve inşaat faaliyetlerinin kontrol ve denetimi belediyelere verildi. Belediye sınırları içinde yeni bina inşası ve mevcutların tamiri için çeşitli harç ve vergilerin ödenmesi, bürokratik süreçlerin tamamlanması gerekmektedir. İnşaat ve tamirat için belediyeye, inşaat ve tamiratın niteliğine ve büyüklüğüne göre çeşitli vergi ve harçların ödenmesi zaruridir.¹⁴ Bu süreçte belediye mimarı/kalfası hassas bir işleve sahipti. Mevzuata göre yeni inşa edilecek binanın krokisini çizdi. Kamu binalarının inşa ve tamirinde de aynı şekilde kroki çizer, gerekli keşfi yaparak keşif defterini düzenlerdi. Evrakı belediye meclisi tetkik ve tasdik ederdi. Dolayısıyla imar ve inşaat faaliyetlerinin denetim ve kontrolünde belediye mimarı/kalfasının kritik önemi vardı. Bu süreçte alınan harçlar ve vergiler belediye gelirleri arasında önemli bir yere sahipti. Uşak Belediyesi de belirtilen çerçevede imar ve inşaat kontrol ve denetimi yaptı.

Sonuç

19. yüzyılda taşra şehir ve kasabalarında -özellikle kaza ve nahiye merkezi kasabalarda-belediyelerin kuruluşunu ve hizmetlerini ele alan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Hatta yok denilecek kadar azdır. Bu durum daha ziyade birinci el kaynakların yetersiz ve sınırlı olması ile ilgilidir. Bununla birlikte dağınık nitelikteki birinci el kaynaklardan taşra kasabalarındaki belediyelerle ilgili sınırlı da olsa bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. İlgili çalışmalarda temel engeli veri eksikliği oluşturmaktadır.

1860'lı yıllar taşra idaresinde köklü reformlara tanıklık etti. Osmanlı Devleti 1864 yılından itibaren taşra idaresinde önemli düzenlemeler yaptı. Eyalet sisteminden vilayet sistemine geçildi. Merkezîyetçi taşra idaresi oluşturulmaya çalışıldı. Devlet, merkezîyetçi bir anlayışla varlığını mahalle ve köylere kadar hissettirmeyi amaçladı. Haziran 1867 tarihinde kurulanlarla birlikte vilayet sayısı yirmiye çıktı. Bu süreçte Mithat Paşa önemli bir rol oynadı. 1864 yılından itibaren Mithat Paşa Tuna Vilayeti'nde belediyeler kurmaya yönelik çalışmalar başlattı. Vilayet merkezi Rusçuk ve liva merkezlerinde kurulan belediye meclisleri kısa sürede birçok idarî birimde vücut buldu. 1867 yılında yayınlanan talimatlarla diğer vilayetlerde de

¹⁴ Belediyelerin aldığı inşaat ve tamirat vergi ve harçları; inşaat vergisi (resm-i inşaat), ebniye yüzü vergisi (sath tezkiresi resmi), tevsiyye levhası ve istikamet levhası harçları ile kaydiye harcı idi. Miktarları inşa ve tamir edilecek binalara göre değişen vergi ile harçlar belediyelerin önemli gelirleri arasındaydı (Tutsak ve Çakmak, 2014, s. 205-208). Ancak çoğu zaman binalar, ruhsat alınmadan, yani kaçak inşa ve tamir edildi. Ahali, olağanüstü durumlarda vergi ve harçlardan genelde muaf tutuldu. 1894 yılında Uşak kasabasında meydana gelen yangını müteakip inşaat ve tamirat vergi ve harçları, ahalinin talebi üzerine çıkan irade-i seniye ile alınmadı (Çakmak, 2011, s. 68).

belediye meclislerinin kurulması amaçlandı. 1870’li yıllarda birçok kaza merkezinde belediye meclisleri teşkil edilmişti.

Uşak kasabasında belediye meclisi 1867 yılından sonra kuruldu ve varlığını kesintisiz sürdürdü. Nahiye merkezi Göbek kasabasında belediye dairesi istikrarlı varlık gösteremedi. II. Meşrutiyet Dönemi’ne kadar iki defa kurulup lağvedildi. Kaza dahilindeki diğer nahiye merkezleri Karahallı ve Sivahlı’da belediye dairesi II. Meşrutiyet Dönemi’nde kuruldu.

Uşak Belediyesi; sağlık, itfaiye, temizlik, aydınlatma ve altyapı alanlarında hizmet verdi. 1870’li yıllardan itibaren belediye bünyesinde genelde bir memleket tabibi görev yaptı. 1902 yılında belediyede bir ebe/kâbile istihdamına teşebbüs edildi. Ancak malî imkansızlıklar sebebiyle sonuç alınamadı. Yine maaşı ile harcırahı belediyeden verilmek üzere 1890’lı yıllardan itibaren aşı memuru istihdam edildi. Kasabada 1880’li yıllardan itibaren bir tane de eczahane hizmet verdi. Mimar/inşaat kalfası/mühendis inşaat ve tamiratla ilgili işlerde görev yaptı. Kamuya ya da şahıslara ait yeni inşaatlarda ve tamiratta belediye kalfası keşifler yaptı, resim ve krokiler çizdi, keşif defterleri tanzim etti. Belediye tarafından alınacak vergi ve harçların miktarını tespit etti. Belediyede yangın söndürme amacına matuf tulumba sayısı son derece sınırlı idi. Uzun süre iki adet eski usul tulumba yangın söndürme hizmeti verme adına belediyede bulunduruldu. 1902 yılında yeni usul tulumba almaya yönelik teşebbüste bulunuldu. Ancak bundan sonuç alınamadı. Uşak Belediyesi çöp toplama hizmeti de verdi. 1902 yılına kadar iki olan çöp arabası sayısını arttırma kararı alındı. Ancak bu da mümkün olmadı. Uşak Belediyesi altyapı çalışmaları yaptı. Yol ve kaldırım inşa faaliyetleri sınırlı da olsa kaynaklara yansdı. Ancak lağım mecraları açıktan akmaya devam ederek ahalinin sağlığını tehdit etti. Uşak Belediyesi sokakları 1909 yılına kadar fenerlerle aydınlattı. 1909 yılında ilk defa şehir elektrikle aydınlatılmaya başlandı. Ancak bu yenilik belediyeyi büyük bir malî yük altına soktu.

Nahiye merkezlerindeki belediye daireleri Uşak Belediyesi’ne nazaran daha az ve sınırlı hizmet verdi.

Uşak Belediyesi iki temel sorun sebebiyle istenen düzeyde hizmet veremedi. Öncelikle malî imkansızlıklar temel sorunu oluşturdu. İkinci sorun insan kaynakları orijinliydi. Tabib, ebe ve mühendis/mimar temini çoğu zaman sorundu. Bu iki temel sorun şüphesiz Uşak Belediyesi’ne özgü değildi. Bununla birlikte olumsuzluklara rağmen Uşak Belediyesi çeşitli hizmetler verdi. Uşak’ta belediyeçilik kültürünün oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulundu.

Kaynakça

Hüdavendigar Vilayeti Salnameleri

- 1870-1871/H.1287 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 1, Bursa.
1888-1889/H.1306 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 16, Bursa.
1892-1893/H.1310 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 19, Bursa.
1902-1903/H.1320 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 29, Bursa.

Mevzuat

- 29 L 1287/9 Kânûn-ı sâni 1286/22 Ocak 1871 tarihli İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizâmnâmesi, *Düstûr*, 1. Tertîb, Cilt 1, Matbaa-ı Âmire, 1289, 625-651.
7 C 1281/7 Kasım 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi, *Düstur*, 1. Tertîb, Cilt 1, Matba'a-ı Âmire, 1289, 608-624.
Vilâyet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Dâ'ire-i Belediye Meclislerinin Sûret-i Tertîbi ve Me'mûrlarının Vezâ'ifi Hakkında Ta'lîmât, *Düstur*, 1. Tertîb, Cilt 2, 491-493.
Dâ'ire-i Delediye Meclisinin Vezâ'if-i Umûmiyesi Hakkında Ta'lîmât, *Düstur*, 1. Tertîb, Cilt 2, 493-497.
7 Z 1293/24 Aralık 1876 Tarihli Kânûn-ı Esâsî, *Düstur*, 1. Tertîb, Cilt 4, Mahmud Bey Matbaası, 1299, İstanbul, 4-20.

Osmanlı Arşivi (İstanbul)

Dosya Usulü İradeler Tasnifi

İ. DÜİT. 56/47, 5 Ekim 1877/27 N 1294.

Bâb-ı Âlî Belgeleri, Bâb-ı Âlî Sadâret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler, İradeler, Meclis-i Vâlâ

İ. MVL. 542/24362, 14 Kasım 1865/24 C 1282.

İ. MVL. 26138, 11 Aralık 1867/14 Ş 1284.

Bâb-ı Âlî Evrâk Odası Dîvân Kalemî Mukâvelenâmeler

A. DVN. MLK. 17/15, 5 Ekim 1877/27 N 1294.

Sadâret Mektubî Kalemî, Mühimme Kalemî (Odası) Belgeleri

A. MKT. MHM. 395/50, 5 Aralık 1867/8 Ş 1284.

Bâb-ı Âlî Belgeleri, Bâb-ı Âlî Sadâret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler, Sadâret Mektûbî Kalemî Umûm Vilâyet Yazışmalarına Ait Belgeler

A. MKT. UM. 535/38, 24 Ocak 1862/23 B 1278.

Bâb-ı Âlî Evrâk Odası Belgeleri

BEO. 130142, 20 Ekim 1901/7 B 1319.

BEO. VGG. 165916, 5 Aralık 1903/22 Teşrîn-i sâni 1319.

Dâhiliye Nezâreti Belgeleri, Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemî

DH. MKT. 121/47, 24 Ocak 1895/27 B 1312.

DH. MKT. 1321/85, 11 Ekim 1877/3 L 1294.

DH. MKT. 1389/9, 2 Ocak 1887/6 R 1304.

DH. MKT. 1760/75, 13 Eylül 1890/28 M 1308.

DH. MKT. 1778/155, 6 Kasım 1890/23 Ra 1308.

DH. MKT. 2245/51, 12 Eylül 1899/6 Ca 1317.

DH. MKT. 2284/124, 15 Aralık 1899/11 Ş 1317.

DH. MKT. 2306/56, 15 Şubat 1900/14 L 1317.

DH. MKT. 2392/121, 22 Ağustos 1900/25 R 1318.

DH. MKT. 2490/32, 28 Mayıs 1901/9 S 1319.

DH. MKT. 2505/102, 2 Temmuz 1901/15 Ra 1319.

DH. MKT. 2557/79, 18 Kasım 1901/6 Ş 1319.

DH. MKT. 2677/57, 7 Aralık 1908/13 Za 1326.

DH. MKT. 499/43, 8 Mayıs 1902/29 M 1320.

DH. MKT. 616/33, 24 Kasım 1902/22 Ş 1320.

DH. MKT. 934/58, 27 Şubat 1905/22 Z 1322.

Dâhiliye Nezâreti Belgeleri, Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi Belgeleri

DH. MUİ. 52-2/25, 17 Mart 1910/5 Ra 1328.

DH. MUİ. 69-2/35, 22 Mart 1910/10 Ra 1328.

DH. MUİ. 76-1/2, 17 Mart 1910/5 Ra 1328.

DH. MUİ. 76-2/2, 21 Mayıs 1910/11 Ca 1328.

DH. MUİ. 8-1/36, 12 Eylül 1909/26 Ş 1327.

Dâhiliye Nezâreti Belgeleri, Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri

DH. UMVM. 148/36, 31 Mayıs 1917/9 Ş 1335.

Bâb-ı Âlî Belgeleri, Bâb-ı Âlî Sadâret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler, Hazîne-i Evrâk Müdürlüğü, İrâdeler, Şûrâ-yı Devlet

İrade. Şûrâ-yı Devlet, 127, 12 Mayıs 1868/19 M 1285.

Maârif Nezâreti, Mektûbî Kalemi Belgeleri

MF. MKT. 535/17, 9 Kasım 1900/16 B 1318.

Bâb-ı Âlî Belgeleri, Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri

MVL. 1654/61, 13 Mart 1868/19 Za 1284.

MVL. 740/52, 2 Aralık 1867/5 Ş 1284.

Bâb-ı Âlî Belgeleri, Şûrâ-yı Devlet Belgeleri

ŞD. 1577/10, 14 Ekim 1901/1 B 1319.

ŞD. 1586/2, Hüdavendigâr 4/238, 23 Haziran 1903/27 Ra 1321.

ŞD. DH. 1562/13, 11 Nisan 1895/15 L 1312.

Yıldız, Sadâret Husûsî Ma'rûzât Evrâkı

Y. A. HUS. 198/87, 16 Ocak 1887/20 R 1304.

Gazeteler

Hizmet Gazetesi, 3 Şubat 1892/4 B 1309.

Hizmet Gazetesi, 588, 29 Eylül 1892/7 Ra 1310.

Hüdavendigâr Gazetesi, 1948, 22 Mayıs 1901/3 S 1319.

Ruzname-i Ceride-i Havadis, 739, 18 Eylül 1867/19 Ca 1284.

Ruzname-i Ceride-i Havadis, 757, 15 Ekim 1867/16 C 1284.

Literatür

Avcı, Y. (2016). Tanzimat Döneminde Osmanlı Belediyeciliği Üzerine Karşılaştırmalı Analizler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 167-180.

Avcı, Y. (2004). *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Çakmak, B. (2011). Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını. *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HUTAD)*, 15, 63-90.

Çakmak, B. (2014). Uşak Kazasında Mekânın Mülkî-İdarî-Askerî-Adlî-Ticarî Organizasyonu ve Mülkî Nahiyelerin Yönetimi (1870-1908). *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31/2, 47-76.

Çakmak, B. (2014a). Osmanlı Taşrasında Yönetilme Kaygıları: Karahallı Mülkî Nahiyesi'nin Kuruluşu. *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10/19, 3-25.

- Çakmak, B. (2019). *Taşra İdaresinde Osmanlı Merkezîyetçiliği Gediz'de Kaza İdaresi ve Sorunları*. Ankara: Hitabevi Yayınları.
- Eroğlu, H. ve Dinç, G. ve Şimşek, F. (2014). Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderi (Çiçek Aşısı). *Milli Folklor*, 26/101, 193-208.
- İnalçık, H. (1983). Introduction to Ottoman Metrology. *Turcica*, 15, 311-347.
- Karayaman, M. (2013). *İlkler Şehri Uşak'ta Elektiriğin Serüveni*, İzmir.
- Kırmızı, A. (2008). 19. Yüzyılda Osmanlı Taşra İdaresi. E. Özvar ve A. Bilgin (Ed.). *Selçuklu'dan Cumhuriyet'e Şehir Yönetimi* (ss. 299-319). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği.
- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Samani, H. (2018). Tanzimat Döneminde Kıbrıs'ta modern Belediyeciliğın Başlangıcı ve Lefkoşa Belediyesi. *Belleten*, LXXXII/294, 587-626.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2010). *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğın Doğuşu, Yerel Yönetim Metinleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tutsak, S. ve Çakmak, B. (2014). II. Abdülhamit Dönemi'nde Konut İnşasında Bürokratik Süreç ve Uşak'ta Konut Kültürü. *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HUTAD)*, 21, 197-228.

Makalenin Geliş Tarihi: 21 Eylül 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 2 Aralık 2020

11 ve 13 NUMARALI KİLİSE FİHRİSTİ DEFTERLERİNE GÖRE SIVAS VİLAYETİNDE GAYRİMÜSLİMLERE AİT BİNALARIN YAPIM VE ONARIMIYLA İLGİLİ HÜKÜMLERİN FİHRİSTİ

INDEX OF PROVISIONS ON CONSTRUCTION AND REPAIR OF NON-MUSLIM BUILDINGS IN SIVAS
PROVINCE ACCORDING TO CHURCH INDEX REGISTER NUMBER 11 and 13

*Buket Çelik**
*Sevda Fişne***

Öz

Osmanlı Devleti, içinde pek çok inançtan insanı barındıran bir devlettir. Devletin tebaası statüsünde olan gayrimüslim grupların ibadethanelerinde ibadetlerini yapmalarına izin verilmekteydi. Osmanlı arşivlerinde gayrimüslimlerin kilise, sinagog, manastır, mektep gibi binalarının tamir ve inşasıyla ilgili hükümlerin yer aldığı 10 ciltlik Kilise Defterleri mevcuttur. Kilise Defterleri fonunda kayıtlı 11-16 sıra numaralı altı adet Kilise Fihristi Defterleri ise gayrimüslimlerin kullandıkları yapıların tamir ve inşasıyla ilgili Kilise Defterleri ve Mühimme Defterleri'ne kaydedilmiş hükümlerin, defter ve sayfa numaraları belirtilerek, eyaletlere göre ayrılıp kronolojik olarak sıralanmasıyla oluşturulmuştur. Bu çalışma, 11 ve 13 numaralı Kilise Fihristi Defterleri'nin Sivas vilayetine ait kısımlarının transkripti ve değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Çalışmanın amacı, Sivas vilayetindeki kiliseler üzerine araştırma yapacaklara yol gösterecek bir kaynak niteliğinde olan Kilise Fihristi Defterleri'nin ilgili sayfalarını transkript ederek araştırmacıların faydasına sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kilise, Fihrist, Gayrimüslim, Sivas Vilayeti.*

Abstract

The Ottoman Empire was a state that contained people of many beliefs. Non-Muslim groups, who were the subjects of the state, were allowed to perform their

* Arş. Gör. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sivas/TÜRKİYE; ORCID: 0000-0002-6959-7197

** Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Sivas/TÜRKİYE; ORCID: 0000-0001-7424-8218

prays their places of worship. 10-volume Church Registers with verdicts on the repair and construction of non-Muslim buildings such as churches, synagogues, monasteries, schools are available in the Ottoman archives. Church Index Register, numbered 11-16, registered in the Church Registers fund, were created by separating them according to the provinces and chronologically, by specifying the book and page numbers of the provisions registered in the Church Registers and Mühimme Registers related to the repair and construction of the structures used by non-Muslims. This study consists of the transcript and evaluation of the parts of Sivas province of the Church Index Register 11 and 13. The aim of the study is to transmit the relevant pages of the Church Index Registers, which is a resource to guide those who will research on churches in the Sivas province, to the benefit of the researchers.

Keywords: *Church, Index, Non-Muslim, Sivas Province.*

Giriş

Osmanlı Devleti, yüzyıllar boyunca pek çok topluluğu bünyesinde barındırmış bir devlettir. Genel kural ve kaidelere riayet etmek koşuluyla, Müslim-gayrimüslim ayırt etmeden, herkesin inancına göre yaşamını sürdürmesine müsaade eden bir anlayış hâkim olmuştur. Osmanlı arşivlerindeki pek çok belge gayrimüslimlerin yaşadıkları özgür ortamın yansımaları bizlere sunmaktadır. Gayrimüslimler kendilerine özgü ibadet yerlerini kullanabilmiş, çocuklarını kendi okullarında okutabilmişlerdir. Osmanlı halkı farklı din ve inanışların bir arada yaşamasının en iyi örneğini sergilemiştir¹.

Osmanlı sisteminde *millet* tabiri dinî bir topluluğu karşılamaktaydı. Devlet içerisinde en genel şekliyle kabul edilen dört millet vardı. Bunlar, Müslüman milleti, Rum milleti, Ermeni milleti ve Yahudi milleti idi. Toplumun bu şekilde gruplandırılmasının temel amacı, farklı milletlerden oluşan devletin yönetimini kolaylaştırmaktı. Bu sayede tek tek bireylerle değil cemaatlerle muhatap olunuyordu. Her bir gruptaki bireylerin her türlü sorumlulukları kendi milletlerine karşıydı. Gayrimüslim bir kişi idarî, malî vs. çeşitli açılardan önce millet yönetimine, sonra devlete karşı sorumluydu².

Osmanlı'da yaşayan Hıristiyanlara mahsus olan kilise ve manastır ile Yahudilerin sinagog veya havra adlarıyla anılan ibadethaneleri, devlet içerisinde varlıklarını her zaman korumuştur. Osmanlı'nın bu yapılar üzerindeki politikası, İslam hukukunun gayrimüslimlerin ibadetleri hakkındaki hükümlerine göre şekillenmiştir. Kuran'da Bakara (ayet 2/256), Yunus (ayet 10/99) ve Kehf (ayet 18/29) surelerinde din ve vicdan özgürlüğü konularından bahsedilmiştir. Hz. Muhammed zimmilere dinlerini serbestçe yaşama hakkı tanımış ve onların mabetlerini koruma altına almıştır³.

¹ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 173-247. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yönetimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 58-74.

² Nuri Adıyeke, "İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair", *Osmanlı*, C. 4, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 255-256.

³ Aşkın Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ Dergisi*, C. XII, Çanakkale 2014, S. 16, s. 39-40.

Şehirlerin kimler tarafından kurulduğu ve ele geçiriliş durumları, kilise ve havraların hukuki durumlarını belirleyen bir diğer unsur olmuştur. Hangi yoldan alınırsa alınsın ele geçirilen şehirlerdeki mabetlerin muhafazası genel kuraldı. Gayrimüslimler tarafından kurulmuş ve barış yoluyla ele geçirilen şehirlerde, haraç ödenmesi koşuluyla arazinin ahaliye bırakılması kararlaştırılmışsa, mabet inşa edilmesine karşı çıkılmazdı. Savaş yoluyla ele geçirilen şehirlerdeki kiliseler ile havralar da yıkılmaz ve tahrip edilmezdi. Ancak mabetlerin mabet olarak bırakılıp bırakılmayacağı konusunda farklı görüşler olmuştur. Bazı fakihlere göre mabetler aynen bırakılabileceği gibi camiye de çevrilebilir ya da mesken olarak kullanıma açılmasına müsaade edilebilir. Bazıları ise mabetlere dokunulamayacağını ve kullanım amacının değiştirilemeyeceğini savunmuştur. Ayrıca savaşarak alınan şehirlerde yeni kilise ve havra yapımına izin verilmeyeceği kanaati hakimdir. Müslümanlar tarafından kurulan şehirlerde kilise ve havra kurulmasına İslam hukukçuları onay vermemiştir. Şehir dışındaki yerleşim bölgelerinde kilise ve havra inşa edilip edilmeyeceği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür⁴.

Osmanlı'da kiliselerin tamiri, yeniden ihdas ve inşasıyla ilgili uygulanan prensip yıllar içerisinde çok fazla değişikliğe uğramamıştır. Buna göre şehirlerde yeni kilise yapılmasına onay verilmediği ve mevcut olanların da aslına uygun olarak tamir edilmesi konusunda padişahın izin verme yetkisine sahip olduğu görülmektedir. Sonradan inşa edildiği tespit edilen kiliselerin yıkılması gerektiğine dair şeyhülislam fetvaları mevcuttur. Ancak ahalisinin tamamı gayrimüslim olup İslam şehirlerinden uzakta olan yerlerde padişahın izniyle yeni kilise yapılabileceği belirtilmiştir. Şehir fethedildikten sonra gayrimüslimlerin tasarrufuna bırakılan kilise, havra ve manastırların zaman içinde yıkılması ve tamire muhtaç duruma gelmesi durumunda, bunların yükseltilmeden ve genişletilmeden aslına uygun olarak tamir edilmesi hususunda izinler çıkarılmıştır. Kiliselerin tamiri ve yeniden inşası hususundaki bu durum 19. Yüzyıl ortalarına kadar standart olarak kullanılmıştır⁵.

Kiliselerin tamiri hususunda reyanın bölge kadısına bir arzuhal ile başvuru yapması gerekmiştir. Ya da merkezde bizzat patrik ve metropolit meseleyi ele alarak hükümete bildirmişlerdir. Başvurularda kilisenin eski (kadîm) olduğu bildirilerek tamire muhtaç halleri vurgulanmıştır. Dilekçe üzerine bölge kadısı tarafından oluşturulan heyet, binayı dikkatle inceleyerek binanın en, boy özellikleri ile tamire muhtaçlık durumunu tespit etmiştir. Elde edilen sonuç binanın tamir edilmesi gerektiği yönünde olursa, tespit edilenler kadı veya naibi tarafından düzenlenen bir ilam ile bölgenin bağlı olduğu mülkî idare amirine teslim edilirdi. İdare amiri de kendisine ulaşan evrakları, doğrudan veya İstanbul'daki kapı kethüdası aracılığıyla kendisinin de ilave ettiği bir şukka veya takrîr ile hükümete sunardı. Bütün evraklar sadrazam veya kaymakam paşa tarafından tek tek incelendikten sonra padişaha takdim edilir, son olarak da şeyhülislama havale edilerek meselenin şer'i olarak değerlendirilmesi istenirdi. Özellikle II. Mahmud devrinde kiliselerin tamirinin çok sıkı

⁴ Mehmet Akman, "Kilise ve Havraların İslâm-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", *İLAM Araştırma Dergisi*, C. 1, S. 2, Temmuz-Aralık 1996, s. 134-135.

⁵ Koyuncu, "Kilise ve Havra Politikası...", s. 43-46.

kurallara bağlandığı ve bu konuda ruhsatın hemen verilmediği görülmektedir. Ancak istisnai durumlara da rastlanmıştır. 1830 yılında ayrı bir millet olarak tanınan Katolik Ermeni cemaatine ait yeni bir kilise yapılmasına izin verilmiştir⁶.

Tanzimat Fermanı'nın (3 Kasım 1839) ilanı ile Osmanlı tebaasının eşitliği ilkesinin benimsenmesi, gayrimüslim tebaa ile ilişkiler konusunda yeni düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Eşitlik ilkesi gereği gayrimüslim tebaaya uygulanan bazı kısıtlamaların kaldırılması gerekmiştir. Tanzimat'ın ilk dönemlerinde şer'i uygunluk, fetva ve ilam alınması usulleri devam etmiş, ancak fetvalar artık Şeyhülislam'dan değil fetvahaneden alınmıştır. Islahat Fermanı'nın (18 Şubat 1856) ilanı ile gayrimüslim tebaanın hakları daha da genişletilmiştir. Bu ferman ile gayrimüslimlerin kilise, havra, okul, hastane, mezarlık gibi binalarının tamiri kolaylaştırılıp, yenilerinin inşasına izin verildi. Ancak yenilerin yapımında yine sultandan izin alınması gerekiyordu⁷.

Bu gelişmelerin neticesinde, Osmanlı Devleti'nin iç meselesi durumundaki kiliseler, Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın içişlerine her fırsatta müdahil olmalarının da bahanesi olmuştur. Müdahaleler arttıkça gayrimüslim halk için daha fazla din ve ibadet serbestliği eklenmiştir⁸. Hatta verilen bu imtiyaz ve haklardan sonra Bulgarlar, kendilerine ait Milli Bulgar Kilisesi'nin kurulması için çalışmışlardır. 1870 yılında yayınlanan fermanla Bulgar Eksarhlığı'nın açılışı gerçekleşmiş, asırlardır hoşgörü politikası ile devam eden ibadet özgürlüğü eksarhlığın kurulması ile zirveye taşınmıştır⁹.

Kilise Defterleri ve Kilise Fihristleri

Osmanlı'dan günümüze ulaşmış devasa arşivin içinde, gayrimüslimlerle ilgili bilgi içeren çeşitli belge grupları mevcuttur. Bunlardan biri de Kilise Defterleri'dir. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde, Divân-ı Hümâyûn defter serileri içinde yer alan ve A.DVNS.KLS.d fon koduyla kayıtlı 10 adet kilise defteri bulunmaktadır. Bunlardan 8, 9 ve 10 numaralı olanlar *Kamame* adıyla kayıtlıdır¹⁰. Defterler 1456-1922 tarihleri arasındaki kayıtlardan oluşmaktadır. Bu defterlerde devlet içerisinde yapımına ruhsat verilen kilise, sinagog, havra, okul, mezarlık, yetimhane gibi pek çok binanın yapım ruhsatına, tamirine ve inşasına dair bilgileri bulmak mümkündür¹¹.

⁶ Kemal Beydilli, "Osmanlı Döneminde Kilise Siyâsetinden Bir Kesit -II. Mahmud Devrinde Kilise Tamiri-", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Ed. Azmi Özcan, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 258-262.

⁷ Koyuncu, "Kilise ve Havra Politikası...", s. 54.

⁸ 18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı, Tanzimat'ın ilanından sonra özellikle gayrimüslimlere yeni haklar tanımıştır. Fermanla birlikte artık gayrimüslimler kilise inşa ve tamirinde bulunabilecek duruma gelmişlerdir. Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 19, TDV Yayınları, İstanbul 1990, s. 186.

⁹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Aşkın Koyuncu, "Bulgar Eksarhlığı", *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 1998.

¹⁰ Kamame defterleri hakkında yapılmış bir çalışma için bkz.; İhsan Satış, "8 Numaralı (Kamame) Kilise Defteri'nin Tanıtımı ve Fihristi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 21, Bahar 2012, s. 306-313.

¹¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2010, s. 47-48.

Kilise Defterleri'nde yer alan fermanlar, Osmanlı'daki gayrimüslimlerin din, ibadet, eğitim, öğretim hürriyetleri ile çeşitli kurumları hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu defterlerin sağladığı bir diğer bilgi de gayrimüslim nüfus oranları ve Osmanlı gayrimüslimlerinin demografik durumlarıdır¹².

Kilise Defterleri'nden hariç olarak, Gayrimüslimlere ait binaların tamiri ve yeniden inşasıyla ilgili olarak çıkarılan hükümleri bir arada göstermek için bir fihrist hazırlanmasına gerek duyulmuştur. Kilise Fihristleri de Kilise Defterleri ile aynı fonda, yani A.{DVNS.KLS.d fon kodunda tasnif edilmişlerdir. Fihrist defterleri bu fonda 11-16 arası sayılar ile numaralandırılmışlardır.

Fihrist, Farsça'dan Arapça'ya geçen *fehrese* kelimesinden türetilmiş olup, terim olarak "tanınmış bir âlimin hocaları ile onlardan okuduğu kitapların adlarını yazdığı eser" olarak tarif edilmektedir¹³. Sözlükte ise "bir kitabın içinde neler olduğunu gösteren cetvel, indeks" olarak tanımlanmaktadır¹⁴. Osmanlı arşivcilik geleneğinde pek çok konuda fihrist hazırlandığı görülmektedir. Arşivlerde tapu tahrir fihristi, imtiyaz verileri fihristi, mukavele fihristi, Sicil-i Ahval Defterleri fihristi gibi çeşitli konularda hazırlanmış fihrist örneklerine rastlamak mümkündür. Hatta fihrist hazırlama konusunda son dönemlerde ihtisaslaşma gerçekleşmiş ve Fihrist Kalemi oluşturulmuştur¹⁵.

Kilise fihristlerinde, gayrimüslim cemaatlere ait kilise, sinagog (sinavî)¹⁶, manastır gibi ibadet mekânları ile mekteplerin tamiri ve gerekli durumlarda yeniden inşası hakkındaki hükümler bir araya toplanmıştır. Mühimme ve Kilise Defterleri'ne kaydedilmiş bu hükümlerin ilgili defter ve sayfa numaraları ile hükümlerin kaydedilme tarihleri de kronolojik olarak yazılmıştır.

11 ve 13 Numaralı Kilise Fihristi Defterlerinin Tanıtımı

1713-1914 tarihli 11 numaralı Kilise Fihristi Defteri'nin içinde, 35 sancakta gayrimüslimlere ait yapıların tamiri ve yeniden inşasıyla ilgili hükümlerin fihristi bulunmaktadır. Bu sancaklar İstanbul, Hüdâvendigâr, Konya, Ankara, Aydın, Adana, Kastamonu, Diyarbakır, Bitlis, Erzurum, Ma'muretü'l-aziz, Van, Trabzon, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Edirne, Selânik, Kosova, Yanya, İşkodra, Manastır, Trablusgarb, Bingazi, Beyrut, Suriye, Halep, Musul, Bağdat, Basra, Yemen, Kudüs, İzmir, Biga Kal'a-i Sultaniye, Çatalca ve Cebel-i

¹² Ali Güler, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan "Kilise Defterleri"nin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri'nden Örnek Fermanlar)", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 9, 1998, s.157-158. Ayrıca bkz.; Hakan Olgun, "Kilise Defterleri'ne Göre İstanbul'da Gayrimüslim Cemaatlerin Dini ve Sosyal Görünümü: Üç Numaralı Kilise Defteri Örneği", *Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşamaları: İstanbul Tecrübesi*, İstanbul 2010, s. 223-234.

¹³ M. Yaşar Kandemir, "Fehrese", *DİA*, C. 12, TDV Yayınları, İstanbul 1195, s. 297.

¹⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 26. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010, s. 305.

¹⁵ Fihrist Odası hakkında daha fazla bilgi için bkz. Erkan Tural, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Danıştay (Şura-yı Devlet)", *Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 13, 2006, s. 79-89.

¹⁶ Sinagog için Osmanlı belgelerinde Sinavî kelimesinin de kullanıldığına dair bkz. Baki Adam, "Sinagog", *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 223.

Lübnan'dır. Sivas sancağı 11 numaralı Kilise Fihristi içinde 47-53 sayfaları arasında yer almaktadır.

11 numaralı Kilise Fihristi'nde, Sivas vilayetine ait kiliselerin fihristlerinin yapıldığı bölümde öncelikle Mühimme Defterleri'ndeki ilgili hükümlere yer verilmiş, daha sonra Kilise Defterleri'ndeki kayıtlara geçilmiştir. Son iki kayıt da "Karton" olarak belirtilmiştir.

1792-1820 tarihli 13 numaralı Kilise Fihristi'nde ise 15 adet sancak bulunmaktadır. Bunlar İstanbul, Aydın, Ankara, Ma'muretü'l-aziz, Hüdâvendigâr, Edirne, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Konya, Manastır, Erzurum, Trabzon, Diyarbakır, Adana ve Yanya sancaklarıdır. Sivas sancağı, fihristin 22. sayfasında yer almaktadır.

13 numaralı Kilise Fihristi'nin genel durumu incelendiğinde defterin büyük bir bölümünün boş sayfalardan oluştuğu ve 11 numaralı defterin bir tekrarı niteliğinde olduğu görülmektedir. Bu fihrist içinde yer alan kayıtlar ile 11 numaralı Kilise Fihristi'nin Sivas vilayetine ait bölümündeki ilk kayıtlar bire bir aynıdır.

11 ve 13 numaralı Kilise Fihristi defterlerinde, Sivas vilayetiyle ilgili kayıtların en eskisi 1792 tarihidir. 1792'den 1915 yılına kadar vilayetteki gayrimüslimlerin kullandıkları yapıların tamir ve inşasıyla ilgili durumlar tespit edilerek fihriste kaydedilmiştir. Dolayısıyla defterlerdeki kayıtlar eyaletin 7 sancaktan oluştuğu dönem ile 4 sancaktan oluştuğu dönemi kapsayan bir zaman dilimine sahip olduğu için, defterlerde Sivas, Amasya, Çorum, Bozok, Canik, Arapgir, Divriği ve Karahisar-ı Şarkî sancaklarındaki gayrimüslim yapılarının bilgisine rastlanmaktadır. Ayrıca fihristlerde Harput ve Gülçubuk kazalarıyla, Alucra, Aziziye, Bünyan-ı Hamid kasabaları ve Sarioğlan nahiyesi gibi sehven kaydedilmiş başka sancaklara ait bilgilere de yer verilmiştir.

11 numaralı fihristte 219, 13 numaralı fihristte ise 12 olmak üzere toplamda 231 adet hükmün bilgisi Sivas vilayetine ayrılan kısma kaydedilmiştir. Kayıtlar incelendiğinde 120 hüküm (%51.9) köylerde, 95 hüküm de (%41.1) kaza merkezlerinde olan gayrimüslim yapıları hakkındadır. 16 adet kayıt da Sivas eyaletine bağlı olmayan yerlere aittir.

11 ve 13 Numaralı Kilise Fihristi Defterlerine Göre Sivas Vilayeti'ndeki Gayrimüslim Yapıları

Osmanlı eyalet sisteminde 14. yüzyıl sonlarından itibaren Amasya, Tokat ve Sivas kazalarının birleşiminden oluşan bölgeye Eyalet-i Rum denilmiştir. Başlangıçta eyaletin merkezi Amasya iken, 1520 tarihinden itibaren merkez Sivas olmuştur. 16. yüzyılın sonlarına doğru Rum (Sivas) Eyaleti uzun yıllar devam ettireceği şekliyle alarak Sivas, Amasya, Çorum, Bozok, Canik, Arapgir ve Divriği sancaklarından oluşan bir eyalet olarak teşekkül etmiştir.¹⁷ Bu düzen 19. yüzyıla kadar aynı şekilde korunmuş, 1863 yılında eyalet statüsü kaldırılıp

¹⁷ Tayyib Gökbilgin, "15. ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*, C. 6, S. 6, 1965, s. 51-53.

yerine vilayet teşkilatlanmasına geçilince, Sivas vilayeti de Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarkî sancaklarına ayrılmıştır.¹⁸

Fihristin kazalara göre dağılımına bakıldığında, kayıtların Sivas sancağı üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Sivas sancağı haricinde Karahisar-ı Şarki, Amasya ve Divriği sancaklarına ait kayıtlar da çoğunluktadır.

Kayıtlarda genellikle kiliselerin yapım ve onarımı hakkındaki hükümlerin yer bilgisi bulunmaktadır. Bununla birlikte kilise haricindeki yapılara ait bilgiler de mevcuttur. İncelenen fihristlerde özellikle kaza ve köylere yeniden inşası istenen kiliselerle tamiri gerekli olanların dışında diğer bina ve yapılara da ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bu bina ve yapılar gayrimüslim tebaanın sosyal ve kültürel gereksinimleri için önemli olan imar faaliyetleri arasında yer almaktadır. Bunlar rahipler ve ailelerinin yaşayacakları hane ve daire, papazlar için oda, öğrenciler için sıbyan, rüştiye ve ticaret mektepleri, hastane, kabristan, kilise için çan kulesi gibi yapılardır.

Aşağıdaki tablolarda Sivas, Amasya, Divriği ve Canik sancaklarında gayrimüslimlere ait olan ve fihristte tamir veya yeniden inşasından bahsedilmiş çeşitli binalar gösterilmiştir.

Tablo 1. Sivas Sancağında Kilise Haricindeki Yapılar

Yerleşim Birimi	Cinsi	Çan Kulesi	Hane	Hastane	Mektep	Kabristan
Sivas'ta Bahtiyar Bostanı Mahallesi	Amerika	-	-	1	-	-
Sivas'ta Çavuş Mahallesi	Katolik	-	1	-	-	-
Sivas'ta Sarı Şeyh Mahallesi	Ermeni	-	-	-	1	-
Gürün Kasabası	Protestan	-	-	-	1	-
Gürün Kasabası Hacıbağ Mahallesi	Ermeni	-	-	-	1	-
Gürün Kasabası Ermeni Mahallesi	Ermeni	-	-	-	1	-
Niksar Kasabası	Ermeni	-	-	-	1	-
Suşehri Andriyas Kasabası	Protestan	-	-	-	-	1
Tokat'ın Ardala Mahallesi	Katolik	-	1	-	-	-
Tonus Kasabası Gümrük Nahiyesi	Ermeni/Protestan	1	-	-	-	-
Zile Kasabası	Ermeni	-	-	-	1	1

Tablo 2. Amasya Sancağında Kilise Haricindeki Yapılar

Yerleşim Yeri	Cinsi	Hane	Murahhasa -hane	Çan Kulesi	Daire	Mektep	Sıbyan Mektebi	Ticaret Mektebi	Hastane
Amasya	Rum	1	-	-	-	-	1	-	-

¹⁸ Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Taşra Teşkilâtında Rûm Beylerbeyliği", *Türk Araştırmaları Dergisi*, S. 5, İstanbul 1990, s. 296-299.

Amasya Kasabası Mehmed Paşa Mahallesi	Ermeni	-	-	-	-	-	-	1	-
Amasya Kasabası Beyazid Paşa Mahallesi	Fransız	-	-	-	1	-	-	-	-
Havza Kasabası İmaret Mahallesi	Rum	-	-	1	-	-	-	-	-
Merzifon Kasabası	Amerika	2	-	-	-	-	-	-	-
Merzifon Kasabası	Amerika	-	-	-	-	-	-	-	1
Merzifon Kasabası	Rum	-	-	-	-	1	-	-	-
Merzifon Kasabası	Protestan	-	-	1	-	-	-	-	-
Merzifon Kazası Kaplan Mahallesi	Ermeni	-	1	-	-	-	-	-	-
Ladik Kazası Alayurd Karyesi	Rum	-	-	-	-	1	-	-	-

Tablo 3. Divriği Sancağında Kilise Haricindeki Yapılar

Yerleşim Birimi	Cinsi	Mektep	Papaz Odası
Divriği Kazası Pingan Karyesi	Ermeni	-	1
Divriği Kasabası Çerkeşân Mahallesi	Protestan	1	-
Divriği Kazası Sancak Karyesi	Ermeni	1	-
Darende Kasabası Kilisâ Mahallesi	Ermeni	1	-

Tablo 4. Canik Sancağında Kilise Haricindeki Yapılar

Yerleşim Birimi	Cinsi	Ahşap Papaz Odası
Kavak Nahiyesi	Rum	1

Kiliselerden sonra inşa edilen diğer yapılar arasında, mektepler, hane, hastane, çan kulesi, kabristan ve papaz odasının bulunduğu görülmektedir. Bunlar arasında ise, Sivas Sancağında 6 mektep, Amasya Sancağında 4 hane, Divriği Sancağında 3 mektep ve Canik Sancağında 1 papaz odası gibi yapıların inşası ağırlıklı olmuştur.

11 Numaralı Kilise Fihristinin Sivas Vilayeti'ne Ait Bölümlerinin Transkripsiyonu (47-51. Sayfalar)

Fihrist *rika* yazı çeşidi ile yazılmıştır. Fihristi oluşturan hükümlerin çoğu Mühimme defterlerinde kayıtlıdır. Öncelikle ilgili hükmün hangi defterde olduğu belirtilmiştir. Daha

sonra hükmün, işaret edilen defterin hangi sayfasında olduğuna değinilmiştir. Hükmün özetine geçmeden önce, yapının hangi millete ait olduğu da yazılmıştır. Bu bilgi de verildikten sonra hükmün özeti yapılmış, sonuna da tarihi yazılmıştır.

Çalışmamız esnasında kaza, nahiye ve köy isimlerinin doğru okunması için yer adları üzerine hazırlanmış bazı çalışmalardan yararlanılmıştır¹⁹. Yararlandığımız kaynaklarda bulamadığımız ve okunuşundan emin olamadığımız yer adlarının yanına soru işareti konulmuştur.

Fihristin orijinal metninde, alt alta yinelenen kelime ve sayılar için *denden işareti* sıklıkla kullanılmıştır²⁰. Çalışmamızda belgeyi transkript ederken karışıklığa mahal vermemek için denden işareti kullanmak yerine kelimeler ve sayılar tekrar yazılmıştır.

(Sayfa 47)
Sivas Vilayeti

Defteri	Sahîfesi	Cinsi	(Özet)
Mühimme 186	245	Ermeni	Tokad'da Surp Minas ve Surp Serkiz ve Tanyus nâm üç aded kilisânın ta'mirine da'ir fî evâil-i M Sene 207
Mühimme 199	322	Ermeni	Divriği kazasına tâbî' Pingan karyesindeki kilisânın ta'mirine dâ'ir fî evâsıt-ı M Sene 208
Mühimme 200	135	Rum	Amasya'da vâki' kilisânın ta'mirine da'ir fî evâsıt-ı Ramazan Sene 208
Mühimme 200	139	Ermeni	Divriği'de vâki' Göresin karyesinde vâki' kilisânın ta'mirine da'ir fî evâsıt-ı Ramazan Sene 208
Mühimme 200	140	Ermeni	Merzifon kazasında vâki' kilisânın ta'mirine da'ir fî evâsıt-ı Ramazan Sene 208
Mühimme 210	152	-	Gümüş ma'a Hacıköy kazasında vâki' kilisânın ta'mirine da'ir fî evâil-i Muharrem Sene 215 Mu'ahharan evâhir-i Safer Sene 215
Mühimme 214	1	Rum	Amasya'da Gedegra nâm-ı diğer "Vezir Köprü" de vâki' kilisânın ta'mirine da'ir fî evâsıt-ı Zilka'de Sene 215
Mühimme 219	208	Rum	Amasya'da Savadiye mahallesinde Meryem Ana Kilisâs'ının ta'mirine da'ir fî evâsıt-ı Zilka'de Sene 218 Mu'ahharan evâhir-i S Sene 219
Mühimme 219	208	Rum	Amasya'da Bozahane mahallesinde iki bâb Orta Bağyab ve Çukur dimekle ma'rûf kilisâların ta'mirine da'ir evâsıt-ı Safer Sene 218
Mühimme 219	278	-	Arapgir'de Şeker karyesinde vâki' kilisânın ta'mirine da'ir evâil-i Muharrem Sene 219
Mühimme 222	54	Musevi	Tokad'da vâki' bir bab sinâvînin ta'mirine da'ir evâsıt-ı Safer Sene 219
Mühimme 238	193	Rum	Tokad'da vâki' kilisânın ta'mirine da'ir evâil-i Receb Sene 235

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları (DAGM), 2. Baskı, Ankara 2017; *Osmanlı Yer Adları II, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556) (Şam ve Halep dahil)*, DAGM, Ankara 2013; *Köylerimiz, 1 Mart 1968 Gününe Kadar*, T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi D.S.İ., Ankara 1968; *Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, Hilal Matbaası, İstanbul 1928.

²⁰ Fihristin orijinali için bkz. Ek 1.

Mühimme 243	320	Ermeni	Tokad kazası ile Kazabâd kazası beyrinde münhedim kilisânın tevdiden inşasına da'ir evâil-i Şevvâl Sene 244
Mühimme 246	303	Rum	Sivas'ta Sorak karyesinde kâ'in Aya Nikola Kilisâsı'nın ta'mirine da'ir fi evâsıt-ı Safer Sene 246
Mühimme 246	341	Ermeni	Tokad kazasında Komnat karyesinde vâki' kilisânın ta'mirine da'ir fi evâhir-i Ca Sene 246
Mühimme 248	22	Ermeni	Amasya sancağına tâbi' Gedegra kazasında vâki' kilisânın ta'mir ve inşasına da'ir fi evâsıt-ı Safer Sene 247
Mühimme 248	23	Ermeni	Sivas'ta Artukabâd kazası dâhilinde Çiftlik karyesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşasına da'ir fi evâsıt-ı Safer Sene 247
Mühimme 248	113	Ermeni	Darende kazasına tâbi' Aşudi karyesindeki kilisânın ta'mir ve inşasına da'ir fi evâsıt-ı Receb Sene 247
Mühimme 248	115	Ermeni	Zile kazasında Surp Agob nâm kilisânın ta'mir ve inşasına da'ir fi evâsıt-ı Receb Sene 247
Mühimme 248	116	Ermeni	Niksar kazasında vâki' kilisânın ta'mir ve inşasına da'ir fi evâsıt-ı Receb Sene 247
Mühimme 248	116	Ermeni	Divriği kazası kurâsından Ermilan karyesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşasına da'ir evâil-i Receb Sene 247
Mühimme 248	117	Ermeni	Divriği kazası kurâsından Arşoşin nâm karyede vâki' kilisânın ta'mir ve inşasına da'ir evâsıt-ı Receb Sene 247
Mühimme 248	125	Ermeni	Sivas'ta Hafik nahiyesine muzâf Göydün karyesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşasına da'ir evâsıt-ı Receb Sene 247
Mühimme 248	125	Ermeni	Sivas'ta Hafik nahiyesine muzâf Çimen Yenicesi nâm karyede vâki' kilisânın ta'mir ve inşasına da'ir evâsıt-ı Receb Sene 247
Mühimme 248	125	Ermeni	Sivas'ta Hafik nahiyesine muzâf Yarhisar karyesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşasına da'ir evâsıt-ı Receb Sene 247
Mühimme 248	125	Ermeni	Sivas'ta Hafik nahiyesine muzâf Horsana karyesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşasına da'ir evâsıt-ı Receb Sene 247
Mühimme 248	125	Ermeni	Sivas'ta Hafik nahiyesine muzâf Hazar karyesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşasına da'ir evâsıt-ı Receb Sene 247
Mühimme 248	125	Ermeni	Sivas'ta Hafik nahiyesine muzâf Gümüş karyesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşasına da'ir evâsıt-ı Receb Sene 247
Mühimme 248	125	Ermeni	Sivas-ili kazasına tâbi' Pirepürt nâm karyede vâki' kilisânın ta'mir ve inşasına da'ir evâsıt-ı Receb Sene 247
Mühimme 248	126	Ermeni	Sivas'ta Hafik nahiyesi kurâsından Küre nâm karyede vâki' kilisânın ta'mir ve inşasına da'ir evâsıt-ı Receb Sene 247
Mühimme 248	126	Ermeni	Sivas'ta Hafik nahiyesi kurâsından Koçhisar nâm karyede vâki' kilisânın ta'mir ve inşasına da'ir evâsıt-ı Receb Sene 247
Mühimme 250	102	Ermeni	Divriği kazası muzâfâtından Pergam karyesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşasına da'ir

ÇELİK, FİŞNE – SİVAS VİLAYETİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLERE AİT BİNALAR

			evâsıt-ı Ra Sene 249
Mühimme 250	102	Ermeni	Divriği sancağında vâki' Odur karyesindeki kilisânın inşâsına da'ir evâsıt-ı Ra Sene 249
Mühimme 250	102	-	Tokad kazası muzâfâtından Komnat nahiyesine tâbî' Bizeri karyesindeki kilisânın ta'mir ve inşâsına da'ir evâsıt-ı Ra Sene 249
Mühimme 250	102	Ermeni	Merzifon kazasında vâki' kilisânın ta'mir ve inşâsına da'ir evâsıt-ı Ra Sene 249
Mühimme 250	109	Rum	Amasya kazasına tâbî' Zana karyesinde vâki' Ayoç Nikyas nâm kilisânın ta'mirine da'ir evâsıt-ı Ra Sene 249
Mühimme 250	109	Rum	Amasya kazasına tâbî' Zire karyesinde vâki' Ayoç Yoryos nâm kilisânın ta'mirine da'ir evâsıt-ı Ra Sene 249
Mühimme 250	175	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî kurâsından Alamanik nâm karyede vâki' kilisânın ta'mir ve inşâsına da'ir Evâhir-i Ramazan Sene 249
Mühimme 250	175	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî kurâsından Bu Said karyesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşâsına da'ir Evâhir-i Ramazan Sene 249
Mühimme 250	175	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî kurâsından Ağragos karyesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşâsına da'ir Evâhir-i Ramazan Sene 249
Mühimme 250	175	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî kurâsından Fatnos karyesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşâsına da'ir Evâhir-i Ramazan Sene 249
Mühimme 250	176	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî kurâsından Ezbider karyesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşâsına da'ir Evâhir-i Ramazan Sene 249
Mühimme 250	176	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî kurâsından Yaycı? karyesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşâsına da'ir Evâhir-i Ramazan Sene 249
Mühimme 250	176	Ermeni	Harput kazası kurâsından Etliki karyesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşâsına da'ir evâsıt-ı Şevvâl Sene 249 (Mamuretü'l-aziz Vilâyeti'ne nakl olundu)
Mühimme 250	176	Ermeni	Harput kazası Kozluca mahallesinde kâ'in kilisânın ta'mir ve inşâsına da'ir evâsıt-ı Şevvâl Sene 249 (Mamuretü'l-aziz Vilâyeti'ne nakl olundu)
Mühimme 250	177	Ermeni	Divriği kazasından Pingan nâm karyede vâki' kilisâ ile papaz odaları inşâsı hakkında evâsıt-ı Şevvâl Sene 249
Mühimme 250	177	Ermeni	Divriği kazasından Pingan nâm karyede Keşiş Yeri nâm mahalde köprü kurbunda Meryem Ana nâm kilisânın ta'mir ve inşâsına da'ir evâsıt-ı Şevvâl Sene 249

(Sayfa 48)

Defteri	Sahîfesi	Cinsi	(Özet)
Mühimme 250	178	Rum	Eğin kazasında Vanik nâm karyede Hızır İlyas nâmındaki kilisânın inşâsına da'ir evâsıt-ı Ş Sene 249
Mühimme 251	19	Ermeni	Arapgir kazasında Bağçe nâm mahalde vâki' kilisânın ta'mir ve inşâsına da'ir evâil-i Zilhicce Sene 249
Mühimme 251	55	Rum	Ainos kasabasında Aya Vasilas nâmındaki kilisânın ta'mir ve inşâsına da'ir

			evâil-i R Sene 250
Mühimme 251	56	Nastûri	Sivas'ta Amed kasabasında kâ'in bir bâb kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâhir-i R Sene 250
Mühimme 251	111	Ermeni	Tokad kasabasında Taş Nerdüban ve Oseb nâm kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâhir-i Ramazan Sene 250
Mühimme 251	111	Ermeni	Sivas-ili kazasında Zara karyesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâhir-i Ramazan Sene 250
Mühimme 251	111	Ermeni	Sivas-ili kazasında Gevenni karyesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâhir-i Ramazan Sene 250
Mühimme 251	141	Ermeni	Divriği kazasında Çerkeşan mahallesinde Meryem Ana nâm kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâil-i Rebiü'l-evvel Sene 251
Mühimme 251	142	Ermeni	Kaza-yı Erbaa'ya tâbi' Irak karyesinde İstefan nâm kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâil-i Rebiü'l-evvel Sene 251
Mühimme 251	142	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî kazasında Meşanyos? nâm karyede vâki' Surp Serkiz nâm kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâil-i Rebiü'l-evvel Sene 251
Mühimme 251	142	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî kazasına tâbi' Temzere? nâm karyede vâki' Surp Naku? nâm kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâil-i Rebiü'l-evvel Sene 251
Mühimme 251	155	Ermeni	Tokad kasabasında Taş Nerdüban ve Oseb dimekle ma'rûf kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâil-i Rebiü'l-evvel Sene 251
Mühimme 251	157	Ermeni	Darende kasabasında Say mahallesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâil-i R Sene 251
Mühimme 251	230	Rum	Karahisar-ı Şarkî sancağında vâki' şab ma'deninden kil ma'denine tâbi' Ulum karyesi başında kâ'in İlyos ve Asilyos nâm kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâhir-i Z Sene 251
Mühimme 251	232	Rum	Niksar kazasına tâbi' Arguslu karyesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâhir-i Z Sene 251
Mühimme 200	140	Ermeni	Yeni-il kazasında Eser nahiyesine tâbi' Körpe karyesinde vâki' kilisânın ta'mirine dâ'ir evâsıt-ı Ramazan Sene 208
Mühimme 252	89	Katolik	Tokad'da Ardala mahallesinde vâki' olub ma'bed ittihâz olunan hanenin ta'mirine dâ'ir evâsıt-ı Şaban Sene 253
Mühimme 252	89	Katolik	Sivas'ta Çavuş mahallesinde ma'bed ittihâz olunan hanenin ta'mirine dâ'ir evâsıt-ı Şaban Sene 253
Mühimme 252	94	Ermeni	Hafik nahiyesinde Tuzhisar karyesinde vâki' Surp Karabet Kilisâsı'nın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Şaban Sene 253
Mühimme 252	94	Ermeni	Hafik nahiyesinde Tuzhisar karyesinde vâki' Surp Tuşnagayat? Kilisâsı'nın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Şaban Sene 253
Mühimme 252	94	Ermeni	Nefs-i Sivas'ta vâki' Surp Serkiz Kilisâsı'nın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Şaban Sene 253

ÇELİK, FİŞNE – SİVAS VİLİYETİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLERE AİT BİNALAR

Mühimme 252	149	Ermeni	Sivas'ta Pazar mahallesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâil-i Ca Sene 254
Mühimme 252	149	Ermeni	Sivas-ili kazasına tâbi' Yafyacuk? karyesindeki kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâil-i Ca Sene 254
Mühimme 252	149	Ermeni	Amasya'da Bozahane mahallesindeki kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâil-i Ca Sene 254
Mühimme 252	149	Ermeni	Divriği kazasına tâbi' Morvana karyesindeki kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâil-i Ca Sene 254
Mühimme 253	164	Ermeni	Sivas kazasına tâbi' Else? nâm kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Şaban Sene 255
Mühimme 253	165	Ermeni	Sivas-ili kazasında Oğnavid karyesinde vâki' Mar Yakub Kilisâsı'nın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Şaban Sene 255
Mühimme 253	168	Ermeni	Harput kasabasında Tuzluca mahallesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir Mamuretü'l-aziz Vilâyetine nakledilmiştir
Mühimme 253	168	Ermeni	Amasya'da Bozahane mahallesinde vâki' kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Şevval Sene 255
Mühimme 253	183	Ermeni	Yeni-il kazasına tâbi' Gürün nahiyesinde Karahisar karyesinde vâki' Mar Yakub Kilisâsı'nın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Za Sene 255
Mühimme 254	37	Ermeni	Sivas'ta Pazar mahallesindeki kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâhir-i C Sene 256
Mühimme 254	65	Ermeni	Hafik karyesi kurâsından Tuzhisar karyesinde Surp Karabet nâm kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâhir-i Receb Sene 256
Mühimme 254	113	Ermeni	Tokad'da vâki' Tahtakal'a nâm kilisânın bazı mahallerinin ta'mirine dâ'ir evâsıt-ı Ra Sene 257
Mühimme 254	113	Ermeni	Divriği'de Aşağı nâm kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Ra Sene 257
Mühimme 254	115	Ermeni	Darende kasabasında Aşudi karyesinde vâki' Alazan Surp Agob Kilisâsı'nın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Ra Sene 257
Mühimme 254	159	Ermeni	Tokad kazasında Komnat nahiyesinde Bizeri nâm karyede vâki' kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâil-i Safer Sene 258
Mühimme 254	180	Rum	Gümüş ma'a Hacıköy kazası muzâfâtından Ma'den-i Hümayûn kazasına tâbi' Kara nâm karyede vâki' kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâsıt-ı R Sene 258
Mühimme 255	61	Ermeni	Kazabâd nahiyesinde Pişkincik karyesinde vâki' kilisânın ta'mirine dâ'ir evâsıt-ı Za Sene 258
Mühimme 255	61	Rum	Tokad kazasında Eburanya kasabasında vâki' Aya Tiryada nâm kilisânın ta'mirine dâ'ir evâsıt-ı Za Sene 258
Mühimme 255	86	Musevi	Tokad kazasında Yehud mahallesinde kâ'in sinavînin ta'mirine dâ'ir evâsıt-ı Ca Sene 259
Mühimme 255	88	Ermeni	Harput kazasına tâbi' Etmeki karyesinde Surp Kivork nâm kilisânın ta'mirine dâ'ir evâil-i C Sene 259
Mühimme 257	77	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî kazasında Ezbider-i Zir karyesinde Ahvazazin Kilisâsı'nın tevdiden inşâsına dâ'ir

			evâsıt-ı Ş Sene 264
Mühimme 257	77	Ermeni	Kazabâd kazasında Endese-i Kebir karyesinde vâki' kilisânın ta'mirine dâ'ir evâsıt-ı Ş Sene 264
Mühimme 257	77	Ermeni	Tokad kazasında Tozan nahiyesinde Gregorius karyesinde vâki' kilisânın ta'mirine dâ'ir evâsıt-ı Ş Sene 264

(Sayfa 49)

Defteri	Sahîfesi	Cinsi	(Özet)
Mühimme 257	104	Ermeni	Divriği kasabasında vâki' kilisânın ta'mirine dâ'ir evâhir-i Rebiulevvel Sene 65
Mühimme 257	110	-	Tokad'da Türbe-i Kebir mahallesinde vâki' Meryem Ana nâm kilisânın ta'mirine dâ'ir evâil-i R Sene 65
Mühimme 257	149	Ermeni	Divriği kazasında Hornavil karyesinde vâki' Cercis nâm kilisânın ta'mirine dâ'ir evâil-i Şaban Sene 265
Mühimme 257	149	Ermeni	Amasya sancağında Gümüş Hacı köyünde Surp Agob nâm kilisânın ta'mirine dâ'ir evâil-i Şaban Sene 265
Mühimme 257		Ermeni	Sivas'ta Taşlık nâm karyede vâki' Meryem Ana Kilisâsı'nın ta'mirine dâ'ir evâsıt-ı Şaban Sene 266
Mühimme 258	25	Ermeni	Hafik nahiyesinde Tutmaç karyesinde vâki' Agob nâm kilisânın ta'mirine dâ'ir evâhir-i C Sene 267
Mühimme 258	25	Ermeni	Hafik nahiyesinde Bingöl karyesinde vâki' Agob nâm kilisânın ta'mirine dâ'ir evâhir-i C Sene 267
Mühimme 258	25	Ermeni	Hafik nahiyesinde Sorsana karyesinde vâki' Mar Ana nâm kilisânın ta'mirine dâ'ir evâhir-i C Sene 267
Mühimme 258	26	Ermeni	Yıldız-ili kazasında vâki' Surp Nişan Manastırında kâ'in Surp Karabet nâm kilisânın ta'mirine dâ'ir evâhir-i C Sene 267
Mühimme 258	26	Ermeni	Hafik nahiyesinde İşhanı karyesinde vâki' Surp Nikogos nâm kilisânın ta'mirine dâ'ir evâhir-i C Sene 267
Mühimme 258	26	Ermeni	Sivas'ta Bâb-ı Kayseriye mahallesinde vâki' Surp Minas Kilisâsı'nın ta'mirine dâ'ir evâhir-i C Sene 267
Mühimme 258	26	Ermeni	Divriği kasabasında vâki' Yukarı Kilisâ demekle ma'rûf kilisânın ta'mirine dâ'ir evâhir-i C Sene 267
Mühimme 258	26	Ermeni	Tokad'da Mihmad Hacib-i zimmi mahallesinde vâki' Kırılâ? nâm kilisânın ta'mirine dâ'ir evâhir-i C Sene 267
Mühimme 258	91	Rum	Sivas'ta Sarı Şeyh mahallesinde meşatlık derûnunda kâ'in Ayor nâm kilisânın ta'mirine dâ'ir evâil-i Receb Sene 268
Mühimme 258	94	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî sancağında vâki' Surp Asvazazin nâm kilisânın ta'mirine dâ'ir evâil-i Receb Sene 268

ÇELİK, FİŞNE – SİVAS VİLAYETİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLERE AİT BİNALAR

Mühimme 258	94	Ermeni	Yıldız-ili kazasında Han-ı Cedid karyesinde vâki' Surp Nişan nâm kilisânın ta'mirine dâ'ir evâil-i Receb Sene 268
Mühimme 258	94	Ermeni	Yıldız-ili kazasında Tavra karyesinde vâki' Meryem Ana Kilisâsı'nın ta'mirine dâ'ir evâil-i Receb Sene 268
Mühimme 259	96	Ermeni	Divriği kasabasında Göresin karyesinde kâ'in kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Ca Sene 272
Mühimme 259	111	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî kazasında Börk karyesinde kâ'in Meryem Ana Kilisâsı'nın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâil-i Safer Sene 273
Mühimme 259	112	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî kazasında Andriyas karyesinde kâ'in Surp Serkiz Kilisâsı'nın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâil-i Safer Sene 273
Mühimme 259	112	Ermeni	Emlak kazasında Çepni karyesindeki kilisânın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâil-i Safer Sene 273
Mühimme 259	130	Ermeni	Gürün kazasında Bağlar tarafında Değirmen Deresi mahallesinde müceddeden bir bâb kilisâ inşâsına dâ'ir evâhir-i R Sene 273
Mühimme 259	141	Ermeni	Artukabâd kazasında Yanmış karyesinde kâ'in kilisânın ta'mirine dâ'ir evâhir-i C Sene 273
Mühimme 259	174	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî'de Eskişehir karyesinde harab Surp Minas Kilisâsı'nın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâil-i Şevval Sene 273
Mühimme 259	180	Ermeni	Gürün kazasında Bağlar tarafında Şuğul Deresi mahallesinde teçdiden bir bâb kilisâ inşâsına dâ'ir evâil-i Ca Sene 273
Mühimme 259	190	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî'de Yukarıkî Ezid karyesinde vâki' harâb Surb Karabet Kilisâsı'nın teçdiden inşâsına dâ'ir evâhir-i Zilhicce Sene 273
Mühimme 259	202	Rum	Niksar kazasında kâ'in harâb Grigoryos Kilisâsı'nın teçdiden inşâsına dâ'ir evâhir-i Muharrem Sene 274
Mühimme 259	202	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî'de Küpeli mahallesinde müceddeden bir bâb kilisâ inşâsına dâ'ir evâhir-i Muharrem Sene 274
Mühimme 259	203	Ermeni	Sivas'ta Gürün karyesinde vâki' harâb Surb Karabet Kilisâsı'nın ta'mir ve inşâsına dâ'ir evâhir-i Muharrem Sene 274
Mühimme 259	224	Ermeni	Sivas'ta Karamağara karyesinde bir bâb kilisâ inşâsına dâ'ir evâsıt-ı R Sene 274
Mühimme 260	41	Katolik	Tokad kasabasında Kocacık nâm mahalde vâki' mekteb bağçesine müceddeden bir kilisâ inşâsına dâ'ir evâhir-i Za Sene 274
Mühimme 260	70	Ermeni	Divriği kazasında Zima karyesinde vâki' harâb bir bâb kilisânın teçdiden inşâsına dâ'ir evâil-i Muharrem Sene 275
Mühimme 260	70	Ermeni	Divriği kazasında Zimare karyesinde harâb bir bâb Karasun Manuk nâm kilisânın teçdiden inşâsına dâ'ir evâil-i Muharrem Sene 275
Mühimme 260	89	Ermeni	Sivas'ta Örtülü Pınar mahallesinde kâ'in harâb Surp Yorgi nâm kilisânın teçdiden inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Safer Sene 275
Mühimme 260	89	Ermeni	Sivas'ta Sarı Şeyh mahallesinde mezarlık derûnunda müceddeden bir bâb kilisâ ile mekteb inşâsına dâ'ir

			evâsıt-ı Safer Sene 275
Mühimme 260	119	Ermeni	Sivas'ta Sarı Şeyh mahallesinde meşatlık derûnunda vâki' harâb Aya Yorgi Kilisâsı'nın tecdiden inşâsına dâ'ir evâsıt-ı R Sene 275
Mühimme 260	135	Ermeni	Suşehri kasabasında Su Bendin karyesinde müceddeden bir bâb kilisâ inşâsına dâ'ir evâhir-i C Sene 275
Mühimme 260	135	Rum	Karahisar-ı Şarkî kazasında Abacı karyesinde münhedim Meryem Ana Kilisâsı'nın tecdiden inşâsına dâ'ir evâil-i Receb Sene 275
Mühimme 260	181	Ermeni	Divriği kazasında Kesme karyesinde Meryem Ana nâmında bir kilisâ inşâsına dâ'ir evâil-i L Sene 275
Mühimme 260	181	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî Ezbider karyesinde kâ'in harâb Surp Nişan Kilisâsı'nın tecdiden inşâsına dâ'ir evâil-i L Sene 275
Mühimme 260	199	Ermeni	Sivas'ta Çaykurin karyesinde müceddeden bir bâb kilisâ inşâsına dâ'ir evâhir-i Şevval Sene 275
Mühimme 260	209	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî'de Nikebolu? nahiyesinde vâki' harâb Aziz Nikoloy Kilisâsı'nın tecdiden inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Muharrem Sene 276
Mühimme 260	209	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî'de Koraca karyesinde vâki' harâb Aya Varvara Kilisâsı'nın tecdiden inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Muharrem Sene 276
Mühimme 260	219	Ermeni	Artukabâd kazasında Çitleye karyesinde kâ'in harâb Meryem Ana Kilisâsı'nın ta'mîr ve inşâsına dâ'ir evâhir-i Muharrem Sene 276
Mühimme 260	219	Ermeni	Hafik kazasında Gadzar karyesinde kâ'in harâb Surp Serkiz Kilisâsı'nın tecdiden inşâsına dâ'ir evâhir-i Muharrem Sene 276
Mühimme 260	220	Ermeni	Sivas'ta Raze karyesinde vâki' harâb Surp Lusavoriç nâm Kilisâsı'nın tecdiden inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Safer Sene 276

(Sayfa 50)

Defteri	Sahîfesi	Cinsi	(Özet)
Mühimme 260	235	Ermeni	Hafik kazasında Yenice karyesinde vâki' harâb Surp Kivork Kilisâsı'nın ta'mîr ve inşâsına dâ'ir evâil-i R Sene 276
Mühimme 260	289	Rum	Havza kazasında Girem karyesinde kâ'in harâb Aya Dimitri Kilisâsı'nın ta'mîr ve inşâsına dâ'ir evâhir-i Şevval Sene 276
Mühimme 260	309	Rum	Karahisar-ı Şarkî'de Killik karyesinde kâ'in harâb Meryem Ana Kilisâsı'nın tecdiden inşâsına dâ'ir evâhir-i Zilhicce Sene 276
Mühimme 260	320	Rum	Akdağ kazasında Çat karyesinde vâki' harâb kilisânın tecdiden inşâsına dâ'ir evâhir-i Muharrem Sene 277
Mühimme 260	320	Ermeni	Sarioğlan nahiyesinde Sarioğlan karyesinde kâ'in harâb kilisânın tecdiden inşâsına dâ'ir evâhir-i Muharrem Sene 277
Mühimme 260	320	Ermeni	Gülçubuk kazasında Gümrük nahiyesinde Aşağı mahallede müceddeden bir bâb kilisâ inşâsına dâ'ir evâhir-i Muharrem Sene 277

ÇELİK, FİŞNE – SİVAS VİLAYETİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLERE AİT BİNALAR

Mühimme 261	12	Rum	Amasya kasabasında kâ'in harâb Aya Yorgi Kilisâsı'nın teçdiden inşâsına dâ'ir evâhir-i Cemaziye'l-evvel Sene 277
Mühimme 261	16	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî kasabasında Linariç? karyesinde müceddeden bir bâb kilisâ binâ ve inşâsına dâ'ir evâhir-i Cemaziye'l-ahir Sene 277
Mühimme 261	64	Ermeni	Artukabâd kasabasında Kervansaray karyesinde vâki' harâb Meryem Ana kilisânın teçdiden inşâsına dâ'ir evâhir-i Muharrem Sene 278
Mühimme 261	164	Rum	Kavak nahiyesinde müceddeden bir bâb ahşab papaz odası inşâsına dâ'ir evâhir-i Muharrem Sene 279
Mühimme 261	203	Ermeni	Tokad kasabasında vâki' harâb Surp Kivork Kilisâsı'nın ta'mîr ve inşâsına dâ'ir evâhir-i R Sene 279
Mühimme 261	252	Ermeni	Alucra kasabasının Anistos karyesinde vâki' harâb Meryem Ana Kilisâsı'nın ta'mîr ve inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Zilhicce Sene 279
Mühimme 262	8	Ermeni	Gürün kasabasında Badran Oranı nâm mahalde müceddeden bir bâb kilisâ inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Rebiu'l-evvel Sene 280
Mühimme 262	45	Rum	Merzifon kasabasında kâ'in harâb Aya Varvara Kilisâsı'nın teçdiden inşâsına dâ'ir evâhir-i Zilkade Sene 280
Mühimme 262	70	Katolik	Merzifon kasabasında Bozahane mahallesinde müceddeden bir kilisâ inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Ra Sene 281
Mühimme 262	83	Rum	Kavak nahiyesinde Koca Ağıl karyesinde kâ'in harâb Aya Yorgi Kilisâsı'nın teçdiden inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Receb Sene 281
Mühimme 262	107	Rum	Kavak nahiyesinde Büyükdağı karyesinde kâ'in harâb Aya Yorgi Kilisâsı'nın teçdiden inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Muharrem Sene 282
Mühimme 262	121	Rum	Amasya'da kâ'in muhterik Sıbyan Mektebi ile metropolid ikametine mahsus hanenin kilisâ karşısında münasib bir mahalde inşâsına dâ'ir evâhir-i Safer Sene 282
Mühimme 262	126	Ermeni	Aziziye kasabasında Ekrek karyesinde müceddeden bir bâb kilisâ inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Rebiu'l-ahir Sene 282
Mühimme 262	135	Katolik	Gürün kasabasında müceddeden bir bâb kilisâ inşâsına dâ'ir evâsıt-ı Cemaziye'l-ahir Sene 282
Mühimme 262	142	Ermeni	Emlak kasabasında Tepecik karyesinde vâki' harâb kilisânın teçdiden inşâsına dâ'ir evâil-i Ramazan Sene 282
Kilisâ 1	45	Ermeni	Suşehri kasabasında Tombuş karyesinde müceddeden bir kilisâ inşâsına dâ'ir fî 27 C Sene 287
Kilisâ 1	70	Ermeni	Hafik-ili kazasına tâbi' Tavşanlı karyesinde müceddeden bir bâb kilisâ inşâsına dâ'ir fî 25 Safer Sene 288
Kilisâ 1	88	Rum	Kavak nahiyesine tâbi' Karaçam karyesinde kâ'in harâb Aya Yorgi Kilisâsı'nın teçdiden inşâsına dâ'ir fî 27 Ca Sene 288
Kilisâ 1	122	Rum	Karahisar-ı Şarkî kasabasında kâ'in harâb Aya Tiryada Kilisâsı'nın ta'mîr ve teçdidine dâ'ir fî 17 Ra Sene 289

Kilisâ 1	175	Ermeni	Emlak kazasına tâbi' Tekman karyesinde kâ'in harâb Surp Toros Kilisâsı'nın teaddeden inşâsına dâ'ir fî 10 R Sene 290
Kilisâ 2	14	Ermeni	Tonus kasabasında Vendil karyesinde kâ'in harâb kilisânın teaddeden inşâsına dâ'ir fî 1 C Sene 290
Kilisâ 2	16	Ermeni	Suşehri kasabasında Abana karyesinde kâ'in harâb kilisânın teaddeden inşâsına dâ'ir fî 16 C Sene 290
Kilisâ 2	21	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî sancağında Sis karyesinde müceddeden bir kilisâ ile bir mekteb inşâsına dâ'ir fî 28 Receb Sene 290
Kilisâ 2	66	Rum	Havza kasabasında Gösterun karyesinde Aya Todurus nâmıyla müceddeden bir kilisâ inşâsına dâ'ir fî 19 Şevval Sene 291
Kilisâ 2	112	Ermeni	Gürün kasabasında Ermeni mahallesinde zükûr ve inâsa mahsûs müceddeden bir mekteb inşâsına dâ'ir fî 8 Ca Sene 293
Kilisâ 2	122	Rum	Havza kasabasında Aya Varvara namıyla müceddeden bir kilisâ inşâsına dâ'ir fî 1 Receb Sene 294
Kilisâ 2	136	Rum	Nefs-i Sivas'ta Sarı Şeyh mahallesinde kâ'in harâb Aya Yorgi Kilisâsı'nın ta'mirine dâ'ir fî 21 Rebiu'l-ahir Sene 297
Kilisâ 3	95	Rum	Sivas'ta Sarı Şeyh mahallesindeki Aya Yorgi Kilisâsı'nın müceddeden inşâsına dâ'ir fî 1 Cemaziye'l-ahir Sene 310
Kilisâ 3	132	Amerika	Merzifon kasabasında evvelce te'sis edilmiş olan Amerika Mektebi'nin ruhsat-ı resmîyeye rabtına dâ'ir fî 9 Zilkade Sene 312
Kilisâ 3	152	Rum	Yıldız-ili kazasına tâbi' Altunoğlu karyesindeki harâb kilisânın müceddeden inşâsına dâ'ir fî 24 Cemaziye'l-evvel Sene 313
Kilisâ 3	176	Rum	Tokad sancağına mülhak Erbaa kazasının Irak kasabasında müceddeden bir bâb kilisâ inşâsına dâ'ir fî 5 Muharrem Sene 314
Kilisâ 3	244	Rum	Merzifon kazasının Bayat karyesinde müceddeden bir bâb kilisâ inşâsına dâ'ir fî 1 Cemaziye'l-ahir Sene 316
Kilisâ 4	41	Rum	Karahisar-ı Şarkî sancağına muzâf Balcana karyesinde vâki' İngiltere Kilisâsı'nın eskitmeleri üzerine teaddeden inşâsına dâ'ir fî 2 Zilhicce Sene 318

(Sayfa 51)

Defteri	Sahîfesi	Cinsi	(Özet)
Kilisâ 4	51	Ermeni	Gürün kazası muzâfâtından Karahisar karyesinde sakfî muhterik olmuş olan Surp Serkiz Kilisâsı'nın hey'et-i sabıkası üzere ta'mirine dâ'ir fî 7 Safer Sene 319
Kilisâ 4	60	Ermeni	Zile kasabasında kâ'in zükûr ve inâsa mahsûs harâb mektebin müceddeden inşâsına dâ'ir fî 23 Rebiu'l-evvel Sene 319
Kilisâ 4	72	Proteston	Gürün kasabasında Şuğul-ı zîr mahallesinde vâki' muhterik kilisâ ile mektebin teaddeden inşâsına dâ'ir fî 13 Şaban Sene 319

ÇELİK, FİŞNE – SİVAS VİLAYETİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLERE AİT BİNALAR

Kilisâ 4	74	Rum	Alişar nahiyesinin Hozana karyesindeki harâb Aya Haralambos Kilisâsı'nın tecciden inşâsına dâ'ir fî 24 Şaban Sene 319
Kilisâ 4	109	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî merkezinde kâ'in Surp Artin Kilisâsı'na merbut ve mine'l-kadîm mekteb mahalli olan arsa üzerine alt katı murahhasa-hane üst katı mekteb olmak üzere bir binâ inşâsına dâ'ir fî 10 Rebiu'l-evvel Sene 321
Kilisâ 4	138	Ermeni	Bünyan-ı Hamid kazasının merkezi olan Sarı Misaklı kasabasında vâki' mektebin harâb olmasına mebnî hedmiyle kilisâ havlusu derûnuna müceddeden bir mekteb inşâsına dâ'ir fî 18 Şevval Sene 321
Kilisâ 4	144	Ermeni	Gürün kasabasında vâki' Samakyan nâm mektebin sakfının teccidinde ve dahilen bazı mahallerinin ta'mirine dâ'ir fî 10 Za Sene 321
Kilisâ 4	144	Ermeni	Gürün kasabasının Hacıbağ mahallesinde vâki' olub sakfı harâb olmuş olan Tarkmanças namındaki mektebin icra-yı ta'mirine dâ'ir fî 10 Zilkade Sene 321
Kilisâ 4	145	Ermeni	Gürün kasabasının Şuğul-ı Bâlâ mahallesinde vâki' olub muhterik olmuş olan cihât-ı erba'asının duvarları mevcut bulunan Surp Agob Kilisâsı'nın icrâ-yı ta'mirine dâ'ir fî 10 Zilkade Sene 321
Kilisâ 4	145	Ermeni	Gürün kasabasının Viran mahallesinde vâki' Surp Kigork Kilisâsı'nın harâb sakfının müceddeden inşâsına dâ'ir fî 10 Zilkade Sene 321
Kilisâ 4	179	Rum	Karahisar-ı Şarkî sancağına tâbi' Alişar nahiyesi muzâfâtından Sipahi karyesinde kâ'in harâb Menamor Kosis Kilisâsı'nın müceddeden inşâsına dâ'ir fî 7 Şaban Sene 322
Kilisâ 4	183	Rum	Havza kasabasının İmaret mahallesinde vâki' kilisâyâ ilaveten inşâsına mübâşeret edilmesinden nâşî ta'tîl kılınmış olan çan kulesinin ikmâl-i inşâsına dâ'ir fî 20 Şaban Sene 322
Kilisâ 4	189	Ermeni	Darende kasabasındaki harâb kilisânın hey'et-i asliyesi üzere tecciden inşâsına dâ'ir fî 26 Zilkade Sene 322
Kilisâ 4	193	Rum	Sivas'a bir saat mesafede vâki' Pirkinik karyesinde inşâ ve ikmâl edilmiş olan mektebin ruhsat-ı resmîyeye rabtına dâ'ir fî 20 Z Sene 322
Kilisâ 4	216	Ermeni	Niksar kasabasında vâki' mektebin üstüne bir kat ilâvesiyle tevsî'ine dâ'ir fî 20 Cemaziye'l-ahir Sene 323
Kilisâ 4	220	Fransız	Sivas'ta cizvit rahiblerine mahsus mekteb ve kilisâ ve manastırdan ruhban ikametine mahsus kısmı harâb olmasına mebnî hedmiyle tebaa'-i devlet-i aliyyeden Ansuryan Manuk Efendi uhdesinde muvâzaaten mukayyed üç bâb mülk hane arsaları üzerine müceddeden bir manastır inşâsına dâ'ir fî 25 Receb Sene 323
Kilisâ 4	257	Ermeni	Hafik kazası muzâfâtından Todurga karyesindeki Surp Agob nâmındaki kilisânın ta'mirine dâ'ir fî 16 Rebiu'l-ahir Sene 324
Kilisâ 4	271	Rum	Veziirköprü kasabasında Uzun Sokak mahallesindeki kilisânın tecciden ve tevsî'ân inşâsına dâ'ir ²¹

²¹ Bu yazının altında kırmızı mürekkep ile düşülmüş bir not bulunmaktadır. Notta yazılanlar şöyledir: "Buyruldu, mezkûr kilisânın hükümetçe istimlakı hakkındaki Şurâ-yı Devlet mazbatası buyuruldu defterinde mukayyedir".

			fî 13 Şevval Sene 324
Kilisâ 4	328	Rum	Karahisar-ı Şarkî sancağı dâhilinde vâki' Hamidiye kasabasının Rum mahallesinde müceddeden bir kilisâ inşâsına dâ'ir fî 24 Muharrem Sene 326
Kilisâ 5	8	Ermeni	Darende kasabasının Kilisâ mahallesinde vâki' muhterik mektebin müceddeden inşâsına dâ'ir fî 20 Rebiu'l-ahir Sene 326
Kilisâ 5	55	Rum	Karahisar-ı Şarkî sancağı muzâfâtından Alışar karyesinde kâ'in Aya İpayandi Kilisâsı'nın müceddeden inşâsına dâ'ir fî 27 Za Sene 326
Kilisâ 5	58	Amerika	Merzifon kasabasında kâ'in Amerika mektebi havlusu derûnunda mezkûr mekteb müdürü ile oğlunun ikametlerine mahsûs iki bâb hane inşâsına dâ'ir fî 7 Zilhicce Sene 326
Kilisâ 5	65	Rum	Alucra kazası muzâfâtından Mesudiye karyesinde müceddeden bir bâb kilisâ inşâsına dâ'ir fî 9 Safer Sene 327
Kilisâ 5	67	Ermeni	Hamid kazasının merkezi bulunan Sarmısaklı kasabasında mukaddemâ inşâ kılınan kilisâya çan takılmasına dâ'ir fî 9 Safer Sene 327
Kilisâ 5	67	Rum	Suşehri kazasının Geminbeği? karyesinde Konak nâm mahalde vâki' arazi-i miriyeden bir arsa üzerine bilâ ruhsatiye inşâ kılınmış olan kilisâ ile ta'lik edilmiş çanın ruhsat-ı resmîyeye rabtına dâ'ir fî 11 Safer Sene 327
Kilisâ 5	89	Ermeni	Amasya kasabasının Mehmed Paşa mahallesinde bir ticaret mektebi inşâsına dâ'ir fî 25 Ca Sene 327
Kilisâ 5	96	Ermeni	Karahisar-ı Şarkî'de üst katı mekteb alt katı murahhasa-hane olmak üzere inşâsına ibtidâr olunan binanın ikmâl-i inşâsına dâ'ir fî 11 Ca Sene 327

(Sayfa 52)

Defteri	Sahîfesi	Cinsi	(Özet)
Kilisâ 5	101	Ermeni	Divriği kazasına muzâf Kesme karyesinde kâ'in kilisânın muhtac-ı ta'mir olan sakfının icra-yı termimine dâ'ir fî 20 C Sene 327
Kilisâ 5	104	Ermeni	Merzifon kazasının Kaplan mahallesinde kâ'in murahhasa-hânenin tecdiden inşâsına dâ'ir fî 23 C Sene 327
Kilisâ 5	109	Rum	Merzifon kasabasında muhterik Aya Varvar nâmındaki kilisâ ile mektebin tecdiden inşâlarına dâ'ir fî 24 Receb Sene 327
Kilisâ 5	112	Fransız	Amasya kasabasının Bayezid Paşa mahallesinde cizvit rahiblerinin idaresinde bulunan manastır ile Pirinçi mahallesinde Sör Dö La Sömbisyon rahibelerine â'id manastıra ilave edilecek dairelerin inşâsına dâ'ir fî 27 Şaban Sene 327
Kilisâ 5	134	Amerikan	Sivas'ta Bahtiyar Bostanı nâm mahalde vâki' ve bura Amerikan nâmına mukayyed olub hastehâne ittihâz edilmiş olan binânın hastehâne olarak isti'mâl edildiği müddetçe virgüden istisnasına dâ'ir fî 17 Zilka'de Sene 327
Kilisâ 5	186	Protestan	Divriği kasabasının Çerkeşân mahallesinde müceddeden bir kilisâ ile mekteb inşâsına dâ'ir fî 24 Şaban Sene 328

ÇELİK, FİŞNE – SİVAS VİLAYETİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLERE AİT BİNALAR

Kilisâ 5	212	Amerika	Merzifon kasabasında Amerikan misyonerlerinden Çarlis Jason'un mutasarrıf olduğu mahal üzerine Amerika misyonerleri şirketi namına müceddeden bir hastehâne inşâsına dâ'ir fî 17 Muharrem Sene 329
Kilisâ 5	220	Rum	Ladik kazasına tâbi' Alayurd karyesinde kâ'in mektebin tevsi'ân ve tecdiden inşâsına dâ'ir fî 5 Rebiu'l-ahir Sene 329
Kilisâ 6	95	Protestan	Suşehri kazasının Andriyas kasabasında tefrik ve tahdid olunan arâzide kabristan ittihâzına dâ'ir fî 25 Şevval Sene 330
Kilisâ 6	107	Protestan	Merzifon kasabasındaki harâb kilisânın çan kulesini hâvî olarak müceddeden inşâsına dâ'ir fî 27 Zilka'de Sene 330
Kilisâ 6	108	Ermeni	Divriği kazası muzâfâtından Sancak karyesinde vâki' mektebin tecdiden inşâsına dâ'ir fî 1 Zilhicce Sene 330
Kilisâ 6	118	Rum	Mecidözü kazasına muzâf Akpınar karyesindeki mektebin ruhsat-ı resmîyeye rabtı hakkında fî 19 Safer Sene 331
Kilisâ 6	135	Rum	Karahisar-ı Şarkî sancağının Teryeci? karyesinde Edmunya? namındaki cem'iyet tarafından teberru' olunan hanenin mekteb-i rüşdî ittihâzı hakkında fî 15 Şaban Sene 331
Kilisâ 6	149	Rum	Karahisar-ı Şarkî sancağı dâhilinde Gülside? nahiyesine muzâf Hahavla ²² karyesinde çan kulesini muhtevi bir kilisâ inşâsına dâ'ir fî 18 Zilhicce Sene 331
Karton 7	14	Ermeni	Zile kasabasında arâzi-i mevkûfeden iki buçuk dönüm ve sağındaki tarlanın kabristan ittihâzına dâ'ir fî 8 Safer Sene 332
Karton 7	55	Ermeni Protestan	Tonus kazasının Gümrük nahiyesinde çan kulesini hâvî bir kilisâ inşâsına dâ'ir fî 21 Cemaziye'l-evvel Sene 333

13 Numaralı Kilise Fihristi'nin Sivas Vilayeti'ne Ait Bölümlerinin Transkripsiyonu

(22. Sayfa)

Cinsi	Mukayyed Olunduğu Defter	Sahife Numrosu	Özet	Tarih
Ermeni	Mühimme 186	245	Tokad'da Surp Minas ve Surp Serkiz ve Tanyus nâm üç aded kilisânın ta'mirine dâ'ir	Evâil-i Şevval Sene 207
Ermeni	-	-	Divriği kazasında Ermeni kilisâsının ta'mirine dâ'ir	Evâsıt-ı Muharrem Sene 208
Rum	Mühimme 200	139	Amasya'daki Rum kilisâsının ta'mirine dâ'ir	Evâsıt-ı Ramazan Sene 208

²² Hahavla köyünün bağlı olduğu üst birim hakkında 387 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri'nde sadece Karahisar-ı Şarkî kazası denilmiştir (s. 139). Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletlerindeki yer adları üzerine yapılmış başka bir çalışmada Koyulhisar Kazası'nın Karahisar-ı Şarkî Karyesi olarak belirtilmiştir (s. 589). Burada Gülside olarak okuduğumuz nahiyenin ismine kayıtlarda rastlanmamıştır.

Ermeni	Mühimme 200	139	Divriği'de vâki' Göresin karyesindeki Ermeni kilisânın ta'mirine dâ'ir	Evâsıt-ı Ramazan Sene 208
Ermeni	Mühimme 200	140	Merzifon-âbâd kazasındaki Ermeni kilisâsının ta'mirine dâ'ir	Evâsıt-ı Ramazan Sene 208
X	Mühimme 210	152	Gümüş Hacıköy kazasında vâki' kilisânın ta'mirine dâ'ir	Evâil-i M Sene 215
Rum	Mühimme 214	1	Gedegra'da vâki' Rum kilisâsının ta'mirine dâ'ir	Evâsıt-ı Safer Sene 215
Rum	Mühimme 219	208	Amasya'da Savadiye mahallesinde Meryem Ana nâm Rum kilisâsının ta'mirine dâ'ir	Evâsıt-ı Safer Sene 218
X	Mühimme 219	208	Amasya'da Bozahane mahallesinde Orta Bağyab ve Çukur dimekle 'arîf iki bâb kilisânın ta'mirine dâ'ir	Evâsıt-ı Safer Sene 218
Yahudi	Mühimme 222	54	Tokad'da bir bâb sinâvînin ta'mirine dâ'ir	Evâsıt-ı Safer Sene 219
X	Mühimme 219	278	Arapgir'e tâbi' Şeker karyesindeki kilisânın ta'mirine dâ'ir	Evâil-i M Sene 219
Rum	Mühimme 238	192	Tokad kazasında Rum kilisâsının heyet-i asliyyesi üzerine ta'mirine dâ'ir	Evâhir-i M Sene 235

Sonuç

Yapmış olduğumuz fihrist incelemesi sonucunda, Sivas vilayetinde özellikle Ermeni cemaati yapılarının fazla olduğu tespit edilmiştir. İkinci sırada ise Rum cemaati gelmektedir. Fihristte geçen gayrimüslim yapılarının 120 adedi köylerdeki (%51.9), 95 adedi de (%41.1) kaza merkezlerindeki yapılara işaret etmektedir.

Fihristteki hükümlerin çoğunda gayrimüslimlerin var olan ibadet yerleri tamir edilmiştir. Yeniden inşa edilen yapılara da rastlanmakla birlikte bunların sayısı fazla değildir. Gayrimüslim yapıları arasında kiliselerin tamir ve onarımıyla ilgili hususlar ilk sırada yer almaktadır. Bahsi geçen kilisenin tamamının onarıldığı durumlar olduğu gibi akan çatının ya da yıkılan duvarın tamiri için çıkarılmış hükümlerden de bahsedilmiştir.

Kilise dışında özellikle kilise görevlileri için hane ve odaların yapıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Papaz ve rahiplerle bunların ailelerinin kalabileceği binaların yapıldığına dair kayıtlara da yer verilmiştir. Bununla birlikte, kiliselerin harap olmuş çan kulelerinin tamiri hatta yeniden inşa edildiği de görülmektedir. Gayrimüslim teb'anın ihtiyaçlarının giderilmesi konusunu da göz ardı etmeyen devlet sıbyan, rüştiye, ticaret mektepleri, hastahane ve kabristan yapımına da izin vermiştir.

Fihristte işaret edilen defterlere ulaşılarak fihristin bir nevi sağlaması tarafımızdan yapılmıştır. Böylece fihristin güvenilirliği ve gayrimüslimlere ait yapılarla ilgili çalışma yapacaklara yol göstericiliği de tespit edilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Bab-1 Asafi/Divan-1 Hümâyûn Sicilleri/Kilise/Kilise Defterleri (A.{DVNSKLS.d...})

No: 11 (H. 1125-1333 / M. 1713-1914)

No: 13 (H. 1207-1236 / M. 1792-1820)

Araştırma-İnceleme Eserleri

ADAM, Baki, "Sinagog", *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 222-224.

ADIYEKE, Nuri, "Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair", *Osmanlı*, C. 4, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 255-261.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yönetimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 58-74.

AKMAN, Mehmet, "Kilise ve Havraların İslâm-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", *İLAM Araştırma Dergisi*, C. 1, S. 2, Temmuz-Aralık 1996, s. 133-144.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2010.

Kemal Beydilli, "Osmanlı Döneminde Kilise Siyâsetinden Bir Kesit -II. Mahmud Devrinde Kilise Tamiri-", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Ed. Azmi Özcan, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 255-266.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 26. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010.

ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 173-247.

GÖKBİLGİN, Tayyib, "15.ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*, C.6, S. 6, Yıl 1965, s.51-61.

GÜLER, Ali, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan "Kilise Defterleri"nin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri'nden Örnek Fermanlar)", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 9, 1998, s. 155-175.

GÜLSOY, Ufuk, "Islahat Fermanı", *DİA*, C. 19, TDV Yayınları, İstanbul 1990, 185-190.

KANDEMİR, M. Yaşar, "Fehrese", *DİA*, C. 12, TDV Yayınları, İstanbul 1195, s. 297.

Köylerimiz, 1 Mart 1968 Gününe Kadar, T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1968.

KOYUNCU, Aşkın, "Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, C. XII, Çanakkale 2014, S. 16, s. 35-88.

KOYUNCU, Aşkın, "Bulgar Eksarhlığı", *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 1998.

OLGUN, Hakan, "Kilise Defterleri'ne Göre İstanbul'da Gayrimüslim Cemaatlerin Dini ve Sosyal Görünümü: Üç Numaralı Kilise Defteri Örneği", *Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşaması: İstanbul Tecrübesi*, İstanbul 2010, s. 223-234.

Osmanlı Yer Adları II, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556) (Şam ve Halep dahil), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013.

SATIŞ, İhsan, "8 Numaralı (Kamame) Kilise Defteri'nin Tanıtımı ve Fihristi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 21, Bahar 2012, s. 306-313.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2017.

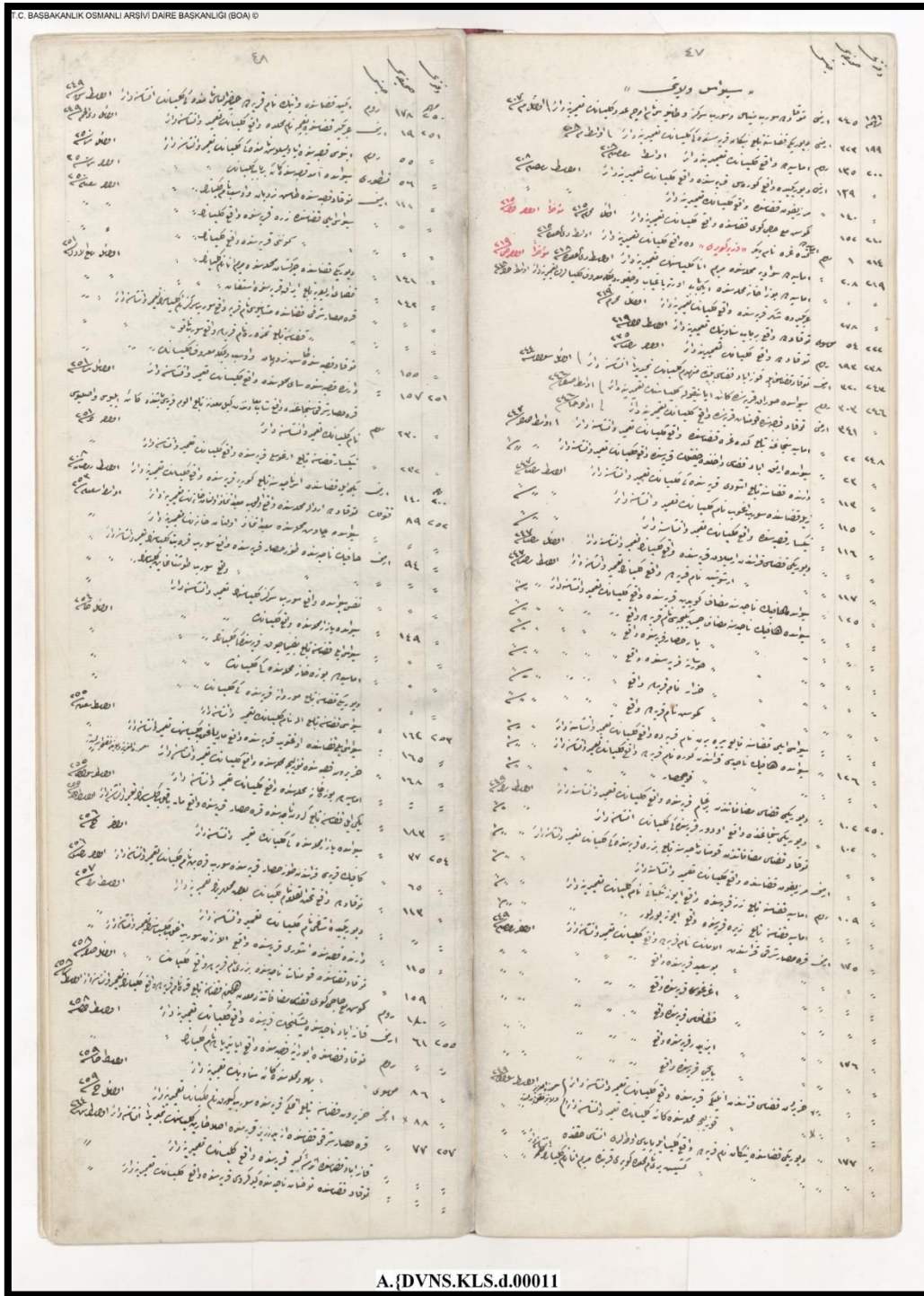
Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları, T.C. Dâhiliye Vekâleti Nüfus Müdüriyet-i Umûmiyesi Neşriyatından, Helal Matbaası, İstanbul 1928.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet, "Osmanlı Taşra Teşkilâtında Rûm Beylerbeyliği", *Türklük Araştırma Dergisi*, S. 5, İstanbul 1990, s. 289-299.

TURAL, Erkan, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Danıştay (Şura-yı Devlet)”, *Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 13, 2006.

Ek 1. 11 Numaralı Kilise Fihristinde Sivas Vilayeti (47-52. Sayfalar)

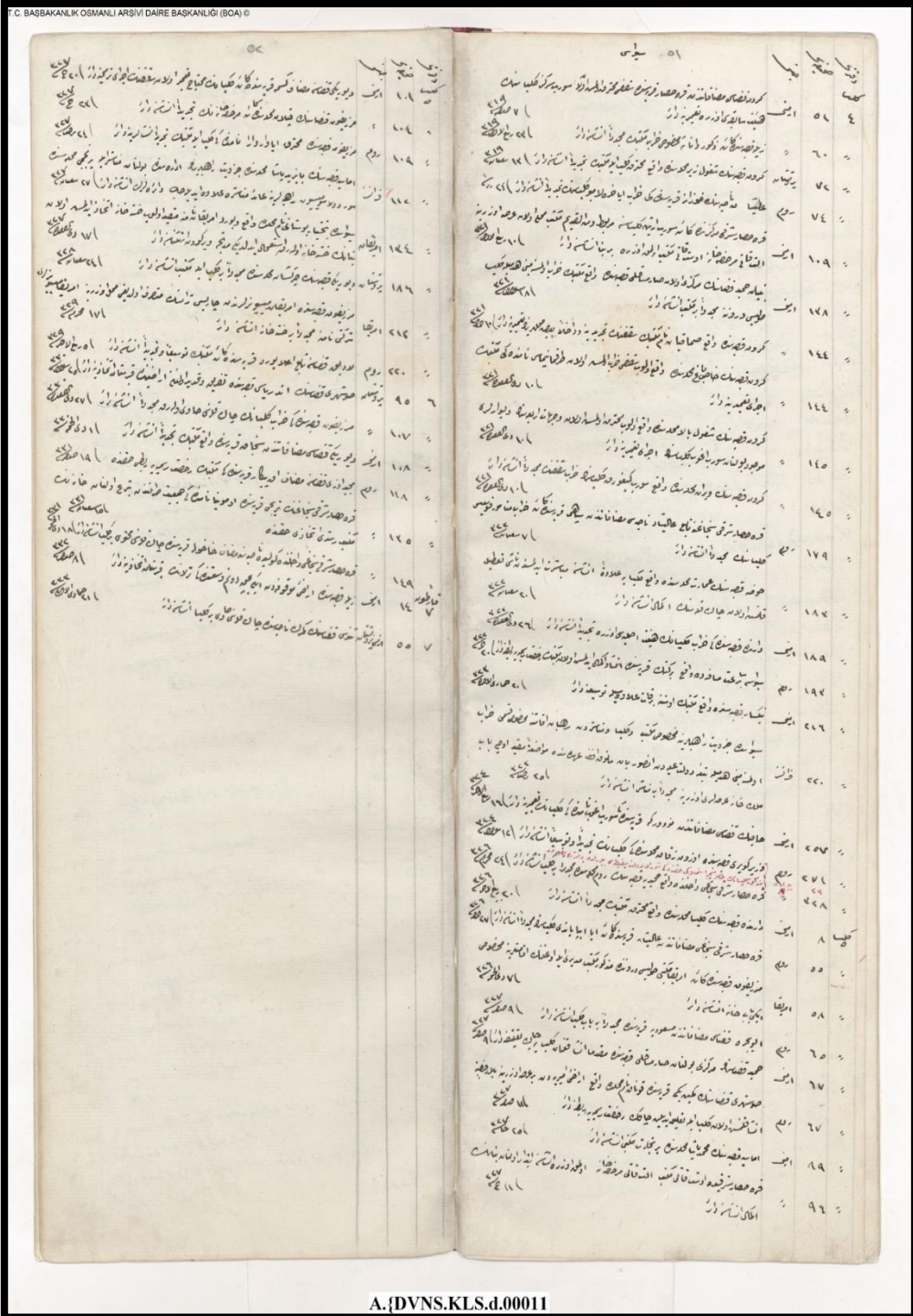

A.{DVNS.KLS.d.00011

© T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIĞI (BOA) ©

The image shows an open manuscript with two pages of handwritten text in Ottoman Turkish. The right page contains a table of contents with numbered entries and corresponding page numbers. The left page contains the main body of text, which appears to be a list or index of items, possibly related to the table of contents. The handwriting is in a cursive style typical of the Ottoman period. The paper shows signs of age, including some staining and wear.

A.İDVNS.KLS.d.00011

A.İDVNS.KLS.d.00011

Makalenin Geliş Tarihi: 12 Ağustos 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 25 Eylül 2020

**YOKSULLUĞA İLİŞKİN NEDENSEL ATIFLARIN YOKSULLARA YARDIM
POLİTİKALARINA İLİŞKİN TUTUMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**
THE EFFECT OF CAUSAL ATTRIBUTIONS RELATED TO POVERTY ON ATTITUDES REGARDING AID
POLICIES FOR THE POOR

*Yılmaz Daşlı**
*Ecem Demir Yurtseven***

Öz

Bu çalışmanın amacı öğrencilerin yoksulluğun nedenlerine ilişkin tutumlarının yoksullara yapılan yardım politikalarına ilişkin tutumları üzerindeki etkisi ortaya koymaktır. Araştırmanın örneklemini 2019-2020 eğitim-öğretim döneminde Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde öğrenim gören 600 öğrenci oluşturmaktadır. Örnekleme girecek öğrenciler basit rasgele örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Veri toplama aracı olarak Solak (2008) tarafından geliştirilen "Yoksulluğa İlişkin Nedensel Atıflar" ve "Yoksullara Yardım Politikaları" ölçekleri kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda çalışmaya katılan öğrencilerin % 57,7'si kadın, % 42,3 erkektir. Katılımcıların yaklaşık olarak % 80'i geçimini 1.000 lira ve altı gelir ile sağlamaktadır. Kadınların ($\bar{X}=3,73$) yapısal atıf algıları erkeklere ($\bar{X}=3,61$) göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yoksulluğa ilişkin nedenler ile yoksullara yardım politikaları arasındaki ilişki düzeyinin belirlenmesi için pearson korelasyon kat sayısına bakılmış ve yapılan korelasyon analizi sonucuna göre, öğrencilerin genel yoksulluğa ilişkin nedenler ile genel yoksullara yardım politikaları düzeyleri arasında pozitif yönlü düşük bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($r=0.296$, $p=0,000$ $p<0.01$). Çalışma kapsamında Öğrencilerin yoksulluğa

* Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Sivas/TÜRKİYE; ORCID: 0000-0001-6569-1103

** Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Rektörlük Enformatik Bölümü, Sivas/TÜRKİYE; ORCID: 0000-0001-9714-0672

ilişkin nedenlerin düzeyleri incelendiğinde, bireyci atıflar ($\bar{X}=3,06$), yapısal atıflar ($\bar{X}=3,68$), kaderci/ailesel atıflar ($\bar{X}=3,07$), genel yoksulluğa ilişkin nedenlerin ($\bar{X}=3,41$) yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Yoksulluk, Sosyal Yardım Politikası, Yoksulluğa İlişkin Nedensel Atıflar, Öğrenciler.*

Abstract

The aim of this study is to reveal the effect of students' attitudes towards the causes of poverty on attitudes regarding aid policies for the poor. The sample of the study consists of 600 students studying at Sivas Cumhuriyet University in the 2019-2020 academic year. The students to be included in the sampling were selected using the simple random sampling method. "Causal Attributions Related To Poverty" and "Aid Policies For The Poor" developed by Solak (2008) scales were used as data collection tools. According to the result of the analysis, 57.7% of the students participating in the study are female and 42.3% male. Approximately 80% of the participants earn their living with an income of 1,000 TL or less. It was also revealed that the structural attribution perceptions of women ($\bar{X}=3,73$) were higher than that of men ($\bar{X}=3,61$). The Pearson correlation coefficient was examined to determine the level of the relationship between the causes related to poverty and the aid policies for the poor, and according to the result of the correlation analysis, there was a positive low relationship between the students' causes related to general poverty and the general aid policies for the poor ($r=0.296$, $p=0,000$ $p<0.01$). When the levels of causes related to the poverty of the students were examined, individualistic attributions ($\bar{X}=3,06$), structural attributions ($\bar{X}=3,68$), fatalistic/familial attributions ($\bar{X}=3,07$), general poverty-related causes ($\bar{X}=3,41$) were found to be at a high level.

Keywords: *Poverty, Social Assistance Policy, Causal Attributions to Poverty, Students.*

Giriş

Yoksulluk hem dünyanın hem de ülkemizin en önemli sosyal problemlerinden biridir. Zengin ya da yoksul ülke ayrımı yapmaksızın farklı boyut ve türlerde ciddi bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Yoksulluk sosyal bilimlerin hemen tüm alanlarında tartışılmasına karşın çoğunlukla ekonomik bir olgu olarak ele alınmış ve iktisat yazınında bolca tartışılmıştır. Fakat yoksulluğu yalnızca ekonomik olgu olarak tartışmak yoksulluğun çok boyutluluğunun göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Erdoğan (2007a: 14)'nın belirttiği üzere "yoksulluk ekonomik bir kategori olmanın yanı sıra, kişilerin içinde yaşadığı, anlamlandırdığı, başa çıkmak için çeşitli yöntemler geliştirdiği toplumsal bir 'durum'dur". Anlaşıyor ki yoksulluk, salt iktisadi bir olgu olmayı aynı zamanda sosyolojik ve psikolojik bir olgudur.

Yoksulluk sözlük anlamı olarak "genellikle maddi kaynaklardan, bazen de kültürel kaynaklardan yoksun kalındığını ifade eden bir durum" (Marshall, 1999: 825) şeklinde ifade edilmektedir. En sade haliyle yoksulluk, "ortalama gelire sahip kişiye göre daha az gıda, ısınma ve giyim harcaması yapmak" (Oppenheim ve Harker, 1996: 4-5) biçiminde tanımlanmaktadır. Bir başka açıdan yoksulluk, kişinin hayatını devam ettirebilmesi için gerekli her şeyden mahrum kalma durumudur. Bu durum, kişinin kendini beğenmemesi, kendini değersiz görmesi, utanç ya da suçluluk duyması ile sonuçlanır (Çamur-Duyan, 2011: 2). Yoksulluk, ayrıca, "mevcut toplumda mutlu bir yaşamı ifade eden tüm imkânlardan yoksun kalmak ve hayatın sunduğunu alamamak" (Bauman, 1999: 60) anlamına da gelir. Tanımlamalardan da anlaşılıyor ki

yoksulluğun yalnızca iktisadi sonuçları değil, aynı zamanda birçok sosyo-psikolojik sonuçları da vardır. Hobsbawn yoksulluğun üç anlamı olduğu kanısındadır (Akt.: Çigdem, 2007: 206): “toplumsal yoksulluk, sefalet ve moral yoksulluktur. Toplumsal yoksulluk, yoksulluğun sadece iktisadi ölçütlerle değil aynı zamanda bağımlılık, sömürü ve aşağılık hissine bağlı olarak var olduğuna işaret eder. Bu düzeyde yoksulluk göreceli olarak tanımlanabilir; çünkü burada yoksulluk iktisadi girdiye rağmen var olur. Sefalet ise, verili bir toplumda minimum yaşama standardının altında bulunma ve başkalarının yardımına bağımlı kalma durumudur. Moral yoksulluk, sefalet ve toplumsal yoksulluğun bir sonucu olarak var olur. Moral yoksulluk, yoksulların kendilerine ilişkin algıları olup kendilerini nasıl hissettikleri ile ilgili bir kavramdır”.

Yoksulluk içerisinde sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel ve psikolojik unsurları barındıran çok yönlü bir kavramdır. Bu nedenle yoksulluk problemini tek bir nedene bağlı olarak açıklamak mümkün değildir. Durkheim (1994: 166), “*Bir toplumsal olgunun belirleyici nedenini bireysel bilinç halleri arasında değil, ondan önceki toplumsal olgular arasında aramak gerek...*” der. Buradan hareketle yoksulluğu bir nedenle açıklamak yerine birçok boyutu içerisinde farklı tanımlamaları ile ele almak gerekir. Ancak bu şekilde yoksulluk sorununa kalıcı bir çözüm üretebilir.

Yoksulluğun nedenleri, yoksulluğu, kişilerin kabiliyetleri, sorumluluk ve disiplin anlayışı, tutumluluk derecesi ve gösterdikleri gayret gibi kendi bireysel özellikleriyle ilişkilendiren ve yoksulları “yoksulluğun hem kurbanı hem de nedeni” olarak bireyci yaklaşımla, yoksulluğu, yoksulların dışında başta ekonomi politikaları olmak üzere düşük ücretler, yetersiz eğitim, istihdam olanakları ve ayrımcılık gibi yoksulların kendi denetimleri dışındaki yapısal faktörlerle ve bütünüyle sosyo-ekonomik sistemle ilişkilendiren yaklaşım olarak iki başlık altında değerlendirilebilir (Şenses, 2009: 145-146). Bu yaklaşımlardan hangisinin kullanılacağı büyük olasılıkla, incelenen ülkeye, döneme ve yoksul gruba göre farklılık gösterecektir. Yoksulluk evrensel bir problem olduğu kadar nedenleri ve çözüm önerileri noktasında yerel bir problemdir. Bu nedenle, yoksulluk üzerinde bireysel nedenler mi? Yoksa yapısal nedenler mi? etkili olur sorusuna verilebilecek cevap değişkenlik göstermektedir.

Görüldüğü üzere yoksulluğun nedenleri konusunda iki karşıt görüş vardır. Birincisi yoksulluğun nedenlerini bireysel faktörlere bağlarken bir diğeri ise toplumsal faktörlere bağlamaktadır. Zastrow (2013: 177) yoksulluğun, bireysel ve toplumsal nedenlerini şu şekilde sıralamaktadır: “yüksek işsizlik oranı, sağlık sorunları, fiziksel ve zihinsel engeller, duygusal sorunlar, yüksek miktarda sağlık harcamaları, alkolizm, uyuşturucu madde bağımlılığı, kalabalık aileler, otomasyon nedeniyle işten çıkarılma, mesleki beceri eksikliği, düşük eğitim seviyesi, kadının geçindirdiği çocuklu haneler, etnik ayrımcılık, sabıkalı ya da deli olarak etiketlenme, kumar, boşanma, terk edilme ya da eş kaybı, sınırlı iş olanakları olan bölgede ikamet etme, cinsiyet ayrımcılığı, eksik istihdam, sabit geliri olanlar için yaşam

maliyetlerindeki artışa paralel olarak gelir artışı yapılmaması, çalışma karşılığı ahlaki değerlerdir”.

Yoksulluğun nedenleri çokça araştırılmasına rağmen yoksulluğun nedenlerine ilişkin algılanan atıfların neler olduğu konusunda oldukça sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Yoksulluğun nedenlerine ilişkin atıflarla ilgili araştırmalarda yoksulluk genel olarak üç boyutta ele alınmaktadır (Feagin, 1972; Nasser ve Abouchédid, 2006; Smith ve Stone, 1989’ dan Akt.: Solak ve Göregenli, 2009: 73): Bu boyutlar, yoksulluğun, ülkenin ekonomik yapısı, istihdam piyasası, işsizlik ve o ülkedeki yoksullara karşı oluşmuş ön yargılar gibi yoksul kişilerden kaynaklı olmayan ülkenin yapısal faktörlerine bağlandığı “yapısal atıflar”, yoksulların bireysel özelliklerinden (eğitim düzeyi, yaş, meslek, cinsiyet ve medeni durum gibi), yeteneklerinden ve davranışlarından kaynaklandığına yönelik “bireyci atıflar” ve yoksulluğun talih, şans, baht ve kader gibi daha mistik bir faktörlere yüklendiği “kaderci atıflar”dan oluşmaktadır.

Yoksulluğun nedenlerine ilişkin atıflarla ilgili literatür tarandığında hangi boyut atfın sıklıkla yapıldığı ülkenin içinde bulunduğu toplumsal yapıya göre farklılık göstermektedir. Bireyci toplum yapısına sahip ülkelerde genelde yoksulluk hali ülkenin yapısal özelliklerine ya da bireyin bireysel özelliklerine bağlanırken, bütüncül toplum yapısına sahip ülkelerde ise kaderci atıf daha sıklıkla görülmektedir. Feagin (1972) tarafından Amerika’da yapılmış çalışmada, katılımcıların büyük çoğunluğu yoksulluğun nedenlerini bireyci atıflarla açıklamışlardır. Yine aynı şekilde Cozzarelli vd. (2001)’nin yoksullara yönelik tutumların ve yoksulluğun nedenlerine ilişkin algıların bireyin sosyo-demografik özellikleri, dünya görüşü, dini inanışına göre farklılaştığını belirtmektedirler. Yapılan araştırma sonucunda yoksulların yoksulluklarının bireysel nedenlerden kaynaklandığını ve bu nedenle yoksulların suçlandıkları, yoksullara yönelik negatif tutumların olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Literatüre bakıldığında yapısal ve bireyci atıfların yoksulluğun nedenlerine ilişkin atıflarda daha sık kullanıldığı, kaderci atıflara ise daha az başvurulduğu görülmektedir. Örneğin Abouchédid ve Nasser (2001) tarafından Lübnan’da, Abouchédid ve Nasser (2002) tarafından Portekiz’de, Morcol (1997) ve Solak ve Göregenli, (2009) ve (Ceren 2015) tarafından Türkiye’de, Pandey vd. (1982) tarafından Hindistan ve Güney Afrika’da yapılan çalışmalarda yapısal atıfların, bireyci ve kaderci atıfa nazaran daha sıklıkla kullanıldığı ortaya konulmuştur. Diğer taraftan, İtalyan ve Fransızlar yoksulluğu toplumun yapısal koşullarına, İngiltereliler, İrlandalılar ve Lüksemburglular ise yoksulluğu yapısal koşullardan ziyade bireysel koşullara bağlamışlardır (Morcol, 1997).

Yoksulluğa ilişkin nedensel atıfların boyutu bireylerin cinsiyetine, içinde bulunduğu sosyal gruba ve sosyal statüsüne göre de değişkenlik göstermektedir. Yoksulluğa ilişkin atıfların, yoksullarla, yoksul olmayanlar grupları arasında farklılaştığını ortaya koyan çalışmalarda vardır. Yoksulların daha fazla oranda içinde buldukları durumu kader, yazgı, talih ve şans gibi kaderci bir anlayışla açıkladıkları görülmüştür (Morcol, 1997; Erdoğan 2007b; Daşlı, 2015). Yoksullar içinde buldukları durumu kaderle açıklamaya çalışırken, yoksul

olmayan gruplar ise genel bireysel nedenler ve yapısal koşullarla açıklama eğilimi içerisindedir. Ayrıca toplumsal yaşamda ekonomik olarak düşük statüyü işgal edenlerde daha fazla oranda kadercı atıfları tercih etmektedirler (Rim, 1984). Diğer taftan kadınların erkeklere nazaran daha fazla bireyci atıf yaptıkları gözlenmiştir (Morcol, 1997; Smith, 1985).

Yöntem

Araştırma kullanılan anket formu “Kişisel Bilgi Formu”, “Yoksulluğa İlişkin Nedensel Atıflar” ve “Yoksullara Yardım Politikaları” olma üzere üç bölümden oluşmaktadır. Solak (2008) tarafından geliştirilen ve 55 maddeden oluşan “Yoksulluğa İlişkin Nedensel Atıflar” ölçeği Bireyci Atıflar, Yapısal Atıflar, Kadercı/Ailesel Atıflar olmak üzere 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Solak (2008) tarafından geliştirilen 8 maddelik Yoksullara Yardım Politikalarıyla İlgili Tutumlar (YYPİT) Ölçeği vasıtasıyla ölçülmüştür. Veriler yüz yüze görüşme yöntemi ile toplanmıştır. Elde edilen veriler nicel analiz yöntemleriyle test edilmiştir. Toplanan verilerin analizinde betimsel istatistikler (sayı, yüzde, ortalama, ortanca, ss, çarpıklık, basıklık) kullanılmıştır. Verilerin normal dağılımdan geldiği belirlendikten sonra ortalama farklılığı analizlerinden bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü ANOVA, post hoc testlerinden Scheffe testleri kullanılmıştır. Boyutlar ölçek arasındaki ilişkinin belirlenmesi için pearson korelasyon katsayısına bakılmış ve regresyon analizi yapılmıştır.

Bu çalışma için evren olarak Sivas Cumhuriyet Üniversitesi’ n de öğrenim gören öğrenciler seçilmiştir. Burada 2019 yılında öğrenim görmekte olan 50267 öğrenci vardır. 50267 kişiden %95 güven düzeyi ve %5 hata payı alınarak örneklem büyüklüğü 382 olarak belirlenmiş, çalışmaya 600 öğrenci basit rasgele örneklem metoduyla dâhil edilmiştir.

Örneklem büyüklüğünü belirlemek için aşağıdaki formülden yararlanılmıştır.

$$n = \frac{N \cdot p \cdot q \cdot t^2 \cdot \alpha}{(N-1) \alpha^2 + t^2 \cdot p \cdot q}$$

N= Evrendeki birey sayısı

n= Örneklem alınacak birey sayısı

p= İncelenecek olayın görülüş sıklığı (olasılığı)

q= İncelenecek olayın görülmeyiş sıklığı (1-p)

t= Belirli serbestlik derecesinde ve saptanan yanılma düzeyinde t tablosunda bulunan teorik değer

α = Olayın görülüş sıklığına göre yapılmak istenen \pm sapma olarak simgelenmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bu kısmında katılımcıların sosyo demografik özelliklerine ait bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo Demografik Özelliklerine Ait Dağılımlar

Cinsiyet	n	%
Kadın	346	57,7
Erkek	254	42,3
Sınıf	n	%
1. Sınıf	146	24,3
2. Sınıf	138	23,0
3 Sınıf	179	29,8
4. Sınıf	86	14,3
Yüksek Lisans/Doktora	51	8,5
Aylık Gelir	n	%
500 TL ve altı	274	45,7
501-1000 TL	208	34,7
1001-1500 TL	69	11,5
1501-2000 TL	25	4,2
2001-3000 TL	11	1,8
3001 TL ve üzeri	13	2,2
Ailenin toplam geliri	n	%
1000 TL ve altı	63	10,5
1001-2000 TL	194	32,3
3001-4000 TL	197	32,8
4001-5000 TL	60	10,0
5001-6000 TL	57	9,5
6001 TL ve üzeri	29	4,8
Ailenizin yaşadığı yerin özelliği	n	%
Köy	148	24,7
Kasaba	69	11,5
İl	237	39,5
Büyükşehir	146	24,3
Ailenizin yaşadığı bölge	n	%
Doğu Anadolu	64	10,7
Güneydoğu Anadolu	53	8,8
İç Anadolu	232	38,7
Karadeniz	102	17,0
Marmara	62	10,3
Ege	28	4,7
Akdeniz	59	9,8

Tablo 1'e göre araştırma kapsamındaki öğrencilerin %57,7' si kadın, %42,3' ü erkektir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun (%80,4) geliri 1.000 TL ve altıdır. Öğrencilerin ailelerinin aylık gelirine bakıldığında yarıdan fazlasının 1.000-4.000 lira arasında gelire sahip oldukları tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında yer alan öğrencilerin il merkezinde yaşadıkları ve büyük çoğunluğunun da İç Anadolu bölgesinde ikamet ettiği anlaşılmıştır.

Ölçeklere Ait Bulgular

Tablo 2. Ölçeklere Ait Güvenirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Yoksullara Yardım Politikalarıyla İlgili Tutumlar	,651	8
Bireyci Atıflar	,839	17
Yapısal Atıflar	,891	31
Kadercı/Ailesel Atıflar	,543	7
Genel Yoksulluğa İlişkin Nedensel Atıflar	,901	55

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklere iç tutarlılık düzeylerinin belirlenmesi için cronbach's alpha güvenirlilik kat sayısından faydalanılmıştır. Güvenirlilik düzeyleri incelendiğinde, araştırmada kullanılan Yoksullara Yardım Politikaları ölçeğinin güvenirlilik düzeylerinin orta, Yoksulluğa İlişkin Nedenler ölçeğinin güvenirliliğinin yüksek seviyede olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3. Ölçek Düzeylerine Ait Betimsel Bulgular

Değişkenler	n	\bar{X}	s.s
Bireyci Atıflar	600	3,06	,68
Yapısal Atıflar	600	3,68	,56
Kadercı/Ailesel Atıflar	600	3,07	,65
YİNA	600	3,41	,48
YYPİT	600	2,92	,59

Öğrencilerin yoksulluğa ilişkin nedenlerin düzeyleri incelendiğinde, bireyci atıflar ($\bar{X}=3,06$), yapısal atıflar ($\bar{X}=3,68$), kadercı/ailesel atıflar ($\bar{X}=3,07$), genel yoksulluğa ilişkin nedenlerin ($\bar{X}=3,41$) yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Yoksullara yardım politikalarının ($\bar{X}=2,92$) orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Ölçek düzeylerine ait verilerin hangi dağılımdan geldiğini belirlemek için; aritmetik ortalama, mod, medyan, çarpıklık ve basıklık katsayıları incelenmiş olup, aritmetik ortalama ve medyanın eşit ya da yakın olması, çarpıklık ve basıklık katsayılarının $\pm 1,5$ sınırları içinde bulunmasından verilerin dağılımı normal dağılım göstermektedir. (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Tablo 4: Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması T-testi Sonucu

	Cinsiyet	n	\bar{X}	s.s	t	sd	p
Bireyci Atıflar	Kadın	346	3,09	,71	1,441	598	,150
	Erkek	254	3,01	,63			
Yapısal Atıflar	Kadın	346	3,73	,54	2,681	598	,008*
	Erkek	254	3,61	,57			
Kadercı Ailesel Atıflar	Kadın	346	3,06	,68	-,656	598	,512
	Erkek	254	3,09	,62			
YİNA	Kadın	346	3,45	,48	2,272	598	,023*

	Erkek	254	3,36	,47			
YYPİT	Kadın	346	2,89	,56	-1,457	598	,146
	Erkek	254	2,96	,62			

*p<0.05

Ölçek düzeylerinin cinsiyet grupları arasında fark durumlarının belirlenmesi için yapılan t-testi sonuçlarına göre, öğrencilerin yapısal atıf düzeyleri cinsiyet grupları arasındaki farklılığı istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bulunmuştur (t=2,681; p<0.05). Kadınların ($\bar{X}=3,73$) yapısal atıf algıları erkeklere ($\bar{X}=3,61$) göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Genel yoksulluğa ilişkin neden algılarının cinsiyet grupları arasındaki farklılığı istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bulunmuştur (t=2,272; p<0.05). Kadınların ($\bar{X}=3,45$) yoksulluğa ilişkin neden algıları erkeklere ($\bar{X}=3,36$) göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin Gelir Gruplarına Göre Ölçek Düzeyleri Anova Sonucu

	Gelir	n	\bar{X}	s.s	F	p
Bireyci Atıflar	1000 TL ve altı	63	3,22	,71	2,183	,055
	1001-2000 TL	194	3,01	,72		
	3001-4000 TL	197	2,99	,67		
	4001-5000 TL	60	3,07	,69		
	5001-6000 TL	57	3,26	,52		
	6001 TL ve üzeri	29	3,06	,62		
Yapısal Atıflar	1000 TL ve altı	63	3,73	,58	3,422	,005*
	1001-2000 TL	194	3,72	,56		
	3001-4000 TL	197	3,70	,52		
	4001-5000 TL	60	3,57	,60		
	5001-6000 TL	57	3,71	,49		
	6001 TL ve üzeri	29	3,31	,58		
Kaderciler Ailesel Atıflar	1000 TL ve altı	63	3,25	,60	2,603	,024*
	1001-2000 TL	194	3,11	,64		
	3001-4000 TL	197	2,98	,68		
	4001-5000 TL	60	2,97	,70		
	5001-6000 TL	57	3,18	,55		
	6001 TL ve üzeri	29	3,08	,65		
YİNA	1000 TL ve altı	63	3,51	,50	2,421	,035*
	1001-2000 TL	194	3,42	,50		
	3001-4000 TL	197	3,39	,44		
	4001-5000 TL	60	3,34	,48		
	5001-6000 TL	57	3,50	,42		
	6001 TL ve üzeri	29	3,20	,53		
YYPİT	1000 TL ve altı	63	2,91	,50	,801	,549
	1001-2000 TL	194	2,90	,63		
	3001-4000 TL	197	2,89	,59		

4001-5000 TL	60	2,91	,51
5001-6000 TL	57	3,03	,52
6001 TL ve üzeri	29	3,03	,69

*p<0,05

Öğrencilerin ölçek düzeylerinin ailenin gelir durumu grupları arasında fark durumlarının belirlenmesi için yapılan tek yönlü anova analizi sonuçlarına göre, yapısal atflar düzeyinin gelir grupları arasındaki farklılığı istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bulunmuştur (F=3.422, p<0.05). Anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için post hoc analizlerinden scheffe analizi yapılmış olup scheffe testi sonucuna göre geliri 6001 TL ve üzeri olan öğrencilerin ($\bar{X}=3,31$) yapısal atf düzeylerinin geliri 1000 TL ve altı ($\bar{X}= 3,73$), 1001-2000 TL ($\bar{X}= 3,72$), 2001-3000 TL ($\bar{X}= 3,70$) olanlara göre daha düşük seviyede olduğu belirlenmiştir. Kaderci/ailesel atflar düzeyinin gelir grupları arasındaki farklılığı istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bulunmuştur (F=2.603, p<0.05). Anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için post hoc analizlerinden scheffe analizi yapılmış olup scheffe testi sonucuna göre aile geliri 3001-4001 TL ($\bar{X}= 2,98$) ve 4001-5001 TL ($\bar{X}= 2,97$) olan öğrencilerin kaderci/ailesel atf düzeylerinin geliri 1000 TL ve altı ($\bar{X}= 3,25$), 1001-2000 TL ($\bar{X}= 3,11$), 5001-6000 TL ($\bar{X}= 3,18$), 6001 TL ve üzeri ($\bar{X}= 3,08$) olanlara göre daha düşük seviyede olduğu belirlenmiştir. Genel yoksulluğa ilişkin neden düzeyinin gelir grupları arasındaki farklılığı istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı bulunmuştur (F=2.421, p<0.05). Anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için post hoc analizlerinden scheffe analizi yapılmış olup scheffe testi sonucuna göre aile geliri 6001 TL ve üzeri ($\bar{X}= 3,20$) olan öğrencilerin yoksulluğa ilişkin neden düzeylerinin geliri 1000 TL ve altı ($\bar{X}= 3,51$), 1001-2000 TL ($\bar{X}= 3,42$), 3001-4001 TL ($\bar{X}= 3,39$) ve 4001-5001 TL ($\bar{X}= 3,34$) 5001-6000 TL ($\bar{X}= 3,50$) olanlara göre daha düşük seviyede olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6. Öğrencilerin Ölçek Düzeyleri Arasındaki İlişkiye Ait Analiz Sonuçları

Değişkenler	Bireyci Atflar	Yapısal Atflar	Kaderci/Ailesel Atflar	YİNA	YYPİT
Bireyci Atflar	1	,338**	,413**	,732**	,344**
Yapısal Atflar		1	,406**	,873**	,154**
Kaderci Ailesel Atflar			1	,620**	,258**
YİNA				1	,296**
YYPİT					1

Yoksulluğa ilişkin nedenler ile yoksullara yardım politikaları arasındaki ilişki düzeyinin belirlenmesi için pearson korelasyon kat sayısına bakılmıştır. Yapılan korelasyon analizi sonucuna göre, öğrencilerin genel yoksulluğa ilişkin nedenler ile genel yoksullara yardım politikaları düzeyleri arasında pozitif yönlü düşük bir ilişki olduğu belirlenmiştir (r=0.296, p=0,000 p<0.01). Bu sonuç bireylerin yoksulluğa ilişkin neden düzeyleri artırıldığında, yoksullara yardım politikalarında da artış olacağı beklenmektedir. Tam tersi durum içinde

geçerlidir. Yoksulluğa ilişkin neden ölçeği alt boyutları arasındaki ilişkiler incelendiğinde ise en yüksek ilişkinin bireyci atıflar ile yapısal atıflar arasında doğru orantılı düşük kuvvetli olduğu belirlenmiştir ($r=0.338$, $p=0,000$ $p<0.01$).

Tablo 7. Yoksulluğa İlişkin Neden Boyutlarının Yoksullara Yardım Politikaları Düzeyi Üzerindeki Etkisine Ait Çoklu Regresyon Analiz Sonuçları

Değişkenler	β	Std. Hata	t	p	Tolerance	VIF	F	Anlamlılık
Sabit	1,780	,162	10,959	,000				
Bireyci Atıflar	,246	,037	6,679	,000*	,795	1,258	30,843	0,000*
Yapısal Atıflar	,001	,045	,014	,989	,800	1,249		
Kadercı/Ailesel Atıflar	,126	,040	3,182	,002*	,749	1,335		

* $p<0.01$;

$R^2=0,130$, Durbin Watson= 1,725

Bağımsız Değişkenler: Bireyci Atıflar, Kadercı/Ailesel Atıflar, Yapısal Atıflar

Bağımlı Değişken: Yoksullara Yardım Politikaları İlişkin Tutumlar

Regresyon analizi varsayımları incelendiğinde yordayıcı (bağımsız değişken) değişkenlerle bağımlı değişken arasındaki ilişkinin anlamlı ($F_{(3,596)}=30,843$; $p=0,000$ $p<0.01$) olduğu belirlenirken, VIF değerlerinin 10'un altında olmasının, tolerans değerinin 0,20'nin üzerinde olmasının çoklu bağıntı probleminin olmadığını, durbin Watson değerinin 1.5 ile 2.5 arasında olması otokorelasyonun olmadığını işaretler.

Bireyci atıflar ve kadercı/ailesel atıflar yoksullara yardım politikaları düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir ($p<0,01$).

Bireyci atıflar ve kadercı/ailesel atıfların yoksullara yardım politikaları düzeyinin 0,130 açıkladığı belirlenmiştir ($R^2=0,130$). Yoksullara yardım politikaları düzeylerinin %13' ünü bu değişkenlerle açıklanabilirken %87' sini modele dahil edilmeyen bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı belirlenmiştir.

Regresyon analizi sonucuna regresyon eşitliği aşağıda verilmiştir.

$$YYPİT = 1,780 + 0,246 * \text{Bireyci Atıflar} + 0,126 * \text{Kadercı/Ailesel Atıflar}$$

Regresyon eşitliği incelendiğinde, bireyci atıflarda da bir birimlik artışın yoksullara yardım politikaları düzeyini 0,246, kadercı/ailesel atıfların yoksullara yardım politikaları düzeyini 0,126 birim artıracığı belirlenmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Yoksulluğun nedenlerine ilişkin sayısız çalışma yapılmış yapılmaya da devam etmektedir. Fakat bireylerin yoksulluğun nedenlerine ilişkin ne düşündüğüne dair çalışma

sayısı oldukça azdır. Türkiye’de ise parmak sayısını geçmeyecek kadar sınırlıdır. Yapılan bu çalışma yoksulluk halini yaşayan ya da yaşama riski bulunan bireylerin yoksulluğun nedenlerine ilişkin düşüncelerini, duygularını ve değerlendirmelerini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Yoksulluğun nedenlerine ilişkin atıflarda literatürde kabul görmüş üç kategori bulunmaktadır. Bunlar, yoksulluğu ülkenin ekonomik politikalarıyla açıklamaya çalışan yapısal atıflar, bireyin özellikleri ile açıklamaya çalışan bireysel atıflar ve son olarak da şans, talih ve kader gibi kavramlarla açıklamaya çalışan kaderci atıflardır. Bu üç atıf türünden hangisinin tercih edildiği, araştırmaya katılan kişilerin, kültürel yapısından, eğitim düzeyinden ve bireysel özellik gibi birçok faktöre göre değişkenlik göstermektedir.

Araştırma sonuçları, toplumumuzda yoksulluğun bireyci atıflar, yapısal atıflar ve kaderci atıflar olmak üzere üç atıf boyutu temelinde açıklandığını göstermiştir. Araştırmaya katılanların yaklaşık olarak % 48’ni kadınlar, % 42’sini ise erkekler oluşturmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu (% 80) aylık bin lira ve altı bir gelir ile hayatını devam ettirmek durumundadır. Buradan hareketle örneklem grubun büyük çoğunluğunun düşük gelir ile yaşamaya çalıştığı söylenebilir. Çalışma kapsamında öğrencilerin yoksulluğa ilişkin nedenlerin düzeyleri incelendiğinde, bireyci atıflar ($\bar{X}=3,06$), yapısal atıflar ($\bar{X}=3,68$), kaderci/ailesel atıflar ($\bar{X}=3,07$), genel yoksulluğa ilişkin nedenlerin ($\bar{X}=3,41$) yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Yapısal atıfların hemen hemen literatürle tutarlı olduğu görülmektedir (Abouchedid ve Nasser, 2001; Abouchedid ve Nasser, 2002; Hunt, 2002; Kriedl, 2000; Morcol, 1997; Pandey, Sinha, Prakash ve Tripathi, 1982; Nasser ve Abouchedid, 2006; Solak ve Göregenli, 2009; Ceren, 2015). Katılımcılar yoksulluğun nedeni olarak yapısal boyut içerisinde değerlendirdiğimiz, ülkede uygulanan ekonomi politikaları, ülkenin siyasi yapısı, uygulanan ücret politikası, istihdam politikaları, eğitimde fırsat eşitliği, toplumsal cinsiyet tutumları, iş gücü piyasası gibi faktörleri belirtmektedirler.

Tablo 3’de de görüldüğü üzere kaderci atıflar ile bireyci atıflar birbirine oldukça yakın olup, kaderci atıflar biraz daha yüksek durumdadır. Araştırmaya katılanların çoğunluğunun Anadolu ve Doğusundan katıldığını değerlendirdiğimizde bu sonucun da olası olduğunu söylemekte yarar var. Bütüncül toplum yapılarının hakim olduğu toplumlarda kişilerin içinde bulunduğu yoksulluk durumunu şansa, talihe, bahta ve kadere bağlama eğilimi oldukça yüksektir. Diğer taraftan Daşlı (2015) tarafından yapılan bir çalışmada yoksulluğun bir kader olarak algılanıp algılanmadığının ortaya çıkarılması amacıyla katılımcılara “size göre yoksulluk kader mi?” sorusu sorulmuş ve katılımcıların % 60,3’ü yoksulluğun bir kader olduğunu belirtmiştir. Yapılan alan çalışmasında da yoksulluk içinde bulunan bireylerin bu durumlarını kadere bağlamaları sık rastlanılan bir olgu olup, bu çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir (Morcol, 1997; Erdoğan 2007b; Daşlı, 2015).

Bu anlamda Ardahan’ın Değirmenli köyünde kaz çobanlığı yapan genç bir kız olan Arife’nin söyledikleri tam da kadere dönüşen yoksulluğu açıklamaktadır (Erdoğan, 2007b: 37): “Ne diyeyim ki, biz kimsenin umurunda değiliz. Ben öğretmen olmayı çok istedim. Ortaokula kadar okudum. Sonrasını okuyamadım parasızlıktan. Şimdi postanede, hastanede bir iş

verseler, hiç değilse çalışsam. Ama o da yok. Benim hayatımda anneminki gibi buralarda geçip gidecek. Kimse sesimi duymasa da konuşacağım... Bizi buralarda kama gömüp gittiler. Kimse buraya gelip iş sahası açmıyor. Bir atölye açsalar, köydeki kızlar çobanlık yapacağına dikmiş diker. Ama zenginler bizi düşünmüyor ki. Onların tuzu kuru... Benim suçum burada doğmak. Belki büyük şehirde doğan ben olsaydım, sen burada kaz güdüyor olurdun ben seninle konuşmaya gelirdim. Ama herhalde sen benden şanslı doğdun. Ne yapalım bu benim kadersizliğim.”

Yoksulluğa yüklenen atıfların kategorisi katılımcıların cinsiyetine göre de değişiklik göstermektedir. Kadınlar yoksulluğu yapısal nedenlerle açıklama eğiliminde ($\bar{X}=3,73$) iken erkeklerde bu oran daha düşüktür ($\bar{X}=3,61$). İlginç olabilecek bir başka sonuç ise erkeklerin daha gelenekçi bir tutum ile kadınlara nazaran yoksulluğun nedeni olarak kaderci atıfları daha fazla oranda tercih etmeleridir. Bu durum ülkemizde hâkim olan toplumsal cinsiyet rol tutumlarıyla tutarlılık göstermektedir. Ayrıca literatürde erkelerin daha fazla oranda kaderci bir anlayış göstermeleri bu çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir (Morcol, 1997; Smith, 1985).

Yoksulluğa ilişkin atıflar bireylerin içinde bulunduğu gelir gruplarına göre de farklılık göstermektedir. Buna göre düşük gelir grubunda bulunanların yüksek gelir grubunda bulunanlara nazaran kaderci atıfları daha fazla tercih etme eğiliminde oldukları belirlenmiştir. Gelir düzeyi yüksek olan katılımcıların ise bireyci atıflara başvurdukları görülmektedir. Açıkça görülüyor ki yoksulluk zamandan zaman toplumdan topluma hatta aynı toplum içerisinde bile farklı görünüşler ortaya koyabilen dinamik bir olgudur. Hal böyle olunca hem nedenleri hem nedenlere yüklenen atıflarda farklılar göze çarpmaktadır.

Bu çalışmayla ortaya çıkan sonuca göre katılımcıların büyük çoğunluğu yoksulluğun nedenlerine ilişkin olarak yapısal atıfları tercih etmişlerdir. Bu durum ister istemez yoksullukla mücadelede neyin öncelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Buna göre uygulanan ekonomik politikaların insanı merkeze koyan bir biçimde değişimi, ücret politikasında adil uygulamaların ortaya konulması, ötekileştirme ve dışlanmanın sonlanması sonucunda yoksullukla da daha iyi bir biçimde mücadele edilebilir. Aksi halde yoksulluğu yalnızca bireysel nedenlerle ya da kaderci bakış açısıyla ele almak sorunun toplumsallığını ortadan kaldıracak ve mücadelede yanlış uygulamaların ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Kaynakça

- Abouchédid, K., & Nasser, R. (2001). Poverty attitudes and their determinants in Lebanon's plural society. *Journal of Economic Psychology*, 22, 271-282.
- Abouchédid, K., & Nasser, R. (2002). Attributions of responsibility for poverty among Lebanese and Portuguese university students: A cross-cultural comparison. *Social Behavior and Personality*, 30, 25-36.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*. (Çev.: Ümit Öktem). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Ceren, F. (2015). Sosyal Hizmet Uzmanlarının Yoksulluğun Nedenlerine İlişkin Algıları ve Yoksulluğa Yönelik Tutumları, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Cozzarelli, C., Wilkonson A. V., Tagler, M. J. (2001). Attitudes toward the poor and attributions for poverty, *Journal of Social Issues*, 57 (2): 207-227.
- Çamur-Duyan, G. (2011). *Kadın Yoksulluğu*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayınları.
- Çiğdem, A. (2007). Yoksulluk ve dinsellik, Necmi Erdoğan (Ed.). *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* (ss. 203-247), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Daşlı, Y. (2015). Yoksulluğun Bir Nedeni Olarak Kamusal Sosyal Yardımlar: Sivas Merkez İlçe Örneği, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durkheim, E. (1994). *Sosyolojik Metodun Kuralları*. (Çev.: Enver Aytekin). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Erdoğan, N. (2007a). Garibanların Dünyası Türkiye'de Yoksulların Kültürel Temelleri Üzerine İlk Notlar, Necmi Erdoğan (Ed.). *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* (ss: 29-46), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, N. (2007a). Giriş: Yoksulları dinlemek, N. Erdoğan (Ed.). *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Görünümleri* (ss. 13-26). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Feagin, J. (1972). Poverty: We still believe that god helps them who help themselves, *Psychology Today*, 6: 101-129.
- Hunt, M. O. (2002). Religion, race /ethnicity, and beliefs about poverty. *Social Science Quarterly*, 83, 810-831.
- Kreidl, M. (2000). Perceptions of poverty and wealth in Western and post-communist countries. *Social Justice Research*, 13, 151-176.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev.: Osman Akınhay, Derya Kömürçü), İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Morcol, G. (1997). Lay explanations for poverty in Turkey and their determinants. *The Journal of Social Psychology*, 137, 728-738
- Nasser, R., & Abouchédid, K. (2006). Locus of control and the attribution for poverty: Comparing Lebanese and South African university students. *Social Behavior and Personality*, 34, 777-796.
- Nasser, R., & Abouchédid, K. (2006). Locus of control and the attribution for poverty: Comparing Lebanese and South African university students. *Social Behavior and Personality*, 34, 777-796.
- Oppenheim, C. & Harker, L. (1996). *Poverty: The Facts*. Child Poverty Action. Group Limited.

- Pandey, J., Sinha, Y., Prakash, A., & Tripathi, R. C. (1982). Right-left political ideologies and attribution of the causes of poverty. *European Journal of Social Psychology, 12*, 327-331.
- Rim, Y. (1984). Explanations for poverty: Personality aspects. *Personality and Individual Differences, 5*, 123-124.
- Smith, K. B. (1985). I made it because of me: Beliefs about the causes of wealth and poverty. *Sociological Spectrum, 5*, 255-267.
- Smith, K. B., & Stone, L. H. (1989). Rags, riches, and bootstraps: Beliefs about the causes of wealth and poverty. *The Sociological Quarterly, 30*, 93-107.
- Solak, N. (2008). Yoksulluğa Ve Yoksullara İlişkin Değerlendirmelerin Sistemin Meşrulaştırılması Kuramından Hareketle İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Solak, N. ve Görgenli, M. (2009). Yoksulluğa İlişkin Nedensel Atflar Ölçeğinin Geliştirilmesi Ve Psikometrik Özelliklerinin Değerlendirilmesi, *Türk Psikoloji Yazıları Dergisi, 12* (24), 72-89.
- Şenses, F. (2009). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*. (5. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tabachnick, B.G. ve Fidel L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics*, (6. Baskı), Pearson Yayınları.
- Zastrow, C. (2013). *Sosyal Hizmete Giriş*. (Çev.: Durdu B. Çiftçi). Ankara: Nika Yayınevi.

Makalenin Geliş Tarihi: 8 Ekim 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 18 Aralık 2020

AVRUPALILARIN DOĞU TİCARETİ MÜCADELESİ: İNGİLİZ DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİ'NİN KURULMASI

EAST TRADE STRUGGLE OF EUROPEANS: ESTABLISHMENT OF BRITISH EAST INDIA COMPANY

*Hüseyin Günarlan**

Öz

Bu çalışma İngilizlerin hissedarlı yapıya sahip Doğu Hindistan Şirketi'ni hangi şartlar altında kurduklarını, diğer Avrupalı devletler ile mücadelelerini ve ticari üsleri kurma aşamalarını konu almaktadır. Portekizlilerin Ümit Burnu üzerinden yeni doğu ticaret yolunu keşfi ile başlayan süreçte batılı ülkeler kalkınırken doğunun fakirleştiği ve işgale uğradığı yeni bir dönem başlamıştır. İngilizler ticari bir yarışa dönüştürülen doğu ticaretine geç başlamış olsalar da hissedarlı yapıya sahip özel teşebbüs şirketleri ile başarılı olmayı başarmıştır. Portekiz ve Hollandalıların onları Baharat adasından uzak tutma gayreti İngilizleri Hindistan'a yönlendirmiş ve ticari üsler kurulmasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Portekiz, Hollanda, Hindistan, Baharat Adaları.*

Abstract

This study deals with the conditions under which the British established the East India Company with a shareholding structure while the struggle with European states and the stages of establishing commercial bases. The process starting with a new era, in which discovery of the new eastern trade path through the Cape of Good Hope, while the western countries developed, the east was impoverished and occupied. The British has started late trade with eastern but they have succeeded with their private companies with a shareholding structure. The efforts of Portugal and the Dutch to keep them away from the Spice islands, British started to establishment of commercial bases in India.

Keywords: *British East India Company, Portugal, Dutch, India, Spice Islands*

* Dr. Öğr. Üyesi, Windsor Üniversitesi, Tarih Bölümü, Windsor/KANADA; ORCID: 0000-0002-7276-7476

Giriş

İngilizler için 17. yüzyılda doğu dendiğinde ilk akla gelen Asya'nın gözde ülkesi Hindistan ve Baharat adaları yani günümüzde bilinen adı ile Endonezya'ydı. Özellikle Hint Okyanusuna Ümit Burnu üzerinden ulaşan yeni deniz yolunun keşfi sayesinde doğu ile yapılabilecek potansiyel ticaret akla gelmekteydi. Böylece doğunun merak edilen egzotik ürünleri İngiltere'ye taşınabilirdi. Bir ada devletine sahip olan Britanyalılar doğu ile yapacakları ticarete denizcilikteki ustalıklarına güvenmekteydi.¹ Bu arada 1600 yılı itibari ile doğu en parlak günlerini yaşamaktaydı. Çin ve Hindistan bölgenin en önemli ülkeleriydi. Çin dünya ekonomisinin %29,14'üne hitap eden bir güce sahipken Hindistan ise %22,54 ile ikinci büyük ekonomiye sahipti. Her iki devletin zenginliği dünyanın yarısına eşitti. Aynı dönem içinde İngilizlerin dünya ticaretindeki payları sadece %1,80'di. Tüm Avrupa'nın payı ise %21,80 seviyesindeydi. Rakamsal olarak doğu çok daha canlı bir ticari ağa sahipti.²

Doğu'ya giden yeni rotayı Portekizliler bulmuş ve doğu ticaretine diğer Avrupa ülkelerinden önce başlamışlardı. İngiliz tüccarlar doğunun kazançlı ticaretine girmek için sabırsız olmasına rağmen bu yarışta geri kalmıştı. Portekiz'in doğudaki etkinliğini kaybetmeye başladığı bir dönem olan 17. yüzyıla gelindiğinde İngilizler için ikinci bir şans oluşmuş olsa da Hollandalılar doğu ticaretine onlardan önce başlamıştı. Doğu ile ticaret büyük miktarda sermaye gerektiriyordu. Ayrıca daha iyi gemilere sahip olmayı ve muhtemel dış güçlerle savaşmayı göze almakta gerekiyordu. Portekizliler bu ticareti devlet olarak yaparken, Hollandalıların yarı devlet yarı özel teşebbüs girişimi devreye girmişti. İngiliz tüccarlar Kraliyetler'inden kendilerine destek olmasını beklerken bu yarışta geride kalmışlardı. Gerekli koşullar oluşup 1600 yılında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi kurulduğunda ise doğu ile ticaretin kazançlı olduğu daha iyi anlaşıldı. Lakin Portekiz ve Hollanda'nın Baharat adaları başta olmak üzere Hint okyanusundaki güçleri İngilizleri savunmasız bırakmaktaydı. İngilizlerin şirketi hissedarların paya sahip olduğu tamamen özel bir işletmeydi. İngiliz kraliyeti onları ancak zarar ederlerse iflastan kurtarmayı garantilemişti. Bütün servetlerini doğu ile ticarete ayıran İngiliz zenginler için doğu ticaretinde başarısızlığa yer yoktu. Devlet destekli Portekiz ve Hollandalılar karşısında mücadele etmek zor olduğu için yeni arayışlara girildi. Hint okyanusunda Baharat adaları ile ticaret yapılamıyorsa, Babürlü İmparatorluğunun kontrolündeki Hindistan'a gidilebilirdi. Bu anakara'da kendilerine ürün satacak yeni doğulu tüccarlar bulunabilirdi. Ayrıca doğuya çıkılan her bir sefer 2 yıl gibi fazla bir süre aldığı için depoların kurulacağı ticari üsler arayışına girilmesine de karar verildi. Üsler sayesinde gemiler vakit kaybetmeksizin ürünlerini yükleyerek Avrupa'ya yola çıkabilecekti. İngilizlerin Hindistan ile ticarete yoğunlaşması onların bu ülkeye ve dolayısı ile doğu ticaretine hakim olması ile sonlanacak sürecin başlangıcıydı. İngiliz tüccarlarını önce

¹ M. Bowen, *Empiricism and Geographical Thought: From Francis Bacon to Alexander von Humboldt*, Cambridge. 1981, s. 34.

² Angus Maddison, *The World Economy*, OECD, Paris 2001, s. 261.

misyonerler sonra da askerler izledi. Böylece İngilizler Doğu Hindistan Şirketi ile bu ülkenin ticari ve iktisadi ilişkilerini tamamen ele geçirecekleri bir sürece girdi.³

İngilizler doğu ticaret yarışına geç başlasalar da özel teşebbüs ruhu ile doğu'da kendilerine ait üsler kuracak kadar kararlıydı. Bu çalışma İngilizlerin hangi şartlar altında hissedarlı yapıya sahip İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ni kurduklarını, Portekiz ve Hollandalılar ile mücadelelerini ve ticari üsleri kurma aşamasını konu almaktadır. Konu kapsamında Portekizlilerin Ümit Burnu'nun keşfi ile başlayan ticaretlerinden İngiliz şirketinin ilk 20 yılını kapsayan 1620'li yıllara kadar olan dönem üzerinde yoğunlaşmıştır. Çalışma birinci ve ikinci derece tarihi kaynakların incelenmesi ve elde edilen bilgilerin analiz edilmesiyle oluşturulmuştur. İngilizlerin geç kaldıkları bu zorlu ticari mücadeleden nasıl başarı ile çıktıklarının anlaşılması amaç edinilmiştir. Ana kaynaklar olarak Lawson ve Robins'in çalışmalarından istifade edilmiştir. Çalışma ile İngilizlerin Hindistan'da ve doğu ticaretinde nasıl hakimiyet sağladıklarının daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir. Batının zenginleşmesi ve doğunun fakirleşmesi ile devam eden bu sürecin tüm dünyayı etkilediği gibi Osmanlı Devleti dahil olmak üzere günümüz Türkiye'si üzerinde de etkileri olduğu için konunun daha detaylı olarak çalışılmasının da faydalı olacağı düşünülmektedir.

Doğu İle Ticaretin Önemi ve Avrupalıların Mücadelesi

Hindistan coğrafi olarak Umman denizi ile Bengal körfezi arasında, üçgen şeklinde uzanan büyük bir yarımadadır. Büyük bir dini merkez olan Hindistan, coğrafi konumu itibari ile dikkat çekmiştir.⁴ İnsanlar yüzyıllardır başta Hindistan olmak üzere doğu ile batı arasında ticaret gerçekleştirmekteydi. Doğu Hint Baharat adalarından Çin ve Japonya'ya, Hindistan'dan Basra ve Kızıl denize kadar geniş bir coğrafi alanda hemen hemen her ürünün alınıp satıldığı canlı bir ticaret ağı vardı. Bununla birlikte 17. yüzyıl öncesi Avrupası'nda halk için doğu dendiğinde ticaretin akla gelmediği bir kesimde mevcuttu. İspanyollar ve Portekizliler milliyetçilik duyguları ile yeni bölgeler keşfetmeye çıkarken bazı Avrupalılar da Afrika'yı aşip Hint coğrafyasında Müslümanlarla mücadele etmek ve Hristiyanlığı yaymak istiyordu.⁵ Hatta korsanlık yaparak doğunun zenginliğini elde etmek isteyenler bile mevcuttu. İngiliz Doğu Hindistan şirketi işte böyle bir ortamda kurulmuş ve 18. yüzyıl faaliyetlerini de bu farklı fikirler şekillendirmişti. Deniz yolculukları sonucu bilinmeyen sularda yeni yerlerin keşfi İngilizleri de heyecanlandırıyordu. Protestan olmuş İngilizler için Katolikler'den önce bilinmeyen yerlerin keşfi ise hem inançlarının üstünlüğünü ortaya çıkarmanın bir yolu hem de bir İngiliz olarak gururla anlatacakları bir yaşanmışlık öyküsü demektir.⁶

³ Salim Çöhçe, "Türk İstiklal Mücadelesi ve Hindistan", *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri 31 Ekim-1 Kasım 2002*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 133. ; Hayriye Yüksel, "Türk Devriminin Hindistan ve İran'daki Yansımaları", *Akademik Bakış*, 2010, Cilt 3, Sayı 6, s. 238.

⁴ Sırrı Erinç, "Hindistan" Maddesi, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, c.XVIII, s. 69. ; Orhan Doğan, Aysel Erdoğan, "XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2017, 16 (3), s. 840.

⁵ G. V. Scammell, *The First Imperial Age: European Overseas Expansion c. 1400-1715*, London 1989, s. 68.

⁶ Philip Lawson, *The East India Company: A History*, Routledge, London 2013, s. 2.

17. yüzyıl itibari ile Avrupa ekonomik olarak Asya'nın gölgesinde yaşıyordu. Yeni deniz ticaret yolunun keşfinden önce de doğu ile batı arasında ticaret yolları mevcuttu. Bu ticaret binlerce yıldır çoğunlukla Ortadoğu üzerinden sağlanmaktaydı. Türklerin 1453' de İstanbul'u almasıyla birlikte Türklerin Akdeniz'i kontrollerine alma süreci başladı. Buda Avrupalıların rahat bir şekilde ticaret yapmasını engelledi. Doğu'nun baharatları batı için önemliydi. Özellikle biber sayesinde kurutulmuş etler daha fazla yenilebilir hale geliyordu. Batılılar doğuya ulaşabilmek için alternatif yollar bulmaları gerektiğine inanmaya başlamıştı. İspanyollar baharat peşinde yeni yol ararken Amerika'ya ulaşmıştı.⁷ Portekizliler ise Ümit Burnu üzerinden doğu'ya yeni yolu ilk keşfedenler oldu.

İngilizler 16. yüzyılın sonunda doğunun bir çok ürününden haberdardı. Bunlar kıymetli taşlar, pahalı baharatlar, seramik ve ipek gibi özellikle zenginlerin sahip olabileceği ürünlerdi. Bu ürünlerin ticaretini yapmak ise tüccarlar için kısa yoldan zengin olmak ile eşdeğerdi. İngiliz tüccarlar bunları diğer Avrupalı tüccarlardan almaktansa doğudan getirmek için uğraşıyordu. Bu girişim İngilizlerin geleceği içinde büyük öneme sahipti. İngilizlerin millet olarak geleceklerinin, denizleri kullanarak kolonilere sahip olmak ve ticari bir imparatorluk kurmaktan geçtiğine inananlar vardı. 17. yüzyıla gelindiğinde İngilizler yeni deniz yolu olan Afrika'nın Ümit Burnu'nu geçerek doğuya gitmeleri gerektiğini biliyorlardı. Lakin Doğu'da nereye gidileceği konusunda tam bir fikre sahip değillerdi. Hint okyanusu ve ötesinde onları neyin beklediğini tam olarak bilmiyorlardı. İngiliz Doğu Hindistan şirketi bu bilinmezlik içinde kraliyetten doğu ile ticaret yapmak için izin almıştı. Hatta ilk yıllarda şirket yetkililerinin aklında Hindistan'la ticaret hiç yoktu. Onlar daha çok Endonezya olarak bilinen Doğu Hint adaları olan Java ve Sumatra gibi baharatları ile bilinen yerlere gidebilmeyi hedefliyordu. Aslında yetkililer ticari ürün olarak doğudan ülkelere neler getirecekleri konusunda da tam bir fikre sahip değillerdi. Getirecekleri ürünler pahalı yolculuğun masrafını karşılamanın yanı sıra onlara büyük bir zenginlikte sağlamalıydı. Doğu'ya yelken açacak gemiler de yine orada rağbet görecektir İngiliz ürünlerini taşımalıydı. Gümüşün doğuda, batıya göre çok daha pahalıya satıldığını da biliyorlardı. Ama bu ürün de İngiliz kanunlarına göre ihraç edilemezdi. İngiliz tüccarlar ve denizciler doğu'da nereye gidileceği ve hangi ürünlerin ticaretinin yapmaya değer olduğu konusunda tam olarak bir bilinmezlik içinde kalmışlardı.⁸

İngiliz Doğu Hindistan şirketinin iş adamları hangi ürünün alınıp satılacağını düşünürken diğer Avrupalı devletlerden Portekiz-İspanya ve Hollanda, Doğu Hint adaları ile ticarete çoktan başlamışlardı. Bu ticari yarışa ilk olarak Portekizliler başlamıştı. Ümit Burnu üzerinden doğuya giden yeni yolun bulunmasından, 1595 yılına kadar etkili bir şekilde ticaretlerini geliştirmişlerdi. Ardından Hollandalılar, İspanya ve Portekiz Krallığı ortaklığı döneminde faaliyete başlamıştı. Hatta Hollandalılar, Portekiz ve İspanya'yı karşılama alabilecek kadar ticarete ısrarlıydı. Doğu ticaretinden haberdar olan Londralı tüccarlar da zaman zaman harekete geçiyor ve ticaret için Kraliçelerinden izin ve destek istiyordu.

⁷ Henry Hobhouse, *Seeds of Change: Six Plants that Transformed Mankind*, Papermac, London 1999, p.xiii.

⁸ Lawson, *The East India Company*, s. 3-4.

Başarısız denemelerden sonra nihayet Kraliçe Elizabeth tahttaki 49. yılı olan 30 Aralık 1600'de İngiliz Doğu Hindistan Şirketi adı ile İngiliz tüccarlara izin vermişti.⁹ Şirkete ilk aşamada 15 yıllık süre için Ümit Burnu ile Güney Amerika'nın Güneyindeki Macellan Boğazı arasındaki ülkeler, yani bütün Hind ve Çin denizlerinde ve Pasifikte ticaret yapma ve denizcilik hakkı tanınmıştı.¹⁰

Kraliyet izni şirkete doğu ile ticaret yapmaya olanak vermekle birlikte resmiyette doğu'nun tam olarak neresi olduğu belirsizdi. İngilizler bu bilmedikleri coğrafya'da şirketlerine her türlü ticareti yapma yetkisini vermişlerdi. İngiliz tüccarlar hali hazırda diğer Avrupalı tüccarların doğu'dan getirmeye başladığı ürünlerin İngiltere'de satışını yaparak önemli kazançlar sağlamaktaydı. Lakin araçların olduğu bir ticaret ağında alınan ürünlere yüksek ücretler ödediklerini de biliyorlardı.¹¹ İngilizler diğer Avrupalı tüccarlardan mal almadan direkt olarak doğu ile ticaret yaparak daha fazla kazanç elde etmek istiyorlardı. 17. yüzyıl itibari ile doğu'ya gidip gelmekte o kadar kolay bir iş değildi. Gidiş dönüşü 2 yıldan fazla süren tehlikelerle dolu bir yolculuk yapmak gerekiyordu. Bu derecede zorlu bir ticarete ise ancak baharattan elde edilen büyük kazanç sebebiyle katlanılabildi. Rakamsal olarak bakıldığında bu kazancın mümkün olduğu anlaşılıyordu. Yapılan ticaretten elde edilecek kazancı günümüz şartlarına göre tarif etmek gerekirse; 1603'de doğudan 4,5 kilosu bir kuruş gibi çok ucuza alınan bir baharat çeşidi Avrupa'da bir buçuk liraya satılacak kadar değerli bir üründü.¹² Baharat ticareti Avrupa devletlerini birbiri ile savaşa götürebilecek kadar değerliydi. Beklenenin aksine İngilizler bu yarışta geride kalmıştı. Doğuya ilk olarak tamamen bir ada devletine sahip olan ve denizcilikleri ile ünlenmiş olan İngilizlerin gitmesi beklenirken bunu diğer Avrupa ülkeleri yapmıştı. Portekizli, İspanyol ve Hollandalı denizcileri ülkelerinde destekleyecek finansal yapılar vardı. Ayrıca gemileri de uzun yolculuklara dayanabilecek kadar daha iyiydi.¹³

Gerek Amerika'ya kadar ulaşan Kolombus gerekse Ümit Burnu'ndan Hindistan'a giden yeni deniz yolunu 1498'de keşfeden Vasco Da Gama iki önemli Katolik güç olan İspanya ve Portekiz adına çalışmışlardı. Bu ülkeler doğu ile ticarete herhangi bir ülke ile mücadele içine girmeden tekel olabilmek istiyordu. Böylece doğunun zenginlikleri ile kalkınabilirlerdi. Gama, Ümit Burnu'nu geçip Arap tüccarlar ile karşılaşınca Araplar onlara niçin geldiklerini sormuştu. Gama onlara Baharat ve Hıristiyanlara bakıyoruz demişti. Eve geri dönüşünde

⁹ Peter Auber, *An Analysis of the Constitution of the East India Company and of the Laws Passed by Parliament for the Government of Their Affairs at Home and Abroad to Which is Prefixed, A Brief History of the Company, and of the Rise and Progress of the British Power in India*, Kingsbury, Parbury and Allen, London 1826, s. IX.

¹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi, Nadir Şah Avşar'ın Akınından Bağımsızlık ve Cumhuriyete Kadar (1737- 1949)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1950, s. 82.

¹¹ Lawson, *The East India Company*, s. 6.

¹² J. Keay, *The Honourable Company: A History of the English East India Company*, Harper Collins Publishers, London 1993, s. 4. Keay'in verdiği bilgiye göre 10 Pound (1 pound 453 gr, toplamda yaklaşık 4,5 kg) muscat'ın Pulo Run adasında üretimi 1 peni'ye (İngiliz para birimi, sent) mal edilebilirken, aynı kiloda Hindistan cevizi ise 5 peni'ye mal oluyordu. Avrupa'da ise aynı kiloda muscat 1,60 Pound'a (İngiliz para birimi), aynı kilo Hindistan cevizi ise 16 pounda mal edilebilmekteydi.

¹³ J. Parry, *The Age of Reconnaissance: Discovery, Exploration and Settlement 1450 to 1650*, California 1981, s. 38.

amacına uygun olarak gemisine yeterince baharat yüklemişti. Portekizliler Hint okyanusunda etkin olabilmek için donanmalarını kullandı. Sadece Portekizliler'den izin alan Hıristiyan tüccarlara bu sularda ticaret hakkı tanınıyordu. Bu yönleri ile Portekizliler sadece batıların bu sularda etkin olabileceğini göstermiş oluyordu.¹⁴ Akdeniz'i Müslümanların kontrol etmesine karşılık Hint okyanusunun Hıristiyanlarca kontrol edilmesi sağlanıyordu.

Papa'nın izni ve bilgisi ile hareket eden İspanya ve Portekiz 1529'da anlaşma yoluna da gitmişti. Her iki ülke derin suları aşip yeni keşifler yapmak istiyordu. Belirtildiği üzere Portekizliler Afrika sahillerinden güneye doğru keşfe yoğunlaşırken Hint okyanusuna varacak yolu bulmuşlardı. İspanyollar ise batıya doğru yelken açarak Karayiplier ile orta ve güney Amerika'ya hatta Pasifiği geçerek Filipinlere ulaşmayı başarmışlardı. Katolik Portekizliler ve İspanyollar Protestan İngilizlerin de ticaret yollarında karşılıklarına çıkmalarını istemiyordu. İngilizler ise ifade edildiği üzere son derece kararsız ve ne yapacağını bilmez bir durumdaydı. Onlarda derin ve uzak denizlere açılmak istiyorlardı ama Portekiz ve İspanyollar ile karşılaştıklarında bu iki ülkenin nasıl bir tepki vereceğini de öngöremiyorlardı. Neticede ülkelerinden yola çıkarak bu iki ülkenin karşılıklarına çıkmayacağı yeni rotalar yani kuzey-doğu veya kuzey-batı yönünde ilerlemeye karar verildi. Her iki yolunda kendilerini nihayetinde doğuya götüreceğini ve böylelikle de İspanyol ve Portekizliler ile karşılaşmayacağı düşünülüyordu. İngilizler 16. yüzyılın ilk yarısı itibariyle geride kaldıkları bu yarışta İspanya ve Portekiz'le karşılaşmayacakları yeni bir doğu deniz yolu bulma fikrini takıntı haline getirmişti.¹⁵ İngiliz Kralı 7. Henry, 1496'da Bristol'dan kuzey-batı yönünde denize açılan John Cabot'a İngilizleri doğuya götüreceği bir yol bulma emri vermişti. Kral ona deniz yolculuğu ile üzerinde insanlar yaşasın ya da yaşamasın Hıristiyanların daha önce hiç duymadığı yeni yerler keşfetmesini istemişti.¹⁶

İngilizler yeni ticaret yolları bulmak için çabalarken Portekizliler doğu ile ticarete önemli mesafeler katetmişti. Öyle ki 1580 yılına kadar Avrupa'da satışı yapılan biberin %75 gibi önemli bir bölümünü onlar getirmişti.¹⁷ Portekizliler doğu ticaretini tamamen devlet tekelinde yapmaktaydı. Doğu'da Goa üssü ticari başkent olarak kullanılmış ve tüm Hint okyanusuna yelken açılmıştı.¹⁸ İngilizler ise yeni doğu yolunun keşfi için hem paralarını hem de zamanlarını kaybediyordu. Kral 7. Henry'in çabaları da sonuç vermemekteydi. Lakin Portekiz ve İspanyollar ile karşı karşıya gelmeme politikası da başarı ile yürütülmüştü. Bu politika Elizabeth'in (1558-1603) İngiltere kraliçesi olması ile son bulmuştu. Birçok tarihçiye göre onun etkili yönetimi sayesinde İngiltere önemli bir ülke konumuna kavuşmuştu. Kraliçe ülkesinin gelişmesini sağlayarak İspanya ve Portekiz gibi denizlerde etkin olabilecek şekilde denizciliği

¹⁴ Richard Hall, *Empires of the Monsoon*, Harper Collins, London 1996, s.172, 190.

¹⁵ Lawson, *The East India Company*, s. 8.

¹⁶ F. W. Madden and D. K. Fieldhouse, eds., *Select Documents on the Constitutional History of the British Empire and Commonwealth*, vols. I-III, Connecticut and New York 1985-1987, I, s. 212.

¹⁷ Om Prakash, *European Commercial Enterprise in Pre-Colonial India*, Cambridge University Press, New Delhi 2000, s. 48.

¹⁸ Nick Robins, *The Corporation That Changed the World: How the East India Company Shaped the Modern Multinational*, Pluto Press, London 2012, s. 44.

geliştirdi. Nihayet Portekiz ve İspanyol savaş gemileri 1588’de yenilgiye uğratıldı. Böylece İngiliz gemileri Portekizlilerin kontrolündeki rotayı takip ederek yolculuklara başlama cesaretine sahip olmuştu. İngilizlerin, Portekiz ve İspanya karşısındaki başarıları onları millet olarak daha da cesaretlendirmişti. Kraliçe 1577-1580 yıllarında Francis Drake’i, 1586-1588’de Thomas Cavendish’i görevlendirerek Akdeniz ve Afrika’da istedikleri şekilde ticaret yapma izni verdi. Ayrıca Kuzey Amerika’da gelişimi teşvik için aristokratlara İngiliz yerleşimcileri bu yeni ülkeye götürme izni de verilmişti.¹⁹

Kraliçe Elizabeth’in uzun ve etkili yönetimi altında ülke kalkınırken iş adamları da gün geçtikçe zenginleşmeye başlamıştı. Londra artık limanı ile önemli bir ticari merkez haline gelmekteydi. İş adamlarının servetlerini büyütmesi ile birlikte uzun doğu deniz yolculukları için gerekli olan gemi inşası da gelişmeye başladı. Artık yurt dışından gelen ürünlerin alıcı sayısı da gittikçe artıyordu. Ülkenin ürettiği ürünler de hem iç hem dış pazarda satışa sunulabiliyordu. Böylece Londra’nın yanı sıra diğer İngiliz şehirlerinde de ticaret hızla gelişti.²⁰ 16. ve 17. yüzyıl boyunca İngiliz ekonomisi büyük bir gelişme göstermişti. Diğer Avrupa ülkelerine göre tarım ürünlerinde, ticari hayatta ve madencilikte çok daha hızlı bir büyüme yaşanmıştı. Londra başta olmak üzere şehirlerde ticaret ağına daha fazla insan katılmaktaydı. Böylece daha önce sadece devletin ve belirli bir zümrenin kontrolündeki ticaret ağı genişliyordu. İngiltere’de ticareti elinde tutan iş adamları hala ülkenin belirli bir elit, aristokrat kesimiydi. Lakin doğu ile ticaretin başlaması ile birlikte ekonomik fırsatları değerlendirebilen yeni bir sınıfta ortaya çıkacaktı.²¹

İngiltere’de doğu ile yapılacak kazançlı ticaret sadece iş adamlarını heyecanlandırmıyordu. Başta denizciler olmak üzere İngiliz kamuoyu yeni keşiflerin farkındaydı. Amerika kıtasından doğuya kadar gerçekleştirilen keşifler insanlara fırsatlar sunmaktaydı. Ülkedeki basılı yayınlarda yeni keşiflerden, gidilen yerlerdeki imkanlardan ve zenginliklerden bahsedilmekteydi. Bu yayınları takip eden İngilizler hem yeni bilgiler öğreniyor hem de daha fazla heyecanlanıyordu. İngilizlerin her bir başarısı ile de milliyetçilik duyguları daha da gelişiyordu. Aynı şekilde dindarlar dinlerini anlatıp yayabilecekleri yeni yerleri öğrenirken iş hayatına atılmak isteyenler fırsatları fark etmiş oluyordu. Artık her bir İngiliz için denizlerin ötesi onlara fırsatlar sunan yerler olarak görülmekteydi. İngiliz devleti gerek ticaret gerekse yeni yerlerin keşfi konusunda halkını hiçbir şekilde yasaklayıcı bir tutum içine girmediği gibi teşvik de etmekteydi. Özellikle Portekizliler doğu ticaretinde gün geçtikçe zayıfladığı için onların yerinin hızla doldurulması isteniyordu. İngiliz devleti özel sektörün ve bireyleri önünü açacak uygulamalara giderken İspanya, Portekiz ve daha sonra Fransa her şeyin devletin kontrolünde olduğu bir anlayışla hareket etmekteydi. 16. yüzyılın ilk dönemlerinde gelişme içinde olan Portekizliler, İngiliz Kraliçesi Elizabeth’in son dönemleri olan 17. yüzyıla gelindiğinde güçlerini kaybetmeye başlamıştı. 1580’de İspanyol ve Portekiz kraliyeti birleşmeye gitmişti. Gelişimin önündeki en büyük engel doğu ticaretinin sadece

¹⁹ Lawson *The East India Company*, s. 8.

²⁰ E. A. Wrigley and R. S. Schofield, *The Population History of England*. Cambridge 1989, s. 208.

²¹ Lawson, *The East India Company*, s. 9.

devlet eliyle yapılmasıydı. İspanyol ve Portekizli yetkililer halkının önünü açacak uygulamalara gitmiyordu. Ticaret ve denizcilikle uğraşan insanların azlığı sebebi ile büyük doğu ticareti istendiği kadar etkili büyüymiyordu. Ayrıca bu ülkeler 16. yüzyılda doğu'da belirli bir coğrafi bölgeye yoğunlaşmak yerine çok büyük bir coğrafi alanda etkinlik göstermeye çabalamıştı. Bundan dolayı da kuvvetlerini dağıtmış oluyorlardı. Tüm doğuya hakim olma stratejisi onların zayıflamasına sebep olacak kadar pahalı bir yöntemdi. Doğu'da her yerde olmalarına imkan yoktu ama bunun için çabalarken zayıflıyorlardı. 17. Yüzyıla gelindiğinde artık Portekizliler büyük bir yarışın hakim olduğu coğrafi bir alanda gerek finansal gerekse askeri olarak daha fazla buna devam etme gücünden mahrum kalıyordu.²²

Avrupalı devletlerin doğu ile yaptıkları ticaret onları adeta güçlü bir vakum gibi içine çekiyordu. Bu güçle baş edecek derecede güçlü olmayan ve yanlış stratejiler uygulayan Portekiz gibi devletler yarıştan çekilmek zorunda kalıyordu. Yarışa geç katılan İngilizler için ise bu ticareti başarı ile yürütmek artık milli bir davaya dönüşmüştü. İngiliz devleti iş adamlarını bu zorlu yarışta engelleme girişiminde bulunmuyordu ama önemli bir hata yapıyordu. Doğu ticareti pahalı bir yarıştı ve devlet desteği gerekiyordu. İngiliz yetkililer vatandaşlarının önünü açıyordu lakin onlara yeterince destek vermiyordu ya da başka bir deyişle ülke ekonomisi bunun için hala yeterli güce sahip değildi. Belirtildiği üzere Portekiz ve İspanya gibi devletler ise bunun tam aksini yapmaktaydı. Bundan dolayı da her şeyi kendi kontrolleri altında götürecek bir yapıyı artık taşıyamaz hale gelmişlerdi. Doğru ile ticarete ne tam manası ile devlet tekeli ne de tamamen özel teşebbüsün gücü doğru bir yöntem değildi. Orta bir yol bulunması gerekiyordu. Portekiz ve İspanya'nın bu yarışı artık götüremez olması İngilizler için büyük bir fırsattı. 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, bir anda doğu ile ticarete en etkin ülkenin İngiltere olabileceği bir ortam oluşmuştu.²³ Beklenenin aksine İngilizler bu fırsatı da kaçırdı. Doğru ile ticarete İspanyollar ve Portekizliler'den önce başlayamayan İngilizler bu birinci fırsattan sonra ikincisini de kaçırmaktaydı. Portekizlilerin boşluğunu en iyi değerlendirenler Hollandalılar oldu. 1580-1689 yılları arasında Hollandalılar Doğru Hint adaları ile ticareti kontrolleri altına almayı başarmıştı. Böylece Hollandalılar doğuyu kültürel ve ticari manada etkiledikleri altın bir dönem yaşadı.²⁴ Aslında Hollandalıların bu ani başarısının altında yatan sebep Katolik Portekiz ve İspanya Krallığı'nın Hollandalı tüccarlara getirdiği yasaklardı. Hollanda'da Protestan isyanı başlayınca Hollandalı tüccarların kendilerinden mal almasına yasak getirmişlerdi. Hollandalılar'da hızlı bir kararla doğuya gitmişti.²⁵ Altı gemiden oluşan Hollanda filosu Doğru Hint adalarından yükledikleri ürünleri ile Avrupa'ya geri geldiklerinde Portekizlilerin yanı sıra İngilizlerin de morali bozulmuştu. Hollandalıların bu başarısı Londralı iş adamlarını doğu ticaretinde acele etmek gerektiği konusunda ikna etmişti.²⁶ İngilizler ile Hollandalıların benzerlikler gösterdiği bir dönemde

²² C. R. Boxer, *Portuguese India in the Mid-seventeenth Century*, Delhi 1980, s. 123.

²³ Lawson, *The East India Company*, s. 10.

²⁴ S. Schama, *An Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age*. New York 1987, s. 17.

²⁵ Giles Milton, *Nathaniel's Nutmeg*, Hodder & Stoughton, London 1999, s. 70.

²⁶ K. N. Chaudhuri, *The English East India Company: The Study of an Early Joint-Stock Company*, London 1965, s. 11-13.

Hollandalılar yetersiz nüfuslarına rağmen ve devamlı surette İspanyollar ile mücadele etmek zorunda olmalarına rağmen başarılı olmuşlardı. Hollanda gemilerini geliştirmeyi başardığı gibi ticaret için gerekli parayı da ortaya koyabilmişti. Böylece kısa süre içinde, özellikle baharat ticaretinde bir yüzyıl boyunca tek tekel olmayı başardılar.²⁷ Hollanda devletinin ticareti destekleyecek seviyede finansal gücü sağlayabilmesi onları İngilizlerin önüne çıkarmıştı. İngiliz iş adamları için devletin finansal desteğinin yeterince olmaması yarışta Hollanda'yı öne geçirmişti. İfade edildiği üzere İngiltere bireysel girişimcilerin önünü açmış ve ticareti engellememişti ama yeterince mali destekte vermemişti. İngiliz iş adamları her şeyi kendi gayretleri ile yapmak zorunda oldukları bir dönemden geçmekteydi. Kraliçe Elizabeth ülkenin gelişmesini sağlayarak onlara dolaylı destek vermişti. Ama hala devlet olarak çok büyük servetler gerektiren yolculuklara tam manası ile destek verilememesi Hollandalılar karşısında geride kalmalarına sebep olmuştu. Hollanda ile rekabet gücüne sahip olmayan İngilizler ise farklı yol ve yöntemler uygulayarak bu ticarettten kazanç elde etmenin peşindeydi.²⁸

İngilizler özel sektör ve devlet kapsamında daha ne yapmaları gerektiği konusunda tam bir uyum içine girmeden Hollanda Doğu Hindistan Şirketi devlet desteği ile bu yarışa önden başlamayı başarmıştı. İngilizlerin bu yarışa dahil olma konusunda Hollandalıların bu ani ve kararlı tavırları da etkili olmuştu. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi kurulurken de Hollanda Şirketinin birçok özelliği bire bir kopyalanmıştı. Her ikisi de doğu ticaretinde etkili olmak istediğinden hedefleri aynıydı. İngilizler şirketlerinin yönetim yapısını Hollandalıların şirketinde olduğu gibi kendi içinde hiyerarşisi olan, sıkı bir idare yapısına sahip kıldı. Şirket merkezinde çalışacak memur ve görevlilerin Hollandalılar da olduğu gibi tek ve en önemli hedefi ticari seferlerin başarısı için çalışmak oldu. İki şirket arasındaki en büyük farklılık belirtildiği üzere Hollandalıların aldığı finansal devlet desteğinin büyüklüğüydü. İngilizler bunu iş adamlarının bir araya gelmesi ile sağlamak zorunda kalacaktı. Hollanda şirketi devlet desteği aldığı için 6 büyük Hollanda şehrinin ticaret odalarının görevlendirdiği yöneticiler şirketi denetim altında tutuyordu. Bu görevliler yaşam boyu şirkette çalışacak şekilde atanıyordu. Hollanda şirketinde görevli üst yöneticiler şirkette hisse sahibi de olabiliyordu.²⁹ Buda şirketin başarısı ile daha fazla para kazanma imkanı sağladığı için yöneticiler üstün bir gayret gösteriyordu. İngilizlerin doğu ticareti için bir an önce harekete geçmesinde Hollanda'nın büyük etkisi olsa da bu pazarda sadece Hollandalılar yoktu. İngilizler için bu ticari mücadeleye çok daha erken başlayan İspanyol ve Portekizliler hala daha önemli rakiplerdi. Buna rağmen İngilizler 15. yüzyıldan itibaren İspanya, Portekiz ve Hollanda gibi devletleri takip ederek, dünyanın en büyük sömürge güçlerinden birisi haline geldi.³⁰

İngilizler ilk olarak İspanya ve Portekizle mücadele etmek zorundaydı. Buda başarı ile yapıldı. 1588'de onlara karşı zafer kazanıldı. Onların bu yarışta geride bırakılmaya başlanması

²⁷ Lawson, *The East India Company*, s. 11.

²⁸ Azmi, Özcan, "İngiliz Sömürgeciliği", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.22, 2000, s. 229.

²⁹ Robins, *The Corporation That Changed the World*, s. 26.

³⁰ Abdülkadir Erçin, "İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri (1600-1858)", Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi, Cilt:4, Sayı:2,2017, s. 130.

ile birlikte Hollandalılarla mücadele edilecek bir döneme girildi. Hollanda'nın avantajı yarışa erken girmesiydi. İngilizlerin Hollanda karşısında geç kalmalarının bir nedeni de onların doğuya ulaşmak için yanlış bir yöntem üzerinde çalışmalarıydı. Belirtildiği üzere kuzey-doğu ve kuzey-batı yönünü kullanarak doğuya ulaşma fikri onlara zaman kaybettirecek yanlış bir stratejiydi. Bu yönlerin kullanılması sebebi ile ya İngilizler doğu ticaretini tamamen unutacakları yeni bir döneme girecekler ya da doğuya ulaşmanın tamamen farklı bir yolunu bulacaklardı. Elizabeth döneminde doğu ile ticaretin yok sayıldığı bir politikaya yer yoktu. İspanya ve Portekiz'le yeni deniz yolu rotasında mücadele etmeden önce doğu ticareti için alternatif bir fikir de bulunmuştu. Kraliçe Elizabeth'in doğuya gideceği yeni yol aslında eski yolun rotasıydı. Akdeniz kullanılarak Lübnan'daki limanlara, oradan da güney ve doğu istikametinde Basra körfezi ile Hindistan ve günümüzde Endonezya olarak bilinen Baharat adalarına gidilecekti. Bundan dolayı 1581'de Levant Şirketi kurulmuştu. İngilizler diğer Avrupalı devletlerin olmadığı bu rota sayesinde doğudan aldıkları ürünleri güvenli ve ekonomik olarak uygun fiyata batıya getireceklerine inanıyordu. Lakin bu öngörülerini yanlıştı zira ticaret başlar başlamaz yolun güvenli olmadığı gibi ekonomik olarak ta uygun olmadığı ortaya çıktı. En büyük problem Levant şirketinin ticaretini koruyabileceği askerleri gibi bir olanağın olmamasıydı. Bir diğer önemli problemde 1580 ve 1590'lar da Hollandalıların Baharat adalarını tamamen kontrolleri altına alacak şekilde deniz yollarını kapatmalarıydı. Yani İngilizler yolculuğu güven altına alsalar da doğuda onlara mal temin edecek Baharat adası artık ulaşılamaz hale gelmişti. Hollanda büyük finansal gücünün yanı sıra donanması ile de İngiliz donanmasına göre çok daha teknolojik yeniliklere sahipti.³¹ İngilizler Hollandalılara karşı çıksalar bile henüz onların sağlam ve hızlı gemileri ile baş edebilecek güçte değillerdi.³²

İngiliz devleti Hollandalılar ile nasıl mücadele edileceği konusunda çaresiz olsa da Londra iş adamları doğu ticaretinden para kazanmak için her yolu denemeye kararlıydı. Bu amaçla Levant şirketi aracılığı ile sonu başarısız olacak iki deniz seferi yapıldı. Bunlardan ilki daha önce Doğu Hint adaları ile ticaret yapmış olan James Lanchaster'ın öncülüğünde 1591'de yapıldı. Yola çıkan üç gemi batmış ve denizcilerden hayatta kalmayı sadece Lanchaster başarmıştı. Gemilerin yolculuğu Batı Hint adalarında son bulmuştu. Lanchaster bir Fransız korsan gemisi tarafından 1594'te evine götürülmüştü. Bir diğer sefer Robert Dudley tarafından 1596 yılında başlatılmıştı. Yola çıkan gemilerin ve denizcilerden bu tarihten sonra haber alınamamıştı. Hollandalılar yıllar sonra 1601'de Mauritius adasından bir İngiliz'i kurtardığında onun Dudley'in denizcilerinden birisi olduğu anlaşılmıştı.³³ Devlet ve donanma desteğinin olmadığı doğu ticareti büyük riskler barındırıyordu. Bu iki denemeden sonra Londra iş adamları bireysel bir şekilde doğu ticaretine başlamanın faydasız olduğunu anladı. Ayrıca ticaret için çok daha büyük finansal gücün desteğinin alındığı düzenli bir deniz

³¹ Lawson, *The East India Company*, s. 12.

³² Hermann Kulke- Dietmar Rothermund, *Hindistan Tarihi*, (Çev. Müfit Günay), İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 309-310.

³³ J. A. Williamson, *A Short History of British Expansion: The Old Colonial Empire*, London 1961, s. 122-123.

filosuna ihtiyaç olduğu ortaya çıkmış oldu. Bunun için ise kraliçenin ikna edilmesi gerekiyordu. Londralı iş adamları kraliyet tarafından desteklenen bir şirketin faaliyete geçmesini istiyordu. Ayrıca İngiltere'nin bu şirketi Hollanda ve İspanya'ya karşı ekonomik bir savaş mantığı ile desteklemesi isteniyordu. Kraliyet cephesinden ise iş adamlarının istekleri diplomatik kriz ve devletin daha fazla para harcaması demektir. Halbuki İngiliz devleti doğu ile ticaret yaparken bunun devleti tehlikeye ve zarara sokmadan yapılmasını istiyordu.³⁴

1590 şartlarında Londralı iş adamları iki ayrı konuda da devlet desteği istemekteydi. Bunlardan ilki şirketin propaganda desteği alması, ikincisi ise kraliyet tarafından seslerinin duyulmasını sağlayacak iletişim ağının kurulmasıydı. Doğu ile yapılan ticarete şirket halkın desteğini arkasında görmek istiyordu. Ulusal bir desteğin yanında devletin isteklerini daha çabuk karşılayacağı iletişimin de sağlanması zaruri görülmekteydi. Ayrıca hangi ürünün ticaretinin yapılacağından, kurulacak şirketin ne kadar vergi ödeyeceğine kadar farklı konular tartışılmaktaydı. Doğunun ürünleri için Avrupa'da alıcı bir pazar mevcuttu. Baharatlar bu ürünler arasında en kazançlı olanlardan birisiydi. Şayet şirket bu ticareti gerektiği ölçüde yapabilirse bu ülkeye çok büyük bir servet kazandırabilirdi. Levant şirketi hala faaliyet iznine sahip olduğu için Doğu Hindistan şirketinin iş adamları her iki şirketin çalışma alanlarının da tam olarak belirgin olmasını istiyordu. Onlara göre Levant şirketi eski ticaret yolu yani Akdeniz'i kullanarak doğu ile tekstil ve ipek gibi ürünlerin ticaretini yapabiliyordu. Kurulacak Doğu Hindistan şirketi ise direkt olarak yeni rota üzerinden Baharat adalarına gidecek ve daha çok baharat ticareti üzerine yoğunlaşacaktı.³⁵

Aslında İngiltere özel sektörün devlet tarafından desteklendiği bir ülkeydi. Portekizliler doğu ticaretini tamamen devlet gücü ile Hollandalılar ise yarı devlet desteği ile yaparken İngilizler bunun özel sektör tarafından yapılıp yapılamayacağı üzerinde duracak kadar onların önünü açmaktaydı. İngiliz Kraliyeti bu açılımı sadece ticarete de yapmıyordu. Devletin halka sunduğu birçok hizmet için özel şirketler destekleniyordu. Belediyeler ve üniversiteler bu amaca uygun hizmet vermekteydi. Londra belediyesinde Londra Şirketi etkin bir şekilde çalışırken, Oxford ve Cambridge üniversiteleri de özel şirket destekli yapılara sahipti.³⁶ İngiliz devletinin Londralı iş adamlarının istekleri karşısında ne yapacağı merak konusuydu. Nihayet iş adamlarına istediklerinin verilmesi yönünde karar kılındı. Kraliyet, kurulacak Doğu Hindistan Şirketi'nin doğu ile yapılan ticarete tek olacağını bilmekteydi. Bölge ile yapılan ticarete tek yetkili bu şirket olacak ve başka bir İngiliz şirketinin bu ticarete karışamayacağı yasa ile kesinleşecekti. Tekel olarak hareket eden şirketlerin ticareti rakipsiz yaptığı ve bundan dolayı yüksek gelirler elde ettiği bilinmekteydi. Ticaretten ne kadar çok para kazanılırsa şirketin devamlılığı için önemli olduğu ve hem ülkenin hem de şirketin faydasına olduğuna inanılmaktaydı. Ayrıca devlet ülke ekonomisinin sıkıntı içinde olduğunu düşünüyordu. Ticarete tek yetkisi verilen şirketin devlet için en az ölçüde zarar getirmesinin

³⁴ Lawson, *The East India Company*, s. 14.

³⁵ Lawson, *The East India Company*, s. 15.

³⁶ Robins, *The Corporation That Changed the World*, s. 23.

yanı sıra ülke içindeki ekonomik canlılığın artmasına da faydası olacağı inancı gelişmişti.³⁷ Londralı iş adamları artık kraliçenin gerekli izni çıkarmasını ve devlet desteği almış bir şirketin hemen kurulmasını istiyordu. Neticede 31 Aralık 1600’de Kraliçe Elizabeth İngiliz Doğu Hindistan şirketinin doğu ticaretine başlayarak tekel olmasına bütün bu süreçler yaşandıktan sonra izin vermişti.³⁸

Hissedarlı Şirket Yapısının Önemi ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin İlk Yılları

Londralı iş adamları artık şirketleri ile yeni bir dönemin başlangıcını yapmak üzereydi. Şirketin ilk 20 yılı doğu ile ticaretle yeni bir ümidin yaşandığı yıllardı. Herkes şirketin ve İngiltere’nin geleceğinden umutluydu. 1620’de şirket 10.000 ton yük taşıma kapasitesi bulunan bir filoya sahip olmuştu. 2.500 denizci ve gemilerin yapım ve bakımı içinde 500’den fazla marangoza iş sağlamıştı.³⁹ 1600-1620 yıllarında şirket potansiyel rakibi olan Portekizlilerin doğu ticaretinde göreceli olarak zayıflamasını izlemişti. İngilizlerin en önemli problemlerinden birisi uzun ve zorlu yolculuğa dayanacak gemilere sahip olmamaktı. Bundan dolayı şirket yeni gemiler inşa ettiği bir dönemden de geçiyordu. Ayrıca ticaretle geç kalınan her bir gün Hollandalıların Portekizlilerin yerini daha fazla doldurması demektir. Uzak denizleri mesken edinen korsanlarda bir başka önemli tehditti. Aslında şirket İngiltere’de kraliyet izni ile kurulan diğer şirketlerden çok daha özel avantajlara sahipti.⁴⁰ Şirketin tek amacı ticaret yapmak ve para kazanmaktır. Kolonileşme ve işgal gibi özel vazifeleri yoktur. İngiliz donanması şirketi korumak için savaşa girebilecek kadar kararlı bir dönemdeydi. Şirkete tanınan tekel olma hakkı da onu İngiltere’den doğuya kadar her yerde rakipsiz kılmaktaydı. Şirket kurulurken hissedarların bir araya gelmesi ile kurulmuştu. Halbuki Ortaçağ’da kurulan şirketlerde hissedarlar pay sahibi olamıyordu. Kraliyet izni şirketin külçe taşımaya ve ticaretini de altın ya da gümüş bu külçeler ile ödeme yapmasına da imkan veriyordu. Şirketin yönetimi de yine kraliyet izni ile belirlenen usullere göre yapılabiliyordu. Buna göre şirketin bir müdürü, bir müdür yardımcısı ve her yıl hissedarlar tarafından seçimi yapılan komite yöneticileri vardı. Ayrıca hissedarlar isterlerse seçimle müdürü görevinden alabilme yetkisine sahipti. Bütün bunlar yazılı olarak kanunda belirtildiği için şirketin yapısında bir belirsizlik yoktu.⁴¹ Toplamda 24 komite mevcuttu. Bütün bu düzenlemeler şirketin başarılı olması için yeterliydi. Komite yöneticileri çalışma alanları ile ilgili direkt olarak şirket müdürüne rapor vermekle sorumluydu. Yöneticiler hissedarlar tarafından seçimle belirleniyordu. Hissedarların oy kullanabilmesi için en az 500 Pound’luk hisse sahibi olması zorunlu kılınıyordu. Hissedarın 500 Pound’tan fazla yatırımı olsa da sadece tek oy hakkı vardı. 2000 pound’tan fazla hissesi olanlar isterlerse bu 24 kuruldan birine yönetici

³⁷ J. Guy, *Tudor England*, Oxford 1988, s. 399-401.

³⁸ Lawson, *The East India Company*, s. 17.

³⁹ Robins, *The Corporation That Changed the World*, s. 19.

⁴⁰ Lawson, *The East India Company*, s. 19.

⁴¹ Company Records, *The Laws and Standing Orders of the East India Company*, London 1621, s. 4.

olmak için aday olabilirdi. 24 yönetici kendi arasında seçimle bir başkan ve yardımcısını da seçmekteydi.⁴²

Hissedarlara sahip şirket fikri Venedik ve Hollandalılar'dan alınmıştı. Bu sistemde şirket zarar ettiğinde devlet borç için yardımcı oluyor ve iflastan kurtarıyordu. Her şeyin yolunda olduğu bir ticaret sürecinde elde edilen kazanç hissedarlar tarafından bölüşülüyordu. Lakin şirket zarar ederse hissedarların iflas etmesi devlet tarafından engelleniyordu. Ortaçağ'daki ticari düzenlemeler bundan tamamen farklıydı. Buna göre çıkılacak deniz seferi için 3-4 yatırımcı bir araya geliyordu. Kazanç elde edilirse aralarında pay ederken zarar ederlerse her şeylerini kaybederek iflas ediyorlardı.⁴³ Aslında Londralı iş adamları kraliyetin kendilerini mali olarak ta desteklemesini istemişlerdi. Lakin bu gerçekleşmemişti. İngiliz tüccarlar yıllardır devlet desteği istemişlerdi. Bu açıdan en büyük kazanım iflasla karşı karşıya kaldıklarında devletin kendilerini kurtaracağını bilmeleriydi. Zararlarının karşılanacağı düşüncesi onları yeterince motive etmekteydi. Hissedarların olduğu şirkete birçok yatırımcı katılabildiği için daha yüksek meblağlar toplanabiliyordu. Uzak bir coğrafyaya yıllarca sürecek masraflı bir yolculuk için daha fazla paraya ihtiyaç vardı. Ticarete uygun gemileri inşa etmek gerektiği gibi binlerce Pound değerinde külçenin de ticarete dahil edilmesi büyük servetlerin bir araya gelmesini gerektiriyordu. Kazanç yüksek olduğu gibi riskte fazlaydı. Yatırımın bir kısmı veya hepsi kaybedilebilirdi.⁴⁴ Londralı iş adamlarının kraliyete bu derece baskı yapması ve şirketin devlet desteği ile yola çıkması bu riskten yani iflastan korunmayı sağlayacaktı. İş adamları sadece kazanç elde edecekleri bir sistem istemişlerdi. Neticede de istedikleri olmuştu. 1601-1613 yılları arasında Baharat adalarına 12 ticari sefer düzenlenmişti. İş adamları yola çıkan gemilerin dolu olarak İngiltere'ye gelmesini bekliyordu. Ürünler satıldıktan sonra elde edilen kazanç ile bir sonraki sefere çıkılıyordu. Bundan dolayı aslında ortaya sadece ilk sefer için yüksek miktarda para koymuşlardı. Hissedarların her bir sefer için ayrı ayrı ticarete dahil olabilmesi de bir diğer önemli kazançtı.⁴⁵

Londralı iş adamları doğu ile ticarete yavaş bir seyir izleseler de 1601'den itibaren ticaret yeteneklerinin gün geçtikçe artığı bir hayat yaşamaya başlamışlardı. Ülke ve ticaretle uğraşanlar bir gelişim dönemi yaşıyordu. Elde edilen her bir tecrübe gelecekte daha fazla kazanç sağlayacak temel taşı vazifesi görüyordu. Şirketin idari yapısı da onun gelişimine katkı sunmaktaydı. Şirket her bir detayın düşünüldüğü bir şekilde kurulmuştu. Komiteler ve yöneticilerin her biri deniz seferlerinin başarılı olabilmesi için çabalıyordu. Şirket yöneticileri ve hissedarları bir arada çalışıp birçok alanda faaliyet gösterebiliyordu. İngiltere'ye ulaşan malların satışından bir sonraki sefere çıkacak gemilerin ihtiyaçlarına kadar her bir detay dikkatli bir şekilde belirleniyordu. Şirketin ilk yıllarından itibaren kazanç elde etmesi de bu

⁴² Robins, *The Corporation That Changed the World*, s. 27.

⁴³ Lawson, *The East India Company*, s. 21.

⁴⁴ Robins, *The Corporation That Changed the World*, s. 24.

⁴⁵ Chaudhuri, *The English East India Company*, s. 226-227.

detaylı çalışmalar sayesindeydi.⁴⁶ Bu özverili çalışmanın bir nedeni de her bir doğu seferinin 2 yıl ila 2,5 yıl gibi uzun süre almasıydı. Yani her bir ticari sefer şirket hesabına ancak 2 yıl sonra katkı yapmaktaydı. Yıllar geçtikçe ve teknolojik gelişmeler nedeniyle bu süre kısaltmaya başlayacak ve 18. yüzyılın sonlarına doğru Hindistan'dan ortalama 114 günde Londra'ya ulaşılacaktı.⁴⁷

Şirketin hissedarlara sahip bir yapıyla yola çıkması büyük avantajdı. Şirket için aktif olarak çalışan iş adamları olduğu gibi şirketle hiç alakası olmayan ama parasının değerlendirmek isteyenler içinde bu yapı fırsatlar sunuyordu. Ticaret riskliydi lakin ne kadar çok hissedar şirkete katkı sunarsa bu riskte o derecede paylaşılmış olmaktaydı. Kazanç halinde ise bu yatırımcılar arasında pay edildiği için kolay para kazanma yöntemiydi. Hissedarların şirkete teslim ettiği paralar ise herhangi bir iş adamının değil şirket yönetiminin tasarrufunda olduğu için hissedarlar arasında problem çıkması önleniyordu. Aynı şekilde şirket yönetimi de özgür iradesi ile çalışabiliyordu.⁴⁸ Şirketin Şubat 1601'de düzenlediği dört gemilik ilk deniz seferi için 218 yatırımcı ortaya 68 bin 373 bin Pound koymuştu.⁴⁹ Bu o dönem için inanılmaz derecede fazla bir paraydı. Bu para ile gemiler ve denizcilerin masrafları dahil bütün masraflar rahatlıkla karşılanabiliyordu. Hala Londra'da büyük bir bankanın bile olmadığı ortamda iş adamları böyle bir serveti doğu ile ticaret için ortaya koymuştu. Bu ticaretin kendilerine daha fazla kazanç getireceğine yönelik inançları vardı. Öncelikle yapılan ticarete şirket tek tekeldi. İngiltere'deki bir başka şirketle yarışmak zorunda değillerdi. Tüm kuralları kendilerinin belirlediği bir ticaretleri olacaktı. Baharat adaları ile ticarete para değil gümüş külçeler kullanılması bir başka avantajdı. Gümüş doğu'da İngiltere'ye göre 3-4 kat daha değerliydi. Londra'da 1 birim değerindeki külçe doğuda 4-5 birim değerindeydi. Yani ortaya konan bin Pound'luk külçelerin değeri doğuda 4-5 bine kadar çıkabiliyordu. Buda hem külçeden kazanç elde etme, hem de daha fazla ürün satın alınması anlamına gelmekteydi. Hem devlet hem iş adamları bu ticareten kazançlı çıkma konusunda aynı fikirlere sahipti. Kimse zarar etmek istemiyordu ve daha fazla kazançtan başka seçenek görülüyordu. Devletin şirketin arkasında olması, ona özel imtiyazlar sağlaması ve zararda dahi gereken adımları atması iş adamlarını psikolojik olarak rahatlatıyordu. Zararın olmadığı bir ticarete herkes için yeterince cazipti. Burada önemli olan Kraliyetin ne düşündüğü konusuydu. Aslında Kraliyet yani devlette çok rahattı. Eğer şirket bir şekilde zarar etmeye başlarsa veya başka bir problem ile karşılaşılırsa ona nasıl kolaylıkla izin verdilerse o derecede bir kolaylıkla izinler iptal edilebilirdi.⁵⁰ Gerek İngilizlerin gerekse diğer Avrupalı devletlerin doğu ile ticarete bu kadar fazla külçeye sahip olmasının sebebi ise Amerika'ydı. İspanyollar Güney Amerika'daki madenlerden çok büyük miktarda gümüş çıkarmaya başlamıştı. Böylece gümüş Avrupa'da dolaşıma girmişti. Eğer bu madenler olmasaydı onların doğu ile ticaret yapacak külçeleri

⁴⁶ Stevens, H., *The Dawn of British Trade to the East Indies as Recorded in the Court Minutes of the East India Company, 1599-1603*. London 1886, s. 14.

⁴⁷ Jean Sutton, *Lords of the East*, Conway Maritime Press, London 2000, s. 94.

⁴⁸ Robins, *The Corporation That Changed the World*, s. 24.

⁴⁹ Robins, *The Corporation That Changed the World*, s. 45.

⁵⁰ Lawson, *The East India Company*, s. 22-23.

olmayacaktı. Doğunun baharat parası yeni dünyanın madenlerinden gelmekteydi. Madenler öyle zengindi ki 1600-1800 yılları arasında Güney Amerika madenlerinden çıkan gümüşün üçte biri doğu ile ticarete yetmişti.⁵¹ Portekiz'in bir yüzyıl boyunca doğuda rakipsiz olarak ticaret yapması İspanyollar ile ortaklığı sebebiyleydi. Hollanda'nın aynı şekilde Avrupa'nın en önemli ticari merkezlerinden birisi olması ve bankalara sahip olması da onun ticarete başlamasına imkan vermişti. İngilizlerin ise bu yarışta geç kalmasını sebebi ülkenin kalkınmasını beklemek zorunda oldukları içindi. Ülke ekonomisi geliştikçe bu külçeler ticari hayatta daha fazla dolaşıma girdi. Lakin İngilizler şirketlerini kurduğu dönemde bile bu külçelere İngiliz devleti değil Avrupa'nın geri kalanı ile ticaret yapan tüccarları sahipti. Bu sebeple İngiltere'nin 17. yüzyıldaki kalkınmasında devlet değil özel sektör lokomotif vazifesi görmüştü. Şayet doğu ile ticaret yüksek kazanç sağlamasaydı İngiliz tüccarlar harekete geçmeyecek ve ülkenin büyümesi daha fazla vakit alacaktı. İngilizler harekete geçtiklerinde ise her ne pahasına olursa olsun mümkün olan en kısa sürede en fazla serveti biriktirme doğrultusunda acımasız bir sömürü duygusuyla hareket etmiş ve Hindistan'ın tüm üretim, ticaret ve paylaşım sistemini yok edecek bir siyaset uygulamışlardı.⁵²

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi yöneticileri de başarılı olmak zorunda olduklarını biliyordu. Şirketin zararı kendilerinin de ayrıcalıklı işlerini kaybetmesi anlamına gelmekteydi. 24 kurulun her bir yöneticisi ve diğer yetkililer bu anlayış doğrultusunda kendi görevlerini yerine getiriyordu. Bu görevler arasında bazıları büyük öneme sahipti. Hesap işlerinden sorumlu olanlar şirketin finansal bir disiplin içinde çalışması için çabalıyordu. Haberleşme birimi şirketin tüm birimleri arasında ve ticaret yapılan kişi ve şirketlerle irtibatı sağlıyordu. Maliyeciler finansal marketlerle ilişkilerin yanı sıra külçe alımı ve kazancın bölüştürülmesinde yetkiliydi. Bu önemli görevler dışında kurullar alım satım, depolar ve yükleme gibi farklı görevleri yapıyordu.⁵³

İngiliz Doğu Hindistan şirketi doğunun zenginliklerinden pay sahibi olabilmek için kurulmuş olsa da bunun başarılıp başarılamayacağı merak konusuydu. İlk seferlerden önce doğu ile ticaretin ne ölçüde bir zenginlik sağlayacağı bilinmiyordu. Gerek şirket gerekse hissedarları paralarını kaybetmek istemiyordu. Belirtildiği üzere hissedarların şirkete her bir ticari sefer için ortak olabilme imkanı büyük bir avantajdı. Bu yatırımcıları teşvik etmek adına önemliydi. Bundan dolayı her bir başarılı deniz seferinden sonra daha fazla insan bir sonraki sefer için şirkete hissedar oluyordu. Seferden dönen gemilerin malları satılıp kazançtan pay aldıklarında da her iki senede bir pay alma imkanı oluyordu. Şirket bu uygulamayı ancak 1657 yılında kaldırarak ve sefer ortaklığı değil genel şirket hissedarlığı yöntemine geçecekti.⁵⁴ Şirket yetkilileri doğu ile ticarete teorik bilgiye sahip olsa da pratikte bunun ne ölçüde yapılabilir

⁵¹ Holden Furber, 'Rival Empires of Trade 1600–1800', *Maritime India*, Oxford University Press, New Delhi 2004, s. 231.

⁵² Yücel Bulut, "Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones", *İstanbul University Journal of Sociology*, 3, 2012, s. 88.

⁵³ Robins, *The Corporation That Changed the World*, s. 28.

⁵⁴ Robins, *The Corporation That Changed the World*, s. 24.

olduğunu görmek istiyorlardı. İlk deniz seferleri yapılmaya başlandığında bunun beklendiği gibi kolay bir iş olmadığı anlaşıldı. Doğu'da ulaşılan Baharat adalarına kendilerinden daha önce Portekiz ve Hollandalılar gelmişti. Buradaki yerel liderler de onlarla çalışmaya alışmıştı. İngilizler bu yerel liderleri ticaret için ikna etmekte zorlanıyordu. Hatta Portekizliler ve Hollandalılar karanfil, biber ve karabiber gibi önemli baharatların satın alındığı Moluccas ve Banda adalarındaki yerel liderleri tamamen kontrolleri altına almışlardı. İngilizler yine de ticareti öğrenmekte ve yapmakta kararlıydı. Londra limanlarından ayrılan gemiler gümüş külçeler ve doğu'dan talep görecektür ürünler taşıyordu. Gemiler ilk olarak Kızıldeniz ve Basra körfezi bölgelerini dolaşıyor ve satılabilecek ürünleri burada tekstil ürünleri ile takas ediyorlardı. Daha sonra Doğu Hint adaları olan Java veya Sumatra adalarına gidiliyor ve tekstil ürünleri verilerek karşılığında baharat alınmaya çalışılıyordu. İlk dönemde Londra'ya ulaşan gemiler daha çok kırmızı ve karabiber getirmekteydi. İngilizler bibere büyük bir ilgi gösteriyor ve şirket bu ürünü kolaylıkla satabiliyordu. Biberin sağlamış olduğu yüksek kazanç iş adamlarını mutlu ediyordu.⁵⁵ Kazancın önündeki en büyük engel Portekiz ve Hollanda'nın Baharat adalarında olan kontrolleriydi. İngilizlerin bir diğer önemli problemi de kendi ürettikleri ürünlerin kalite olarak kötü olması ve Hintlilerin bu ürünleri takas yoluyla almak istememeleriydi. Hintliler sattıkları ürünlerin karşılığında nakit yani değerli madenler istemekteydi.⁵⁶

Şirket kayıtlarına bakıldığında 1601 yılındaki ilk ticari sefer için gemilere 21.742 Pound'luk gümüş külçe ve 6.860 Pound'luk diğer ürünlerin yüklendiği görülmekteydi. Bunlar arasında pamuklu elbiseler, kurşun, kalay, demir ve cıva gibi ürünler vardı. Bazı yıllarda farklılıklar gösterse de gemilere daha çok külçe yüklenmekteydi. Ancak 1610'da 28.508 Pound'luk külçe ve 19.200 Pound'luk diğer ürünler yüklenmişti. Yine 1614-1615 yıllarında 50.000 Pound'luk ürün 40.000 Pound'luk külçe yüklenmişti. 1633-1640 arasında ise doğuya yelken açan gemiler sadece tek bir ürün yani gümüş ve altın külçe taşıyacaktı. Ülkeye geri gelen gemilerde de bu açıdan benzerlik vardı. Zira gemiler çoğunlukla tek bir ürün yani biber taşımaktaydı. Şirketin ilk 25 yılında biber en önemli ticaret unsuru olmuştu.⁵⁷ 1601-1630 yılları arasında şirket doğudan batıya 1 milyon pound değerinde biber getirmişti. Baharat olarak biber taşımak avantajlıydı. Taşınması kolay ama değeri çok yüksek bir baharattı. Baharatın önemli bir bölümü Avrupa'ya özellikle de Baltık bölgesine yani İskandinavlar'a satılmaktaydı. Bir kısmı da İngiliz iç pazarında satılmaktaydı. Biberin tek satıcısı İngilizler değildi. Hollandalılar'da yüksek miktarda biber satılmaktaydı. Bundan dolayı 1630 yılına gelindiğinde artık piyasa yeterince doymuştu ve bir anda fiyatlar düştü. Aynı dönem zarfında Avrupa'yı etkileyen ekonomik bir krizde baş göstermişti.⁵⁸ İngiliz Doğu Hindistan şirketi ancak biber fiyatları düştüğünde diğer ürünlerin arayışına girmişti. Biber dışında karanfil ve tarçın gibi farklı baharatların ticareti yeterince kazançlıydı. Doğudan alımı yapılan ürünlerden

⁵⁵ Lawson, *The East India Company*, s. 24.

⁵⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1987, Cilt: III, s. 79. ; Bulut, "Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones", s. 80.

⁵⁷ Lawson, *The East India Company*, s. 25.

⁵⁸ Keay, *The Honourable Company*, s. 111-129.

birisi ise inanılmaz büyük öneme sahip olmuştu. Bu ürün barut yapımının yanı sıra et kurutma ve ilaç yapımında kullanılan güherçile'ydi. Aynı şekilde çivit'te boya endüstrisi için inanılmaz büyük önem kazanmıştı. Pamuklu bez ve ipek gibi hafif tekstil ürünleri de doğudan en fazla getirilenler arasına girmişti.⁵⁹ İngiliz Doğu Hindistan Şirketi biberden diğer ürünlerin alım ve satımına çok hızlı bir şekilde geçiş sağlamıştı. Hollandalılar ise aynı başarıyı gösterememişti. Biber'den tekstil ve hatta çay ticaretine hızlı bir geçiş sağlanmıştı. İngilizler alımını yaptıkları ürünü mümkün olduğunca ucuza almaya da gayret sarfediyordu. Aynı şekilde ürün satılırken de mümkün olduğu kadar pahalı satmaya çabalıyorlardı. Böylece her iki durumdan mümkün olduğunca kazançlı çıkma politikası güdülmekteydi.⁶⁰

İngiltere ve Avrupa'da satışı yapılan bu ürünler ile batıların yaşam şartları değişiklik göstermeye başlamıştı. Artık baharatlar ile tatlandırılmış yemekler yenmeye başlanmış, doğunun tekstil ürünleri ile hazırlanmış kıyafetler tasarlanmıştı. Ticari hayat bu yeni ürünler sayesinde daha da gelişmişti. Ham madde olarak gelen ürünlerin işlenmesi için fabrikalar kurulmaya da başlandı. Ticaretten elde edilen gelirin yüksekliği sayesinde yeni yatırımları mümkün kılacak para dolaşımına girmektedir. Doğu ile ticaretin başlaması İngiltere'de ekonominin daha da gelişmesine katkı sağladı. Ticaret sadece alım ve satımdan ibaret değildi. Şirketin gün geçtikçe büyümesi daha fazla gemi yapımı gerektirdiği için gemicilik ve dolayısı ile denizcilik hızla geliyordu. Tekstil ürünleri de bu alanda önemli bir gelişimin yaşanmasını sağlıyordu. İngiliz Doğu Hindistan şirketinin doğudan gelen her bir gemisi işlenmesi gereken ürün anlamına geldiği için artık şirket liman kentlerinde fabrikalar kurmaya başlamıştı. Aynı şekilde ürünleri satışı yapılmaya kadar gemilerde bekletme imkanı olmadığı için büyük depolar inşa edilmeye başlandı. Bu işlerin takibi için şirket bünyesinde ayrı bir fabrikalar birimi oluşturuldu. Bu birimin başına ilk olarak Sir William Keeling getirildi. Organizasyon yeteneğine sahip Keeling ürünlerin işlenerek iç ya da dış pazara satılmasında üstün bir başarı göstermişti.⁶¹

İngilizlerin Hindistan'a Yönelmesi ve Doğu'da Ticari Üslerin Kurulması

Şirket doğu ile yapılan ticaret için büyük çaba gösteriyordu. Diğer Avrupalı güçlerle mücadele etmek gerektiği gibi ürünü satan doğudaki tüccarlarla da problemler yaşanıyordu. Bundan dolayı şirket alışılmadık dışına çıkmaya karar vermişti. Buna göre doğu'da daha önce kendisi ile Avrupalıların irtibata geçilmediği yerlere gidilecek ve yerel doğulu tüccarlar bulunacaktı. Diğer Avrupalı ülkeler geleneksel olarak aynı yerel satıcılardan ürünlerini alırken şirket yerel sahada kendi satıcısı ile el sıkışmaya karar vermişti. Bu strateji şirketin aynı ürünü sıkıntıyla karşılaşmadan daha uygun fiyata almasına da imkan sağlayabilirdi. Diğer Avrupa devletleri Baharat adalarına erişime mümkün olduğunca engel olduğu için İngilizler yönlerini adalara değil de Hindistan'a çevirdi. Aslında daha önce belirtildiği üzere İngilizler Doğu ticaretini düşünürken bunu Hindistan'dan daha çok Baharat adaları ile yapma fikrine

⁵⁹ Lawson, *The East India Company*, s. 25.

⁶⁰ Robins, *The Corporation That Changed the World*, s. 30.

⁶¹ Chaudhuri, *The English East India Company*, s. 47.

sahipti. Lakin özellikle Portekizlilerin boşluğunu dolduran Hollandalıların ticareti engelleyen tavrı ve üstünlüğü karşısında Hindistan ana karası da ticari ağa dahil edilmek zorunda kalındı. Şimdiye kadar adalar İngilizlere iyi kazançlar sağlamıştı. 1602’de Hint okyanusundaki ilk İngiliz ticaret noktası Bantam adası olmuştu. Ticaretin aktif olarak başlaması ile İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ilk 20 yıl boyunca kazançtan memnun kalmıştı. Ümit burnu üzerinden yeni deniz yolunun kullanılması sayesinde daha önce Akdeniz’de Halep üzerinden gerçekleştirilen ticarete göre üçte iki oranında daha kazançlı çıkmıştı.⁶²

Şirket yetkilileri bu arada doğudan alımı yapılan ürünlerin nakliyesinde de sıkıntı yaşadıklarını fark etti. Gemiler ürünün alımı yapıncaya kadar beklemek zorunda kalıyordu. Her bir deniz seferi 2 yıl gibi uzun bir süre sürdüğü için bu vakit kaybı manasına gelmekteydi. Doğu’da İngiliz görevlilerin ürün alımı yaparak depolayacakları alanlara ihtiyaç vardı. Gemiler bu depolardan vakit kaybetmeden yüklemelerini yaparak yola çıkabilirdi. Bu amaçla belirlenen yerlerde yerel yetkililerden izin alarak depolar kurulmaya ve şirket çalışanları görevlendirilmeye başlanacağı yeni bir döneme girildi. Bu şirket çalışanları yerelde ticareti bitirmiş ve ürünü hazır hale getirmiş olacaktı. Bu amaçla yapılan girişimler sonucu yıllar içinde Kızıldeniz’de, Muscat’ta, Hindistan’ın batısı Surat’ta ve doğusu Masulipatam’da, Doğu Hint ve Baharat adalarının hemen hemen hepsinde hatta Japonya Hirado’da depolar kurulacağı bir büyüme dönemi yaşanacaktı.⁶³

Depolar aslında İngilizlerin ticari üsleriydi. Lakin ilerleyen yıllarda doğu’daki birçok bölgenin kolonileştirilmesinin ilk adımı olacaktı. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi yetkililerinin ticaretin başladığı bu ilk yıllarda koloniler kurma amacı yoktu. Onların amacı 2 yıldan fazla süren yolculukların kısaltılmasıydı. Bunun için depo kurma fikri akla en uygun hareketti. Doğu’daki yetkililer içinde bu anlaşılabilir bir durumdu. Onlarda ticaretten kazançlı çıktıklarını düşündükleri için daha fazla ürünün satılmasını sağlayacak fikirleri destekliyorlardı. Bu ticari üslerin kurulması ile birlikte buraların güvenliği de tartışma konusu oldu. Depoların kurulduğu yerler ancak o bölgedeki yerel yetkililerin izni alındıktan sonra faaliyete geçiyordu. Ama buraların korunmasının sorumluluğuna karışmıyorlardı. İlerleyen yıllarda bu üsler daha da gelişeceği için yerleşke adı altında anılmaya başlayacaktı. Böylece depoların kurulduğu alanlar İngilizlerin kontrolündeki topraklar haline gelecekti. Depolarda yerel tüccarlardan alınan ürünler gemilere yüklenmeyi bekledi. Bu arada hem depoların hem de bu ürünlerin güvenliği için şirket kendi özel güvenlik birimini kurdu. Bu da gelecekte şirketin özel ordusu adını alacak kadar büyüyecekti.⁶⁴ Kolonilerin işgali de bu özel orduların gücü sayesinde olacaktı.

İngiliz Doğu Hindistan şirketinin doğuda depolar kurması onun yeni bir döneme girmesini sağlıyordu. Daha önce gemilerle sefere çıkılıyor, limanlar dolaşılıp ürünler alınıyor

⁶² Ramkrishna Mukherjee, *The Rise and Fall of the East India Company*, Monthly Review Press, New York 1974, s. 393.

⁶³ Lawson, *The East India Company*, s. 26.

⁶⁴ Robins, *The Corporation That Changed the World*, s. 31.

ve gemi tamamen dolduktan sonra ülkeye geri dönülüyordu. Gidilen limanlarda istenen ürünlerin olmaması veya satıcılarla anlaşılabilmesi durumunda bu seferler daha uzun süre alıyordu. Gemilerin biran önce dolması amaçlandığı için tüccarların istediği fiyata rıza gösteriliyor ve yeterince pazarlıkta yapılamıyordu. Gemiler İngiltere'ye doğru yola çıktığında ise alıcı ve satıcı uzun bir süre daha birbirlerini görmüyorlardı. Lakin üslerin kurulması ve çalışanların istihdam edilmesi ile doğuda ilişkilerin gelişeceği bir döneme giriliyordu. Üsler için yerel liderlerden izin alınması gerektiği için bu aynı zamanda diplomatik bir girişim manasına gelmekteydi. Şirket artık dış dünyada yerel liderler ile görüşme yapıp beraber çalışacağı bir döneme giriyordu. Şirketin bu çalışması lehine olduğu gibi aleyhine de olabilir ve sıkıntılar çıkabilirdi. Portekiz başta olmak üzere diğer Avrupalı devletler de kendi üslerini çok daha önceleri kurduğu için bu liderler ile irtibat halindeydiler. Yerel liderler ile ilişkiler kadar Avrupalılarla ilişkiler de bu üslerin geleceği için önemliydi. İngilizlerin en önemli depolarından birisi olacak Hindistan'ın kuzey batı sahillerinde bulunan Surat'taki üs bölgesi Portekizlilerin kurduğu üslere oldukça yakındı. Goa, Calicut ve Diu'da Portekizlilerin üsleri vardı. Portekizlilerin İngilizlere karşı dostane bir tavır olmadığı gibi ticari rekabetten dolayı ilişkilerin rahatlıkla kötüleşebileceği bir ortam mevcuttu. Surat'ta kurulan depolar Baharat adaları ile yapılan ticarete İngilizlerin transfer noktası olduğu için önemliydi.⁶⁵ Hatta ticaret geliştikçe Surat bir merkez buluşma noktasına dönüşmeye de başlayacaktı. Surat için gerekli izin Babürlü imparatorluğundan alınması gerekliydi. Babürlüler, Surat'ın da içinde olduğu orta ve kuzey Hindistan'ı kontrollerinde tutmaktaydı. Şirket Surat için ilk defa doğu'nun önemli bir gücü ile temasa geçmişti. Babürlüler bir yüzyıl önce Hindistan'a kuzeyden girmişler ve İmparator Ekber (Akbar) döneminde Hindistan'ın %75'inde kontrolü ele geçirmişlerdi. İngilizler Müslüman olan Babürlülerin en güçlü dönemlerinde bile ülkede yaşayan Hinduların dini inançlarına karışmadıklarını fark etmişti. Babürlüler Hindistan'ı imparator adına vazife yapan çalışanlarının, yerel Hindu liderlerle beraber hareket etmesi ile yönetiyordu. Halktan toplanan vergiler de hanedanlığın bulunduğu Agra şehrine yollanıyordu. Bu sistemle Babürlü imparatorlar ülkeyi uzak bir noktadan yönetmeyi başarıyordu. Yerel Hinduları düzenli olarak ziyaret edenler sadece Babürlü vergi toplama memurlarıydı. Ayrıca nadiren bölgeye işi düşen diğer devlet görevlileri de vardı. Vergisini ödeyen Hindu halk ile başka bir temas olmadığı gibi Babürlü savunmasında hayatlarına devam ediyorlardı.⁶⁶

İngilizler kısa sürede Babürlü İmparatorluğu ile iyi ilişkiler geliştirmeleri gerektiğini öğrenmişti. Portekizliler onlardan önce bölgeye geldiği gibi imparatorlukla da iyi ilişkileri vardı. Portekizliler, Babürlülere İngilizlerin Avrupa'da küçük bir devlete sahip olduklarını ve barış içinde devam eden doğu ticaretini bozabileceklerini söylemişti. İngilizler hemen harekete geçti ve Babürlülere kendilerini tanıtmaya gayretine girdi. İngiliz Kraliyeti ile Babürlü İmparatorluğu arasında ilişki tesisini sağlamaya yönelik adımlar atıldı. Bu amaçla İngiliz Kralı 1. James 1608'de Babürlü Hükümdarı Cihangir'e William Hawkins'i elçi olarak yolladı.

⁶⁵ Lawson, *The East India Company*, s. 27.

⁶⁶ S. Wolpert, *A New History of India*. London 1989, s. 126-149.

İngilizlerin Babürlüler'den en önemli isteği kontrol ettikleri topraklarda kalıcı olarak depoların inşa edileceği üslere izin verilmesiydi. Ayrıca bu üs bölgelerinde rahatlıkla ticaret yapmak istiyorlardı. Hawkins, 1609 yılında Babürlü İmparatoru ile bir araya geldi. Kısa sürede onun iyi bir seçim olduğu ortaya çıktı. Doğu halkı ile devletleri hakkında yeterli bilgiye sahip olan ve Türkçe konuşabilen Hawkins, Babürlü imparatorlarının dili olan Türkçe lehçesi ile de konuşabilmişti. Bununla birlikte Portekizlilerin Babürlülerle yıllara dayalı iyi ilişkileri vardı ve İmparatorluğun bir anda İngiliz taraftarı olmasına imkan yoktu. İngilizlere izin verilmesi güçlü olduğunu düşündükleri Portekizlilerle ilişkilerin kötüleşmesine de sebep olabilirdi. Hawkins 2 yıl Agra'da kaldıktan sonra yanında burada tanışıp evlendiği eşi ile Hindistan'dan ayrıldı. Hawkins iyi ilişkiler kurmuş olsa da isteklerini kabul ettirememişti. O ayrıldıktan hemen sonra Surat'a ulaşan şirketin filosuna bölgede ticaret izni dahi verilmemişti.⁶⁷

İngilizler Surat'ın da olduğu kuzey batı Hindistan sahilleri boyunca ticaret yapmakta kararlıydı. Babürlüler gerekli izni vermese de onları durduracak derecede bölgede etkin olmadıkları gibi donanmaları da yoktu. 1613 yılında iki şirket gemisi Thomas Best komutasında Surat'a çok yakın bir sahile çıktı. Buradaki yerel Hintli tüccarlardan alacakları malları gemilerine yüklemeyi planlamışlardı. Bölgedeki Portekizlilerin ise buna izin vermeye niyeti yoktu. Portekiz donanmasına ait savaş gemileri ile İngiliz gemileri karşı karşıya geldiğinde Best onları geri çekilmeye mecbur edecek başarıyı göstermişti. Böylece bölgeden istenen ürünler alınarak gemilere yüklendi. 2 yıl sonra 1615'de aynı bölgede bu olayın bir benzeri daha yaşanmış ve Nicholas Downton komutasındaki İngiliz gemileri Portekizlilere ait büyük bir donanma gücünü yenmeyi başarmıştı. Bu iki olay Babürlüler üzerinde büyük etki yapmıştı. Avrupa'da bir güç mücadelesi olduğunu ve İngilizlerin Portekizlilerin dediği gibi etkisiz, küçük bir ülke olmadığını görmeye başlamışlardı. Belirtildiği üzere Babürlülerin deniz donanması yoktu. Hint okyanusunda kontrol vazifesini dostluk kurdukları Portekiz donanması aracılığı ile yapıyorlardı. Şayet İngiliz topları Portekiz toplarından üstünse imparatorun da bu gücü yanına alması gerektiği fikri gelişmişti. Nihayet Babürlüler 1613'de İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne topraklarında depolar inşa ederek üs kurmalarına ve ticaret yapmalarına izin verdi.⁶⁸ Bütün bu gelişmeler tarihin seyrini değiştirdi ve İngilizlerin doğuda başarıya ulaşmasını sağlayacak şartları oluşturdu. İngilizler doğu ile ticarete rakiplerinin aksine geç kalmamış ve bu yarışa onlarla aynı zamanda veya daha önce başlamış olsalardı, nasıl bir doğu coğrafyası ile karşılaşılırdı? sorusu sorulabilir. Bu durumda batı açısından iki seçenek yaşanması söz konusu olabilirdi. Birincisinde barış içinde Baharat adalarından ticaret yaparak zenginleşmek ki bu o dönem için zor bir durumdu. İkincisinde ise birbirleri ile daha kanlı mücadelelerin yapıldığı bir zaman aralığından söz edilebilirdi. Neticede aralarından birisi galip gelebilir ve yine ticareti kontrolü altına alırdı. Hindistan için ise muhtemelen değişen hiçbir şey olmazdı zira ülkedeki Babürlülerin güçlenme dönemi olmadığı gibi gün geçtikçe daha da zayıflayacak ve merkezi bir gücün olmadığı, birbiri ile dinsel ve ırksal mücadele içindeki ülke her zaman diliminde işgale hazır halde olacaktı. Yaşanan gelişmeler

⁶⁷ Lawson, *The East India Company*, s. 27.

⁶⁸ Lawson, *The East India Company*, s. 28.

nasıl olursa olsun tüm şartlar batının kalkınmasına, doğunun ise fakirleşmesine sebep olacak bir süreci meydana getiriyordu.

Babürlüler Surat'tan sonra İngilizlerin Ahmedabad ve Agra ile ticaret yapmalarına da izin verdi. Hindistan'ın doğu yakasında olan Masulipatam'a da 1614 yılında izin çıktı. 1618 yılında da Kral 1. James tarafından imparatora yollanan yeni elçi Sir Thomas Roe'yi kabul edildi. Roe ve Cihangir İngilizlerin Hindistan'da ticaret yapmasına imkan veren önemli bir anlaşma yaptı. Roe kendilerinin Portekiz ve Hollandalılar'dan ayrı bir güç olduğunu ve işgal planlarının olmadığını Cihangir'e ilettiler. Roe, şirket yetkililerine de bu Avrupalı güçlerle savaşmadan ticaret yapmalarını tavsiye etti. Savaşın olmadığı bir ortam şirket için daha fazla kazanç demektir. Aslında öyle de oldu zira 1625 yılına kadar sadece Surat'tan 220 bin parça tekstil ürünü Avrupa'ya taşındı.⁶⁹ İmparator Cihangir İngiliz Kralı James'e yollanmak üzere birde mektup hazırlatmıştı. Bu mektupta İngilizler imparatorluğun küçük yardımcısı olarak tanınmış ve yeni bir arkadaşlık döneminin başladığına işaret edilmişti.⁷⁰ İngilizlerin doğu ticaretindeki başarılarının altında yatan bir sebepte Babürlü İmparatorluğunu da anlamaya teşvik edebilirdi. Babürlülerin Hindistan'daki yönetimi sadece vergi toplayan memurlar seviyesinde olduğu için ülke İngilizlerin ilk önce ticari üsler kurmasına, sonra ise bu üsleri yerleşkelere çevirmesine izin verecekti. Nihayetinde ise ülkenin aslında savunmasız olduğunu gören İngilizler şirketleri ile Hindistan'ı bölge bölge işgal edecekti. 1858'de Babürlü İmparatorluğunun son kalesi olan Delhi alındığında ise İngilizler kendilerine küçük yardımcı denmesinin intikamını almış olacaktı.

Londra'daki iş adamları mutluydu zira kuzey batı Hindistan bölgesi Surat'ta kalıcı olarak kendilerine verilen topraklarda üslerini kuracak ve ticaret yapabileceklerdi. Gerek Surat bölgesi gerekse Baharat adaları ile ticaret için önemli bir kazanım elde edilmişti. Bunda onların diplomatik uğraşları kadar gemileri ve toplarının da büyük katkısı olmuştu. Surat'ın faaliyete geçmesi şirketin kazancını da artırmıştı. Ticaret ağı geliştikçe Surat gibi yeni yerlere ihtiyaç da artmıştı. Nihayet 1622'de Basra körfezi Ormuz'da yeni bir ticaret üssü faaliyete geçti. Böylece şirketin gemileri ve yerel İranlı liderlerin girişimi ile körfez bölgesinde Portekizlilerin varlığına son verilmiş oldu.⁷¹ 1626'da İngilizler Portekizlilerin Bombay'daki üssünü de saldırmıştı. Nihayet bölgede gün geçtikçe zayıflayan Portekizliler İngilizlerle 1635 yılında Goa'da kalıcı bir barış anlaşması yaptı. Portekizliler İngilizlere Macao'ya kadar uzanan bir coğrafi alanda ticaret izni vermeyi kabul etmişti. Anlaşma sayesinde Madras'ta 1639'da bir İngiliz üssü kurulmasının önünde de engel kalmamıştı. Hindistan'daki bir diğer önemli ticaret merkezi olan Portekizlilerin Bombay'daki ticaret üssü'nde 1668 yılında Portekizli Catherine of Braganza ile evlenen İngiliz Kralı 2. Charles'a hediye olarak verilmişti. Kral Bombay'ı İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne önemli miktarda borç para ve yıllık kira ücreti karşılığı vermişti.⁷² İngilizlerin Baharat adalarından soyutlanması ve Hindistan ana karası ile ticarete karar

⁶⁹ Robins, *The Corporation That Changed the World*, s. 46.

⁷⁰ G. Birdwood and Sir W. Foster, *East India Company Letter-Book 1600-1619*, London 1892, s. 479.

⁷¹ Lawson, *The East India Company*, s. 28.

⁷² Robins, *The Corporation That Changed the World*, s. 47.

kılınması şirketin geleceği için büyük öneme sahip olmuştu. Kraliçenin şirkete izin vermesi ile başlayan süreçte Baharat adaları iş adamları için önemli kazançlar sağlamıştı. Bu kazanç Hindistan sayesinde daha da artacaktı.

Şirket 1601-1612 arasında 517 bin 784 Pound'luk yatırıma karşılık %155'lik bir getiri sağlamıştı. Şirketin sadece üçüncü seferinde taşınan karanfilden %200'den fazla kazanç elde edilmişti. 1613-1623 arasında ise Doğu'daki mücadele sürecinde kazanç azalmıştı. Bu dönemde 418 bin 691 Pound'luk yatırıma karşı %87 kazanç elde edilmişti.⁷³ Doğulular batıların lehine olan bu kazançlı ticaretin farkında değildi. Doğulular dünyanın diğer yakasında olup bitenler hakkında hiçbir bilgiye sahip olmamasının verdiği dezavantaj ile değerli ürününü inanılmaz derecede ucuza satıyordu. Doğu bu ticaretten ilk aşamada iki yönlü olarak zarar etmişti. İlk olarak ticaret için kendisine sunulan gümüş veya altın külçelere batıdaki değerinden çok daha fazla olan 4-5 katı gibi fazla değer biçilmişti. İkinci olarak ise kendi iş gücü ve emeği ile ürettiği baharatı batıdaki değerinden onlarca kat aşağıda satarak zarar etmişti. Bu yönü ile 17. yüzyılda doğulular bilgisizliklerinin kurbanı olduğu için anlayışla karşılanabilirken batıların ise söz konusu doğu ticareti olduğunda karşılarındaki insanları inanılmaz şekilde sömürdükleri görülmekteydi. Avrupalıların kendi aralarındaki mücadelesine rağmen yüksek kazanç devam etmekteydi. İngiliz Doğu Hindistan Şirketini gelecekte nelerin beklediği sadece onun değil İngiltere'nin de kaderi için önemliydi. Kraliyet tarafından yönetilen ülke Parlamenter sisteme geçeceği bir iç savaşa sahne olacak ve ülkede birçok şey değişecekti. Bundan dolayı ilerleyen yıllarda şirketin geleceğini sadece dış güçler değil kendi iç hesaplaşması da belirledi.

Sonuç

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi doğu ile ticarete İngiliz devletini temsil etmişti. İngilizler doğu'ya orduları veya donanmaları ile değil Londralı tüccarların kurduğu özel bir teşebbüs ile gitmişlerdi. Vasco Da Gama'nın Portekiz adına yeni doğu ticaret yolunu 1498'de bulmasından yüz yıl sonra 1601'de İngilizler bu geç kalınmış yarışa katılmıştı. İngilizler bu yarışa geç katıldıkları gibi Hollanda'nın da kendilerini geçmesine sebep olacak kadar da fırsatları iyi değerlendirememişti. Portekiz ve Hollanda'nın devlet gücü ile hareket ettikleri bu yarışta İngiliz iş adamları kraliyet desteği beklerken vakit kaybetmişti. Lakin onların Portekiz ve Hollanda tarafından özellikle Baharat adaları ile ticarete engellenmesi rotalarını Hindistan'a çevirmelerine sebebiyet vermiş buda onların aslında daha da başarılı olacağı yeni bir dönemi başlatmıştı.

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi hissedarlara sahip özel yapısı ile devlet desteği alan Portekizlileri ve Hollandalıları yenmeyi başarmıştı. Böylece dünya üzerinde ilk defa bir özel şirket inanılmaz derecede önem kazanmış ve gelecekte ticari üsler kurduğu Hindistan'a hükmedecek kadar güçlenmişti. Londralı iş adamları başta olmak üzere İngiliz zenginler tüm gayretlerine rağmen devletlerinden yeterli desteği alamazlar da veya başka bir deyişle

⁷³ Chaudhuri, *The English East India Company*, s. 22; Keay, *The Honourable Company*, s. 113.

İngiltere bu desteği sağlayamayacak kadar ekonomik yetersizlik içinde olsa da özel teşebbüs ruhu doğu ile ticarete başarıya ulaşmıştı. Onların bu başarısı ülkeleri adına da bir kazanç olmuş ve İngiltere'nin daha da kalkınmasını sağlamıştı. Bu çalışma İngiliz Doğu Hindistan şirketinin hissedarlı yapısına rağmen diğer Avrupalı devletler ile hangi şartlarda mücadele ettiğini ve ticari üsler kurarak nasıl ticaretini geliştirdiğini ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

Çalışma İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin doğunun kazançlı ticaretinden pay sahibi olmak isteyen İngiliz iş adamlarının gayretli çalışmalarını ortaya çıkarmaya çalıştığı gibi devlet destekli olmasına rağmen Portekizliler ile Hollandalıların başarısızlıklarını da ortaya koymaktadır. İngilizlerin tüm mal varlıklarını bu önemli ticarete yatıran insanlar olarak başarısızlığı kabullenmedikleri ve bu inançla çalıştıkları görülmektedir. Portekiz'in ise tüm doğuda hakim olma stratejisine kaynaklarını yetiremediği ve bu yarıştan çekilmek zorunda kaldığı görülmektedir. Hollandalıların ise tam tersi bir şekilde sadece Baharat adalarına ve baharat ticaretine yöneldikleri ve aynı başarıyı doğunun diğer ticari ürünlerinin alım satımında gösteremediği için başarısız olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle Portekizli yetkililerin aç gözlülüklerinin, Hollandalı şirket yetkililerinin de dar ufuklu hareket etmelerinden dolayı tarihin kendilerine sunduğu bu altın fırsatı kaçırdıkları değerlendirilmektedir. İngilizler bu mücadelenin kazanan tarafı olarak günümüzün en önemli ülkelerinden birisine sahip olmuşlardır. Doğu ile ticaretin dünyadaki tüm dengeleri önemli ölçüde değiştirecek finansal gücü batıya sunmuş olması, önemli bir oyuncu olan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin daha detaylı olarak çalışılmasını gerektirmektedir.

Kaynakça

- (Auber, 1826): AUBER, Peter. *An Analysis of the Constitution of the East India Company and of the Laws Passed by Parliament for the Government of Their Affairs at Home and Abroad to Which is Prefixed, A Brief History of the Company, and of the Rise and Progress of the British Power in India*, Kingsbury, Parbury and Allen, London 1826.
- (Bayur, 1950): BAYUR, Yusuf Hikmet. *Hindistan Tarihi, Nadir Şah Avşar'ın Akımından Bağımsızlık ve Cumhuriyete Kadar (1737- 1949)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1950.
- (Bayur, 1987): BAYUR, Yusuf Hikmet. *Hindistan Tarihi*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1987, Cilt: III.
- (Birdwood – Foster, 1892): BIRDWOOD, G. and Foster, Sir W. *East India Company Letter-Book 1600-1619*, London 1892.
- (Bowen, 1981): BOWEN, M. *Empiricism and Geographical Thought: From Francis Bacon to Alexander von Humboldt*, Cambridge 1981.
- (Boxer, 1980): BOXER, C. R. *Portuguese India in the Mid-seventeenth Century*, Delhi 1980.
- (Bulut, 2012): BULUT, Yücel. "Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones". *İstanbul University Journal of Sociology*, 3, İstanbul 2012, s. 71-106.
- (Chaudhuri, 1965): CHAUDHURI, K. N. *The English East India Company: The Study of an Early Joint-Stock Company*, London 1965.
- (Company Records, 1621): COMPANY RECORDS, *The Laws and Standing Orders of the East India Company*, London 1621.
- (Doğan ve Erdoğan, 2017): Doğan O., Erdoğan A. "XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2017, 16 (3), s. 839-847.
- (Çöhçe, 2006): ÇÖHÇE, Salim. "Türk İstiklal Mücadelesi ve Hindistan", *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri 31 Ekim-1 Kasım 2002*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- (Erçin, 2017): ERÇİN, Abdülkadir, "İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri (1600-1858)", *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, 2017, s. 111-133.
- (Erinç, 1998): SIRRI, Erinç, "Hindistan Maddesi", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, c. XVIII.
- (Furber, 2004): FURBER, Holden, 'Rival Empires of Trade 1600–1800', *Maritime India*, Oxford University Press, New Delhi 2004.
- (Guy, 1988): GUY, J. *Tudor England*, Oxford 1988.
- (Hall, 1996): HALL, Richard. *Empires of the Monsoon*, Harper Collins, London 1996.
- (Hobhouse, 1999): HOBHOUSE, Henry. *Seeds of Change: Six Plants that Transformed Mankind*, Papermac, London 1999.

- (Keay, 1993): KEAY, J. *The Honourable Company: A History of the English East India Company*, Harper Collins Publishers, London 1993.
- (Kulke-Rothermund, 2001): KULKE Hermann - ROTHERMUND Dietmar. *Hindistan Tarihi*, (Çev. Müfit Günay), İmge Kitabevi, Ankara 2001.
- (Lawson, 2013): LAWSON, Philip. *The East India Company: A History*, Routledge, London 2013.
- (Madden, 1985-1987): MADDEN, F. W. and Fieldhouse, D. K. *Select Documents on the Constitutional History of the British Empire and Commonwealth*, vols. I-III, Connecticut and New York 1985-1987.
- (Maddison, 2001): MADDISON, Angus. *The World Economy*, OECD, Paris 2001.
- (Milton, 1999): MILTON, Giles. *Nathaniel's Nutmeg*, Hodder & Stoughton, London 1999,
- (Mukherjee, 1974): MUKHERJEE, Ramkrishna. *The Rise and Fall of the East India Company*, Monthly Review Press, New York 1974.
- (Özcan, 2000): Özcan, A. "İngiliz Sömürgeciliği", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, C. 22.
- (Parry, 1981): PARRY, J. *The Age of Reconnaissance: Discovery, Exploration and Settlement 1450 to 1650*, California 1981.
- (Prakash, 2000): PRAKASH, Om. *European Commercial Enterprise in Pre-Colonial India*, Cambridge University Press, New Delhi 2000.
- (Robins, 2012): ROBINS, Nick. *The Corporation That Changed the World: How the East India Company Shaped the Modern Multinational*, Pluto Press, London 2012.
- (Schama, 1987): SCHAMA, S. *An Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age*, New York 1987.
- (Scammell, 1989): SCAMMELL, G. V. *The First Imperial Age: European Overseas Expansion c. 1400-1715*, London 1989.
- (Sutton, 2000): SUTTON, Jean. *Lords of the East*, Conway Maritime Press, London 2000.
- (Stevens, 1886): STEVENS, H. *The Dawn of British Trade to the East Indies as Recorded in the Court Minutes of the East India Company, 1599-1603*, London 1886.
- (Williamson, 1961): WILLIAMSON, J. A. *A Short History of British Expansion: The Old Colonial Empire*, London 1961.
- (Wrigley, 1989): WRIGLEY, E. A. and Schofield, R.S. *The Population History of England*, Cambridge 1989.
- (Yüksel, 2010): YÜKSEL, H. "Türk Devriminin Hindistan ve İran'daki Yansımaları". *Akademik Bakış*, 2010, Cilt 3, Sayı 6.

Makalenin Geliş Tarihi: 5 Ağustos 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 28 Aralık 2020

**BRIAND-KELLOGG PAKTI ETRAFINDA
DÜNYADA BARIŞI TESİS ETME ÇABALARI VE TÜRKİYE
PEACEBUILDING EFFORTS WITH BRIAND-KELLOGG PACT AND TURKEY**

*Erdem Karaca**

Öz

Uzun zamandan beridir dış politika aracı olarak devletlerin başvurduğu güç kullanma yetkisi/keyfiyeti, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte uluslararası sistemi tehdit eder bir seviyeye ulaşmıştır. Söz konusu durum, kuvvete başvurma olgusunun zayıflatılması için devletler arası teşkilatlanmalar aracılığıyla genel bir iradenin varlığını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, 1919 yılında kurulan Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam), konuyu gündemine alarak, saldırgan bir devlete karşı ortak yaptırımlar belirlenmiştir. Bir süre sonra Fransa ve ABD dışişleri bakanlarının girişimleri sonucunda imzalanan Briand-Kellogg Paktı (1928) ile de, savunma haricinde her türlü savaş hali yasaklanmış, hor görülmüştür. Briand-Kellogg Paktı'na 1928 yılı bitmeden Sovyet Rusya dâhil 46 devlet iştirak etmiştir. Aynı yıl içerisinde, "Pakta katılmanın Türkiye'nin ulusal çıkarlarına uygun düştüğü" yönündeki irade sonucunda Türkiye de imzacılar arasında yer almıştır. Ancak ilerleyen dönemde, Milletler Cemiyeti'nin etkisizliği, Japonya, Almaya ve İtalya'nın yayılmacı tutumları gerçekleştirilmek istenen barış çabalarını kâğıt üzerinde bırakmaya başlamıştır. Söz konusu gelişmeler, arşiv kaynakları, resmi yayınlar, telif-tetkik eserler, ulusal ve yabancı basın incelenerek anlaşılmaya/anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Briand-Kellogg Paktı, ABD, Fransa, Türkiye, 1928.*

* Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis/TÜRKİYE; ORCID: 0000-0003-3075-3989

Abstract

The power/arbitrary power that the states have employed as a means of foreign policy instrument has reached a level that threatens the international system with the First World War. This situation makes the existence of a general will through the interstate organizations a current issue in order to weaken the phenomena of using force. In this context, the League of Nations, which was founded in 1919, brought the issue to the agenda and identified common sanctions against an aggressive state. The Briand-Kellogg Pact (1928), which was signed as a result of the efforts of the French and US foreign ministers after a while, banned all kinds of wars except for the defence. Before the end of 1928, 46 states, including Soviet Russia, participated in the Briand-Kellogg Pact. In the same year, Turkey was among the signatories as a result of the will which claims that "Turkey's joining the Pact corresponds to the national interests" However, the ineffectiveness of the League of Nations and the expansionist attitudes of Japan, Germany and Italy began to leave the peace efforts on paper. In this study, these developments, archive sources, official publications, copyrighted and critical works, the national and foreign press have been examined and analysed.

Keywords: *Briand-Kellogg Pact, US, France, Turkey, 1928.*

Giriş

19. yüzyıla kadar dönemin büyük devletleri tarafından belirlenen asker kullanma ve kuvvete başvurma olgusu; egemenliğin gereğinden dolayı oluşmuş bir hak, bir zorunluluk halini almıştır. Bu durumu kullanan devletler, birbirlerine karşı güç dengesi oluşturmak için sık sık askeri müdahalelere başvurmuşlardır. 19. yüzyıl boyunca yaşanan bu düzen bozucu davranışlar, devletler arası çeşitli uyuşmazlıkları ve menfaat çatışmalarını beraberinde getirmiştir. 20. yüzyıl başlarına kadar devletlerin başvurabileceği meşru bir dış politika aracı olan güç kullanma yetkisi, Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası sistemi tehdit eder hale gelen bir olgu olmuştur. Bu nedenle, kuvvete başvurma olgusunun zayıflatılması mevzuu, devletler arası teşkilatlanmalar aracılığıyla genel bir iradenin varlığına dayandırılma zorunluluğunu gündeme getirmiştir.¹

"Hükümet insanlar için tesis edilmiştir. İnsanlar hükümet için yaratılmamıştır." Bu bağlamda Hükümetin başlıca vazifesi; *"insanı korumak ve bireye yardımcı olmak"* şeklinde de ele alınır olmuştur. Oysa yönetimlerin, insanları askeri hizmete alıp, bu hizmeti diğer memleketteki insanların imhasına veya onların özgürlüklerini kısıtlamaya yönelik kullanması, bahsi geçen kuralın ihlaline sebebiyet vermekteydi. Bu nedendir ki, askeri fedakârlığın; insanlık için özgür bir ortama, gelişme ve ilerleme konularına/hususlarına bağlamanın daha doğru olacağı fikri savunulmaya başlanmıştır.²

¹ Levent Ersin Orallı, "Uluslararası Hukukta ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu", *TESAM Akademi Dergisi*, S. 1, Bursa, 2014, s. 104-105.; "Kuvvet kullanma denildiği zaman, savaş gibi en geniş çaplı ve yoğun olan kuvvet kullanma yollarından, abluka, ambargo, bombardıman gibi sınırlı zararlar karşılık yollarına; geniş çaplı ya da sınırlı da olabilen değişik nedenlerle karışma yollarından kuvvete başvurma yasağının hukuka uygun bir istisnasını oluşturan meşru savunma durumlarına kadar tüm yollar anlaşılmaktadır." Bkz. Fatih Tosun, "Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma ve Karışma Kavramlarının Değişen Anlamı", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 5, S. 9, İstanbul, 2009, s. 90.

² Albert Einstein'ın yaklaşımı. Bkz. *BCA*, 030.10.228.532.9, 02.02.1932, s. 2.

Oysa insanoğlu, tarih sahnesine çıktığı günden bu yana uluslararası problemlerin çözüme kavuşturulması noktasında savaşmayı bir yöntem olarak tercih etmiştir. Zaman içerisinde, savaşların meydana getirmiş olduğu zararlar ve bu duruma karşı gelişen uluslararası hukuk kuralları, çözüm yöntemlerinde savaşın tek yol olmadığının anlaşılmasını sağlamış ve bunun sonucunda, meydana gelen meseleler karşısında savaşmak yerine diplomatik yöntemler kendini göstermeye başlamıştır. Böylece diplomasi, bir süre sonra ulusal bir güç halini almıştır. Ne var ki, alınan önlemlere rağmen savaşa başvurma/kuvvet kullanma yöntemi Birleşmiş Milletler (BM) teşkilatının kuruluşuna dek yasaklanamamıştır.³

Silahlı güce başvurma mevzuuyla ilgili olarak, 1899 ve 1907 yıllarında gerçekleştirilen Haag konferanslarında, savaşın hukuki boyutları belirlenmeye çalışılmış, Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinden sonra da “*savaş kavramı*” milletler hukukundan tamamen çıkarılmaya çalışılmıştır.⁴

Büyük Savaş'ın bitişini sağlayan ateşkes antlaşmalarının yapılmasından sonra “*savaşın galiplerine*”, yeni dünya düzenini ortaya koymak ve bunu arzuladıkları gibi şekillendirme görevi düşmüştür. Ancak, daha silahların sesi susmadan, farklı ülkelerden ve etnik gruplardan çeşitli talepler yükselmeye başlamıştır. Bu noktada, altı ay (Ocak-Haziran 1919) boyunca görüşmeler yapıldığı Paris şehri; dünyanın hem hükümet merkezi, hem temyiz mahkemesi, hem de parlamentosu olmuştur. Şehirde gerçekleşen Barış Konferansı ise, hem tüm korkuların ve umutların odak noktası, hem de savaş sonrası çıkan tüm seslerin kavşak noktası haline gelmiştir.⁵

Yeni Barış Düzeni Kurma Girişimleri

Birinci Dünya Savaşı süresince silah altına alınan Fransızların %10'u, Almanların %9,8'i, İtalyanların %9,5'i ve İngilizlerin %5'i hayatını kaybetmiştir.⁶ Kayıpların büyüklüğüne

³ Suat Dönmez, “Kuvvet Kullanma Kapsamında Ön Alıcı ve Önleyici Saldırı Kavramları”, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 3, Tekirdağ, 2017, s. 8.

⁴ 1919 yılında kurulmuş olan Cemiyet-i Akvam'da (Milletler Cemiyeti), saldırgan bir devlete yönelik ortak yaptırımlar belirlenmiş, 1928 yılında imzalanan Briand-Kellogg Paktı ile de, savunma dışındaki her türlü savaş şekli yasaklanmış, hor görülmüştür. Bkz. Ali Servet Öncü, Oğuzhan Ekinci, “İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman-Rus Paktı”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 18, S. 2 (182), Ankara, 2014, s. 242-243.

⁵ Paris sürecinde ortaya çıkan talepler çoğunlukla birbirleriyle çelişen ve tarafların tümünü birden tatmin etmenin imkânsızlığını gösterir mahiyetteydi. Margaret Macmillan'ın “*Paris 1919: Dünyayı Değiştiren Altı Ay*” başlıklı eserinde büyük bir ustalıkla tasvir ettiği gibi; “*barış konferansının düzenlendiği Paris şehri adeta 1919 yılında dünyanın başkenti gibidir.*” “*Dört Büyükler*” olarak adlandırılan İngiltere (Başbakan David Lloyd George), Fransa (Başbakan Georges Clemenceau), İtalya (Başbakan Vittorio Emanuele Orlando) ve ABD (Başkan Woodrow Wilson) liderlerinin etkileri görüşmelerin/toplantıların başından sonuna kadar ağırlığını ve etkisini korumuştur. Yanı sıra, görüşmeler Avrupa dışına çıkarak Uzak Doğu, Afrika veya Orta Doğu gibi alanlara kaydıığında, tarafların farklılaşması gerekirken, yine de son söz söyleme yetkisi bu dört devletle sınırlı kalmıştır. Bkz. Ali Erhan Ertan, Tefik Orçun Özgün, “I. Dünya Savaşı'nın Ardından Yenidünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 20, S. 3, Ankara, 2016, s. 553-555.

⁶ Metin Aydoğan, *Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye*, C. I, 4. Basım, Kum Saati Yay., İstanbul, 2002, s. 166.; ABD, 50.000 kadar askerini kaybederken, 1.4 milyon askerini kaybeden Fransa en büyük kaybı veren ülke olmuştur. Almanya, ABD'nin de desteğiyle savaştaki üstünlüğünü kaybedince gizli tüm antlaşmaları ifşa etmiştir. Tam bir güvensizlik ortamı oluşmuştur. Bu fırsatı değerlendiren ABD hem liderlik vasfını hem de

bakıldığında, silahların azaltılması gerektiği halde, büyük devletler, yakında yeni bir savaşın çıkma olasılığını düşünerek silahlanmaya daha da hız vermişlerdir. Diğer taraftan, Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup devletlerde işsizlik had safhaya ulaşmıştır. Ortaya çıkan siyasi ve ekonomik olaylar ise yeni bir savaşın kapıda olduğu izlenimini uyandırmıştır. Bütün bu gelişmeler, 'savaşın büyük devletlerin girişimleriyle önlenebileceği' tezini ortaya çıkarmıştır.⁷

"Dört Büyükler", öncelikle, kararlı bir biçimde galip gelen devletlerin taleplerini ve endişelerini dile getirmişlerdir. Savaş sonrası, Almanya'nın/Almanların hamlelerinin ve geleceği/ileriye dönük gizli niyetlerinin olabildiğince önüne geçmek için çaba sarf etmişlerdir.⁸ Böylece, kapsamı ve içeriği ne kadar tartışmalı da olsa, savaşın yol açtığı büyük kayıplar barış çabalarını hızlandırmış, uluslararası iş birliğini ilerleterek barış ve güvenliği muhafaza etme eğilimlerini ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla ilk olarak Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Milletler Cemiyeti Misakı çerçevesinde Cemiyetin genel amacı; uluslararası barış ve güvenliği muhafaza etmek ve uluslararası işbirliğini ilerletmek şeklinde belirlenmiştir. Daha özel olarak Misak, devletlere uyuşmazlıkları sulh yoluyla çözme ve bu yollar tüketilinceye kadar savaşa başvurmama konusunda yükümlülükler getirmiştir. Geliştirilen sistemde, kuvvet kullanmaya ilişkin diğer bir önemli nokta ise, tecavüz savaşlarının yasaklanmış olmasıydı. Misakın 10. Maddesine göre; üye devletler birbirlerinin ülke bütünlüğüne, siyasi bağımsızlığına saygı göstermek ve hukuken onu garanti etmek zorundaydı. Böylece o dönemde, pratikte askeri yöntemlerle ülke kazanımının/ele geçirmenin artık hukuken kabul edilmemesi sağlanmıştır. Milletler Cemiyeti sisteminin eksiklerini kapatmak üzere Cenevre Protokolü (1924), Locarno Antlaşması ve Ren Misakı (1925) gibi düzenlemeler, ya onaylanmadıklarından ya da sadece bir bölgenin güvenliğini esas aldıklarından evrensel anlamda kuvvet kullanımının sınırlanmasında etkisiz kalmıştır.⁹

Savaşta ağır fatura ödeyen Fransa, korunma amaçlı ve Almanya tehdidine karşı sınır güvenliğini güvence altına almak maksadıyla¹⁰, 1920'lerin başında yeni bir barış düzeninin

dünya hâkimiyeti olma arzusuna oldukça yaklaşmıştır. ABD "dünya barışını" sağlama adı altında gizli antlaşmaları geçersiz saymıştır. Amerika için deniz ticareti çok önem arz etmekteydi ve savaşa girme sebebi de Almanya'nın bu ticaretine yönelik olan tehdidi olmuştur. Wilson İlkeleri ile birlikte ABD kendi çıkar ve menfaat politikasına bir adım daha yaklaşmıştır. Bkz. Meral Halifeoğlu, *1914-1945 Yılları Arası Türk-Amerikan İlişkileri*, Fırat Üni. SBE Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2012, s. 101-106.

⁷ Coşkun Üçok, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1978, s. 237-238.

⁸ Alman meselesinin ele alınışı üç temel konu "ceza, önleme ve ödeme" şeklinde formülize edilmiştir. Yabancı kaynaklarda 3P (Punishment&Prevention&Payment) olarak ortaya konan bu hususların geneli üzerinde tüm taraflar ortak görüşe sahipti. Bkz. Ertan, Özgün, "I. Dünya Savaşı'nın Ardından Yenidünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı", s. 551, 563.

⁹ Fatih Tosun, "Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma ve Karışma Kavramlarının Değişen Anlamı", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 5, S. 9, İstanbul, 2009, s. 93-94.

¹⁰ Nilüfer Karabulut, *İki Savaş Arası Dönemde Silahsızlanma Konferansları ve Türkiye (1923-1939)*, İstanbul Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 29.; Birinci Dünya Savaşı'nı müteakip; 1919 Versailles Antlaşması ile barış sağlanmış olmasına rağmen, Avrupa'nın siyasi yaşantısında gerçek ve sürekli bir durulma sağlanmadığından büyük bir kararsızlık havası esmiştir. Almanya, ilk günden itibaren Versailles Antlaşması'nın kendisini bağlayan hükümlerinden kurtulmak için çalışmalara başlamıştır. Bu durum, başta Fransa olmak üzere savaştan galip çıkan diğer devletleri endişeye düşürmüştür. Versailles Antlaşması'nın hemen ardından güvenlik açısından bu kaygıyı giderebilmek ve Almanya'yı

oluşturulması için devletler arasında zincirleme bir sözleşme yapılmasını teklif etmiştir. Böylelikle Avrupa'daki istikrarsızlık ve güven problemlerinin aşılması amaçlanmıştır. 5 Ekim 1925 tarihinde İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya devletleri, İsviçre'nin Locarno kasabasında bu niyetle bir araya gelmişlerdir. 16 Ekim 1925 tarihinde sona eren bir dizi toplantı vasıtasıyla, taraf devletler arasındaki sorunların ya da uyuşmazlıkların diplomasi yoluyla dostane bir şekilde çözüme kavuşturulması amaçlanmıştır. Genel bir ifadeyle Locarno antlaşmaları (Locarno ruhu) ile, Avrupa'da kalıcı barış sağlanarak, devletler arası savaş bir çözüm aracı olmaktan çıkarılmak istenmiştir. En nihayetinde, 1 Aralık 1925 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı binasında basına açık bir şekilde antlaşmalar imzalanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası barış ortamı, büyük oranda bu antlaşmalar ile sağlanabilmiştir. Nitekim, devletler arasındaki sorunların barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması için hakemlik antlaşması, uzlaştırma komisyonu, Uluslararası Daimi Adalet Divanı gibi hukuki ve yargısal yöntemlerin kullanılması bu antlaşmalar sayesinde karar altına alınmıştır.¹¹

Bu adımların atılmasında bilhassa Fransa Dışişleri Bakanı Aristede Briand, İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain, ABD Dışişleri Bakanı Frank Billings Kellogg ve Almanya Dışişleri Bakanı Gustav Stresemann'ın iki savaş arası dönemde ortaya koydukları diplomatik faaliyetler ön plana çıkmıştır. Öyle ki, dünya barışını gerçekleştirmek için attıkları adımlardan dolayı Chamberlain'e (1925), Briand ve Stresemann'a (1926) ve Kellogg'a (1929) Nobel Barış Ödülü verilmesi uygun görülmüştür.¹²

Briand-Kellogg Pakti'nin da içinde bulunduğu Locarno Dönemi (1925-1930), dünya tarihinin hem ikinci dönemi, hem de barış dönemi olarak tanımlanmıştır. Bu barış süreci iki temel sorunun çözüme kavuşmasıyla başlamıştır. Bu sorunlardan biri Dawes Planı ile düzene giren tamirat borçları sorunu, diğeri ise Locarno ile çözüme kavuşan Fransa'nın güvenlik problemiydi. Dawes Planı ile Almanya'nın ödemesi gereken borç miktarı, yıllara bölünerek düzenlenmeye çalışılmış, aynı zamanda Fransa'nın işgali altında bulunan Ruhr bölgesi boşaltılıp Almanya'ya geri verilme kararı alınmıştı.¹³ Ancak, Fransa'nın Almanya'yı güçsüz bırakmak için yürüttüğü tamirat borçları politikası nedeni ile gerginleşen Fransa-Almanya ilişkileri, 16 Ekim 1925'te imzalanan Locarno antlaşmaları ile normal bir seyir izleme sürecine girmiştir. Locarno Antlaşması'yla birlikte Almanya yeniden milletlerarası iş birliğine dâhil edilmiştir. Bu bakımdan Locarno Dönemi iki savaş arası dönemde önemli bir yer tutmuş ve

zayıf/etkisiz tutmak için izlenen Tamirat Borçları politikası dolayısıyla, Almanya'ya karşı bir ittifaklar sistemi kurulmak istenmiştir. Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitapevi Yay., Ankara, 2014, s. 521-522.

¹¹ İsmail Şahin, Ersin Müezzinoğlu, "Locarno ve Musul Kışkıncında Türk Dış Politikası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 4, İstanbul, 2016, s. 652-654.

¹² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Yay., İstanbul, 2018, s. 127-129.

¹³ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 32-33.; Konferansa iştirak eden ülkeleri savaştan korumak ve söz konusu ülkeler arasında çıkacak her türlü anlaşmazlığı barış yoluyla çözebilmek gayesiyle yapılan bu antlaşmalara göre: "1-Almanya, batı sınırlarının, yani Fransa ve Belçika sınırlarının kesin ve sürekli olduğunu kabul etmiştir. Bu konuda bir anlaşmazlık çıkarsa kuvvete başvurulmayacak, sorun Milletler Cemiyeti'ne götürülecektir. İngiltere ve İtalya da bu statünün kefil olacaklardır. 2-Bütün anlaşmazlıklar barış yoluyla çözümlenecektir. 3-Bu Antlaşma; Almanya, Milletler Cemiyeti'ne üye olur olmaz yürürlüğe girecektir." Bkz. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1995, s. 525-526.

Almanya'nın 1926 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olarak kabul edilmesi Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'ı çok memnun etmiştir. Bu memnuniyet üzerine Briand, “*Biz Locarno'da Avrupa'ya konuştuk. Bu öğrenilmesi gereken yeni bir dildir.*”¹⁴ diyerek, var olan uluslararası problemlerin ortak bir çaba/söylemle çözülebileceğinin önemini belirtmiş ve bu dilin bütün devletler tarafından öğrenilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Locarno dışında, Avrupa'da barış ortamını geliştirecek bir diğer önemli adım da, tarafların bir araya gelmesini sağlayan Cenevre Konferansı idi. Konferansta, uluslararası silah ticareti ve silahlanmanın yanı sıra zehirli gazların kullanımının yasaklanması hususuna da yer verilmiştir. 1921 yılında Washington'da başarısızlıkla sonuçlanan deniz altı kimyasal silah taşıyıcılığının yasaklanması girişiminden sonra, kimyasal ve biyolojik silahların kontrolü meselesi ilk kez Milletler Cemiyeti gündemi içerisinde yer almış ve bu girişimler “*Boğucu, Zehirli ve Diğer Gazlarla Bakteriyolojik Metotların Savaşta Kullanılmasının Yasaklanmasına İlişkin Protokol*” kapsamında Cenevre Protokolü adıyla 17 Haziran 1925 tarihinde imzalanmıştır. Protokol 1928 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye başlangıçta tarafsızlık politikası gütse de, sonradan Cenevre Protokolü'nü imzalayan ülkeler arasında yer almıştır.¹⁵

Söz konusu protokol, her ne kadar milletlerarası anlaşmazlıkların barış yoluyla çözülmesi noktasında önemli bir adım olsa da, varılan anlaşmaların denetlenememesi ve yasaklanmasına karar verilen maddelerin üretiminde herhangi bir kısıtlamaya gidilmemesinden dolayı yetersiz kalmıştır.¹⁶

Diğer taraftan, sulhtan yana bir duruşa sahip bulunan Türkiye'ye bakıldığında, öncelikle 1925 yılında kurulan Silahsızlanmaya Hazırlık Komisyonu çalışmalarına katıldığı görülmüştür. Zira, yeni kurulan cumhuriyet devleti, barış ortamının devam etmesi gerektiğini ve savaşın ülkeler için yeni yıkımlar getireceğini savunmuştur.¹⁷

Türkiye, ilk zamanlarda Milletler Cemiyeti'ne katılmamak için uzun süre direnmiştir. Ankara'ya göre bu yeni oluşum Sevr Antlaşması'nın maddelerini onaylayan nitelikteydi. Bu olumsuz bakış açısı Türk kamuoyu için de geçerliydi. Bu konuda haksız da sayılmazdı. Nitekim, Musul Meselesi'nde Milletler Cemiyeti, İngiltere'den aldığı kabul edilen bir talimatla –ki bağımsız bir kuruluştur- Türkiye aleyhinde hüküm ortaya koymuştur.¹⁸

Bunun dışında, Milletler Cemiyeti bir toplantı organı görünümündeyken, ona bağlı çalışan Adalet Divanı'nın da firarları infaz edecek bir durumu/etkinliği yoktu. Bu müesseseler tecavüze uğrayan devletlerin korunmasının garantisini vermiyordu. Bu sebeple korunmaya ihtiyacı olan devletler için daha kuvvetli oluşumlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Uluslararası

¹⁴ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), s. 127-129.

¹⁵ Salih Karataş, *Uluslararası Hukukta Silahsızlanma ve Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (OPCW)*, Selçuk Üni. SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2014, s. 28.

¹⁶ Zeki Mesud Alsan, “Tecavüzün Tarifi Problemi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 1, Ankara, 1954, s. 55.; Karataş, *Uluslararası Hukukta Silahsızlanma ve Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (OPCW)*, s. 29.

¹⁷ Hüseyin Taşkın, *Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girişi ve Türk Basınındaki Yansımaları (1930-1932)*, Ankara Üni. Türk İnkılâp Tarihi Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 27.

¹⁸ Taşkın, *Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girişi ve Türk Basınındaki Yansımaları (1930-1932)*, s. 27.

dayanışma için de, irfan sahibi adaletli devletlerin elinden geleni yapması gerektiği¹⁹ ileri sürülerek, bahsi geçen barış girişimlerinin istenen başarıyı getir(e)mediğine işaret edilmiştir.

Savaşı Yasaklamaya Giden Yol: Briand-Kellogg Paktı (Paris Paktı)

Amerika Birleşik Devletleri'nin, Birinci Dünya Savaşı'na katılımının onuncu yıldönümünde Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand, 6 Nisan 1927 tarihinde bir basın açıklaması yapmıştır. Açıklamasında, Amerika ile Fransa arasındaki münasebetlerde savaşı kanun dışı kılan antlaşmalarda bulunmalarını/bulunulmasını teklif etmiştir. Müelliflere göre bu tutumun asıl nedeni, Fransa'nın Avrupa karşısında özel bir statü elde etmek istemesiydi.²⁰

Briand, Avrupa siyasetinin önemli sorunları hakkında verdiği röportajda ise (Aralık 1927); Almanya'nın büyük bir ülke olduğunu söyleyerek, kimsenin 60 milyonluk bir milleti görmezden gelemeyeceğini belirtmiş, yenilen ile müzakere etmenin ve onu arkadaş edinmeye çalışmanın muzaffer için 'tek iyi politika' olduğuna dikkatleri çekmiştir. Rheinland (Ren) tahliye sorununun güncel olmadığını açıkladıktan sonra da, genel silahsızlanma konusuna değinmiş, ayrıca, sivil İtalya ve Fransa'nın bir anlaşmaya varacağını umut etmek için iyi nedenleri olduğunu belirtmiştir.²¹

Diğer taraftan, Briand'ın beyanatına bakıldığında, Fransa ile Amerika arasında savaşın yasadışı olduğunu ilân eden/edecek antlaşma 1928'de sonuçlanacaktı. Fransız devlet adamı, atılacak bu adımın, diğer ülkelerin katılımıyla genişleyeceğine yönelik umutlu olduğunu da dile getirmiştir. Bu arada, Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov'un, Briand'ın ilân ettiği silahsızlanma konusundaki radikal önerisine atıfta bulunulması üzerine; *"Aynı disiplinle/anlayışla suçları ortadan kaldırmak için birinin cezaevlerini kapatması gerektiği söylenebilir. Ancak genel silahsızlanma fikrinin reddedildiğini söylemek istemiyorum. Aksine, Milletler Cemiyeti'nin VIII. Maddesi, zorunlu olarak korunması gereken uluslararası bir talepte bulunmuştur."* demiş, ülkelerin güvenliğinin ve Milletler Cemiyeti tarafından alınan kararların uygulanmasının güvence altına alınmasına dair teminatlarda ilerlemenin sağlanması durumunda başka kısıtlamaların da mümkün olacağını ve bir mahkemenin karar vermesinin yeterli gelmeyeceğini, ayrıca, bu kararın uygulanmasını sağlamak için jandarmaya hâlâ ihtiyaç duyulduğunu beyan etmiştir.²²

Bu süreçte getirilen eleştirilerin başında, Fransız savaş planında, savaşın önlenmesine yönelik hiçbir şeyin bulunmadığı yer almaktaydı. Ayrıca, Amerikalılar Fransa ile özel bir

¹⁹ Albert Einstein'ın yaklaşımı. Bkz. BCA, 030.10. 228.532.9, 02.02.1932, s. 4.

²⁰ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarih (1914-1995), s. 118.; 1926 Haziran'ında Columbia Üniversitesi Rektörü Dr. Nicholas Murray Butler ve 1927 Mart'ında Carnegie, Endowment adlı kuruluşun James T. Shotwell, dış politikada kullanılan argümanlar içerisinde "savaşa başvurmanın" devre dışı bırakılmasını Fransa Dışişleri Bakanlığına önermişlerdir. Nitekim Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand, ABD'nin I. Dünya Harbi'ne girişinin onuncu yıl dönümünde (06.04.1927) Associated Press aracılığıyla Amerikan milletine hitap ederek; ABD ve Fransa'nın aralarındaki münasebetlerde "savaşı kanun dışı ilân eden" karşılıklı taahhütte bulunmaları teklifini bildirmiştir. Bkz. Dilek, "Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı", s. 147.

²¹ "Briand über Probleme der europäischen Politik", *Pilsner Tagblatt*, Nr. 1, 1. Januar 1928, s. 6.; "Der fehlende Völkerbund-Gendarm", *Prager Tagblatt*, Nr. 1, 1. Januar 1928, s. 2.

²² "Der fehlende Völkerbund-Gendarm", *Pilsner Tagblatt*, Nr. 1, 1. Januar 1928, s. 2.

sözleşme yapmak istemiyordu. Anlaşma diğer tüm güçlerin katılımına açık olmalıydı. Ancak Fransa, savaşı diğerleriyle birlikte yasaklamak istemiyordu. Bu durumda Fransızlara göre, Milletler Cemiyeti Paktına tabi olan bütün askeri ittifakların amacı neydi?²³ Sorgulamadan anlaşılabilir ki, Fransa tek taraflı olarak ABD üzerinden başat bir unsur haline gelmek niyetindeydi.

Fransa, adeta kör bir sokakta manevra yapmaktaydı. Buna karşın Amerika'nın hareket alanı daha geniş görünmekteydi. Ancak geçen yılın (1927) ilkbaharında Amerikalılar, borç sorunu nedeniyle kötü bir ruh haline büründüğünde, Briand yaptığı bir konuşmada; Fransa ile ABD arasında savaşın yasaklanmasını öngören bir anlaşmayı kamuoyu ile paylaşmaya hazır olduğunu deklere etmişti. Bu kesinlikle kulağa kötü gelmemişti. Ancak Washington'da, emperyalist Fransa hakkında olumsuz düşünceler de mevcuttu. Tam da ortamın iyimser bir hâl aldığı sırada Briand (Haziran 1927), dostluk anlaşması taslağını ABD'ye iletmiştir. Burada söz konusu olan; *"İki taraf ciddiyetle halkları adına ilân eder ki; savaş ilânının yasadışı olduğu, ulusal politika aracı olarak kullanılmayacaklarını kabul ettiklerini, sebebi ve kökeni ne olursa olsun aralarındaki herhangi bir anlaşmazlığın, barışçıl yollardan başka herhangi bir yöntemde aranmamasının gerekliliği"* idi. Amerikalıların ne yapacağını bilinmemesine rağmen, Fransa iyi gidiyor gibi görünüyordu. Fransa bir askeri politika izliyor gibiydi. Yine de, Amerika ile ittifaktan çok uzak değillerdi. Reddedilseler dahi, dünyada gerçek barış yanlısı olarak görüneceklerdi.²⁴

ABD Senatosu Dışişleri Komitesi Başkanı Borah'ın 28 Aralık'ta ileri sürdüğü görüşler Amerikan'ın cevabı üzerinde etkili olmuştur. Buna göre, *"İki hükümet, Bay Briand'ın önerdiği gibi, karşılıklı bir bildiriye razı olmamalı, ancak, ortak bir çabayla bir araya gelerek, dünyadaki tüm büyük güçlerin katılımıyla dünya barışına çok daha çarpıcı bir katkı yapabildi."*²⁵ Bu öneri/eleştiri tasarıya büyük bir darbe vurmuştur. Milletler Cemiyeti'nin hiçbir gücünün, en azından Fransa'nın kendisinin bile bütünüyle savaşı reddetmesi mümkün değildi. Briand bir çıkış yolu bulamamaktaydı. Teklife hem katılan, hem de yarı kaçak gibi davranan Washington'un tepkisini yine de olumlu bulan Briand, göze çarpmayan ufak değişikliklerle, metinde *"savaş"* yerine *"saldırı savaşı"* ifadesini kullanmaya başlamıştır. Ancak, saldırı ve savunma savaşı arasında ayırım yapmak genellikle imkânsızdı. Aynı zamanda daha yüksek bir otorite tarafından bağlayıcı karar alınması söz konusuydu. O otorite de Milletler Cemiyeti idi.²⁶

ABD, Fransa'nın önerisine iki nedenden ötürü sıcak bakmıyordu. Bu nedenlerden biri; ABD, Fransa'ya hiçbir koşulda saldırmayacağına dair söz vermekle beraber, olası bir savaş durumunda Fransa karşısında bir ittifakta bulunmayacağını garantisini istiyordu. İkinci neden ise; Fransa'nın, bu teklifi yaparken basın yolunu tercih etmesi idi. Basın yolu diplomatik geleneklere aykırıydı. Söz konusu gerekçeler ABD'yi çekimser davranmaya itmiştir. Fakat ABD'nin Paris büyükelçisi, savaş karşıtı olanları, Amerikan kamuoyu aracılığıyla Washington üzerinde baskı yapmaya teşvik etmekteydi. Bu duruma kayıtsız kalamayan ABD, 1928

²³ "Französisch-amerikanischer Pazifismus", *Der österreichische Volkswirt*, Nr. 16, 14. Januar 1928, s. 421.

²⁴ "Französisch-amerikanischer Pazifismus", *Der österreichische Volkswirt*, s. 421.

²⁵ "Französisch-amerikanischer Pazifismus", *Der österreichische Volkswirt*, s. 421.

²⁶ "Französisch-amerikanischer Pazifismus", *Der österreichische Volkswirt*, s. 421.

seçimlerinin de yaklaşmasıyla 28 Aralık 1927 tarihinde yeni bir teklif sundu. Teklife göre; saldırmazlık antlaşması sadece ABD ve Fransa'dan ibaret olmamalıydı. Bütün dünya devletlerinin imzalayacağı ve savaşın yasadışı ilân edileceği bir belge halini almalıydı.²⁷

Briand (Fransa) ve Kellogg (ABD) arasında gerçekleşen tartışma/görüşme, en derin anlamıyla, diplomasinin kamuoyuna giderek daha bariz bir biçimde bağımlılığının bir sonucuydu. Oysa bu zamana kadar büyük basın/büyüklerin basını her konuda meşru temsilci konumundaydı. Gerçek kamuoyunu temsil eden akımlar ise yalnızca dolaylı olarak etkili oldular. Bundan böyle halkın gerçek fikrini bilmek isteyenler, politik karakterden daha fazla insani ve felsefi olan, dışlamaya gitmeyen ve politik etkisi çok güçlü olan oluşumlara (dernekler/birlikler) bakmalıydılar.²⁸

Bütünüyle yerleşik düzenin etkisi devam ediyor olsaydı, Briand'ın, Fransa ile ABD arasında sonsuz bir barış anlaşması yapılması için öneride bulunmuş olması (Haziran 1927) neredeyse düşünülemezdi. Eğer kamuoyunda barışı koruma iradesi ve baskısı olmasaydı, ABD Dışişleri Bakanı Kellogg'un, Fransa ile Amerika arasındaki müzakereleri tutarlı bir şekilde evrensel barış antlaşmasına götüreceği şekilde genişletmek istemesi de düşünülemezdi. Kellogg'un, Monroe Doktrini (bir ülkenin iç işlerine karışmama) özelinde ve Senato'nun 'uluslararası tahkim mahkemesine devredilmesine ilişkin karar alma gücü' gibi bazı teknik püf noktalarına karşı çıkması ise önemsizdi. Yeni dönem oluşumların (dernekler/birlikler) başarısının hâkim olduğu nokta burasıydı ve Kellogg'un bulunduğu konum ise yalnızca mekanikte bilinen "diyagonal (çapraz) kuvvetin" sonucuydu. Mücadele artık diplomatlar arasında değil, kamuoyuna önderlik eden oluşumlar marifetiyle, diplomasinin kendisini daha fazla taviz vermeye zorlayan ve desteklerini almaya mecbur olduğu bir toplum arasında yürütülüyordu. "Savaş, diplomasi, uluslararası hukuk" üzerine birçok şeyden bahsedilse de, "kamu vicdanı" buna ve hepsine rağmen, tabiri caizse 1918'den beri direnen tecrübe, irade ve bilinçten geçmiştir. O sıralarda, savaşın yasaklanmasını isteyen bir Milletler Cemiyeti taslağına omuz silkinmişti. Bunu sağlamak için Versailles, St. Germain, Neuilly, vb. anlaşmalar vasıtasıyla kısıtlayıcı hükümler oluşturuldu ve bunlar meselenin üstesinden gelmeye yetmedi. Bu durumda ilk taslağın ilkelerine geri dönülmesi gerekiyordu.²⁹

Savaşın sebebi neydi? mevzusu, Kellogg tarafından Dünya Forumuna götürülmüştür. Esasında, kamuoyunun dünya siyasetiyle ilgili tüm tartışmaların merkezi haline gelmesini Fransız, Amerikan ve İngiliz barış örgütleri sağlamıştır. Muhtemelen, Kellogg ve Briand bunu düşünmemişlerdi. Burada vicdani retçilerin, özellikle de İngilizlerin çabalarının etkisi büyüktü. Bu noktada, seçimlerde başarı elde etmek son derece önemli bir husustu. Bütün gözlemlere göre aynı vaziyet Fransızlar arasında da giderek daha popüler hale gelmekteydi.

²⁷ Dilek, "Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı", s. 147-148.

²⁸ Bir yıl önce yıprandığı düşünülen Briand, bu akıntıda banyo yaparak görünüşte kendini tazeledi. Teklifi, öngördüğü gibi Birleşik Devletler ile bir anlaşmaya yol açmasa bile, Fransa'nın dış politikasının başı olarak eski görevini geri getirdi. Bkz. "Friedensdiplomatie und Kriegsdienstverweigerung", *Pilsner Tagblatt*, Nr. 13, 13. Januar 1928, s. 1.

²⁹ "Friedensdiplomatie und Kriegsdienstverweigerung", *Pilsner Tagblatt*, s. 1.

Briand'ın, Fransa'nın fiili istikrara kavuşması ve baskıdan kurtulmasına, köylülerin, orta sınıfın ve işçilerin askerlik yükünün sona ermesine yönelik politikası Poincare tarafından da teşvik edilince Fransızlar özlem duydukları ortama kavuşmaya başlamışlardı.³⁰

Eğer diplomasi kamuoyunun çarkına girmek istemiyorsa, bir şekilde ona hizmet etmeye zorlanacaktı. Özellikle savaştan önce Paris'te çok güçlü olan 'büyük basın' halk üzerindeki etkisi azalmaktaydı. Yaprakları okunsa da onlara güvenilmiyordu. Bu basında diplomasi, artık okuyucuların istek ve tutkularını uyandırmak için akıllıca manipüle edilmesi gereken bir araç özelliğine sahip değildi. An itibarıyla diplomasi, sadece manevi akımların/değerlerin üssüydü ve diplomat ancak bu gölgeleri önceden iyi tanıdığı ve akıllıca kullandığı takdirde verimli çalışabilirdi.³¹

Bu bağlamda, ABD Dışişleri Bakanlığı, dış politikada kullanılan argümanlar içerisinde 'savaşa başvurmanın saf dışı bırakılmasıyla' ilgili çekinceleri gidermek için çalışmalarına yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bakanlık, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Belçika, Çekoslovakya, İngiltere ve Dominyonlarına yasal yollarla savuna hakkının zarar görmeyeceğini 23 Haziran 1928'de bildirerek; bu hakkın egemen devletlerin doğal bir hakkı olduğunu ve devletlerin bu hakkı kullanıp kullanmamaya kendi kendilerine karar verebileceklerini belirtmiştir.³²

Fransa, bu sıralarda 'ittifak sistemleri politikası' izlemekteydi ve böyle bir taahhüt de bu politikanın ruhuna aykırıydı.³³ Paris ve Londra hariciyeleri Kellogg'un notasına dair çekincelerini ve görüşlerini ortaya koysalar da³⁴, İngiliz ve Fransız kamuoyları Kellogg'un teklifini o kadar desteklemişlerdir ki, iki memleketin hükümetleri de bunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Bunun Üzerine Briand-Kellogg Paktı (Paris Paktı) adını alan Pakt, Paris'te 27 Ağustos 1928'de ilk önce dokuz devlet arasında (ABD, İngiltere, Fransa, Alman, İtalya, Japonya, Polonya, Belçika ve Çekoslovakya) imzalanmıştır. Bundan sonra bütün devletler pakta katılmaya davet edilmiştir.³⁵ 1928 yılı sonuna kadar Briand-Kellogg Paktı'na Sovyet Rusya dâhil 46 devlet katılmıştır.³⁶

³⁰ "Friedensdiplomatie und Kriegsdienstverweigerung", *Pilsner Tagblatt*, s. 1.

³¹ "Friedensdiplomatie und Kriegsdienstverweigerung", *Pilsner Tagblatt*, Nr. 13, s. 1.

³² Dilek, "Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı", s. 149.

³³ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul, 2018, s. 173.

³⁴ "Kellogg'un Teklifi", *Hakimiyeti Milliye*, 13 Temmuz 1928, s. 3.

³⁵ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s. 173.; "Avam Kamarası'nda bir mebus Kellogg Misakı'nın ne zaman Parlamento'ya geleceğini sormuştur. Buna cevap veren Sir Chamberlain şunları söylemiştir: "İki kamara da mezkûr misakın tasdikına azimkârane taraftar olduğunu daha bidayetten ilan ve beyan etmiştir. Bunun yeniden münakaşa edilmesinin manasız ve faydasız olduğu aşikar görünüyor. Binaenaleyh İngiltere hükümeti Dominyon hükümetlerinin aynı vaziyette bulunmasını müteakip misakı tasdik eylemek tasavvurundadır." Bkz. "Kellogg Misakı ve İngiltere'nin Fikri", *Hakimiyeti Milliye*, 30 Kanunusani 1929, s. 3.

³⁶ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s. 118.; Fransa Dışişleri Bakanı Briand, Fransa'nın sulh yolunda sarf ettiği mesaiden ve sulhun takviyesi yolunda husule gelen sonuçtan aldığı keyfi, meclis görüşmelerinde dile getirmekten geri durmamıştır. Fransa'nın, Almanya (Anschluss Meselesi), İtalya (İyi komşuluk) ve Türkiye (Suriye Meselesi) ile anlaşmazlıkları çözmekte olduğuna işaret etmiştir. Bkz. *BCA*, 030.10.244.648.23, Aralık 1928, s. 1-2.

Bu misakın Cemiyeti Akvam'ın taahhütlerine güç vermesi ve devletlerin hâkimiyet noktasındaki suistimallerine imkân vermemesi ve yeni bir siyasetin hareket noktası olabileceği düşüncesi, devletlerin paktı imzalamalarında önemli bir rol oynamıştır.³⁷

Sözleşmenin esasları şu şekildeydi:

Madde 1: Anlaşmalı taraflar, halklarının adına, uluslararası anlaşmazlıkları çözmek için savaş kullanımını kınadıklarını ve birbirleriyle ilişkilerinde bir devlet politikası aracı olarak bıraktıklarını açıkça ilan ettiler.

Madde 2: Anlaşmacı taraflar, aralarında sebebi ve kökeni ne olursa olsun ortaya çıkan/çıkacak her türlü uyuşmazlığın çözümünde, barışçıl yollardan başka yolların aranmaması gerektiği konusunda hemfikirdirler.

Madde 3: Bu Antlaşma, Anayasa'nın gereklerine uygun olarak taraflarca onaylanacak ve tüm onay belgeleri Washington'a tevdi edildikten sonra yürürlüğe girecektir.³⁸

Briand-Kellogg Paktı'nı dünya huzurunda imzalayan devletlerin, kendi tebaasının din, ahlâk ve vicdanlarına muhalif herhangi bir savaş harekâtına aracı veya yardımcı olmayacaklarına, maddi ve manevi hiçbir suretle herhangi bir devleti baskılamayacaklarının teminatını vermişlerdir. Ayrıca, her ne şekilde olursa olsun hiçbir rahip veya imam meydanlarda ve dini merasimlerde askerlerin veya harbe iştirak edenlerin silahlarını kutsamayacak ve zaferlerin cenabı haktan geldiğini açıkça belirtmeyecekti. Bahsi geçen hususlara değinen Berlinli Profesör Holdein, bu şekilde Avrupa'nın ilerleyişine zarar verdiğini düşündüğü milliyetçiliğin önüne geçilebileceğini dile getirmiştir.³⁹

Tiroler Anzeiger'in aktardığı haberlere ve değerlendirmelere bakıldığında; "*görünüşte savaş yasaklanmış, baltalar gömülmüştür.*" An itibarıyla Kellogg Paktı Paris'te ciddiyetle imzalanmıştı. Bakanlar, Le Havre kentine adanmış altın dolmakalemle imzacı olacaklardı. Basın ise "*Dünya Barış Günü*" manşetini atacaktı. İmzacı on beş ulusun bayraklarının üzerinde beyaz bir barış afişi parlak bir şekilde yükselecekti. Savaşın bitiminden sonraki onuncu yılda, Fransa işgal altındaki Ren bölgesindeki manevralarını durduracaktı. Fakat bir ay önce İngiltere, hava filosuyla en büyük hava tatbikatını yapmıştı ve Kellogg Paktı'nı imzalamadan önce, İngiltere ve Fransa, silahsızlanma sözleşmelerini güvence altına almışlardı. "*Bir daha asla savaşma!*" demektedir. Ancak, Arnavutluk'taki İtalyan genişlemeciliği Balkanlara yönelik tek taraflı hedefi ortaya koyuyordu. Güney Tirol'de, yalnızca Almanca dua eden, Almanca konuşan ve Almanca ölmek isteyen insanlar alaşağı edilmekteydi. Polonya ve Litvanya'da

³⁷ *Cumhuriyet*, 08 Şubat 1929, s. 3.

³⁸ Diplomatik geleneğe göre, Fransız topraklarında imzalanan herhangi bir antlaşmanın, Briand'ın açık isteği üzerine, Quai d'Orsay arşivlerinde tutulması gerekirken, Kellogg'un açıklamasının ardından, ABD'nin devlet arşivlerinde saklanacağı kayıtlara geçmiştir. Bkz. (*Allgemeiner*) *Tiroler Anzeiger*, Nr. 198, 29. August 1928, s. 2.; ABD Kongresi, Kellogg Misakını bire karşı 85 oyla kabul etmiştir. Ancak söz konusu tasdikten sonra yeniden 15 kruvazör inşasına dair hazırlanmış olan kanunu da gündemine almıştır. Bkz. "Hem teslimat, hem tahdidi teslimat!", *Cumhuriyet*, 17 Kanunusani/Ocak 1929, s. 8.

³⁹ *BCA*, 030.10.228.532.9, 02.02.1932, s. 5-6.; Almanya, Amerikan projesini herhangi bir şart ileri sürmeden kabul edeceğini belirtmiş ve resmi olarak 5 Şubat 1929'da pakta katılmıştır. Bkz. "Kellogg Misakı ve Almanya", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1929, s. 3.; "Almanya Kellogg misakına tasdik etti", *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1929, s. 3.

ordular ayaktaydılar. Çin sularında, büyük güçlere ait filolar, cevher ve kömür madenlerinin sömürülmesi konusundaki tehdidi elden bırakmamaktaydı. Japonya artık farklı bir kulvardaydı. Büyük güçlerin silahlanma bütçesi, 1927 yılı için on beş milyardan fazlaydı. Avrupa'daki acımasız ulusal şovenizm, yakın tarihe kadar hiçbir zaman bugün olduğu kadar tehdit edici bir boyuta varmamıştı.⁴⁰

Aynı gazeteye göre; dünyanın fikirlerle değil, çıkarlarla yönetildiği bilinmekteydi. Dünya barışı, görgü kurallarının uygulandığı ve onu meta olarak daha uygulanabilir kılan Kellogg Paketi, İngiltere ve Amerika arasındaki büyük bölünmeden başka bir şey değildi. Wilson'u Avrupa'yı savaştan daha fazla parçalayan ve Amerika'yı üç kıtanın mali diktatörü yapan ilkeleri sorunluuydu.⁴¹

Diğer taraftan Ybbstal Zeitung ise; geçmiş yirmi yılın deneyiminden, barış girişimlerinden, barış görüşmelerinden ve son günlerdeki barış anlaşmalarından memnun olunabilirdi demektedir. Özellikle güçlerin silahlanmalarının azaltılmasına bakıldığında -ne kadar şüpheli olursa olsun-, 27 Ağustos 1928 günü, dünya için tarihi bir gündü. 70 yaşındaki ABD Dışişleri Bakanı Kellogg'un diplomatik girişimleri sonucunda imzalanan Pakt, savaşı yasadışı ilân etmekte ve diğer güçlerin de ona katılma umudunu dile getirmekteydi. Anlaşmanın kilit noktası ise, gelecekte her saldırganlık savaşının önlenmesi gerektiği düşüncesi/çabası idi.⁴²

Aynı gazeteye göre; Dünya Savaşı'ndan sonra Paris'e giren ilk Alman Dışişleri Bakanı Dr. Stresemann'ın gelişi özellikle önemliydi. Hareketli Seinstadt kasabası, barikat, hava bombaları, dikenli tel ve siperden 10 yıl sonra neredeyse ilk kez sevindirici şeylerle karşılaştı. Büyük bir kalabalık "*Çok yaşa Almanya, yaşasın barış, yaşasın Stresemann*" tezahüratlarıyla sokaklara dökülmüştü. Saat 15:00'de, katılımcılar Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın odasına girdiler. Fransa Dışişleri Bakanı Briand törenin başladığını ve "*Bu barış belgesinin Dünya Savaşı'nın ölümüne adanmış olabileceği sonucuna vardığını*" beyan etmiştir. Konuşmayı, 15:45-15:55 arası, yani; 10 dakika süren imza töreni takip etmiştir. Dr. Stresemann, hızlı bir şekilde yoğun alkışlar arasında imza atan ilk kişi olmuştur. En son imza ise Çekoslovakya'dan gelmiştir.⁴³

Die Unzufriedene'nin aktarımına bakıldığında ise; Fransa Dışişleri Bakanı Briand'ın radyoda yayınlanan konuşmasında; "*kanlı savaş korkularının sonsuza dek geçmişte kaldığını ve sonsuz barış döneminin doğduğuna inandığını*" söylemiş olması son derece önemliydi. Ancak protokol, savunma savaşına izin vermektedir! Bu durumda, kimlerin saldırgan ve kimlerin saldırıya uğradığına kim doğru ve güvenli bir şekilde karar verebilirdi? Dünya Savaşı'nın başlangıcından bu yana on dört yıldan fazla bir süre geçtiği halde, an itibarıyla suçluluk sorunu hâlâ tartışılmaktaydı. Elbette, savaş zamanlarında her devlet her zaman saldırıya

⁴⁰ (Allgemeiner) Tiroler Anzeiger, Nr. 196, 27. August 1928, s. 1.

⁴¹ (Allgemeiner) Tiroler Anzeiger, s. 1.

⁴² Ybbstal Zeitung, Nr. 35, 1. September 1928, s. 2.

⁴³ Ybbstal Zeitung, s. 2.

uğradığını iddia edecekti! Bu durumda herkes, Kellogg Paktı'nın etkisiz kalacağını öngörebilirdi.⁴⁴

Aynı gazeteye göre; imzacı güçlerin hiçbirinin, silahlanma kotalarını bırakmayı düşünemediği gerçeği açıkça görülmekteydi. "Londra üzerinden hava manevraları, Almanya'da işgal altındaki bölgelerde manevralar, Fransa sınırından uzak olmayan İtalya'da manevralar, hepsi savaşın sona erdiğinin işareti!" Görülen o ki, daha önce hiç olmadığı kadar, halklar karşısında bu denli bir sahtekârlık yapılmamıştı. Elbette, bugün egemen sosyal tabakaların kamplarında bile savaşı tehdit olarak gören çevreler vardı. Çünkü, yeni bir dünya savaşının kapitalist sistemi patlatmasından/batırmasından korkuyorlardı. Ne var ki, bu aşağılık kapitalist sistemin sürekli olarak çatışma unsurlarını biriktirdiği doğrudur. Kapitalizm her zaman yeni çelişkilere, nihayet kanlı şiddet ile mücadele eden karşıtlıklara dayanmaktaydı. Güzel konuşmalar ve savaş zamanı anlaşmalarının imzalanması ile barış sağlanamazdı. Barışı ancak tüm dünya işçilerinin örgütlü ve bilinçli gücü sağlayabilirdi.⁴⁵

Briand-Kellogg Paktı savaş karşıtı bir antlaşma olmasına rağmen; meşru müdafaa halinde, sözleşmeye taraf devletler ile taraf olmayan devletler arasında oluşabilecek muhtemel savaş durumunda, uluslararası zorlama tedbiri ve sözleşmeye aykırı hareket etme hallerinde devletler savaş açabilecekti.⁴⁶

Kellogg Paktı'na göre, Amerika ile İngiltere arasında kruvazörlerin -emniyeti temin etmekle vazifeli süratli harp gemilerinin- tonlarının ayarlanması hakkındaki görüş ayrılıkları bu durumu kanıtlar nitelikteydi. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Muhtar Bey, harp gemilerinin sayısı bakımından güçlü olan İngiltere'nin, her an savaş çıkarma ihtimalinin olduğunu, Amerika ve diğer devletlerin de buna karşılık verebileceğini belirtmiştir. Muhtar Bey, Hariciye Vekâletine çekmiş olduğu telgrafnamede;

"Makdonalt, bura hükümeti ile bütün cephelerde anlaşıktan sonra sulhu umumi tebsirlerle (müjdeleme) Vasington müfakat (ayrılık) eylemiştir. Amerika için mecmu 300.000, Büyük Britanya için 340.000 ton sikletinde kruvazör tehdidile asıl teslihat gâileleri bertaraf ve kendi aralarında tevazünü kuva ile serbestii ophar teshil ve teyit edilince filvaki ortada uzun boylu ihtilaf zeminleri kalmıyor. Mevzubahis tonlatolar arasında İngiltere lehinde zahiren cüzi fark Amerika'ya 40.000 tondan ağır yani tecavüze daha Salih sınıf sefainden fazla miktar bahşedilmek sureti ile telafi, bir harp vukuunda kuvvetleri bikarar müstemlekelere tevzii etmek ıztırarında kalacak cesim bir imparatorluğun elinde daima talep halinde taarruza kadir bir donanma bulunduracak olan memleketten hangisinin bu pazarlıktan ziyade müsterif olduğu aşikardır. [...]"⁴⁷ bilgisine yer verilmiştir.

Fransa'da ise durum daha başkaydı. Fransa Meclisi'nde Ren Bölgesi'nin tahliyesi ile ilgili yaşanan tartışma kabineyi istifaya zorlamıştır. Neticede Briand Hükümeti görevden çekilip

⁴⁴ Die Unzufriedene, Nr. 36, 8. September 1928, s. 6-7.

⁴⁵ Die Unzufriedene, Nr. 36, 8. September 1928, s. 6-7.

⁴⁶ Dilek, "Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı", s. 150.

⁴⁷ BCA, 030.10.267.801.8, 13.10.1929, s. 1.

istifalarını Cumhurbaşkanına sunmuşlardır.⁴⁸ Kabine buhranın merkezinde yer alan Briand, yine kabinenin isteğiyle Hariciye Nazırı olarak görevini sürdürmüştür.⁴⁹

Türkiye'nin Briand-Kellogg Paktı'na Katılımı

Türkiye ve İngiltere arasındaki temel sorun Musul Meselesi idi, Lozan'da çözülemeyen sorun daha sonra iki devletin kendi arasında yapacağı görüşmeye bırakılmıştı. 1924'te İstanbul'da başlayan konferans İngiliz diplomatın dayatmaları sonucu neticesiz kalmıştır. Ardından İngiltere sorunu nüfuz sahibi olduğu Milletler Cemiyetine taşımış ve kendi lehine çözüme kavuşturmuştur.⁵⁰

Karşılaşılan olumsuzluğa rağmen Türkiye'nin dünya barışına katılma ve dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı kendini savunma konularına dikkat ettiği ve her daim takipçisi olduğu;

"[...] Kellog misakı etrafında bir sayı müsalemetkârane (sulh) niyetile umumi tehdidi teslihatta doğru bir kademe mahiyetinde olarak tespit edince gelecek Kânunusani sonlarında bahri devletlerin iştirakile Londra'da bu bapta bir konferansı akdedilecektir. Bu içtimadan ne semereler iktitaf (elde) edilebileceği cayi (sorulacak) sualdır. Tehdit esasatına müteallik olmak üzere alakadar hükümetlere, (barbar) tahtbahırların ilgası teklif olunmaktadır. Halbuki merakibi mezkûre bilhassa kuvvetli donanmadan mahrum olan memleketler için en mühim vasıtai müdafaayı teşkil ettiğinden hazfi nasıl mümkün olabilir? Diğer taraftan bunlar tahrip edilmeyince Makdonald 340.000 tonilatoluk kruvazörle iktifa edemeyeceğini şimdiden beyan eylemektedir. Böylece umumi bir itilâf husulü hayli kespi müşkülât ediyor. Bu gaye temin olunmadıkça Amerika'nın Büyük Britanya ile hususi bir tertibe dâhil olur şekilde uzlaşması müstebattır. [...]"⁵¹ verisinden anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin dünyada, bilhassa da Avrupa'da taşıdığı önemi görmezden gelmek mümkün değildi. 1926 tarihli Türk-İngiliz-Irak ve İyi Komşuluk Antlaşması üç yıl sürecek duraksamaya neden olduktan sonra, İngiliz savaş gemilerinin ziyaret planlarına İstanbul'u eklemeleri, iki ülke arasındaki ilişkilerin işbirliğine dönüşmesine zemin hazırlamıştır.⁵² İngiliz Amiral Field, İstanbul'da gördükleri misafirperverlikten dolayı teşekkür telgrafı yollamış, memnuniyetini şu sözlerle dile getirmiştir:

⁴⁸ *Cumhuriyet*, 24 Teşrinievvel/Ekim 1929, s. 1, 4.

⁴⁹ "Siyasi İcmal", *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel 1929, s. 2.

⁵⁰ Kuvvet kullanarak Musul'u alma fikrini savunan ve mevcut hükümeti izlediği politika dolayısıyla eleştiren milletvekillerine cevap için söz alan Mustafa Kemal şöyle demiştir: "[...] Bugün Musul meselesini halletmek istediğimiz vakit bu meselede karşımızda yalnız İngiliz değil; Fransız, İtalyan, Japon ve dünyanın bütün düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldığımız zaman İngilizlerle karşı karşıya kalacağız [...] Musul meselesini bugünden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek, bu mümkündür. Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen son bulacağına kani olamayız. Yani bunu ayrıca konu etmek isterseniz mahzurları kendi kendine ortaya çıkar." Bkz. Ahmet Edi, Suat Polat, "Atatürk Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri", VII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi//Sanat Etkinlikleri (11-15 Nisan 2017), Edi. O. Kunduracı, A. Aykaç, Bakü, 2017, s. 62-65.

⁵¹ BCA, 030.10.267.801.8, 13.10.1929, s. 2.

⁵² Bilal Niyazi Şimşir, "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-Irak İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI, S. 67, Ankara, 2005, s. 862-865.

“İstanbul’u terk etmeden evvel hakkımızda göstermiş olduğunuz lütfkâr misafirperverlikten ve her sınıf halk tarafından mazhar olduğumuz hararetli hüsnü kabulden dolayı şahsım ve gerek zati kralının kumandam altında bulunan gemileri zabitan ve efradı namına teşekküratımı takdim ederim.”⁵³

Konunun önemi ile ilgili olarak Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), TBMM’deki konuşmasında Briand-Kellogg Pakti’na katılmanın Türkiye’nin ulusal çıkarlarına uygun bulunduğunu/düştüğünü şu şekilde ifade etmiştir:

“Harici siyasetimizde dürüstlük, memleketimizin emniyetine ve inkişafının masuniyetine dikkat, şiarı hareketlerimize kılavuz olmaktadır. Esaslı islahat ve inkişafat içinde bulunan bir memleketin, hem kendisinde hem muhitlerinde sulh ve huzuru gerçek olarak arzu etmesinden daha kolay izah olunabilecek bir keyfiyet olamaz. Bu samimi arzudan mülhem olan harici siyasetimizde, memleketin masuniyetini, emniyetini, vatandaşların haklarının herhangi bir tecavüze karşı bizzat müdafaa edebilmek kudreti de bilhassa gözde tuttuğumuz noktadır. [...] Cumhuriyet Hükümeti, milletler arasında emniyet misakleri akdi için hususi bir gayret göstermektedir. Bize teklif olunan Kellogg misakına intihap için de samimiyetle muvaffakiyetimizi bildirdik.”⁵⁴

Buradan hareketle Türkiye’nin barışa ciddi anlamda değer verdiğini ve bu anlamda barış-güvenlik eksenli bu tür oluşumların destekleneceği görülmektedir.

Ülke içi reform hareketlerini hızlandırmak ve gerçekleştirmek isteyen Türkiye, tüm barışçıl antlaşmalarda yer almaya çalışmıştır. Mustafa Kemal, Meclisteki bir nutkunda Pakta katılma amaçlarını şu sözlerle ifade etmiştir:

- 1- Dış ilişkilerde dürüstlük, ülkenin güvenliği ve gelişmişliğinin dokunulmazlığını kendilerine şiar edindikleri,
- 2- Köklü reform hareketlerinin ve gelişimin içinde bulunan bir ülkenin hem içerde hem dışarda (komşularıyla) barış ve huzuru arzulasından daha basit bir açıklama olamayacağı,
- 3- Cumhuriyet Hükümetinin milletlerarası güvenlik anlaşmalarına özel bir gayret sarf ettiği ve Kellogg misakına katılmak için de samimiyet gösterildiği.⁵⁵

Dışişleri Bakanlığı’nın yürüttüğü çalışmalar sonrasında, Bakanlar Kurulu (İnönü Hükümeti) tarafından 11 Kasım 1928 tarihinde, Türkiye’nin Kellogg Pakti’na katılmasına yönelik olarak TBMM’ye kanun tasarısı sunulmasına karar verilmiştir. Tasarının gerekçesi şu hususları içermekteydi:

“Almanya, Amerika, Belçika, Fransa, İngiltere ve Dominyonları, İtalya, Japonya, Lehistan ve Çekoslovakya hükümetleri arasında müzakere edildikten sonra 27 Ağustos 1928 tarihinde Paris’te âkt ve imza edilmiş olup harbin milli siyasete âlet olarak istimalinden feragati tazammun eden birçok taraflı misak aynı tarihte Amerika sefaretî tarafından hükümetimize tebliğ edilmiş ve işbu misaka bütün dünya devletleri gibi Türkiye Cumhuriyeti de iltihaka davet olunmuştur. Amerika hariciye nazırının ismine izafeten (Kellogg misakı) tesmiye olunan bu muahedenamenin öteden beri takip

⁵³ Cumhuriyet, 25 Teşrinievvel 1929, s. 1.

⁵⁴ TBMM TD, Dönem: 3, Yasama Yılı: 2, Cilt: 5, Birleşim: 1, Oturum: 2, 01.11.1928, s. 3.

⁵⁵ TBMM TD, D: 3, YY: 2, C: 5, B: 1, 01.11.1928, s. 3.

edegeldiğimiz sulhperver ve müsalemetkâr siyasete her veçhile tevafuk etmekte bulunduğu ve teşebbüsü vakiin umumi sulh cereyanlarında şayanı nazar bir adım teşkil ettiği teemmül kılınarak Amerika sefirine verilen cevapnamede Hükümetimizin iltihak teklifini memnuniyetle kabul ettiği işar ve bu bapta Washington Büyük Elçimiz lâzım gelen imza selâhiyeti verilmiş olduğu ilâve edilmiş ve filoaki Amerika Hükümeti nezdindeki büyükelçimize de Kellog Misakına iltihak için icap eden selâhiyetname gönderilmiştir. [...]"⁵⁶

Tasarının sonuç bölümünde ise;

“Muharebeyi milli siyaset aleti olarak kullanmaktan vazgeçme taahhüdünü ihtiva eden ve Kellog misakı denilen muahedename ve buna müteallik kanun lâyihası ve merbutatı encümenimizce tetkik edildi. Kellog misakını sulh yolunda milletlerin ümit verici bir adımı telakki eden ve vazettiği esasları Türkiye Cumhuriyeti'nin yüksek sulh gayesine uygun gören hükümetimiz muahedenameyi memnuniyetle kabul ederek Washington Büyükelçimize, Büyük Millet Meclisinin tasdikiyle katiyet kesp etmek üzere, iltihak ve imza salâhiyetini vermiştir. Binaenaleyh muahedename ve buna müteallik kanun lâyihası iltihakı tazammun eden mektuplarla beraber Encümenimizce kabul edilmiş ve Büyük Meclisin tasvibine arz olunmuştur.”⁵⁷

Tasarının görüşmelerine başlanmasıyla birlikte söz alan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey;

“Artık Kellog Misakı adı altında marif olan (bilinen) ve harbin milli siyaset vasıtası olarak kullanılmaması taahhüdünü ihtiva eden Paris Misakı'nın lütfen heyeti celilenizce müstacelen müzakeresini rica edeceğim. Esası, isminden de anlaşılacağı üzere bu misak, Büyük Meclisin tasvibine mukterin olan Cumhuriyet Hükümetinizin takip etmekte olduğu sulh siyasetine tamamilen tevafuk etmektedir. [...]"

açıklamasını yaptıktan sonra gerçekleşen oylamada, 106'ya karşı 204 oyla Kellogg Misakı'na katılım gerçekleşmiştir.⁵⁸

Katılım, 5 Şubat 1929 tarihli Resmi Gazete'de, “Devletlerarasında harbin milli siyaset aleti olarak istimalinden feragati muahedeye Türkiye cumhuriyetinin iştiraki hakkında kanun” başlığı altında yayımlanmıştır. Burada Türkiye'nin antlaşmayı kabul tarihi 19 Ocak 1929 olarak belirtilmiştir. Üç maddeden oluşan kanun metninde, antlaşmayı imzalayan dokuz devletin ismi [ABD, Fransa, Almanya, İngiltere ve Dominyonları (Kanada, Hindistan, Avustralya, Yeni Zelanda, Cenubi Afrika İttihadı, İrlanda), İtalya, Belçika, Japonya, Lehistan ve Çekoslovakya] zikredildikten sonra 27 Ağustos 1928 tarihinde Paris'te imzalanmış olduğu ve savaşın milli siyaset aleti olmaktan çıktığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin, antlaşmanın 3. maddesi gereğince ve Washington Büyükelçisi tarafından Amerika Dışişleri Bakanına sunulan beyannameye uyularak, antlaşmayı kabul ettiği; kanunun duyurulduğu tarihten itibaren

⁵⁶ Meclisin onayına sunulan tasarının künyesi: “Devletler arasında harbin milli siyaset aleti olarak istimalinden feragattü mütaazammün muahedeye cumhuriyetimizin iştiraki hakkında 1/282 numaralı kanun lâyihası ve Hariciye Encümeni Mazbatası”. Bkz. TBMM TD, D: 3, YY: 2, C: 7, B: 27, O: 1, 19.01.1929, s. 1.

⁵⁷ TBMM TD, D: 3, YY: 2, C: 7, B: 27, O: 1, 19.01.1929, s. 3.

⁵⁸ TBMM TD, D: 3, YY: 2, C: 7, B: 27, O: 1, 19.01.1929, s. 58-60.

geçerli olduğu; son olarak da kanunun icrasına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in memur edildiği bildirilmiştir.⁵⁹

Kellogg Pakti'nin TBMM'de kabulü son derece değerli ve önemliydi. Şöyle ki;

“Türkiye Cumhuriyetinin sulhperverliğini ispat eden vakialardan biridir. Şu son altı yedi senelik fiil ve hareketlerimize dikkat edilecek olursa açık ve kat’î bir surette görülür ki, Türkiye cihan sulhuna karşı hürmetini, hüsnüniyetini, hatta bazı defalar, bu sulha karşı fartı merbutiyetini (aşırı bağlılık) izhar ve ispat fırsatını asla kaybetmemiştir.”⁶⁰

Türkiye sulhun kadrini, kıymetini, herkesten daha fazla takdir etmekteydi. Çünkü uzun süre genel asayişsizlikten ve emperyalizm olarak bilinen devlet ihtiraslarından en çok zarar görmüş bir ülke varsa o da Türkiye idi. Yeni kurulan Türk devleti, Avrupa emperyalizmine karşı cansiperane mücadelelerden doğmuş bir varlıktı. Onun içindir ki, Kellogg Pakti kabul edilirken biraz da Türkiye'nin sahip olduğu idealin, bakış açısının tahakkukuna şahit olunuyormuş gibi gurur ve ferahlık duyulmaktaydı.⁶¹

“Kellogg misakı bazı devlet ve siyaset ricali tarafından her türlü amelî kıymetten ari bir teşebbüs suretinde telakki edilmiş olmakla beraber, gerek umumî sulh yolunda mühim bir adım olmak ve gerek bazı Avrupa devletlerinin coşkun ihtiraslarına bir itiraz mahiyetini haiz bulunmak itibarile şayanı dikkat ve ehemmiyettir. Sulhtan bahsetmek sulh ihtiyacını, emperyalizm kelimesini söylemek de bunun mevcut olduğunu itiraf demektir. Avrupa siyaset âleminde bu türden bir samimiyete alışılmış değildi. O muhitte biçare Wilson'un insanî ve ahlâkî nazariyatı azamî tezyif ve tahrife uğramıştı? Müteveffa devlet reisi başını mezarından kaldırıp baksa tohumunu ektiği birçok ağaçların ne acayip meyvalar verdiğini görerek, bu sefer, beht ve hayretten donar kalırdı. Ümit ve temenni ederiz ki, bu defa Kellog'un misakı da böyle tahrifata uğramasın -yani- yalnız bazı devletlerin işine yarar tek yüzlü bir vesika halini almasın. Şimdiye kadar müşahede ettiğimiz ahvale göre bu hususta şüpheye düşmemenin imkânı yoktur.”⁶²

Yeni süreç Türk-Fransız ilişkilerine de katkı sağlamış görünmektedir. Tevfik Rüştü ve M. Briand arasında başlayan telgraf konuşmalarında; Tevfik Rüştü “Suriye Meselesi” durumunun yapılan antlaşmayla çözüme kavuşturulmasından dolayı duyduğu memnuniyeti ikili

⁵⁹ Misaka imza koyan devletler, büyük bir hedef olarak gündemlerine aldıkları savaşızsız bir gelecek için önemli bir adım atmış olduklarını şu şekilde ortaya koymuşlardır: “Kendilerine terettüp eden insanîyetin saadet ve refahını inkişaf ettirmek vazifesini derin bir surette hissederek, milletleri beyninde halen cari münasebatı dostane ve sulhperveranenin ilelebet idamesi için harbin milli siyasete âlet ittihaz olunmasından açık bir surette feragat edilmek zamanı hulul ettiğine kail olarak; münasebatı müteakibelerinde her türlü tahavvülâtın ancak tarzı muslihanede istihsal ile sulh ve intizam dairesinde kuvveden fiile isal ve badezin milli menafiinin inkişafını harbe müracaat ederek temine sai olacak olan vaziumizma herhangi bir devletin işbu muahede fevaidinden mahrum edilmesine kanaat getirerek; gösterdikleri misale imtisal eylediğini bilimum milletlerin işbu mesaii insanîyeye biliştirak muahedeyi hazıraya meriyülicra olur olmaz ittihat ederek kendi efradını feyzaver ahkâmından müstefit ve bu suretle cihanın medeni milletlerinin harbi kendi milli siyasetlerine âlet ittihaz etmekten müstereken feragat hususunda tevhit edecekleri ümidile, bir muahede aktetmeğe karar vermişler ve bu maksatla murahhaslarını (reisler, krallar ve imparatorlar) tayin etmişlerdir. [...]”. Bkz. “Devletlerarasında Harbin Milli Siyaset Aleti Olarak İstimalinden Feragati Mütazammın Muahedeye Türkiye Cumhuriyeti'nin İştiraki Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, S. 1111, 5 Şubat 1929, s. 6567-6570.

⁶⁰ Yakup Kadri, “Kellog Misakı”, Hakimiyeti Milliye, 21 Kanunusani/Ocak 1929, s. 1.

⁶¹ Y. Kadri, “Kellog Misakı”, s. 1.

⁶² Y. Kadri, “Kellog Misakı”, s. 1.

ilişkilerin geliştirileceğini dile getirmiştir. M. Briand ise, yaşanan gelişmelerin Fransa-Türkiye arasında dostluğun pekiştirileceğini antlaşmadaki olumlu gelişmelerin sürdürüleceğini teyit etmiştir.⁶³

Paktın Sürdürülebilirliği

Birtakım gelişmeler ve büyük güçlerin sergilediği güven verici bulunmayan bazı tavırlar paktın sürdürülebilirliği noktasında ciddi kuşkulara yol açmıştır. Pakt hususunda, zamanın etkin ve yerinde kullanılması yönünde Milletler Cemiyetinin ortaya koyduğu performans son derece yetersizdi. Şöyle ki;

“[...] Cemiyeti Akvamın gayet mühim bir komitesi dün toplandı. Bu komite, 56 devletin imza eylediği Kellog Misakı ile buna yakın devletlerin iştirak eylediği Cemiyeti Akvam esas misakı arasında ahenk ve tetabuk temini için Cemiyeti Akvam misakında icrası lâzım gelen tadilâtı müzakere ve tespit edecektir. Malûmdur ki Kellog Misakı harbin alelittlak gayri meşru ve kanun harici olduğuna hükmetmiştir. Hâlbuki Cemiyeti Akvam misakı telif ve hakem teşebbüsleri için dokuz aylık bir mühlet vermiştir. Ancak bu müddet geçtikten sonra harbe müsaade veriyor. İşte bu hafta zarfında toplanmakta olan komite de iki misak arasındaki tezadın izalesi ve iki vesikanın telifi müzakere edilecektir. Bu komitenin müzakeresi cihan devletlerinin askeri ve siyasi vaziyetlerine tesir edeceğinden ehemmiyetle takibe şayandır. [...]”⁶⁴

Diğer taraftan,

“Çinlilerin Şimalî Mançurya’da bulundurdıkları kuvvetler 260.000 kişiye baliğ oluyor. Bugünkü vaziyete nazaran faikiyeti askeriye Ruslardadır. Ruslar, Rusya’dan yeni kuvvetler de celbederek Mançurya’yı tehdit edebilirler. Bir Çinli menbada varit olan habere nazaran Ruslar Usuri nehri üzerindeki demiryolu köprüsünü berhava etmişlerdir. [...] Şanghay’dan gelen bir telgrafa nazaran Hariciye Nazırı M. Vang, Çinin Kellog misakını imzalamış olduğunu unutmadığını söylemiş, yalnız Soyvetlerin Mançuriye asker ithal etmeğe matuf her hareketlerinin Çin hükümet ve milleti tarafından bir harp sebebi telakki olunacağı ilâve eylemiştir.”⁶⁵

Görülen o ki, Moskova ile Pekin arasında, Mançurya üzerinde, dolayısıyla da Asya hâkimiyeti hususunda bir rekabet söz konusudur.

Benzer şekilde, söz konusu coğrafyada askeri girişimlerden geri durmayan bir Japonya gerçeği bulunmaktaydı. Japonya’nın Uzak Doğu’da varlığını kurulabilmesi için Çin birinci derecede önem arz etmekteydi. Ancak Japonlar, Çin’in ele geçirilmesinden önce Mançurya ve Moğolistan’ın kontrol altına alınması gerektiği üzerinde durmuşlardır.⁶⁶

“İki gündür okuyoruz: Japon orduları Çin’e taarruz ettiler, Mançuri’nin merkezi olan meşhur Mukden şehrini harben işgal altına aldılar. Zavallı Çinliler, bu taarruzu hâlâ protesto etmekle meşguldürler! Çin, Cemiyeti Akvam azasındandır. Japonlar da öyle... Cemiyeti Akvam’ın bütün faidesi, bir milletin başka bir devlet tarafından haksız taarruza uğramasına engel olmaktır. Bu yetişmiyormuş gibi, bütün devletler

⁶³ Cumhuriyet, 27 Haziran 1929, s. 3.

⁶⁴ Muharrem Feyzi, “Kellog ve Cemiyeti Akvam misaklarının telifi teşebbüsü”, Cumhuriyet, 25 Şubat 1930, s. 2.

⁶⁵ “Harp Tehlikesi Çoğaldı”, Akşam, 22 Temmuz 1929, s. 1-2.

⁶⁶ Erdem Karaca, “T.C. Hariciye Nezareti Siyasi İstihbarat Servisi Raporlarında Mançurya Meselesi (1932-1933)”, Sosyal Bilimler Tarih ve Sanat, ed. Osman Köse, Akademisyen Yayınevi, Ankara, 2018, s. 206.

harbi kanun harici addeden bir Kellog misakı imza etmişlerdi... Cemiyeti Akvam, Kellog misakı... Bütün bunlar nerede kaldı? Taarruza uğruyan Çin'in imdadına niçin koşmuyorlar? İşin garibi, Japon askerleri Çin'e girerken Cemiyeti Akvam meclisinin Cenevre'de içtima hâlinde olmasındır.”⁶⁷

Mançurya harekâtı karşısında büyük devletlerin izledikleri stratejiye bakanlar gizli bir Fransız-Japon anlaşmasının mevcut olduğunu ve bunun İngiltere tarafından da tasvip edilmekte bulunduğunu tahmin etmişlerdir. Bu gizli Japon-Fransız anlaşması Japonya'nın Mançurya'ya yerleşmesini kabul etmekteydi. Bu yüzden Amerika, Japon harekâtına karşı bir ihtiraz vaziyeti almak mecburiyetinde kalmıştır. Sovyet basını, gelişmeler karşısında Moskova'nın aldığı vaziyetin, harbe girmek iktidarsızlığından değil, harbin umumileşmemesi arzusunun ileri geldiğini yazmıştır.⁶⁸

Mançurya'ya müdahale eden Japonya, olayın başlangıcından itibaren esasen manen ve siyaseten yalnız kalmıştır. Bu nedenle, Milletler Cemiyeti'nden ayrılma isteği ya da ayrılışı bu yalnızlığı daha fazla artırmayacaktı. Ayrıca, Japonya'nın İtalya, Sovyetler ve diğer devletlerle ilişkileri de bu çekilmeden müteessir olmayacaktı. Geriye kalan manevi yalnızlık zararlı görünse de, bu durum mahdut bir zamana münhasır kalacaktı. Milletler Cemiyeti iktisadi abluka/yaptırım hakkında bir karar verse dahi, bu kararı yerine getirecek devletler küçük milletler değil; İngiltere, Amerika, Fransa ve İtalya idi. Mali bakımdan sıkıntılı durumda bulunan bu devletlerin Japonya ile bir harp tehlikesini göze alarak hareket edecekleri tahayyül edilemezdi.⁶⁹

Batılı güçlerin Mançurya işinde olduğu gibi, deniz gücünün sınırlandırılmasına yönelik olarak da bir uyumsuzluk içerisinde buldukları görülmekteydi. Türkiye'nin Washington Büyük Elçiliği'nden alınan bir tahriratta (resmi yazı) yer alan;

“Refi Teslihat Konferansının içtima arifesinde İngiltere ile Amerika arasında Konferans'ta tahtelbahirler hakkında müşterek bir noktai nazar müdafaası için ittihadı efkâr hasıl olduğunun, bu sınıf vesaiti harbiyenin ilgasına şiddetle muarız olan bir Devlete mensup oldukça mevsuk bir menbada istihbar edildiği bildirilmekte ve tahtelbahirlerin vesaiti harbiye meyânında ipkası halinde, İngiltere'nin hiçbir Devletin yetişemeyeceği adette tahtelbahir inşası için hiçbir fedakârlıktan çekinmeyeceği hakkında bir şayia deveran ettiği ilave edilmektedir. Tahriratta mevzuubahs tahtelbahirlerin ilgasına şiddetle muarız Devletle Fransa'nın kastedildiğinin anlaşılmakta olduğu [...]”⁷⁰

⁶⁷ “Nerdeler?”, *Akşam*, 22 Eylül 1931, s. 1.

⁶⁸ *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1932, s. 3.

⁶⁹ Karaca, “T.C. Hariciye Nezareti Siyasi İstihbarat Servisi Raporlarında Mançurya Meselesi (1932-1933)”, s. 215.

⁷⁰ BCA, 030.10.62.418.3, 18.02.1932, s. 1.; ABD-İngiltere arasında, 1929 yılında deniz silahlarının sınırlandırılması mevzusunda kayıtlara geçen bilgi şöyleydi: “İngiltere ile Amerika arasında ‘meseleyi görüşte’ uzlaşma hâsıl olmuştur. 10.000 tondan ağır kruvazörler miktarında her iki taraf, ağırlığı ihtimal müsavat esasını kabul etmiştir ki, bu da Amerika noktai nazarının temamlile kabulü demektir. (Poussieresnavales) denilen küçük gemiler hakkında İngiltere cüz'i bir fazlalık muhafaza ediyorsa da harbi kıymet itibariyle ehemmiyeti haiz olmayan bu gemiler üzerinde de uzlaşmak kabildir. Kanada ve Avustralya'nın İngiltere'den ayrılması ihtimali tehlikesiyle mütenasip olarak büyüyen Amerika bahri rekabeti karşısında hâsıl olan bu uzlaşma, İngilizlerin denizlerdeki tefevvukuna hatime çekmek mahiyetindedir. İngiltere Başvekili Mak Donald'm Amerika seyahati bu itibarla büyük bir hadisenin baş gösterdiğini ihsas etmektedir. Diğer cihetten İngiltere,

bilgisi bu durumu ortaya koymaktaydı.

Zamanını öngörmek mümkün olmasa da, büyük bir riskin tam merkezinde; şayet önü alınmazsa 'Pasifik' bölgesi yer almaktaydı. Burada bir savaşın ortaya çıkmasına muhakkak nazarla bakmak pek yanlış sayılmazdı. Dolayısıyla, Çin-Japon ihtilâfı buna başlangıç teşkil edecek bir konumda bulunmaktaydı.⁷¹

Milletler Cemiyeti'nin, Mussolini'nin 1935-1936 yıllarındaki saldırganlığını durduramaması, İspanya iç savaşında ve Japonya'nın 1937'de Çine yaptığı açık saldırıda silik bir rol üstlenmesi, "statükocu" devletleri "revizyonist" güçler karşısında mevcut düzeni sürdürmekte daha kararlı adımlar atma noktasına getirmiştir. Ancak statükocular silaha sarılmayı pratik bir çıkış yolu olarak görmezken, faşist ülkeler (Almanya, İtalya, Japonya) birbirlerine daha çok yaklaşırken, muhtemel rakipleri (ABD, İngiltere, Fransa) daha da kendi içlerine dönmekte ve birbirinden kopmaktaydı.⁷²

ABD Dışişleri Bakanı Hull'un, Briand-Kellogg Paketi'nin onuncu yıldönümünden istifade ederek (1938), paketi imza atan devletlere, savaşı kanun harici addetmek hususunda yaptıkları resmi ve aleni yemini hatırlatması ve bu meyanda Almanya'yı, İtalya'yı ve Japonya'yı zikrederek, "Hükûmetler ve milletlerin taahhüd ve mes'uliyetleriyle alâkadar olmamağa hakları yoktur. Çünkü gerek her şahsın, gerekse her milletin hayatında kıymetli olan her şeyin himayesi on sene evvel resmen yapılan yeminlerin tutulup tutulmamasına bağlıdır."⁷³ demiş olması, dünya barışı ve silahsızlanmaya dair işlerin hiç de iyi gitmediğini göstermekteydi.

Sonuç

Bir dış politika aracı olarak, 20. yüzyıl başlarına kadar devletlerin başvurduğu güç kullanma olgusu, Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası sistemi tehdit eder hale gelmiştir. Dolayısıyla, askeri kuvvete başvurma olgusunun zayıflatılması gerekiyordu. Bunun yolu da, devletler arası teşkilatlanmalara gidilerek, genel bir iradenin varlığına dayanmayı zorunlu kılmaktan geçiyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın sebebiyet verdiği büyük kayıplar ve yıkımlar, toplumların barış çabalarını hızlandırmış, bilhassa siyasi, diplomatik ve askeri bakımlardan barış ve güvenliği muhafaza etme eğilimlerinin güç ve etki kazanmasına ortam hazırlamıştır. Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) da 1920 yılında bu amaçla kurulmuştur. Kayıtlara geçen MC Misakı'nın 10. Maddesine göre, "bir üye devlet diğer bir üye devletin ülke bütünlüğüne, siyasi bağımsızlığına saygı göstermek ve hukuken onu garanti etmek zorundadır. Böylece o dönemde pratikte fetih yoluyla

bu itilafa vasıl olabilmek için etrafını sarmakla iktifa eylediği Avrupa dâhilindeki sıkı münasebetten el çeker gibi görünüyor." Bkz. BCA, 030.10.228.532.3, 14.10.1929, s. 1.

⁷¹ Karaca, "T.C. Hariciye Nezareti Siyasi İstihbarat Servisi Raporlarında Mançurya Meselesi (1932-1933)", s. 217.

⁷² Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, 9. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2002, s. 405.; Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri olan -demokrasi/liberalizm savunucusu- büyük devletler, iki savaş arası dönemde (1919-1939) Avrupa ülkelerinde, adeta sağın güçlenmesiyle otoriter yönetimlerin işbaşına gelmesine seyirci kalmışlardır. Bkz. Ertan, Özgün, "I. Dünya Savaşı'nın Ardından Yenidünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı", s. 553.

⁷³ *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1938, s. 3.

ülke kazanımının artık hukukten kabul edilmemesi sağlanmıştır." Sisteminin eksiklerini gidermek üzere, ayrıca 1924'de Cenevre Protokolü, 1925'te Locarno Andlaşması ve Ren Misakı gibi düzenlemeler yapılmıştır. Ancak, söz konusu girişimler ya onaylanmadıklarından ya da sadece bir bölgenin güvenliğine yönelik olduğundan, evrensel düzeyde kuvvet kullanmanın sınırlandırılmasında etkili olamamıştır.

Fransa Dışışleri Bakanı Aristede Briand'ın 1927 yılında ABD'ye teklif ettiği pakt girişimi dolayısıyla yeni bir boyut kazanan savaşı önleme çalışmaları, ABD Dışışleri Bakanı Frank Billings Kellogg'un tüm devletlere katılım çağrısı yapmasıyla gündemin temel konularından biri haline gelmiş ve buna bağlı olarak da tüm merkezlerde diplomatik kanallar yoğun bir biçimde işlemeye başlamıştır. Fransa'nın Almanya'dan taraf yaşadığı kaygıların izale edilmesi amacıyla başlatılmış bir teşebbüsün ABD tarafından geniş kapsamlı bir pakt seviyesine çıkarılması hiç şüphesiz son derece önemliydi. Bilhassa, ABD, Fransa, İngiltere, İtalya, Sovyetler Birliği, Almanya ve Japonya'nın atmış olduğu imzaların karşılığının verilmesi halinde savaşın bir araç olarak kullanılmasının önüne geçilebilirdi.

Bu noktada, Türkiye'nin barışa ve iyi ilişkilere verdiği desteğin büyük bir ciddiyet ve kesinlik arz ettiği muhakkaktı. Dışışleri Bakanı Tefik Rüştü (Aras) Bey'in, Briand-Kellogg Paktı'na Türkiye'nin katılımıyla ilgili olarak TBMM'de yapılan görüşmelerde söz alarak; Cumhuriyet Hükümetinin takip etmekte olduğu sulh siyasetine tamamıyla uygun düşen ve Kellogg Misakı adıyla bilinen ve savaşın milli siyaset aracı olarak kullanılmaması taahhüdünü içeren Paris Misakı'nın heyeti celilece acil bir şekilde müzakeresini rica etmesi Türkiye yönetiminin hareket tarzını ortaya koymaktaydı.

Savaşı yasaklamak için atılan adımlar çok ve çeşitli olsa da, bunu başarmanın pratik gerçekler çerçevesinde mümkün olmadığı görülmüştür. Esasında Milletler Cemiyeti üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmekte son derece yetersiz kalmıştır. Adaya sıkışan ve Uzak Doğu'da varlığını geliştirmek isteyen Japonya'nın ne yapacağı şüpheliydi. Onlar açısından Çin birinci derecede önemi haiz bir coğrafyaydı. Dilediklerini yapma hakkından vazgeçmeyen Japonlar, Çin'in ele geçirilmesinden önce Mançurya ve Moğolistan'ı kontrol altına almanın planlarını yapmışlar ve çok geçmeden de Mançurya'ya saldırmışlardır. Japonya karşısında silik bir görüntü çizen Milletler Cemiyeti'nin, ayrıca Mussolini'nin saldırganlığını (1935-1936) durduramaması, İspanya iç savaşında ve Japonya'nın 1937'de Çin'de gerçekleştirdiği açık saldırıda etkisiz kalması, "statükocu" devletler (ABD, Fransa, İngiltere) ile "revizyonist" güçleri (Almanya, İtalya, Japonya) bir yeni savaşa sürüklemekten alı koyamamakta ve Briand-Kellogg Paktı'nı işlevsiz hale getirmekten başka bir şeye yaramamaktaydı.

Kaynakça**Resmi Yayınlar**

- BCA, 030.10.244.648.23, Aralık 1928.
BCA, 030.10.267.801.8, 13 Teşrinievvel 1929.
BCA, 030.10.228.532.3, 14 Teşrinievvel/Ekim 1929.
BCA, 030.10.228.532.9, 02 Şubat 1932.
BCA, 030.10.62.418.3, 18 Şubat 1932.
TBMM Tutanak Dergisi (TD)
Resmi Gazete

Sürelî Yayınlar (Gazeteler)

- Akşam*
Cumhuriyet
Hakimiyeti Milliye
(Allgemeiner) Tiroler Anzeiger
Der österreichische Volkswirt
Die Unzufriedene
Pilsner Tagblatt
Prager Tagblatt
Ybbstal Zeitung

Telif-Tetkik Eserler

- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Yay., İstanbul, 2018.
AYDOĞAN, Metin, *Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye*, C. I, 4. Basım, Kum Saati Yay., İstanbul, 2002.
DİLEK, Mehmet Sait, “Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 10, S. 37, (Bahar 2013), s. 145-169.
DÖNMEZ, Suat, “Kuvvet Kullanma Kapsamında Ön Alıcı ve Önleyici Saldırı Kavramları”, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 3, Tekirdağ, 2017, s. 8-15.
EDİ, Ahmet – POLAT, Suat, “Atatürk Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri”, *VII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri (11-15 Nisan 2017)*, Edi. Osman Kunduracı, Ahmet Aykaç, Bakü, 2017, s. 57-70.
ERTAN, Ali Erhan – ÖZGÜN, Tefik Orçun, “I. Dünya Savaşı'nın Ardından Yenidünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 20, S. 3, Ankara, 2016, s. 551-572.
HALİFEOĞLU, Meral, *1914-1945 Yılları Arası Türk-Amerikan İlişkileri*, Fırat Üni. SBE Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2012.
KARABULUT, Nilüfer, *İki Savaş Arası Dönemde Silahsızlanma Konferansları ve Türkiye (1923-1939)*, İstanbul Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

- KARACA, Erdem, "T.C. Hariciye Nezareti Siyasi İstihbarat Servisi Raporlarında Mançurya Meselesi (1932-1933)", *Sosyal Bilimler Tarih ve Sanat*, Ed. Osman Köse, Akademisyen Yay., Ankara, 2018, s. 205-218.
- KARATAŞ, Salih, *Uluslararası Hukukta Silahsızlanma ve Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (OPCW)*, Selçuk Üni. SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2014.
- KENNEDY, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, 9. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2002.
- Muharrem Feyzi, "Kellog ve Cemiyeti Akvam misaklarının telifi teşebbüsü", *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1930, s. 2.
- ORALLI, Levent Ersin, "Uluslararası Hukukta ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu", *TESAM Akademi Dergisi*, S. 1, Bursa, 2014, s. 102-127.
- ÖNCÜ, Ali Servet – EKİNCİ, Oğuzhan, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman-Rus Paktı", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 18, S. 2 (182), Ankara, Ağustos 2014, s. 241-263.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitapevi Yay., Ankara, 2014.
- ŞAHİN, İsmail – MÜEZZİNOĞLU, Ersin, "Locarno ve Musul Kıskaçında Türk Dış Politikası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 4, İstanbul, 2016, s. 641-676.
- ŞİMŞİR, Bilal Niyazi, "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI., S. 67., Ankara, 2005, s. 862-865.
- TAŞKIN, Hüseyin, *Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girişi ve Türk Basınındaki Yansımaları (1930-1932)*, Ankara Üni. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- TOSUN, Fatih, "Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma ve Karışma Kavramlarının Değişen Anlamı", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 5, S. 9, İstanbul, 2009, s. 89-118.
- UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1995.
- ÜÇÖK, Coşkun, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1978.
- Yakup Kadri, "Kellog Misakı", *Hakimiyeti Milliye*, 21 Kanunusani/Ocak 1929, s. 1.

Makalenin Geliş Tarihi: 21 Ağustos 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 24 Kasım 2020

**GECE KORKUSU OLGULARINDA SANATLA TERAPİ VE YARATICILIK
TEKNİKLERİNİN KULLANILMASI: BİR OLGU SUNUMU**
ART THERAPY AND CREATIVITY TECHNIQUES FOR NIGHT TIME FEARS: A CASE STUDY

*Başak Karateke**
*A. Şebnem Soysal Acar***

Öz

Çocukluk çağı korkuları, gelişimsel olarak normal kabul edilmektedir. Ancak patolojik noktaya geldiğinde bu korkular çocuğun ve ailesinin hayat kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu çalışmada çocukluk çağı korkularından biri olan gece korkusuna sanatla terapi ve yaratıcılık teknikleri kullanılarak müdahale edildiği bir olgu sunumu yapılmıştır.

Tek başına uyumama yakınması bulunan olgu ile "Huzurlu Yastık Kılıfı" uygulaması çalışılmıştır. Bu uygulama gece uykuya dalma sorunu olan, uyuduktan bir süre sonrasında uyanarak anne-babanın yanına gitme ihtiyacı duyan çocuklara uygulanan bir yöntemdir. Yöntem çocukların kendi duygularının farkına varabilmeleri, yaşadıkları uyum güçlüklerinde bu duyguların ne derece etkili olduğunu fark etmelerinin sağlanmasını amaçlamaktadır. Çalışma içerisinde uygulama öncesi yapılan ısınma etkinlikleri, ana uygulama ve sonrasında ortaya çıkan temalar üzerinde yürütülen terapi süreci açıklanmıştır.

Uygulama sonucunda olgunun gece korkusunun azalmış ve uyku hijyeninde iyileşme sağlanmıştır. Bu çalışma, çocukluk çağı korkularının normal kabul edilmelerinin sonucunda terapi ortamlarında ihmal edilmesinin önüne geçilmesi ile sanatla terapi ve yaratıcılık tekniklerinin bu alanda kullanılmasına dikkat çekmek için kaleme alınmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, *Ufuk Üniversitesi*, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, Ankara/TÜRKİYE; ORCID: 0000-0002-5859-007X

** Prof. Dr., *Gazi Üniversitesi*, Tıp Fakültesi, Dahili Tıp Bilimleri, Ankara/TÜRKİYE; ORCID: 0000-0002-6263-2340

Anahtar Kelimeler: Çocukluk Çağı Korkuları, Gece Korkusu, Sanatla Terapi, Yaratıcı Teknikler.

Abstract

Childhood fears are considered developmentally normal. However, when it comes to the pathological point, these fears negatively affect the quality of life of the child and their family. In this study, a case study was explained in which the night time fear, which is one of the childhood fears, was intervened using art therapy and creativity techniques.

The "Safe Pillow" application was used in the study. The warm-up activities and the main application and the therapy process carried out on the themes that emerged after the application were explained.

As a result of the application, the patient's night time fear decreased and improvement was achieved in sleep hygiene. This study has been written to draw attention to the use of art therapy and creativity techniques in this field.

Keywords: Childhood Fears, Night Time Fear, Art Therapy, Creative Techniques.

Giriş

Hayatta kalma ve türün devamı açısından kritik bir öneme sahip korku duygusu ilk tanımlanan duygulardandır. Hall (1897: 241) korkuyu çalışmalarında ilk defa tanımlarken insanların öğrenme motivasyonunu ve kendini korumasını sağlayan gerekli bir duygu biçiminde tanımlamıştır. Korkunun temelinde genetiğin ne kadar katkısı olduğunun araştırıldığı bir boylamsal çalışmada, çocuklar doğumdan sekiz yaşa kadar izlenmiş ve bu izlemden elde edilen verilerde bazı çocukların doğuştan korkmaya daha eğilimli olduğu ancak izleyen dönemlerde bu korku yoğunluğunun azalabildiği, erken dönem daha az korku duyan çocukların da ileriki dönemlerde daha fazla korku duyabildiği görülmüştür (Kagan vd, 1999).

İnsan organizmasının gelişim sürecinde korku duygusu farklı senaryolarla gelse de hep vardır. Korkunun gelişimine bakıldığında birinci yaşın ikinci yarısında korkularda bir artış olduğu görülmektedir. Bebekler yeni ve tanımadık nesnelere karşı tereddütlü bir yaklaşım sergilerler, bu dönemde bebeklerde yabancılardan korkma ve yükseklik korkusu görülür (Bayhan ve Artan, 2011:230). Bu durum gelişimsel olarak görmeyi beklediğimiz bir durumdur. Robinson ve arkadaşları (1991:189) yaptıkları bir çalışmada birçok araştırmayı tarayarak çocukların hangi yaşta hangi tür korkular geliştirdiklerini ortaya koymuşlardır. Buna göre erken çocuklukta daha çok yüksek ses, ani hareket, yabancılar gibi durumlarda korkan çocuk, büyüyüp dünyayı tanıdıkça hayvanlardan, karanlıktan, yalnızlıktan, hayali yaratıklardan korkmaya başlamaktadır. Okul dönemi ile beraber doğal afetlerden, hırsızlardan, yaralanmaktan korkmaya başlayan çocuk, eğitim hayatının ilerleyen dönemlerinde kötü not almaktan, ceza almaktan korkmaya başlar. Ergenlikle beraber korkular değişerek cinsel konular gibi ergenlik gündemine ait konulara dönüşürler.

Robinson ve arkadaşlarının oluşturduğu tabloda üç yaşla beraber karanlık, yalnız kalma korkularının çocuklarda başladığı ve 12 yaşa kadar görülmeye devam ettiği görülmektedir (Robinson vd, 1991:189). Buna göre çocukluk çağı gece korkularının yaşamın çok önemli ve

uzun bir bölümünde çocuğun gündemini işgal ettiği söylenebilir. Gece korkularının sıklığına bakıldığında; çocukların %10'unun bu korkulara bağlı uyku, kaygı sorunları yaşadıklarına dair bilgiler bulunmaktadır (Gordon vd., 2007: 2465). Çocuklarda normal gelişim sonucu olarak ortaya çıkan bu korkular uykuya geçememe, uykudan sık uyanma ve bir daha uyuyamama ile sonuçlanmakta, bu da ebeveynler ya da herhangi bir yetişkin tarafından uyutulma taleplerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu nedenle çocuğu birinci dereceden etkileyen bu durum dolaylı olarak ebeveynlerin de yaşam kalitesini düşüren bir sorun haline gelmektedir (El Rafihi-Ferreira vd., 2019:1).

Gece korkularının bağlanma süreçlerindeki sorunlar, çocuğun eğitiminde karanlığın bir tehdit unsuru olarak kullanılması gibi birçok sebebi olabilmektedir. Günümüze dek bilişsel davranışçı terapi yöntemleri ile çözülmeye çalışılan gece korkuları için çalışmada sanatla terapi ve yaratıcılık teknikleri kullanılmıştır. Alan yazında gece korkularının çocukların duygusal ve davranışsal zorlanmaları ile ilgili olduğuna dair kanıtlar olmakla beraber (Gregory vd. 2008: 330; Scher vd. 2005; Stein vd. 2001), içselleştirme sorunlarının gece korkularını yordadığını gösteren daha özgün çalışmalar da yer almaktadır (El Rafihi-Ferreira vd., 2019: 11). Bu araştırma sanatla terapi ve yaratıcılık teknikleri; çocuğun duygularının farkına varması, yaşadığı bu uyum güçlüğünde duyguların ne derece etkili olduğunu fark etmesinin sağlanması amacıyla kullanılmıştır.

Sanatla terapi, bireyin psikolojik yakınmalarını sadece konuşma ile değil, beceriler, çizim, dans, tiyatro ve müzik gibi yollar ile de ifade edebileceği, danışanın aktif rolde olduğu, terapistin ortaya çıkan sanat ürününü anlayabileceği ve yorumlayabileceği varsayımına dayanan bir yöntemdir (Yılmaz, 2017:39). Sanat ve terapi arasındaki ilişki imgelemeyi, imgelemeden somut objelere dönüşümü ve bu somut objelerle çalışmayı içermektedir. (Killick, 1993:25). Her yaştan bireyler ile çalışılabilen sanat terapisi özellikle kendisini sözel olarak ifade etmede güçlük yaşayan bireylerde etkili bir yöntemdir (Demir ve Demir, 2018: 98). Yetişkinlerde yapılan sanatla terapi uygulamalarında elde edilen olumlu sonuçların yanında çocuklarda da elde edilen anlamlı sonuçlar yer almaktadır. Chapman ve arkadaşları (2001:102) Travma Sonrası Stres Bozukluğu olan çocuklarla yaptıkları sanatla terapi uygulamalarının sonucunda belirtilerin kuvvetinin azaldığını ortaya koymuşlardır. Demir ve Yıldırım (2017:324) kaygısı yüksek olan bir grup lise öğrencisi ile bir sanatla terapi programı çalışması yapmış ve program sonucunda öğrencilerin depresyon ve anksiyete düzeylerinde azalma ortaya çıktığını tespit etmişlerdir. Venkatesan (1989:92) sunduğu bir olgu çalışmasında yalnız kalma, karanlıktan korkma yakınması olan sekiz yaş çocuğu ile üç hafta süren ve resim temelinde planlanmış bir sanatla terapi programı uygulamış ve üçüncü haftanın sonunda çocuğun tek başına tuvalete gidebilme gibi davranışları sergilediğini ebeveynlerle yaptığı görüşmelerde tespit etmiştir. Çalışmanın sonunda elde ettiği verilere dayanarak Venkatesan (1989: 92) sanatla terapinin terapiye ek bir araç değil başlı başına bir terapi tekniği olarak görülmesi gerektiğini belirtmiştir.

Çocukluk korkularında sanatla terapi uygulamalarına bakıldığında, Venkatesan (1989:91) bu alanın biraz ihmal edildiğinden yakınır. Bunun sebebini çocukluk çağı korkularının sağlıklı gelişimin bir doğurgusu olması olarak açıklar. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi çocukluk çağı korkularının şiddetinin artması çocuğun ve ebeveyninin yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle çocukluk çağı korkuları üzerinde çalışılması gerekli olan bir alandır.

Sanatla terapinin çocukluk çağı korkularında uygulamasına bir örnek oluşturmak amacıyla bu çalışmada; 7 yaşında karanlık korkusu yakınması olan erkek olgu ile yapılan sanatla terapi uygulaması sunulacaktır.

Olgu

“Tek başına uyuyamama” yakınması ile başvuran 7 yaşındaki erkek olgu, ailesinin ilk çocuğudur. Kendisinden 3 yaş küçük erkek kardeşi ile aynı odada uyumaktadır. Ailesinden yaklaşık bir yıldır tek başına uyuyamama sorunu olduğu, bu durumun kuzenleriyle birlikte oynadığı bir video oyun sonrasında başladığına dair bilgi alınmıştır.

Anne 38, baba 40 yaşında, her ikisi de üniversite mezunu ve kamuda görev yapmaktadırlar. Aileden alınan bilgiye göre, olgumuz planlı ve istenen bir gebelik sonucunda dünyaya gelmiştir. Bilişsel ve motor gelişimi genellikle yaş grubunun ilerisinde bir profil sergilemiş, ailenin gelişim basamaklarına yönelik kaygısı olmadan büyümüş bir çocuktur. Anne babası öz bakım becerilerini edindiğini, akademik olarak herhangi bir sorunu olmadığını, kardeşiyle iletişimlerinin de sağlıklı olduğunu belirtmiştir. Ailenin tek yakınması oldukça sakin, yavaş hareket eden ve duygularını ifade etmekte çekingen bir doğası olması yönündedir. Yapılan görüşmelerde harekete dayalı oyunlardan hoşlanmadığı, entelektüel olarak yaş grubunun ilerisinde bir donanıma sahip olduğu için farklı ilgi alanları olduğu gözlenmiştir. Doğa olaylarına, tarihe merakı, matematik alanındaki işlem performansı “üstün potansiyel” yönünde ipucu niteliğindedir. Ancak aileyle yapılan görüşmede çok erken yaşlardan itibaren sanatla tanıştığı, annesinin keman çalması nedeniyle müziğe meraklı olduğu, müze ve sergileri gezmekten hoşlandığı öğrenilmiştir. Ev içinde uyanların zamanında, yeterince sunulması ve erken okuryazarlık eğitimi verildiği için okuma yazmayı kendiliğinden söktüğü belirlenmiştir. Anne babanın çok hareketli bireyler olmamasına ve çocuğu acele etmesi konusunda teşvik etmemelerine karşın hantal fiziki yapı ve hareketlerdeki kısıtlılık daha çok motor planlama alanında zorluklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Seri hareket etmekten kaçınma bunun en güzel örneğidir. Oturduğu sandalyede uzun süre kalma, sürekli bir yere yaslanma ihtiyacı, kasların zayıf olması, zıplayamama, sek sek oynayamama, bir yerden atlamaktan ürkme beden-konum algısının da yeterince gelişmemesi ile ilgili olabileceğine işaret etmektedir.

Yöntem ve Bulgular

Uygulama Materyali: Huzurlu Yastık Kılıfı Uygulaması

Bu uygulama gece uykuya dalma sorunu olan, uyuduktan bir süre sonrasında uyanarak anne-babanın yanına gitme ihtiyacı duyan çocuklara uygulanan bir yöntemdir. Yöntem çocukların kendi duygularının farkına varabilmeleri, yaşadıkları uyum güçlüklerinde bu duyguların ne derece etkili olduğunu fark etmelerinin sağlanmasını amaçlamaktadır. Kristina Marcelli Sargent tarafından 2015 yılında geliştirilen uygulama kendini güvende ve rahat hissetmeyen çocuk için öncelikle güvenli alan tanımının yapılması, onu rahatsız eden durumların belirginleştirilmesi ve bunlarla başa çıkabilmesi için kendini güçlendirmesini içermektedir. “Huzurlu Yastık Kılıfı” uygulaması bu araştırmada çalışmayı yürüten terapistler tarafından yeniden düzenlenerek danışanlara uygulanmıştır.

Uygulama için yastık kılıfı, farklı renklerdeki kumaş boya kalemleri, çıkartmalar, kurdele, düğme, renkli ip, kumaş parçası, tekstil yapıştırıcısı, dikiş iğnesi gibi çocuğun yaşına göre değişebilecek çeşitli materyaller ve ön çalışma için A4 boyutunda beyaz kağıt kullanılmıştır.

Bu çalışmada farklı renklerdeki kumaş boya kalemleri, çıkartmalar ana malzemelerdir. Büyük çocuklar için kurdeleler, düğmeler, renkli ipler, kumaş parçaları, yapıştırıcılar, iğne, el dikiş makinesi de kullanılabilir. Malzemeler terapistin ve çocuğun yaratıcılığı ile çeşitlendirilebilir.

Uygulama Süreci

Olgu ve ailesi ile yapılan görüşmede temel sorun alanı olan kendi başına uyumakta zorlanma ve karanlıkta tedirgin olma üzerinde yoğunlaşma kararı alınmıştır.

İlk olarak korkunun başlatıcısı olan video oyunu ve kuzenleriyle olan ilişkisi üzerinde durulmuştur. Olgumuz biri 9 diğeri 12 yaşında olan erkek kuzenleriyle iki haftada bir olmak üzere bir araya gelmekte, bu sürede içinde hayalet, zombi, yaratıklar gibi içeriklerin olduğu bir video oyunu oynamaktadırlar. Olgumuz, bu oyundan hoşlanmadığını ancak kuzenleriyle zaman geçirebilmek için bu duruma katlandığını, yaşadığı zorluğu kuzenlerine ve ailesine ifade etmediğini belirtmiştir. Bu durumun nedeni üzerinde durulduğunda ise yaşadığı huzursuzluğu nasıl ifade edeceğini bilmediğini söylemiştir. Geceleri uyanmaya başlamasıyla birlikte anne ve babanın durumu başlatıcının video oyunu olup olamayacağını araştırdığı öğrenilmiştir. Kuzenlerinde bir sorun olmaması nedeniyle başlangıçta üzerinde durulmadığı ancak gece uyanmaları sıklaşınca ve tek başına uyuyamama belirginleşince kuzenleriyle bir araya geldiklerinde video oyununu oynamalarının engellendiği bilgisine erişilmiştir. Kuzenleri ile birlikte olduklarında eğer kuzenler video oyununu oynuyorsa olgumuz anne ve babasının yanında kardeşiyle birlikte zaman geçirdiği öğrenilmiştir. Buna karşın gece korkusu azalmamış, karanlıkta tek başına kalamama, ev içinde rahat hareket edememe başlamıştır. Ev içindeki hareket kısıtlılığı aile üyelerine aşırı bağımlılığa yol açabilir endişesiyle aile terapiye

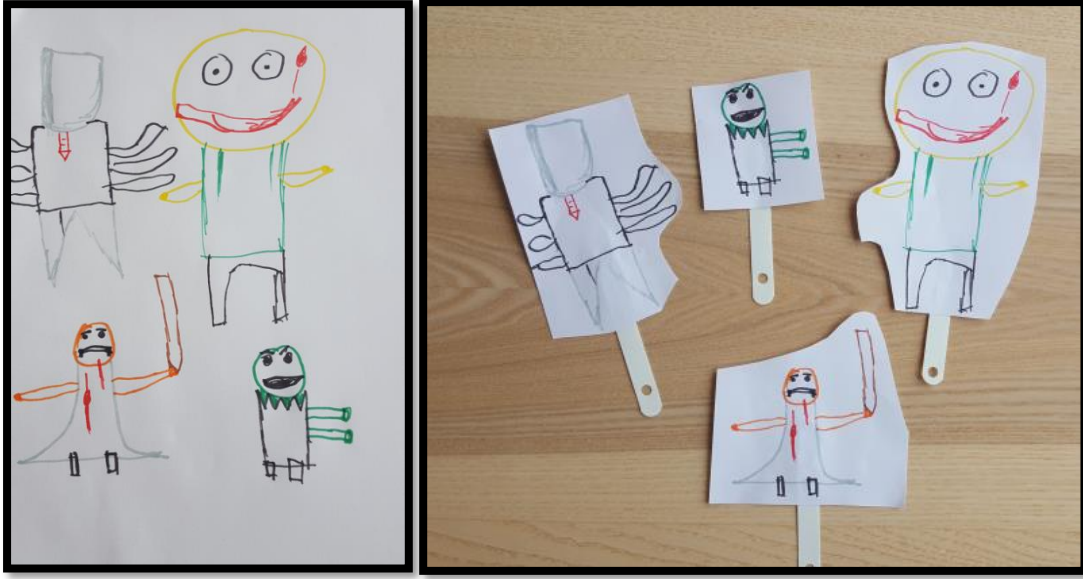
başlama kararı almıştır. Olgumuza korkularından kurtulabilmesi için psikologdan destek alınacağına anlatılmıştır.

Görüşmeye hazırlıklı ve meraklı gelen olgumuz, görüşme ortamını ve oyun odasını gezmiş, sakin ve uyumlu bir tablo çizmiştir. Tanışma görüşmesinin ardından kendisine duygularını yakından tanıyabilmesi için bazı oyunlar oynanacağından söz edilmiş ve ikinci görüşme için randevu verilmiştir.

İki basamaktan oluşan “Huzurlu Yastık Kılıfı” uygulamasının ilk basamağında; ikinci basamağa kaynaklık edecek ön çalışma gerçekleştirilmektedir. Bunun için çocuğun “güvenlik” ve “huzur” içinde olma durumunu nasıl algıladığı ve bu durumu nasıl ifade ettiği üzerinde durularak, çocuğun kendisini güvende ve huzurlu hissetmesine yardımcı olacak bir kelime / deyim listesi çocukla işbirliği yapılarak hazırlanmıştır. Bu liste sözcükler, olumlama ve/veya bunları çağrıştıracak resimler, yararlı kendi kendine konuşma ifadeleri, başa çıkma becerileri için hatırlatıcıları içermiştir. Bu basamağın zenginleşmesi için terapötik kartlar da kullanılabilir. Sözcük listesi oluşturulurken de çocuğun bilişsel ve entelektüel gelişim düzeyine göre seçimler yapılmış, çocuğun duygularını ifade ederken kullandığı sözcüklere öncelik verilmiştir. Sözcük listesinin oluşturulması aşaması için sözcük oyunu tasarlanmış, oyun yönergesi “Seninle bir sözcük oyunu oynamak istiyorum. Güvenlik sözcüğü sana neleri hatırlatıyor? Söylediklerini üzerinde konuşabilmek için not alacağım. Sen aklına gelenleri söyleyebilirsin” biçiminde sunulmuştur. Benzer uygulama “huzur” sözcüğü içinde yapılmış, sonrasında yazılan tüm sözcükler üzerinde konuşulmuştur. Bu uygulama birkaç oturum sürmüştür. Duyguların ayrıştırılması ve farkındalığı çocuğun bilişsel esneklik kazanabilmesinde etkili olabilmektedir. Olgumuz “güvenlik” için ev, aydınlık, ailecek birlikte olmak, korunmak, arkadaşlık, polis gibi sözcükleri; “huzur” içinse sessizlik, korkmamak, evde oyun oynamak, annem ve babamla olmak, kardeşimle oynamak gibi kelimeleri kullanmıştır. Olgumuz kendisini karanlıkta, tek başına, öngöremediği sesler ve görüntüler olduğunu/olacağını düşündüğünde ise güvende hissedemediğini ve huzursuz olduğunu ifade etti.

Bu paylaşım üzerine video oyunu üzerinde konuşulmuştur. Terapist aileden oyunu ilk görüşmede öğrenip, incelediği için karakterlere hakim durumdadır. Terapistin de oyunu biliyor olması ve oyun hakkında olumlu/olumsuz bir geribildirimde bulunmaması konuyu rahatça konuşulabilir bir hale getirmiştir. Olgumuz karakterlerin nasıl görüldüğünü anlatmakta zorlanınca kendisinden onları çizmesi istenmiş, sonra her bir karakter kuklaya dönüştürülerek onları seslendirmesi sağlanmıştır. Bu sırada duygu ifade etmek için kullandığı sözcükler not edilmiştir. Şekil 1’de olgumuzun video oyunu karakterlerine ait çizimleri yer almaktadır.

Şekil 1. Olgumuzun video oyunu karakterlerine ait çizimleri

Huzur ve güvenlik kavramları konusunda bir temel kurulduktan sonra uygulamanın ikinci aşamasına geçilmiştir. Burada katılımcıdan evde uyuduğu tek renk olan yastıklarını ya da yastık kılıflarını getirmesi istenmiştir. Yastık kılıfının iki yüzü de kullanılacağı için kılıfın içine bir mukavva ve/veya karton yerleştirilmiş ve bu konuda katılımcıya bilgi verilmiştir. Böylece kullanılan boyalar ve/veya diğer materyallerin izlerinin arka yüzüne geçmesi engellenmiştir. Gerekli hazırlık yapıldıktan öncelikle bir gevşeme egzersizi yapılmış, bu egzersizde nefes teknikleri yardımıyla gerginliğin azaltılması ve çocuğun güvenli yer kavramını kendine özgü olarak duyumsaması sağlanmıştır. Gevşeme egzersizini takiben çocuğa “Bir süredir uyku alışkanlıkların üzerinde konuşuyoruz. Gece uyumanı zorlaştıran durumların ne olduğunu artık biliyoruz. Huzurlu ve güvenli bir uyku için neye ihtiyacın olduğunu geçen oturumda keşfettik: Güven ve huzur. Şimdi bu keşfimizi en yakın uyku dostuna anlatma zamanımız geldi. Boyalar, kumaşlar, çıkartmalar ve diğerleri... Hepsi onları kullanarak kendini ifade etmeni bekliyorlar. Yastık kılıfının iki yüzünü de kullanacağın için bu kartonu içine yerleştiriyorum. Yastığın bir yüzüne seni huzursuz eden, kâbus görmene yol açan düşüncelerini, aklına gelen olayları ya da nesnelere çizmeni istiyorum. Bunu bitirdiğinde yastık yüzünü çevirelim. Seninle konuştuğumuz sakın ve güvende kalmanı sağlayacak sözcükleri aklına getirerek sana iyi gelenleri yine yastığına çizmeni isteyeceğim. Çizimin bitince çizimin üzerine konuşabiliriz. Burada güzel ya da çirkin çizimle ilgilenmiyoruz. Önemli olan senin kendini ifade edebilmen. Hazır olduğunda başlayabilirsin.” şeklinde yönerge verilmiştir.

Yönerge verildikten sonra çocuğun yastık kılıfını istediği gibi düzenlemesi beklenmiş, ardından da çizimler üzerine konuşulmuştur.

Yastık kılıfı üzerine yaptığı Şekil 2’de görülen çalışmada olgu; anne ve babasının yatakta yattığını, kendisi ve kardeşinin de kendi yataklarında yattığını ifade etmiştir. Burada duyguların ifadesi üzerinde konuşulmuştur. Bu görüşmede olgu, odasının güvenli alanı olduğunu ifade etmiş, ev içi sınırların net olmadığına, kendisinin çevresinde olanlar üzerindeki kontrolüne dair duygusu ile ilgili olarak sıkıntı yaşadığı bilgisini vermiştir. Aile üyelerinin yüz ifadeleri üzerinde konuşulduğunda herkesin birlikte ve mutlu olduğu şeklinde bir cevap alınmıştır.

Şekil 2: Olguya Ait Güvenli Yastık Kılıfı Uygulaması

Olgumuzun bu oturumun ardından gece uyanması olmamıştır. Ancak karanlık olduktan sonra ev içinde bağımsız hareket edebilme becerisi hala sınırlı bir şekilde devam ettiği belirtilmiştir. Aile ve çocukla birlikte bir oturum yapılmıştır. Bu oturumda Harter (1983) tarafından geliştirilen ve terapistler tarafından kültürümüze göre düzenlenen “Duygu Tombalası” oynanmıştır. Burada amaç aile üyelerinin kendisinin ve ötekinin duygularını ne kadar anlayabildiğini fark edebilmesi ve duygularını aile ortamında konuşabilmesini sağlamaktır.

Terapist önceden duyguların yazılı olduğu bir tombala hazırlar. Ardından şu yönerge verilir “Bugün hep birlikte tombala oynayacağız. Ben numarayı ve duyguyu söyleyeceğim. Eğer kartınızda söylediğim numara varsa elinizi kaldırın. Sizi davet ettiğimde bana o duyguyu yaşadığınız bir anınızı anlatmanızı isteyeceğim. Sonra da çıkan rakamın üzerini kapatacaksınız. Unutmayın yatay olarak bir sırayı tamamlayan bu oyunu kazanır. Herkes eline bir parça kağıt alıp kapatmak için beklesin. 1 Üzgün. Elinde 1 olan var mı? Eğer varsa elinizi kaldırın ve bana bu duyguyu yaşadığınız bir anı anlatıp numaranızın üstünü kapatın.” Elinde numara olduğu halde bir anı anlatmak istemeyene ve numarasının üstünü kapatmayana izin verilir. Her birinin bir anlamı olduğu için sonra bunlar bireylerle tek tek

konuşulur. Grup oyunu olduğu için 1 oturum ayrılması gerekir. Oyunun tedavi edici bir süreç olduğunun anlaşılması açısından yapıcı bir tekniktir. Okuma yazmayı bilen hemen herkes oynayabilir. Olgumuz 7, kardeşi 4 yaşında olduğu için bu oturum olgumuz, anne ve babasıyla yapılmıştır. Ancak evde hep birlikte oynayabilecekleri oturum sonunda ifade edilmiştir.

Bu oyunla ailemiz duyguların ne kadar çeşitli olduğunu, birbirlerinin aynı olaya ne kadar farklı tepkiler verebileceklerini gördüler. Anne-baba duygularını dışa vuran küçük oğulları ile duygularını ifade etmekte zorlanan büyük oğullarının olayları nasıl algıladıkları ve davranışlarını görebildiler.

Sonraki oturumlarda karanlığın anlamı, karanlık korkusu, bağımsızlık, bağımsız hareket edebilme, kişisel alan, ev içi mekanların kullanımı, bilişsel gelişim düzeyine göre duygu ifadesini anlama ve ifade etmedeki kısıtlılıkları üzerine terapi süreci sürdürülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Yukarıda sunumu yapılan olgu, sanatla terapi ve yaratıcı tekniklerin çocukluk çağı korkuları ile baş etmede bir yöntem olarak kullanılmasına örnek teşkil etmektedir. Gelişimsel bir normal olarak kabul edilen ancak patolojik noktalara da erişebilen bu korkularla baş etme biçimlerimiz, bir yetişkin olduğumuzda karşımıza çıkacak korku ve kaygı odakları ile nasıl baş edeceğimiz konusunda bizim için birer yol gösterici olacaktır.

Sunulan olguda çocuğa gevşeme teknikleri, güvenli yer kavramı, duygu farkındalığı gibi yeni bilgi ve beceriler kazandırılmış ve kaygılandığında bunları nasıl kullanacağını öğrenme imkânı; didaktik olmayan, çocuğun edilgen olmadığı, etkileşimli bir biçimde sunulmuştur.

Çocukluk çağı korkuları genel olarak davranışçı, bilişsel davranışçı veya psikodinamik yöntemlerin kullanıldığı tedavi protokolleri veya ilaç tedavisi ile çözümlenmeye çalışılmaktadır (King vd., 2005: 52-53). Geleneksel davranışçı ekoller sistematik duyarsızlaştırma gibi davranışın basamaklandırılması ile ilgilenirken, bilişsel davranışçı teori bu korku ve kaygılara sebep olan bilişlere odaklanmaktadır. Psikodinamik yaklaşımlar ise semptomlar ve ebeveyn temsillerinin ana tema ile ilişkisi üzerinde çalışmakta, ilaç tedavileri ise anksiyolitik ve antidepresanlar yardımıyla çocukluk çağı korkuları ile fobilere çözüm getirmektedir (King vd., 2005:54). Bu yöntemlerin etkililiği ve kalıcılığı üzerine yapılmış günümüze dek birçok çalışma yer almaktadır. Ancak sanatla terapinin bir tedavi yöntemi olarak yardımcı ya da asıl araç olarak kullanıldığı yayınların sınırlı olduğu görülmektedir.

Messmer (2019:5) sanatla terapinin çocukluk çağı korkularında kullanımı konusunda yaptığı tez çalışmasında; sanatla terapinin çocukla ilişki kurmayı sağladığını ve ondan bilgi alabilmek için güvenli, korku ve endişeden uzak bir ortam sunduğunu, terapistin ürüne anlam veren değil, ürünün anlamına dair danışandan bilgi alan rolünde olduğunu ifade etmiştir. Sanat terapinin çocuğa önceki ilişkilerden farklı bir ilişki vadettiğini, yargılama ve sinamadan uzak, açık bir iletişim imkânı tanıdığını eklemiştir. Sanatla terapi odaklı, çocuklarda kullanılan bir çok yaratıcı teknik bulunmaktadır. Örneğin; “Bir Ev, Bir Ağaç, Bir Kişi” protokolü bu

alanday yaygın kullanılan bir uygulamadır. Elinden gelen en iyi ev, ağaç ve kişi çizimini yapan çocuğun resminde; yaşlılarının resimlerinden farklı olan öğeler değerlendirilerek bir sonuca varılabilmektedir (Buck, 1948).

Sunulan olguda sanatla terapi ve yaratıcılık temel kavramlarından simgeleşme ve yansıtma kullanılmıştır. Ortaya çıkan ürünler içten dışa doğru yansımanın ürünleridir. İyileşmenin olabilmesi için iç dünyada olup bitenin simgeleşmesi gerekmektedir. Bu nedenle video oyunun kuklaya dönüşmesi, duyguların bir anıyla ifade edilmesi, huzur ve güvenliğin bir yastık deseni olarak resmedilmesi birer simgeleşmedir. Her simgeleşme farkındalık, bağlantılar, cevaplar ve yeni sorular getirir. Video oyununun kahramanlarının simgeyle etkisini kaybetmesi, ancak karanlığın tam içteki gibi aktarılamaması nedeniyle hala “korku” çağrıştırmaması olgunun içinde bulunduğu psikososyal gelişim evresiyle ilintilidir. Yedi yaşındaki olgu Erikson’un Psikososyal Gelişim Teorisi’ndeki Çalışkanlığa Karşı Aşağılık Duygusu basamağına denk gelmekte, olguda izlenen bedensel hantallık, müdahalede bulunmakta motor planlama yapamama, duygu tanıma ve ifade etmedeki zorluklar da bunun yansıması olabilir.

Sonuç olarak, sanatla terapi başta gece korkusu olmak üzere çocukluk çağı korkuları için tek başına ya da yardımcı bir yöntem olarak kullanılması uygun olan bir yöntemdir. Bu çalışmanın iki önemli sınırlılığı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi tek olgunun sunulması, diğeri ise kanıta dayalı bir yöntemle desteklenmemesidir. Bu iki sınırlılığın aşılması için büyük danışan serilerinde sanatla terapi ve yaratıcılık teknikleri uygulanarak, kanıta dayalı yöntemlerle elde edilen verilerin sunulması önerilebilir.

Kaynakça

- BAYHAN SAN, Pınar. ve ARTAN, İsmihan. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*. Morpa, İstanbul 2011.
- BUCK, John. N. "The H-T-P Test." *Journal of Clinical Psychology*, 4.2 (1948): 109-224.
- CHAPMAN, Linda, MORABİTO, Diane, LADAKAKOS, Chris. SCHREIER, Herbert, ve KNUDSON, Margaret. The effectiveness of art therapy interventions in reducing post-traumatic stress disorder (PTSD) symptoms in pediatric trauma patients. *American Art Therapy Association*, 18.2 (2001): 100-104.
- DEMİR, Volkan ve YILDIRIM, Burcu. "Sanatla Terapi Programının Üniversite Sınavına Hazırlanan Öğrencilerin Depresyon, Anksiyete ve Stres Belirti Düzeylerine Etkililiği." *Ege Eğitim Dergisi*, 18.1 (2017): 311-344.
- DEMİR, Volkan ve DEMİR, Ahmet. "Sanatla Terapi Programı ve Etkileşim Grubu Uygulamasının Ruhsal Belirti Düzeyleri Üzerindeki Etkisi." *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 1.2 (2018): 97-120.
- EL RAFIHI-FERREIRA, Renatra, PIREs, Maria Laura Nogueira, SILVARES, Edwiges Ferreira de Mattos. "Behavioral Intervention For Sleep Problems in Childhood: a Brazilian Randomized Controlled Trial." *Psicologia: Reflexão e Crítica*, 23.5 (2019) 1-13.
- GORDON, Jocelyne, KING, Neville., GULLONE, Elenore, MURIS, Peter, OLLENDICK, Thomas H. "Nighttime Fears of Children and Adolescents: Frequency, Content, Severity, Harm Expectations, Disclosure, And Coping Behaviours." *Behaviour Research and Therapy*, 45(2007): 2464-2472.
- GREGORY, Alice M., VAN DER ENDE, Jan, VERHULTS, Frank C. "Parent-Reported Sleep Problems During Development and Self-reported Anxiety/Depression, Attention Problems, and Aggressive Behavior Later in Life." *Arch Pediatr Adolesc Med.*,162.4(2008): 330-335.
- HALL, Stanley. "A Study of Fears." *The American Journal of Psychology* , 8 .2 (1897): 147-249.
- HARTERR S. Cognitive-Developmental Considerations in The Conduct Of Play Therapy. In *Handbook of Play Therapy*. Ed. C. Schaefer and K.J. O'Conner. 95-127. Willey, New York 1983.
- KAGAN, Jerome, SNIDMAN, Nancy, ZENTNER, Marcel, PETERSON, Eric. Infant temperament and anxious symptoms in school age children. *Development and Psychopathology*, 11.2(1999): 209-224.
- KILLICK, Katherine. Working With Psychotic Processes in Art Therapy. *Psychanalytic Psychotherapy*, 7.1 (1993): 25-38.
- KING Neville J., MURIS, Peter, OLLENDICK, Thomas H. "Childhood Fears and Phobias: Assessment and Treatment." *Child and Adolescent Mental Health*, 10.2(2005): 50-56.
- SARGENT, Kristina M. Safe Place Pillow Case Project. (2015). <https://kristinamarcelli.wordpress.com/2015/03/28/safe-place-pillow-case-project>, (20.08.2020 tarihinde erişilmiştir.)
- MESSMER, Kaithleen. Art and Play Therapy for Children with Anxiety. Yüksek Lisans Tezi: Long Island University 2019.

- ROBINSON, III. Edward, H., ROTTER, Joseph C., FEY, Mary Ann, ROBINSON, Sandra L. "Children's Fear: Toward a Preventive Model." *The School Counselor*, January, 38 (1991):187-202.
- SCHER, Anat, ZUKERMAN, S. ve EPSTEIN, Rachel. Persistent Night Waking And Settling Difficulties Across The First Year: Early Precursors Of Later Behavioural Problems? *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 23(2005): 77–88.
- STEIN, Mark A., MENDELSON, Janis, OBERMEYER, William H., AMROMIN, Julie, ve BENCA, Ruth. "Sleep and Behavior Problems in Scholl-Aged Children." *Pediatrics*, 107, (2001): e60.
- VENKATESAN, Srinivasan. "Expressive art therapy for childhood fears a case study." *Ind. J. Clin. Psychol.*, 16 (1989): 90-92.
- YILMAZ, Tuğba. "Klinik Psikolojide Sanat Ve Sanat Uygulamaları." *Tykhē Sanat ve Tasarım Dergisi*, 2.2 (2017): 32-43.

Makalenin Geliş Tarihi: 12 Ağustos 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 11 Kasım 2020

**DEPREMZEDELERİN ANLATILARIYLA 1939 ERZİNCAN DEPREMİ VE
SONRASINDAKİ GELİŞMELER**
1939 ERZİNCAN EARTHQUAKE AND SUBSEQUENT DEVELOPMENTS WITH DEPICTIONS OF
EARTHQUAKE VICTIMS

*Yusuf Ziya Keskin**

Öz

27 Aralık 1939 gecesi saat 01.57'de yaşanan deprem, Erzincan insanının hafızasında derin izler bırakmıştır. Geleneksel yapı tekniğinin sürdürüldüğü bu yıllarda, kerpiç ve ahşap evlerin çoğunlukta olmasına birde ağır kış şartlarından kaynaklanan olumsuzluklar eklenince, yaşanan felaketin boyutları daha da ağırlaşmıştır. Depremzedeler gece yarısı eksi otuz derecede, karlar içinde yarı çıplak ve perişan bir vaziyette göçük altında kalan yakınlarını kurtarma mücadelesine girişmiştir. İletişim hatlarının zarar görmesi sebebiyle şehrin dış dünyayla bağlantısı kesilmiş, şehir acı kaderiyle baş başa kalmıştır. Bu çalışmada, Türkiye yakın tarihinin en büyük tabii afetlerinden birisi olan 1939 Erzincan Depremi sözlü tarih yöntemiyle incelenmiştir. Günümüze kadar bu konu ile ilgili akademik alanda birçok çalışma yapılmış olsa da, bu çalışmalar genellikle yazılı belgelere dayalı olarak oluşturulmuştur. Bu çalışma ise sözlü tarih ilkeleri çerçevesinde, insanı merkeze alan bir bakış açısıyla şekillendirilmiştir. Sözlü tarih, sıradan insanların olaylar karşısındaki tepkilerini ve bakış açılarını ortaya çıkarmak açısından ayrı bir değer taşımaktadır. Olaylardan ziyade, olaylara bakış açısını ortaya çıkarmaya odaklanarak, yazılı tarih belgelerinde bulunamayacak daha insani, kültürel ve inançsal unsurlar, sözlü tarih çalışmaları ile açığa çıkarılabilmektedir. Bu yönüyle sözlü tarih, sıradan yaşamların deneyimlerini

* Dr. Öğr. Üyesi, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi*, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzincan/TÜRKİYE; yzkeski@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6275-7496

tarihe katarak, tarihin nesnesi olan insan unsurunu kendisine temel bilgi kaynağı olarak almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Erzincan, Deprem, Göç, Afet.*

Abstract

The earthquake, which occurred at 01.57 on the night of December 27, 1939, left deep traces in the memory of Erzincan people. In these years, when the traditional construction technique was maintained, mudbrick and wooden houses were the majority, and the negativity caused by heavy winter conditions was added, the dimensions of the disaster became even more severe. Earthquake victims at minus thirty degrees at midnight, half-naked in the snow and in a miserable state under the dent began to struggle to save their relatives. Due to damage to communication lines, the city was disconnected from the outside world, and the city was left alone with its bitter fate. In this study, the 1939 Erzincan Earthquake, one of the biggest natural disasters in Turkey's recent history, was examined by oral history method. Although many studies have been conducted in the academic field related to this subject to the present day, these studies are usually based on written documents. This work is shaped within the framework of the principles of oral history with a point of view that takes people to the center. Oral history has a distinct value in terms of revealing the reactions and perspectives of ordinary people to events. By focusing on revealing the perspective of events rather than events, more human, cultural and religious elements that cannot be found in written historical documents can be revealed through oral history studies. In this aspect, oral history, by adding the experiences of ordinary lives to history, takes the human element, which is the object of history, as the main source of information to it.

Keywords: *Erzincan, Earthquake, Migration, Disaster.*

Giriş

Türkiye, dünyanın üç önemli deprem kuşağından biri olan Akdeniz Deprem kuşağı üzerinde yer almaktadır. Bu kuşak üzerinde yer alan fay hatları, tarihsel süreçte çok şiddetli ve yıkıcı depremlere sebep olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin birinci deprem kuşağı olan Kuzey Anadolu Fay Hattı'nda yer alan Erzincan, tarihsel süreç içerisinde büyük yıkımlara ve kayıplara neden olan pek çok deprem yaşamıştır. Erzincan'da X. yüzyıldan itibaren birçoğu şiddetli olan 36 deprem tespit edilmiştir. 967, 1045, 1168, 1287, 1418, 1458, 1576 ve 1666 depremleri can ve mal kaybı çok fazla olan depremlerdir (Çuhadaroğlu, 1996: 36-38). Yaşanan depremler sonucunda, Erzincan şehir yerleşim alanının birçok kez değiştiği tahmin edilmektedir (Hayli, 1995: 113). Bu depremlerin en büyüklerinden birisi olan 27 Aralık 1939 Erzincan Depremi, Türkiye' de yaşanmış en büyük depremler arasında yer almaktadır. Erzincan'da yaşanan büyük depremden bir ay önce 21 Kasım 1939 tarihinde şiddeti 5,9 olarak ölçülen Tercan Depremi meydana gelmiştir (Biber, 2019: 153). 27 Kasım 1939 tarihinde aynı yerde tekrar deprem olmuş, arka arkaya yaşanan depremler sonucunda onlarca ev yıkılmış, çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Bu depremler belki de 27 Aralıkta yaşanan büyük depremin habercisi olmuştur.

Erzincan Ovasında gerçekleşen hareketlerin genç ve geniş ölçülü tektonik hareketler olması, aynı deprem kuşağında bulunan diğer yerlere oranla Erzincan'da daha şiddetli depremleri ortaya çıkarmıştır (Akkan, 1961: 133, 134). 7,9 şiddetinde ölçülen 1939 Erzincan

Depremi, 19. yüzyıldan günümüze kadar Anadolu’ da meydana gelen en büyük deprem olarak kabul edilir (Haçin, 2014: 39,40). Deprem sonrasında Kandilli Rasathanesi Müdürü M. Fatih Gökmen “Beş seneden beri kullanmakta olduğumuz sismografaleti, bugüne kadar memleketimiz dâhilinde bu kadar şiddetli bir zelzele kaydetmiş değildir. Hareketin arz sahası, İstanbul’dan 550-600 km. uzakta olduğu halde, sarsıntı o kadar şiddetli olmuştur ki aletlerimizden ikisi ilk sarsıntıyı kaydettikten sonra, kalemleri yerinden sıçratmıştır.” açıklamasını yaparak depremin büyüklüğünü ortaya koymuştur (Aytemiz, 2012: 75). Depremde hasar ve buna bağlı kayıpların artmasında, depremin büyüklüğü kadar diğer etkenler de rol oynamıştır. Erzincan’da daha önce yaşanan depremlerden sonra, yeniden inşa sürecinde gereken özenin gösterilememesi ve depreme karşı dayanıklı inşaatlar yapılmaması ilk akla gelendir. Bunun yanı sıra, Erzincan’da 1930’lu yıllarda yaşanan depremler sonucu mevcut binaların dirençlerini kaybetmesi, depremin yıkıcı etkisini ve kayıpları arttıran diğer önemli bir etken olmuştur (Yavuz, 2017: 3).

Erzincan merkezli gerçekleşen deprem; Sivas, Amasya, Tokat, Samsun, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Yozgat, Malatya ve Tunceli illerini kapsayan geniş bir alanda etkili olmuştur. Erzincan Depremi can kayıpları açısından dünya tarihinde 27. sırada, yirminci yüzyıl depremleri arasında ise sekizinci sırada yer almaktadır (Gül, 2011: 136). Bu deprem, Türkiye’de 1668 yılından beri yaşanan depremlerin en büyüğü olmuştur. Deprem, tüm ülkeyi etkilemiş ve toplam alanının 1/20’sinde hasara sebep olmuştur. Çok soğuk bir kışta meydana gelen deprem, otuz binden daha fazla insanın ölümüne neden olmuştur (Afad, 2020). Deprem sonrasında Erzincan’da 15.600 kişi ölmüş, 4128 kişi yaralanmış, 15.534 bina tamamen, 5877 bina ise kısmen yıkılmıştır. Şehir merkezinde Hükümet Konağı, Ordu Müfettişliği, Orduevi, Postane ve şehrin en sağlam binaları dâhil olmak üzere pek çok ev ve dükkân yıkılmıştır. Öte yandan Erzincan-Sivas, Erzincan-Gümüşhane ve Erzincan-Erzurum yollarında da büyük hasar oluşmuştur. Erzincan’daki okulların il merkezinde olanlarının neredeyse tamamı ve köylerindeki okulların da yarısı yıkılmış veya ağır hasara uğrayarak kullanılamaz hale gelmiştir. İl genelindeki tüm ziraat ve tarım müesseseleri ve depoları yıkılmıştır. Depremin ardından halkın bir bölümü, şiddetli geçen kış şartlarında perişan olmaması için civar illere nakledilmiştir. Yaz ayının gelmesiyle birlikte tarımla uğraşan ve tarım arazisi bulunan çiftçilerden bin kadarı tekrar Erzincan’a dönmüşlerdir. Köyleri olanlar köylerine dönmüş, diğerleri de şehirde kurulan çadırlara yerleştirilmişlerdir (Yavuz, 2017: 3, 4).

Erzincan’da meydana gelen depremde, büyük çaplı can kaybı olması ve yapıların ağır hasar görmesi üzerine, Refik Saydam Hükümeti bazı yasal düzenlemelere ihtiyaç duymuştur. 17 Ocak 1940 tarihinde, 3773 sayılı *Erzincan’da ve Erzincan Depreminden Müteessir Olan Mıntikalarda Zarar Görenlere Yapılacak Yapılar Hakkında Kanun* çıkarılmıştır. Bu Kanun ile depremin etkilediği yerlerde yaşayan vergi mükelleflerinin vergileri ertelenmiş, memur ve diğer çalışanlara üç maaş tutarında avans verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca evleri yıkılan ve kullanılamayacak ölçüde hasar görenlere arazi tahsisi yanında, yapı malzemesi yardımı da yapılmıştır. Bunların yanında bölgeye yönelik taşımalarda ücret indirimine gidilmiş, yurtdışından bölgeye deprem nedeniyle gönderilen malzemelere, gümrük vergisi ve harç muafiyeti getirilmiştir (Şengün ve Güler, 2016: 860).

Depremler tarihsel süreci şekillendiren en önemli etkenlerden birisidir. Yaşandığı bölgedeki siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel yapıyı derinden etkilemektedir. Özellikle toplumun hafızasında derin izler bırakmakta ve daha sonraki yaşantıları üzerinde de etkisini sürdürmektedir. Deprem sonrasında yaşanan sorunların başında, insanların depremin şok edici etkisi ile yaşamış oldukları psikolojik sarsıntı gelmektedir. Depremin toplumsal alanda ortaya çıkardığı işsizlik, yoksullaşma, aile kayıpları, konut sorunu gibi problemler, insanların birbirleriyle olan münasebetlerinde yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Erzincan Depremi'nin meydana geldiği dönemdeki ağır kış koşullarında, gece eksi otuz derece sıcaklıkta, insanlar yarı çıplak halde elleriyle enkaz altındaki yakınlarını kurtarma çabasına girmişlerdir. Deprem nedeniyle devrilen mangal ve sobaların neden olduğu yangınlar, kurtarılmayı bekleyen enkaz altındaki birçok insanın yanarak hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Tüm ulaşım ve haberleşme hatlarının zarar görmesi afet bölgelerine ulaşmayı, arama ve kurtarma faaliyetlerini olumsuz etkileyen diğer bir unsur olmuştur. Bölgede geniş bir alanda meydana gelen yıkım sonrasında, sağ kurtulanlar kış koşulları nedeniyle çeşitli illere göç etmek zorunda kalmış, geri döndüklerinde ise uzun yıllar devam edecek konut sorunuyla mücadele etmek zorunda kalmıştır (Hanılçı, 2020: 53,54).

Çalışmanın bu bölümünde, 1939 Erzincan Depremi'ni yaşamış, olaylara tanıklık etmiş, bu zorlu süreci başarıyla atlatarak kendilerine yeni bir hayat kurmuş depremedelerle yapılan mülakatlara yer verilmiştir. Mülakatlar gerçekleştirilmeden önce, günümüzde yaşayan afetzedeler tespit edildikten sonra ön görüşmeler yapılmış, sağlıklı ve süreci iyi hatırlayanların anlatılarına yer verilmiştir.

Faruk Güngör

1933 Yalnızbağ Köyü doğumluyum ama gerçek doğumum 1931'dir. Biz iki kardeşiz. Kardeşim 1941'de doğdu. İki kız kardeşimde depremden sonra öldü. Babam faytonculuk (arabacılık) yapardı. O yıllarda fakirlik çoktu ama insanlık da çoktu. Birisi hasta oldu mu, cenazesi oldu mu, toplanıp yemek götürülürdü. Hürmet çoktu. Harp malulü olan Topal Osman, köyün muhtarı idi. Halk Partili idi, sözü geçen bir adamdı. Hiçbir köyde okul yokken bizim köyde okul vardı. Okulumuzun yeri hiç değişmedi. Biz komşu çocukları ile birlikte bahçelerden geçerek okula giderdik. Köyümüz iki yüz haneden fazlaydı. Depremde 600 kişi öldü. En büyük hasar gören köy burası oldu. Deprem dün gibi aklımda, deprem gecesi uyanıktık. Ertesi gün köyde düğün olacaktı. Babam da arabasını hazırlıyordu. Sabah Hıılır'dan (Dereyurt) gelin getirmeye gideceklerdi. Yer sarsılmaya başlayınca babamı köyneğinden (gömlek) tuttum. Evimize iki basamakla inilirdi, biz babamla merdivenlerden çıktık, arkasından yeni yaptığımız dolma duvar yıkıldı. Annem içeride kız kardeşimi emziriyordu, biz çıkıp ta duvar yıkılınca onlar içerde kaldı. Biz dışarı çıktıktan sonra dayım geldi. Karısı ölmüş, şaşkın haldeydi, yattı uyudu. Daha sonra yıkıntılardan çıkarılanları buraya getirdik, hastane gibi oldu burası. Kurtulan akrabalar, komşular birbirine kenetlendi. Bizim ev komşuların evlerine göre daha az hasar görmüştü. Burası çukurdu, (bahçesindeki ağaçları göstererek) annem bir teneke armut gaki(hoşaf) kaynatıp komşuları doyurmaya başladı. Annem cesaretliydi, babamlar enkazdan insanları çıkarıyor, annem yaralılara kaydattığı hoşaftan veriyordu. Daha ağır yaralılar muhtarın evinin önüne getiriliyor, oradan da at

arabasıyla hastaneye götürülüyordu. Ninemi bu şekilde hastaneye götürdüklerini hatırlıyorum. Hayvanlar ölmüş, insanlar beni kurtarın diye bağıyordu. Babam ile Yaşar Emi cenazeleri çıkarmaya başladılar. Ben etraflarında dolanıyordum. Altısı kadın altısı erkek on iki kişi burada öldü. Cenazeleri çıkarabilmek için insan boyunda toprak kazıyorlardı. Bir cenazeyi çıkardıklarında kafasının ezilerek uzamış olduğunu gördüm. On iki kişi hemen çıkarıldıkları yerlere gömüldüler. Üç gün sonra görevliler gelip hasarlı bina, ölü ve yaralı sayısını yazmaya başladı. Öğretmenler geldi, gidip okulumuza baktık. Yıkılmıştı, sadece Atatürk ve İsmet İnönü'nün resimleri duvarda asılı duruyordu.

Devlet üç gün boyunca sadece Yalnızbağ'a değil, Erzincan'a da ulaşamamış. Şehre gidip gelenler anlatırdı. Üç gün boyunca askeri birlikler şehirdeki olayları kontrol altına alamamış. Talan edenlerin haddi hesabı olmamış. Biz çocuktuk, gidip görenler gelip anlatırdı bize, bende o duyduğumu söylüyorum. Kadın beni kurtar diye feryat ederken, kadını kurtarmak yerine kadının kolunu kesip bileziğini alanlar olmuş. Kötü insanlar o zamanda vardı. Hele o hayvanların bağırtısı hala kulaklarımda. Yer sallanması üç gün devam etti. Anamlar bizi palazın altına yatırdı, siz yiyin için yatın dediler. Yakacak çoktu. Alıştırmak için geven (dikenli bitki) vardı. Üç gün sonra devlet çadır dağıttı. Ancak fakir iki eve bir çadır, zengin bir eve iki çadır şeklinde. Öküz dağıttı, zengin eve iki öküz, fakir eve bir öküz şeklinde. Yabancı devletler çok yardım ettiler. Ama o yardımlarla Ankara'da bir mahalle kurulmuş dediler. Depremden evvel anamın şehirde Beybağı'nda oturan bir ezesi (teyze) ve iki kızı vardı. Ezem'de depremde öldü. Depremden sonra hiç şehre inmedim. Okul bitince 1943'de babam odun keser, bende eşekle götürüp fırınlara satardım. Şehre yürüyerek giderdik. Yıllar sonra bile ben fabrikaya yürüyerek giderdim. Bisiklet almaya gücümüz yetmezdi.

Depremden üç gün sonra devlet, çadırın yanında kumanya da vermeye başladı. Ama bu malzemeler de muhtarların denetiminde verildi. Köyde yardımlar Muhtar Topal Osman'a gelir, dağıtımını da o yapardı. Devletin memurları dağıtmazdı yani. Depremden sonra devletten gelen yardımlarda yalan söyleyip de fazla alanlar olduğu söylenirdi. Depremden sonra evlerimizi kendimiz yaptık. Devletin para verip vermediğini bilmem. Bir evde herkes ölmüşse, o evin kullanılabilecek malzemesini getirip kullananlar da oldu. Depremden sonra, Antalya'ya, Adana'ya gidenler oldu. Gidenlerden dönenlerde oldu, dönmeyenlerde oldu.

Bizim mahallede Salim'in anası babası depremde öldü. Devlet onu okuttu ve astsubay oldu. Emekli olunca köye geri döndü, beş altı yıl evvelde öldü. Anası babası olan çocukları da aileleri zaten devlete vermediler. Depremde ailemden altı kadın, altı erkek on iki kişi öldü. Köyde ise toplam altı yüz kişi öldü. Depremden sonra askerde olanlara izin verilmişti. Bizim akrabamız olan Sarı Yusuf askerdeydi, izinli geldi, anası ve bacısı ölmüştü. Cenazeleri enkazdan çıkarıp evin yerine gömdük.

Mehmet Gültepe

1927 yılında doğmuşum ama 1929'da bir kız kardeşim olduktan sonra beni onunla ikiz yazdırmışlar nüfusa. O dönemde yedi çocuğu olan yol parası vermiyormuş. 1938'de son güze(sonbahar) doğru buharlı tren geldi Erzincan'a, bizde merasime gittik. Ama hiç tren

görmemişiz o zamana kadar. İstasyon binasını yapıyorlardı, kocaman bir çukur açılmıştı. Bu çukura hayret etmiştik o zaman. Eskiden çok derin olmayan temel üzerine binayı yaparlardı. Çukurun içinden bir ses geliyordu. Bu ses ne diye sorduk, radyo dediler. Tabii o zaman kimsede radyo yoktu.

1939 yılında ben 4. sınıfa gidiyordum. Depremden iki ay önceydi. Öküzü sulamaya götürmüştüm, o sırada bir sarsıntı olmuştu. Yılbaşı yaklaşmıştı, karneleri alacağımız için heyecanla bekliyorduk. Deprem olduğu gün okuldan geldim, yattım. Gününü tam hatırlayamıyorum. Gece sarsıntı başladıktan sonra, bakır kaplar taşların üzerine düşüp ses çıkarmaya başladı. Sarsıntıyla birlikte insan sesleri hayvan sesleri birbirine karıştı. Sarsıntı iki dakika kadar sürdü. Evimizde iki odanın arasında, dış avluyla iç avluyu birbirinden ayıran bir duvar vardı. Dış avludan hayvanlar ahırlarına girerdi. Ablam, ağabeyim, Recep ve ben bir odada yatıyorduk. Annem, iki kız kardeşim ve babam diğer odada yatıyorlardı. Sarsıntı başlayınca kardeşlerim kalktılar, beni de kaldırmak istediler. Ben bir şey olmaz deyip kalkmadım. Onlar giderken kapının ağzında durdular, daha ileri gidemediler, çünkü yıkım başlamıştı. Bende secdeye kapanır gibi durdum. Bina çökerse nefes alabileyim diye kendimce tedbir aldım. Sarsıntıyla birlikte üzerime topraklar düşmeye başladı. Neredeyse kırk santim toprak ve ağaçlar vardı üzerimde. Meğer ben iki terasın arasında kalmışım. Dizlerimde büyük bir ağrı başladı. Nefes alırken ağzıma toprak geliyordu. Annem kucağında kız kardeşimle kapının önüne kadar gelmiş. Babamda buradaki ufak bahçenin önünde kadar çıkabilmiş. Aşağı duvar yıkılınca baca olduğu gibi aşağı düşmüş, onlar da o şekilde kurtulmuşlar. Ben seslerini duyuyordum. Bağırıyorlar kim var kim yok diye. Bağırıyor, toprağı eşip elleri ile beni çıkardılar. Deprem olduğunda kar yoktu ama kuru soğuk vardı, sonrasında kar yağmaya başladı. Bahçede çimenlerin üstünü süpürdüler, fazla yatakları oraya serdiler, yattık. Kar dört parmak kadar tutmuştu. Öyle bir uyumsuz ki soğuğu bile hissetmedik. Yorulmuşuz, korkmuşuz, ama sağ kaldığımız içinde şükrediyoruz. Bir süre sonra birde de baktım ki kan akmış gidiyor ama hiç acı da duymuyorum. (Bacağını göstererek) bacağım kırılmış, burayı yarmış böyle iki parmak boyunda kanda üzerinde kurumuş. O zaman uzun paçalı donlar vardı, baktım ki kan içine akıp kurumuş. Uzun süre sonra fark ettim. Öbür ayağıma da bir çivi batmıştı. Hiç birinin farkında değildim. Demek ki korku acıyı hissettirmiyor. Biz epeyce süre orada yattık. Komşuların kurtarın çığlıkları, hayvanların sesleri birbirine karışıyordu. Bizim aileden kayıp yoktu, herkes enkazdan çıkmıştı. Köyde 350-400 haneden sadece yedisinde zayıt yoktu. Birisi bizim hane idi. Bağırıyorlar, çağırıyorlar, bizi kurtarın diyenler. Bizim komşunun da sesi iki metre toprağın altından geliyordu. Ağabeylerim 15 ve 18 yaşlarında delikanlılardı. Gittiler bir kız ile bir oğlanı kurtardılar. Anne ile bir oğlu rahmetli olmuştu. Cenazeleri bahçelere gömdüler. Enkazdan çıkanlar şaşırmıştı, kimi ağlıyor kimi etrafa bağırıyordu. Bu şekilde akşam oldu. Bizim kilerimiz vardı, yıkılmamıştı. Annem de deprem gecesi peksimet hamuru yoğurmuş, leğende duruyordu. Baktım herkes acıkmış. Ateş yaktım, soba borusu vardı, soba borusunu açtım, o hamurdan alıp tenekenin üzerine koyup peksimet yaptım. Hem kendim yedim, hem de çevredekilere dağıttım.

İyi hatırlıyorum, karşıdaki dağların orada kule gibi bir şeyler vardı. Baktım onlarda yıkılmış, dümdüz olmuş ve o dağ duman içinde kalmıştı. Aradan bir iki gün geçti. Baktık

böyle olmayacak, dut ağaçları vardı, kesip kereste yaptık. Bezleri üzerine çektik. Çadır benzeri bir şey yaptık ve öyle yaşamaya başladık. Epey zaman artçı sarsıntılar devam etti. Ama hala devlet köye ulaşmamıştı. Çardaklı Deresi sonbaharda kapanır, ilkbaharda Mayıs-Haziran'da açılırdı. Orası kapalıydı. Tren yoluna da taşlar düşmüş, orası da kapanmıştı. Depremden on beş gün sonra görevliler tedavi için gelmeye başladı. Çadır getirdiler. Ben dışarı çıkamıyordum, yatıyordum. Kız kardeşlerim dereden su getirir, hayvanları da götürüp orada sularlardı.

Bizim o zaman beş tane öküzümüz vardı. Babam yetim büyümüş ama çok çalışmış. Seferberlikte çok iyi atıcıymış. Buradaki aşiretler hep beraber giderken kabileleri eşkiyalardan korumak için bir hayli muhafızlık yapmış. Babam rençberlik (ziraat işleri) yaparmış. Eskiden zaten en makbul şey toprakla uğraşmak bir de hayvancılık. Nüfus böyle geçiniyordu. Depremden önce otuz, kırk tane de koyun vardı. Koyunların çoğu toprak altında kalıp öldü, iki üç tane kaldı. Bir iki tane inek enkazdan ancak çıkmıştı. Biz ölen hayvanların leşlerini tarlaya gömdük. İki üç sene ekin, mahsul (ürün) çok iyi oldu o tarlada. Depremden sonra neredeyse kapalı yer kalmadığı için tavuklar dut ağaçların dallarında pinekliyordu. Hayvanlar dışarıda kalıyordu. Kurtlarda iniyordu buralara, çünkü leş kokusu yayılmıştı etrafa. Bizim bir köpeğimiz vardı. Bir akşam köpek çok huysuzlandı. Biz çadırdan çıktığımız da kurtla dalaştığını gördük. Babamın da elinde bir şey yoktu ama cesaretliydi, gitti kurdu arkasından yakalayıp, köpeğin altına atmaya çalıştı. Kurdu mücadelesi sadece köpekle, babamı görmedi bile. Köpekle boğuştuktan sonra kurt kaçtı. İkinci gün babam baltayı yanına koydu, kurdu saldırmaya ihtimaline karşı. Yani kurtlar gezerdi çadırlarımızın yanında, yiyecek arıyorlardı. Etraf leş doluydu. Cenazeler enkazdan çıkarıldıktan sonra hiçbir dini merasim yapılmadı. 340-350 kişi ölmüştü. Çünkü fay hattı tam köyün içinden geçmiş. Cenazeler kıyafetleriyle gömülüyordu. Hiçbir şey yok ki, her şey toprak altında kalmıştı. Şehre ulaşım yoktu ve bağlantımız tamamen kesilmişti.

Aradan zaman geçti. Yardımlar gelmeye başladı. Çadır dağıttılar. Öküzler öldü diye birer çift öküz verdiler. Kıyafet ve yiyecek verdiler. Biz somunu (fırın ekmeği) o zaman gördük. Biz ekme olarak tandır ekmeğini biliyoruz. Dediler bu somun, baktık böyle karnı şiş bir ekme. Aradan bir süre geçti, sanki o zaman ufak bir para da vermişlerdi, ben öyle hatırlıyorum. Sonradan insanlar bir şeyler yapmaya başladılar.

Trabzon'da ne kadar usta varsa ekip olup gelmişlerdi. İki kişi geldi, bizde çalışmaya başladılar. Ustanın yanında getirdiği çırak işten anlamıyordu. Kapı yapmıştı ama kapı tersti. Trabzon'da iş yok o zaman. Sonradan iki oda bir ara, kerpiç-dolma ağaçlarla ev yaptık. Aralarına ağaçları koyuyorlar, çiviliyorlar, samanla sıva yapıyorlardı. Bizim köyde Karakelle sülalesinden Ethem Ağa vardı. O, alçı taşını bulup getirirdi. Kırıp, gevenlerle (dikenli bitki) yakıyor, değirmende ezip alçı yapıyordu. Gidip ondan iki çuval alçı aldık. Babam evleri alçıyla sıvadı. Temiz ve sıcak olurdu alçı. Depremden sonra köyden gidenler oldu ama arazisi olan gitmedi. Bizim köyden az giden oldu. Evler yıkılsa da tarlalar duruyordu burada. Şehirden çok adam gitti. Depremden sonra işimiz kuzuları otlatmaktı. Kuzuları otlatmak için dağa gittiğimde fayın neredeyse 30-40 santim açılmış olduğunu gördüm. Deprem çayırıkları söküp atmış, bir tarafta da çökme olmuştu. Fay hattı köyün içinden Suşehri'ne doğru gidiyordu.

Mustafa Yeter

Nüfusa göre 87 yaşındayım. Ama yaşım daha fazla var. Deprem olduğunda Yalnızbağ'da ilkokul ikinci sınıfı okuyordum. Yazın kuzuları otlatırdık, güzün de (son bahar) okula giderdik. O zaman başka iş yoktu ki zaten. Ben üç kardeşin ortancasıyım. Üçümüzde bir yatakta tandır evinde yatıyorduk. Annemler ayrı bir odada yatıyordu. Deprem nedir bilmezdik. Bu yüzden sarsıntı başladığında ne olduğunu anlamadık. Topraklar döküldü üstümüze. Kafamızı kaldırdık ki çatı yok, yıldızları görüyoruz. Ama bize bir şey olmadı. Ağabeyim bizden büyük olduğu için deprem olduğunu anladı. Annem ile babamın sesleri gelmeye başladı. Annem babam geldi, babamın beline ağaç düşmüştü. Önce bir sessizlik, sükûnet. Ama daha sonra sesler gelmeye başladı: kimi annem diyor, kimi babam. İnsanlar bağıyorlar, cankurtaran yok mu diye yardım isteyenin haddi var hesabı yok. Amcam enkaz altında kalmış, bağıyor. Biz küçüğüz, elimizden bir şey gelmiyor. Zaten kürek yok, malzeme yok. Amcam ağaçların altında kalmış, beli kırılmış. Babamla uğraşarak amcamı kurtardık. Amcam evliydi, ama ailesine bir şey olmamıştı. O zaman her yer donmuş, beton halini almıştı. Amcamı kurtardık ama belden aşağısı tutmuyor. Gidip komşumuzun ev enkazından bir kadınla iki çocuğunu çıkardık ama hepsi ölmüştü. Halam da vardı, ona bir şey olmamıştı. Bizim ailede ölü yoktu. Cankurtaran yok mu? diyene yardıma gittik ama enkazda kalanların çoğu ölmüştü. Sabah olunca baktık ki ne mal kalmış ne başka bir şey. Ahırlarımız yıkılmış. Bizim iki katlı evimiz vardı. Duvar sokağa yıkılmış. İki inek bağıni koparıp kaçmış. O kadar mal da kaldı toprak altında. Biraz daha gün ışıyınca inekler geri geldi. Diğer bütün hayvanlarımız ölmüştü. Bir merkebimiz vardı. Bir tane ağaç boynunun üstüne düşmüş. Uğraştık ama çıkaramadık. Hayvan iki gün boyunca bağıra bağıra öldü. Sonra leşler kokmaya başlayınca kurtlar indi köye. Herkes kendi cenazesini kendi bahçesine defnetti. Gücü yetmeyen, birkaç kişiyi bir araya toplayıp defnetti. Toprak beton gibi sertti, kazmak çok zordu. Şimdiki ana yolun olduğu yerde bir çukur vardı. Cenazesini getirip oraya bırakan üstünü örttü. Orada çok mezar vardır. Tam sayısını bilmem ama çok insan öldü. Bir iki gün sonra şehirden gelip yaralıları götürdüler. Ama dört ay haber alamadık. Dört ay sonra amcam elinde bastonla geldi, tedavi etmişler. Daha sonra iâşe vermeye başladılar. Toz şeker ve çayı karıştırıp öyle verdiler. Çay kendinden şekerliydi. Devlet para yardımı yapmaya başladı, 60'ar lira yardım dağıtıldı. Muhtar eliyle dağıtıldı yardımlar. Gücü yeten evini yaptı. Trabzon'dan Lazlar geldiler, keresteleri biçmeye başladılar. Koca koca ağaçlar. Beşe on gibi. Onları değerlendirip ev yapmaya başladık. Babam yıkılmamış duvara destek verdi, biz bir süre orada kaldık. Deprem olduktan sonra kar yağdı, ama tutmadı. Ama çok soğuktü. Kimseden yardım göremiyoruz ki herkes kendi derdine düşmüştü. Çoğunun eşyası toprak altında kalmıştı. Devlet yardım etti, kimine ekmek, kimine şeker, kimine elbise verdi. Depremde mektep yıkılmıştı. Okul için bir yıl bekledik. Muhtar taş falan getirtirdi. Onun sayesinde okul yapıldı. Yeni okul yapıldıktan sonra okula gittik. Kaçınıcı sınıfta okuduğumuzu sordular. Ben dedim ki ikinci sınıftaydım. İkinci sınıfın kitabını önüme koydular, okudum. Tamam dediler sen ikinci sınıftan devam et. Ben 5 yıl okudum. İlkokul o zaman gözdeydi. Amcamın oğlu Yıldızeli'nde öğretmen okulunda 3.sınıftaydı. Ben de gittim ama okumadım, kaçtım. Benimle başlayan Ahmet Dumlu okudu öğretmen oldu.

Depremden sonra çok giden oldu. Biz gidemedik, aslında gitmeyi düşünmedik. Kime gidelim. Şehirden çok giden olmuş, köylü evini bırakıp nereye gitsin. Depremden sonra yağma, hırsızlık gibi olaylar olmuş, iş çevirenler olmuş. Amcamın çocukları küçüktü. Amcam gelinceye kadar yengem, çocukları hep beraber kaldık. Sonra amcamın eşi öldü, sonra halam öldü. Ben amcamın evine akşamdan akşama giderdim yanında kalmak için. Refahiye'den kaçak odun getirirlerdi. Onlardan aldığım çam ağaçları ile ona ev yaptık, bizimle beraber kaldı.

Depremden sonra herkes kendi başının çaresine bakmak zorunda kaldı. Babam yaşlı, amcam yaşlı, onlarla ilgilenme sorumluluğu bana düştü. Dolayısıyla işe giremedik. Tarlaya git, bahçeye git, başka bir iş yapma şansımız yok. Depremde çok şeyimizi kaybetmiştik ama toprağımız yerindeydi. Çok değerliydi toprak, toprağımıza sarılıp bu günlere kadar geldik.

Samet Çakmak

Erzincan merkezde bulunan Sultaniye Mahallesinde 1929 yılında dünyaya gelmişim. Babam Yamaoğlu Ahmet Efendidir. Depremde vefat etti. Ufak bir bakkal dükkânı vardı. Annem Ayşe Hanımdı. Biz Sultaniye Mahallesi'nde oturuyorduk. Sultaniye Mahallesi Erzincan'ın en iyi mahallerinden biriydi o zamanlar. İstasyona da yakındı. Caddenin sol tarafı Hasan Efendi Mahallesi, sağ tarafı Sultaniye Mahallesi idi. Bizim karşılıklı iki tane evimiz vardı. Biri Hasan Efendi'de diğeri Sultaniye Mahallesi'ndeydi. Sultaniye'de ki evde oturur, Hasan Efendi'deki evi kiraya verirdik. Orta halli bir ailenin çocuğuydum ben.

Bugün hayvan pazarının olduğu yerde Fırat İlkokulu vardı. O okulda 4. sınıfa kadar okudum. 4. sınıfta okurken deprem oldu. 9-10 yaşlarındaydım. Benim annem çok okumuş bilge bir hanımefendiydi. Bizim mahallenin imamı Hafız Hasan Efendi o gece rahatsızlanmıştı. Annemi o gece başında okusun diye çağırmışlar. Hasan Efendi hem mahallenin imamı hem de bizim akrabamız idi. Biz üç kardeş, ağabeyim Baki, küçük kardeşim Murat ve ben babamla evde kaldık. Bizim evimiz küçük bir bahçesi olan büyük bir ev idi. Kileri-tandır her şeyi ortada, tahta bir merdivenle yukarı çıkılan iki katlı bir evdi. Misafir odası da vardı. Altta büyük bir oda, üstte de bir oda, biz o odada kalıyorduk. Deprem olduğu zaman hep beraberdik. Rahmetli babam küçük kardeşimi aldı. Çocuklar salâvat getirin korkmayın, peşime gelin dedi. O dışarı çıkmak için önümüzde giderken merdivenlere geldiğinde merdivenler çöktü. Sonradan öğrendik ki o merdivenle beraber aşağı düşmüş. Biz ağabeyimle üst katta kaldık. Rahmetli annemin okumaya gittiği Hafız Hasan Efendi depremden önce rahmetli olmuş. Onlar onunla uğraştığı sırada deprem olmuş, o sırada sokağa çıkmışlar. O evde fazla bir hasar olmamış. Bir müddet sonra annemin akli başına gelmiş, bizim eve ne oldu diye eve gelmiş ki bizim mahalle dümdüz olmuş. Her taraf yıkılmış. İşte o anda dışarı çıkan komşular birbirlerine yardım ederken, annem komşuların yardımını ile babamı bulmuş. Babam rahmetli olmuş, yanında küçük kardeşimi de buluyorlar ama hiç canlılık emaresi yok. Bizi arıyorlar, önce ağabeyimi, sonra beni çıkarıyorlar. Aradan bir süre geçiyor, 3-4 saat bilemiyorum ne kadar geçtiğini. Anne yüreği, gidip bakıyor ki küçük kardeşimin vücudu sıcak. Bağırıp komşulardan yardım istiyor. Komşular geliyor, bağırma çağırma derken çocuğun gözleri açılıyor. Biz üç kardeş depremden sağ çıktık. Kış kıyamet, kar, soğuk çok.

Bizim evin önünde bir dut ağacı vardı. Bu dut ağacının dallarına, ehram, (geleneksel kadın örtüsü) eski çarşaf ve çullarla (kıl dokuma) bir daldalık (korunaklık) yaptılar. Komşuların yardımı ile yıkıntıların içerisinde yatak, yorgan çıkarıp, bahçeye serdiler. Biz çocuğuz, hemen yatağa girip yattık. Babamız ölmüş, vahametin farkında değiliz. Herkesin bir acısı var, kimsenin kimseye acıyacak hali yok. Öğleden sonra komşuların ve büyüklerin yardımı ile Serumhane'nin yakınında bulunan büyük tarlaların orada mezarlar açıldı. Sayısını tam hatırlamıyorum ama 20-30 tane vardı. O gün öğleden sonra cenazeleri yıkamadan olduğu gibi defnettik. İkinci gün kalabalık oldu, bazıları hapistekileri salıvermişler dedi, bazıları da askerler dedi. Komşular birbirlerine yardım ederek sağlam kalan eşyaları enkazdan çıkardılar.

Orada ne kadar kaldık bilmiyorum, bir hafta mı, daha mı fazla? Sonra istasyon civarında, Kızılay beyaz-koni çadırlardan kurdu. Biz bütün komşularla birlikte, yüzlerce çadırın bulunduğu o alana taşındık. Her taraf kar, çamur içinde. Çadırın içi bu ortamın etkisiyle pislik içindeydi. Orada da tam bilemiyorum ama bir hafta-on gün kadar kaldık. Sonra başka vilayetlere göç başladı. Bizim büyüklerimiz de gidiyoruz dediler. Bizi kara vagonlara bindirdiler. Başka mahallelerde büyüklerimiz vardı, hareket edeceğimiz zaman geldiler. Ağaoğlu Ahmet Efendi, Rahmi Tanoğlu Hoca, onun kayın pederi Ömer Ağabey, onun ağabeyi Şeyh Mustafa Efendi, ağabeylerim Halit ve Halis ile beraber bir vagona bindik. Benim annem babamın ikinci evliliğidir. İstanbul'da teyzelerim vardı onların yanına gidecektik. Kara vagona giderken büyüklerimiz; İstanbul'a gidiyoruz, orada fabrikalar var, büyük şehir, büyüyünce oralarda çalışacaksınız, okuyacaksınız, üzülmeysin adam olacaksınız, orada deniz var, kayıklar var, vapurlar var diyerek bizi teselli ediyorlardı. Bu hayaller ve komşular ile yola devam ederken tren duruyor kalkıyor, büyükler bizi indirmeden iniyor, su ve yiyecek ihtiyacımızı gideriyorlardı. Bir müddet gittikten sonra bir yere vardık, orada bir gün mü, bir buçuk gün mü geçti bilmiyorum. Ne oluyor diye merak ettik. Vagonun arka balkon kapısını açtığımızda büyüklerimiz ve komşularımızın da içinde bulunduğu bir kalabalığın birbiriyle konuştuğunu gördük. Konuşmalarda bazen sesler yükseliyordu. Sonradan öğrendik ki burası Kayseri imiş. İstanbul'a giderken Kayseri'de şehrin ileri gelenleri yolumuzu kesip, Kayseri'de kalmamızı teklif etmiş. Büyüklerimiz de ikna olmuşlar, burada kalacağız dediler. Bizim İstanbul hayallerimiz de orada bitti. Trenden indikten sonra Kayseri'nin Uhud Camisi'nde birkaç gün kaldık. Ondan sonra bizi Talas Nahiyesine götürdüler. Talas'ta Alay Beyi'nin evleri denilen yere gittik. Bu bina iki katlı büyük bir konaktı. Önünde bir bahçe, içeride kocaman bir salon, karşılıklı 8-10 tane oda, üstte de yine 8-10 tane odası vardı. Komşularla birlikte her birimizi bir odaya yerleştirdiler. Konakta yiyorduk içiyorduk ama kim getiriyordu, devlet mi komşular mı bilemiyorum. Orada yaklaşık 6-7 ay kaldık. Biz o yıl okuyamadık, okula gittik ama oldukça düzensiz bir şekilde. Bir süre sonra Erzincan'da evler yapıldığı, Kızılay Mahallesi'nin kurulduğu haberleri geldi ve Erzincan'a döndük. Asıl sıkıntı Erzincan'a geldikten sonra başladı. Erzincan'da ev dedikleri yer, kapıdan girildiğinde daracık bir salon, karşılıklı iki tane oda, karşıda da bir tuvaletten oluşan Pavyon evleri idi. Sağda bir oda da bir aile, solda bir oda da bir aile kalıyordu. Amcamlar bir odada, biz de bir odada kalıyorduk. Ağabeyim benden 3 yaş büyük, kardeşim 6-7 yaşlarında. Evimiz bu odadan biraz daha büyük-uzun. Annem, evi eski ehmamlarla bölüp bir tarafını kiler ve odunluk yaptı. Bir tarafta da biz kalıyorduk. Kürsü tabir edilen bir tandır, üzerine dört ayaklı bir masa konur, üzerine de bir

yorgan örtülürdü. Yorgan bile çok kolay sahip olunabilecek bir eşya değildi. Akşam olduğunda bütün komşular gelir, ayaklarımızı tandıra sokarak ısınırdık. Bir sabah, bir de akşam tandır yanardı.

Babamın kapalı çarşının karşısında, Ecepsirler'in dükkânlarının biraz altında ufak bir dükkânı vardı. Kasası var mıydı, parası var mıydı hiçbir şeyden haberimiz yoktu. Yıkıntılardan altında ne kaldı bilemiyoruz. O zaman kimin aklına böyle şeyler gelirdi ki? Bizim ıstıraplı günlerimiz ondan sonra başladı. Deprem öncesinde bizim iki tane evimiz olmasına rağmen kurma evlerden ev alamadık, çünkü başımızda büyüğümüz yoktu. Sonradan evlerimizin karşılığında pavyonlarda iki odası, dışarı avlusu ve tuvaleti olan bir ev verdiler. Dışarıdan gelen, köylerden gelen, yani hiç ilgisi olmayanlar şehir merkezinde ev aldılar. Kurma evlerin %80'ini Erzincan'da depremde zarar görenler değil köylerden gelip büyüğü olanlar, peşine koşturanlar aldılar. Nasıl geçindiniz diye sordunuz ya, ortaokulda iken biz amelelik yapmaya başladık. Fırat kenarında tuğla ocakları vardı. Rahmetli Nurettin, İsa ve Ali Ustalar vardı, biz en çok Ali Usta'nın yanında çalıştık.

Biz pavyonlarda kalırken kurma evler yapıldı, herkes müracaat etti, birçoğu almasına rağmen biz alamadık. Rahmetli ağabeyim askere, ben de İstanbul'a okumaya gitmişim. Kardeşim küçük, annem ise bir şeyden anlamıyordu. Bize de bir pavyon verdiler, işimizi görüyor diye şükrederken, sonradan anladık ki millet mal sahibi olmuş.

Yeni Erzincan, Selüke, Şoha, Hozunsu'nun üstünde büyük bir kıraç alanın olduğu yere kurulacaktı. Benim anne tarafım Selüke, baba tarafım ise Brastik-Köprübaşı köyünden. Bizim o bölgede 20-30 tane susuz tarlalarımız varmış, ekip biçemiyormuşuz. Fakat o zaman Zazaoglu Vehbi gibi büyüklerin bugünkü şehirde tarlaları varmış, onların kendi malları değerlendirsin diye şehri en güzel tarlaların, arazinin üzerine kurmuşlar. Her şey nasip, burada arazisi olanlar zengin oldu.

Vehbi Işıkgöz

1929 yılında Erzincan'da doğdum. Eski Erzincan'da Hasan Efendi Mahallesi'nde çarşıya doğru uzanan büyük bir cadde vardı. Bizim evimiz o caddenin üzerindeydi. Babam komisyonculuk yapan bir esnaftı. Deprem olduğunda Taş Mektep'de ikinci sınıfa gidiyordum. Okulumuz Terzi Baba tarafındaydı. Deprem olduğunda ablam, Fikri, Fahri, Rahmi, annem, babam bir de ben evdeydim. Deprem olduğunda duvar bahçeye doğru yıkıldı. Evlerin tamamı topraktı, beton bina nadiren vardı. Beton bina olarak tüccar olan Kemahlı Beyler'in yaptırdığı yeni dükkân ile istasyon binası vardı. İstasyon binası bizim evlerin üstündeydi. Babam, depremde beni, kardeşim Fikri'yi kucakladı, hemen dışarı çıktık. Yarım saat geçti kıyamet koptu. Bizim okulun hademesi komşumuzdu, depremden sonra onun evinde yangın çıkmıştı. Kendisi, hanımı, kızı ve oğlu yangında öldü. Mangalı yakmışlar, yangın mangal devrilince çıkmış. Hakim bir komşumuz vardı, ailesinden altı kişi öldü. Sonradan Fikri, toprak altından bir kaç kişiyi sağ çıkardı, o benden büyüktü.

İlerleyen günlerde trenle yardım malzemeleri gelmeye başladı. Depremde ve sonrasında yaşanan yangınlarda çok hasar gören binaların dışında halk eşyasını kurtarma derdine düştü. Evden kurtardıklarımızla baraka yaptık. Depremden sonra 10-15 gün şehirde kaldık. İneklerimiz vardı, onlar kurtuldu. Her evde hayvancılık yapılırdı zaten. Sonra trenle Malatya-Osmaniye yolundan İskenderun'a gittik. Zaten tren Erzincan'a 1938'de gelmişti. Trende sadece muhacirler vardı. İskenderun'a ailecek gittik, bir yıl kaldık. Devlet adam başı altı lira veriyordu, bu yardım altı ay devam etti. Erzincan'dan Sivas'a kadar her yer yıkılmıştı. Altı ay devletin ayarladığı binada ücretsiz kaldık, altı ay sonra kira ödemeye başladık. Babam aynı işine orada da devam etti. Devlet para yardımı da yaptı. Zaten İskenderun'dan Fransızlar daha yeni gitmiş, Hatay Türkiye'ye yeni katılmıştı. Kaldığımız bina Fransızlardan kalan büyük ve muntazam bir evdi. Orada okula devam ettim. İskenderun'a, Kırıkhan'a Antakya'ya gidenler vardı. Biz 1942'ye kadar orada kaldık ama çoğu kişi altı ay kalıp döndü. 1939'da gidip de geri dönmeyen aileler de vardı. Dönüşte yine trenle geldik. Geldiğimizde istasyonun üstünde çarşı mahallesi yapılmıştı. Yine kerpiç evlerdi. Kurma evler çok sonra yapıldı. Avrupa'dan gelen yardımlarla Ankara'da Saraçoğlu Mahallesi yapıldı. Başbakan Şükrü Saraçoğlu kendi adına yaptırdı o mahalleyi. Biz Erzincan'a döndüğümüzde babam hamal oldu. Birileri zengin oldu. Merkez ortaokuluna başladım ama son sınıfta bırakıp komisyonculuğa başladım. Sonraları babam İskenderun'dan Erzincan'a mal getirip yeniden komisyonculuk yapmaya başladı. Devlet herkese evinin arsasının yerine ev-arsa verdi. Ama yine yolunu bulanlar oldu. Bizim evimiz yıkılmıştı, bize ev vermedi devlet. Yapabilenler kendi imkânları ile yaptılar evlerini. Pavyon evleri aşağı çarşıda karkas tipi yapılmıştı, bitişik olduğundan bu isim kullanıldı. Bizim evimiz Çarşı Mahallesi'ndeydi. Depremden sonra şehre yeni yerleşimciler de geldi. Eski Erzincan dağıldı gitti.

Sonuç

Kişisel tanıklık yoluyla hazırlanan sözlü tarih çalışmaları, toplumların tarihlerinde yazılı tarihin saptayamayacağı bilgilere ulaşmada önemli katkılar sağlamaktadır. Bu yönüyle sözlü tarih, bilimsel tutarlılığa uyumlu yaşam anlatılarının derlenmesiyle, sıradan insanların anılarını tarih yazımında ön plana çıkarır. Böylece insansız bir soyutlama alanı olmaktan çıkan tarih, farklı yaşam deneyimlerini bünyesine katarak süreci insani bir formla yeniden yorumlayabilme becerisi kazanır. Bu yöntem, belgeye dayalı tarihçiliği besleyip zenginleştirmenin yanında, sürecin sosyo-kültürel boyutunu da daha dikkate değer kılar. Sözlü tarih yöntemiyle hazırlanan bu çalışmada, süreç belgelere dayalı olarak kısaca ele alındıktan sonra, bu dönemle ilgili pek başvurulmayan yaşam anlatılarına dayalı bir yöntem izlenmiştir.

Tanıkların anlatılarında dikkati çeken ilk şey, deprem sırasında çocuk yaşta olmaları dolayısıyla olayın vahametini ilk başta kavrayamamalarıdır. Yaştan kaynaklanan kavrama güçlüğü kadar olay sonrası yaşanan şok, tepkisel orantısızlığı arttırmıştır. Deprem sonrasına yönelik diğer ortak bir anlatı, gece yaşanan felaketin boyutunun ancak gün ağardıktan sonra anlaşılmasıdır. Kış mevsiminin en sert geçtiği dönemde yaşanan afet, konaklamanın diğer önemli bir sorun olarak yaşanmasına sebep olmuştur. Afetin ilk anlarında herkes kendi

derdine düşmüş, kurtarma çalışmaları aile efradı boyutunda kalmıştır. İlerleyen zamanda yardım çılgınlıkları, akraba ve komşulara yönelik arama kurtarma faaliyetlerini arttırmıştır. Tanıkların hemen hepsi mevcut binaların tamamının yıkıldığını beyan etmiştir. Dolayısıyla yıkıntıların altında sadece insanlar değil, çokça hayvan da kalmıştır. Havanın soğuk olması ve toprağın don olması kurtarma faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. İnsanlar kendi imkânlarıyla ve ilkel yöntemlerle kurtarma faaliyetlerine girişmiş, bu da depremzedelerin kurtarılmasını güçleştirmiştir. Yıkıntı altından çıkarılan cenazeler hiçbir dini merasim yapılmadan kıyafetleriyle, birçoğu da toplu olarak defnedilmiştir. Köylerde yaşayanlara devlet elinin uzanması birkaç günü bulmuş, bu da toplumsal dayanışmayı ve yardımlaşmayı daha da arttırmıştır. Şehir merkezinde devletin yardım eli çabuk ulaşmışsa da kırsalda devlet yardımlarının ulaşması zaman almıştır. Köylerdeki yaralılar, kış şartları ve ulaşım sıkıntılarından dolayı ancak görevlilerin ulaşmasıyla hastanelere götürülebilmıştır. Her şeyini kaybeden depremzedeler, devletin dağıttığı yiyecek, giyecek ve çadırlarla hayatlarını idame ettirmeye çalışmıştır.

İlerleyen günlerde özellikle şehir merkezinde yaşayanlar, devletin sevk ve idaresinde ağır kış şartlarının etkisini en az hissedecekleri Türkiye'nin çeşitli illerine göçe tabii tutulmuştur. Göç edenler, altı ay ile iki yıl arasında bu bölgelerde devlet desteği ile yaşamış, büyük bölümü geri dönerken, bir kısmı da gittikleri yerde kalmayı tercih etmiştir. Bundan dolayı bugün Erzincan'a yakın illerde yaşayan Erzincanlıların birçoğu bu dönemde geri dönmeyen ailelerin çocuklarıdır.

Deprem sonrasında en önemli sorunlardan birisi, tamamen yıkılan Erzincan'ın yeniden imarı olmuştur. Kırsalda halk kendi imkânlarıyla evlerini yaparken, kent merkezinde eski yerleşim alanı terk edilerek, daha kuzeyde yeni şehir kurulmaya başlanmıştır. Yeni şehirde Çarşı Mahallesi, Pavyonlar adıyla yeni mahalleler oluşturulmuştur. Bu süreçle ilgili dile getirilen en önemli şikâyetlerden birisi, bu mahalleler kurulurken, eski şehirde evi olan kimi ailelerin yeni yapılan evlerde hak sahibi olamaması ayrıca Erzincan'ın yerli halkının göçü sonrasında ortaya çıkan demografik ve ekonomik değişimdir. Erzincan insanı depremin etkilerini uzun yıllar boyunca hissetmiştir. Depremin II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanması, afetin ortaya çıkardığı zorlukların savaşın etkisiyle daha da katlanmasında önemli bir etken olmuştur.

Kaynakça

- Faruk Güngör, 1931 Erzincan Yalnızbağ Köyü doğumlu.
Mehmet Gültepe, 1927 Erzincan doğumlu.
Mustafa Yeter, 1931 Erzincan Yalnızbağ Köyü doğumlu.
Samet Çakmak, 1929 Erzincan doğumlu.
Vehbi Işıkgöz, 1929 Erzincan doğumlu.
AKKAN, Erdoğan. “Erzincan Ovasında Son Tektonik Hareketler ve Bunların Morfolojideki Tesiri”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S:21, 1961, ss.123-139.
AYTEMİZ, Cemal. *1939 Erzincan Depremi ve Yeni Şehir, Fay Hattı Üzerine Nasıl Kuruldu?*, Başak Matbaacılık, Ankara, 2012.
BİBER, Tuğba Eray. “Karadeniz’de Depremler ve Yardımlar (1939-1944)”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.2, 2019, ss.151-181.
ÇUHADAROĞLU, Fikret. *Deprem ve Erzincan 13 Mart 1992 Erzincan Depreminin Öncesi Deprem Olayı ve Sonrası*, Erzincan Valiliği Yayını, İstanbul, 1992.
DİNÇ, Fadik Tosik. “Ulus Gazetesine Göre 1939 Erzincan Depremi” *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, S.13, 2016, s.1-21.
GÜL, Abdulkadir - BAŞIBÜYÜK, Adem. *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Erzincan Kazası*, Birinci Basım, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum, 2011.
GÜL, Osman Kubilay. “27 Aralık 1939 Erzincan Depremi’nin Sivas ve İlçelerine Etkileri”, *Zeitsohriftfürdie Welt der Türken Journal of World of Turks*, Sayı 3, 2011, ss.135-145.
GÜNCÜ, Arzu - AYDIN, Ayşegül. “Erzincan Kent Hafızasının İmge Mekânları: Muvakkat Kent”, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu, Bildiriler Cilt 5*, Erzincan 2019, ss.573-590.
HAÇİN, İlhan. “1939 Erzincan Büyük Depremi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXX, Sayı: 88, 2014, ss.37-69.
HANİLÇİ, Nurullah. (2018), “Afetlerin Toplum Üzerindeki Etkileri”, İstanbul 2018, http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/acilyardimveafetyonetimi_ao/afetlerintoplum%C3%BCzerindekietkileri.pdf, Erişim Tarihi: 26.06.2020
HAYLİ, Selçuk. “Erzincan Ovası’nın Beşeri ve İktisadi Coğrafyası”, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 1995.
KAYA, Erol. *Şehre Tanıklık Edenler ERZİNCAN Sözlü Tarih Çalışması*, Pasifik Ofset, İstanbul 2012.
ŞENGÜN, Hayriye - GÜLERYÜZ, Didem. “Türkiye’de Afet Yönetiminde Bir Dönüm Noktası: 1992 Erzincan Depremi”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, (28 Eylül-1 Ekim 2016), Cilt 2, ss.857-869.
YAVUZ, Erdem. “Erzincan’da İdari ve Siyasi Hayat (1923-1960)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012.
YAVUZ, Erdem (2017), *1939 Depremi, Erzincan ve Bölgeye Etkisi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2017.
YAKINDAN TARİH. “1939 Büyük Erzincan Depremi”, <https://yakindantarih.blogspot.com/2013/08/1939-buyuk-erzincan-depremi-comeldigi.html>, Erişim Tarihi: 27.06.2020

Ekler.

AKŞAM

Erzincan vilâyeti ile Kemah bir enkaz yığını halini aldı

Binlerce ev yıkıldı, yangınlar çıktı, pek çok ölü ve yaralı var

Erzincan halkının mühim bir kısmı öldü. Tokat, Ordu, Refahiye, Sivas ve Samsun'da ölü ve yaralıların sayısı henüz tam olarak tesbit edilemedi

Dahiliye ve Sıhhiye Vekilleri bu sabah Erzincana hareket ettiler

Kımlay zehle muntakama para, camı, çadır ve battaniye gönderdi. İmdat trenleri gitti. Meclis, bir milli yardım komitesi teşkilini ittifakla kabul etti

Reisicumhurun telgrafı

"Cumhuriyet hükümeti tedbirler almıştır. Bugünkü enkaz için deniz gızel bir mamure çıkaracaktır"

Şimendifer hatları bazı noktalarda bozuldu

Bu yüzden Erzurum ve Sivastan kalkan imdat trenlerinin Erzincana varması geciktmiştir

İnsan zayıtı hakkında ahnan ilk haberler

Erzincana zayıt mühimdir, Sivas, Tokat, Amasyada yüzleri buluyor

Amerikada, Şimali Afrikada Felakem Hindistanında zehle

Hasar mühimdir, ölümler vardır

İsveç ihtiyat tedbirleri

Bir kumun bülteniyle ahnan zayıt hakkında haberler

İnsan zayıtı hakkında ahnan ilk haberler

Erzincana zayıt mühimdir, Sivas, Tokat, Amasyada yüzleri buluyor

Amerikada, Şimali Afrikada Felakem Hindistanında zehle

Hasar mühimdir, ölümler vardır

İsveç ihtiyat tedbirleri

Bir kumun bülteniyle ahnan zayıt hakkında haberler

TAN

Ölenler 30,000'e Yaklaşıyor

Erzincanda 15,000 den Fazla Ölü ve 5,000 den Fazla Yaralı Olduğu Tahmin Ediliyor

Diğer Yerlerde Dün Bütün Yurt, Felâket de 2538 ölü, 1409 Görenlere Yardım İçin Seferber Halde

İlk İmdat Treni Dün Erzincana Vardı ve Yardıma Başlandı

Dumlupınar Vapuru İle Bugün İlk Parti Erzak Sevkediliyor

Yardım LİSTESİ

UNUTMA!

Felâket Äit Tafsilat

Tokatta Dün de Bir Çok Binalar Yıkıldı

İskâna Başlanıyor

Amas, Babası Kalkan Çocuğın İhtiyatları

Daimi Veya Muvakkat Evlâtî Edinilecektir

Yardım LİSTESİ

UNUTMA!

Felâket Äit Tafsilat

Tokatta Dün de Bir Çok Binalar Yıkıldı

İskâna Başlanıyor

Amas, Babası Kalkan Çocuğın İhtiyatları

Daimi Veya Muvakkat Evlâtî Edinilecektir

ULUS

Muthiş bir zelzele felaketi oldu

Erzincan baştan başa harap oldu, Tokat'ta mühim hasar var

Ölenlerin miktarı yüzleri ve yaralananlar binleri aşıyor

Zelzele yurdun her tarafında hissedildi

HÜKÜMET VE KIZILAY

Geniş yardım tedbirleri aldı

Milli bir yardım seferberliği!

Milli Şefimizin felâket karşısında teassürleri

İnönü Erzincan valisine bir telgraf çekti

Millî Şefimiz Malatya'da yazıp tetkikler

Atatürk korusu dün yapıldı

İhtikar karşı alın tedbirler

Harb Mevzii Kalacak mı?

Sivasın Kazalarına da Süratle Yeni İmdat Heyetleri Gönderildi

Yalnız Koyulhisarda 1607 ölü ve 191 Yaralı Olduğu Anlaşıyor

Millî Şef Ankara'da İhtikar Avdet Etti

Giresuna da İlaç, Giyecek Gönderiliyor

İsmet İnönü

YAZAN: YUSUF ZİYA ORTAC

TAN

Erzincan Halkının Nakline Başlandı

Harb Mevzii Kalacak mı?

Sivasın Kazalarına da Süratle Yeni İmdat Heyetleri Gönderildi

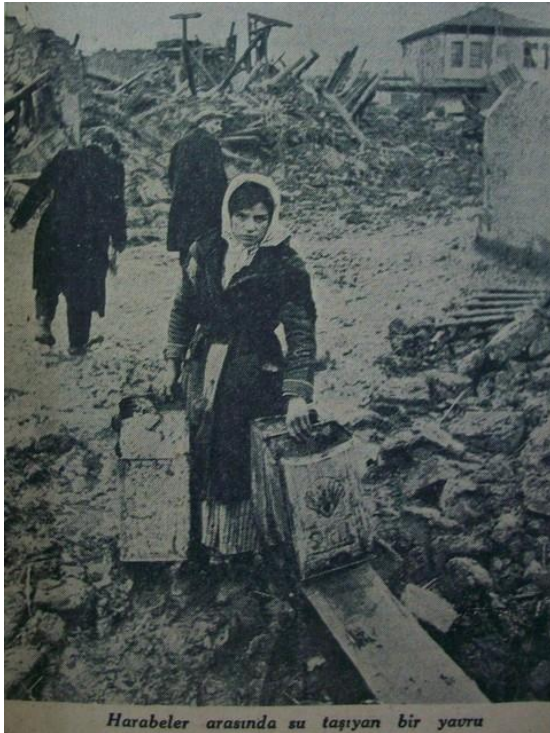
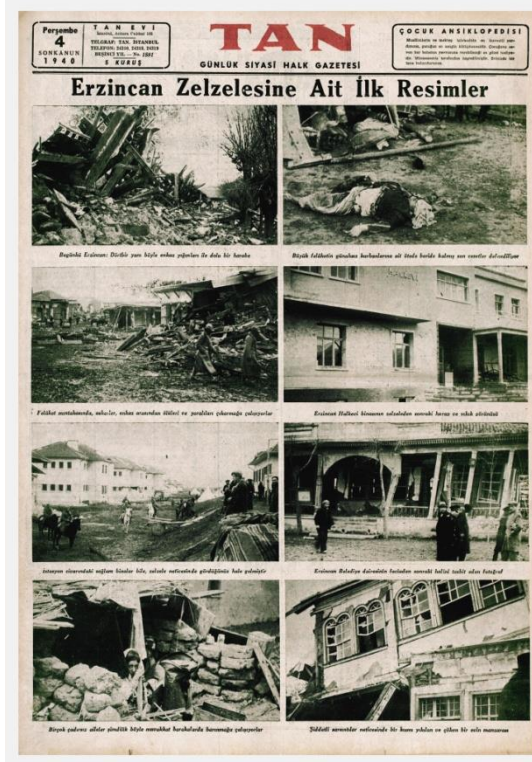
Yalnız Koyulhisarda 1607 ölü ve 191 Yaralı Olduğu Anlaşıyor

Millî Şef Ankara'da İhtikar Avdet Etti

Giresuna da İlaç, Giyecek Gönderiliyor

İsmet İnönü

YAZAN: YUSUF ZİYA ORTAC

Harabeler arasında su taşıyan bir yavru

Kaynak:<http://yakindantarih.blogspot.com/2013/08/1939-buyuk-erzincan-depremi-comeldigi.html>

Makalenin Geliş Tarihi: 22 Kasım 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 16 Aralık 2020

**SAĞLIK KURUMLARINDA PAKET FİYAT UYGULAMASININ İNCELENMESİ:
BİR ÜNİVERSİTE HASTANESİ ÖRNEĞİ***
REVIEW OF PACKAGE PRICE APPLICATION IN HEALTH INSTITUTIONS:
CASE OF A UNIVERSITY HOSPITAL

*Damla Önk***
*Enis Baha Biçer****

Öz

Amaç: Bu çalışmada, sağlık hizmetlerinin finansmanında kullanılan geri ödeme yöntemlerinden biri olan paket fiyat uygulaması için belirlenen fiyatların, verilen hizmetin maliyetini karşılayıp karşılamadığı incelenerek uygulamanın sağlık kurumlarına getirdiği avantaj ve dezavantajların belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Araştırma tanımlayıcı olarak yapılmıştır. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Uygulama ve Araştırma Hastanesi'nin Genel Cerrahi Kliniği'nde 2016 yılı boyunca uygulanan 729 adet paket işlem ameliyatı sınıflandırılarak 44 farklı ameliyat kodu bulunmuştur. Bulunan kodların Sağlık Uygulama Tebliği fiyatları tespit edilmiş ve en çok kullanılan 2 adet paket ameliyat kodu belirlenmiştir. Belirlenen bu kodlar için aritmetik ortalama hesaplanmıştır. Hesaplanan aritmetik ortalamalar Sağlık Uygulama Tebliği Ek-2/C paket ameliyat fiyatları ile karşılaştırılmıştır.

Bulgular: Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, Ek-2/C paket ameliyat fiyatları Ek-2/B hizmet başına ödeme fiyatları ile karşılaştırıldığında düşük kalmaktadır.

Sonuç: Sağlık kurumları paket ameliyat uygulanan hastalarda maliyetleri karşılayamayacak geri ödemeler almaktadır. Bu durum sağlık kurumlarını, etik

* Bu çalışma 1. Yazarın Yüksek Lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

** Öğr. Gör., *Avrasya Üniversitesi*, Sağlık Hizmetleri MYO, Trabzon/TÜRKİYE, ORCID: 0000-0001-6370-3916

*** Doç. Dr., *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Sivas/TÜRKİYE; ORCID: 0000-0002-1624-4988

olmayan uygulamalara yönlendirmekte ve sağlık bakım hizmet kalitesini düşürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Hizmetleri Finansmanı, Sağlık Harcamaları, Geri Ödeme Yöntemleri, Sağlık Uygulama Tebliği.

Abstract

Aim: This is aimed at the advantages and disadvantages it brings to healthcare institutions whether the service provided for the package price application, which is one of the reimbursement methods used for the package price application, which is one of the reimbursement methods used in the financing of health services.

Method: The research is descriptive. 729 package operations performed in Sivas Cumhuriyet University Health Services Application and Research Hospital General Surgery Clinic during 2016 were classified and 44 different operation codes were found. Founded codes' fixed health application notification prices and the most used 2 pieces package operation code has been identified. The arithmetic mean was calculated for these codes. The calculated arithmetic means were compared with the prices of annex-2 / C package operation of Health Application Communiqué.

Results: According to the results of the study, Annex-2 / C package operation prices are low compared to the prices of Annex-2 / B pay-per-service.

Conclusion: Health institutions get a refund, patients who applied package surgery can't afford the costs. This situation, health institutions directs unethical practices and health care service quality decreases.

Keywords: Health Services Financing, Health Expenditures, Refund Methods, Reimbursement Systems, Health Application Communiqué

Giriş

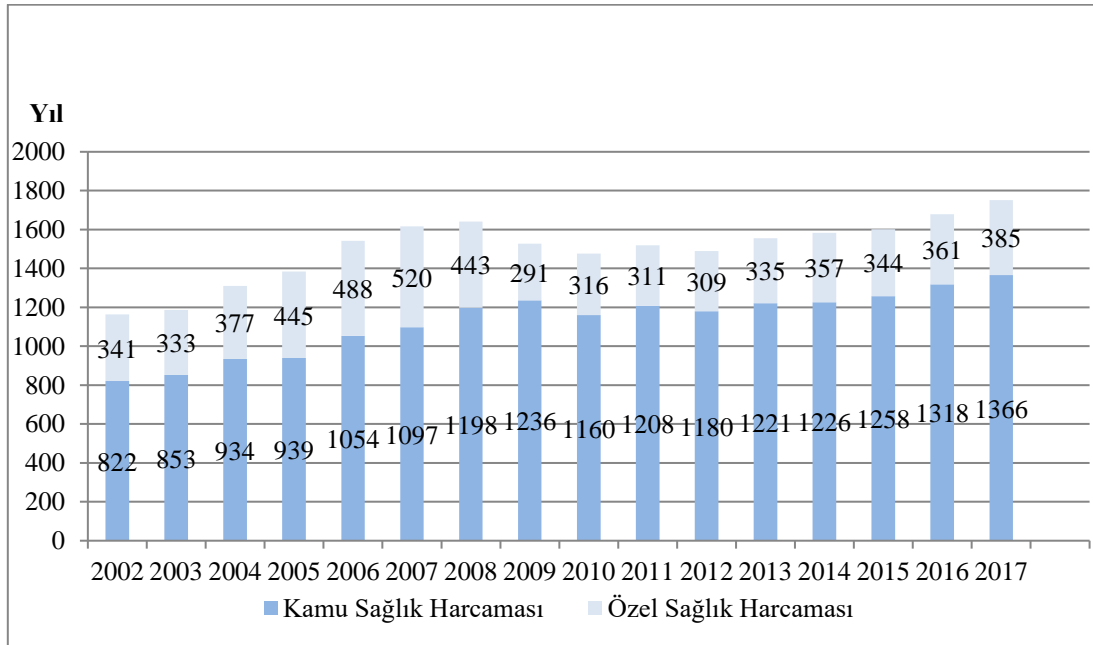
Dünya genelinde sağlık harcamaları artış eğilimindedir. Toplumun önemli bir kısmının genel sağlık sigortasına dâhil edilmesi, sağlık kurumlarına erişimin kolaylaşması ve sosyal haklarının artırılması sonucunda sağlık kurumlarına başvuru sayısının artmasına yol açmıştır. (Güvercin, Mil ve Tarım, 2016: 87)

Güçlü ve sürdürülebilir finansman yapısına sahip sağlık hizmetlerinin sunumu oldukça etkin olacaktır. Sağlık hizmetlerinde güçlü finansman yapısı toplumun tüm kesimlerinin sağlık hizmetlerinin finansman sürecine dahil edilmesiyle mümkün olacaktır. Sağlık hizmetleri finansmanında kullanılacak yöntemler dönemlik finansal değişimlere cevap vermenin yanı sıra gelecek dönemlerde yaşanacak değişimleri de öngörmesi sürdürülebilir bir finansman yapısı olduğunu gösterecektir (Çelikay ve Gümüş, 2010:203).

Sağlık hizmetleri finansman yönteminin belirlenmesinde birçok etken göz önünde bulundurulmaktadır. Ülkenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi, mali kapasite, seçilen yöntemin uygulanabilirliği, verimliliği, hakkaniyet, tüketici davranışı, arz ve hizmet sunumu ve hizmet sunucusunun davranışı bu süreçte göz önüne alınan temel kriterlerden bazılarıdır. Bu etkenlerin tamamı sağlık hizmeti finansman modelinin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Bunların dışında sağlık hizmetlerinin daha önce ne şekilde finanse edildiği, kullanılan finansman yöntemine toplumun tepkisi, toplumda bu finansman yöntemi hakkında oluşan genel fikir, toplumun kültürel yapısı, kullanılan finansman yöntemi hakkında deneyimler finansman modelinin belirlenmesinde ve belirlenen modelin uygulanmasında önemli rol oynamaktadır (Tatar, 2011:106).

Sağlık hizmetlerinin etkin ve verimli şekilde finanse edilebilmesi, kaliteli ve toplumun bütün bireylerinin eşit şekilde faydalanabildiği sağlık hizmetinin en düşük maliyetle sunulabilmesi ile mümkündür. Bu aşamada sağlık hizmetlerinin finansmanı gün geçtikçe daha önemli bir hale gelmektedir. Sağlık harcamalarına ayrılacak payın belirlenmesinde uygulanacak sağlık politikası etkili olmaktadır. Temel hedefi ‘herkes için ulaşılabilir, nitelikli ve sürdürülebilir sağlık hizmeti’ olan ‘‘Sağlıkta Dönüşüm Programı’’ Türkiye’de 2003 yılında sağlık hizmet finansmanı konusunda ciddi değişiklikler yapılmasını hızlandırmıştır (Şahin ve Köleoğlu, 2018:547-568). Türkiye’de genel bütçe gelirleri, cepten ödemeler ve sosyal güvenlik katkılarından oluşan üçlü finansman yöntemi sağlık hizmetlerinin finansmanında kullanılır (İrteş Gülşen ve Köleoğlu, 2018).

Şekil 1. 2017 Yılı Rakamları ile Kişi Başı Kamu ve Özel Sağlık Harcaması, Reel,(₺)(TÜİK - Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 2018:248)

Şekil 1’de Türkiye’de 2002-2017 yılları arasında kişi başına ne kadar sağlık harcaması yapıldığı gösterilmektedir. Bu harcamaların kamu ve özel sağlık harcaması oranı verilmektedir. Şekil 4’deki verilere göre 2002 yılında kişi başı sağlık harcaması 1.163 ₺ iken 2017 yılında 1.751 ₺ olmuştur. 2002 yılında yapılan harcamaların %29,3 ü özel sağlık harcaması iken 2017 yılında yapılan harcamaların %22’si özel sağlık harcamasıdır. 2017 yılında kişi başı özel sağlık harcaması 385 ₺ kamu sağlık harcaması 1.366 ₺’dir (T.C. Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 2018:248).

Türkiye’de kamu sağlık harcaması özel sağlık harcamasına oranla her zaman yüksek miktarda olmaktadır. Fakat son yıllarda özel sağlık harcaması oranları yükselmiştir. Kamu sağlık alanındaki sorumluluğun büyük bir bölümünü üstlense de bunu özel kurumlardan hizmet alımı yoluyla yapmaktadır. Türkiye’de son yıllarda yaygınlaşan kamu özel ortaklığı

modeli ile hizmet verilen bu modelde özel sektör desteklenerek büyütülmüştür (Erol ve Özdemir, 2014:30).

Sağlık kurumlarının hizmet verirken katlandığı giderleri karşılayabilecek ölçüde geri ödeme alması gerekir, ayrıca bu ödemelere sağlık hizmetlerinin gelişmesiyle artan rekabet koşullarına uyum sağlaması için yapılacak araştırma ve geliştirme çalışmaları giderleri de eklenmelidir. Geri ödeme yapılırken dikkat edilmesi gereken bir başka önemli ölçüt; geri ödemesi yapılacak tedavilerin fiyatlarında dengesizlik yaratacak farkların oluşmamasıdır. Bu ölçütler göz önünde bulundurularak en uygun ödeme tipi seçilmelidir. Geri ödeme sistemi, kişilere sunulan hizmetlerin bedelinin, ödeyici kurum tarafından hangi esaslara göre sağlık hizmet sunucularına geri ödeneceğini belirleyen sistemdir (Öztürk, 2015: 38-39). Aşağıda Tablo 1’de geri ödeme yöntemlerinin hizmet sunucuları üzerindeki etkilerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Geri Ödeme Yöntemlerinin Hizmet Sunucuları Üzerindeki Etkisi (Akyürek, 2012:130)

Ödeme Sistemleri	Zaman Yönelimi	Sabit/ Değişken	Hizmet Sunucularının Davranışlarına Yönelik Etkisi		
			Koruma	Sunum	Maliyet Önleme
Kalem Bütçe	İleriye Dönük	Sabit	+/-		+++
Global Bütçe	İleriye Dönük	Sabit	++	--	+++
Kişi Başına (Rekabet Altında)	Geriye Dönük	Değişken	+++	--	+++
Vaka Başına (TİG)	Her İkiside	Değişken	+/-	++	++
Hizmet Başına	Geriye Dönük	Değişken	+/-	+++	----

Esas amacı kaliteli sağlık hizmeti sunmak olan geri ödeme sistemlerinin finansal sürdürülebilirlik açısından da başarıya ulaşması önemlidir. Sağlık hizmetlerinin karmaşık yapısı her türlü ihtiyacı karşılayacak bir geri ödeme sisteminin varlığına engel olmaktadır. Ülkelerin çeşitli özellikleri ve siyasi hedefleri göz önünde bulundurularak oluşturulacak bir geri ödeme sistemi ülkelerin sağlık politikaları gereği belirlediği geri ödeme yapan kurumların yapısına da uygun şekilde geliştirilmelidir (Arık ve İleri, 2016:78). Bu doğrultuda bu çalışmada bir üniversite hastanesinde sağlık hizmetlerinin finansmanında kullanılan geri ödeme yöntemlerinden biri olan paket fiyat uygulaması için belirlenen fiyatların, verilen hizmetin maliyetini karşılayıp karşılamadığı incelenerek uygulamanın sağlık kurumlarına getirdiği avantaj ve dezavantajlar belirlenmiştir.

Yöntem

Araştırma tanımlayıcı nitelikte olup, amaç genel cerrahi kliniğinde bir yılda yapılan tanıya dayalı paket işlem ameliyat maliyetlerinin karşılaştırmalı olarak incelenerek ödemelerin yeterliliğinin tartışılmasıdır. Araştırmanın evrenini Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Uygulama ve Araştırma Hastanesi Genel Cerrahi Anabilim Dalı'nda 2016 yılında paket fiyat uygulaması kapsamında ameliyat olan hastaların faturaları oluşturmaktadır. Paket fiyat uygulaması kapsamında en fazla çeşit ameliyatın bulunduğu servislerden biri olan Genel Cerrahi Servisi tercih edilmiştir. Belirtilen dönemde 736 hastaya yapılan ameliyat paket işlem kapsamındadır. Bu kapsamda kalan hasta faturaları incelenmiş ve 7 hastanın faturası SGK kapsamında bulunmadığı için çalışmaya dâhil edilmemiştir. 729 hastanın fatura ve ameliyat bilgileri incelenerek çalışma yürütülmüştür. Her hasta için farklı hizmet üretim maliyeti olması bu çalışmanın değişkenleridir. Paket işlem nedeniyle sabit olan geri ödeme tutarlarına rağmen hastaların hizmet üretim maliyeti farklıdır. Farklı olan bu maliyetler sınıflandırıldıktan sonra aritmetik ortalamaları alınarak paket ödeme tutarları ile karşılaştırılmıştır. Araştırmada, bütün veriler hastane bilgi yönetim sisteminde tutulan kayıtlardan elde edilmiştir. Elde edilen veriler Office 2007 Excel programı aracılığı ile kaydedilmiştir. Yapılan incelemelerde 44 farklı paket ameliyat kodu olduğu görülmüştür. En fazla kullanılan paket ameliyat kodlarının 2 tane seçilerek hasta sayıları ve hastaların Ek-2/B ve Ek-2/C tutarlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışmaya başlanmadan önce Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 10/01/2018 tarih, 2018901/15 sayılı Etik kurul kararı ve kurum izni alınmıştır.

Bulgular

2016 yılında, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Uygulama ve Araştırma Hastanesi Genel Cerrahi Servisi'nde paket fiyat uygulaması kapsamında olduğu belirlenen 736 hastanın ameliyat verileri incelenmiştir. Aşağıda Tablo 2'de SUT'da yer alan kodlara göre tanılanmış kişi sayılarına yer verilmiştir.

Tablo 2: Resmi Koda Göre Kişi Sayısı Dağılımı

Sıra	Paket ameliyat kodu	Kişi Sayısı	Yüzde
1	P600060	2	0,27
2	P600060	2	0,27
3	P600640	1	0,14
4	P601690	5	0,69
5	P603670	25	3,43
6	P603751	12	1,65
7	P603753	5	0,69
8	P603770	5	0,69
9	P603771	13	1,78
10	P603780	10	1,37
11	P603781	45	6,17
12	P603783	6	0,82
13	P603790	8	1,10
14	P603800	6	0,82
15	P603801	14	1,92
16	P603840	2	0,27

17	P603841	11	1,51
18	P604070	18	2,47
19	P606020	1	0,14
20	P606550	1	0,14
21	P607380	1	0,14
22	P607480	4	0,55
23	P607600	1	0,14
24	P609230	35	4,80
25	P609235	119	16,32
26	P610100	40	5,49
27	P610130	124	17,01
28	P610131	13	1,78
29	P610490	11	1,51
30	P610530	33	4,53
31	P610560	24	3,29
32	P610570	12	1,65
33	P610580	2	0,27
34	P610625	15	2,06
35	P610990	1	0,14
36	P614380	11	1,51
37	P614410	6	0,82
38	P614470	5	0,69
39	P618470	1	0,14
40	P618480	12	1,65
41	P618490	50	6,86
42	P619130	1	0,14
43	P621071	14	1,92
44	P621510	2	0,27
Toplam		729	100

Tablo 2’de her resmi koda ait ameliyatın çalışmaya dahil edilen birim ve sürede kaç kez uygulandığı ve uygulanma yüzdeleri de yer almaktadır. Çalışmaya dahil edilen veriler sınıflandırıldığında 44 farklı koda sahip ameliyat olduğu belirlenmiştir. 2016 yılı içinde Genel Cerrahi Servisi’nde bu kodlardan en fazla kullanılan kod P609235 (%16,32) ve P610130 (%17,01) olmuştur. P609235 kodlu laparoskopik kolesistektomi ameliyatı 119 kişiye uygulanırken P610130 kodlu laparoskopik appendektomi ameliyatı 124 hastaya uygulanmıştır. Genel Cerrahi Servisi’nde kullanılan kodların tamamı için kod fazlalığından dolayı sağlıklı bir inceleme yapılamayacağı düşünüldüğünden, bu serviste en fazla ameliyat sayısına sahip olan Tablo 2’de belirtilen P609235 ve P610130 kodları tercih edilmiştir.

Tablo 3. Paket Ameliyat Kodlarının İşlem Adı ve Fiyat Karşılıkları

Sıra	Paket Ameliyat Kodu	İşlem Adı	İşlem Puanı	Fiyat
1	P600060	Malign deri tümörlerinin eksizyonu, primer sütür ile	514,50	₺305,09
2	P600040	Malign deri tümörlerinin eksizyonu	990,39	₺587,30
3	P600640	Limberg, Rhomboid, Karydakıs flep ameliyatları	720,40	₺427,19

ÖNK, BİÇER – SAĞLIK KURUMLARI PAKET FİYAT UYGULAMASI

4	P601690	Boyun diseksiyonu, radikal veya fonksiyonel, tek taraf	2.829,68	₺1.678,00
5	P603670	Mastektomi, modifiye radikal	2.250,93	₺1.334,80
6	P603751	Memeden kist-benign tümör çıkarılması	337,27	₺200,00
7	P603753	Segmental mastektomi ile birlikte aksiler diseksiyon	1.400,00	₺830,20
8	P603770	Greftsiz inguinal herni onarımı, inkarsere veya strangüle	1.214,17	₺720,00
9	P603771	Greftli inguinal herni onarımı, inkarsere veya strangüle	1.433,39	₺850,00
10	P603780	Greftsiz inguinal herni onarımı, tek taraf	1.096,12	₺649,92
11	P603781	Greftli inguinal herni onarımı, tek taraf	1.315,35	₺780,00
12	P603783	Greftli inguinal herni onarımı, iki taraf	1.939,29	₺1.149,99
13	P603790	İnguinal herni onarımı, tek taraf, laparoskopik	1.770,66	₺1.050,00
14	P603800	Greftsiz insizyonel herni onarımı	1.214,17	₺720,00
15	P603801	Greftli insizyonel herni onarımı	1.433,39	₺850,00
16	P603840	Greftsiz umbilikal herni onarımı	951,94	₺564,50
17	P603841	Greftli umbilikal herni onarımı	1.100,67	₺652,69
18	P604070	Laparotomi, tanısal	771,84	₺457,70
19	P606020	Embolektomi veya trombektomi, renal, çölyak, mezenter, aortoilyak arter abdominal insizyon ile, katater var veya yok	2.414,84	₺1.432,00
20	P606550	Damar onarımı, direkt, intraabdominal	6.245,50	₺3.703,58
21	P607380	Eksplorasyon, cerrahi onarım yapılmayan, femoral arter	452,78	₺268,03
22	P607480	Postoperatif eksplorasyon, abdomen	1.811,13	₺1.074,00
23	P607600	Hemodiyaliz amacıyla A-V fistül/şant yapılması veya kapatılması	880,44	₺522,10

24	P609230	Kolesistektomi	1.214,17	₺720,00
25	P609235	Kolesistektomi, laparoskopik	1.602,02	₺949,99
26	P610100	Brid ileusta laparotomi ve bridektomi	1.414,84	₺839,00
27	P610130	Appendektomi	674,54	₺400,00
28	P610131	Appendektomi, laparoskopik	1.146,71	₺679,99
29	P610490	Fissürektomi	630,35	₺373,79
30	P610530	Hemoroidektomi	762,73	₺452,29
31	P610560	Perianal apse drenajı	421,59	₺250,00
32	P610570	Perianal fistülotomi veya fistülektomi	1.157,67	₺686,49
33	P610580	Perianal sinüs eksizyonu	771,84	₺457,70
34	P610625	Pilonidal sinüs eksizyonu	643,17	₺381,39
35	P610990	Büyük kemik kırıkları cerrahi tedavisi, açık IMN	2.082,63	₺1.234,99
36	P614380	Benign yumuşak doku tümörü, derin	643,17	₺381,39
37	P614410	Benign yumuşak doku tümörü, yüzeysel	450,25	₺266,99
38	P614470	Malign yumuşak doku tümörü rezeksiyonu, kompleks	3.330,93	₺1.975,24
39	P618470	Tiroidektomi subtotal, iki taraf	1.672,18	₺991,60
40	P618480	Tiroidektomi total, tek taraf	1.414,84	₺839,00
41	P618490	Tiroidektomi total, iki taraf	1.865,09	₺1.105,99
42	P619130	Üreterorenoskopi, biyopsi	1.475,04	₺874,69
43	P621071	Sünnet	84,32	₺50,00
44	P621510	Hidroselektomi, tek taraf	820,91	₺486,79

Tablo 3’de bir yıl içinde Genel Cerrahi Servisi’nde uygulanan paket ameliyatların SUT kodları ve işlem adları verilmiştir. Kullanılan kodların SUT’ta bulunan işlem adı ve işlem puanı karşılıkları EK-2/C listesinden alınmıştır. Bu kodların SUT’ta belirlenen işlem puanları ve işlem puanlarının 0,593 katsayısı ile çarpılması sonucu bulunan fiyatları hesaplanarak tablo oluşturulmuştur. SUT’ta her ameliyat için belirtilen işlem puanlarının yine SUT’ta belirlendiği üzere 0,593 ile çarpılması sonucu ameliyatların

fiyat karşılığı bulunmaktadır. Maliye Bakanlığı tarafından 09/02/2005 tarihinde resmi gazetede yayınlanan ve yapılan değişikliklerle kullanılmaya devam eden BUT (Tedavi Yardımı) Ek-9/A'da yer alan Resmi Sağlık Kurumları Taniya Dayalı (Paket) Fiyat Uygulama İlkeleri madde 11'de " a) Üniversite hastaneleri ile Sağlık Bakanlığına bağlı eğitim ve araştırma hastanelerinde, sadece yanında (*) işareti olan paket işlemler uygulanacak ve faturalandırmada (EK-9) listesinde yer alan bu fiyatlara %10 ilave edilecektir." şeklinde belirtildiği üzere fiyatlar üzerinden %10 ekleme yapılarak üniversite hastaneleri için belirlenen fiyatlar bulunmaktadır.

Tablo 4: P610130 Resmi Kodlu Appendektomi Ameliyatı Ödenen/Ödenmeyen Tutarlar

Sıra	EK-2/b Tutarı(A+B)	Ek-2/c Tutarı Ödenen(C)	Ek-2/b ile Ek-2/c Arasındaki Fark(A+B-C)	İlaç Sarf Tutarı(A)	Hizmet Tutarı(B)
1	₺1.878,83	₺440,00	₺1.438,83	₺327,15	₺1.551,68
2	₺1.350,75	₺440,00	₺910,75	₺195,84	₺1.154,91
3	₺1.331,97	₺440,00	₺891,97	₺282,28	₺1.049,69
4	₺1.446,46	₺440,00	₺1.006,46	₺220,36	₺1.226,10
5	₺14.060,16	₺9.524,35	₺4.535,81	₺4.353,71	₺9.706,45
6	₺1.526,55	₺440,00	₺1.086,55	₺362,91	₺1.163,64
7	₺3.889,68	₺1.632,79	₺2.256,89	₺1.123,19	₺2.766,49
8	₺2.201,15	₺440,00	₺1.761,15	₺761,46	₺1.439,69
9	₺3.650,41	₺685,19	₺2.965,22	₺1.478,24	₺2.172,17
10	₺3.026,48	₺905,73	₺2.120,75	₺863,76	₺2.162,72
11	₺1.397,31	₺440,00	₺957,31	₺390,49	₺1.006,82
12	₺2.199,63	₺440,00	₺1.759,63	₺677,03	₺1.522,60
13	₺1.462,44	₺440,00	₺1.022,44	₺292,57	₺1.169,87
14	₺3.801,25	₺1.167,61	₺2.633,64	₺1.034,96	₺2.766,29
15	₺2.472,53	₺671,36	₺1.801,17	₺813,22	₺1.659,31
16	₺2.170,56	₺440,00	₺1.730,56	₺685,29	₺1.485,27

17	€1.619,7 3	€475,66	€1.144,07	€474,52	€1.145, 21
18	€2.278,3 2	€549,45	€1.728,87	€424,90	€1.853, 42
19	€2.427,6 0	€440,00	€1.987,60	€636,01	€1.791, 59
20	€1.187,2 0	€440,00	€747,20	€263,37	€923,83
21	€6.446,4 8	€1.654,94	€4.791,54	€2.193,0 1	€4.253, 47
22	€1.334,1 2	€455,45	€878,67	€242,90	€1.091, 22
23	€1.424,1 5	€440,00	€984,15	€317,33	€1.106, 82
24	€8.234,2 0	€6.593,41	€1.640,79	€2.455,4 8	€5.778, 72
25	€1.333,7 0	€517,34	€816,36	€156,94	€1.176, 60
26	€2.374,9 4	€459,44	€1.915,50	€660,87	€1.714, 07
27	€1.616,7 8	€658,53	€958,25	€434,40	€1.182, 38
28	€1.570,5 9	€440,00	€1.130,59	€420,48	€1.150, 11
29	€1.601,6 7	€440,00	€1.161,67	€448,35	€1.153, 32
30	€1.594,2 4	€440,00	€1.154,24	€445,32	€1.148, 92
31	€1.485,8 4	€440,00	€1.045,84	€249,82	€1.236, 02
32	€1.888,4 7	€538,23	€1.350,24	€488,88	€1.399, 59
33	€1.330,6 8	€440,00	€890,68	€180,26	€1.150, 42
34	€2.196,1 1	€730,70	€1.465,41	€541,34	€1.654, 77
35	€1.651,6 6	€440,00	€1.211,66	€383,19	€1.268, 47
36	€1.493,3 8	€440,00	€1.053,38	€214,63	€1.278, 75
37	€1.768,1 3	€447,37	€1.320,76	€437,10	€1.331, 03
38	€1.469,5 8	€449,99	€1.019,59	€284,53	€1.185, 05
39	€2.088,1 0	€1.000,42	€1.087,68	€664,22	€1.423, 94
40	€1.386,0 5	€440,00	€946,05	€296,53	€1.089, 52
41	€1.284,5 9	€440,00	€844,59	€166,37	€1.118, 22

ÖNK, BİÇER – SAĞLIK KURUMLARI PAKET FİYAT UYGULAMASI

42	₺1.556,08	₺440,00	₺1.116,08	₺337,16	₺1.218,92
43	₺1.563,46	₺492,01	₺1.071,45	₺363,40	₺1.200,06
44	₺1.763,05	₺440,00	₺1.323,05	₺469,03	₺1.294,02
45	₺1.809,90	₺599,81	₺1.210,09	₺557,91	₺1.251,99
46	₺1.435,92	₺440,00	₺995,92	₺334,01	₺1.101,91
47	₺1.720,06	₺453,46	₺1.266,60	₺467,04	₺1.253,02
48	₺1.612,13	₺520,54	₺1.091,59	₺488,71	₺1.123,42
49	₺1.614,76	₺440,00	₺1.174,76	₺241,14	₺1.373,62
50	₺1.755,98	₺478,77	₺1.277,21	₺538,06	₺1.217,92
51	₺1.628,95	₺440,00	₺1.188,95	₺344,14	₺1.284,81
52	₺1.505,04	₺450,99	₺1.054,05	₺287,27	₺1.217,77
53	₺2.475,72	₺858,94	₺1.616,78	₺859,58	₺1.616,14
54	₺2.045,27	₺440,00	₺1.605,27	₺662,55	₺1.382,72
55	₺1.350,77	₺440,00	₺910,77	₺329,85	₺1.020,92
56	₺2.189,41	₺594,55	₺1.594,86	₺843,59	₺1.345,82
57	₺1.656,05	₺440,00	₺1.216,05	₺432,58	₺1.223,47
58	₺2.389,10	₺469,93	₺1.919,17	₺638,81	₺1.705,29
59	₺1.650,33	₺440,00	₺1.210,33	₺435,03	₺1.215,30
60	₺1.603,34	₺440,00	₺1.163,34	₺387,57	₺1.215,77
61	₺1.561,37	₺507,89	₺1.053,48	₺401,88	₺1.159,49
62	₺2.029,93	₺466,43	₺1.563,50	₺627,96	₺1.401,97
63	₺2.125,53	₺440,00	₺1.685,53	₺689,56	₺1.435,97
64	₺2.130,56	₺440,00	₺1.690,56	₺687,92	₺1.442,64
65	₺1.626,18	₺615,20	₺1.010,98	₺445,55	₺1.180,63
66	₺2.587,33	₺562,20	₺2.025,13	₺1.083,19	₺1.504,14

67	€2.044,7 9	€474,98	€1.569,81	€650,77	€1.394, 02
68	€1.658,7 9	€455,35	€1.203,44	€468,56	€1.190, 23
69	€1.248,6 8	€440,00	€808,68	€156,83	€1.091, 85
70	€1.699,7 1	€440,00	€1.259,71	€447,32	€1.252, 39
71	€1.657,5 0	€440,00	€1.217,50	€473,73	€1.183, 77
72	€1.491,3 6	€440,00	€1.051,36	€329,56	€1.161, 80
73	€1.687,3 9	€495,06	€1.192,33	€470,67	€1.216, 72
74	€3.783,1 5	€2.110,29	€1.672,86	€1.002,0 6	€2.781, 09
75	€1.336,6 9	€440,00	€896,69	€244,02	€1.092, 67
76	€1.460,5 8	€440,00	€1.020,58	€229,91	€1.230, 67
77	€2.348,4 0	€440,00	€1.908,40	€939,43	€1.408, 97
78	€1.448,3 5	€440,00	€1.008,35	€509,13	€939,22
79	€3.781,6 0	€493,40	€3.288,20	€1.988,6 9	€1.792, 91
80	€14.108, 35	€12.461,68	€1.646,67	€4.383,5 6	€9.724, 79
81	€1.810,9 9	€440,00	€1.370,99	€381,27	€1.429, 72
82	€1.787,5 1	€470,00	€1.317,51	€525,07	€1.262, 44
83	€2.374,0 8	€450,34	€1.923,74	€790,89	€1.583, 19
84	€1.761,1 9	€449,30	€1.311,89	€409,91	€1.351, 28
85	€1.364,9 8	€440,00	€924,98	€305,80	€1.059, 18
86	€2.853,0 0	€1.573,00	€1.280,00	€482,70	€2.370, 30
87	€1.430,1 4	€440,00	€990,14	€312,42	€1.117, 72
88	€1.277,9 8	€473,36	€804,62	€191,66	€1.086, 32
89	€1.517,8 5	€440,00	€1.077,85	€342,43	€1.175, 42
90	€5.758,1 7	€4.983,22	€774,95	€1.551,8 3	€4.206, 34
91	€1.684,1 2	€538,89	€1.145,23	€394,34	€1.289, 78

ÖNK, BİÇER – SAĞLIK KURUMLARI PAKET FİYAT UYGULAMASI

92	₺1.407,9 3	₺637,78	₺770,15	₺394,34	₺1.013, 59
93	₺1.622,4 2	₺685,28	₺937,14	₺551,35	₺1.071, 07
94	₺1.663,0 2	₺538,89	₺1.124,13	₺420,25	₺1.242, 77
95	₺1.533,3 3	₺538,89	₺994,44	₺372,83	₺1.160, 50
96	₺1.727,3 3	₺637,78	₺1.089,55	₺392,66	₺1.334, 37
97	₺3.595,9 0	₺1.813,78	₺1.782,12	₺2.000,0 3	₺1.595, 87
98	₺2.256,8 9	₺765,65	₺1.491,24	₺578,07	₺1.678, 87
99	₺1.742,5 1	₺538,89	₺1.203,62	₺488,39	₺1.254, 12
100	₺1.633,8 3	₺538,89	₺1.094,94	₺472,56	₺1.161, 27
101	₺1.327,6 9	₺538,89	₺788,80	₺322,67	₺1.005, 02
102	₺1.737,4 8	₺538,89	₺1.198,59	₺512,68	₺1.224, 80
103	₺17.321, 87	₺13.519,88	₺3.801,99	₺6.013,0 6	₺11.308, 81
104	₺1.358,6 0	₺627,55	₺731,05	₺341,16	₺1.017, 44
105	₺1.668,9 9	₺538,89	₺1.130,10	₺429,10	₺1.239, 89
106	₺1.624,5 3	₺545,29	₺1.079,24	₺458,05	₺1.166, 48
107	₺1.583,7 0	₺648,13	₺935,57	₺426,83	₺1.156, 87
108	₺1.299,8 5	₺538,89	₺760,96	₺288,92	₺1.010, 93
109	₺2.685,2 5	₺1.826,79	₺858,46	₺1.550,7 3	₺1.134, 52
110	₺1.506,2 2	₺538,89	₺967,33	₺379,15	₺1.127, 07
111	₺3.355,4 5	₺1.072,96	₺2.282,49	₺1.026,7 2	₺2.328, 73
112	₺3.474,7 9	₺2.909,80	₺564,99	₺902,21	₺2.572, 58
113	₺1.591,2 0	₺568,89	₺1.022,31	₺293,43	₺1.297, 77
114	₺1.458,5 3	₺538,89	₺919,64	₺304,16	₺1.154, 27
115	₺1.557,6 3	₺538,89	₺1.018,74	₺402,74	₺1.154, 89
116	₺6.942,5 2	₺6.181,63	₺760,89	₺1.897,1 5	₺5.045, 37

117	₺2.409,4 1	₺634,23	₺1.775,18	₺667,41	₺1.742, 00
118	₺2.903,7 8	₺1.731,78	₺1.172,00	₺1.601,4 4	₺1.302, 34
119	₺1.725,2 7	₺538,89	₺1.186,38	₺392,63	₺1.332, 64
120	₺1.789,8 9	₺538,89	₺1.251,00	₺389,75	₺1.400, 14
121	₺1.232,9 3	₺538,89	₺694,04	₺237,01	₺995,92
122	₺1.628,5 8	₺637,78	₺990,80	₺466,31	₺1.162, 27
123	₺1.247,1 1	₺440,00	₺807,11	₺82,59	₺1.164, 52
124	₺2.487,6 9	₺1.789,25	₺698,44	₺863,08	₺1.624, 61
Toplam	₺292.816 ,16	₺127.076,24	₺165.739,92	₺84.198, 72	₺208.57 1,99
Aritmetik Ortalama	₺2.361,4 2	₺1.024,81	₺1.336,61	₺679,02	₺1.682, 03

Tablo 4’te bir yıl içinde Genel Cerrahi Servisi’nde P610130 kodlu Appendektomi ameliyatı olan tüm hastaların ilaç-sarf ve hizmet tutarları , Ek-2/B tutarları , Ek-2/C tutarları verilmiştir. Hasta faturaları incelendiğinde hastadan alınan ödeme tutarları tabloda verilen Ek-2/C Tutarı Ödenen sütununda gösterilmiştir. Hastaya uygulanan işlem paket fiyat olarak değerlendirilmeseydi alınacak ödeme tutarı Ek-2/B Tutarı sütununda verilmiştir. Ayrıca hastanede kaldığı süre boyunca hastaya kullanılan tüm ilaç ve sarf malzemenin maliyetlerini göstermek için İlaç-sarf Tutarı sütunu oluşturulmuştur.

Tablo 3’de belirtildiği üzere P610130 kodlu Appendektomi ameliyatının işlem puanı 674,54 ve paket fiyatı ₺400,00’dir. Üniversite hastaneleri için SUT fiyatlarına yapılan %10’luk ekleme sonrası ameliyat fiyatı ₺440,00 olarak belirlenmiş ve bu işlem için incelenen hasta verileri Tablo 4’de Ek-2/C Tutarı Ödenen sütununda belirtilmiştir. Ameliyat belirlenen dönem ve serviste 124 hastaya uygulanmıştır. Bu hastalardan 47 tanesi için sadece paket tutarı olan ₺440,00 ödeme alınmıştır. Geriye kalan hastalar için paket tutarın üstünde ödeme alınmasının nedeni; hastanın yaşı, eşlik eden hastalıkları,yatış süresi gibi etkenlere bağlıdır.

Tablo 5: P609235 Resmi Kodlu Kolesistektomi, Laparoskopik Ameliyatı
Ödenen/Ödenmeyen Tutarlar

Sıra	EK-2/b Tutarı(A+B)	Ek-2/c Tutarı Ödenen(C)	Ek-2/b ile Ek-2/c Arasındaki Fark(A+B-C)	İlaç Sarf Tutarı(A)	Hizmet Tutarı(B)
1	₺2.408,0 5	₺1.121,36	₺1.286,69	₺490,61	₺1.917, 44
2	₺2.199,0 0	₺1.177,65	₺1.021,35	₺243,46	₺1.955, 54
3	₺3.025,2 2	₺1.276,15	₺1.749,07	₺829,28	₺2.195, 94
4	₺2.257,3 1	₺1.075,00	₺1.182,31	₺190,94	₺2.066, 37
5	₺2.328,2 2	₺1.045,00	₺1.283,22	₺264,81	₺2.063, 41
6	₺3.632,2 4	₺1.149,91	₺2.482,33	₺1.548, 15	₺2.084, 09
7	₺1.819,1 8	₺1.045,00	₺774,18	₺45,73	₺1.773, 45
8	₺2.528,9 5	₺1.143,71	₺1.385,24	₺476,07	₺2.052, 88
9	₺3.926,3 8	₺520,65	₺3.405,73	₺917,70	₺3.008, 68
10	₺2.927,6 7	₺1.045,00	₺1.882,67	₺894,43	₺2.033, 24
11	₺6.419,7 1	₺4.638,46	₺1.781,25	₺2.245, 41	₺4.174, 30
12	₺3.698,0 7	₺2.251,00	₺1.447,07	₺1.641, 24	₺2.056, 83
13	₺3.876,1 3	₺2.445,00	₺1.431,13	₺1.698, 37	₺2.177, 76
14	₺4.539,7 5	₺2.445,00	₺2.094,75	₺1.553, 23	₺2.986, 52
15	₺3.472,6 5	₺2.263,60	₺1.209,05	₺1.486, 61	₺1.986, 04
16	₺3.846,0 7	₺1.143,56	₺2.702,51	₺1.822, 02	₺2.024, 05
17	₺3.998,1 5	₺2.835,12	₺1.163,03	₺1.537, 80	₺2.460, 35
18	₺2.743,4 3	₺1.075,00	₺1.668,43	₺747,56	₺1.995, 87
19	₺2.564,8 3	₺1.045,00	₺1.519,83	₺645,76	₺1.919, 07
20	₺2.249,8 2	₺1.045,00	₺1.204,82	₺292,53	₺1.957, 29
21	₺2.949,8 2	₺1.123,25	₺1.826,57	₺160,21	₺2.789, 07
22	₺2.415,3 6	₺1.229,60	₺1.185,76	₺459,58	₺1.955, 78

23	€2.046,0 2	€1.045,00	€1.001,02	€110,35	€1.935, 67
24	€4.107,9 1	€2.770,42	€1.337,49	€1.935, 07	€2.172, 84
25	€2.632,2 6	€1.103,35	€1.528,91	€560,09	€2.072, 17
26	€2.664,2 7	€1.566,71	€1.097,56	€771,39	€1.892, 88
27	€2.864,2 2	€1.473,73	€1.390,49	€819,05	€2.045, 17
28	€2.286,5 5	€1.075,00	€1.211,55	€191,27	€2.095, 28
29	€2.584,7 1	€1.107,22	€1.477,49	€609,27	€1.975, 44
30	€2.169,0 8	€1.045,00	€1.124,08	€218,07	€1.951, 00
31	€3.463,8 8	€2.291,83	€1.172,05	€1.479, 23	€1.984, 65
32	€3.723,2 3	€2.567,85	€1.155,38	€1.546, 55	€2.176, 68
33	€2.449,7 6	€1.379,71	€1.070,05	€375,25	€2.074, 51
34	€5.411,6 3	€4.148,26	€1.263,37	€1.756, 61	€3.655, 02
35	€3.280,5 3	€2.221,00	€1.059,53	€1.390, 87	€1.889, 66
36	€3.763,3 0	€2.503,00	€1.260,30	€1.791, 42	€1.971, 88
37	€4.616,5 1	€3.142,88	€1.473,63	€665,96	€3.950, 55
38	€3.662,6 0	€2.606,01	€1.056,59	€165,17	€3.497, 43
39	€3.750,3 8	€1.819,56	€1.930,82	€715,72	€3.034, 66
40	€2.297,9 2	€1.116,11	€1.181,81	€333,01	€1.964, 91
41	€2.286,8 9	€1.135,16	€1.151,73	€346,31	€1.940, 58
42	€5.140,2 3	€4.082,25	€1.057,98	€1.906, 43	€3.233, 80
43	€3.838,1 5	€1.938,53	€1.899,62	€1.300, 13	€2.538, 02
44	€4.860,3 3	€2.510,74	€2.349,59	€2.298, 36	€2.561, 97
45	€3.635,0 3	€2.270,08	€1.364,95	€1.742, 76	€1.892, 27
46	€3.782,2 5	€1.045,00	€2.737,25	€1.870, 05	€1.912, 20
47	€2.732,7 5	€1.527,67	€1.205,08	€539,95	€2.192, 80

ÖNK, BİÇER – SAĞLIK KURUMLARI PAKET FİYAT UYGULAMASI

48	₺4.038,53	₺1.075,00	₺2.963,53	₺2.008,11	₺2.030,42
49	₺3.992,50	₺2.586,47	₺1.406,03	₺467,42	₺3.525,08
50	₺2.222,37	₺1.045,00	₺1.177,37	₺257,25	₺1.965,12
51	₺2.459,25	₺1.373,46	₺1.085,79	₺574,69	₺1.884,56
52	₺15.577,85	₺10.374,54	₺5.203,31	₺7.755,30	₺7.822,55
53	₺2.637,19	₺1.089,30	₺1.547,89	₺435,07	₺2.202,12
54	₺3.111,76	₺1.168,40	₺1.943,36	₺1.002,83	₺2.108,93
55	₺3.310,40	₺2.265,30	₺1.045,10	₺1.453,33	₺1.857,07
56	₺2.315,59	₺1.045,00	₺1.270,59	₺288,39	₺2.027,20
57	₺2.795,25	₺1.299,00	₺1.496,25	₺901,88	₺1.893,37
58	₺4.464,42	₺3.470,62	₺993,80	₺1.169,18	₺3.295,24
59	₺4.327,03	₺2.696,05	₺1.630,98	₺1.991,48	₺2.335,55
60	₺2.753,25	₺1.467,01	₺1.286,24	₺922,97	₺1.830,28
61	₺2.743,52	₺1.109,86	₺1.633,66	₺696,01	₺2.047,51
62	₺2.506,71	₺1.075,00	₺1.431,71	₺439,82	₺2.066,89
63	₺2.473,13	₺1.147,78	₺1.325,35	₺314,63	₺2.158,60
64	₺4.346,06	₺2.991,02	₺1.355,04	₺2.014,10	₺2.331,96
65	₺3.985,62	₺2.765,56	₺1.220,06	₺1.021,21	₺2.964,41
66	₺2.154,71	₺1.045,00	₺1.109,71	₺202,74	₺1.951,97
67	₺3.335,82	₺2.221,00	₺1.114,82	₺1.556,90	₺1.778,92
68	₺4.746,33	₺2.740,24	₺2.006,09	₺2.062,71	₺2.683,62
69	₺2.539,82	₺1.075,00	₺1.464,82	₺487,40	₺2.052,42
70	₺3.746,91	₺2.607,70	₺1.139,21	₺1.484,31	₺2.262,60
71	₺3.626,75	₺2.732,76	₺893,99	₺1.377,54	₺2.249,21
72	₺5.116,16	₺3.919,95	₺1.196,21	₺1.551,62	₺3.564,54

73	€4.094,3 2	€2.654,94	€1.439,38	€1.891, 04	€2.203, 28
74	€14.748, 51	€6.462,11	€8.286,40	€4.873, 59	€9.874, 92
75	€3.441,0 1	€2.109,00	€1.332,01	€1.514, 84	€1.926, 17
76	€3.799,9 0	€2.387,81	€1.412,09	€1.811, 62	€1.988, 28
77	€3.090,3 7	€2.221,00	€869,37	€1.240, 80	€1.849, 57
78	€4.636,1 2	€2.503,00	€2.133,12	€1.807, 42	€2.828, 70
79	€5.172,8 2	€3.719,06	€1.453,76	€1.749, 48	€3.423, 34
80	€11.109, 87	€3.736,11	€7.373,76	€3.466, 64	€7.643, 23
81	€4.648,3 5	€3.553,75	€1.094,60	€612,08	€4.036, 27
82	€2.778,3 8	€1.179,46	€1.598,92	€646,05	€2.132, 33
83	€6.484,9 6	€5.280,56	€1.204,40	€2.892, 23	€3.592, 73
84	€2.284,5 5	€1.075,00	€1.209,55	€298,48	€1.986, 07
85	€4.749,6 3	€2.445,00	€2.304,63	€1.613, 91	€3.135, 72
86	€2.236,7 2	€1.045,00	€1.191,72	€165,85	€2.070, 87
87	€5.343,6 8	€2.729,68	€2.614,00	€1.914, 57	€3.429, 11
88	€3.771,2 1	€2.473,00	€1.298,21	€1.743, 71	€2.027, 50
89	€3.961,5 2	€2.387,57	€1.573,95	€1.872, 04	€2.089, 48
90	€2.315,6 3	€1.378,52	€937,11	€534,21	€1.781, 42
91	€2.365,8 6	€1.447,41	€918,45	€546,14	€1.819, 72
92	€2.777,3 6	€1.230,11	€1.547,25	€530,52	€2.246, 84
93	€2.172,7 4	€1.259,54	€913,20	€364,37	€1.808, 37
94	€2.438,5 5	€1.045,00	€1.393,55	€328,13	€2.110, 42
95	€2.586,8 7	€1.399,60	€1.187,27	€630,39	€1.956, 48
96	€3.745,3 9	€2.747,38	€998,01	€1.620, 52	€2.124, 87
97	€4.109,2 5	€2.349,89	€1.759,36	€1.593, 00	€2.516, 25

ÖNK, BİÇER – SAĞLIK KURUMLARI PAKET FİYAT UYGULAMASI

98	₺2.208,4 5	₺1.272,78	₺935,67	₺309,58	₺1.898, 87
99	₺2.469,8 1	₺1.272,78	₺1.197,03	₺430,16	₺2.039, 65
100	₺2.166,6 8	₺1.143,89	₺1.022,79	₺308,30	₺1.858, 38
101	₺3.345,5 4	₺2.139,00	₺1.206,54	₺1.256, 63	₺2.088, 91
102	₺2.337,6 9	₺1.173,89	₺1.163,80	₺285,62	₺2.052, 07
103	₺3.783,6 4	₺2.448,78	₺1.334,86	₺1.793, 77	₺1.989, 87
104	₺2.263,2 3	₺1.272,78	₺990,45	₺291,64	₺1.971, 59
105	₺3.494,6 7	₺2.349,89	₺1.144,78	₺1.492, 85	₺2.001, 82
106	₺3.564,3 9	₺2.454,78	₺1.109,61	₺1.513, 23	₺2.051, 16
107	₺3.503,1 4	₺2.448,78	₺1.054,36	₺1.582, 97	₺1.920, 17
108	₺3.640,7 3	₺2.448,78	₺1.191,95	₺1.552, 38	₺2.088, 35
109	₺3.933,3 9	₺2.483,64	₺1.449,75	₺1.729, 53	₺2.203, 86
110	₺4.078,7 8	₺2.532,30	₺1.546,48	₺1.542, 66	₺2.536, 13
111	₺4.139,6 6	₺2.319,89	₺1.819,77	₺1.839, 75	₺2.299, 91
112	₺2.550,7 9	₺1.173,89	₺1.376,90	₺430,83	₺2.119, 96
113	₺2.693,8 3	₺1.598,02	₺1.095,81	₺763,29	₺1.930, 54
114	₺3.680,9 5	₺2.675,99	₺1.004,96	₺419,32	₺3.261, 63
115	₺4.787,9 5	₺3.684,30	₺1.103,65	₺1.408, 72	₺3.379, 23
116	₺4.567,8 5	₺2.908,73	₺1.659,12	₺2.218, 46	₺2.349, 39
117	₺3.658,0 1	₺2.394,75	₺1.263,26	₺1.485, 06	₺2.172, 95
118	₺3.891,6 5	₺2.955,52	₺936,13	₺1.692, 45	₺2.199, 20
119	₺3.436,3 1	₺1.657,18	₺1.779,13	₺703,79	₺2.732, 52
Toplam	₺432.26 4,04	₺247.646,9 5	₺184.617,09	₺139.37 9,35	₺292.8 84,25
Aritmeti k Ortalama	₺3.632,4 7	₺2.081,07	₺1.551,40	₺1.171, 26	₺2.461, 21

Tablo 5’de bir yıl içinde Genel Cerrahi Servisi’nde P609235 kodlu Kolesistektomi, laparoskopik ameliyatı olan tüm hastaların ilaç-sarf ve hizmet tutarları , Ek-2/B tutarları, Ek-

2/C tutarları verilmiştir. Hasta faturaları incelendiğinde hastadan alınan ödeme tutarları tabloda verilen Ek-2/C Tutarı Ödenen sütununda gösterilmiştir. Hastaya uygulanan işlem paket fiyat olarak değerlendirilmemiş olsaydı alınacak ödeme tutarı Ek-2/B Tutarı sütununda verilmiştir. Ayrıca hastanede kaldığı süre boyunca hastaya kullanılan tüm ilaç ve sarf malzemenin maliyetlerini göstermek için İlaç-sarf Tutarı sütunu oluşturulmuştur.

Tablo 3'te belirtildiği üzere P609235 kodlu Kolesistektomi, laparoskopik ameliyatının işlem puanı 1.602,02 ve paket fiyatı ₺950,00'dir. Üniversite hastaneleri için SUT fiyatlarına yapılan %10'luk ekleme sonrası ameliyat fiyatı ₺1.045,00 olarak belirlenmiştir. Ameliyat belirlenen dönem ve serviste 119 hastaya uygulanmıştır. Bu hastalardan 13 tanesi için sadece paket tutarı olan ₺1.045,00 ödeme alınmıştır.

Tartışma

Ülkelerin ekonomik göstergeleri iyileştikçe sağlık göstergeleri de iyiye gitmektedir. Dolayısıyla devlet bütçesinden sağlık hizmetlerine ayrılan kaynak ülkenin gelişmişlik seviyesini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle sağlık harcamalarını optimum seviyede tutmak için alternatif yollar aranması ve sürekli kontrol mekanizması geliştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de uygulanan sağlık sisteminde geri ödeme aşamasında yetkili kurum olan SGK'nın SUT fiyatlarında uzun dönem güncelleme yapmaması sağlık harcamalarında sıkıntılara yol açmaktadır. Kullanılan geri ödeme yöntemleri sağlık kurumlarında verilen hizmetlerin maliyetlerini karşılamamakla birlikte hizmet sunum kalitesini düşürmektedir.

Geri ödeme aşamasında en sık karşılaşılan sorunlardan biri paket işlem uygulamalarının sağlık kurumlarını zarara uğratmasıdır. SUT'ta belirtilen paket işlem tutarları güncel fiyatlara uyum sağlayamadığı için gerçeği yansıtmamaktadır. Sağlık kurumlarında kullanılan ilaç ve sarf malzeme fiyatları sürekli artış göstermekte buna karşılık hizmet tutarları sabit kalmaktadır. Sağlık hizmetlerinde yaşanan bu durum gelir-gider arasındaki farkı sürekli açmakta ve harcamalarda dengesizlik yaratmaktadır.

İncelenen hasta faturaları sınırlı sayıda olup tüm sağlık kurumları açısından örnek teşkil edebilecek sonuçlar elde edilmiştir. Hastane bilgi sistemi üzerinden ulaşılan hasta kayıtları araştırmanın verilerini oluşturmuştur. Ülkemizde hastanelerde kullanılan ilaç, sarf malzeme ve cihazların birbirine benzerlik göstermesi nedeniyle hasta maliyetleri de benzerlik göstermektedir.

İncelenen hastaların tamamının Ek-2/B hizmet başına ödeme tutarlarının Ek-2/C tanıya dayalı (paket) ödeme tutarlarından yüksek çıkması hastaların Ek-2/C tutarlarının yeterli olmadığını göstermektedir. 44 ayrı paket ameliyat kodu ve 729 hastanın faturasının tamamında Ek-2/B ve Ek-2/C tutarları arasında ciddi farklar ortaya çıkmıştır.

İncelenen hastaların tamamı için Ek-2/B ve Ek-2/C tutarları arasındaki fark pozitiftir. Bu pozitif farkı göstermek için tabloda Ek-2/B ile Ek-2/C tutarları arasındaki fark sütunu oluşturulmuştur. Pozitif farktan da anlaşılacağı üzere hastaların tamamının Ek-2/B Hizmet

Başına Ödeme fiyatları daha yüksek tutarlıdır. 124 hastanın toplam Ek-2/B Hizmet Başına Ödeme tutarı ₺292.816,16'dır. Buna karşılık Ek-2/C Taniya Dayalı Ödeme tutarı ₺127.076,24'dir. Hastaların ilaç-sarf tutarları ₺84.198,72 iken hizmet tutarları ₺208.571,99'dir

P610130 Appendektomi Ameliyatı uygulanan 124 hasta için Ek-2/C kapsamında alınan toplam ödeme tutarı ₺127.076,24'dir. Aynı hastaların faturalarında bulunan ilaç ve sarf tutarları ₺84.198,72'dir. Bu tutar hastaların toplam ödeme tutarlarının %66.26'sını oluşturmaktadır. Hastaların Ek-2/B Hizmet Başına Ödeme tutarlarının aritmetik ortalaması ₺2.361,94'dir. Yani incelenen hastalar için alınan ödeme miktarı hastalar için hesaplanan ortalama maliyetin %17.02'sini oluşturmaktadır.

P609235 Kolesistektomi, Laparoskopik Ameliyatı uygulanan 119 hasta için Ek-2/C kapsamında alınan toplam ödeme tutarı ₺247.646,95'dir. Hastaların incelenen faturalarında bulunan ilaç ve sarf tutarları ₺139.379,35'dir. Bu tutar hastaların toplam ödeme tutarlarının %56,28'ini oluşturmaktadır. Hastaların Ek-2/B Hizmet Başına Ödeme tutarlarının aritmetik ortalaması ₺3.632,47'dir.

Hastaların tamamı için Ek-2/B ve Ek-2/C tutarları arasındaki fark pozitiftir. Bu pozitif farkı göstermek için tabloda Ek-2/B ile Ek-2/C tutarları arasındaki fark sütunu oluşturulmuştur. Bu pozitif farktan da anlaşılacağı üzere hastaların tamamının Ek-2/B Hizmet Başına Ödeme fiyatları daha yüksek tutarlıdır. 119 hastanın toplam Ek-2/B Hizmet Başına Ödeme tutarı ₺432.264,04'dir. Buna karşılık Ek-2/C Taniya Dayalı Ödeme tutarı ₺247.646,95'dir. Hastaların ilaç-sarf tutarları ₺139.379,35 iken hizmet tutarları ₺292.884,25'dir.

P610130 Appendektomi ve P609235 Kolesistektomi, Laparoskopik ameliyatları için ilaç ve sarf maliyetleri hastaların toplam maliyetinin yarısından daha fazlasını oluşturmaktadır. Bu hastaların laboratuvar ve radyoloji tetkikleri, yatak, refakat, kan işlemleri vb. gibi oluşabilecek diğer maliyet kalemleri için geriye kalan tutar yetersiz olacaktır.

İlaç ve sarf tutarlarının toplam maliyete oranı P610130 Appendektomi ve P609235 Kolesistektomi, Laparoskopik ameliyatları için paket işlem fiyatlarının yetersiz olduğunu göstermektedir. P610130 Appendektomi ve P609235 Kolesistektomi, Laparoskopik ameliyatlarının bulunan aritmetik ortalamaları daha gerçekçi bir maliyet olarak görülebilir. Ortalama maliyetler hesaplanırken kalış gün sayıları ve hastaların eşlik eden hastalıkları göz önünde bulundurulmamıştır.

Daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde Pazar'ın (2008), Eminsoy'un (2008), Sivrikaya'nın (2015) çalışmalarında da benzer sonuçlar elde edilmiş ve sağlık hizmetlerinin sunumunda paket fiyat uygulamasının maliyetleri karşılama yetersiz kaldığı sonucuna varılmıştır.

Araştırmaların tamamı yapılırken her hastanın ve her hastalığın benzersiz olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak her hastanın farklı maliyetleri olacağı kabul edilmelidir. Her hasta farklı klinik tanılara, eşlik eden hastalıklara, farklı risk faktörlerine ve farklı çevreye

sahiptir ve bu farklılıkların her biri sağlık hizmetleri sunumunda farklı maliyetlere yol açacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Ülkemiz sağlık sisteminin en önemli geri ödeyicisi devletin bütçesinden sağlık hizmetlerine ayrılan payın verimli olarak kullanılmaması, sağlık hizmet sunum maliyetlerinin artması nedeniyle sağlık harcamalarının denetlenmesi zorunluluk haline gelmiştir. Devlet sağlık hizmetini sunan,finanse eden ve denetleyen kurum olduğu için ülkemizde belirleyici kurum konumundadır. Bu nedenle sağlık hizmetlerinin sunumunda meydana gelecek her türlü karmaşayı çözmek adına devlet yeni kanun ve uygulamalarla sağlık hizmetlerini düzenlemektedir. Bu uygulamalardan biri de sağlık hizmet sunum maliyetlerinin kontrolü ve tasarruf sağlanması amacıyla 2003 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından geliştirilen paket işleme dayalı geri ödeme yöntemidir.

Paket işleme (tanıya) dayalı geri ödeme yöntemi SUT'ta bulunan Ek-9 Tanıya Dayalı İşlem Listesi ile uygulanmaya başlamış fakat 2013 yılında yapılan değişiklikle Ek-2/C Tanıya Dayalı İşlem Listesi olarak isim değiştirmiştir.

Yapılan araştırmada genel cerrahi servisinde 1 yıl boyunca paket işleme tabi tutulmuş hastaların operasyon geçirdiği dönemdeki faturalarının Ek-2/B ve Ek-2/C tutarları kıyaslanmış ve maliyet kalemlerinin tek tek fatura edildiği Ek-2/B Hizmet Başı Ödeme sisteminde tutarların daha yüksek çıktığı görülmüştür. Bu durum Ek-2/C tanıya dayalı paket işlem tutarlarının hastaların maliyetlerini karşılamada yetersiz olduğunu göstermiştir.

Paket işleme dayalı geri ödeme sistemi sağlık hizmetleri geri ödeme tutarlarına standart oluşturması amacıyla geliştirilmiştir. Standart oluşturmuş fakat hasta ve hizmet çeşitliliğinin bu standardizasyonda sorunları da beraberinde getirdiği görülmüştür.

Hastaneleri diğer hizmet işletmelerinden ayıran temel özelliklerden olan hizmetin tüketiminin rastlantısal olması yani arz ve talebin önceden belirlenemeyişi,hizmetin ertelenememesi ve sağlık hizmetlerinin 24 saat devam etme zorunluluğu hastanelerin işleyişini daha karmaşık hale getirmektedir. Sağlık hizmetlerinin bu özellikleri hasta profilinin ve hastanelerde verilen hizmetin çeşitliliğine neden olmaktadır. Bu çeşitlilik hastaların alacağı hizmetin boyutunu ve dolayısıyla maliyeti değiştirmektedir.

Paket işleme dayalı geri ödeme sisteminin üniversite hastanelerinde faturalandırma aşamasında hastaların tedavi sürecinde kullanılan tıbbi sarf malzeme ve ilaçlarla ilgili ek belgeler istenmesi nedeniyle sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle yüksek fiyatlı tıbbi sarf malzeme ve ilaçların fatura ve barkodlarının istenmesi , bu malzeme ve ilaçların fiyatlarında yaşanan sürekli değişimler ve bu belgelerin gönderilmesinde yaşanan sorunlar ödemeleri geciktirmektedir.

Araştırmaya dâhil edilen hasta faturalarında karşılaşılan 44 ameliyattan oran olarak en çok kullanılan ikisi seçilerek karşılaştırmalar yapılmış ve bu hastaların Ek-2/B Hizmet Başına Ödeme tutarlarının Ek-2/C tutarlarının çok üstünde olduğu görülmüştür.

Araştırmalar sonucunda sağlık kurumlarında geri ödeme yöntemi olarak kullanılan paket işleme dayalı geri ödeme sisteminin maliyetleri karşılamadığı açıkça görülmektedir. Bu durum sağlık kurumlarını alternatif yöntemler aramaya yönlendirmiş ve etik olmayan uygulamalarla sağlık bakım kalitesinin düşmesine neden olmuştur.

Paket işlem tutarlarının geri ödeme konusunda söz sahibi kurumlar tarafından incelenerek revize edilmesi veya avantaj ve dezavantajlı yönleri incelenerek kullanımdan kaldırılması gerekmektedir. Yapılacak revizyon için kamu, özel, üniversite ve eğitim, araştırma hastanelerinin yöneticilerinden görüş alınmalıdır. Görüş alınmak üzere düzenli aralıklarla toplantılar düzenlenmelidir. Paket işlem tutarlarının ilaç, sarf, cihaz vb fiyatlarına paralel olarak belirli periyotlarla güncellenmesi için komisyon kurulmalıdır. Komisyon düzenli aralıklarla hasta faturalarını inceleyerek hasta bakım maliyetlerini analiz etmelidir. Düzenli periyotlarla kamu, özel, üniversite ve eğitim, araştırma hastanelerinden ayrı ayrı hizmet maliyetleri için fiyat analizleri istenerek paket işlem fiyat güncellemelerinin yapılması sağlanmalıdır. Özellikle faturalandırma ve döner sermaye birimlerinde çalışan personellere özel eğitimler düzenlenmelidir. Bu birimlerde çalışan personellerden faturalandırma aşamasındaki kayıplar raporlanarak yönetime belli periyotlarla rapor sunmaları istenmelidir. Hasta fatura sayısının çokluğu ve işlemlerin çeşitliliği yapılacak analizlerde hatalara neden olabileceği için bu analizlerin tüm hastanelerin kullanımına açık şekilde ortak bir sistem olması sağlanmalıdır. Kurulan sistem işlem-hizmet-ilaç üçlüsünün uyumluluğu konusunda incelemeler yaparak eksiklikleri tespit etmelidir. Bu sayede hastanelerin maliyet kontrolünü yapması da kolaylaşacaktır. Tıbbi sarf malzeme ve ilaçların alış fiyatları maliyet kontrolü ve faturalandırma birimlerinde çalışacak personeller açısından ulaşılabilir olmalıdır. İyi bir maliyet analiz sistemi ve fiyat kontrolü bilgilerin tek bir sistemde düzenli tutulmasıyla mümkün olacaktır. Bilgiye erişim konusunda yaşanacak güçlükler sağlıklı bir maliyet analizi yapılmasını güçleştirmektedir.

Kaynakça

- Akyürek, Ç. E. (2012) “Sağlıkta Bir Geri Ödeme Yöntemi Olarak Global Bütçe ve Türkiye”. Sosyal Güvenlik Dergisi, 2(2), 124-153.
- Arat, M. (2006) “Bütçe Uygulama Talimatına Göre Hizmet Fiyatlandırma, Faturalama”, İlaç ve Malzeme Yazılma İlkeleri.
- Arık, Ö., İleri, Y. Y. (2016) “Sağlıkta Geri Ödeme Sistemleri ve Global Bütçe”. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 78-92.
- Çelikay, F., Gümüş, E. (2010) “Türkiye’de Sağlık Hizmetleri Finansmanı”. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 177-216.
- Eminsoy, M. (2008) “Paket Ameliyatlardan Laparoskopik Kolesistektominin Hizmet Maliyetlerinin Belirlenmesi ve But-Sut Fiyatlarıyla Karşılaştırılması”. Yüksek Lisans Tezi. Ankara : Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erol, H., Özdemir, A. (2014) “Türkiye’de sağlık reformları ve sağlık harcamalarının değerlendirilmesi”. Sosyal Güvenlik Dergisi- Journal of Social Security, 6-34.
- Güvercin, A., Mil, H. İ., Tarım, B. (2016) “Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı ve Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)”. Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi, 80-94.
- İrteş Gülşen, M., Köleoğlu, N. (2018) “Sağlık Hizmetlerinin Vergilerle Finansmanında Bireylere Düşen Vergi Yükünün İrdelenmesi”. Ö. Uysal Şahin, N. Köleoğlu içinde, Teoride ve Uygulamada Sağlık Ekonomisi ve Politikaları; Güncel Sorunlar ve Araştırmalar (s. 547-568). Çanakkale: Rating Academy Yayınları.
- Pazar, Z. (2008) “T.C. Sağlık Bakanlığı’nın Tanıya Dayalı (Paket) Fiyat Uygulaması”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sivrikaya, Ş. (2015) “Diz Artroplasti Ameliyatı Paket Fiyat Uygulamasının Değerlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Okan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Şahin, Ö. U., Köleoğlu, N. (2018) “Teoride ve Uygulamada Sağlık Ekonomisi ve Politikaları Güncel Sorunlar ve Araştırmalar”. Çanakkale: Rating Academy Yayınları.
- Öztürk, F. (2015) “Sağlık Kuruluşlarında Geri Ödeme Yöntemleri ve Tanıya Dayalı (Paket) Fiyat Uygulanan Laparoskopik Ameliyatların Hizmet Maliyetlerinin Belirlenerek SUT Fiyatıyla Karşılaştırılması”. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Tatar, M. (2011) “Sağlık Hizmetlerinin Finansman Modelleri: Sosyal Sağlık Sigortasının Türkiye’de Gelişimi” Sosyal Güvenlik Dergisi, 103-133.
- T.C.Sağlık Bakanlığı (2001, 12-20). Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesi Hakkında Yönerge (154 sayılı yönerge). Sayı:8597: T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, S. B. (2018). Sağlık İstatistikleri Yıllığı. Ankara: Kuban Matbaacılık Yayıncılık.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2008).Sağlık Uygulama Tebliği. Sosyal Güvenlik Kurumu.

Makalenin Geliş Tarihi: 25 Eylül 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 24 Kasım 2020

KAYBOLMAYA YÜZ TUTMUŞ GELENEKSEL BİR MESLEK; KULA'DA KEÇECİLİK*
A TRADITIONAL PROFESSION THAT IS ABOUT TO DISSAPPEAR; FELTING IN KULA

*Erhan Solmaz***

*Fatih Oran****

Öz

Toplumların varlıklarını koruyup sürdürebilmesindeki en önemli etken kültürdür. Kültürün temel taşlarından olan geleneğin yaşatılması ve devamlılığının sağlanması adına geleneğe ilişkin öğelerin aslına bağlı kalarak geleceğe taşınması son derece elzemdir. İşte bu geleceğe aktarım güncelleme vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Güncellenenin aktif olarak yapılabileceği alanlardan bir tanesi geleneksel mesleklerdir. Çalışmada ele alınan geleneksel mesleklerden olan keçecilik, çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde kendini yenileyip Kula'da varlığını sürdürmektedir. Çalışmada güncellenenin hangi çerçeveler dâhilinde yapılması gerektiğine, mesleklerin devamlılığı açısından güncellenenin önemine dikkat çekilmiş ve Kula'daki keçecilik zanaatı gelenek, geleneğin güncellenmesi, geleneksel meslek, Somut Olmayan Kültürel Miras bakımından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Gelenek, Güncelleme, Geleneksel Meslek, Keçecilik.*

Abstract

Culture is the most important factor for societies to protect and sustain their existence. It is extremely essential to carry the elements of tradition to the future by adhering to the original, in order to keep the tradition alive and ensure its continuity.

* Bu çalışma 25.06.2020 tarihinde, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında sunulan Kula'da Son Ustalarıyla Yaşatılan Geleneksel Meslekler adlı yüksek lisans tezinden çıkarılmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, ORCID: 0000-0003-4842-4614.

*** Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0000-0003-1938-1301.

This transmission to the future takes place through updating. One of the areas where updating can be done actively is traditional professions. Felt making, which is one of the traditional professions discussed in the study, renews itself in a way to meet the needs of the age and continues its existence in Kula. In the study, attention was drawn to the frameworks within which the updating should be done, the importance of updating in terms of the continuity of the professions and the felt making craft in Kula was evaluated in terms of tradition, updating the tradition, traditional profession, Intangible Cultural Heritage.

Keywords: *Global Warming, Climate Change, Student Perception.*

Giriş

Sosyal bir varlık olan insanoğlu, var olduğu andan itibaren hayatını idame ettirebilmek ve bazı ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına birtakım işlerle uğraşmak durumunda kalmıştır. Bu iş ve uğraşların belirli bir disiplin içinde olması meslek kavramını ortaya çıkarmıştır. Tek tipleşen yenedünya düzeninde milletlerin varlığını korumasında en önemli etkenlerden biri kültürel unsurlardır. Çalışmamızın konusunu oluşturan keçecilik mesleği de kültür öğelerinin önemli unsurlarındandır.

Toplumları millet yapan ve onları diğer uluslardan ayıran temel unsur kültürdür. Ulusların gelenekten kopmayarak geleceğe ulaşması kültür vasıtasıyla gerçekleşir. Kültür öğelerinin devamlılığı adına unutulmanın önüne geçilmesinin gerekli, toplum yapımızı en iyi anlatan folklorik unsurlardan olan geleneksel el sanatlarının gelecek nesillere taşınmasının elzem olacağı düşüncesindeyiz.

Geleneksel bilgi ve tecrübe ile oluşan, toplumun yaşam biçimi, ihtiyaçları, zevk ve estetik anlayışına bağlı olarak şekillenen geleneksel mesleklerin yaşatılması, geleneğin aktarılması ile mümkündür. Geleneğin zamanın ihtiyaçlarına bağlı güncellenebilir yapıda olması, geleneksel mesleklerin de sürdürülmesi için temel şartlardan biridir.

Kültürel unsurların kesintiye uğramadan kuşaktan kuşağa aktarılması ve ulus bilincinin toplumda iyice yerleşmesi açısından geleneksel mesleklere sorumluluklar yüklemektedir. Geleneksel meslekler kendi varlığını devam ettirmeli ve barındırdığı kültürel mirası insanlara aktarmalıdır. Bu aktarmayı da dinamik yapısı ile yapmalıdır. Yani zamanın ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalı, toplumların zevk ve beğenisine göre şekillenmeli ve güncellenmelidir.

Hızla değişen dünya ve gelişen teknoloji ile birlikte bu hıza ayak uydurmaya çalışan insanoğlu, makineleşmeye ayak uyduramamıştır. Her türlü sektörü etkileyen bu makineleşme ticari ve ekonomik hayatı da etkilemiş ve geçmişten günümüze dek varlığını sürdüren geleneksel mesleklerin de yara almasına sebep olmuştur. Çeşitli bölgelerde tezgâhlar kapanırken pek az yerde zanaatkârlar birtakım fedakârlıklarla ayakta kalmayı başarmışlardır. Kula'daki keçecilik mesleği de yapılan yenilikler vasıtasıyla varlığını sürdüren geleneksel el sanatlarındandır.

Çalışmamızın amacı; Kula'daki keçecilik mesleği hakkında detaylı bilgi elde etmek, geleneğin ustalarının icra ettiği mesleğin öneminin, inceliklerinin, geleceği hakkındaki düşüncelerinin ortaya konulması ve mesleğin günümüzdeki durumu tespit edilerek

sürdürülebilirliğidir. Bu bağlamda çalışmamızda kullandığımız derlemeler; 19.10.2018 tarihinde, Kula merkezde iki keçeci ustasıyla yapılmıştır. Ayrıca gelenek, geleneksel meslek, geleneğin güncellenmesi ile ilgili bilgiler verilir ve keçecilik mesleği Somut Olmayan Kültürel Miras bağlamında değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler sonucunda Kula'daki keçecilik mesleğinin güncelleme yoluyla sürdürülebildiği, yeniliğin gerçekleştiği keçeciliğin gelenekten geleceğe uzandığı görülmüştür. Keçecilik mesleğinin devam ettirilmesi bakımından diğer geleneksel mesleklere ilham olması hedeflenmiş ve meslekte yapılacak güncellenmenin hangi kısıtlara göre yapılması gerektiği sorusunun cevabı verilmeye çalışılmıştır.

Gelenek Kavramı

Gelenek: "Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, anane"¹ şeklinde tanımlanmıştır. Örnek, ise gelenek tanımını, "sözlü ve yazılı olmak üzere iki bölüme ayrılan ve bir toplumda kuşaktan kuşağa geçen kültür kalıtları, alışkanlıklar, bilgiler, töreler, davranışlar" şeklinde yapmıştır².

Gelenek, geçmişe eskiye dayanan ve nesiller boyu devam eden; geçmişin duygu ve düşüncelerinin devamı hususunda çağın gereksinimlerine göre yaratıcılık ve değişim unsurlarını da kullanan kültür mirasıdır³. Gelenekleri yok olan kültür unsuru değil de çeşitlenerek devam eden ve hayatın her alanında kendini gösteren dinamik yapıyı unsur olarak görmek gerekmektedir.

Gelenek bir milleti diğer milletlerden ayıran temel özelliklerden biridir. Toplumlar geleneklerini uzun bir sürede oluşturur ve oluşan geleneklerin değişimleri kolay değildir. Geleneklerin nesilden nesile aktarılması toplumların devamlılığı için son derece önemlidir.

Gelenek kavramı çok yönlü bir kavramdır. Kullanıldığı bağlama göre çeşitli anlamlar taşımakla beraber genel manada geçmişten günümüze devam eden kültürel unsurların tamamını ifade etmektedir.

İnsanların düşüncelerinden ve hareketlerinden bağımsız bir şekilde sosyal-siyasal hayatlarıyla işleyiş biçimlerini belirleyen, yöneten, toplumların isteklerini denetleyen, geçmişe ve tecrübeye dayalı değerler ve kurallar bütününe gelenek adı verilir. Gelenek toplumların geçmişten aldıkları ama asla eskimeyen hayat kaynağıdır⁴. Milletlerin hayatını düzenleyen gelenekler bir anlamda toplumların ihtiyaçlarına cevap verebilmeleri dolayısıyla yaşayış devamlılık sağlamaktadır.

Gelenek, her neslin önceki nesilden teslim alıp içselleştirerek yaşadığı ve sadece yaşam şartları ile uyumlu vaziyete getirdiği, yorumladığı tüm kültürel ve tarihsel mirastır.

¹ TDK (2005). Türkçe Sözlük, Ankara s.741

² Sedat Veyis Örnek (1973). Budun Bilim Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK Yay. s. 29

³ Metin Ekici (2013). Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri, Geleneksel Yayınları, 5. Baskı, Ankara s.20

⁴ Halis Çetin (2005). Ezelden Ebede; Kadim Bilgeliğin Kutsal Yolculuğu: Gelenek, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, (3), s.154

Geleneksel kültürlerde geçmişe, önceki nesillerin tecrübelerini içermesi ve sürdürmesinden dolayı saygı duyulup simgelerine önem verilir. Gelenek sadece geçmişle alakalı ve sınırlı bir içerikten öte yaşanan zamana ve geleceğe doğal bir biçimde bağlanır⁵. Geleneklerin yapısal özellikleri, işlevleri ait oldukları topluma göre şekillenir. Toplumun neye ihtiyacı olduysa ona paralel olarak bir gelenek meydana gelmiştir. Yani gelenek toplumların ihtiyaçlarından doğup şekillenmiş bir kavramdır.

Geleneklere, eskilerden bizlere geçmiş miras gözüyle bakıldığı için toplum tarafından son derece saygı duyulur. Yazılı olmayan toplum kuralları diyebileceğimiz gelenekler yaşantımızın temelini oluşturur.

Toplumların kültürlerini oluşturan öğelerden biri olan gelenek kavramının birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde tanımı yapılmıştır. Bütün bu tanımların sonunda en çok üzerinde durulan unsurlar; eskilik, süreklilik ve kutsallıktır. Geleneklere atalardan bizlere geçmiş miras gözüyle bakıldığı için onlar kutsal olarak kabul edilmiş ve bir noktada da dine dayandırılmıştır.

Bir geleneğin belli bir geçmişe dayanması ve kesintiye uğramadan varlığını devam ettirmesi gerekmektedir. Geleneklerin oluşumu uzun bir geçmişe dayanır. Çok eski zamanlarda oluşan gelenekler farklı yöntemlerle nesilden nesile aktarılmışlardır. Yaptırım gücünün yüksek olduğu gelenekler bir nevi toplumların yaşam biçimidir.

Bir olgunun gelenekleşmesi demek aslında o olgunun çağın şartlarına ayak uydurması demektir. Bunun gerçekleşebilmesi için de güncelleme devreye girer. Biz de çalışmamızda güncelleme üzerinde durup bununla ilgili çalışmalara değindik.

Geleneğin Güncellenmesi

Son zamanların halkbilimcilerinin üzerinde dikkatle durduğu bir diğer önemli konu geleneğin güncellenmesi kavramıdır. Bünyesinde süreklilik ve değişebilirliği barındıran gelenek, statik olmayan ve kendini yenileyen bir olgudur. Bu bağlamda konu üzerinde bilim insanları önemli fikirler ileri sürmüşlerdir. Burada bunlardan birkaçına yer vermenin uygun olduğu kanaatindeyiz.

Güncelleme zaman, mekân, sosyo-ekonomik durumlar göz önünde bulundurularak bir yaratmanın çağa uygun hâle getirilmesi olayıdır. Yaratmalar güncellenirken dikkat edilmesi gereken elzem nokta orijinalini bozmamak ve ondan uzaklaşmamak olmalıdır⁶. Her ne kadar kavramsal alt yapısında “değişim” mantığı bulunsa da “değişimin” yapılamaması durumunda geleneğe ait halk bilgisi ürünleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır⁷

Halk Bilimini ve Halk Kültürü’nü bilimsel alan olarak benimsemiş Halk Bilimi, Antropoloji, Geleneksel El Sanatları, Halk Müziği ve Halk Oyunları gibi bilim dalları kendilerini dar bir alanda hissetmekte, bu alanlarda çalışanlar araştırma konularını sosyal

⁵ Sıtkı Karadeniz (2007). Gelenek Üzerine Bir Okuma Denemesi “Geçmişle Gelecek Arasında Gelenek”, Milet ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, 4(2), s.29-47

⁶ Metin Ekici (2008). Geleneksel Kültürü Güncellemek Üzerine Bir Değerlendirme, Milli Folklor Dergisi, 20(80), s.36

⁷ Mustafa Duman(2011). Gaziantep’teki Geleneksel Meslekler Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme, s.69.

yaşamda etkisiz görmekte ve bu nedenle kendilerinin de toplum yaşamında yeterince etkin olmadıklarını düşünmektedirler. Böyle zamanlarda, çeşitli önerilerle geleneksel olanı geçerli kılma yolları aranmaktadır. Konuyla ilgili olarak ortaya atılan düşüncelerden biri de, günümüzün “moda” deyimiyle “güncelleme”dir. Aslında bu terim ve ifade ettiği kavram yeni değildir. Çünkü kültür tarihine baktığımızda, farklı düşünce akımlarının etkin olduğu hemen her dönemde, kendilerini “arkada” veya “geride” kalmış veya kendi kültürlerini başka kültürlerin yoğun bir şekilde etkisi altına girmiş gören her toplum, benzeri bir duyguya kapılmış, toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında; örneğin ekonomide, askerî yapıda, kurumsal yapılarda, eğitimde ve kısacası hemen her alanda değişikliklere gitme eğilimleri ortaya çıkmıştır. Türk kültür tarihinde ise bu eğilimler bazen “Batılılaşma”, bazen “modernleşme”, bazen “çağdaşlaşma” olarak adlandırılmıştır. Bütün bu terimlerin kesişme noktası tamamen veya kısmen “değiştirme” veya “yenileme” düşüncesidir. Günümüzde ise bu yenileme düşüncesi, biraz da teknolojik gelişme ve bilgisayarların günlük yaşamın çeşitli alanlarında çok etkin olmasından dolayı, “güncelleme” şeklinde ifade edilmektedir⁸.

Eski dönemlerden günümüze ulaşabilmiş folklor ürünlerinin bunu sağlaması yani varlığını devam ettirmesi kendini yenilemesi sayesinde olmuştur. Zanaat erbablarının toplumu, çağı iyi bilmesi ve ürünlerine o yönde dokunuşlar yapması vesilesiyle güncellenen ürünler kendi yaşam sahasını o çağda bulabilmiştir. Bu dokunuşlara haiz olamayan ürünler de geçerliliğini kaybetmiş ve unutulmuştur.

Gelenek kavramı durağanlığı değil değişkenliği ifade eder. Ancak değişkenlik olumlu yönde olursa gelenek bunu kabul eder. Olumsuz değişimler gelenek kavramının çerçevesi dışında kalır. Çağın ihtiyaç durumuna göre gelenek unsurları değişim gösterebilir. Bu değişimi ifade eden kavram da güncellemedir⁹. Geleniğin güncellenmesi aslında toplumun kendine ait olanı yeni tekniklerle yeniden üretmesidir.

Gelenek, geçmiş ile yaşadığımız zaman dilimi arasındaki sürekliliği ifade eder. Dündekileri bugüne getirir ve güncelleme vasıtasıyla bugünküleri de geleceğe taşır. Gelenek kavramı içinde ele alınan folklor ürünleri çağın gereksinim ve beklentilerine cevap vererek büründüğü yeni kimlik ve de kazanmış olduğu yeni niteliklerle yaşamını farklı formlarda devam ettirir. Bu devamlılık ise yaratıcılık ve gelişimin ön planda olduğu güncelleme aracılığıyla sağlanır.

Değişime ayak uyduramayan her şey geçmişte yahut bugünde kalarak hayatını sonlandırır. Bir ürünün varlığının devamı, geleceğe ulaşımı, üzerinde özellikle durduğumuz güncelleme sayesinde olacaktır. Sanatkâr eserini toplumun ihtiyaçlarını, çağın getirdiklerini göz önünde bulundurarak oluşturduğu vakit mesleğini devam ettirebilme noktasında herhangi bir zorlukla karşılaşmayacaktır.

Gelenek kavramı değişen ve değişirken de süreklilik arz eden bir yapıya sahiptir. Toplumun bireyleri geleniğin kendisine sunduğu imkânlar ve zamanla tecrübe ile

⁸ age (2008). s.33

⁹ Erhan Solmaz (2015). Geleniğin Güncellenmesi Bağlamında ‘Duha Koca Oğlu Deli Dumrul’ Hikayesiyle ‘Deli Dumrul Kurtlar Kuşlar Aleminde’ ve ‘Hop Dedik: Deli Dumrul’ Adlı Sinema Filmlerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 15(2), s.141

oluşturulmuş kalıplar vasıtasıyla problemlerine çözüm bulmak ister. Bu sebepten dolayı gelenek her ne kadar eski gibi görünse de aslında yenidir. Çünkü eskinin yani tecrübenin ışığıyla günümüze ve geleceğimize ışık tutarak bizlerin yeni kültür yapıları oluşturmasını sağlar¹⁰. Bir ayağı geçmişe diğer ayağı geleceğe çakılı bir köprü konumunda olan gelenek, geçmişten aldığını geleceğe taşıyarak varlığını sürdürür.

Yaptığımız araştırmalar ve okumalar sonucunda geleneğin güncellenmesiyle ilgili şunları söyleyebiliriz: Güncelleme, bir şeyin içinde bulunduğu zamana, mekâna ve sosyal durumlara göre yeniden şekillendirilmesidir. Geleneksel mesleklerin güncellenmesini ele aldığımızda ise en çok dikkat edilmesi gereken hususlar mesleklerin aslından uzaklaşmamak ve toplumun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmadır. Bunun yapılabilmesi için de eskiyle yeninin harmanlanması gerekmektedir. Geleneksel mesleklerin dokusuna zarar verilmeden çağın getirdiği düzene ayak uydurmak mesleğin devamlılığı konusunda en önemli noktadır.

Geleneksel Meslek

Geleneksel meslekler toplumların yaşayış biçimleri, zevk ve estetik anlayışları hakkında önemli bilgiler veren kültür unsurlarındandır. Teknolojinin ilerlemesi ve makineleşme sürecinin hızlanması sonucunda, toplumlar hızlı bir değişime girmiş ve geleneksel meslekler bu süreçten olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Üretilen ürünlere her geçen gün talebin azalması, ham maddelere ulaşım zorluğu, el emeği ile üretimin iş gücü ve süreç bakımından zorluğu ve tüm bu sorunların bir sonucu olarak geleneğin ustalarının yeni ustalar yetiştirememesi, bugün birçok geleneksel mesleğin gündelik hayat içindeki önemini kaybetmesine ve hatta unutulmasına yol açmıştır.

Meslek: “Bir kimsenin geçimini sağlamak için yaptığı sürekli iş”¹¹ şeklinde tanımlanmıştır. El sanatları toplumların kültürel kimliklerinin en anlamlı, en canlı vesikalarıdır. Kullanılan malzeme, üretim tekniği, üretilen ürünün deseni ve ustanın katkısıyla ait olduğu bölgenin özelliklerini bünyesinde barındırmasıyla anlam ve değer kazanır. Özenle, el emeği göz nuruyla oluşturulan eserler meslek erbaplarının alın teri, duygu ve düşüncesiyle bütünleşir¹².

Geleneksel el sanatları, zanaatkarların bilgi ve becerisiyle oluşan, yaşam şartlarına göre şekillenen, zevk ve estetiğin yanında fayda sağlayıp insan hayatını kolaylaştıran, ihtiyaçları karşılayan; bölgesel, dini, sosyal, estetik ve sanatsal anlamda simgesel karakter taşıyan, evlerde ya da atölyelerde basit araç-gereçler yardımıyla elde veya makinede üretimi yapılan ürünlere verilen addır¹³. Belirli kurallar çerçevesinde yapılan, kol gücü ve el becerisine dayanan geleneksel meslekler sadece estetiği değil fayda sağlamayı da amaç edinmektedir. Geleneksel mesleklerin dini, sosyal, bölgesel karakter taşıması da olduğu toplumun düşüncesini, kültür unsurlarını yansıtır olması demektir.

¹⁰ Zülfikâr Bayraktar (2014). Geleneğin Güncellenmesi Bağlamında Masaldan Çizgi Filme Keloğlan Tipi Üzerine, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 49(49), s.22-24

¹¹ age (2005). s.1377

¹² T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (2012). El Sanatları Teknolojisi Geleneksel Türk Süsleme Sanatları, Ankara s.21

¹³ Kadir Murat Altıntaş (2016). Kaybolmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Türk El Sanatlarının Karşı Karşıya Bulunduğu Ticari Sorunların Analizi, Bilig Dergisi, (77), s.162

Geleneksel meslekler genellikle kırsal kesimde bulunur. Yerel ekonominin ve hayat standartlarının yükseltilmesinde, kültürel sermaye anlamında geleneksel meslekler büyük önem arz eder. Geleneksel mesleklerin en önemli özelliği pek fazla yoğunluk olmayan ekonomik faaliyetler şeklinde yapılmasıdır. Bu özelliğinden dolayı geleneksel hayat şekline, doğal ve kültürel unsurlara sahip çıkar¹⁴.

Geleneksel meslekler için mensubu olduğu toplumun müşterek tarih anlayışı istikametinde, sanatsal ve kültürel deneyimini, yaşam şeklini, zevk ve estetik anlayışını, inançlarını, duygu ve düşüncelerini yansıtmaktadır diyebiliriz.

Teknoloji çağının getirdiği kolaylıklardan yararlanmayı bilen geleneksel mesleklerde üretimlerin bazı safhalarında makine kullanımına geçilmiştir. Bu kullanım özellikle kol gücü gerektiren ve insanı bir hayli yoran kısımlarda gerçekleşmiştir. Mesleklerde her ne kadar makine kullanımı olsa da üretim mesleğin aslına, dokusuna zarar verilmeden yapılmaktadır.

Ülkemiz el sanatları bakımından zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Bu çeşitlilik sayesinde kültürün yaşatılıp devamlılığı sağlanmaktadır. Çeşitliliğin başrolünde bulunan zanaatkârlar deneyimlerini ve el becerilerini eserlerine yansıtarak geçmişten aldığı mirası geleceğe taşımaktadır.

Geleneksel mesleklerin geçmişini incelemek demek bir nevi insanlık tarihini incelemek demektir. Çünkü gelenek kavramı insanoğlu ile birlikte ortaya çıkmıştır. Geleneğin olduğu yerde insan, insanın olduğu yerde gelenek vardır. Gelenekler doğal niteliktedir: Ortaya çıkar, gelişerek yer edinir ve sonrasında da giderek yok olurlar. Bugün birçok gelenek fonksiyonunu kaybetmeye başlamış ya da kaybetmiştir. Buna bağlı olarak günümüzde birçok geleneksel meslek onu var edenlerin elinde yok olmayı beklemektedir. Önce ortaya çıkarlar, topluma hizmet ederek her yere yayılır ve kendilerini geliştirirler. İçinde buldukları toplumla arz-talep ilişkileri son bulduğunda da yok olmaya mahkûm olurlar¹⁵. Geleneksel meslekler toplumların ihtiyaçlarına cevap verebildikleri, gereksinimlerini karşılayabildikleri ölçüde var olurlar. Bunu sağlayamadıkları takdirde elbet bir gün yaşamları sonlanır.

Yapılan okumalar sonucunda geleneksel meslek için geçmişten günümüze kadar uzanan, usta-çırak ilişkisi şeklinde süren, ortaya çıktığı toplumun zevk ve estetik anlayışını yansıtan ve mesleği icra edenlerin el becerisine dayanan meslek dalıdır diyebiliriz. Çok uzun zamandan beri yapılan her meslek geleneksel meslek olarak kabul edilemez. Bir mesleğin geleneksel meslek sayılabilmesi için usta-çırak ilişkisine dayanması, nesilden nesile aktarılması, zevk ve estetiğin ön planda olması gerekmektedir. Yapılan tanımlarda üzerinde en çok durulan hususlar geleneksel mesleklerin belirli kurallar çerçevesinde yapılması, üretimde basit araç-gereçlerin kullanılması, toplumun düşüncesini dile getirmesi gibi hususlardır. Ayrıca üzerinde durulan bir diğer husus da geleneksel mesleklerin kültür taşıyıcılığı rolüdür. Toplumların ihtiyaçlarına cevaben meydana gelen geleneksel meslekler kültür aktarımı

¹⁴ Ayşegül Koyuncu Okca (2016). Denizli'de Kaybolmaya Yüz Tutmuş Kimi Geleneksel Meslekler, Akademik Bakış Dergisi, (58), s.204

¹⁵ Aycan Özentürk Tezgel (2008). Samsun İli'nin Vezirköprü İlçesi'ndeki Geleneksel Meslekler, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. s.9

gerçekleştirmektedir. Geleneksel meslekler gerçekleştirdiği kültür aktarımı vesilesiyle de gelenekten geleceğe uzanmaktadır.

Geleneksel Bir Meslek Olarak Keçecilik; Kula Örneği

Tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren Türkler göçebe yaşam şeklini benimsemiş ve doğa ile iç içe yaşamıştır. Göçebe yaşam tarzı inanç, ekonomi, sanat, gelenek-görenek gibi birçok alan üzerinde etkisini göstermiştir. Konar-göçer bir yaşam süren Türk milleti bozkır kültürünün yansıması olarak hayvancılığa son derece önem vermişlerdir. Hayvancılığa bağlı olarak da keçe sanatı var olmuş ve günümüze ulaşmıştır. Özellikle koyun, keçi ve deve gibi hayvanların yünlerinden elde edilen keçe, yaşamın birçok alanında kullanılagelmiştir.

Kepenek ve yaygı keçesi en çok rağbet gören keçe ürünleridir. Kepenek, çobanların hayvan otlatırken soğuktan ve yağmurdan korunmak için kullandıkları giysiye verilen isimdir. Yaygı keçesi ise özellikle eskiden evlerde gerek yere gerekse divan adı verilen serilen ev eşyasıdır. Yaygı keçesine bir nevi eski zamanların halı ve kilimidir denilebilir¹⁶.

Keçe üretimi, birçok el sanatındaki gibi uzun bir zaman ve çok fazla emek gerektirmektedir. Keçe yapımı geçmişte basit araçlarla yapılıyorken günümüzde çağın getirdiği yeniliklere uygun olarak teknolojik aletlerle yapılmaktadır. Yaşanan teknolojik gelişmeler ise bu mesleği kolaylaştırmış ve güç gerektiren bir iş olmaktan çıkarmıştır¹⁷.

Geleneksel meslekler içinde önemli bir yere sahip olan ve geçmişi bir hayli eskiye dayanan keçecilik, günümüzde eski önemini kaybetmiş, belli başlı ustalar tarafından varlığı devam ettirmeye çalışılan bir konumuna gelmiştir. Toplumların değişen yapısı ve hayat şekli keçenin kullanım alanlarını iyice daraltmıştır. Bunun sonucunda da keçeye olan ilgi ve talep gün geçtikçe azalmış, bu zanaat da bazı geleneksel meslekler gibi unutulmaya yüz tutmuştur¹⁸.

Keçeciliğin devamlılığının sağlanıp gelecek kuşaklara aktarılmasında gerek sosyal alanda gerek ekonomik alanda gerekse teknolojik alanda olsun bazı zorluklar yaşanmaktadır. Kırsaldan kente gerçekleşen göçler sonucunda ihtiyaçların değişmesine bağlı olarak sosyal alanda, maddi anlamda istenilen kârın elde edilememesi sonucu ekonomik alanda, çağın gereksinimlerine uygun olarak farklı ham maddelerden elde edilen ürünlerin kullanılması anlamında da teknolojik alanda yaşanan değişimler insanları keçeden uzaklaştırmıştır.

Kula'da geleneksel mesleklerden olan keçecilik zanaatı ile uğraşan üç usta kalmıştır. Fakat biz bu ustalardan ikisiyle görüşme gerçekleştirebildik. Diğer usta işlerinin yoğunluğunu belirterek bizim görüşme talebimize olumlu yanıt vermemiştir. Görüştüğümüz ustalardan keçeciliğin yöredeki tarihini, mesleğin geçmişten günümüze geçirdiği evreleri, keçenin yapım aşamasını, keçenin yapımında kullanılan aletlerin neler olduğunu, meslek erbablarının

¹⁶ Deniz Daruga (2013). İzmir Tire'de Keçecilik, Akdeniz Sanat Dergisi, 6(12), s.42

¹⁷ Deniz Çeliker (2011). Geçmişten Günümüze Türklerde Keçecilik ve Keçe Yapımında Yeni Teknikler, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi, (8), s.6-7

¹⁸ Yeliz Pekerşen ve İsmail Çalık (2017). Konya'da Keçecilik Geleneğinin Somut Olmayan Kültürel Miras Açısından Değerlendirilmesi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(37), s.340

keçeciliğin geleceği konusundaki düşüncelerinin nasıl olduğunu yönelttiğimiz sorulara ustaların verdiği cevaplar ışığında ulaştık.

Derleme yaptığımız iki usta da keçeciliğe 18-19 yaşlarında başladıklarını ifade etmiştir (K.K.1, K.K.2). Usta-çırak ilişkisiyle mesleği öğrenen Kula'daki keçe ustalarından (K.K.1) bu mesleği babasından öğrendiğini, kendisi de iki oğluna öğreterek mesleği çocuklarına kazandırdığını ifade etmiştir.

“Bizim baba mesleğidir bu iş. Ben dördüncü kuşak oluyorum” (K.K.1).

Kula'da çok eski dönemlerden itibaren keçecilik mesleğinin yapıldığını belirten ustalardan (K.K.1), 28-29 yıldır bu meslekten geçimini sağladığını ifade etmiştir. (K.K.2) ise ağabeyinin yanında bu mesleği sürdürdüğünü, ağabeyinin keçecilik ile uğraşan dördüncü kuşak olduğunu ifade etmiştir.

“Biz ustalarımızdan, ustalarımız kendi ustalarından derken silsile yoluyla geliyor. Tabi başlangıçta bir pir var mutlaka” (K.K.2).

Kula'da keçe yapımında koyun yünü kullanılmaktadır (K.K.1, K.K.2). Keçe ustaları ham maddeyi yöredeki köylülerden, çobanlardan, sürü sahiplerinden ve toptancılardan temin ettiğini belirtmiştir (K.K.1, K.K.2). Ham madde ihtiyacı için yöredeki hayvancılığa bağlı olarak kırkım zamanı ve özellikleri hakkında kaynak kişiler şu şekilde bilgi vermektedir:

“Bizim yörede iki kere kırkılırken, Doğu'da üç kere kırkılır koyunlar. Bizde mayıs ve ağustos aylarında kırkılıp yapağı ve yün olur. Mayıs ayında kırkılan yapağı ağustos ayında kırkılan ise yün olur. Bizim keçe yapımı yünden olur, yapağıdan olmaz” (K.K.1).

“Kuzuların ası veya körpe olmasına bağlı olarak kırkım yapılır. Senede iki defa. Artı bir de doğmasına bağlı olarak” (K.K.2).

Yöre insanının yaşam biçimi ile doğrudan ilgili olan keçecilik zanaatında gerek ev içinde gerekse hayvancılıkta kullanılan pek çok ürün üretilmektedir. Ürün çeşitliliği insanların ihtiyacına göre değişmektedir. Yaygın olarak kullanılan kilim, kepenek gibi ürünlerin yanı sıra sağlık sektörünün ihtiyaçlarına bağlı olarak üretim yapan ustalar, ayrıca güvercin besleyenler için yuva malzemesi üretmektedir.

“Çoban kardeşlerimizin sürülerinden kesip getirdikleri yünleri biz burada değerlendiriyoruz. Oturmak için yazgı, çoban arkadaşlarımızın kullanması için kepenek, hayvanlar için atkı, merkep için belleme gibi ürünlerde kullanılıyor” (K.K.2).

“Keçeyi ekseri çoban kepeneği olarak yaparız. Keçe kilim olarak da yaparız. Bu keçe kilimler doğal halı gibi evlere yazılıp kullanılır” (K.K.1).

“Yazgı keçesi evlerde kullanılır. Hayvanlarda kullanılanlar var. Sağlık hizmetlerinde çok az da olsa kullanılır. Güvercin yuvaları gibi çeşitli yerlerde kullanılıyor. Güvercin yuvaları için yaptıklarımız Türkiye'nin büyük alışveriş merkezlerine gidiyor. Hatta Suriye'ye bile gönderiyoruz. Çünkü Suriye'de güvercin çok fazla” (K.K.2).

Yapılacak ürünün boyutuna göre yün ihtiyacının olduğunu belirten ustalar, genellikle metrekareye bir buçuk veya iki kilo yün kullanıldığını ifade etmektedir (K.K.1).

“Standardı yok, ebadına göre değişiyor. İnce olunca farklı kalın olunca farklı olur. Mesela bir kepeneye bugün normal standartta 5-5,5 kilo civarında yün kullanılır. Ama 6 isteyen var, 7 kilo isteyen var, isteğe göre değişiyor. Yerdeki bu yazgı dediğimiz keçelerde de metre kareye göre değişiyor. Mesela 3 metreye 3 metre olduğunda 10 kilo gidiyor, 2 metreye 2 metre olduğunda 8 kilo gidiyor” (K.K.2).

Ham yünü temin eden ustalar, keçeleri işlemek için birtakım işlemlerden geçirmektedir. Yıkama, dövme, atma ve tarama olarak adlandırılan bu işlemler geçmişte tamamen el işçiliği ile gerçekleştirilirken bugün çeşitli aletlerden yararlanarak daha kolay yapılmaktadır.

“Önce yıkama olur. Yıkamadan sonra atma. Atmadan sonra önceden sadece tek yayla atılan bir şey olduğu için pek yeterli iş olmuyordu. Bugünün şartlarında görüyorsunuz 2 tane makine var. Bu makineler ile atılıyor. Atma işlemi gerçekleştikten sonra muameleye başlıyoruz” (K.K.1).

Özellikle de tarak adı verilen işlem için tarak makinesinde yünü tarayan ustalar bu şekilde yünün daha kolay bir şekilde işleme hazır hâle getirildiğini ve böylece yapacakları ürüne göre döküm yaptıklarını ifade etmektedir (K.K.1, K.K.2).

Keçe ustaları yünü dökmek yani yaymak için yaygı veya çıbık adı verilen bir alet kullanmaktadır. Yine bu yünü döverek sıkılaştırmak için tokmak kullanmaktadır.

“Yaygı veya çıbık deriz biz yünü yaymak için. Tokmak deriz mesela ekseni getirmek için, vurmak için. Bizim aletlerimiz bunlar mesela” (K.K.1).

Geleneksel yöntemlerin yanında çeşitli alet ve makinelerden yararlanan keçe ustaları, el işçiliği ile çok daha zorlukla yapılan işlemleri daha kolay bir şekilde yapmaktadır. Bu durum geleneğin günümüz teknolojik imkânları dâhilinde gelişmesine örnek oluşturmaktadır.

(K.K.2) keçecilikte kullanılan makinalar hakkında şu şekilde bilgi vermektedir:

“Makinelerde ise depme makinesi, atma makinesi var. Mesela bugün bizim süpürgeye de ihtiyacımız var sabun verebilmemiz için. Ama biz sistemi geliştirip süpürge ihtiyacını ortadan kaldırdık” (K.K.2).

Keçelerinde düz veya desenli olarak üretim yaptıklarını belirten ustalar, genellikle desenli modellerin tercih edildiğini ifade etmektedir. (K.K.1) boyanmış yünlerle el döşemesi esnasında nakış yapılarak, keçeye desen verilmektedir. (K.K.1, K.K.2) ham yünlerin kökboyası ile boyanması neticesinde elde edilen renkli yünler, desenli keçe yapımında kullanılmaktadır. İsteğe bağlı olarak düz keçeler üretilmekte, bu şekilde yatak dahi yapılmaktadır (K.K.2). Boyalı keçeler daha çok çeşitli kilim, seccade, kepenek ve paspas gibi ürünlerde süs olarak desen oluşturmak için kullanılmaktadır (K.K.1, K.K.2). Kula keçelerinde kullanılan desenlerin geleneksel desenler olduğunu vurgulayan ustalar, bu desenleri göz kararı ürünün ebatına göre yerleştirildiğini ifade etmektedir (K.K.1, K.K.2).

(K.K.1) keçelerde kullanılan desenler hakkında şu şekilde bilgi vermektedir:

“Mesela çendekli, sığır sidiği deriz zikzaklı olur. Bunlar eskiden beri gelen modellerdir. Bunların mutlaka anlamları vardır ancak biz şu an bilmiyoruz. Sebepsiz hiçbir şey yoktur” (K.K.1).

(K.K.2) desenlerin ustaların kendi yaratıcılığına ve hatta müşterilerin zevk ve isteklerine bağlı olarak çeşitlendiğini vurgulamaktadır:

“Her usta kendine has desen yapmış. Bir tanesi atıyorum tavus kuşu yapmış, bir tanesi baklava yapmış, bir tanesi çiçek yapmış, yani kendine göre oluşturmuş desenleri. Müşterilerin özel isteklerine göre de desenler hazırlanabiliyor.” (K.K.2)

Yünün dökümü ve yayımı ile başlayan keçe yapım aşaması hakkında ustalar geçmişten günümüze değişimi şu şekilde ifade etmektedir:

“Keçe 3 aşamada olur. Önce kumaş haline dökeriz. İkincide de model koyup şekil veriyoruz. Üçüncüsü ise sıkıştırma yani keçe hâlini alma aşamasıdır. Biz bunları genelde makine ile yapıyoruz ancak elle yaptığımız da oluyor” (K.K.1).

“Pişirmeyi kalıp dediğimiz hasırın içine sararak makinede yapıyoruz. Eskiden dizle yapılıyordu. Süre olarak ise her mamulün ayrı bir zamanı vardır. Hepsi aynı standartta değil. Kalın olan atıyorum 1,5 saat, ince olan atıyorum 1 saat, daha incesi atıyorum 45 dakikada olur. Mamulün oluşum durumuna göre değişir” (K.K.2).

Günümüzde makinelerde sıkıştırılan keçenin yeterince sıkışıp sıkışmadığını, ustaların kendi maharetlerine göre el ile dokunarak anlayabileceğini ifade eden keçe ustaları, bu işlemin ardından keçenin üretim şekline bağlı olarak kesim ve düzeltme yapıldığını, bu işlem için de bıçak ve kırklık adı verilen makasların kullanıldığını ifade etmektedir (K.K.1, K.K.2).

Keçeciliğin iş günü ihtiyacının oldukça fazla olduğunu ifade eden ustalar, üretim sürecinin de doğrudan çalışan kişi sayısı ile orantılı olduğunu ifade etmektedir.

“Ben 15 kilo yünü 2 günde hazır hâle getiriyorum. Aslında iş 1 günlük ancak ben yalnız olduğum için 2 gün sürüyor. Bir günde 2 kişi 3 kepenek çıkarabilir. Kilo olarak ise 2 kişi bir günde 15 kilo yün işleyebilir” (K.K.1).

“En az 2 kişi çalışır, tek kişi yapamaz. Mesela kepenegi 2 kişi 2 günde 5 tane yapabilir” (K.K.2).

Bölgede keçelerin sıcak tutması ve sağlıklı olması nedeniyle tercih edildiğini ifade eden ustalar, özellikle kışın su geçirmemesi ve sıcak tutması nedeniyle kepeneklerin talep gördüğünü ifade etmektedir (K.K.1, K.K.2).

Kula'da geçmişte keçecilik mesleği ile uğraşan zanaatkârın çok olduğunu, eskiden ilçede 70-80 civarında atölye varken günümüzde sadece 3-4 ustanın bulunduğunu ifade eden kaynak şahıslar, bu durumun nedenini toplumun ihtiyaçlarının değişmesinin bir neticesi olarak belirtmektedir.

“Bugün yazgı keçesi çok fazla yapılmıyor olabilir ama güvercin yuvaları için keçe yapılıyor. Eskiye nazaran yapımı epey azaldı. Eskiden buralarda komple keçe dükkânları vardı. 70-80 atölye idi, ancak şuan 3-4 tane var bu işle uğraşan” (K.K.2).

Ürünlerini sipariş usulü hazırlayan keçe ustaları, günümüzde talebin azalmasına rağmen meslekten bir ailenin geçimini sağlayabileceğini ifade etmektedir.

“Gelir düzeyimiz aşağı yukarı asgari ücret diyebiliriz. Maliyete gelecek olursak 5 kilo yünden elde ettiğimiz kepenek şu an 150 lira. Yünün maliyeti bize kilo olarak 4-5 liraya geliyor ancak emek var” (K.K.1).

“Her keçe standart değil. Boyutuna göre fiyatları oluyor. Kazanılan para az sayıdaki küçük bir aileye yeter. Tabi ailenin yaşam şartlarına da bağlı” (K.K.2).

En az 3-5 yıl bir ustanın yanında çıraklık yapılarak bu mesleğin öğrenilebileceğini düşünen keçe ustaları, günümüzde çırak bulamadıklarını ifade etmektedir.

“3-5 sene bir çıraklık ve kalfalık dönemi olması gerekir. Her meslekte olduğu gibi bizde de öğrenmesi lazım. Bir çırağın tam anlamıyla yetişmesi için 3-4 sene onu görmek gerekir” (K.K.1).

“Usta-çırak ilişkisinde mutlaka bir eğitim gerekli” (K.K.2).

(K.K.2) yanında yetişen bir çırak olmadığını belirterek, artık bu mesleğin de alaylı bir şekilde değil, eğitimle öğrenileceğine vurgu yapmaktadır.

“Yok. Zaten bundan sonra alaylı yok mektepli olacak” (K.K.2).

(K.K.1) günümüzde yetişen çırakların azalmasının mesleğin unutulmasına yol açacağını vurgulamaktadır.

“Şu an bu meslek bitmek üzere. Çünkü yetişen yok. Desen verme işini Kula’da bir tek biz yapıyoruz. Bizden sonra büyük ihtimal bu meslek de ölür. Bu mesleğin ölmemesi için devlet ve belediye yönünden yardımcı olunması lazım” (K.K.1).

(K.K.2) ise mesleğin gelecekte üniversite eğitimi ile daha iyi bir dönem geçirebileceğini düşünmektedir.

“Üniversitelerde bir ders olarak verdiriliyorsa bu meslek, gerçekten gelecek var demektir. Bugün üniversitelerde ders olarak okutulabilir. Nasıl ki tekstil okutuluyorsa bu da okutulabilir” (K.K.2).

Kula’daki keçe ustalarının mesleğin günümüzdeki durumundan dolayı birtakım sıkıntılar yaşadıklarını ifade etmektedir. Teknolojik ilerlemelerden mesleğin olumsuz etkilendiğini ve mesleğin sağlık açısından insana zarar verdiğini (K.K.1), pazarın azalması ve bu nedenle yaşanan maddi sıkıntılar nedeniyle ustaların zor duruma düştüklerini belirtmişlerdir (K.K.2). Bununla birlikte yapmış oldukları el emeği ürünlerinin kullanıldığını görmekten dolayı büyük bir mutluluk yaşadıklarını belirtirler (K.K.2).

Ustalardan aldığımız bu bilgiler ışığında keçecilik mesleği ile ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunmak mümkündür: Keçeciliğin Kula'daki tarihi, yapımı, keçenin kullanım alanları ve amaçları, bu mesleğin geçmişten günümüze göstermiş olduğu değişkenlikler ve mesleğin geleceği hakkında bilgiler toplanmıştır. Yapılan görüşmeler sonrasında keçeciliğin Osmanlı döneminden günümüze kadar geldiği ve yörede de en az 200 yıldır yapıldığı hatta köylerde kadınlar tarafından da bu mesleğin icra edildiği, ancak temsilcilerinin giderek azaldığı ve bu mesleğin eskisi kadar rağbet görmediği gözlemlenmiştir.

Keçe evlerde yazgı olarak, çobanlar için kepenek olarak, hayvanlar için güvercin yuvalarında ve sağlık sektöründe bel ağrıları için kullanılmaktadır. Gerek yazgı gerekse çobanların kepenek olarak kullanım alanları daraldığı için meslek dokusuna zarar verilmeden güncelleme yapılarak keçe farklı alanlarda varlığını sürdürmeyi devam ettirmektedir. Türkiye'nin büyük alışveriş merkezlerine ve yurtdışına (Suriye) bu yolla keçe üretimi yapılarak mesleğin devamlılığı sağlanmıştır. Özellikle güvercin yuvalarına keçe yapımı bu mesleği yörede devam ettirme adına büyük bir adım olmuştur. İşte bu noktada mesleklerin güncellenmesi konusunun önemi daha net anlaşılıyor. Her ne kadar güncelleme yapıp meslek devam ettirilmeye çalışılsa da yetiştirilecek çırak olmadığı ve zanaatkarların gereken desteği göremedikleri için gösterilen çabaların yetersiz kalacağı ortadadır. Mesleği icra edenlerin en önemli beklentisi eğitim alanında diğer mesleklere verilen önemin aynı şekilde keçecilik ve unutulmaya yüz tutmuş geleneksel mesleklere de yer verilmesi yönündedir.

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Kapsamında Kula'daki Keçecilik Mesleğinin Değerlendirilmesi

UNESCO'nun 2003 yılında kabul edilen sözleşmesine bağlı olarak somut olmayan kültürel miras (SOKÜM); "toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar" olarak tanımlanmaktadır. Sözleşmeye göre SOKÜM, "kuşaktan kuşağa aktarılan bu miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunur"¹⁹.

UNESCO'nun 2003 yılında kabul etmiş olduğu sözleşmenin amaçları;

- a. Somut olmayan kültürel mirası korumak,
- b. Somut olmayan kültürel mirasın taşıyıcısı konumundaki toplulukların, grupların ve bireylerin somut olmayan kültürel mirasına saygı göstermek,
- c. Somut olmayan kültürel mirasın önemi konusunda yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde duyarlılığı arttırmak ve karşılıklı değerbilirliği sağlamak,
- d. Uluslar arası işbirliği ve yardımlaşmayı sağlamak" şeklinde belirlenmiştir²⁰.

¹⁹ M. Öcal Oğuz (2009). Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kültürel İfade Çeşitliliği, Milli Folklor Dergisi, 82, s.6-12

²⁰ age (2009). s.6-12

Sözleşmeye göre, somut olmayan kültürel miras alanları; “a- Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar, b- Gösteri sanatları, c- Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler, d- Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar, e- El sanatları geleneği” olarak belirlenmiştir²¹.

Çalışma konumuz olan “Kula’daki Keçecilik Mesleğinin Güncellenmesi” bu anlamda sözleşmenin beşinci maddesiyle yakından ilişkilidir. Kültürel unsurlarımızdan olan geleneksel el sanatlarının yaşatılıp gelecek kuşaklara aktarılması elzemdir. İşte bu bağlamda Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nin önemi ortaya çıkmaktadır.

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, toplumların kimliklerinin bir parçası olan kültürel miraslarının günümüzden geleceğe taşınmasının hangi yöntemlerle sağlanabileceği üzerinde durmaktadır. Bu sözleşmede kültür unsurlarının nasıl korunması gerektiğinin yol haritası çizilmekte, bu yolla da kültürlerin sürdürülebilirliği adına önemli işler yapılmaktadır. Yapılanlar Türkiye ile sınırlı olmayıp yürütülen çalışmalar uluslararası alanda daha etkin ve organize şekilde uzun süredir UNESCO çatısı altında devam ettirilmektedir²².

Türkiye’nin 2006 yılında taraf olduğu sözleşmenin, uygulayıcı birimi Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü’dür. Sözleşmeye bağlı olarak “Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü bünyesinde oluşturulan Uzmanlar Komisyonu ve İl Kültür ve Turizm Müdürlüklerinin koordinasyonunda illerde oluşturulan il tespit komisyonları aracılığıyla” envanter çalışmaları yürütülmektedir. Bu envanter çalışmaları; Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Envanteri ve Yaşayan İnsan Hazinesi Ulusal Envanteri’dir²³.

Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Envanterinin oluşturulmasında:

- “* SOKÜM alanlarından birine girmesi,
- * İnsan yaratıcılığının bir kanıtı olarak değeri,
- * Kültürel ve toplumsal gelenekler içerisindeki köklülüğü ve önemi,
- * Belirtilen topluluk ya da grubu temsil niteliği,
- * Belirtilen topluluk ya da grubun rızası,
- * Kaybolma riski,
- * Önerilen koruma eylemlerinin yeterliliği.” gibi ölçütler temel alınmaktadır²⁴.

²¹ age (2009). s.6-12

²² age (2009). s.6-12

²³ İbrahim Ethem Arıoğlu ve Özlem Aydoğdu Atasoy (2015). Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Geleneksel El Sanatları ve Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turkish Studies, 10(16), s.115

²⁴ SOKÜM Ulusal Envanteri. <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-159257/somut-olmayan-ulturel-miras-ulusal-envanteri.html>

Türkiye'nin SOKÜM Ulusal Envanterine, Kula'da son ustalarıyla yaşatılan 01.0041 Keçecilik Geleneği dâhildir.

UNESCO'nun üzerinde durduğu bir diğer önemli yaklaşım Yaşayan İnsan Hazinesi Ulusal Sistemlerini Kurma Yönergesi'dir. Türkiye'deki adlandırması Yaşayan İnsan Hazinesi olan bu sistem ulusal değerlerin korunup yaşatılması adına emek veren ustaları yani kültür taşıyıcılarını tanımlamaktadır. Somut olmayan kültürel mirasları belirli değerler ölçütünde yorumlayan, zevk ve estetik anlayışıyla becerisini birleştiren kişileri ifade etmede bu tanım kullanılmıştır. Ayrıca kültürel değerlerimizin korunup gelecek nesillere aktarılması noktasında aktif rol alan ustaların tanınmasını ve bu kişilerin zanaatlarını daha iyi bir zeminde yapmalarını sağlamak, bu kişileri mükâfatlandırıp çırak yetiştirmeye teşvik etmek, onları ve icra ettikleri meslekleri eğitim süreçlerine katmak ve de kitlelerle buluşmalarına vesile olmak bu sistemin amaçları arasındadır²⁵. Yaratıcılık özelliğine haiz olan ustalar bu özellikleri dolayısıyla güncelleme aracılığıyla elde ettikleri ürünleri daha geniş kitlelere ulaştırabilmektedirler.

“Bir gelenek taşıyıcısının Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Yaşayan İnsan Hazinesi ilan edilebilmesi için aşağıda sayılan kriterleri yerine getirmesi beklenmektedir:

- 1- Ustalığını 10 yıldır icra ediyor olması,
- 2- Sanatını usta-çırak ilişkisi ile öğrenmiş olması,
- 3- Bilgi ve becerisini uygulamadaki üstünlüğü,
- 4- Konusunda ender bulunan bilgiye sahip olması,
- 5- Kişi veya grubun yaptığı işe kendini adanmışlığı,
- 6- Kişi veya grubun bilgi ve becerilerini geliştirme yeteneği (sanatının toplumla buluşmasını sağlayacak yenilikler içermesi),
- 7- Kişi veya grubun bilgi ve becerilerini çırağa aktarma becerisi (bir çırak yetiştirmiş olması)”²⁶.

Kula'da keçecilik mesleğini sürdüren ve bu anlamda geleneğin temsilcileri olan ustaları Yaşayan İnsan Hazinesi programına göre değerlendirdiğimizde meslek erbaplarının programın temel ölçütlerini yerine getirdiği görülmektedir.

Meslek erbapları usta-çırak ilişkisi içinde yetişmiş olup en az 10 yıldır bu mesleği devam ettirmektedirler. Deneyim ve hünerlerini ürünlerinde baskın bir şekilde gösteren zanaatkârlar yaptıkları işe kendilerini adanmışlardır. Ustalar eskilerden aldığı bilgileri el becerileriyle birleştirip kendilerinden bir şeyler katarak oluşturduğu eserler bakımından 'konusunda ender rastlanan bilgiye sahip olması' kriterini sağlamaktadır. Her usta toplumun ihtiyaçları ve

²⁵ Pınar Kasapoğlu Akyol (2013). Türkiye'nin Yaşayan İnsan Hazinesi Programı, Bulunduğu Eser: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi, Ankara: UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, s.84

²⁶ İbrahim Ethem Arıoğlu ve Özlem Aydoğdu Atasoy (2015). Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Geleneksel El Sanatları ve Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turkish Studies, 10(16), s.115-116

talepleri doğrultusunda kendi zevk ve estetik anlayışıyla yorumladığı ürünler ortaya koymaktadır.

Meslek ustaları deneyim ve becerilerini uygulamada üstün yetenekleri olan kişilerdir. Öyle ki büyük alışveriş merkezlerine ve yurtdışına özel yapım keçe ürünlerinin satışı yapılmaktadır.

Kula'daki ustalardan hiçbiri Yaşayan İnsan Hazinesi olarak tespit edilmemiştir. Özellikle Kula'nın il merkezine olan uzaklığı nedeniyle bu bölgede saha çalışması yapan çok az kişinin olması bu ustaların tespit edilememesine yol açmıştır. Ayrıca geleneğin son temsilcileri olan bu ustaların yanlarında yetişen çıraklarının olmaması onların geleneği aktarmada kesinti yaşamalarına neden olmuştur. Keçecilik geleneğini sürdüren İbrahim Madırlı, usta-çırak ilişkisi ile yetişmiş, ancak kendisi çırak yetiştirememiştir. Geleneksel yöntemlerin yanında teknolojinin ve makineleşmenin getirdiği birtakım teknikleri de mesleğine uygulayan İbrahim Usta, Kula'da keçe ürünlerine duyulan talebin azalması üzerine ürettiği ürünlerde bir güncelleme yapmış ve güvercin yuvalarının altlarına serilmek üzere özel keçe ürünler yaparak mesleğini ve geçimini sürdürmüştür.

El sanatları ürünleri otantik ya da geleneksel olduğu için yapılmamış, toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilmek adına sürdürülmüşlerdir. Geleneksel el sanatlarının geçmişte nasıl yaşadığı önemli değildir. Önemli olan bunların günümüzde nasıl yaşatılabileceğidir. Bu anlamda SOKÜM Sözleşmesi mesleklerdeki ürünlerin yapım tekniklerini gelecek kuşaklara aktarmayı amaç edinir. Sözleşmenin bir diğer amacı ürünlerin orijinalliği ya da otantikliğinden ziyade meslek ustalarının o ürünü nasıl şekillendirdiği konusu üzerinedir²⁷.

Kula'daki geleneksel el sanatlarından olan keçecilikle uğraşan ustalar ürettiklerinin basit ürünler değil, kültüre katkı sağlayan birer sanat eseri niteliğinde olduğunun farkındadırlar.

Ticari kaygının meslekler üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri mevcuttur. Bazı ustalar ticari kaygı, geçim sıkıntısı yüzünden meslekte birtakım yenilikler yaparak bu kaygıyı ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Ticari kaygının olumlu yönü meslekte yapılacak yeniliklerdir. Güncelleme vasıtasıyla ticari kaygıdan uzaklaşan meslek ustaları çağın ihtiyacına uygun ürünler üreterek hem geçimini sağlama anlamında hem de mesleğini devam ettirme anlamında olumlu adımlar atmıştır. Keçe ustası İbrahim Madırlı mesleğinde yaptığı güncelleme sayesinde ticari kaygının olumlu yönünden etkilenmiştir.

Meslek ustalarının 'Yaşayan İnsan Hazinesi', mesleklerin de 'Somut Olmayan Kültürel Miras' olarak kabul edilmesi o zanaatların tanınırlığını ve değerini arttıracaktır. Zanaatlardaki imajın yükselmesi ile de miras konumunda olan kültürel değerlerin yaygınlaşıp daha çok benimseneceği görüşündeyiz.

Sonuç

Kaynak kişilerle yapılan görüşmeler neticesinde bölgedeki mesleğin tarihi, ürünlerin yapım aşaması ve yapımında kullanılan malzemeler, elde edilen ürünlerin kullanım alanları

²⁷ Selcan Gürçayır Teke (2018). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi Listelerinde Yaşayan Miraslar ve Sabitlenen Gelenekler, Milli Folklor Dergisi, 30(120), s.20-26

ve amaçları, mesleklerin geçmişten günümüze göstermiş olduğu değişkenlikler ile ilgili bilgiler toplanıp mesleklerin geleceği hakkında ustaların görüşleri alınmıştır.

Araştırmamızda ele alınan keçecilik mesleğinin bölgede eski zamanlardan beri yapıldığı, bölgede bu mesleğin tarihinin Osmanlı dönemine dayandığı bilgisine ulaşılmıştır. Eskiden bölgede 70-80 civarında dükkân var iken şu an bu sayı birkaç dükkânla sınırlıdır. Kaynak kişilerimiz bu mesleği usta-çırak ilişkisi içinde öğrenip yürüttüklerini ve bu mesleğe erken yaşlarda başladıklarını dile getirip keçecilikte kullanılan araç gereçler ve keçenin yapım aşaması hakkında bilgiler vermişlerdir. Kula'da eskiden sadece erkekler tarafından değil köylerde kadınlar tarafından da bu mesleğin icra edildiği öğrenilmiştir. Günümüzde ise değişen yaşam koşulları bu mesleğin sadece erkekler ile devam ettirilmesine sebep olmuştur. Meslek ustalarından edindiğimiz bilgilere göre eskiden keçeden evlerde yazgı (keçe kilim), çobanlar için kepenek, hayvanlar için koşum takımı yapılırken günümüzde ise meslek kendini güncellemiş ve keçeden güvercin yuvaları için ürünler yapılmaktadır. Bu meslekteki zanaatkârlar mesleğin geleceği hakkında karamsarlık içindedirler. Çırak yetişmediği için mesleğin bitme noktasına geldiğini düşünmektedirler. Okullarda ders olarak meslekle ilgili eğitim verilmesi halinde mesleğin bir şekilde devamlılığının sağlanacağı görüşündedirler.

Keçecilikle ilgili sahada yapılan araştırma ve meslek erbablarıyla yapılan görüşmeler neticesinde bu meslek ile ilgili şöyle çıkarımlarda bulunulmuştur: Keçeciliğin Kula ilçesinde kendini güncelleyerek devamlılığının sağlandığı görülmüştür. Büyük alışveriş merkezlerinden ve güvercin yönünden zengin olan Suriye'den güvercin yuvaları için verilen siparişler mesleğin bölgede ayakta kalmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Değişen yaşam şartları nedeniyle artık evlerde yazgı (keçe kilim) yerine seri üretim ürünü halılar kullanılması, hayvancılığın modern yöntemlerle yapılması ve dolayısıyla çobanlığın bitme noktasına gelmesinden ötürü kepenek yapımının yok denilecek kadar az olması, ulaşımda motorlu taşıtlara geçilmesi sebebiyle hayvanların koşum takımları için yapılan keçenin artık yapılmaması mesleğin kendini güncellemesinde etkili olmuştur. Görüşülen kişiler keçenin bel ağrısına iyi geldiğini ve sağlık sektöründe de keçenin kullanıldığını dile getirmişlerdir. İlgili kurum ve kuruluşların bu yönde yapacağı bilgilendirmeler mesleğin geleceği adına olumlu katkılar yapacaktır.

Geleneksel mesleklerin geleceğe aktarımı konusunda çalışmamızda özellikle üzerinde durulan güncellemenin son derece önemli olduğu görüşündeyiz. Teknolojik gelişmeler sebebiyle günlük hayatta kullanılan ürünlerdeki değişime uygun olarak mesleklerin dokusuna zarar verilmeden gerçekleştirilecek güncelleme hem mesleğin devamlılığı hem de zanaatkârların kazançlarını olumlu yönde etkileyeceği düşüncesindeyiz. Bölgedeki keçecilik mesleği kendini güncellemiş ve bu güncelleme vasıtasıyla internet üzerinden verilen siparişlere göre yeni ürünler üretilerek mesleğe yeni bir pazar kazandırılmıştır.

Kaynakça

Sözlü Kaynaklar

K.K.1

Adı Soyadı: Sadık Karabulut

Doğum Tarihi : 1972

Mesleği: Keçecilik

Meslek Tecrübe Yılı: 20

K.K.2

Adı Soyadı: İbrahim Madırlı

Doğum Tarihi: 1961

Mesleği: Keçecilik

Meslek Tecrübe Yılı: 47

Yazılı Kaynaklar

Altıntaş, K. M. (2016). Kaybolmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Türk El Sanatlarının Karşı Karşıya Bulunduğu Ticari Sorunların Analizi, *Bilig Dergisi*, (77), 157-182.

Arnoğlu, E. İ. ve Aydoğdu Atasoy, Ö. (2015). Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Geleneksel El Sanatları ve Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Turkish Studies*, 10(16), 109-126.

Bayraktar, Z. (2014). Geleneğin Güncellenmesi Bağlamında Masaldan Çizgi Filme Keloğlan Tipi Üzerine, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 49(49), 19-51.

Çeliker, D. (2011). Geçmişten Günümüze Türklerde Keçecilik ve Keçe Yapımında Yeni Teknikler, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, (8), 1-22.

Çetin, H. (2005). Ezelden Ebede; Kadim Bilgeliğin Kutsal Yolculuğu: Gelenek, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, (3), 153-171.

Daruga, D. (2013). İzmir Tire’de Keçecilik, *Akdeniz Sanat Dergisi*, 6(12), 40-52.

Dikici, A. (2001). Geleneklerin Toplumdaki Yeri ve Önemi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 251-258.

Duman, M. (2011). Gaziantep’teki Geleneksel Meslekler Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Ekici, M. (2008). Geleneksel Kültürü Güncellemek Üzerine Bir Değerlendirme, *Milli Folklor Dergisi*, 20 (80), 33-38.

Ekici, M. (2013). Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri, *Geleneksel Yayınları*, 5. Baskı, Ankara.

Gürçayır Teke, S. (2018). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi Listelerinde Yaşayan Miraslar ve Sabitlenen Gelenekler, *Milli Folklor Dergisi*, 30(120), 19-31.

Karadeniz, S. (2007). Gelenek Üzerine Bir Okuma Denemesi “Geçmişle Gelecek Arasında Gelenek”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 29-47.

Kasapoğlu Akyol, P. (2013). Türkiye’nin Yaşayan İnsan Hazine Programı, *Bulunduğu Eser: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*, (Ed. Oğuz, M.

- Ö., Ölçer Özünel, E. ve Gürçayır Teke, S.), Ankara: UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 83-89.
- Koyuncu Okca A. (2016). Denizlide Kaybolmaya Yüz Tutmuş Kimi Geleneksel Meslekler, Akademik Bakış Dergisi, (58), 201-223.
- Oğuz, M. Ö (2009). Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kültürel İfade Çeşitliliği, Milli Folklor Dergisi, 82, 6-12.
- Örnek Veyis S. (1973). Budun Bilim Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK Yay.
- Özentürk Tezgel, A. (2008). Samsun İli'nin Vezirköprü İlçesi'ndeki Geleneksel Meslekler, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Pekerşen, Y. ve Çalık, İ. (2017). Konya'da Keçecilik Geleneğinin Somut Olmayan Kültürel Miras Açısından Değerlendirilmesi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(37), 339-355.
- Solmaz, E. (2015). Geleneğin Güncellemesi Bağlamında 'Duha Koca Oğlu Deli Dumrul' Hikayesiyle 'Deli Dumrul Kurtlar Kuşlar Aleminde' ve 'Hop Dedik: Deli Dumrul' Adlı Sinema Filmlerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 15(2), 139-148.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (2012). El Sanatları Teknolojisi Geleneksel Türk Süsleme Sanatları, Ankara.
- TDK (2005). Türkçe Sözlük, Ankara

Elektronik Kaynaklar

- SOKÜM Ulusal Envanteri. <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-159257/somut-olmayan-kulturel-miras-ulusal-envanteri.html> (E.T. 08.06.2020)

7. Ekler

Fotoğraf 1. Kula’da Keçecilik Mesleğini İcra Eden Bir Usta

Fotoğraf 2. Kula’da Yapılmış Bir Keçe Örneği.

Makalenin Geliş Tarihi: 25 Kasım 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 17 Aralık 2020

**BEŞ KÜÇÜK DOMUZ VE FİLLER DE HATIRLAR ROMANLARINDA HERCULE
POIROT'NUN YAZAR-DEDEKTİF OLARAK İŞLEVİ**
THE FUNCTION OF HERCULE POIROT AS A WRITER-DETECTIVE IN *FIVE LITTLE PIGS* AND *ELEPHANTS
CAN REMEMBER*

*Sena Şahini**

Öz

Agatha Christie'nin geçmişte işlenen ve aradan geçen uzun yıllardan sonra yeniden ele alınan cinayetler hakkında yazdığı iki roman, *Beş Küçük Domuz* (1942) ve *Filler de Hatırlar* (1972), başkarakter dedektif Hercule Poirot'nun üstün çözümleme yöntemlerini sergilediği eserlerden ikisidir. *Beş Küçük Domuz* romanında Poirot, geçmişte işlenmiş bir cinayetin tanıklarından belleklerinde kalan anıları yazıya dökmelerini ister. Bu yazılı anlatılar, diğer yazılı belgeler olan günlükler ve mektuplarla bir araya getirildiklerinde sadece dedektif için anlam ifade eden ve kurgulandıklarında cinayetin hikâyesi haline gelen metinlere dönüşürler. *Filler de Hatırlar* romanı ise geçmişe anımsayan tanıkların dağınık ifadelerinden yola çıkıp, türün diğer örnekleri olan başka anlatılarla desteklenerek aynı kurgusal süreçlerden geçer ve yine dedektif tarafından bir hikâye olarak bir araya getirilir. Eserde Poirot'ya yardım eden ve mesleği cinayet romanları yazmak olan bir karakter bulunmasına rağmen dedektif, yaratıcı yeteneği ile burada da bir tür yazara dönüşmüştür. Bu örnekleri göz önüne alan bu çalışma, tanıkların geçmişi nasıl anımsadıklarını, bu anıların dedektif tarafından hangi yöntemlerle bir araya getirildiğini ve dedektifin yaratıcı yazarlık yeteneğini nasıl sergilediğini göstermeye çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Agatha Christie, Dedektif, Hercule Poirot, Yazar, Anlatı.*

Abstract

Five Little Pigs (1942) and *Elephants Can Remember* (1972) by Agatha Christie are the two novels about the murders committed in the past and reconsidered after many years. In these novels detective Hercule Poirot exhibits his superior abilities on

* Öğr. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir/TÜRKİYE; ORCID: 0000-0003-3532-4868.

deduction methods. In *Five Little Pigs*, Poirot asks the witnesses of the murder committed in the past to write down their memories about the incidents. These written narratives, combined with other documents such as diaries and letters, turn into texts that only make sense for the detective. They eventually become the story of the murder when they are fictionalized. Based on the scattered statements of the witnesses reminiscent of the past, *Elephants Can Remember* is supported by some narratives like the other examples of the genre. Furthermore, it goes through certain processes and is integrated into a story by the detective. Although there is another character whose profession is writing crime novels, Poirot has become a sort of writer with his creative ability. With particular references to the selected works, this article will try to show how witnesses remember the past, in what ways these memories were brought together by the detective, and how Poirot demonstrates his creative writing abilities.

Keywords: *Agatha Christie, Detective, Hercule Poirot, Writer, Narrative.*

Giriş

Agatha Christie'nin yazdığı altmışın üstünde cinayet romanı içinde pek çok cinayet yöntemi kullandığı ve bu cinayetleri birbirinden farklı yöntemlerle çözüme ulaştırdığı bilinmektedir. Yazar, katil ya da katilleri eser boyunca okuyucudan saklamak ve hikâyenin sonunda okuyanı şaşırtmak adına anlatı biçimleriyle oynamış, katilin kim olduğu gizemini ve şaşkınlık yaratan cinayet işleme yöntemlerini son sahneye kadar başarıyla koruyarak eserleri ile okuyucusunu her zaman tatmin etmeyi başarmıştır. Bunlara örnek olarak, *Roger Ackroyd Cinayeti*'nde (*The Murder of Roger Ackroyd*, 1926) romanın anlatıcısı konumunda olan şahsın aranan katil çıkmasını veya *Cesetler Ağlamaz*'da (*Peril at End House*, 1932) bütün roman boyunca kurban gibi görünen karakterin aslında katil olmasını sayabiliriz. Hatta suç ve ceza, adalet ve yargı kavramlarını tartıştığı *Doğu Ekspresinde Cinayet* (*Murder on the Orient Express*, 1934) adlı romanında, cinayeti işleyen on iki kişiyi salıvermek zorunda kalan dedektif Hercule Poirot'nun ikilemini ve *Ve Perde İndi* (*Curtain: Poirot's Last Case*, 1975) adlı romanında yine Poirot'nun ömür boyu aradığı katili durdurabilmek adına, ömrünün son günlerinde bir cinayet işlemek zorunda kalmasını da bu sıra dışı durumlara ekleyebiliriz.

Maceranın sonunda dedektif Hercule Poirot'nun öldüğü *Ve Perde İndi* adlı romanı Poirot'nun son kez görüldüğü eser olarak okuyucusuyla 1975'te buluşmuştur. Ancak bu eserin 1940'ların başında yazıldığı bilinmektedir. Hercule Poirot'nun bir davayı çözdüğü son yazılı eser ise *Filler de Hatırlar* (*Elephants Can Remember*, 1972) romanıdır. Bu romanın temel izleği, geçmişte işlenmiş suçların, aradan geçen uzun yıllardan sonra yeniden ele alınması ve çözüme ulaştırılmasıdır. Geçmişte işlenen cinayet temasının diğer bir örneği yine bir Hercule Poirot macerası olan ve 1942'de yayınlanan *Beş Küçük Domuz*'dur (*Five Little Pigs*). İlk basımında romanın adı bu temayı vurgulamak adına *Murder in Retrospect* olarak geçer. Ancak daha sonraki basımlarda romanın adı Christie'nin pek çok eserinde kullanmayı sevdiği çocuk şiirleri ve tekerlemelerinden birisine atıfta bulunarak *Beş Küçük Domuz* olarak değiştirilir. Yazar birden fazla eserinde, İngiliz kültüründe popüler bir yeri olan tekerleme, şiir ya da şarkıları kullanarak hem romanın okuyucu kitlesini başlıklarda sürekli geçen "cinayet", "ceset" veya "ölüm" kelimelerinden biraz olsun uzaklaştırmış, hem de en masum şarkı ya da tekerlemenin altında soğuk ve bilinmeyen kötü bir niyetin olabileceği fikriyle gerilim, merak ve ürperti duygusu yaratmıştır. *Beş Küçük Domuz* romanında dedektif Hercule Poirot,

geçmişin yeniden kurgulanması için tanıkların yazılı ifadelerini kullanmakta, *Filler de Hatırlar*’da ise tanıkların sözlü ifadelerini romancı Ariadne Oliver karakteri ile birlikte bir araya getirmektedir. Bu bağlamda, bu çalışma, romanlardaki olayların eski tanıklar tarafından nasıl yeniden hatırlandığını, geçmişin dağınık parçalarının Belçikalı dedektif Hercule Poirot tarafından geriye dönük bir bakış açısıyla nasıl yeniden bir araya getirildiğini, gerçeğin sonradan nasıl yeniden inşa edildiğini ve Agatha Christie’nin bunları romanlarında hangi yöntemlerle gerçekleştirdiğini göstermeye çalışacaktır.

Tzvetan Todorov’un “The Typology of Detective Fiction” adlı makalesinde belirttiği gibi klasik dedektif romanlarında biri suçun hikâyesi, diğeri de soruşturmanın hikâyesi olmak üzere iki farklı anlatı bulunmaktadır (Todorov, 1977: 44). Bu durum Christie’nin burada incelenen her iki romanında da söz konusudur. Suçun işlenişinin anlatıldığı bölüm, romanın sonuna kadar okuyucudan saklanarak bir tür merak ve gerilim yaratmaktadır ki bu da türün gerekliliklerinden biridir. Suç anlatısının soruşturma ve sonuçlanma anlatısıyla hiçbir organik bağı yoktur (Todorov, 1977: 44). Suçun işlenişini anlatan ve Rus Biçimcilerinin “fabula” olarak tanımladıkları hikâye geçmişe dairdir ve romanın sonuna kadar tam olarak bilinemez. İkinci hikâye ise birinci hikâyenin ortaya çıkışını sağlayacak olan olay örgüsünü yani “syuzhet”yi oluşturur. Todorov’a göre ikinci anlatının kendi başına bir önemi yoktur, çünkü o okuyucu ve suç anlatısı arasında sadece bir arabulucudur (Todorov, 1977: 46). Ancak burada irdelenen iki romanın üzerinde durulması gereken bazı farklı özellikleri vardır. Her iki eserde de suçun işlenmesi ile soruşturmanın yürütülüp gerçeklerin ortaya çıkması arasında çok uzun bir zaman dilimi bulunmaktadır. Geçmişe dönük bir yapı sergileyen soruşturma aşamaları herhangi bir tehlike, tehdit veya hata yapma riski olmaksızın devam eder. Soruşturmaların acelesiz ve herhangi bir müdahale ve baskıdan bağımsız yürütülmesi, hatta çeşitli deneme-yanılma aşamalarından geçmesi kurgusal bir anlatı oluşturma sürecine benzemektedir. Todorov’un ifadesinden yola çıkan Peter Hühn, “The Detective as Reader: Narrativity and Reading Concepts in Detective Fiction” adlı makalesinde dedektif romanlarında anlatılan öykülerin yazma ve okuma kavramlarını vurgulayan öyküler olduklarını söyler (Hühn, 1987: 451). Makalesinde suçlunun suç anlatısını yazma, dedektifin ise bunu okuma ustalığını ön plana çıkaran Hühn, bir noktada dedektifin okuma yetisinin bir tür “yazma eylemi”ne de işaret ettiğini vurgular (Hühn, 1987: 459). Hatta dedektifin yardımcısı olan anlatıcının yazarlık görevini de bu denkleme dâhil eder. Bu görüşler ışığında, *Beş Küçük Domuz* ve *Filler de Hatırlar* romanlarda ikinci anlatı, yani olay örgüsü, bağımsız yapboz parçalarının ya da daha uygun bir benzetmeyle bir yazarın romanı için tuttuğu kısa notların anlamlı bir bütün olarak bir araya getirilmesi eylemlerinden oluşur. Bu küçük parçalar, *Beş Küçük Domuz*’da çoğunlukla tanıklardan sağlanan yazılı metinlerden oluşurken *Filler de Hatırlar*’da anılar, dedikodular ve tahminler gibi sözlü ifadelerle tanımlanır. Richard York’un da vurguladığı gibi dedektif romanlarında ortaya konulan sonuç dedektif karakterinin zihinsel işleyişinin bir ürünüdür (York, 2007: 20). Böylece her iki eserde de dedektif karakteri önce bu kısa notların okuyucusu sonra da yeni bir görev üstlenerek suç anlatısının yazarı haline gelir. Bu durumu vurgulayan ve eserleri diğer Poirot maceralarından ayıran bir başka unsur ise Hercule Poirot’nun yaşam

boyu dostu ve yardımcısı Arthur Hastings'ın bu romanlarda rol almamasıdır. Bilindiği üzere Hastings, yer aldığı maceraların anlatıcısı konumundadır ve üstün yetenekli dedektif ile okuyucular arasında bir köprü oluşturarak roman içinde meraklı ama kafası dedektif kadar çalışamayan sıradan insanı temsil eder. Ayrıca, çözüme kendi başına ulaşamadığından cinayet anlatısının eserin sonuna kadar gizli kalmasına da sebep olur. Hastings'ın burada irdelenecek romanlardaki yokluğu, geçmişe dönük soruşturma ve veri değerlendirme işinin sadece dedektif tarafından yapılan bir anlatı kurgulama olmasına yol açmakta ve böylelikle Poirot'nun bu romanlarda bir yaratıcı yazar işlevini gerçekleştirdiği sonucuna varılmasını kolaylaştırmaktadır.

Beş Küçük Domuz

Beş Küçük Domuz romanının “Başlangıç: Carla Lemarchant” adlı giriş bölümünde Carla'nın annesi ve babası ile ilgili bilgiler okuyucuya sunulmaktadır. Bu bilgilere göre, Caroline Crale ressam kocası Amyas Crale'i zehirleyip öldürmekten suçlu bulunmuştur. Caroline hapisanede ölmeden önce beş yaşındaki kızına masum olduğunu söyleyen bir mektup bırakmıştır. Yirmi bir yaşına giren ve mektubu okuyan kızı Carla, gerçek katili bulması için Hercule Poirot'ya başvurur. Poirot'nun kendine özgü yöntemleri olduğunu bilen genç kız, dedektifin cinayet sırasında evde bulunan herkesle konuştuktan sonra koltuğuna oturup düşünerek gerçek katili bulabileceğine inandığını söyler (Christie, 1984: 13). Dedektif Poirot önce davada görevli olan avukat, savcı ve polis müfettişi gibi uzmanların görüşlerini alır ve onlardan duruşma dosyalarındaki anlatılardan yola çıkarak geçmişe dönmelerini ve dava, kurban ve sanığa dair düşüncelerini belirtmelerini ister. Uzmanların ifadelerine göre, Caroline mahkeme boyunca kendisini hiç savunmamış, kocasının intihar etmiş olabileceğinden başka hiçbir fikir ileri sürmemiş ve sonuçta jüriyi ikna edemediği için ölüm cezasına çarptırılmıştır. Çoğu kişi kadının sükûnetine ve asaletine hayran olmuş ancak ondan başkasının Amyas Crale'i öldürmüş olabileceğine inanmamıştır. Caroline'in gençliğinde kız kardeşi Angela'yı bir öfke patlaması sonucu kalıcı şekilde yaralamış ve bu yüzden de muhtemelen şiddete eğilimli olduğu her fırsatta vurgulanır.

Poirot'nun bir sonraki adımı, on altı yıl önce yaşanan olaylara birinci elden tanık olmuş ve hâlâ yaşayan beş kişiye ulaşmaktır. Poirot, kendilerinden hâlâ hatırlayabildikleri ayrıntıları alabilmek ve o günlerde yaşananları bir daha canlandırmalarını isteyebilmek için bir bahane uydurur; geçmişte işlenmiş dikkate değer cinayetlerin hikâyelerini bir kitapta toplayacağını, “cinayetleri tümüyle psikolojik bakımdan” (Christie, 1984: 54) değerlendirip yazıya dökkeceğini söyler. Dedektif bu amaç doğrultusunda tanıklardan Amyas Crale cinayeti hakkında hatırladıklarını anlatmalarını ve cinayete ilgili, bütün olaylar ve bütün konuşmalar dâhil olmak üzere, insanların yüz ifadelerinden evdeki atmosfere kadar bildikleri her şeyi yazmalarını ister. Bunun neredeyse imkânsız olduğunu düşünen tanıklara bir açıklama olarak, dedektif, kişilerin hafızalarındaki seçilmiş anıları bir araya getirmelerinin önemli olduğunu vurgular: “Zaman geçtikçe hafıza bir olayın önemli kısımlarını saklar, gereksiz ayrıntılarını da unuttur” (Christie, 1984: 61) der. Nuri Bilgin'in bir benzetmeyle açıkladığı üzere, “Bellekte

daima bir seçicilik vardır. Anımsamak ya da unutmak, tıpkı bir bahçıvanın yaptığı gibi, ayıklamak ve budamak demektir. Anılar bitkilere benzer; bazılarında kurtulunursa diğerleri gelişebilir, çiçek açar” (Bilgin, 2013: 24). Bu benzetmede de belirtildiği gibi, tanıkların hafızalarında kalan anıların, gereksiz ayrıntılardan arınmış ve gerçeklerle doğrudan ilişkili olaylar olarak ortaya çıkacağını düşünen Poirot, yazılı ifadeleri almakta ısrar eder. Dedektifin bu arzusunun bir sebebi de polis kayıtlarına veya dava dosyalarına çeşitli sebeplerle girmemiş olan, sadece kişisel izlenimlere dayalı bilgilere ulaşmaktır. Henri Bergson’un da vurguladığı gibi, geçmiş deneyimler bireysel deneyimlerdir, ortak değildir; *“çünkü aynı fiili durumla bağdaşabilen farklı anılarımız her zaman var olmuştur”* (Bergson, 2007: 132). Bu yüzden de bu deneyimlerin farklılık göstermeleri, birbirlerinin eksiklerini tamamlamaları normaldir. Sebeplerden biri olarak, geçmişin konuşurken yeniden canlandırılması ile yazarken yeniden yaşanmasının birbirinden farklı şeyler olması da gösterilebilir, çünkü konuşma eylemi genelde duygulara dayalı, dağınık ve bağlantıları kopuk bir yapı sergilerken yazma eylemi yeni ve düzenli bir kurgulama gerektirmektedir. Belki de bu nedenle Meredith, Amyas’ın cesedini ilk gördüğü anı ayaküstü anlatmak istemez. Yazarak daha iyi ifade edebileceğini düşünür (Christie, 1984: 82). Aynı şekilde, Elsa Greer’in kocası Lord Dittisham cinayete ilgili gerçekleri herkesin zaten bildiğini söylediğinde Poirot ona, *“Fakat bunları nasıl yorumlayacaklarını bilmiyorlar”* (Christie, 1984: 87) cevabını verir. Yazmak aslında hatırlamak ve yeniden yorumlamak demektir. Romanın sonunda dedektifin elindeki veriler ve ipuçlarıyla gerçeği yeniden kurgulaması da bu yorumlamaya bir örnek oluşturur.

Yazılı ifadeler sırayla okuyucuya aktarılırken ilk ifadeyi yazan Philip’in o dönemde tuttuğu bir günlükten yararlandığını görürüz. Geçmişini aydınlatma yollarından biri olan günlükler romanda, daha sonra bahsedilecek olan mektuplar kadar önemli bir yer tutar. Yazdıkları dönemde sahibinin tüm duygusal durumlarının ve davranışlarının kaydını tutan günlükler geçmişini anımsatmaya yardımcı olurken aslında bugünün de ipuçlarını vermektedirler. Burada Philip’in günlük tutmuş olması onun hesaplı ve dikkatli biri olduğunu göstermekte, yazdığı ifade ise önyargılı ve öfkeli bir insan olduğunu ortaya koymaktadır. Philip Blake’in yazılı anlatısı, son derece öznel fikirler ve çıkarımlarla doludur. Günlüğüne başvurarak bazı tarihleri ve olayları doğru aktarmasına rağmen ifadesinde baştan sonra önyargular ve genellemeler bulunmakta, olaylar arasındaki boşlukları tahminlerle doldurmaktadır. Ancak Philip’in yazdıkları, Poirot için son derece yararlı olmuştur, çünkü bu yazılar, tam da onun istediği şekilde, insanların gizli duygularını, gerçekleşmemiş ve öfkeye hatta nefrete dönüşen arzularını net bir şekilde göstermektedir. Philip Blake katil değildir ve katil sanılan Caroline’i şiddetle kınamaktadır. Bunun altında ise zamanında kendisini reddetmiş ve asla erişemeyeceği bir kadını aşağılama amacı yatmaktadır. İçinde bulunduğu romanlara baktığımızda, Hercule Poirot için görev tanımı hiçbir zaman sadece kimin katil olduğu sorusunu yanıtlamak olmamıştır. Diğer maceralarında da olduğu gibi, Poirot olaylara karışan herkesin duygusal ve psikolojik değerlendirmelerini yapmak ve böylece sadece bulmacayı çözmeyi değil bir hikâyeyi tamamlamayı da başarmak istemiştir. Bu yüzden bütün yazılı anlatılar, olayla ilgili olsun olmasın, kendisi için değerlidir. Bu noktada aslında Poirot’un bir

roman oluşturur gibi sadece ana hikâyeyi değil, arka planda veya geçmişte yer alan bütün ayrıntıları da topladığını ve büyük resmin içindeki yerlerine koymayı tercih ettiğini görebiliriz.

Yazılı ifadeler içinde kendisine en yararlı olan, hiç kuşkusuz mürebbiye Cecilia Williams tarafından yazılandır. Caroline ile birlikte cesedi ilk bulan kişi olan Williams, daha önce polise ve mahkemeye anlatmadığı bir bilgiyi Poirot için yazıya döker. Caroline Crale'in, kocasının cesedini bulduktan sonra, yalnız olduğunu sandığı bir anda gizlice bira şişesini temizleyerek parmak izlerini yok etmeye çalıştığını gören mürebbiye, cinayet işlemiş olsa bile haklı olduğunu düşündüğü Caroline'e destek olmak amacıyla bunu yıllarca herkesten saklamıştır. Bu bilginin Caroline'in suçunun kanıtı olarak düşünülmesi Poirot'nun kolayca çürüttüğü bir fikirdir; çünkü her şeyin ortaya çıkarıldığı son toplantıda Poirot'nun özellikle vurguladığı gibi; *“Coniine bardağa konulmuştu, şişeye değil. Şişede hiçbir zaman zehir yoktu. Ve Caroline Crale bunu bilmiyordu”* (Christie, 1984: 171). Bu bilgiyle Poirot yıllar önce katilin kim olduğu ile ilgili varsayımların hatalı olduğunu kanıtlamış olur.

Tanıkların ifadelerinde de görülebileceği gibi anlatının anılardan oluşması yanında, geçmişini şekillendirmesi de söz konusu olmaktadır. Bu, geçen zamana rağmen izlenimlerden bağımsız, değişmeyen gerçeğe ulaşmanın yollarından biridir. Ancak aslında herkes için ulaşılabilir olan bu gerçeği görebilmek, Poirot'nun bakış açısını gerektirmektedir. Sözlü ve yazılı ifadeler arasında oluşacak farkları tahmin ettiğinden Hercule Poirot, tanıkların geçmişini yazı yoluyla yeniden kurgulamalarını istemiştir. Bunun için bir yazar kadar başarılı olmaya gerek yoktur. Tam bu noktada, *Filler de Hatırlar* romanında Poirot'nun arkadaşı cinayet romanları yazarı Ariadne Oliver'ın sözlerini hatırlamak gerekir. Oliver, *“Ben sadece kitap yazarım”* der, *“Bütün o romanların hepsi de hayal ürünü şeylerdir. Cinayetler konusunda hiçbir bilgim yoktur. Kriminoloji konusunda da bir şey bilmem”* (Christie, 1976: 16). Oliver'in burada vurgulamak istediği durum cinayetleri ortaya çıkarma işinin “kurgusal” bir eylem olmadığı ve bu yüzden de kendisinin bu eyleme dâhil olamayacağıdır. Hatta kurgu dünyasına fazlaca daldığından yazarın gerçek hayatla bağları oldukça zayıftır (Bernthal, 2016: 57). Zaten Oliver, *Filler de Hatırlar* romanının olay örgüsü içinde, tanıklarla konuşup anılar, dedikodular ve söylentilerle dolu verileri topladıktan sonra onları anlamlı bir bütün haline getirememiştir. Her iki roman ele alındığında, geçmişte bu cinayetleri soruşturan dedektif ve polis memurlarının aynı bilgilere sahip olmalarına rağmen gerçeğe ulaşamamaları da Hercule Poirot'nun örnek olduğu üstün dedektif tanımını gösterir niteliktedir. Poirot'nun bu eserlerde yarattığı fark böyle bir kurgulama eylemi sayesinde oluşur. Geçmişin dağınık parçalarını bir araya getirmeye çalışan kişinin bir yazara dönüşmesi aslında anlatı denen yapının kendine dönük olma durumunu da vurgular; çünkü kurmaca, parçaların anlamlı bir şekilde, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde bir araya getirilmesiyle oluşmaktadır. Parçaları birbirine bağlama, nedensellik ve böylece sağlam bir olay örgüsü sunma işi dedektif romanının başlıca amaçlarından biridir zaten. Kurgulama, yeniden oluşturma, yeniden ifadelendirme eylemlerinin mesleği yazarlık olan biri tarafından değil de bilimsel bir yöntemle, sebep-sonuç ilişkisi kurma becerisine sahip rasyonel dedektif karakter tarafından yapılmış olması her iki

romanda da vurgulanmakta, dedektif karakterinin tür içerisindeki üstün özellikleri ve konumu öne çıkarılmaktadır.

Yazılı ifadelerin bir araya gelerek gerçeği parça parça oluşturdukları *Beş Küçük Domuz* romanında başka bir yazılı anlatı türü de mektuplardır. Her noktası düşünülerek ve dikkatle tasarlanmış bu mektuplar, yazan kişinin karakterini ele verecek ayrıntılarla doludur. İlki, Caroline Crale’in kızına yirmi bir yaşına girdiğinde okuması için bıraktığı, aslında suçsuz olduğunu itiraf ettiği mektuptur. Bu mektup sayesinde Carla babasının gerçek katilini bulması ve annesinin masumiyetini kanıtlaması için Hercule Poirot’yu tutmuştur. Caroline’in bıraktığı ikinci mektup, kız kardeşi Angela Warren’a yazdığı mektuptur. Cinayet işlendiği sırada ergenlik çağında olup yatılı bir okula gönderilmek üzere olan genç kız, dava sırasında ablasının arzusuyla ülkeden uzaklaştırılmıştır. Poirot Caroline’in bıraktığı bu mektubu inceleyip, hem Caroline’in hem de Angela’nın karakterlerini daha önce yazılı ve sözlü olarak sunulmuş olan anlatılardan yola çıkarak çözümler; böylece de Caroline’in mahkemedeki sessizliğini anlamlandırabilir. Caroline, Amyas’ı, öfkeli ve asi kız kardeşi Angela’nın öldürdüğünü zannetmiştir. Küçükken kız kardeşine verdiği kalıcı zararı telafi etmek ve mektupta bahsettiği “*insanın borçlarını ödemesi*” (Christie, 1984: 110) gerektiği prensibine dayanarak hem kendisini hem de kız kardeşini huzura kavuşturmak isteyen Caroline mahkeme sürecinde kendisini savunmamıştır. Kız kardeşinin elinde yıllarca duran ve birçok kere okunmuş olmasına rağmen derinliği anlaşılabilen mektubun “*Şimdiye kadar tatmadığım bir huzura kavuştum. Her şey yolunda hayatım. . . Geriye bakarak pişmanlık duyma*” (Christie, 1984: 110) kısımları, Caroline’in bir yanlış anlaşılma yüzünden Angela’nın katil olduğunu zannederek kendini onun için feda ettiğini ortaya çıkaran Hercule Poirot sayesinde yeni bir anlama ulaşmıştır. Elsa Greer ise, Amyas’ın ona yazdığı ve içinde o dönem hissettiği arzuyu ve aşkı “*Her şeye rağmen sen benim olacaksın. Senin için ruhumu şeytana bile satarım*” (Christie, 1984: 95) sözleriyle ifade ettiği mektubu hâlâ saklamakta, bunu kendi davranışlarının bir açıklaması ve bahanesi olarak görmektedir. Elsa, Amyas’ın karısından boşanarak kendisiyle evlenmek gibi bir niyeti olmadığını öğrendiğinde öfkeye kapılmış, tamamen suçlu bulunduğu Caroline’in acı çekmesi için Amyas’ı zehirlemiştir. Caroline’in mahkemedeki sessizliğinin ve sabrının gerçek sebebini bilmediğinden nefreti ve öfkesi dinmemiş ve işlediği suçun tatminini de yaşayamamıştır.

Dedektif romanlarının başlıca amaçlarından biri, belki de en önemlisi, romanda bahsi geçen toplumun cinayet gibi bir suç yüzünden bozulan düzeninin eski haline getirildiğini, kargaşadan kurtulup yeniden huzura kavuşulduğunu ve sonuç olarak yitirilen otoritenin sahibine iade edildiğini göstermektir. Klasik dönem suç romanlarında üstün yetenekler sergileyen dedektifin gerçek amacı sadece suçun yarattığı imkânsız görünen bilmeceyi çözmek değil, bir yandan da adaleti sağlamaktır. Adalet, toplumsal düzenin olmazsa olmaz parçası ve idealidir. Bu ideale ulaşmak adına yaratılan ve şekillendirilen dedektif karakteri; bilimsel yöntem kullanarak, gözlemlenme, veri toplama, değerlendirme, deney yapma, analiz, çözümlenme ve sonuç çıkarma aşamalarını birer birer geçerek gerçeğe ulaşır. Bu aşamaların arasında, Edgar Allan Poe’nun yarattığı ve türün ilk dedektif karakteri olarak kabul edilen C.

Auguste Dupin'in yararlandığı önemli başka bir özellik de bulunmaktadır. "Morgue Sokağı Cinayeti" adlı öyküde, anlatıcının da belirttiği gibi: "Çözümleme gücü, bildiğimiz beceriklilikle karıştırılmamalıdır; gerçi çözümleyici ister istemez becerikli bir kimsedir, ama becerikli kimselerin hepsi çözümleme yapamazlar." (Poe, 1962: 8) Yani sadece akılcılıkla işe koyulmak bir kişinin dedektif olabilmesi için yeterli gelmeyecektir. Bunun dışında bir de yaratıcılık özelliği gerekmektedir.

"Çözümleme gücü ile beceriklilik arasındaki uzaklık, doğrusu, çeşitli hayalleri kafaya toplama gücü ile bunlardan yepyeni bir hayal yaratabilme gücü arasındaki uzaklıktan bile fazladır; ama büyük bir benzerlikleri var. Gerçekten de, becerikli kimseler, kafası hep hayallerle dolup taşan kimselerdir; yaratma gücü olanlar ise birer çözümleyiciden başka bir şey değillerdir" (Poe, 1962: 8-9).

Bu açıklamadan yola çıkarak, suç romanlarının ana karakteri olan dedektifin bir yazar kadar hayal gücüne sahip olması beklenir. Bu durum, Zeynep Ergun'un *Kardeşimin Bekçisi: Başlangıcından II. Dünya Savaşı'na İngiliz Dedektif Yazını* (2015) adlı incelemesinde ortaya koyduğu fikirle de bir açıdan benzerlik göstermektedir. Ergun, dedektif karakteri ile yazın eleştirmeni ve akademisyen arasındaki benzerliğe şöyle değinir: "Yazın araştırmacısının çözümlediği yazınsal ve kaynak metinler, dedektifin incelediği kurbandan edindiği ipuçlarını, kurbanla ilgili bilgileri çağrıştıırır. İkisi de 'doğruluk' niteliğini taşıyan bilgiyi ve sonucu amaçlar" (Ergun, 2015: 28). Bu özellikleri sayesinde, dedektifin elde ettiği ipuçlarını bir olay örgüsü yaratacak şekilde birleştirebilmesi, hikâyeyi ne kadar dağınık veya ne kadar geçmişte yaşanmış bile olsa toparlayıp doğru sonuçlara ulaşabilmesi mümkündür. Hercule Poirot'nun *Beş Küçük Domuz* ve *Filler de Hatırlar* romanlarında gerçekleştirdiği şey tam da böyle yaratıcı ve kurgusal bir eylemdir.

Saklanan mektuplar, tutulan günlükler ve tanıkların yazılı ifadeleri bu romanın olay örgüsüne katkıda bulunan anlatı türleridir. Geçmişini anımsayarak gerçeği ortaya çıkarma yönteminde başvurulabilecek en sağlam kanıtlar olan yazılı anlatılar, dedektif karakterinin neden-sonuç ilişkisi kurarak doğru sonuca varmasını sağlamıştır. Bu bir anlamda geçmişin şimdiki zamanın bir ürünü olduğunu da gösterebilir (Bozkurt, 2015: 18); çünkü yorumlanması her okuyan kişiyle sürüp gideceğinden yazmak tamamlanmış bir eylem sayılmaz (Bozkurt, 2015: 78). Agatha Christie'nin bu romanı modernist bir eser olmamakla birlikte, modernist örneklerin birbirinden bağımsız dağınık imgelerden oluşan anlatı yöntemlerini kullanıyor gibi görünerek yazılı anılar, mektuplar ve ifadeler ile beslenmiş ve ana karakter olan Hercule Poirot'nun bu parçaları doğru okuma ve geçmişini kendi yaratıcı yetenekleri sayesinde anlamlandırmasıyla tamamlanmıştır.

Filler de Hatırlar

Filler de Hatırlar, cinayet romanları yazarı Ariadne Oliver'in bir toplantıda kendisine yöneltilen bir sorunun yanıtını öğrenmek üzere Hercule Poirot'ya danışmasıyla başlar. Oliver'in yıllar önce evlerinin yakınında ölü olarak bulunan arkadaşları Molly ve Alistair Ravenscroft'un ölümlerinin çifte intihar mı yoksa başka birisi tarafından işlenmiş cinayetler mi olduğu merak konusu olmuş; ancak zamanında yapılan soruşturmalar sonucunda hiçbir

kanıt elde edilemediği için dava kapanmıştır. Yazar, çiftin hayatta kalan kızı Celia’nın isim annesidir ve ölümlerin ardındaki sırrı öğrenmeye karar verir. Geçmişteki gizemli bir olay hakkında hâlâ yeni bir şeyler öğrenilebilir mi sorusu olay örgüsünün itici güçlerinden birisidir. Bu gizemin sadece geçmişi anımsayabilen ve bilgi vermeye gönüllü olacak insanlar sayesinde çözüleceğini düşünen Ariadne Oliver, bu insanlar ile hafızaları çok güçlü olan filler arasında benzetme kurarak romanın başlığındaki ifadeyi kullanır. Türkçede “fil hafızasına sahip” diye tanımlanan bu insanlar, bir zamanlar Ravenscroft ailesi yanında çalışmış veya uzak akrabaları olan, karı kocayı çok da iyi tanımayan, aslında arka planda kalmış, unutulmuş kişilerdir. Ancak belleklerdeki bilgi ve anı kırıntıları böyle bir gizemin çözülmesi için tek çare gibi görünmektedir. Böylece Oliver, geçmişin bir resmini oluşturmak adına bu bilgilere ulaşmaya karar verir. Poirot’nun danışmanlığında, hatta sorgulama yöntemleri konusundaki bilgilendirmeleriyle Ravenscroft çiftinin evliliklerini ve hayatlarını bir şekilde bilen, geçmişi anımsayan ve önemseyen tanıklarla iletişim kuran Ariadne Oliver tanıkların çok istekli olmalarına rağmen artık hayatlarının merkezinde olmayan ve belirlenemeyen bir şekilde aralarından ayrılan aile hakkında fazla şey hatırlamadıklarını fark eder. Belki de faili bilinen bir cinayet veya acıklı bir intihar gibi sarsıcı durumlarla karşılaşmadığı için anılar etkilerini yitirmiş görünmektedir. Ariadne Oliver sayesinde hastaneye yatmış kardeşler veya hangi kardeşin olduğu bilinmeyen çocuklar gibi unutilan aile üyeleri yeniden hatırlanır; ama her kafadan bir ses çıkmaktadır. Edindiği karma karışık, kimi zaman tutarsız anı parçalarıyla uzun zaman uğraşmasına rağmen yazar, bir sonuca varamaz. Çünkü bu bilgi kırıntıları, yukarıda aktarılan sözlerinde de belirtildiği gibi, yazar için sadece kriminolojik veriler olarak görüldüğünden tek başlarına bir anlam ifade etmemektedir. Onları anlamlı bir bütün haline getiremeyen Oliver, elindeki verilerle yeniden Poirot’ya gider. Tüm yazılı ve sözlü ifadeleri yerlerine yerleştirip, gerekli gördüğü uzmanlar ve tanıklarla yüz yüze görüşen Poirot, konuyla alakalı veriler ile alakasız olanları birbirinden başarıyla ayırarak Ravenscroft ailesinin sakladığı sırları ortaya çıkarıp çiftin ölümlerinin ardında hem cinayet hem idam hem de intihar olduğunu kanıtlar. Molly’nin akli dengesi bozuk ikiz kız kardeşi Dolly tarafından kıskançlıkla öldürülmesinin ardından, Dolly’yi hapse göndermek istemeyen Sir Ravenscroft Molly’nin ölümünü saklamış, Dolly’yi bir süre Molly rolü yapmaya ikna etmiş, kısa bir süre sonra da çıktıkları bir yürüyüşte önce Dolly’yi sonra da kendini öldürmüştür.

Cinayet romanları yazarı Ariadne Oliver’ın özellikle bu son romandaki varlığı Agatha Christie’nin çizdiği bir oto-portreye dönüşmüş görünmektedir; ancak bazı noktalarda bu oto-portrenin kendini fazla önemsemediğini vurgulamak adına bir tür karikatür haline geldiği de düşünülebilir (Bernthal, 2016: 55). Dâhil olduğu diğer maceralar sırasında birçok kere Scotland Yard’ın başında bir kadın yönetici olması durumunda çok daha başarılı olacaklarını söyleyen ve kadınca içgüdü veya sezgi avantajlarını kullanmaya çalışan Oliver, nedense bu eserlerde fazla faydalı olamaz ve araştırma aşamalarında çok çalışkan olsa da katilin kimliği konusunda genelde yanlış sonuçlara ulaşır. Bu anlamda, Ariadne Oliver, Arthur Hastings gibi bir “Watson tipi” yani bir dedektif yardımcısı olarak Poirot ile birlikte maceralara atılan ama ipuçlarını yanlış değerlendirip okuru yanıltan, hatta dağınık ve kafası karışık haliyle düzenli

ve titiz Poirot karşısında yarattığı zıtlıkla “öyküyü hafifleten” bir “gülmece unsuru” olarak algılanabilir (Ergun, 2015: 36). Christie, Ariadne Oliver’ı *Filler de Hatırlar* eserin en başından beri kafası karışmış, topladığı veriler arasında boğulmuş bir karakter olarak resmetmiş ve cinayetleri çözmedeki başarısızlığını her fırsatta vurgulamıştır. Yazar Oliver, öğrendiği bilgilerden birtakım sonuçlar çıkarıp ölümleri anlamlandırmak adına birden fazla hikâye kurgular. Ancak bunlar içleri boş, sebep-sonuç ilişkileri sağlam olmayan ve amaçsız hikâyelerdir. Elindeki verileri nasıl işlediklerini veya nelere sebep olabileceklerini düşünmeden, bilimsel olmayan yöntemler kullanarak bir sonuca ulaştırmaya çalışan Ariadne Oliver, bu yöntemlerin başarısızlığını fark eder. Bir yazar olarak yapabileceği tek katkı, heyecan içeren durumlar önermek olur; ama bunlar da işe yaramaz. Kendisi çözümün olanaksız olduğunu düşünürken Poirot daha temel ve sabit konulara odaklanır ve hikâye kalabalığı arasından seçtiği en basit ve tartışmaya açık olmayan sabit bilgileri kullanarak doğru sonuca ulaşır.

Filler de Hatırlar, her ne kadar kendisinden daha derli toplu olsa da *Beş Küçük Domuz*’a benzer bir şekilde, eski dava kayıtlarından, doktor raporlarından, birbirinden kopuk anı parçalarından, izlenimlerden, dedikodu ve söylentilerden derlenen bilgileri bir araya getirerek oluşturulan bir olay örgüsüne sahiptir. Dedektifin asıl amacı, bu parçaları anlamlı bir bütün haline getirmektir. Bunu bir yazardan daha iyi yapması ve okuyucuyu yazarın yetersizliği ile dedektifin ustalığını karşılaştırmaya yönlendirmesi romanın ilginç unsurlarından biridir. Veri toplama sürecinde öznel görüşlerin arasında bulunan ayrıntıların birer kanıt dönüşmesi yine bilimsel yöntemle gerçekleşmiştir. Molly’nin sahip olduğu, herkesin hatırladığı ama önemseyip anlamlandıramadığı dört peruk, bu durumu açıklamak için örnek olarak gösterilebilir. Kendisi de 1970’lerin pratik bir uygulaması olan perukları kullanmasına rağmen, Ariadne Oliver Molly’nin neden normalde iki tane olması beklenirken dört peruğu olduğu konusunu bir türlü çözemez. Bu günlük nesnelere onun için bir ipucu değildir; ta ki Poirot ölümlerden kısa bir süre önce alınmış sıradan görünümlü fazla perukların bir kadının kılıfına girmek için kullanılabileceğini fark edene kadar. Bu noktada yazarın gözünde sıradanlaşan nesnelere, kendisine yazınsal yetenek atfedilen dedektif tarafından sıradanlıktan çıkartılmış ve roman içinde anlamlı semboller olarak yerlerini almıştır. Romanın giriş paragrafında bir toplantıya gitmek üzere hazırlanan Oliver’ın saçının sürekli değişen şekli ve şapka tercihiyle ilgili yapılan uzun yorumların bu durumu vurgulayacak bir sezdirme olduğu açıkça bellidir.

Agatha Christie *Filler de Hatırlar*’da hem bilimsel yöntemin hem de yazınsal yaratıcılık ve kurgunun en iyi şekliyle bir yazar değil bir dedektif tarafından uygulandığını göstermeye çalışır. Bu romanda gerçeği söylentiden ayırma ve sebepleri sorgulama süreci ile birlikte, geçmişte işlenen asıl suç ve bunun örtbas edilmesi ardındaki sır dedektif tarafından çözülmüş olur. Ancak bu çözüm adaletin sağlanmasına yardımcı olmaz; çünkü zaten ölümlerin altında bir tür adalet sağlama kaygısı vardır. İki roman arasındaki en önemli farklardan biri *Beş Küçük Domuz*’da işlenmiş olan suçun failinin hâlâ dışarıda özgürce yaşıyor olmasına rağmen, *Filler de Hatırlar* adlı romanda işlenen cinayet, idam ve intihar eylemlerinin faillerinin hayatta

olmamasıyla durumun sadece bir gizem olarak seyirciye sunulmasıdır. Romanın sonunda gizemin çözülmesi her ne kadar dedektif ve geride kalan akrabalara bir tatmin sağlasa da okuyucuya *Beş Küçük Domuz*'daki katilin dedektifle yüzleşmesi sırasında yaşanan gerilimi sunamadığı ortadadır. Heyecanla beklenen adaletin yerine getirilme eylemi yıllar önce zaten gerçekleşmiş, geriye sadece hikâyenin tamamlanması ve bir bütün halinde okuyucuya sunulması kalmıştır. Türün genel beklentisi olan tatminin okuyucudaki bu etkisi ne yazık ki bir yarım kalmışlık hissi bırakmaktadır.

Ancak bu romanın yarattığı kendine özgü bir tatmin de yok değildir. Romanın 1970'lerde Christie'nin yazarlığının son yıllarında yazılmış olmasından dolayı metinler arası iletişimi çok güçlüdür. *Filler de Hatırlar* romanında Poirot'nun geçmiş başarılarından, örnek cinayet ve çözümlerden, dolayısıyla Christie'nin bilinen romanlarından bahis açılır. *Beş Küçük Domuz* romanındaki cinayet, aradaki benzerliklerden dolayı ilk hatırlanan eserdir. Kendisini iyi tanıyan Baş Müfettiş Spence ve yeni tanıştığı Baş Müfettiş Garroway ile birlikte eski davalarını hatırlayan Poirot önce Caroline Crale davasını nasıl çözdüğünü kısaca anlatır (Christie, 1976: 53-54); arkasından *Elmayı Yılan Isırdı (Hallowe'en Party 1969)* adlı romanında izlediği yöntemden bahseder (Christie, 1976: 54) ve sonra da katilin tavırlarını anımsayarak *Hizmetçinin Ölümü (Mrs. McGinty's Dead 1952)* adlı romandaki cinayetler hakkında konuşur (Christie, 1976: 55). Son olarak ise Spence'in aklına gelen Arthur Conan Doyle romanı *Baskerville'lerin Köpeği (The Hound of the Baskervilles 1902)* örneği üzerine sohbet edilir (Christie, 1976: 60). Bu örnekten yola çıkan Poirot, Ravenscroft çiftinin bir köpekleri olduğu ve köpeğin ölmeden kısa süre önce çok sevdiği sahibesine saldırdığı bilgisini edinir ki bu bilgi kendisine peruklar kadar yardımcı olmuştur; böylece köpeğin sahibi Molly gibi görünen ama aslında o olmayan bir benzerinin ortada dolaştığı fikrine ulaşır. Metinler arası ilişkinin hem Christie'nin kendi eserleri hem de bu roman türüne öncülük eden ve çok iyi bilinen bir Sherlock Holmes macerasıyla vurgulanması, metinler arası dayanışmayı ve yazılı anlatıların birbirleri için aslında ne kadar yol gösterici olduğunu işaret etmektedir. Dedektif karakteri bu metinler arası ilişkinin farkında olan, aralarındaki yazınsal bağı görebilen ve bunları yine yazınsal bir yetenek ile birleştirebilen biri olarak kahramanlaşmaktadır.

Sonuç

Daha önce de belirtildiği gibi Bergson, bellek ve hatırlama olgularının bireysel olduğunu söylemişti. Aynı cinayetin anılarına sahip olmalarına rağmen, *Beş Küçük Domuz*'daki beş kişinin olayları hatırlama süreçleri ve yazıya dökme eylemleri farklı şekilde işler ki bu da dedektifin olayların ayrıntılarını birleştirip bütünleştirme işini kolaylaştırıcı bir durumdur. Bu sayede sadece bir cinayet çözümlenmemiş, cinayetle ilgili kişilerin o dönemdeki duygu, düşünce ve eylemleri de ortaya serilerek geniş bir arka plan oluşturulmuştur. Bu romanda bütün işe yarar bilginin dosyalar, ifadeler, günlükler ve mektuplar gibi yazılı anlatılardan gelmesi ise eserin başkarakterleri olan dedektif Poirot'nun bu arka planı oluşturup bir yazara dönüşmesini vurgulayan unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak *Filler de Hatırlar* romanında bir ailenin yaşadıkları, ilişkileri, üyelerinin karakterleri gibi dağınık bilgiler ve

anılar yine dağınık ve çok sayıda kaynaktan gelir. Akrabalık ilişkilerini veya aile üyelerini tam hatırlayamayan bu tanıkların sağladığı veriler anlamlı bir bütün oluşturmak üzere dedektifin eline geçer. Bir hikâye yaratmanın önemli parçalarından biri göstergelerin doğru okunması ve yorumlanmasıdır. Eserin içinde bir dedektif romanı yazarı olmasına ve Poirot ile birlikte çalışmasına rağmen, Ariadne Oliver'ın bu göstergeleri doğru kullanamaması ve beceriksizliği özellikle vurgulanmış gibidir. Böylelikle dedektif bir yazardan çok daha üstün bir konuma getirilmekte ve yaratıcı yazarlık özelliğiyle öne çıkarılmaktadır. Sonuç olarak, *Beş Küçük Domuz* ve *Filler de Hatırlar* romanlarında geçmişte işlenen cinayetlerin gizeminin dedektif Hercule Poirot tarafından çözülmesi ve bu çözüm sürecinin yine dedektif tarafından bir hikâyeye dönüştürülmesi gerçekleşmektedir. Böylelikle bu romanlarda, Poirot'nun sadece rasyonel düşünen bir suç çözümleyicisi olmadığı, bunun yanında, yazılı verilere hâkim olabilen, onları hem okuyup hem de anlamlı birer hikâyeye haline getirip yazıya döken bir yaratıcıya dönüştüğü vurgulanmaktadır.

Kaynakça

- (Bergson, 2007): BERGSON, Henri. *Madde ve Bellek: Beden-Tin İlişkisi Üzerine Deneme*. Çev. Işık Ergüden. Dost Kitabevi, Ankara 2007.
- (Bernthal, 2016): BERNTHAL, J.C. *Queering Agatha Christie*. Palgrave, Norwich 2016.
- (Bilgin, 2013): BİLGİN, Nuri. *Tarih ve Kolektif Bellek*. Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2013.
- (Bozkurt, 2015): BOZKURT, Ahmet. *Unutma Zamanı: Yazı, Bellek ve Eleştiri*. İnkılâp, İstanbul 2015.
- (Christie, 1976a) CHRISTIE, Agatha. *Filler de Hatırlar*. Çev. Gönül Suveren. Altın Kitaplar, 1976.
- (Christie, 1984b): CHRISTIE, Agatha. *Beş Küçük Domuz*. Çev. Gönül Suveren. Altın Kitaplar, 1984.
- (Ergun, 2015): ERGUN, Zeynep. *Kardeşimin Bekçisi: Başlangıcından II. Dünya Savaşı'na İngiliz Dedektif Yazını*. Labirent Yayınları, İstanbul 2015.
- (Hühn, 1987): HÜHN, Peter. "The Detective as Reader: Narrativity and Reading Concepts in Detective Fiction", *Modern Fiction Studies*. 1987, 33. 3 pp: 451-466.
- (Poe, 1962): POE, Edgar Allan. *Morgue Sokağı Cinayeti*. Çev. Memet Fuat. Varlık Yayınları, 1962.
- (Todorov, 1977): TODOROV, Tzvetan. "The Typology of Detective Fiction." *The Poetics of Prose*. Basil Blackwell, 1977.
- (York, 2007): YORK, Richard. *Agatha Christie: Power and Illusion*. Palgrave, 2007.

Makalenin Geliş Tarihi: 4 Kasım 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 16 Aralık 2020

ÇUKUROVA/İSALI AVŞARLARININ AĞIT SÖYLEME GELENEĞİ VE AĞITLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

THE TRADITION OF LAMENTATION AVŞARS OF ÇUKUROVA/İSALI AND AN EVALUATION ON THEIR
LAMENTS

*Gülsüm Tarçın**

Öz

Ağıtlar, ağıt söyleme geleneği içinde yaşayarak geçmişten günümüze kadar gelen halkın ölüm, ayrılık vs. ve çeşitli toplumsal olaylar karşısında ortak acılarını dile döktüğü sözlü kültür ortamında aktardığı ürünlerdir. Günümüzde de ağıt söyleme geleneği birçok yörede yaşatılmakta, bunlardan en çok da Çukurova'da yaygın olan Avşar ağıtları göze çarpmaktadır. Avşar Türkmenleri tarafından yakılan Avşar ağıtları hikâyesi ve ezgisiyle birlikte yakılarak, kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Ağırlıklı olarak Çukurova bölgesinde iskân edilen Avşarların sözlü kültür ürünlerinin yaşatıldığı en güzel örneklerinden olan ağıtlar, Adana/Ceyhan ilçe sınırlarındaki İsalı'da da ağıt söyleme geleneği içinde varlığını sürdürmektedir. Bu makalede, İsalı Avşarlarının ağıt söyleme geleneği üzerinde durulmuş, derlenen biri ayrılık diğerleri ölüm üzerine olan toplam 11 ağıttan yola çıkılarak, bu geleneğin Çukurova ağıt söyleme geleneğindeki yeri ortaya çıkarılmaya çalışılmış ve içerikten hareketle sosyo-kültürel unsurları değerlendirilmiştir. Aynı zamanda İsalı ağıtlarının yazılı ortama aktarılması hem Çukurova ağıt söyleme geleneğinin bir parçasını tamamlaması hem de Avşar ağıtlarının bir örneği olması sebebiyle bilimsel çalışmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ağıt, Ağıt Söyleme Geleneği, Çukurova, Avşar, İsalı.*

Abstract

Lamentations from past to today, living in the tradition of mourning, death, separation, etc. and in the context of a variety of social events, they convey their common pain in the oral culture. Nowadays, the tradition of lamentation is kept alive in many regions, the most common of which is the Avşar laments which are common in Çukurova. Avşar laments spoken by Avşar Turkmens, has been transferred from

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Kilis/TÜRKİYE;
ORCID: 0000-0002-6218-6862

generation to generation with the story and its melody. The lamentations of Avşar who are inhabited in Çukurova region, which is one of the most beautiful examples of verbal culture products, continue to exist in the tradition of lamentation in the Isalı district of Adana / Ceyhan. At the same time, it is aimed to contribute to scientific studies by transferring the lamentations of the Isalı to the written environment and completing a part of the tradition of lamentation Cukurova and being an example of Avşar lamentations.

Keywords: *Lament, tradition of lamentation, Cukurova, Avsar, Isalı.*

Giriş

Ağıt, Türkçe Sözlük'te “Ölen bir kimsenin gençliğini, güzelliğini, iyiliklerini, değerlerini, arkada bıraktıklarının acılarını veya büyük felaketlerin acılı etkilerini dile getiren söz veya okunan ezgi, yazılan yazı, sağı, mersiye” olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 1988: 23).” Bunun dışında ağıtlar, birçok araştırmacı tarafından da tanımlanarak çeşitli yönlerden ortaya konulmuştur. Dilçin'in Türk Şiir Bilgisi'nde “ağıt” âşık edebiyatı nazım türleri arasında bulunmakla birlikte, şu şekilde tanımlanmıştır: “Bir kimsenin ölümü üzerine duyulan acıları anlatmak amacıyla söylenen şiirlerdir. Ölümden duyulan üzüntüyle birlikte ölenin iyilikleri de anlatılır. Anonim halk şiiri malı olan ağıtlar da vardır. Bunlar genellikle genç yaşta ölen kız ve delikanlılar için söylenir. Ayrıca gelin olup anasının evinden ayrılan kızlar için de ağıtlar yakılır (1997: 342).” Kaya, ağıtı anonim halk şiiri içinde manzum şiirler arasında tasnif etmiştir: Ağıt, genellikle sekiz heceli mısralardan oluşan dördüklüklerle söylenir ve farklı kafiye sistemlerine sahiptirler. Yanık ezgilerle terennüm edilirler. Şekli ne olursa olsun, acı ile vücuda getirilmeleri, onların kimliğini aksettiren en önemli husustur (www.dogankaya.com).

Diğer araştırmacıların ağıt hakkında verdiği bilgiler ise şöyledir:

İnsanoğlunun ölüm karşısında veya canlı-cansız bir varlığını kaybetme üzüntü, telaş, korku ve heyecan anındaki feryatlarını, isyanlarını, talihsizliklerini, şikâyetlerini düzenli-düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türkülere Batı Türkçesinde umumiyetle “ağıt” adı verilir. Ağıt söyleyen için “ağıtçı” sözü yaygınlaşmış ve “ağıt yakmak” deyimini türemiştir (Elçin, 1990; 1). Ağıtçı, yaşlı ailenin bir yakını, ölünün kızı, kız kardeşi, anası vb. olabilir, ama bir yabancı da olabilir. Hatta ağıtçılığı iş edinmiş, emeğini para ya da başka hediyelerle ödetenler de görülüyor kimi yerlerde. Ağıtçı yabancı olduğunda, ağıt metninde kendi adına konuşabilir, ama sözlerinin büyük çoğunluğu, orada bulunsun bulunmasın, aile üyelerinin ve yakın akrabalarının ağzındadır (Boratav, 2016; 225).

Bu tanımlara göre, ağıt için, “ölüm karşısında insanoğlunun acısını, feryadını, üzüntüsünü dile getirmek için ölünün ardından söylenen ezgili şiirlerdir”, denilebilir. Genellikle beklenmeyen genç ölümler karşısında bu ağıtların yakıldığı anlaşılmaktadır. Bu ağıtlar anonimleşerek halkın ortak duygularını, acılarını ortaya koyar ve ağıtçılar tarafından sözlü kültür ortamında aktarılır.

Animizme göre ölü kutsaldır. Bu yüzden, onun karşısında kutsal olmayan her türlü işi, çalışmayı durdurmak gerekir. Bugün Anadolu'da cenaze haberi alındığında her türlü iş güç bırakılır. Ölünün ardından bazı davranışlarda bulunmak, ağlamak, sızlamak, kadınların saçlarını kesmesi, bedenlerine toprak sürmesi, bazen çok uzun süre konuşmayarak yas tutması gereklidir (Artun, 2016; 27). Animizm kısaca; ölenlerin ebediyen dünyadan ayrılmadıkları, ruhlarının cenazenin çevresinde, ağaçlarda, bitkilerde ve giderek tüm doğada dolaştıkları inancıdır ve böylece tüm doğanın canlı olarak algılanmasıdır (Artun, 2018; 100). Eski inançlarda ölüm törenlerinin kökeni

ölenin bu dünya ile öteki dünya arasındaki ilişkilerini düzenlemek, öte dünyaya geçişini kolaylaştırmak dileğine dayanır. Ölüm hayatın sonu değildir. Yas ve ağıt törenleri eski çağlardan günümüze, ölüye saygı göstermek, acıyı yansıtmak ve paylaşmak amacıyla varlığını sürdürmektedir (www.cu.edu.tr). Yorumlarını daha çok yeni malzemelere dayanarak yapan, Rusian Folklore yazarı, Y.M.Sokolov; bu konuda daha geniş bilgi vermekle, ayrıca ağıtlarla ölü gömme âdetlerinin ilişkisi üzerinde durmaktadır: Nasıl düğün türküleri evlenme merasimlerinin muhtelif kısımlarına bağlı olarak belli temellere ve şekillere sahiplerse ağıtlar da ölü gömme âdetlerinin muhtelif safhalarına bu şekilde bağlıdır. Profesyonel ağıtçılar ağıt edebildiği gibi, ağıtlar ölünün akrabaları daha doğrusu akraba kadınlar tarafından yapılır. Ağıtlar bilhassa son iki-üç asırdır sadece kadınların eseridir. Her kadın ağıt söylemeyi bilir. Çünkü şekiller ve muhteva gelenek tarafından şekillendirilmiştir. Ağıtların yapısında geleneksel formüller, geleneksel ifadeler önemli rol oynar (Bali, 1997; 9).

Ağıt söyleme geleneğinin mazisi oldukça eskidir. Her ne kadar elimize geçmese de, insanlığın varoluşu ile birlikte ağıtların da söylendiğini kabul edebiliriz. Zira insan hayatının olduğu her yerde acı da, sevinç de vardır. Kim bilir, belki ilk insanlarımız da şimdi olduğu gibi üzüldüklerinde ağıt, sevindiklerinde ise türküler söylemişlerdir (Şimşek, 1993; 1). Yazılı ilk şekline Orhun Abidelerinde rastladığımız “ölü gömme” merasiminin Türk dilindeki en eski karşılığı “yuğ” kelimesidir ve “yok”tan geldiği söylenmektedir. Nitekim Orhon yazıtlarında “katun yok bolmuş (ölmüş) erti.” denilmektedir. Kaşgarlı Mahmut’a göre “yuğ ölümden üç veya yedi gün sonra verilen yemek”tir (Bali, 1997; 14). Eski Türklerin ağıtlarla yakın münasebeti bulunan üç önemli merasimi vardır. Bunlar; “sığır”, “şölen” ve “yuğ”dur. “Yuğ” bir başka ifadeyle “yas” veya “mâtem” töreninde; “... Ölen vücut bir çadıra konur, önce yakın akrabası türlü kurbanlar keserek bir çadırın önüne dizerlerdi. Sonra ağlayıcılar mâtemcilerle birlikte atlara biner ve çadırın çevresinde yedi defa dönerlerdi. Beğler, atlarını yorarlar, kaygı onları zayıflatır, yüzleri safran sürülmüş gibi sararırdı. Kurtlar gibi ağlaşır, yakalarını yırtar, ağlamaktan sesleri kısılır, gözleri yaşlarla örtülürdü.” (Banarlı, 1971; 45). Bugün Türkmen ve Yürüklerle Güney, Orta ve Doğu Anadolu’da zayıflamakla beraber eski ağıt geleneğini sürdürenler de vardır. Toroslarda, Binboğa dağlarında, Çukurova’da, Gaziantep’te, Siirt’te Erzurum’da ve Kozan’daki temsil şöyledir. Hasta can çekişirken hoca Kur’an okur; ruhunu teslim edince yakınları bir halka oluşturur. Ev halkından biri ölünün bohçaya konulmuş çamaşır ve elbiselerini ortaya döker. Bohçayı getiren eline herhangi bir eşyayı aldıktan sonra uzun veya kırk hava ezgisiyle ölünün ailede bıraktığı boşluğu anlatan ağıtına başlar. Bu ağıt, çoğu zaman ağlamanın ötesinde bir feryattan ibarettir. Bulgar dağındaki yürüklerde ise bu manzum veya nadiren mensur sözler ölünün niteliklerini belirleyici duygu ve düşünceye girebilmek için bir bakıma prolog olarak kullanılmaktadır. Ölüm fikri amaca göre şekillenir ve muhteva kazanır. Ağıtın sonunda ağıtçı “ehe, ehe, ehe” gibi yanık bir ses çıkarır; onu dinleyen kadınlar bu “ehe” ünlem veya feryadını tekrar ederek ağlaşırlar; sıra ile her biri ellerine aldıkları çamaşırı tutarak içlerinden geldiği gibi, hiçbir suniliğe kaçmadan ananın getirdiği ezgilerle ağıtlarını söylerler. Çukurova’da Adana’da, Kozan’da ağıtçı “ölü deşeti” adı verilen, evvelce söylenmiş ağıtların hâfızasında kalan parçalarından kurulu ağıtını yakar. Sivas yöresinde ölü kaldırıldıktan sonra ölenin yakınları ile baş sağlığına gelenler tarafından 3-7 gün müddetince ağıt söylenir (Elçin, 1990; 4-5). Ağıtçı ölünün vücutça ve huyca övülecek yönlerini bir bir sayıp döker, güzelliğini, yürekliliğini, cömertliğini, boyunu posunu över. Eğer yaşadığı sürece mutluluk görmemiş bir kişi ise ölenin yaşantısı boyunca çektiklerini, bahtından gülmüş, varlıklı bir kişi ise malını, mülkünü, davarını, tarlasını, etrafındakilere yaptığı iyilikleri anlatır. Ünlü eşkıyalara yakılmış ağıtlar onların kabadayılıkları, hükümet kuvvetlerine meydan okumaları üzerinde durur. Genellikle ağıtlar-hepsinden çok da geleneğin canlı kaldığı yerlerde yakılmış olanlar-şaşırtıcı bir gerçekçilik niteliğindedir. Ağıtçı şatafatsız, yoğun bir söyleyişle, hiçbir özentî, yapmacık kaygısı göstermeksizin, köy ve kasaba yaşantısının her günlük olaylarından haber verir: aile içindeki geçimsizlikler ve çekişmeler, tamamlanmamış düğün hazırlıkları, yüzüstü kalmış harman, ödenecek borçlar v.b. -Genç bir köy öğretmenin ölümüne yakılan bir ağıt onun okuluna, öğrencilerine bağlılığını, köylülerin yolları

kapamış olan zorlu kış günlerinde onu kurtarma umudu ile şehirden doktor getirebilmek için ellerinden geldiğince nasıl çabaladıklarını sayıp döküyor (Esen, 1982; 14).

Çukurova/İsalı Avşarlarında Ağıt Yakma Geleneği ve Ağıt Örnekleri

Ağıt kelimesi Çukurova’da, mersiye ve ölen bir kimsenin iyi hallerini ve ölmesinden duyulan acıları sayıp dökmek üzere söylenen ezgi; ezgi ile mersiye söyleyerek ağlama” karşılığında kullanılmaktadır. “Ağıt söyleyen, ağıt söyleyerek cenaze sahiplerini ağlatan” kişilere yörede “ağıtçı” adı verilmektedir. Görkem’in kaydettiği bilgilere göre bir kaynak şahıs ise, ısrarla ağıt yerine “ağlamak” kelimesini kullanmaktadır. Ayrıca ağıt metinlerinde, “türkü yakmak”, “havil”, “şiir söylemek” ve “destan yazmak” gibi kelime ve deyimlerin kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan sadece “havil” kelimesinin ağıt karşılığı kullanıldığı düşünülebilir (2001; 92).

Birçok bölgemizde, ölen kişinin eşyası ortaya konularak veya ağıtçının elinde tutularak ağıtlar söylenir, oturanlar hep birlikte ağlarlar. Çukurova bölgesinde, ölen kişiye ait olan bu elbiselere, “soyka” ismi verilir. Bazen bir elbise (soyka) elden ele dolaştırılarak sırasıyla herkes bir dörtlük söyler. Cenaze yerinde birden fazla “ağıtçı” var ise, bunlar karşılıklı oturarak sırayla söylerler. Bazı hallerde eğer söylenen ağıt hemen unutulmamışsa cenazeye sonradan gelen her insan için yeniden söylenerek hep birlikte ağlanır. Şimşek, para karşılığında ağıt söyleyen hanımların da olduğunu ifade etmektedir. Buna göre, “Eğer bir ölüm hadisesi varsa cenazeye getirilerek, ağıt söylemesi istenir. Eğer ölümün dışında; kaza, hastalık, ayrılık, vs. gibi durumlarda ise “ağıtçı”nın yanına gidilerek belli bir miktar para verilip üzüntülerini dile getiren bir ağıt söylemesi istenir.” Bir ölüm hadisesi üzerine ağıt söylenirken cenazeye gelen herkes toplu bir şekilde oturur. “Ağıtçı” ağıdını söylerken yanındakiler susup sessizce dinlerler. Fakat her dörtlüğün sonunda; “oyy oyy oyy.....uy ha haha....vs.” gibi nidalarla ağlarlar (1993; 18-19).

Yaşar Kemal, “Ağıtlar” adlı folklor derlemesinde Çukurova’da ağıt söyleme geleneğini de aktarır. Buna göre, 1940’ta Osmaniye’nin Hemite köyünde, 1941’de Kadirli kazasında gördüğü ve not ettiği, ölümlerde ağıt söyleme merasimleri arasında hiçbir fark olmadığını, ayrıca Çukurova’nın her tarafında bu âdetin, aynı şekilde yapıldığını ifade etmektedir (2007; 58). Artun ise, Çukurova coğrafyası içinde bulunan Osmaniye’de ağıt söyleme geleneği hakkında bilgi verirken ağıtların toplu sözlü kültür ortamlarında da söylendiğini aktarmaktadır:

Osmaniye’de geceleri evde kadınlar el işleri yaparlarken, istek üzerine bildikleri ağıtları söylerler. Düğün törenleri sırasında, sesi “dokunaklı” olan ve ağıt bilen kişiler, içki meclislerinde bunları söylerler. Bazı âşıklar, toplumu derinden sarsan hâdiselerle ilgili “destan”lar yazarlar ve bunları, kendileri veya sesi güzel olan diğer kişiler, köy, kasaba ve şehirlerde söyleyip satarlar. Düğünlere “kınacı” giden âşıklar, meraklıların isteklerini yerine getirmek için, saz eşliğinde yörenin çok bilinen ağıtlarını söylerler (cu.edu.tr).

Görkem’in kaynak şahıslardan naklettiği bilgilere göre, kırk elli sene öncesine kadar, “ölülere ağıt yakmak, Kur’an okumak kadar gerekli adetlerden” sayılmakta imiş. Günümüzde bu âdetin artık yavaş da olsa ortadan kalkmakta olduğu söylenilebilir. Yöredeki ağıt geleneğine ait şu bilgiler verilmiştir:

“Ben de ağıt düzerim. İcimden geliyor. Genç bir ölü olurdu; ben de cenazeye giderdim. Kadınlar beni ite ite ölü sahibinin yanına kadar çıkarırlardı. Beni görüp de

ağlayıp söylerlerdi; ben de söyledim. Cenaze kalkmadan ağıda başlanırdı. Pırtılarını elimize alıp alıp ağlardık. Birbirimize sarılıp ağlardık. Mezarın başına gidip orada da ağlardık. Ölünün uzak akrabaları gelirdi; onlar gelince de ağlardık. (...) Ağıt söylediğim için para almam; vermezler. Eğer cenazeye gidip de ağlamazsanız sizinle konuşmazlar; ‘filanın ölüsüne ağlamadın’ derler. Daha çok, genç ve acıklı olan ölümlerde ağıt yakılır.” Başka bir kaynak şahıs ise şunları söylemektedir: “Eskiden ölüye esvabıyla ağlarlardı. Esvabını silke silke ağlarlardı. Biri esvabı eline alır, bir beyit söylerdi; hep beraber ağlarlardı. O, esvabı diğer birisine atardı; o da ağlardı. Mezarın başında ağlamazlar; orada Kur’an-ı Kerim okurlar. Cenaze anında gelenler olursa, onları da ağıda katarsın. Dışarıdan gelen tanıdıklarına sarılıp ağlarsın. Kocam Hacı Ali Ağa’nın ölümünde ben, cenazeye gelen Döne Hatun’u da katarak şöyle ağlamıştım:

Gadanı alim Döne Hatın
Sen de söyle beyin methin
Odaya misafir gelir
Kıyılık getirir tütün

Ölen şahsın yaptıkları, gezdiği, yaşadığı yerler ve hadiseler aklına gelir; ağıda onları da katar ağlarsın.” (2001; 92).

Ağıt yakma geleneğinin yaşatıldığı ve Avşar ağıtlarının örneklerine rastlanılan bir yer de İsalı’dır. İsalı Çukurova bölgesinde Adana ilinin Ceyhan ilçesine bağlı bir köydü. 2012 yılında çıkan 6360 sayılı kanun ile İsalı Köyü de mahalle olarak Ceyhan ilçe belediyesine katılmıştır (Resmi Gazete, 2012). İsalı, Adana ilinin Ceyhan ilçesinin güneybatısına düşen bir yerleşim yeridir. Köyün batı cephesinde güneyden kuzeye doğru uzanan sıra dağlar vardır. Kuzeyinde Ağaçpınar köyü, güneyinde Hurşidiye, güneydoğusunda Durhasan dede köyü, doğusunda verimli düz ovalar yer alır (Tarçın, 2000; 3).

İsalı halkı Oğuzların Avşar boyundandır. Mahallenin adı, 16. yüzyılda Sis (şimdi Adana’nın Kozan yöresi) bölgesinde yaşayan Avşarların İsalı obasından gelmektedir (Adana Ceyhan İsalı Köyü, 2015). XVI. yüzyılda Sis bölgesinde kalabalık bir Avşar kolu yaşamaktadır. 1519 tarihinde Kozan yöresindeki Avşarlar 28 obaya ayrılmıştır. Bu obaların birkaçı müstesna olmak üzere hepsi çiftçilik yapmaktadır. Sis Avşarlarının buraya 1375 yılındaki Memlûk fethi sonucunda gelmiş oldukları anlaşılıyor. Bu fethi Memlûk ordusunun yanında Boz-Oklu Avşarlar da katılmışlardı (Eren, 1992; 244-245).

Avşar adı, Oğuz efsanesine göre Bozoklar denilen Oğuz Kağan’ın büyük oğullarından Yıldız’ın en büyük oğlu olan Avşar’dan gelmektedir. Avşarlar, Oğuz’un öteki torunları Kınıklar, Kayılar gibi devlet kurmuş, büyük hükümdarlar ve sülaleler yetiştirmişlerdir. Avşar sözcüğünü ilk kez Arap tarihçisi Makrizi’nin kullandığını görüyoruz. Kaşgarlı Mahmut bu sözcüğü Afşar, Yazıcıoğlu Avşar biçiminde yazıyor. Bu iki durumda da Avşar “çevik ve vahşi hayvan avına hevesli” anlamlarına gelmektedir (Özdemir, 2007; 6-8). Çukurova’da yaşayan Türkmen oymaklarından Avşarlar, Ceritler, Tecirliler, Bozdoğanlar, Mürseloğulları ve o tarihte sayıları 26’ya varan oymak ve aşiretler 1865 yılına kadar göçebe bir yaşam sürerlerdi. Bunlar kışın Çukurova’da, yazın yaylalarda yaşarlardı. Göçebe Türkmen gruplarının hayvan sürüleri yerleşik halkın tarım arazilerine zarar vermekteydi. Ayrıca göçerler yaylalara çıktıklarında yöredeki köylere, kazalara baskınlar düzenleyerek “vur kaç” yaparlardı. O yüzden İstanbul’daki padişahlara çok sayıda arzuhaller (dilekçeler) verilmişti. Buna karşılık, bu Türkmenlerin cezalandırılması için çeşitli tarihlerde fermanlar çıkarıldı. Devlet bunları ıslah ve iskân etmek için toplu sürgünlere gönderdi. Avşarlar, 1692 yılında padişah II. Süleyman zamanında Halep’in Rakka kazasına, daha sonraları da Yozgat-Bozok’a birkaç kez sürgüne gönderildi. Ama Avşarlar, buralarda durmayarak Çukurova’ya, Toroslara geri döndüler (Özdemir, 2007; 8).

Avşarlar; Dadaloğlu, Elbaloğlu, Azmi, Seyit Osman gibi ünlü ozanlar yetiştirmişlerdir. Arı-duru Türkçe ile bu halk ozanları, Avşar oymağı ile mensuplarının acılarını, sancılarını dile getiren türkü ve deyişler söylemişlerdir.

Bunlarla birlikte; adı bilinmeyen Avşarlar da dilimizin en güzel ve başarılı ağıtlarını ortaya koymuşlardır. Bu ağıtlar, yüzyıllardan beri, yurdumuzun gönüllerden kulaklara ve gönüllere yansıyor durmaktadır (Makal, 1982; 285). Ölenin ardından ağıt yakmak, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bugün bile varlığını sürdüren bir gelenektir. Avşar ağıtlarında ise sadece ölenin ardından değil, yaşayan insanlar için de ağıt yakılmaktadır. Derlenen Avşar ağıtları incelendiğinde ölüm, gurbete gitme, askere gitme, gelin gitme, sevgililerin ayrılması, hastalık, aile içi huzursuzluk, kesilen saç beline kadar değişik konularda ağıt yakıldığı görülmektedir. Avşar ağıtları acı veya hüznü içeren bir konu için hikâyesiyle birlikte nazım şeklinde, ezgisiyle birlikte yakılmaktadır. Avşarlar ağıtları kişi ya da topluma üzüntü verecek her konuda yakmakta, acı içeren şiirlerinin hepsine de ağıt demektedirler (Çağınlar, 2013; 436).

İsalı halkının Avşar olması sebebiyle İsalı'da Avşar kültür ve gelenekleri yaşamaktadır. Bunlar arasında Avşar ağıtları önemli bir yere sahiptir. Avşar ağıtlarının geçmişten günümüze sözlü kültür ortamında aktarıldığı görülmektedir. İsalı'da ağıtları yakan kişilere "ağıtçı" denilmektedir. Ayrıca bu gelenek, "ağıt yakmak" olarak ifade edilmektedir. Ağıtları kadınlar ve erkekler yakmaktadır. Ağıt yakmalarıyla bilinen bu kişilerden hâlâ hayatta olanlar cenazelerde ağıt yakma geleneğini sürdürmektedir. KK-4'ün verdiği bilgilere göre, bilinen en eski ağıt yakıcı Fadime Çeker, 1963 yılında vefat etmiştir. Kaynak kişinin çocukluğunda cenazelerde ağıt yaktığına tanık olduğu ve 1980'li yılların sonuna doğru vefat eden bir ağıtçı da Alican Akkır'dır. Bunu şöyle ifade etmektedir: "Bir âşık gibi kimin cenazesine gitse anında birbirine uyumlu sözleri bir araya getirerek kadın ağıtçılarından bile daha etkileyici bir şekilde ağıt yakardı, ağlayıp ağlayıp ağıt dizelerini söylerdi, ardından tekrar ağlardı." Bunun yanında Miyase Gürsoy, Ülviye Doğanay, Durdu Ateş, Zöhre Çetin günümüze yakın zamanda vefat eden ağıtçılar olarak bilinmektedir. Şu an hayatta olan yalnızca erkek ağıtçılarından Ziya Gevrek'tir. Bu kişiler duyduklarını anında öğrenebilme yeteneğine sahip, hafızası güçlü kişiler olarak biliniyorlar ve ağıtları cenaze evinde o sırada söylenirken öğrenirler. Aileler, akrabalar biraraya geldiğinde, ölen kişinin mevzusu olduğu zaman, hatırasından bahsederken, bilen kişiler bu ağıtları o anı yaşamak için de söyler (KK-1, KK-2, KK-3, KK-4).

İsalı'da ağıt yakma geleneği Çukurova'da sürdürülen geleneğin bir parçasıdır. Ağıt, genellikle cenazenin başında söylenir. Cenaze kalkınca da bir hafta boyunca söylenmeye devam edilir. Ağıtçılar, ağıtları genellikle kendi yakın akraba, eş dostlarının cenazelerinde yakarlar. Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, para ile başkalarının cenazelerinde ağıt yakma geleneği yoktur (KK-1, KK-2, KK-3, KK-4).

Ağıtçılar, ağıt yakarken, orada bulunan akrabalarını ve arkadaşlarını da ağıt koşmalarına katarlar. Hatta ağıt yakma sırasında cenaze evine gelen kişinin de yakın zamanda bir yakını ölmüşse, onu da ağıtın içine katar ve birlikte diz çökerek ağıt yakarlar. Ağıtçı, ölenin kişiliğinden, geçmişinden, yakın dostlarından, arkadaşlarından bahseder ve o bahsedilen kişiler de ağıtçıyla birlikte ağlamaya başlar. Bazı kişiler de ağıtçı olmasalar dahi kendi yakınlarının ölümünden dolayı yürekleri yandığı için kendiliğinden ağıt söylerler (KK-1, KK-2, KK-3, KK-4). Aşağıdaki ağıt örneklerinde görüleceği üzere, ağıt yakma sırasında cenaze yerine gelen kişiler de ağıta katılır, varsa onun da yaşadığı aynı acıya ortaklık edilir ve birlikte ağlaşmalar artar. Kaynak kişiden doğrulanan bilgilere göre, aşağıdaki birinci dörtlükte Azime

adlı kişinin de geçmişte çocuğu öldüğü için ağıt yakma sırasında “eş olduk sana Azime” diye ona da seslenilerek ağıta katıldığı görülmektedir (KK-5). Dolayısıyla acı ortaktır. Diğer örneklerde de ölenin akrabasına ya da eş dostlarına, komşularına seslenilerek acı paylaşılmaktadır. Ayrıca bazı ağıtlarda “gadanı alayım” diye hitap edilmesi Çukurova yöresinde sıkça kullanılan bir deyimdir ve “günahını, derdini, tasasını almak” anlamına gelmektedir.

*“Eş olduk sana Azime
Darılma benim sözüme
Eğer gardaş geri gelse
Gayıl ollum¹ üç kuzuma (6/2)*

*Hoşgeldin hacı dayısı
Biz olduk başı kayası
Kızlarıma kıran girsin
Oğlum içinin iyisi (1/1)*

*Gadanı alayım Eşe
Yaşa babamoğlu yaşa
Canımı kurban edeyim
Kanala düşen gardaşa (6/3)*

*Gadan allım babam kızı
Bizler yiğidin bacısı
Kanala düşmüş de ölmüş
Babamın ergen hacısı (6/4)*

*Gadan alayım Fatma
Etme Kadir Mevlam etme
Daha benim bacım gelin
Her adamı tutmam tutma (9/2)*

*Kurban olayım Özden
Niye anlamıyon sözden
Babamoğlu gelmezse
Seni de alacaklar bizden” (10/I-1)*

Ayrıca, aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi, ağıt yakan kişinin ölümün verdiği acıyla hiçbir şeyi gözü görmez, yüreği yandığı için eteğindeki her şeyi döker, kimin yanlışı varsa söyler. Bazen de ölüm, dargınlıkları giderir, küskünleri barıştırır. Birinci örnekte, ağıtçı geçmişte kız isteme davasından dolayı dargın olduğu kardeşiyle acısını paylaşmak ister; fakat ölümle birlikte artık derdine derman olamayacağını dile getirir. İkinci örnekte ise, ağıtçı kardeşinin kız kardeşinin düğününde vurularak öldürülmesi sonucu düşmanına intizar etmekte, aynı akıbeti dilemektedir:

¹ Razi olmak

“Yukarı çıkarım amma
Derdime derman olmanız
Bacım kızı istiyor diye
Dolanıp bize gelmeniz (6/5)

Çağırım da gardaş gelsin
Ateş düşün evi yansın
Düşmanın bacıları
Bacım gibi gelin olsun” (10/4)

Ağıt yakan kişi ölünün giysilerini eline alarak, ayağa kalkar göstere göstere ağlar, bunu oturarak da yapar, elindeki giysilerden bahisle yeni aldığı giysileri, hayattayken düğüne gezmeye çarşıya giderken giydiği giysileri anımsayarak ağlar (KK-1, KK-2, KK-3, KK-4). Ölünün elbiselerini eline alarak ağıt yakma âdetinin olduğu şu ağıttan anlaşılmaktadır:

“Elime verdiler güdük
Hamza bir solukta gidik
Güz gelir bayrak kaldırır
Abdallar da çalar düdük” (7/3)

Ağıtçı, ölenin hayattayken giyemediği yeni elbiselerinden bahseder:

“Elbise vermiş terziye
Hayırlı olsun dememiş
Doktor perhiz deyince
Su içip ekmek yememiş (2/4)

İki tane fistan dikmiş
Biri al da biri sarı
Öldüğünü aramıyom
Arada perişan karı” (8/6)

Ağıtçı ölünün fiziki özelliklerinden de bahseder, vücutça ve huyca övülecek yönlerini söyler:

“Sarı çiçek çıkmış dize
Kurban olurum ala göze
Yarım düğürçü² gideceğim
Şu karşıdaki Senem kıza (3/3)

Yandım komşularım yandım
Göle vardım geri döndüm
Kara kekil kara bıyık
Durmuş'u Hacı'yı saldım (6/1)

² Kız istemek, görücülük.

*Kaşı kara gözü kara
Kalçasında çıkmış yara
Sabah Adana'dan geldi
Hasan ile Ali Kara (9/1)*

*Adı yazılmış taşlara
Allah vermesin başlara
Habba, Sultan kurban olsun
Alnında kara kaşlara (2/10)''*

Bazen de ağıtlarda ölen evladın ailesi ve çevresi tarafından ne kadar sevildiği dile getirilir. Onun huyca güzel özellikleri sıralanır. Ayrıca aşağıdaki örneklere bakılacak olursa erkek evladın aile içinde ayrı bir sevgisinin olduğu anlaşılabilir ve bu ölümün verdiği acıyı daha da arttırmaktadır:

*''Hoş geldin hacı dayısı
Biz olduk başı kayası
Kızlarıma kıran girsin
Oğlum için iyisi (1/1)*

*Abdullah hepsinin hası
Bir zamanlar çekerler yası
On gündün beri ağlıyor
Kalmamış anasının sesi (2/1)*

*Hamza evlerinin gülü
Kırıldı Bebek'in beli
Öldüğünü duyunca
Döküldü milleti eli'' (7/1)*

Ağıtların Biçim Özellikleri

Derlenen ağıtların biçim olarak incelendiğinde çoğunlukla dörder dizelik bentlerden oluştuğu görülmüştür. Ancak (5) numaralı ağıtta dört dizinin ardından gelen iki dizelik nakaratlarla altılı bentler oluşmuştur. (11) numaralı ağıt dörder dizelik bentten kurulmuş ancak son dizeler nakarat şeklindedir. (10) numaralı ağıtta ise, dört dizelik bentlerle kurulmasına rağmen altı dizeden oluşan bende de rastlanmıştır.

Ağıtlarda ölçü, çoğunlukla sekiz heceli olup (1); bazı bentlerde yedi ve dokuz heceli dizelere de rastlanılmıştır (2, 4, 5, 6, 7, 8, 9). (10) numaralı ağıt ise yedili, sekizli, dokuzlu hatta onlu hecelerle karışık dizelerden oluşmuştur. (11) numaralı ağıt, 11 dizelik dördüklükler halinde iken on heceli dizelerle karışmıştır.

Ağıtların İçerik Özellikleri

Ağıt örnekleri incelendiğinde, ağıtların şahıslar üzerine söylendiği görülmektedir. Bunlar ölüm (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 numaralı ağıtlar) ve ayrılık üzerine (11 numaralı ağıt) söylenenler olarak iki grupta toplanabilir. Ağıtlar kişinin hangi şartlar içinde öldüğü üzerinde de durmaktadır. Ağıtların talihsiz kazalar, vurulma, intihar, hastalık gibi nedenlerle genç yaşta ölenler için yakıldığı görülmektedir. Ağıtlardan ölüm nedenleri anlaşılmaktadır. Buna göre sırasıyla,

Hastalık (1, 2, 9 numaralı ağıtlar);

*“Adana’ya vardım mı
Var kuzumun koşuşları
Aceb beni bırakır mı
Başındaki çavuşları” (1/2)*

*“Elbise vermiş terziye
Hayırlı olsun dememiş
Doktor perhiz deyince
Su içip ekme yememiş” (2/4)*

*“Kaşı kara gözü kara
Kalçasında çıkmış yara
Sabah Adana’dan geldi
Hasan ile Ali Kara” (9/1)*

Düşme, boğulma (3, 4, 5, 6, 7 numaralı ağıtlar);

*“Koca boğaz koca boğaz
Geceler olur ayaz
Aldım öldürdün oğlum
Aldırmadın bana muraz
Oğlum benim, Dede’m benim
Kurban olsun anan senin” (5/2)*

*“Gadan allım babam kızı
Bizler yiğidin bacısı
Kanala düşmüş de ölmüş
Babamın ergen hacısı” (6/4)*

Kaza (av kazası, trafik kazası) (3,7 numaralı ağıtlar);

*“Haklı oğlancığım haklı
Kesesi koynunda saklı
Suç mu etmiş benim oğlum*

Vurduğu iki toklu³” (3/5)

“Anasının adı Döndü

Duyan eller buna yandı

Siz kimseye bişey demen

Bu kaza Allah’tan geldi” (7/2)

İntihar (8 numaralı ağıt);

“Arabaya binmiş iken

Götürmemişler yazıya

Canımı kurban ederim

Asılı ölen kuzuya” (8/1)

Vurulma (4, 10 numaralı ağıtlar);

“Hota oğlancığım hota

Yol gitmez dükkândan öte

Göbeğinden kurşun değmiş

Gömlek yanar tüte tüte” (4/2) sonucunda ölüm nedenleri dile getirilmektedir.

Ayrılık (11 numaralı ağıt);

Bu ağıtta ise ayrılığın nedeni bildirilmektedir. Kocasını terk ederek bir başkasıyla evlenen kadının ardından kocasının ayrılık acısı ağıta konu edilmiştir:

“Hopurun Dağı’nın⁴ murtları kara

Döne açtın içerime bir yara

Kötüyünen kaçtın günümü ara

Aman dağlar duman çöke başına” (11/6)

Ağıtları yakan şahıslar ölen kişilerin en yakınları olmaktadır. Bunlar, annenin oğluna (1, 2, 3, 4, 5), annenin kızına (8), kız kardeşin erkek kardeşine (6, 10) ve kız kardeşinin eşine (9) yaktığı ağıt; hâk âşığının yaktığı ağıt (7), kocanın karısına yaktığı ağıt (11) şeklinde sıralanmaktadır.

Evlilik çağında olup evlenmeden ölen gençlerin ardından yakılan ağıtlarda acı daha yoğun hissedilmektedir. Derlenen ağıtların çoğunda ağıtçı düğünlerini görememiş bekâr ya da nişanlılara yoğun bir söyleyişle acı acı yakınmaktadır. Henüz evlenip yuva kurmadan ölen gençlerin ardından halk arasında “mürüvvetini göremedik”, “gözü açık gitti” “muradına eremedi” denilir (KK-1). Dolayısıyla tamamlanmamış düğün hazırlıkları ağıtlardaki acıyı daha yoğun hissettirmektedir. (8) numaralı ağıt örneğinde Hürü adlı genç kızın kendini asması sonucu yakılan ağıttan henüz evlenmemiş olduğu ve kendisiyle ilgili düğün

³ Altı aylık ile bir yaş arasındaki kuzu

⁴ Köyün içinde bir dağ

hazırlıkları yapıldığı anlaşılmaktadır. Halk arasında “kız beşikte (kundakta) çeyiz sandıkta” adlı sözüyle de ifade edildiği gibi kız çocuğu doğduğu andan itibaren çeyiz hazırlıkları yapılmaya başlanır. Hürü’nün de çeyizi hazır; fakat bugünkü adı Ceyhan eski adı Hamidiye pazarında çeyizinin ölümü üzerine başkalarına verileceği acı içinde ifade edilmektedir. Aşağıda görüleceği üzere bu ifadeler yoğunluk kazanmaktadır:

“Kırk yağlığı var oyalı
Kıçı sandıkta dayalı
Hürü’ m ekmek yemez oldun
On beş sene duyalı” (8/3)

“Kızım kızların içinde
Yemen kıması saçıldı
Ev⁵ din miydi kestek kızım
Düğürçün Payas içinde” (8/4)

“Mezarına mezarına
Ağlıyorum üzerine
Kız çeyizini dökerim
Hamidiye pazarına” (8/5)

Bir başka ağıtta da, ölen gencin nişanlı olduğu anlaşılmaktadır, yaşasaydı nişanlısına düğününde takılacak takılardan bahsedilmiştir:

“Yücelerden öter keklik
Ağzım söyler dilim ıklık⁶
Gerdanlıkla gaziyi
Senem’e takacağım beklük⁷” (3/8)

Aşağıdaki ağıt örneğinde de benzer özellik vardır. Bir düğün töreni içinde canlandırma yapılarak, gelinin hazır olduğu ifade edilmiş, ölen gencin bekâr öldüğü anlatılmak istenmiştir:

“Frenk çizmesi takılı
Gelin yağlamış kekili
İşte koyup gidiyorsun
Hani bunun evvekili⁸” (9/4)

Anadolu’da çocuğun yaşaması için uygulanan bazı pratikler vardır. Adana’da ziyarete gidilir, muska yaptırılır. Yıldızlama ayet yapılır. Ziyaretlere adakta bulunulur, adak yerine gelirse adak yerine getirilir. Adakta bulunulur, çocuk yaşarsa yedi yıl başkalarından giydirir, yedi yıl saçını kesmez, yedi yıl kurban keser. Çocuk yaşarsa, yedi Mehmet evinden aldığı giysileri giydirir. Yedi yıl elden topladığı paralarla Eshab-ı Kehf’e gider, orada kurban keser.

⁵ Ev-: acele etmek

⁶ Söylemek

⁷ Takı

⁸ Eş

40 kişiden para toplanır, dilek dilenir. Çocuk yaşasın diye, taş oyuğundan veya ağaç deliğinden geçirilir (Artun, 2018; 164).

Kaynak kişilerin naklettiğine göre, (10) numaralı ağıtın yakıldığı Osman adlı genç de nişanlıdır. Aynı zamanda adaklı olarak doğmuştur. Köyün ileri gelenlerinden geniş toprak sahibi, aynı zamanda köyün ağası olarak bilinen Muhsin Çavuş'un oğludur. Osman'dan önce doğan çocuklar üç dört yaşlarına geldiklerinde herhangi bir hastalık olmadan öldükleri için, Osman'ın yaşaması için adak adanmış. Buna göre; Osman'ın yedi yaşına kadar saçının hiç kesilmemesi ve her yıl yaşına girdiğinde Tarsus'taki Eshab-ı Kehf⁹ adlı ziyaret yerine gidilip kurban kesilmesi adanmıştır. Osman yedi yaşına geldiğinde ise saçları Eshab-Kehf'te kesilmiş, tartılmış ve parası orada bulunan fakir bir kimseye verilmiş, saçı ise ömür boyu ailesi tarafından saklanmak üzere eve götürülmüştür. Fakat yedinci yılda da kesilmesi gereken son adak kesilmemiş, düğünü olduğu zaman keseriz düşüncesiyle ertelenmiştir. Osman nişandıktan sonra, kız kardeşinin düğünü sırasında kıskançlık nedeniyle bir hasmı tarafından kurşunlanarak öldürülmüştür. Bunun üzerine Osman'ın annesi yedinci yılında adak kurbanının kesilmediği için oğlunun öldüğüne inanmış ve bunu söylemiştir. O dönem çevresindeki yakınları olayı böyle ifade etmektedirler. Olay 1978 yılında yaşanmıştır. Osman'ın zengin bir köy ağasının oğlu olup, boylu poslu yakışıklı bir delikanlı olarak köyde dikkat çektiği ve çevresi tarafından sevilip sayılan bir insan olduğu söylenmektedir (KK-5). Ani ölümüyle birlikte düğün hazırlıkları yarım kalmıştır. Yuvasını kuramadığı, ağıtta geçen ifadelerde Osman'ın ölümünün ardından nişanlısını başkasının aldığı (evlendiği) yer almaktadır. Bu durum birçok dörtlükte tekrarlanmış, ağıtı ve ağlaşmaları daha acı kılmıştır:

*“Kurban olayım Özden
Niye anlamıyon sözden
Babamoğlu gelmezse
Seni de alacaklar bizden” (I-10/1)*

*“Ne olduysa bize oldu
Herkes de yuvasın kurdu
Kurban olayım sürmeli gardaş
Nişanlımı eller aldı” (I-10/2)*

*“Gardaş tutmadı elimi
Düşman bilmedi halımı
Tez gel babamın oğlu
Eller alır gelini” (II-10/4)*

(2) numaralı ağıtta da benzer bir durum vardır. Ölen gencin sevdiği kız başkasına verilmiştir:

*“Erken yumuşlar yüzünü
Anan da döver dizini*

⁹ Tarsus'ta bulunan “Yedi Uyurlar Mağarası”

İstemedен veriyorlar

Gevrek'in hanım kızını" (2/8)

"Bekâr ölen erkeğin ardından, soyunu sürdüreceк evladı olmayacağı için halk arasında "kör ocaklı" denilir" (KK-1). Ağıtta "gardaş sallamamış beşik/kör ocaklı babamoğlu" ifadesiyle ocağın devamını sağlayacak kimsenin kalmadığı, evinde ışık yanmayacağı, evin boş virane kaldığı ifade edilmektedir:

"Ölene olur ölene

Bacım n'olur kalana

Babamoğlu ev de yaptırmış

O da kaldı virane" (10/I-3)

"Şu dillerim oldu âşık

Gardaş sallamamış beşik

Kör ocaklı babamoğlu

Evinde yanmıyor ışık" (10/II-2)

"Ayrılık" üzerine söylenen (11) numaralı ağıtta ise, karısının evi terk etmesiyle yüreği yanan kocanın acısı konu edilmiştir:

"Hopurun Dağı'nın murtları kara

Döne açtım içerime bir yara

Kötüyünen kaçtım günümü ara

Aman dağlar duman çöke başına" (11/6)

"Âşık İbrahim'im çöktüm oturdum

Elim yandı yavrum suya batırdım

Senin gibi nazlıyı yitirdim

Aman dağlar duman çöke başına" (11/7)

Karısının giderken çocuğunu da beraberinde götürmesiyle, hem ayrılığın hem de çocuğunun hasret acısını çektiği ağıtta geçmektedir:

"Ceyhan'a vardım kuzuyu gördüm

Şükürler olsun dilini duydum

Yavrum seni buraya armağan verdim

Aman dağlar duman çöke başına" (11/2)

Ağıtlardan söylendiği zamana ait sosyo-kültürel yaşamdan, ekonomik kaynaklardan ve kültürel değerlerden izler de bulmak mümkündür. Derlenen ağıtlarda o döneme ilişkin giyim kuşam kültürü, kullanılan eşyalar, geçim kaynakları, gelenek görenekler, değer yargıları hakkında bazı bilgiler mevcuttur. Örneğin, bir ağıtta geçen "on iki sabanlıca eşim" sözü zenginliğin ifadesidir. Ağıtçı varlıklıdır ve malını mülkünü, tarlasını anlatmaktadır. Saban çiftçilerin tarlayı sürmek için kullandığı ağaçtan yapılmış bir tarım aletidir. On iki saban, yirmi dört öküz demektir. Buradan ailenin zengin, geniş toprakları, tarlaları olup çiftçilik ile geçinen bir aile olduğu da anlaşılmaktadır:

“Bu kader benim kaderim
Ben de kaderi güderim
On iki sabanlıca eşim
Yazı¹⁰da başak ederim” (3/2)

(5) numaralı ağıt konu olan gencin dağda sülük (salyangoz) toplarken ölmesiyle ilgili anlatılanlara göre, köyde o dönemlerde sülük toplayarak da aile geçiminin sağlandığı anlaşılmaktadır. KK-1, şu şekilde aktarmaktadır:

“Türkiye o yıllarda Fransa’ya sülük (salyangoz) ihraç ediyordu. Fakir insanlar geçimini sülük toplayarak temin ediyorlardı. Sülükleri topladıktan sonra bakkallara satıyorlar, onlardan da Ceyhan’dan tüccarlar gelip alıyorlardı. Kış mevsiminde yağmur yağdığı zaman ıslak zeminde geceleri sülükler ortaya çıkar, çimenlerin üzerinde yayılırlar. O nedenle sülük toplama işi de geceleri yapılırdı. İyi geliri vardı. Çünkü Ceyhan’da salyangoz fabrikası vardı. Paketleme yapıp ihraç ediliyordu. Hatta köyün karşısındaki Doruk kasabasından bazı kişiler gece köyün dağlarındaki ışıkları görünce, köyü düşmanlar bastı sanıp yardıma gelmişler, köylülerden sormuşlar, onlar da löküs¹¹ lambalarıyla sülük toplandığını duyunca kasabaya geri dönmüşler.”

“Koca boğaz koca boğaz
Geceler olur ayaz
Aldım öldürdün oğlum
Aldırmadın bana muraz¹²
Oğlum benim, Dede’m benim
Kurban olsun anan senin” (5/2)

Bir ağıt örneğinde geçen “güz gelir bayrak kaldırır” ifadesi, düğünlerin güz mevsiminde yapıldığını bildirmektedir. Bunun nedeni ise, “köylünün geçim kaynağı tarımdır ve mahsuller güz mevsiminde kalkar (toplanır). Düğün elde edilen hasılatla yapılır” (KK-1). Düğün evine bayrak dikme geleneği köyde eskiden beri yaşatılmaktadır. Düğün evinden kasıt, oğlan (güvey) evidir ve bayrak düğün olduğunun kanıtıdır:

Düğünün başlayacağı gün öğle namazı kılınır. Namazdan sonra, köyün gençleriyle birlikte oğlan evine gelinir ve bir bayrak alınıp evin çatısına veya herkesin görebileceği yüksek bir yere dikilir. Bayrağın dikildiği direğin üst ucuna soğan geçirilir. Bir tane de ayna bağlanır. Soğanın üzerine bir tane iğne, birkaç tane tavuk tüyü geçirilir. Gelin düğünün bitiminde eve indirildiği zaman, köyün gençleri bayrağın ucundaki aynaya nişan alırlar. Bunu kim kırarsa güvey ona bahşiş verir (Tarçın, 2000; 10).

“Elime verdiler güdük
Hamza bir solukta gidik
Güz gelir bayrak kaldırır
Abdallar da çalar düdük” (7/3)

¹⁰ Tarla, ova

¹¹ Hava basınçlı bir tür petrol lambası, lüks lambası

¹² Murat

Ağıtlardan köyde düğün davetinin gelenekte nasıl yapıldığına dair de bilgiler bulunmaktadır. Günümüzde düğün daveti okuntu ya da davetiye ile yapılmaktadır: “*Düğüne davet, okuntu adı verilen havlu dağıtımıyla yapılır, düğün bütün eşe dosta, akrabalara duyurulur. Okuntu, düğünden bir gün önce dağıtılır*” (Tarçın, 2000; 10). Ağıtın yakıldığı kişi bekâr ölen gençlerdendir ve “*kele okuntu mu saldın*” ifadesiyle ağıt yakımı sırasında cenaze evine gelen kişiye bu sözle hitap edilmiş, bu şekilde ağıta iştirak etmesi ağlaması istenmiştir. Ölüsüne değil düğününe gelmiş gibi canlandırma yapılıyor şifahen, ölmeseydi de düğünü olsaydı, sen de düğününe gelseydin demek istenmiştir. Yani cenazesi değil de düğünü olduğu varsayılmaktadır. Aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere, ağıtta geçen “okuntu verilmesi, takı takılması” gibi ayrıntılar bununla ilgilidir. Bu ifadenin bekâr ölen gençlerin ardından yakılan ağıtlarda genellikle söylendiği kaynak kişilerce ifade edilmektedir (KK-1, KK-5).

*“Kele okuntu mu saldın
Geldi mi bizim Sakine
Babası kurtaramamış
Dayısı götür hekime” (2/7)*

Derlenen ağıtlarda yas tutma geleneğine ilişkin bilgiler de mevcuttur. “*Yakını ölen kişiler yas süresince eski elbise giyer, giyinip kuşanmaz, düğünlere katılmaz. Her bayramda cenaze evinde hüznün olur, ağıt olur. Yas tutanlar düğünlere gitmezler, ellerine kına yakmazlar. Eğer yas tutan kişi eline kına yakarsa köyde dedikodu olur (KK-5).*” Ağıtlarda geçen “kına yakmak” ifadesinden kasıt budur.

*“Ben kızlara tembih ettim
Kına yakmasın eline
Sakine teklife gelmiş
Beşli takıcı geline” (2/9)*

*“Sabahanan erken kalkar
Atmın yemini (gemini) takar
Kızkardeşin ölmemiş mi
Ellerine kına yakar” (3/1)*

Yas süresince düğünler yapılmaz, yapılsa da çalgı çalınmaz. Anlatılanlara göre, ağıtı yakılan gencin kız kardeşi üzerinde eski bir elbiseyle sessiz sedasız gelin gitmiştir (KK-5).

*“Şu dillerim oldu destan
Yazılar güvele bostan¹³
Darılma babamın kızı
Giydirmem gelinlik fistan
Ömür boyu yasım vardır
Babamoğlu Ömer Osman” (10/II-3)*

¹³ Tarladaki ekinlerin yeşillenmesi, çiçek açması.

Ağıtlarda ağıtçının kadere teslimiyet, isyan, itiraz, murat alma, çaresizlik gibi inanç unsurlarına rastlanmaktadır:

Kadere teslimiyet;

“Bu kader benim kaderim
Ben de kaderi güderim
On iki sabanlıca eşim
Yazıda başak ederim” (3/2)

Anasının adı Döndü
Duyan eller buna yandı
Siz kimseye bişey demen
Bu kaza Allah’tan geldi (7/2)

“Adı yazılmış taşlara
Allah vermesin başlara
Habba, Sultan kurban olsun
Alnında kara kaşlara” (2/10)

İsyân, İtiraz;

“Haklı oğlancığım haklı
Kesesi koynunda saklı
Suç mu etmiş benim oğlum
Vurduğu iki toklu” (3/5)

Murat alma;

“Koca boğaz koca boğaz
Geceler olur ayaz
Aldım öldürdüm oğlumu
Aldırmadın bana muraz
Oğlum benim, Dede’m benim
Kurban olsun anan senin” (5/2)

Çaresizlik;

“Kurban olayım Özden
Niye anlamıyon sözden
Babamoğlu gelmezse
Seni de alacaklar bizden” (10/I-1)

“Kurban olayım bacı
Ne de büyük böyle acı
Bir zalim derde düştüm
Yok imiş bunun ilacı” (10/II-1)

*“Gardaş tutmadı elimi
Düşman bilmedi halımı
Tez gel babamın oğlu
Eller alır gelini” (10/II-4)*

*“Âşık İbrahim'im çöktüm oturdum
Elim yandı yavrum suya batırdım
Senin gibi nazlıyı yitirdim
Aman dağlar duman çöke başına”*

Ağıtlarda Sosyo-Kültürel Unsurlar

Ağıtlardan köyün sosyal yaşamına, günlük olaylarına, gelenek göreneklerine dair elde edilebilecek başka ulaşabileceğimiz bilgiler de vardır. “Güz gelir bayrak kaldırır/ Abdallar da çalar düdüğü” ifadesinden anlaşıldığına göre düğünlerde çalgı çalanlar Abdallardır. Köy düğünlerinin geleneksel çalgısı davul zurnadır. Düdükten kasıt burada zurnadır. KK-1'in anlattığına göre, o dönemde Abdallar, köylerde çadırlarda yaşamışlar, ırgatlık yapmışlar; aynı zamanda bazıları köydeki düğünlerde çalgı çalarak; o dönemde doktor, hastane imkânları günümüzdeki gibi olmadığından köydeki erkek çocukların sünnetlerini yaparak geçinmişlerdir. Buradan Abdalların çeşitli zanaatlara sahip oldukları, bunlardan müzisyenlik ve sünnetçilik yaptıkları çıkarılabilir.

Aşağıdaki örnek, av kazasında ölen gencin ardından yakılan ağıttan bir dördüklüktür. Avcılığın o dönemlerde çok yaygın olduğunu KK-1, şöyle ifade etmektedir: “Köyde tarlalar sürülmediği yani nadasa bırakıldığı zamanlar yağmur sularından göle benzer su birikintileri olur, o göllerde de ördekler kazlar olurdu. İş güç olmadığı için ava giderlerdi, çiftesini omzuna takan dağda keklük avlardı.”

*“Abdullah hepsinin hası
Ötüşür ördeği kazı
Abdullah'im avdan gelirken
Anasına eder nazı” (2/2)*

İsalı, Avşar Türkmenlerinin yerleştiği köylerden biri olmasının yanı sıra çevre köylerdeki konargöçerlerin yaşadığı köylerden gelen Ceritlerin de uğrak yeri idi. Ceritler konargöçer Türkmen oymaklarındandır. KK-1'in büyüklerinden duyduğuna göre, Ceritler çoğunlukla Çukurova'da Ceyhan'a bağlı köyler olan Azizli, İmranlı'da yaşardı. O dönemde yerleşiklerdi. Çete gibi vurucu kırıcı insanlardı. Eskiden eşkıyalık yaparlardı, at çalarak geçinirlerdi. Falan köyde iyi at kimde varsa, o atları çalıp yüksek paraya köy pazarlarında satarlardı. Bu kişilere at hırsız denirdi. Zamanında at hırsızlığı yaygınmış. At hırsızlığı yapmayan adama kız vermezlermiş, evlenince geçimini sağlayamayacağını düşünürlermiş. Çünkü at o zaman kıymetli bir hayvan, atlarla ulaşım sağlanıyordu, ayrıca çiftçilik yapılırdı. Aşağıdaki örnekte Ceritlerin beylerinden bahsedilmektedir:

“Durdu’m ağlar, Efendi’m ağlar
Gene dumanlandı dağlar
Cerit¹⁴te oturan beyler
Mulla oğlum vardı’m ola” (3/4)

Ağıtlardan o döneme ilişkin kullanılan eşyalar, giyim-kuşam kültürü hakkında da bilgiler edinebiliyoruz. Ağıtlarda geçen eşyalar ve giysiler aşağıda verilmektedir:

Halı heybe: “Bugünkü alışveriş çantası işlevini görmektedir. Köylü alışverişini onunla yapar. Şehre gidilir alışveriş yapılır, içine öteberi konur. Halı heybeyi eğer kişinin atı varsa atına, yoksa omzuna atar. Bu halı heybeleri köylüler ıstarla evlerinde kendileri dokurlar. O dönemlerde ulaşım atla ya da at arabalarıyla sağlanırdı. Çünkü ağıtın yakıldığı zamanlar olan 1950-65 yılları arasında köylerde ulaşım çok zordu. 1965’ten sonra köy yolları yapılarak ulaşım yavaş yavaş daha rahat olmaya başladı. Köyde atın günlük hayattaki işlevine gelince: atla yolculuk yapılır, yani binek olarak kullanılır; arabaya koşulur (at arabası); atla tarla sürerler (çifte koşarlar); eskiden biçerdöver yoktu, o nedenle atla çakmak taşıyla işlenmiş düven aletiyle harman sürerlerdi (KK-1).”

“Ağla Hüsne kızım ağla
Kunduramı sıkı bağla
Sabah Ceyhan’a gidecek
Halı heybesin hazırla” (9/7)

Kese: Ağıtta geçen “kese” para kesesidir. “Eskiden bezden dikilen düğmeli kapaklı bir eşyadır. Gömleğin altına içten iple kemer gibi vücuda bağlanır (KK-1).”

“Haklı oğlancığım haklı
Kesesi koynunda saklı
Suç mu etmiş benim oğlum
Vurduğu iki toklu” (3/5)

Sırma: “Üzeri işlemeli, nakışlı yelek veya ceketlere denir. O zaman sırmalı giysiler, ceketler vardı. Erkekler de giymekle birlikte kadınların giyiminde daha yaygındır (KK-5).”

“Yeryüzünde biten hurma
Gökyüzünde öten turna
Çarşıda satılan sırma
Ondan alırım oğlum sana” (3/9)

Kırmızı keçe: “Atın beline yara açmamak için eyerin altına yumuşak cinsten keçe konulur. Halk bilgisine göre dört ayaklıların yarası olursa iyileşmez. Yaradan dolayı da eyer takamazlar (KK-5).”

“Kıratta kırmızı keçe
Oğlum gelir seke seke
Oğlum Yarsuvattan gelir
Onaltılık içe içe” (3/6)

¹⁴ Konargöçer Türkmenler

Örme yün: “Küçük danaları buzağları kaçmasın diye ağaca ayağından veya boynundan bağlamak için yünden yapılmış ip. Bazen de hayvanlar hava çok sıcak olursa ağaç gölgesinde olması için ağaca bağlanır (KK-1, KK-5).”

“İnekler geldi meleşti
Örme yün aldı ulaştı
Hürü kızım inek sağar
Saçı zibile dolaştı” (8/2)

Frenk çizme: “Dizden yukarı meşin deriden sırma işlemeli pahalı olduğu için genellikle ağaların giydiği bir çizme. Atla düğüne, önemli davetlere giderken giyilir (KK-1).” Ölünce halası çizmeyi ayağından çıkarıp omzuna atıp getirdiği için ağıtta canlandırma yapılmıştır:

“Alında da kara yazma
Durdu ağa evin bozma
Zeynep halan halay çeker
Omzunda frenk çizme” (9/3)

“Frenk çizmesi takılı
Gelin yağlamış kekili
İşte koyup gidiyorsun
Hani bunun evvekili” (9/4)

Sonuç

Ağıtlar, geçmişten bugüne genellikle ölüm, ayrılık, hasret, çeşitli toplumsal olaylar üzerine yakılan çoğunluğu da söyleyeni unutulmuş ezgili şiiirlerdir. Anonim ürünlerin içinde insana en çok dokunan, insanı hüzne boğan nazım düzeninde ürünlerdir. Ağıtların birçok yörede sözlü kültürde belli bir söyleme geleneği içinde geçmişteki canlılığı ile olmasa da günümüzde de yaşatıldığı bilinmektedir. Bir Avşar yerleşimi olan İsalı, Avşar ağıtlarının söylendiği yerlerden biri olması ve ağıt söyleme geleneğinin yaşatılması sebebiyle Çukurova ağıt söyleme geleneğinin bir parçasıdır. İsalı’da ağıt söyleme geleneği Çukurova’daki gelenekle benzer özellikler göstermektedir. Ağıt yakımı sırasında, acı orada bulunanların da ağıt koşmalarına katılmasıyla paylaşılır, birlikte ağlaşılır. Ağıtçı; ölenin yaşamından, murada eremeyişinden, yarım kalmış düğün hazırlıklarından, yuvasını kuramadığından, güzelliğinden, fiziki ve karakter özelliklerinden, giyiminden kuşamından bahsetmektedir. Derlenen ağıtların biri ayrılık, diğerleri ölüm üzerine yakılmış olup; erkek ağıtçılar da bulunmakla birlikte, ağıtları yakanlar kadınlardır ve ağıtları yakanlar genellikle aile fertleridir. Bunlar anne, kız kardeş olmaktadır. Ağıt yakmasıyla ün salmış ağıtçıların da cenaze yerine gelerek ağıt yaktığı görülmektedir. Ağıtçıların hafızaları güçlü kişiler oldukları, duyduklarını anında öğrenebilme yeteneğine sahip oldukları bilinmekle birlikte, ağıtları yakanlarla aktaranlar aynı özelliktedirler. Gerek cenaze yerinde gerekse sonradan bulunulan ortamlarda duyduklarını ezberleyen aktarıcı kişiler geleneğin yaşatılmasında önemli bir işlevi yerine

getirmektedirler. Cenaze sonrasında da zaman zaman aileler, akrabalar biraraya geldiklerinde ölen kişinin adı geçtiğinde bu ağıtları söyleyerek acıyı yeniden yaşarlar. Geleneğin aktarılmasında herhangi bir usta-çırak ilişkisi yoktur. Ağıtlar, ölüm ardından o anda söylenip, o anda hafızası güçlü kişiler tarafından öğrenilmektedir. Ağıtların, kaza, hastalık, cinayet, intihar gibi ani ölümlerin ardından genç yaşta ölenlere yakıldığı görülmektedir. Ölen gençlerin bekar olmaları, bazılarının nişanlı olmaları ve düğün hazırlıkları yaptıkları sırada yaşamlarını yitirmeleri, ağıtların yakıcılığını arttırmış ve hafızalarda derin izler bırakmalarına sebep olmuştur. Çünkü ağıtların geçmişten günümüze hafızalarda taşınmasında ölümlerin ne yaşta, nasıl, hangi şartlarda olduğu da önemli bir role sahiptir. Ayrıca derlenen ağıtlardan o döneme ilişkin giyim kuşam kültürü, kullanılan eşyalar, günlük yaşam, gelenekler vs. elde edilmekle geçmişin toplumsal kültür ve değerlerine ışık tutulmaktadır. Bu yönüyle başka ağıtların da incelenip değerlendirilmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Kaynak kişiler ağıtların söylendikten sonra çeşitli toplantılarda bir araya gelindiğinde tekrar söylendiği böylece hafızası kuvvetli kişiler tarafından ezberlenip aktarıldığını ifade etmektedirler. Bugün bu sözlü kültür ortamı geçmişte olduğu gibi yaşamasa da ağıt söyleme geleneği devam etmektedir. Avşar ağıtlarının canlılığını koruduğu İsalı'da bugün hayatta olmayan ve yaşayan ağıtçıların ağıtları dilden dile dolaşarak varlığını korumakta ancak geleceğe aktarımı yeni ağıtçılar, aktarıcılarla ve sözlü kültür ortamından yazılı kültür ortamına aktarılmasıyla sağlanabilecektir.

İsalı Ağıt Örnekleri

Ağıt (1)

Bir kadının bir tek oğlu olan genç, askerde sıtma hastalığına tutulur ve orada ölür. Acılı annenin oğluna yaktığı ağıttır.

"1.Hoşgeldin hacı dayısı

Biz olduk başı kayası

Kızlarıma kıran girsin

Oğlum içinin iyisi

2.Adana'ya vardım mı

Var kuzumun koğuşları

Aceb beni bırakır mı

Başındaki çavuşları

3.Adana'ya vardım mı

Trampetler tathı öter

Küçücükten asker ettim

Kuzum koğuşunda yatar" (Tarçın, 2000; 37).

Abdullah'ın Ağıtı (2)

Abdullah adında bir genç, bir kızını sever ve annesinden onu istemesini söyler. Annesi Abdullah'a: "Sen ölsen bile bu kızını sana almam", der. Bunun üzerine Abdullah kara sevdadan vereme yakalanır, hasta olup yatağa düşer. Bir süre sonra da ölür. Ağıtın 1950'li yıllarda söylenmiştir.

"1. Abdullah hepsinin hası

Bir zaman çekerler yası

On gündün beri ağlıyor

Kalmamış anasının sesi

2. Abdullah hepsinin hası

Ötüşür ördeği kazı

Abdullah'ım avdan gelirken

Anasına eder nazı

3. Biri Mehmet biri Hayrı

Yolları var ayrı ayrı

Babası everememiş

Dayısı eversin gayrı

4. Elbise vermiş terziye

Hayırlı olsun dememiş

Doktor perhiz deyince

Su içip ekmeğe yememiş

5. Şu sırada oturanın

Hepisi emmi uşağı

Nerede olsa bulurum

Ergen¹⁵ oğlumun kuşağı

6. Tavşın¹⁶ da da enli surat

Acı acı kişniyor kırat

Dayım doktora götürsün

Misis'te kestirir bilet

7. Kele okuntu mu saldın

Geldi mi bizim Sakine

Babası kurtaramamış

Dayısı götür hekime

8. Erken yumuşlar yüzünü

Anan da döver dizini

İstemedi veriyorlar

¹⁵ Bekâr

¹⁶ Derlenen malzemede "tavşın" diye geçmektedir; fakat bunun yazıya kaydedilirken yanlış yazıldığı düşünüldüğü için kelimenin sözlük araştırmalarından "tavşır" olduğuna kanaat getirilmiştir. Fotoğraf, resim anlamına gelmektedir

Gevrek'in hanım kızını

9. Ben kızlara tembih ettim

Kına yakmasın eline

Sakine teklife gelmiş

Beşli takıcı geline

10. Adı yazılmış taşlara

Allah vermesin başlara

Habba, Sultan kurban olsun

Alnında kara kaşlara

11. Gadanı alayım¹⁷ Senem

Zor olur ciğer acısı

Gerisine kulak asma

Perk¹⁸ yandı Habba bacısı" (Tarçın, 2000; 39-40).

Ağıt (3)

Yaşlı bir kadının yirmi iki yaşında ölen oğluna söylediği ağıttır. Sarı Mehmet lakaplı genç, dağda avcılık yaparken sıkıldığı kurşunun yanlışlıkla birine değdiğini sanır ve bunun üzerine ödü patlar ölür. Senem adlı kızla nişanlıdır.

"1. Sabahanan erken kalkar

Atmın yemini (gemini) takar

Kız kardeşin ölmemiş mi

Ellerine kına yakar

2. Bu kader benim kaderim

Ben de kaderi güderim

On iki sabanlıca eşim

Yazıda başak ederim

3. Sarı çiçek çıkmış dize

Kurban olurum ala göze

Yarım düğürçü gideceğim

Şu karşıdaki Senem kıza

4. Durdu'm ağlar, Efendi'm ağlar

Gene dumanlandı dağlar

Ceritte oturan beyler

Mulla oğlum vardı m'ola

5. Haklı oğlancığım haklı

Kesesi koynunda saklı

Suç mu etmiş benim oğlum

¹⁷ Dert ve üzüntüyü paylaşmak

¹⁸ Çok, fazla

Vurduğu iki toklu

6. *Kıratta kırmızı keçe*

Oğlum gelir seke seke

Oğlum Yarsuvattan¹⁹ gelir

Onaltılık²⁰ içe içe

7. *Çınarın dalı sallanır*

Ne söylesem o bellendir

Hacı olmuş benim babam

O da hicaza yollanır

8. *Yücelerden öter keklik*

Ağzım söyler dilim ıklık

Gerdanlıkla gaziyi

Senem'e takacağım beklik

9. *Yeryüzünde biten hurma*

Gökyüzünde öten turna

Çarşıda satılan sırma²¹

Ondan alırım oğlum sana" (Tarçın, 2000; 37-38).

Ağıt (4)

Güllü kızı seven Kürt Ali Hasan (eskiden soyadı yokken anne ya da baba adıyla çağrılır) adında bir genç, kızı ailesinden ister; fakat kızın kardeşi Hasan bu evliliğe mani olur ve Kürt Ali, Hasan'ı köy dükkânının önünde kurşunlayarak öldürür. Daha sonra Kürt Ali ile Güllü kız evlenirler. Kaynak kişilere göre bu ağıtın 1940'lı yıllarda söylendiği tahmin edilmektedir.

"1. Hovara gönlüm hovara

Guluncumu verdim duvara

Hasan oğlum hodu²² gezer

İncecik sarar sigara

2. *Hota oğlancığım hota*

Yol gitmez dükkândan öte

Göbeğinden kurşun değmiş

Gömlek yanar tüte tüte

3. *Başında da sarı şapka*

Ortalığı aldı fitne

Hasan oğlum vuruluğu

Güllü kızı tuttu sıtma" (Tarçın, 2000; 39).

¹⁹ Ceyhan

²⁰ Bir sigara adı

²¹ Cepken, süslü yelek

²² Kabadayı

Dede'nin Ağıtı (5)

Dede isimli fakir bir aşiret çocuğu arkadaşının düğününe gidebilmek için dağa sülük toplamaya çıkar. Dağdan düşerek ölen gencin ölüsü üç gün sonra bulunur. Acılı anne oğlunun ağıtını yakar. Ağıt 1960'lı yıllarda yakılmıştır.

*"1.Sabahanan erken kalktım
Eseli'ye doğru baktım
Baktım ki oğlum gelmemiş
Yorganını sarılıp öptüm
Oğlum benim Dede'm benim
Kurban olsun anan senin*

*2.Koca boğaz koca boğaz
Geceler olur ayaz
Aldım öldürdüm oğlumu
Aldırmadım bana muraz
Oğlum benim, Dede'm benim
Kurban olsun anan senin*

*3.Çıktım çamlığı başına
Bakın gözüümün yaşına
Baktım ki oğlum gelmemiş
Haber verin gardaşıma
Oğlum benim, dedem benim
Kurban olsun anan senin"* (Tarçın, 2000; 42).

Hacı Sani'nin Ağıtı (6)

Askerden yeni gelen Hacı Sani, gençlerle birlikte kanala yıkanmak için gider ve orada boğulur. Olay 1960-61 yıllarda yaşanmıştır.

*"1.Yandım komşularım yandım
Göle vardım geri döndüm
Kara kekil kara bıyık
Durmuş'u Hacı'yı saldıım*

*2.Eş olduk sana Azime
Darılma benim sözüme
Eğer gardaş geri gelse
Gayıl ollum üç kuzuma*

*3.Gadamı alayım Eşe
Yaşa babamoğlu yaşa
Canımı kurban edeyim
Kanala düşen gardaşa*

4. *Gadan allım babam kızı*

*Bizler yiğidin bacısı
Kanala düşmüş de ölmüş
Babamın ergen hacısı*

5. *Yukarı çıkarım amma*

*Derdime derman olmanız
Bacım kızı istiyor diye
Dolanıp bize gelmeniz" (Tarçın, 2000; 44).*

Hamza'nın Ağıtı (7)

17-18 yaşlarında olan Hamza adlı bir genç başka bir köye nişana giderken bindiği motor devrilir ve bu kazada ölen gence Fadime adlı hâk âşığının yaktığı ağıttır. 1965'li yıllarda söylenmiştir.

"1. *Hamza evlerinin gülü*

*Kırıldı Bebek'in beli
Öldüğünü duyunca
Döküldü milleti eli*

2. *Anasının adı Döndü*

*Duyan eller buna yandı
Siz kimseye bişey demen
Bu kaza Allah'tan geldi*

3. *Elime verdiler güdük*

*Hamza bir solukta gidik
Güz gelir bayrak kaldırır
Abdallar da çalar düdük" (Tarçın, 2000; 45).*

Hürü'nün Ağıtı (8)

Annesi tutucu olan Hürü adındaki genç kız bir gün annesi tarlaya giderken kendisini de götürmesini ister; fakat arabadan geri indirilir. Bunun üzerine tarladan dönüşte ahırın kapısını açık gören anne Hürü'nün kendini astığını görür. Annesinin baskısı ve kardeşinin 15 yıla mahkum olmuş olması Hürü'nün intiharına neden olur. 1955-57'li yıllarda söylenmiştir.

"1. *Arabaya binmiş iken*

*Götürmemişler yazıya
Canımı kurban ederim
Asılı ölen kuzuya*

2. *İnekler geldi meleşti*

*Örme yün aldı ulaştı
Hürü kızım inek saçar
Saçı zibile dolaştı*

3. Kırk yağlığı var oyalı

Kıçı sandıkta dayalı

Hürü'm ekmek yemez oldun

On beş sene duyalı

4. Kızım kızların içinde

Yemen kıması saçıldı

Evdin miydi kestek²³ kızım

Düğürçün Payas içinde

5. Mezarına mezarına

Ağlıyorum üzerine

Kız çeyizini dökerim

Hamidiye pazarına

6. İki tane fistan dikmiş

Biri al da biri sarı

Öldüğünü aramıyom

Arada perişan karı

7. Bekir Efendi okur cengi

Kendirini bıçaklamış

Düşman olman hatun anam

Yoktur ağamın dengi" (Tarçın, 2000; 45-46).

Mittin Durdu'nun Ağıtı (9)

Kalçasında yara çıkıp da ölmüş olan orta yaşlı Mittin Durdu'ya baldızının yakmış olduğu ağıttır.

"1. Kaşı kara gözü kara

Kalçasında çıkmış yara

Sabah Adana'dan geldi

Hasan ile Ali Kara

2. Gadan alayım Fatma

Etme Kadir Mevlam etme

Daha benim bacım gelin

Her adamı tutmam tutma²⁴

3. Alnında da kara yazma

Durdu ağa evin bozma

Zeynep halan halay çeker

²³ Traktörle tarlayı sürdükten sonra, sürülen toprağın kazısı un gibi olur, bazısı da şişkin durur. Bu benzetmeyle çocuk sevmelerinde kestek kızım veya kestek oğlum gibi yakıştırmalar kullanılır. Kişinin biraz tombulca olduğunu gösterir

²⁴ Ağanın kapısında çalışan şimdiki kâhya demektir. Çiftlikte her işi çekip çeviren malını mülkünü namusunu güvendiğin kişidir

Omzunda Frenk çizme

4.Frenk çizmesi takılı

Gelin yağlamış kekili

İşte koyup gidiyorsun

Hani bunun evvekili

5.Çardakta çaldırır sazı

Öksüz kalmış üçcaz kızı

Köyde kalsın biraz Hüsne

(.....)

6.Karşıdan tomoфіl koptu

Köylü üstümüze kepti

Zanettim gelinçi geldi

Tez gayın evine saldım

7.Ağla Hüsne kızım ağla

Kunduramı sıkı bağla

Sabah Ceyhan'a gidecek

Halı heybesin hazırla" (Tarçın, 2000; 46-47).

Osman'ın Ağıtı (10)

Nişanlı olan Osman'ın kız kardeşinin düğününde tartışma sonucu öldürülmesi üzerine kız kardeşinin yaktığı ağıttır.

I

"1.Kurban olayım Özden

Niye anlamıyon sözden

Babamoğlu gelmezse

Seni de alacaklar bizden

2.Ne olduysa bize oldu

Herkes de yuvamı kurdu

Kurban olayım sürmeli gardaş

Nişanlımı eller aldı

3.Ölene olur ölene

Bacım n'olur kalana

Babamoğlu ev de yaptırmış

O da kaldı virane

4.Çağırım da gardaş gelsin

Ateş düşsün evi yansın

Düşmanın bacıları

Bacım gibi gelin olsun

II

1. *Kurban olayım bacı*

*Ne de büyük böyle acı
Bir zalim derde düştüm
Yok imiş bunun ilacı*

2. *Şu dillerim oldu aşık*

*Gardaş sallamamış beşik
Kör ocaklı babamoğlu
Evinde yanmıyor ışık*

3. *Şu dillerim oldu destan*

*Yazılar güvele bostan
Darılma babamın kızı
Giydirmem gelinlik fistan
Ömür boyu yasım vardır
Babamoğlu Ömer Osman*

4. *Gardaş tutmadı elimi*

*Düşman bilmedi halımı
Tez gel babamın oğlu
Eller alır gelini*

5. *Biz de bilmedik suçunu*

*Kundura sıkmış kıçımı
Ergenim teneşire çıkar
Hacı da yumuş saçımı*

6. *Neye varıcı halımız*

*Adana'ya gitti ölümüz
Tez gel babamoğlu tez gel
Özden'in geldi yalnız*

7. *İki aydır biz ağlıyok*

*Beş bacı, gelin, ana
Bitmedi gelin kınası
Gene yakacağım kına*

8. *Neye geldin evimize*

*Gurban olurum elinize
Babamoğlu geri gelse*

Kına vururum elinize" (Tarçın, 2000; 47-49).

Döne Gelin Ağıtı (11)

Döne gelin iki çocuğunu da yanına alarak kocasını terk eder ve başka bir adamla evlenir. Bunun üzerine yüreği yanan koca bu ağıtı yakar. Köyde hâk âşığı olarak bilinen ve bir Avşar olan Âşık İbrahim Demircan'ın ağıtıdır. Adı tam olarak Hacı Mustafa İbrahim'dir. 1930'lu yıllarda olayın yaşandığı ve ağıtın söylendiği tahmin edilmektedir.

Âşık İbrahim sobada yakmak için her gün dağdan eşiğiyle odun söküp getirmiş. Köyde o vakitlerde küçük bir çocuk olduğunu söyleyen kaynak kişi komşu olduklarını ve avlu duvarları bitişik olduğundan her gün odundan geldiğinde bu ağıtı söyleyip ağladığını aktarmaktadır (K.4).

“1. Aştı gitti göremedim boyunu
Kuzulardan soramadım huyunu
Kolay mı sevmek elin köyünü
Aman dağlar duman çöke başına

2. Ceyhan'a vardım kuzuyu gördüm
Şükürler olsun dilini duydum
Yavrum seni buraya armağan verdim
Aman dağlar duman çöke başına

3. Ceyhan'a da vardım konargöçer
Elindeki testisini yerlere döker
Emmisi gelir boynunu büker
Aman dağlar duman çöke başına

4. Başına da atmış telliden serpüş
Aklıma geldikçe oluyom sarhoş
Sabahanan kalktım kuzular bir hoş
Aman dağlar duman çöke başına

5. Yüksekğinde kaplanlarım heykişir²⁵
Enginde telli turnam çağrışır
Anam diye kuzularım bağırışır
Aman dağlar duman çöke başına

6. Hopurun dağımın murtları kara
Döne açtım içerime bir yara
Kötüyüünen kaçtın günümü ara
Aman dağlar duman çöke başına

7. Âşık İbrahim'im çöktüm oturdum
Elim yandı yavrum suya batırdım
Senin gibi nazlıyı yitirdim
Aman dağlar duman çöke başına”

(Tarçın, 2000; 43-44).

²⁵ Haykırmak

Kaynakça**Sözlü Kaynaklar**

Not: Saha çalışmasıyla elde edilen bilgiler, bizzat yaptığım görüşmeler neticesinde yaşayan kaynak kişilerden derlenmiştir. Kaynak kişiler metin içerisinde KK-1 (Kaynak Kişi 1, Kaynak Kişi 2) vb. şeklinde kısaltmalar yapılarak gösterilmiştir. Bu kişilerle ilgili bilgiler aşağıda, “adı-soyadı, doğum yılı, eğitim durumu, mesleği ve doğum yeri” olarak sıralanmıştır.

(KK-1): Nizamettin Tarçın, 1947 doğumlu, ortaokul mezunu, emekli, İsalı. (Görüşme: 11.04.2019).

(KK-2): Ferhat Gevrek, 1967 doğumlu, ilkokul mezunu, esnaf, İsalı. (Görüşme: 11.04.2019).

(KK-3): Mahmut Afaracı, 1964 doğumlu, ilkokul mezunu, emekli, İsalı. (Görüşme: 11.04.2019).

(KK-4): Kenan Çeker, 1951 doğumlu, ilkokul mezunu, emekli, İsalı. (Görüşme: 11.04.2019).

(KK-5): Adalet Tarçın, 1951 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, İsalı. (Görüşme: 11.04.2019).

(KK-6): Asalet Aşıcı, 1952 doğumlu, ilkokul mezunu, ev hanımı, İsalı. (Görüşme: 11.04.2019).

Yazılı Kaynaklar

Artun, Erman; *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*, Karahan Kitabevi, Adana, 2016.

Artun, Erman; *Türk Halk Bilimi*, Karahan Kitabevi, Adana, 2018.

Bali, Muhan; *Ağıtlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

Banarlı, Nihat Sami; *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi/Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar*, C.1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1971.

Boratav, Pertev Naili; *100 soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2016.

Dilçin, Cem; *Türk Şiir Bilgisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Elçin, Şükrü; *Türkiye Türkçesinde Ağıtlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Eren, Muharrem; *Kocaavşar Köyü ve Tarihte Avşarlar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992.

Esen, Şükrü (1982). *Anadolu Ağıtları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Görkem, İsmail; *Türk Edebiyatında Ağıtlar (Çukurova Ağıtları)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.

Kemal Yaşar; *Ağıtlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

Makal, Tahir Kutsi; “Avşar Ağıtları”, *II Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri II. Cilt*, Ankara 1982, s.284-285.

Özdemir, Ahmet Z.; “Tarihi Gerçekler İçinde Dadaloğlu”, *Avşarelleri Düşünce ve Kültür Dergisi*, S.2, Kayseri 2007, s. 8.

Şimşek, Esmâ; *Kadirli ve Osmaniye Ağıtları*, Kültür Ofset Basımevi, Antakya, 1993.

Tarçın, Gülsüm; *Adana-Ceyhan İlçesi İsalı Köyü Folklor Araştırması*, Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi, 2000.

Türkçe Sözlük; “Ağıt”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Elektronik Kaynaklar

Adana Ceyhan İsalı Köyü. (2019, 05 Şubat). <http://www.koylerim.com/adana-ceyhan-isali-koyu-2378h.htm>.

Artun, Erman. (2020, 27 Kasım). *Osmaniye’de Ağıt Söyleme Geleneği ve Osmaniye Ağıtları*.

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/erman_artun_osmaniye_agit.pdf.

Kaya, Doğan. (2020, 27 Kasım). *Halk Şiirinde Biçim ve Tür*.

http://www.dogankaya.com/fotograf/halk_siirinde_bicim_ve_tur.pdf

Resmi Gazete. (2019, 20 Ocak). On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması

İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair

Kanun. Sayı: 28489 (2012, 12 Kasım),

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121206-1.htm>.

Makalenin Geliş Tarihi: 1 Ekim 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 11 Aralık 2020

PARABASİS ROMAN YAHUT ALESTA GÖNÜL

PARABASIS NOVEL OR ALESTA GÖNÜL

*İlknur Tatar Kırılmış**

Öz

Antik Yunan tiyatrosunda oyuncuların siyasi eleştiri yapmak için bir süreliğine oyundan ayrılmaları ve sonra tekrar oyuna dönmeleri parabasis olarak tanımlanır. Çağdaş edebiyatta özellikle postmodernizmle beraber bilinçli kullanılan tekniklerden birisine dönüşen parabasis, romandaki parçalı gerçekliğin inşasına katkıda bulunur. Türk romanında, parabasisin teknik bir unsur olarak kullanıldığına dair yapılan araştırmalarda bu terimin eserde zikredilmediği gibi postmodern bir zihniyetle değişime uğratılmadığı da görülür. Hakkı Özdemir'in son romanı *Alesta Gönül*'de ise bu terim romanın yapısında fonksiyonel bir unsura dönüşür. Romanın son bölümündeki dergi seçkinde müstakil bir başlık olarak ele alınan parabasis, *Alesta Gönül*'de bir roman türü olma teklifini dolaylı olarak düşündürür. Bu çalışmada parabasis teriminin roman tekniğine dönüşümü tecrübesi bahsi edilen eser üzerinden örneklendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Parabasis, Postmodern Gerçekçilik, Alesta Gönül, Hakkı Özdemir.*

Abstract

In ancient Greek theater, parabasis is defined as the players leaving the play for a while to make political criticism and then returning to the play. The parabasis, which has become one of the techniques used consciously in contemporary literature, especially with postmodernism, contributes to the construction of fragmented reality in the novel. In the researches about the using of parabasis as a technical element in the Turkish novel, it is seen that this term is not mentioned in the work and has not been changed with a postmodern mentality. In Hakkı Özdemir's last novel, *Alesta Gönül*, this term turns into a functional element in the structure of the novel. Parabasis, which is considered as an independent title in the magazine selection in the last part of the novel, indirectly makes one think about the proposal of being a novel in *Alesta*

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun/TÜRKİYE; ORCID: 0000-0003-2155-7062

Gönül. In this study, the experience of transformation of the term parabasis into novel technique will be exemplified through the mentioned work.

Keywords: *Parabasis, Postmodern Realism, Alesta Gönül, Hakkı Özdemir.*

Giriş

Modern estetikten postmodernizme geçişte gerçeklik algısı değişir ve bu durum edebî türlerin kendilerine mahsus anlatma prensiplerinde çözülme sürecini başlatır. 20. yüzyıla kadar gerçekçilik çerçevesinde kurgulanan ve belirli bir olayın etrafında ilerleyen kurmacanın mantığı asrın sonunda dağılır ve bu idrak yazarları yeni anlatma olanaklarına yönlendirir. Teknoloji ve medya birikteliğiyle ilerleyen kapitalizmin getirdiği yaşam ortamında kendisini yabancı hisseden insanın kalabalıklar arasında bir karaktere dönüşmesi ve iç hesaplaşmasını tüm dünyaya yayabilme arzusu yavaş yavaş tükenir. Böylelikle sanatın mimetik özelliği terk edilir, öznenin bilinci ve gerçeğin bu merkezden alınması önem kazanır. Dolayısıyla roman “20. yüzyıl edebiyatı, sanat düzleminde kuğuyla/teknikle/yapıyla oynanan bir oyuna dönüşür.” (Ecevit, 2001: 38) Romanın yapısındaki bu değişimi, okura bilinç kazandırılması ve yol gösterilmesi yerine okurda sanatsal bir yaşantı oluşturulmasının tercih edilmesi olarak değerlendirmek mümkündür. Yeni estetiği besleyen bir diğer yenilik ise sanatta çoğulculuk anlayışıdır:

“Postmodern sanat da, çeşitli tarih kesitlerinden birden fazla sanat akımının, birden fazla biçimin birikteliğinden oluşur; geleneksel akımlarda olduğu gibi, şemsiyesi altına aldığı yazarların her birinde yinelenen sanatsal ilkelere sahip bütüncül bir akım olmayıp, farklılıkların yan yana geldiği eklektik/çoğulcu bir yapının adıdır.” (Ecevit, 2001: 68)

Ecevit’in de belirttiği gibi edebî türlere has bazı anlatı tekniklerini bir araya getirme anlayışını doğuran bu değişim, yazarın ustaca birleştirme ve eserine farklı bir şekil kazandırma kabiliyetini vitrine çıkarır. Üstkurmaca tekniğiyle yazma eyleminin metnin konusuna dönüşmesiyle bir büyübozumu yaşanırken roman okurlarının kurmaca ile ilişkisi farklı bir boyuta taşınır. Anlatıcının kurmacanın iskeletinde görünür olmasının edebiyatta uzun bir geçmişi olsa da postmodernizmle bu retorik, kurmaca ve kurmaca dışı dünyanın ilişkilerini araştırma isteğini başlatır ki geleneksel bakıştan bu yönüyle ayrılır. Patricia Waugh, postmodernizmle kurmacaya ait olmayan farklı dil tecrübelerinin -hatıralar, günlükler, tarihler, diyaloglar, resmi kayıtlar, gazetecilik ve belgesellerin- roman dünyasının öncelikli dili olmak için yarıştıklarını ve kendi yapılarını kurmaca dilinde bir tür keşfetme sürecine girdiklerini düşünür. Bu görüş, roman dilindeki mozaik görünümü anlaşılabilir bir bilgiye dönüştürür (2001: 6). Fakat romansal hakikatin hâlihazırdaki uygulamaları postmodern felsefede görmezden gelinemediği gibi terk de edilmez. Geleneksel anlatının kurallarının deneysel girişimlerle gevşetilmesi ise üstkurmaca kanalıyla olur (Waugh, 2001: 18).

Sazyek, üstkurmacanın metinde kullanılma şekillerini üç başlık altında değerlendirir. Araştırmacı, bu tekniğin “Metnin kuruluşunu, yazılış sürecini olgu içerisinde konumlandırma, ayrıca diğer kurmaca metinleri kısmî olarak yerleştirme” fonksiyonunu ilk başlıkta; ikincisinde, “Yansıtmacı tarzda dış gerçekliği olabildiğince inandırıcı bir tutumla kurmaca yapıya aktarma

kaygısının yerini nesnel gerçeklik-kurmaca ilişkisi/çelişkisini belirginleştirme”; üçüncüsünde ise “*Modern yansıtmacı ve modernist tarzlarda kimliği ve işlevi örtükleştirilen anlatıcıyı etkin figür olarak belirginleştirme*” yönünü inceler (2015: 311-315). Özdemir’in *Alesta Gönül*’ünde üstkurmaya dair bu sınıflandırmalardan “*işlevi örtükleştirilen anlatıcı etkin bir figür*” olarak kullanılır. Bunun yanında dış bir öge olarak parabasis ile üstkurmaya benzer bir tesir metnin kurmacasındaki bütünlüğü bozar. Bu teknik ile kurmacaya ait gerçekçilik ve türlerin gerekleri yerine getirilir fakat bilinen formlar tamamlanmadan dağılır. Yazar, *Alesta Gönül*’ün bazı bölümlerinde yansıtmacı roman üslubunu devam ettirdiği gibi bizzat kendi adını bu eserde hem figüratif düzeyde işler hem de eserinin son bölümündeki dergi seçkisini kendi yazdığı bir makaleyle bitirerek kurmacadan ziyade gerçekliğin tonunu artırır.

Parabasis teriminin roman dünyasında kullanılması yeni olmakla beraber tiyatrodan oldukça uzun bir geçmişi bulunur. Eski Atina Komedyası’nda sanat ve gerçek arasındaki farkın keskin bir çizgiyle temsil edildiği parabasis adını taşıyan bir bölüm bulunur. Koro üyeleri, maskelerini ve kostümlerini çıkararak izleyicilere, topluma veya siyasete dair önemli konularda genellikle birinci sırada oturan asilzadeleri hedef alarak seslenirler. Toplumu yönetenlerin kusurlarını dile getirirken onları seçen izleyicileri de dolaylı yönden eleştiren oyuncular, bazen de doğrudan seyircilerin estetik zevklerini hakaret düzeyine varacak kadar tenkit edebilirler. Oyuncuların sanatın büyüdüğü dünyasından sıyrılarak hakikatle sert bir şekilde yüzleştirdikleri parabasis bölümünde esas gaye hiciv değil, “*sanat bağlamında sınırsız siyasi eleştiridir.*” (Jusdanus, 2012: 107). Sanat eserinin gerçeği temsil etmedeki yapaylığını seyirciye hissettirme gayesini taşıyan bu teknikte kurmaca dünyasının yıkılarak seyirciyi oyunun bir parçası haline getirmek esastır:

“Sahne üzerindeki bir çizgiyi, sahneden inmeden geçerek parabasis, temsil ile toplumsal eylem arasındaki ilişkiyi dramatize eder. Toplumsal bir fenomen olarak sanatı olumlar; bu sanat anlayışında sanat ne hayattan tamamen kopuktur ne de onun kesintisiz bir uzantısı. Fakat parabasis ancak yarı özerk olabilir, zira yaratacağı etki için oyuna ihtiyacı vardır.” (Jusdanus, 2012:108)

Sanat ve siyasetin iç içe olduğu zamanları tiyatro sahnesinde görünür duruma getiren parabasis, kendi sahasının dışında, romanda da kullanılan anlatı tekniklerinden birisine dönüşür. Postmodernist roman anlayışında gerçekliğin algılanmasına dair kırılma için yazarın iltifat ettiği bir unsur olarak kullanılmaya başlanır. Fakat bu tekniğin romanda kullanılması Antik tiyatrodaki hâlini hatırlatması çerçevesinde kalır. Dolayısıyla terimin siyasi eleştiri içeriği aynı tonda kullanılmadığı gibi roman türünün gerçeğe temas etme kabiliyeti tümüyle bu tekniğe teslim edilmez.

Yeni Türk edebiyatı sahasında parabasis teriminin işlevine yönelik yapılan iki araştırmada (Odunkıran, 2017; Bolat, 2016) bu tekniğin özellikleri örnek romanlar üzerinde değerlendirilir. Bolat’ın çalışmasında, Erhan Bener’in *Oyuncu* romanındaki karakterin, Kerim Turgut’un, kendi kendisiyle yüzleşme arzusuna parabasis çerçevesinde bakılır. Hayat hikâyesini yazmayı planlayan karakterin bu süreçte yaşadığı duygusal zayıflık eserine seçtiği *Oyuncu* başlığında somutlaşır.

“...Kerim Turgut’un bir yaşam gayesi hâline getirdiği Oyuncu romanını tamamlama çabasını, persona ile gölgenin, bilinçle bilinçdışının dengelenmesine yönelik bir girişim olarak değerlendirebiliriz. Böylelikle romanın bu psikolojik muhtevası, başkarakter Kerim Turgut’un bir sanatçı olmasının da yadsınamaz etkisiyle, estetik bir muhtevaya eklenir. Kerim Turgut’un personadan sıyrılma çabasını ortaya koyma şekli ise kelimenin birincil anlamıyla da birleşerek (persona: maske) bir parabasis etkisi yaratır.” (2016: 57).

Odunkıran’ın araştırmasında ise Tanpınar’ın *Mahur Beste*’sindeki tarihsel farkındalık atmosferi ile eserin sonuna eklenen mektubun romanın kurmacasını dağıtması yönündeki tesir parabasis olarak örneklendirilir (2017: 90). Zira mektupta Tanpınar’ın “...hikâyenizi yazmamış olsaydım hangi vesileyle kendinize bu kadar dikkat çekecektiniz. Kapalı bir kutuya benzer bir hayatınız vardı. O kutuyu ben sizin için açtım.” (1988: 168) değerlendirmesi, yazarın Behçet Bey’e otoritesini belirginleştirdiği gibi romandaki kurmaca algısının kırılmasına da hizmet eder. Romanın kahramanı Behçet’in Tanpınar’a yazdığı bu mektupta, *Mahur Beste*’de silik kalmasından dolayı itiraz ettiği görülür. Yazarın karaktere verdiği cevapta, klasik roman dünyasında kahramanın yazar tarafından sınırlandırıldığı gerçeği bariz olarak görülür:

“Mademki bahis açıldı, şunu da söyleyeyim: Tek kahramanlı hikâye artık canımı sıkıyor. Nihayet son cümlenize cevap vereceğim. ‘Hem artık çalışmıyorsunuz, beni yarım bırakacaksınız diye korkuyorum.’ Hayır, yarım kalmayacaksınız. Yalnız etrafıma çok insan yığıldı. Hepsi birden konuşuyorlar... Benim sözümlü kendiniz tamamlamaya kalkmayın. Ben onların sesini orkestralamaya mecburum. Bu iş bitene kadar sabredeceksiniz. Dışarıdaki dostlarımızdan biraz uzakta kalacaksınız. Bu işte benden daha sabırsız olmaya hakkımız yok.” (Tanpınar, 1988: 175)

Görüldüğü üzere *Mahur Beste*’de üstkurmaca tekniğinin dışında farklı bir yöntemle eserin kurmacasındaki bütünlük dağılır. Behçet Bey’in ana karakter olarak kalamayışının izahının mektup çerçevesinde ortaya konulması zihniyet değişimine dolaylı yönden bir eleştiriye düşündürür ki tiyatrodaki parabasisin roman dilinde ifade edilmiş durumu da bu olsa gerektir.

Hakkı Özdemir ise *Alesta Gönül*’de parabasis tekniğini postmodernizmin tecrübesi çerçevesinde romanına dâhil eder ve bu felsefenin geçmişle ile iletişim şeklinin altını çizer. Terimin antik tiyatrodaki ilk tanımı siyasi eleştirinin vasıtasız, ironiye başvurmadan yapılması prensibi bu eserde doğrudan bir göndergeye dönüşmez, aksine romanın her bölümündeki gerçek ve kurmaca karşıtlığı eserin sonuna kadar devam eder. Bu çalışmada, yazarın parabasisi romanın bölümlerinde teknik bir unsur olarak kullanması ve eserinin sonunda doğrudan bu terimi anlatmasının roman yapısına tesiri üzerinde durulacaktır.

Alesta Gönül ve Estetik Romanın İntikamı

Özdemir, denizcilik kültürünün eşlik ettiği İstanbul’da demirlenmiş hayatlarla ördüğü son romanı *Alesta Gönül*’de (2018) farklı bir tekniği deneyimler. Beş bölümden oluşan bu eser, “Nihavent Longa’nın İntikamı”, “Necdet’in Seyir Defterinden”, “Meral’in Bir Günü”, “Her Gözün Alargası” ve “Kalender Dergi’den Seçmeler” başlıklarından oluşur. Başından itibaren tüm bölümlerinde romanın ana karakteri Sahaf Meral gibi görünürse de bütünüyle olaylar onun etrafında dönmediği gibi eser bittiğinde müşahhas bir kimlikle okuyucunun zihninde yer etmez. Kişilerden ziyade parabasis terimi romanın kahramanı gibidir. Kalender Dergi’ye

yazarlar arasında bulunan Özdemir'in bu terimi açıklamak üzere bir yazı yazması da bu izlenimi güçlendirir.

İlk bölümde, "Nihavent Longa'nın İntikamı"nda, kurmacanın oyunsuluğundan hareket edildiği bariz bir şekilde görülür. Roman okuyucusunda bulunan suç ve suçun araştırılması ilkesine yönelik birikim, boğazı kesilerek öldürülen köşe yazarı Hamit Görmüş'ün cinayeti etrafında örülen olay örgüsüyle harekete geçirilir. Basit bir olaya benzemeyen cinayet suçunun araştırılması iki farklı bakış açısıyla (anlatıcı ve Meral) detaylandırılır ve Nihavent Longa bestesi de dolaylı yoldan üçüncü bir boyutu soruşturmaya ekler. Hamit Görmüş'ün boğazı kesilmiş çıplak cesedindeki tek aksesuar kırmızı kravat ve etrafa saçılan kanın kırmızılığı polisiye romanın tipik özelliklerini bölüme toplar. Popüler roman türünün olay örgüsünü yanına alarak ilerlenen birinci bölümde önemli bir hayal durağı bulunur. Hamit Görmüş'ün eski eşi Sahaf Meral, cinayet mahallinde gözüne çarpanlarla Görmüş ve son sevgilisi Cavidan'ı Beyoğlu gecelerinde müzikli bir sokak eğlencesinde düşler. Seyyar müzisyenlerin yemek yiyenlere çaldığı parçalar arasında Hamit'in kulağına çalınan Kemani Kevser Hanım'ın Nihavent Longa'sı sokaktaki eğlenceyi zirveye tırmandırır. Türk müziği tarihinde din dışı beste formların sözlü çalgısal olanlarından Pîşrev (Peşrev), Saz Semaisi, Sirto ve Longa (Tohumcu, 2015: 712) üslubunun nihavent besteye uygulanmış bu şekli, romanda Hamit Görmüş'ün bir ödül gibi gördüğü eğlenceli bir zaman diliminde hayatının trajik bitişi işaret eder. Nihavent Longa'ya eklenen intikam sözcüğünün eski eş Meral'in muhayyilesinden verilmesi rızasız bitirilmiş bir evliliği dolaylı yoldan anlatır. Fakat tüm bu detaylar kurmacaya aittir: "*Hayatı, romanlarla, filmlerle, televizyon dizileriyle çevrili herkes gibi Meral de, meçhul bir kahramanın suçluyu veya katili pek çok denklem kurup; çözülmez sanılan problemleri, bilmeceleri çözüp; bilgi, belge toplayıp; iz sürüp bulmasını, yakalanmasını*" bekler (Özdemir, 2018: 31). Nitekim metin de Meral'in beklentilerine uygun bir şekilde devam eder ve henüz birinci bölümün sonunda Hamit'in son sevgilisi Cavidan'ın dikkatiyle katil birdenbire yakalanır ve polisiye türün kurmacası dağılır (2018: 42).

Parabasis Durağı

Romanın ikinci bölümü, deniz aşırı ülkelerdeki çalışma hayatını Karadeniz ile sınırlamaya karar vermiş Necdet'in anlatma zamanından daha önceki bir döneme (1993-2000) ait seyir defteri etrafında devam eder. Seyir defterindeki notların anlatma zamanından öncesine ait olduğu bilgisi henüz birinci bölümde verilmiştir:

"Yerleşik hayata alışmanın etkisiyle uzak denizlerde çalışmayı göze alamayan Necdet, yakın yol çalışan gemilerde iş bakmış, bunların çoğunda aradığımı bulamamıştı. 2008'den sonra standartlar daha da düşmüş, beş yılda sekiz gemi değiştirdiği garip, zevksiz bir çalışma dönemi geçirmişti." (2018: 13)

Yine birinci bölümde Necdet'in Meral ile duygusal bir birlikteliklerinin olduğu, Necdet'in eski eş Hamit Görmüş'ün gazetede ki cinayet haberini okuduğu sırada anlaşılır. Yirmi beş yıl öncesine ait bu anı, bitiş noktası Haydarpaşa'dan hatırlanır ve bir gölge olarak romana dâhil olur (2018: 13). Zira Necdet'in seyir defteri düzenli ve detaylı tutulmuş notlardan oluşmaz.

Bazı günler iki cümle bazı günler ise bir sayfayı geçmeyen bu tespitler, onun birikimi hakkında bilgi verir ve bir denizci olarak dünyayı görüş şeklini ortaya koyar. Gemideki makine problemlerine bakanlardan birisi olan Necdet'in tek arkadaşı bu defter gibidir. Çalışma mecburiyetinin bir araya getirdiği gemi çalışanları arasında kendisini yalnız hissettiğini özellikle problemlili zamanlarda bu defteri sıkça kullanmasından anlaşılır (2018: 65-72; 76-81) Yine bu defter vasıtasıyla Necdet'in Atilla İlhan, Marksizm'e dair görüşleri, denizci hikâyeleri, gemi mürettebatın kaptana bağlı yaşantısı ve bu durumun çaresizliği limandan limana sürüklenen hayatı gözlemlenir (2018: 65-72). Kalenderi Dergi'de de bir şiiri yayımlanan Necdet'in anlatma zamanındaki ruh hali seyir defterindeki şu şiirle özetlenir:

*“Deniz ki
gemiler metruk akşamlara demir alır
İskelede yanılğalar yanaşır
Deniz ki
sırtını dönüp yürüsen
sokaklar ayaklarına dolaşır” (2018: 77)*

“Necdet'in Seyir Defterinden” bölümünde yer alan hadiselerin olay örgüsüyle organik bir bağ kurmaması ve hatta birinci bölümde işaret edilen Meral'le olan ilişkisinin bir kez bile bu notlarda yâd edilmemesi romandaki parabasis durağını düşündürür. Necdet'in çalıştığı geminin yaşadığı limanlar vasıtasıyla dünya ülkelerindeki ekonomik durumun büyük bir resmi ortaya çıkarılır. Bu ülkelerin bazılarının durumu iyi fakat çoğunluğunun ise kötüdür. Marksist ideolojinin yaşam standartlarını yükselteceğine inanan Necdet'in kalemiyle fakirliğin anlatılması roman türünde yapılan bir siyasi eleştiriyi-parabasisi- düşündürür. Seyir defteri kanalıyla anlatıcının değiştirildiği bu bölümde kurmacanın dağılması kolaylaştığı gibi ideolojik dokunun da romanın bütününe yayılması bu teknikle engellenir. Kapitalizmin işçiyi sömürerek ve hayat güvenliğini hiçe sayarak gemilerde oluşturduğu iş hayatının zorlukları Marksizm'i olumlarken öte yandan Gürcistan limanında sahile dökülen buğdayları toplayan kadınların bunu ekmek yapıp pazarda satmaları bu iltifatı sorguladır (2018: 43). Bununla beraber Gürcistan, Afrika, Hindistan veya Filipinler'deki fakirliğin sebepleri aynı değildir. Necdet'in giderek fakirleşen hayatının da tesiriyle gözüne çarpan yoksulluğun acınası görünüşü zaman zaman kendisini de kapitalizme boyun eğecek duruma getirir. Arkadaşının Avustralya'ya kaçak gitme girişimine kararsız bakışı başta Marksizm olmak üzere yoksulluğun insanda bitiremeyeceği bir şey olmadığını açıkça gösterir (2018: 84).

Kurmacaya Dönüş

“Necdet'in Seyir Defterinden” adlı bölümden sonra gelen “Meral'in Bir Günü”yle tekrar roman türünün özelliklerine dönülür. Babasından miras kalan Kalenderi Pasajındaki sahaf dükkânında yazmayı planladığı romanına odaklanmaya çalışan Meral, esnaf arkadaşlarıyla İstanbul'un eski zamanlarındaki yaşantısına tutunmaya çalışır. Meral'in sadece bir gününün anlatıldığı bu bölümde sahaflıkla karakterin kişiliği arasındaki uyuma dikkat çekilir. Geçmişin eski olduğu için değersizleştiren modern bakışla dost olamamasının sebebi babasının tespitiyle türbedarlığa ilgi duymasından kaynaklanır:

“Küçüklüğünden beri daima babasının yanında oyalanmaktan, onun mesaisine ortak olmaktan zevk almıştı. Bilhassa annesinin ölümünden sonra mesaisini daha da ilerletmişti. Fakat babasına göre tozlu rafların arası, bir kız çocuğunun oyun yeri olmamalıydı. Onun için sahaflık türbedarlıktı. Her sahaf dükkânı aslında hâmûşândı. Sürekli kitapları mezara, kitap ciltlerini mezar taşlarına benzetirdi.”(2018: 88)

Meral, çocukluğunu geçirdiği bu mekândan yeniyetmelerin dünyasına girdiğinde babasından farklı olmadığını keşfeder. Yazmak istediği romanda da bu yönünü koruyan Meral, anneanesiyle dedesinin *“sabırla beklenen, yoğrulduğu müşterek hayatın zevkiyle gönlünü doyurmaya çalışan ve kendi duygularının peşine düşmek yerine çocuklarını büyütmeye kaygısının eşlik ettiği”* aşk ilişkisini yazmak ister.

Necdet, Meral’in de arkadaşı Turgut ile tesadüfen tanışır ve Kalenderi Pasajına doğru yönelen dostlukları anlatma zamanını İstanbul’a *“Her Gözün Alargası”* bölümüyle demirler. Necdet’in artık gençlik heyecanları dinmiş, şahsi okumaları ve tuttuğu günlüklerle kendisini yazı dünyasına iyice yaklaştırmıştır. Bu bölümde, geçmişin zevklerini kendisine şiar edinmiş Sahaf Meral ile Türkiye sınırlarının dışından ülkesine bakma fırsatı yakalayan denizci Necdet’i bir araya getiren tesadüfler kurmacanın istediği bir netice olsa da romanı asıl bitiren *“Kalender Dergi’den Seçmeler”* başlıklı son bölümdür.

Parabasis Durağı

Kalender Pasajı esnafı ve onlarla irtibatlı bir topluluğun gayretiyle çıkarılan Kalender Dergi’de romanın yazarı Hakkı Özdemir’in de bir yazısı bulunur ve başlığı *“Parabasis”* tir. (2018: 144-152) Özdemir’in dışında Meral, Necdet, öldürülen gazeteci Hamit Görmüş ve diğer Kalender Pasajı sakinlerinin bir kısmı dergide bir araya gelir. Roman yazarlığı ile araştırmacı kimliğini *Alesta Gönül’*de birleştiren Özdemir, Turgut Sırrıbey, Necdet Kartal ve Hamit Görmüş isimleri kanalıyla yeni bir türü de, şiiri, deneyimler. Bu şiirler Yahya Kemal Beyatlı’nın İstanbul şiirlerindeki zamana güzelleme yapar gibidir:

*“Sizdiniz hatırladığım silinen son yüz,
Şehrin panjurlarında tanıdık bir sarıda
Zaman avcumda âheste yürüyüşünüz
Süzülüp musiki gibi şehmâz yolculuklarda “ (Görmüş, 2018: 138)*

Kalender Dergi’de yer alan *“Parabasis”* yazısındaki görüşleriyle yazarın *Alesta Gönül’*ünü tekrar okumak ve belki de önce bu bölümü okuyup sonra esere başlamak metindeki kopukluk gibi algılanan yapıların anlaşılmasını kolaylaştırır. Zira *“Ah Güzel İstanbul”* filminin başlangıç sahnesinde yer alan seyirciyle oyuncunun doğrudan iletişim kurduğu ilk açılıştan kurmacaya geçişine benzer bir yapı bu eserde deneyimlenmiştir. *“Nasıl ki dramatik yapı gerçekten alınıp dönüştürülmüş bir hikâye kurgusuysa, Rıfkı’nın mekânı da gündüz çorbacı, gece meyhaneci olarak sanat eserindeki hayal-gerçek, kurgu-olgu, ben-öteki, sahne-seyirci, estetik- ampirik, özne-nesne gibi diyalektik eşleşmelere dikkat çeken bir vurgu olarak giriş sahnesinin sonuna asılması”*nda (2018: 145) olduğu gibi romanın iki bölümü -ikinci ve son- bu yöne dikkat çekmek için kullanılır. Gerçek ve kurmacanın bilinen yöntemlerin dışında farklı bir teknikle işlendiği *Alesta Gönül’*de yazarın gerçek kimliğiyle romanda iki yerde görünmesi

Müşahedât'a da nazire görünümündedir. Özdemir, romanın son bölümdeki yazısının dışında Meral'in sahaf dükkânından *Yeni İnsan ve Ulus Oluşumunda Roman Aşkı* kitabı için aşk romanlarını satın alan ve bu eseri bittiğinde hediye olarak gönderen bir isimdir aynı zamanda. Eserde, "Her Gözün Alargası" bölümünde Necdet ile Meral'in kavuşması ampirik bir özü barındırırken kurguyla bağlantısız duran bölümler estetik roman söylemini mevcut yapıya ekler. Son bölüm, *Kalender Dergi*'de yer alan "Parabasis" başlıklı yazıda bu tekniğin Aristo'da bir yapı iken modern sanatta ve edebiyatta kendiyile, kendinin sanat olarak meydana gelmesiyle ilgili bir süreç halini aldığı ve romanla kullanım sahasını genişlettiği belirtilir ki bu tekniğin ilk örneği Ahmet Mithat Efendi'nin *Müşahedât*'ı olduğu belirtilir (2018: 149).

Dergi seçkisinde roman karakterlerinin postmodern düşünceye tutunamaması ve bütünlüklü bir hayatı temsil edememeleri "Kahramanın Düşüşü" başlığı altında Selim Burgulu tarafından incelenir. Dostoyevski romancılığının polisiye ve popüler santimental edebiyattaki duygu istismarına yol açtığına dair görüş ise Meral'in "Uyanma Yanılgısı" yazısıyla bir bağ kurar. Romanda Meral'in aşk romantizminin hatasına düşmemesi, aksine Hamit Görmüş'ün orta yaş krizinde sayısız ilişkilerinin birisindeyken öldürülmesi Anna Karenina romanıyla kadınlara yüklenen ahlak cezasının karşılığı gibidir. Zira Meral'in yazısının "Perde iner. Uyanırım..." şeklinde tamamlanmasıyla santimental romanların kolayca paraya dönüştürülen aşk klişesi yıkılmak istenir. "Kahramanın Düşüşü" yazısıyla roman türünde devam ettirilen hastalıklı romantizmin kurmacanın dünyasında değil, *Kalender Dergi*'de tamamıyla gerçek özelliği taşıyan bir yazıyla eleştirilmesi yazarlıktaki bu zaafın altını çizer. Dolayısıyla parabasisin edebî türler üzerinden okura yöneltilen eleştirisi Selim Burgulu'nun bu yazısında belirgin bir özellik kazanır.

Sonuç

Postmodernist felsefe kanalıyla roman dünyasında türler arası geçişkenlik, gerçeğin öznel bakış açısıyla yorumlanması ve gerçek- kurmaca birlikteliğinin romanın dünyasına taşınması gibi birçok husus bu türün yapısını büyük oranda değiştirir. Bu felsefeyle geçmiş zamanın anlatıları, teknikleri veya üsluplarının roman dünyasında yeni bir anlatıya dönüşmesinin tek koşulu ise değişime uğratılmalarıdır. Aksi takdirde geleneğin geçmişi yansıtma ilkesine yaklaşırlar ki 21. yüzyıl anlatılarında bu eğilimden özellikle uzak durulur.

Roman yazarları için zamanda geriye doğru gidişte sınırları kaldıran ve metnin varoluşuna hizmet edebilecek terim veya tekniklerini metne taşıma tecrübesini başlatan postmodern eğilimin tükenme ihtimali zayıftır. Üstkurmaca tekniğini çağrıştıran fakat mevcut kıstasların dışında Antik Yunan tiyatrosunda kullanılan eleştiri yöntemi olan parabasis, Özdemir'in *Alesta Gönül* başlıklı romanında ikili, popüler ve estetik, bir roman yapısı oluşturmak için kullanılır. Ampirik özellikler "Nihavenet Longa'nın İntikamı'nda" kurulur ve "Her Gözün Alargası" bölümünde mutlu bir sonla neticelendirilir. "Necdet'in Seyir Defteri'nden" ve "Kalender Dergi'den Seçmeler" bölümlerinde ise parabasisle geçiş sağlanır. Eserin türünün imkânları üzerinden bir eleştiri oluşturulmak istendiği gerek yazarın "Parabasis" başlıklı yazısı gerekse Selim Burgulu'nun "Kahramanın Düşüşü"nde ortaya

konulurken “Necdet'in Seyir Defteri” siyasi eleştiryi tüm dünya ülkeleri çerçevesinde gösterir. Zira bugünün insanı dünyayı görür ve kendisini onlarla beraber alımlar.

Parabasisin Türk romanına taşınması ve bizzat ismi işaret edilerek kullanılması açısından *Alesta Gönül* diğer tecrübelerden farklı bir yerde durur ve tür açısından parabasis roman teklifini yapar. Özdemir'in “Roman, hiçbir zaman aradığımı bulanın edebiyatı olmamıştır, varlığını arayış içinde çabalamasına borçludur.” değerlendirmesinde olduğu gibi bu eser bir arayışı somutlaştırır. Ampirik okuru ihmal etmese de ağırlığını avangart edebiyata doğru meylettiren bu eser, yapısı yönünden deneyselden ziyade postmodern roman çizgisine daha yakındır.

Kaynakça

- BOLAT, Tuncay. "Erhan Bener'in Oyuncu Romanında Persona ve Parabasis", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Ocak-Haziran 2016/7, S.15, s.42-60.
- ECEVİT, Yıldız. *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İstanbul: İletişim Yay.,6.baskı, İstanbul 2009.
- JUSDANUS, Gregory. *Kurgu Hedef Tahtasında, Edebiyatın Savunusu*, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2012.
- ODUNKIRAN, Cemile. "Ahmet Hamdi Tanpınar Metinlerinin İdeolojik Arka Planı: Mâhur Beste'nin Parabasis İşlevi" *Monograf, Edebiyat ve Eleştiri Dergisi*, S.8, İstanbul 2017, s.82-102.
- ÖZDEMİR, Hakkı. *Yeni İnsan ve Ulus Oluşumunda Roman Aşk*, Dergâh Yay., İstanbul 2013.
- ÖZDEMİR, Hakkı. *Alesta Gönül*, İz Yay., İstanbul 2018.
- SAZYEK, Hakan. *Roman Terimleri Sözlüğü*, Hece Yay., Ankara 2015.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi. *Mahur Beste*, Dergâh Yay., İstanbul 1998.
- TOHUMCU, Ahmet. "Türk Müziği Terminolojisinde Yozlaşma/Örnek Olay Analizi: Şarkı Formu" 2015, S.1, s.711-718.
- <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/TOHUMCU-Ahmed-T%3c%9cRK-M%3c%9cZ%4%b0%4%9e%4%b0-TERM%4%b0NOLOJ%4%b0S%4%b0NDE-YOZLA%5%9eMA-%c3%96RNEK-OLAY-ANAL%4%b0Z%4%b0-%c5%9eARKI-FORMU.pdf> (erişim tarihi 08.09.2020).
- WAUGH, Patricia. *Metafiction the Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*, Taylor & Francis e-Library, Routledge, London 2001.

Makalenin Geliş Tarihi: 21 Ağustos 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 11 Kasım 2020

**BİR KOZMOLOJİ OLARAK 'ADALET DAİRESİ' TEORİSİ VE KLASİK DÖNEM
OSMANLI TOPLUMUNDAKİ YANSIMALARI**
'CIRCLE OF JUSTICE' THEORY AS A COSMOLOGY AND IT'S REFLECTIONS ON
OTTOMANS CLASSICAL ERA

*M. Tolga Uslu**

Öz

Bu çalışmada, doğu¹ toplumlarının kadim devlet felsefesinin pratik bir formülasyonunu içeren ve genel olarak Adalet Dairesi (daire-yi adl) olarak isimlendirilen teorinin kültürel ve bilişsel altyapısına dair tarihsel antropoloji çerçevesinde bir tartışma amaçlanmaktadır. Kısaca bu teorinin ve bu teoriye dayanan devlet uygulamalarının genel olarak paylaşılan ve kabul edilen bir dünya görüşünden, kültürel altyapıdan yani zihinsel çerçeveden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Çalışmada bu kavram "kozmoji" olarak isimlendirilmiştir. Kozmojiyi ortaya koymak amacıyla önce bu teori alt bileşenleriyle kısaca açıklanmış, pratikteki görüntüsünden kısaca bahsedilmiş daha sonra da sonuç bölümünde çalışmanın amacı olan kozmoji bu 'yapı' üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Gündelik dilde 'dünya görüşü,' 'mentalite' gibi terimlerle ifade edilen, antropoloji yazınında 'Dünya tasavvuru' veya en genel isimlendirmeye 'kozmoji' olarak geçen kavramın Osmanlı dünyasında izini sürerken tarih çalışmalarında geçerli olan yönetime uyularak keskin bir dönemselleştirmeye gidilememiştir; ancak kadim geleneğin kuruluş döneminde devlet yapısının şekillenmesinde en büyük âmillerden biri olması dolayısıyla 'Klasik Çağ' Osmanlı dünyası, yazıda ortaya koymaya çalıştığım içeriğin en belirgin olduğu dönem olarak kabul edilebilir. Zira kısaca 16.-17 yy'lardan sonra devlet yapılanmasında artık reform çabaları baş gösterdiği için bu kadim teorinin yapısal etkilerinin de tedrici olarak azaldığı açıktır. Ancak bir taraftan da kültürel unsurların devamlılığı doğrultusunda Osmanlı

* Dr. Öğr. Üyesi, *Yeditepe Üniversitesi*, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE; ORCID: 0000-0002-2294-6337

¹ Çalışma da birçok yerde 'doğulu' kavramı kullanılmıştır. Burada ifade edilen 'doğu', kısaca bugünkü Ortadoğu coğrafyasına ve Türk, İranlı, Arap, İslam kültürlerine karşılık gelir.

yöneticisi ve teb'asının 'devlet' ve 'yönetim' algılarında (hatta bugün dahi) hala bu teorinin temelindeki kozmolojinin etkilerinin görülüyor olması dikkatten uzak tutulmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: *Adalet Dairesi, Kozmoloji, Osmanlı Sosyo-Ekonomik Sistemi.*

Abstract

In this article, an argument on cultural and cognitive background of a practical formulation of Eastern² state philosophy, the "circle of justice" is introduced. Briefly it is stated that this theory and state applications standing on this theory emanates from a cultural domain, world view or an intellectual framework shared by these societies. This is called as 'cosmology' in the paper. In order to specify the cosmology, the constitutive parts of the theory are described, their appearances in practice in Ottoman system are mentioned and, in the conclusion, the cosmology is stated on these explanations. While tracing the 'world view' or 'cosmology', a far-reaching anthropological concept, in the Ottoman world, a sharp periodization, basic methodological strategy in historical studies could not taken into account. But the 'Classical Age' Ottoman world can be regarded as the period in which the content I try to put forward in the article is the most prominent, since it was one of the greatest figures in shaping the state structure during the establishment period of the ancient tradition. But it is not all surprising to witness the influence of this mental position on the individuals and cultures of the region even today, since cultural domains are not subject to quick transitions.

Keywords: Circle of Justice, Cosmology, Ottoman Socio-economic System.

Giriş: Daire-i Adl (Adalet)

Tarihsel süreçte doğu toplumları batılı sosyal yapılardan çok farklı yapılar ortaya çıkarmış,³ bu yapılara uygun ve batıdan farklı sosyal dinamikler oluşturmuştur. 'daire-yi adl' de bu farklı sosyal ve kültürel dinamikler sonucu ortaya çıkan bir kavramsal çerçeveyi ifade etmektedir. Çalışmada esas itibarıyla bu çerçevenin Osmanlı örneğinde sosyo-ekonomik ve yönetsel yapılardaki izleri sürülecektir. 'Adalet dairesi' olarak isimlendirilmiş bu teoriyi ele almaktaki amaç, bu teorinin derinden derine bize hissettirdiği özel bir 'dünya', hatta 'evren' algısıdır ki bu, 'kozoloji' terimi ile ifade edilmiş ve tartışmalar kısmında değinilmiştir.

Basit bir şekilde tanımlamak gerekirse Daire-i adl, 'adalet' kavramı çerçevesinde bir hükümdarın başarılı bir yönetim gerçekleştirmek için uygulaması gereken temel düsturların kısaca ve döngüsel bir biçimde formülasyonudur. Bu formülasyonun tüm Osmanlı yönetimi boyunca formel ve metodik biçimde uygulandığını ya da bu fomülasyona sık sık atıf yapıldığını söylemek doğru değildir. Ancak Osmanlı'da yapıların ve uygulamaların bu teorideki düsturlarla paralel gittiği söylenebilir. Yani bu teori, normatif bir kurallar bütünü değil bir anlamsal bütün (*cognitive domain*)'ün ifadesidir ki bunu 'kozoloji' terimiyle karşılamak uygun görünmektedir.

² In the study, the term "eastern" is used to mention the middle east region geographically or the old Turkish, Iranian, Arabian Cultural region

³ Bozkurt Güvenç (2000, 71), makalede 'doğu toplumları' olarak isimlendirdiğimiz yönetim felsefesinin Bizans'daki varlığından bahseder.

Daire-i adl, orijininde bir siyasi tavsiye çerçevesidir. Temel olarak hükümdara yönetim ile ilgili akıl vermek üzere kurgulanmıştır. Ancak bu tavsiyenin doğu devlet anlayışında karşılık bulduğu yeri, genel toplumsal kültürden etkilenme ve onu etkileme düzeyini, bu kültürel yapının üzerine oturduğu kozmolojiyi ifade etme gücü ve en nihayet Osmanlı toplumu gibi modern zamanlara erişmiş bir klasik devlet yapılanmasında devlet uygulamaları üzerindeki son döneme kadar bir derece varlığını sürdürmesi bu teoriyi ilginç kılan unsurlardır.

Yönetim için bir çerçeve oluşturan –ama bizim göstermeye çalışacağımız gibi aslında bir ‘evren düzeni’ anlayışını yansıtan- Daire-yi Adl, lafzî biçimde şöyle özetlenir⁴

- *Adldir mucib-i salâh-ı cihan: Adâlet Dünyanın esenliği için gereklidir. (DA1)*⁵
- *Cihan bir bağıdır dıvârı Devlet: Dünya bir bağıdır ki onun duvarı Devlettir (DA2)*
- *Devletin yatımı şeriattır: Devletin işlerliğini sağlayan şeriattır (DA3)*
- *Şeriata olamaz hiç hâri illa Melik: Şeriati yürütecek olan padişaktır. (DA4)*
- *Melik zapteyleyemez illa leşker: Padişah askersiz ülke zaptedemez. (DA5)*
- *Leşkeri cem’ edemez illa mal: Askerin hükümdarın yanında toplanmasını sağlayan maldır. (DA6)*
- *Malı cem’ eden raiyettir: Malı üreten reayadır. (DA7)*
- *Raiyeti kul eder Padişah-ı Aleme adl: Reayayı padişaha bağlı kılan adalettir. (DA8)*

Son madde ile birlikte adâlet kavramına geri dönülür ve çember tamamlanır. Yukarıda bahsi geçen ‘döngüsel formülasyon’dan kasıt budur. Bu çerçeve İbn Haldun tarafından şöyle açıklanır (Haldun, 1954: 101)

“Mamur olan dünyalar, güller ve çiçeklerle dolu bir bahçe gibidir. (DA1) Bu bahçenin duvarı devlettir ki bu duvar onu düşmanların ve yabancıların saldırmamasından korur (DA2) Devlet padişahdan ibaret olup (DA4). onların fikr, tedbir ve kudretleri ile sünnetler ihya olunur. Bu sünnetler devlet ve hükümet onunla kaim olan iktidar ve siyasettir (DA3) Devlet ve saltanat bir nizam olup, asker ona kuvvet verir (DA5). Askerler devletin yardımcıları olup para ve servet onların beslenmesini temin eder (DA6). Mal ve para bir geçinme vasıtasıdır. Onu teb’a toplar (DA7), teb’a köleler olup onları adalet korur (DA8). Adalet ülfet edilen bir şeydir, alem onunla kaim olur. Alem ise bir bağıdır (tekrar başa, DA1).”

Yukarıdaki maddeleri Adâlet, Devlet, Şeriat (Kanun), Padişah, Asker, Mal, Reayâ, Adâlet diye özetleyip her birini tek tek ele alabiliriz.

4 Adâlet dairesi formülasyonu, literatürde çok sık biçimde değinilen çerçeve olması dolayısıyla kadim metinlerde çok sık ele alınmıştır. Örnek olarak (Yusuf Has Hacib. Akt. İnalçık, 1996; Kınalızade, 2010)

5 Maddelerin başındaki (DA) ile ifade edilen kısaltmalar “daire-i adl” ın kısaltması olarak düşünülmüş ve başında bulunduğu maddeyi kodlamak için kullanılmıştır. Makale içerisinde maddelerdeki ifadelerle atıflar, bu kodlar vasıtasıyla yapılacaktır.

Adâlet

İlk madde ve dairesel yapıdan dolayı aynı zamanda son madde olan adâlet, tüm teorinin temel yapı taşıdır. Daire’de ilk ve son madde olmasının da ifade ettiği gibi her şey adâlet ile başlar ve adaletle biter. Dolayısıyla adâlet teriminin anlamını tartışmak çok önemlidir.

Buradaki kapsamı dolayısıyla Adalet ile ilgili ilk tespit, bunun batıda bugün kullanılan terim olan ‘*justice*’in karşılığı olmadığını söylemek olmalıdır. Kabaca “hakkaniyet prensibi çerçevesinde tarafların birey-birey ve birey-devlet ilişkilerinde karşılıklı olarak sahip oldukları haklara riayet ve bu anlayışla oluşan sosyal düzen” gibi bir anlamdan çok uzaktır⁶. Burada geçtiği şekliyle adalet insanların huzur ve barış içinde yaşayacakları, karışıklık ve kargaşanın olmadığı bir durumu ifade eder. Ön planda olan ‘hak’ değil ‘düzen’dir. Bu düzen önce sağlanmalı, sonra korunmalıdır. Düzenin korunması ve sürdürülmesi ise maddi ve yönetsel temellidir: “Tüm teokrasilerde ve mutlaki yönetimlerde adalet maddi yönelimlidir; bürokrasilerde biçimsel-yasal olmasının aksine olarak” (Weber, 2003: 342). Bu da bizi adâlet maddesinin (DA1), refah ile (DA5) ile bağlantısına götürür. Yani düzen bozulmamalı ve düzenin geçerli olduğu topraklar (*cihan*) genişlemelidir. Aşıkpaşazade’de ifade edildiği gibi (2003, 136) fetihlerde birçok hisarın güç kullanılmadan padişahın ‘adaletine’ güvenilerek teslim edilmesi bunu ifade eder: Toprakları ellerinden gitmiştir –padişaha geçmiştir- ama yeni dâhil oldukları düzen, onlara alternatiflerine oranla daha çekici gelmektedir. Ayrıca siyasetnamelerin hemen hepsinde ‘adalet dağıtmak’ şeklinde bir ifade geçer ki bu Weber’in ifade ettiği ‘maddi temelli’ olma keyfiyetine güzel bir örnektir. Buna aşağıda detaylıca değinilecektir.

Korunması ve genişletilmesi gereken bu düzende her toplumsal aktörün belli bir sınıf (ya da meslek, uğraş, coğrafya) içerisinde tanımlanmış fonksiyonlar çerçevesinde varlığını devam ettirmesi gerekir. İsyân ya da devlete sırt çevirme olmaması gerektiği gibi –ki bu da Osmanlı tarihinin genel motifidir- sınıflar arasında çatışma da olmamalıdır. “Osmanlı sisteminde sınıf ayrımı ve çatışmasının olmadığı, devletin adaletinin toplumu düzenlediği ve buna imkan bırakmadığı şeklinde ‘kerim devlet’ düşünceleri etkili olmaktadır” (Berkes, Akt. Makal, 1997).

Çalışma boyunca alıntılar yapılan siyaset üzerine döneminde yazılmış tüm teori kitapları aşağı yukarı aynı prensipleri kollar; adâlet teorisinde ifade edilen de küçük nüanslar dışında bu anlayıştır. Kısaca devlet-asker-ürün-köylü-devlet döngüsünün sürekli çevrimde tutulması prensibine dayanan bu yaklaşım “iktisadi yeniden üretimin ideolojik yeniden üretime, artığın üretilmesinin adalet ve siyasi düzenin otoriteler tarafından adil bir biçimde idare edilmesine bağlı olduğunu telkin ederdi” (Keyder, 2003: 41).

Burada hemen adaletin maddi temelleri üzerine düşünecek olursak, zenginlik, Batıda olduğu gibi kişilerin kendi çabaları, ilişkileri, ortaklıkları vs. sonucu ortaya çıkan bir ‘sonuç’

6 Berkes’in şu ifadesi bununla ilgilidir. “Ortaçağ düzeninde adalet düzen ve istikrarı sağlama doğrultusunda herkese payını vermek demektir. Herkesin ortak bir hukuk önünde eşitliğini ifade etmez. (çeviri bana ait) (Berkes, 1998: 95)

değil devlet tarafından bir durumun sürekli kılınması için kullanılan ‘araç’tır. Birinci anlamıyla servetin toplanması gereken tek el padişah olmalıdır ve siyasetnamelerde sıkça ifade edildiği gibi son tahlilde bu servet de tekrar dağıtımına tabi tutulmalıdır. Yani düzen ‘sürdürülmeli’dir, kendi akışına bırakılamaz. Sugar (Akt. Faroqhi, 2001: 249) bu anlayış neticesinde ortaya çıkan yapıyı aşırı yönetim olarak isimlendirir.

Bu anlayışın tarihsel uygulamaları çalışmanın boyutunu çok aşar ancak şu belirtilmeli ki sözkonusu düzen ve bu düzeni sürdürme doğrultusunda uygulanan politikalar ilk bakışta zannedilebileceği kadar katı da değildir. Düzeni sağlamak adına Osmanlı, isyancılarla uzlaşmak, onlara statü sağlamak, çok farklı kesimlerden destek sağlamaya çalışmak vs. gibi bugün çok aykırı gelebilecek önlemleri defalarca almıştır⁷.

Daire-i adalet’de anlatım şekli ‘daire’ de olsa aslında bu bir ağ gibi de düşünülebilir. Sistemin tüm unsurları aynı anda etkindir. Osmanlı’nın çözülme döneminde gerçekte olan bu ağdaki yırtıklardır. Bu ağın bozulmasının mı çözülmeye yol açtığı –ki genellikle Osmanlı münevverleri bunu savunmuştur, (Bkz. Berkes, 1998: 53)- yoksa bu ağın ifade ettiği yapının mı zamana uyum gösteremediği başka bir çalışmanın konusudur⁸; ama bu yapıdan sapmanın erken dönemde başladığı da bir gerçektir. Bir anlamda bu yapı bir ideali ifade eder.

Adalet kavramı, kültürel arkaplanı anlaşılmadığı için sık sık yanlış analizlere de konu olmuştur. Örneğin Baron de Tott, Türklerdeki toplum düzeninin ezilenlerin bir gün ezme ümidini korumalarına bağlı olduğunu iddia eder (Akt. Çırakman, 2001). İlginç olmasına rağmen bu görüş doğu toplumları ile ilgili hatalı bir kavramsallaştırmadan kaynaklanır. Doğu despotizmi kavramsallaştırması Batı’da oldukça –önyargılı değilse de- eksik bir kavramsallaştırmadır ve bu, makalede de dikkat çekmeye çalıştığımız dinamikleri hesaba katmadan ileri sürülürse bizi oldukça mekanik ve basit açıklamalara götürür.

Devlet

Yukarıdaki maddede ele alınan ‘Cihan’ aslen sınırları çizilmemiş, tanımlanmamış bir büyüklüktür. Devlet, ‘cihan’ kelimesiyle ifade edilen tüm sosyo-ekonomik evrene ihtiyaç duyduğu limitleri kazandırır ve dolayısıyla bu sistemleri tanımlar. Devlet şemsiyesinin dışında kalan her unsur tanım dışıdır; sistemi rahatsız eder ve sistem içerisine çekilmeye çalışılır. ‘Devlet,’ kavramı, sınıfların çatışması ya da karşılıklı pozisyon almalarının zaman içerisinde ortaya çıkardığı bir yapıyı değil, baştan beri kollarılması gereken bir kurumu hatta bir ideal durumu ifade eder.⁹ Bu sebeple tüm toplumu kapsayıcı bir özellik gösterir. Öyle ki

7 Bu konuda 16. Ve 17. Yy’larda Osmanlı ile Fransız devleti arasındaki anlayış farkı için Bkz. (Faroqhi, 2003: 280) ayrıca “isyancılarla uzlaşma”nın birçok örneği için Bkz. (Freely, 1999) merkezi yönetimin “muhakeme” den ziyade “arabuluculuk” geleneği için Bkz. (Faroqhi, 2003: 243)

8 Kısaca ikincisini benimsediğimizi söyleyelim

9 “Devlet” kelimesinin “barış, saadet, refah, düzen” vs. gibi anlamlarda kullanılması dönemin metinlerinde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Yerasimos (2001, 308) “Osmanlı imparatorluğunda yönetim cihazı bir sınıf değil bir geçiş olarak belirir.” derken yukarıda kastettiğimiz duruma işaret ediyordu; ancak bir araç olmanın ötesinde daha bilişsel bir niteliğe sahip olduğu açıktır.

Devlete organik olarak bağı ya da onun doğrudan kontrolü altında olmayan sosyal yapılar da devletin bu asli faaliyetine zararları ve yararları doğrultusunda itibar görüyor ya da cezalandırılıyorlardı. Loncalar birincilere, göçebeler ikincilere örnek olarak gösterilebilir. Dolayısıyla Osmanlı için “kuvvetli ve ağırlığını her an hissettiren” bir devlete karşılık “oldukça edilgen bir toplum” un varlığından rahatlıkla bahsedebiliriz (Faroqhi, 2000: 371)

Osmanlı’da devlet, “bir hanedana mensup olan, egemenliğini tanrıdan aldığına inanılan karizmatik bir liderin önderliğinde kurulmuş, reaya ve toprağa¹⁰ dayanan bir örgütlenmedir.” Devletin fonksiyonu o kadar merkezidir ki: toplumsal sistemin tüm unsurları devlete yakınlık ölçüsüne göre konumlanır.

“Merkezi şehirlerin devletin feyzinden istifadeleri ırmak, çay ve genel olarak suların kendilerine yakın olan yerleri yeşillendirmelerine benzer, sulardan uzaklaşma nispetinde derece derece kuraklık husule geldiği gibi şehirlerin de devlet merkezinden uzaklaşmaları nispetinde devletin feyzinden istifadeleri azalır”. (Haldun, 1954: 319)

Devlete yakın olmak yukarıdaki gibi sadece coğrafi bağlamda değil toplumsal bağlamda da önemlidir ki bunun toplumsal sonuçları çok daha baskındır. “Devletin arzu ettiği bir hüner ve sanatın talibi bulunur. Devletin arzu etmediği fakat şehir ahalisinin rağbet gösterdiği hüner ve sanat devletin arzu ettiği hüner ve sanat derecesinde gelişmez.” (Haldun, 1954: 409) Devlet bu çalışmanın en önemli maddesi olmasına rağmen bu kısımda bu kadar açıklama ile yetinilmiştir. Bunu sebebi de gayet açıktır: Diğer maddelerde yapılan açıklamalar aslında bu maddenin bileşenlerini oluşturur. Zira örneğin ‘adalet’ terimini ‘devlet’ olarak okumak çok yanlış olmayacaktır. Öyle ki “Anlatmaya çalıştığımız kozmoloji’nin görünür hali devlettir” diyebiliriz. Bu sebeple doğu toplumlarında devlet oldukça soyut bir kavrama karşılık gelir; asla “toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuş bir örgüt bütünü” gibi pratik, dünyevi, profan bir örgütlenmeyi ifade etmez.

Şeriat (Kanun)

(DA1) ve (DA2)’de ifade edilen felsefe, (DA3) ile birlikte uygulama sahasına dökülmektedir. Devlet her şeyden önce bir düzenlemedir. Her düzenleme gibi belirli kaidelerin konulmasını gerektirir. (DA3)’de ifade edilen ‘şeriat’ geniş anlamda ‘kural’ a karşılık gelir.

Osmanlı’da padişah, kendinden önceki Türk devletlerinde olduğu gibi pratik olarak yönetsel faaliyetlerde ve kararlarda kendisini dini kurallarla bağı hissetmemiştir. Yönetim meselelerinde padişahın iradesi şeriatın sınırlamalarından bağımsızdır.¹¹ Örneğin Fatih’in kanunnamesinde şeriata referans yoktur (Zubaida, 2003: 108). Padişahın emri altındaki herhangi bir başka aktör, dini kurallar bağlamında bile olsa padişahu sınırlandıramaz. Bu o

10 “Padişahların devleti ve hömeti nöker, il ve memleket ile dir. Eğer nöker ve il ve raiyyet olmayacak olursa padişahlık mümkün değildir” (alındığı yer İnalçık, 2006: 137)

11 Bu literatürde genel olarak konsensus konusudur, bu çalışmadaki referansların hepsi örnek olarak gösterilebilir.

kadar tipiktir ki padişahın şahsı bir tarafa, ona bağlı olan devlet mensupları bile kadılar tarafından değil kazasker (kadıasker) tarafından yargılanır (İnalcık, 2006: 310).

Bu temel yaklaşım en başından itibaren padişahların çıkardığı kanunnamelerle kurumsallaşma aşamasına girmiştir. Yıldırım Bayezid döneminde (1389-1402) vergi ve tahrir faaliyetlerini düzenleyen kanunlar olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır (İnalcık, 1996; 325).¹² Ulemanın yürüttüğü dini ve hukuki pratikler bu şekilde tamamen yönetim pratiğinden ayrı tutulmuştur. Devlet işlerinde (yönetim pratiğinde) padişahlar, kendi iktidarlarının üzerinde bir otoriteyi kesin olarak tanımamışlardır. Dine bağlılığı en yüksek olan padişahlar bile bu prensipten uzaklaşmamışlardır (İnalcık, 1996: 322). “Dini kısıtlamalardan bu bağımsızlık” düsturunun pratikte görünürlüğü Padişahın yürürlüğe koyduğu kanunlardır. Kanun, ‘yasağ, örf’ gibi kadim Türk devlet geleneğinden gelen seküler kural koyma nosyonunun Osmanlı örneğindeki karşılığıdır.

İnalcık’ın belirttiği gibi (1996, 322) Fatih’in kanunnamesinde bu kuralların ileride gerek duyulursa değiştirilebileceğini belirtmesi, Kanun’un dünyevi niteliğini göstermesi açısından ilginçtir. Ancak tüm bu dünyevi karakterine rağmen kanun –daha doğrusu kanun koyucu-şeriat’a açıkça meydan okumaz. Lindner’in ifadesiyle Kanun aslen “süreç içinde çıkan belli sorunlara yönelik *ad hoc* çözümdü. Elbette bütün *ad hoc* düzenlemelerin İslam şeriatına uygun olduğu masalı geçerli kılındı ve bu yolla Osmanlı hukuk bilginleri “sağduyulu *realpolitik*’in ajanları” durumlarına indirgendiler”¹³ (Lindner, 2000: 89). Aşağıdaki alıntı, Padişahın dini otoritelere üstünlüğünü ve dini mülahazaları dikkate almadan karar verme fonksiyonunu gösteren ilginç bir pasajdır.

“Sultan Bayezid “kadıları getirin” diye emredince harama ve haksızlığa başlamış pek çok kadıyı toplayıp getirdiler. Padişah bunları Yenişehir de bir eve koydurdu. Ve “gidin o evi ateşe verin, içinde ne kadar kadı¹⁴ varsa hep birlikte yansın” dedi” (Aşık Paşazâde, 2003: 133).

Padişahın Devlet uygulamalarının bu dünyevi niteliği çalışmamız açısından özellikle önemlidir. Bu önem sadece teoride geçen ‘şeriat’ terimi’nin ‘kanun’u da kapsayan daha geniş anlamını ortaya koymasından kaynaklanmaz; aynı zamanda daire’de ‘devlet (DA2)’ ile ‘padişah (DA4)’ı birbirine bağlaması açısından önemlidir. Padişah, kendisinden üstün bir otoritenin kurallarının uygulayıcısı değildir. Her ne kadar teori kitaplarında (örn. Kınalızade, 2010; Nizamülmülk, 1999; Keykavus) padişahın rolü ısrarla bu şekilde yansıtılıyorsa da padişah fiiliyatta otoritenin sahibidir. Ancak diğer taraftan ‘Doğu Despotizmi’ ifadesinde belirtildiği şekilde herhangi bir sorumluluktan bağımsız da değildir. Padişah sorumludur; ancak sorumluluğun kriteri belli metinlerin dayattığı uygulamalar değil, bu çalışmada ileri sürülen kozmolojiye uygun olarak ‘düzeni sürdürme’ fonksiyonudur. Bu

12 Colin Imber (2004, 56), genel bir Osmanlı kanunnamesi düzenlemeye yönelik bilinen en eski çabayı yaklaşık olarak 1490’ların başında yazılmış bir yazmaya dayandırır.

13 Şeyhülislam’ın bu fonksiyonu ile ilgili (Imber, 2004) önemli bir kaynaktır.

14 Kadı bilindiği gibi Osmanlı’da şeriatı uygulayan yargıç statüsündeki din görevlisidir.

fonksiyonu icra ederken padişah ‘şeriat ile bağlı’ değil ‘adaleti gözetmek’ ile sorumludur. ‘Adalet,’ hukukun üzerinde ve onu da kapsayan bir içeriğe sahiptir. ‘şeriat’ (DA3) başlığının tüm adalet dairesinin bir maddesinden ibaret olarak gösterilmesi bunu ifade eder.

Padişahın hiçbir hukuki metnin yaptırımına tabi olmadığı gerçeği popüler yazın bir tarafa ilgili akademik metinlerde dahi çoğu kez yanlış biçimde ‘kural tanımaz bir despotizm’ olarak nitelendirilmiştir. Oysa padişah yukarıda bahsedilen fonksiyon icabı her şeyden önce belli güç dengelerini kollamak durumundadır. Otoritesini devam ettirmesi, kendine tabi olanlarca dile getirilmese bile –ki bu, dile getirilmemesine rağmen birçok ritüel tarafından ifade edilir¹⁵- güç dengelerini ve kendine tabi olanların kabullerini sağlamak durumundadır. Bu kabul için de kısaca ‘adaleti temin etmek’ olarak nitelenen kendi fonksiyonunu hakkıyla ifa etmelidir. Kısaca padişah-teb’a ilişkisi, bir taraftan da her an yıkılabilecek simbiyotik bir ilişkidir. Dolayısıyla dış görünüşe aldanıp padişahı, koşulsuz, tek taraflı mutlak bir otorite sahibi gibi algılamak yanlıştır. Şimdi bu otoritenin niteliklerine daha detaylıca değinelim.

Padişah

Her yönetsel sistemde olduğu gibi kuralların uygulanabilmesi için bir yaptırım mekanizmasının olması, bir ‘otorite’nin bu yaptırımları sağlaması gerekir. Ancak padişahın bunun ötesinde Osmanlı için merkezi bir anlamı vardır. Kuhrt’un (Akt. Cannadine ve Price, 1992: 53) eski Pers yönetim modeli için yaptığı tespit, yönetsel düsturlarını büyük oranda İran kültüründen miras alan Osmanlı sistemi için de geçerlidir: Yönetici (padişah) her türlü kaos ve yanlışlık (*chaos and falsehood*) karşısında düzen ve gerçekliğin (*order and truth*) ana motifidir; sistemin kilit noktasıdır. “Devlet içinde ve toplumda bir imtiyaz elde etmek isteyen herkes önce hükümdara mutlak bağlılığını kanıtlamak, onun kulu olmak ve bunu göstermek zorundaydı. Bütün sosyal kademelerde de patron-kul sistemi hâkimdi. Rejimin vazgeçilmez ilkeleri, tabiiyet, sadakat ve itaattir.” (İnalçık, 2006: 238). Sistemin dağıtım mekanizmasının başında olması ve bu dağıtım ilişkilerinin karşılıklı hak-sorumluluk tanımlarına sahip olmaması temel bir yönetsel aracı gerekli kılıyordu: Güç... Padişah mutlak surette güçlü olmalıydı. O kadar güçlü olmalıydı ki güç, onun iktidara gelişini de–yani bir anlamda padişah olarak varlığını –tanımlamalıydı. Kadim Türk devlet geleneğinden alınan Osmanlı uygulamasında, padişah herhangi bir sebeple iktidardan düşünce oğulları arasından fiilen yönetimi eline geçiren, meşru padişah sayılırdı. “Kadıhana ve diğer hukuk teorisyenlerine göre Osmanlı’da nihai anlamda tek vazgeçilmez özellik güç kullanımınıdır. Yönetimi meşrulaştıran hak değil güçtür”. (İmber, 2004: 75)

Bu noktada farklı bir akademik disiplinden, yönetim biliminin stratejik yönetim konusundan ödünç alınacak bir kavram yukarıdaki dinamiği anlamak bakımından faydalı görünmektedir. Buna göre bir işletme, pazara girerken belli stratejik durumları gözetmek

15 Bu semboller ve ritüeller konumuzla çok yakından alakalı olmasına rağmen çalışmanın sınırlarını fazla genişletmemek amacıyla dâhil edilmemişlerdir. Bu konuda çok özgün ve etnografik çalışmalar yapılmasını gerektirecek geniş bir alan bulunmaktadır. Bu konuda örnekler için Bkz. (Necipoğlu, 1991; Deringil 1998)

durumundadır; bu koşullara dayanarak bir ‘pazara giriş stratejisi’ oluşturur. Burada kısaca göz önüne alınan, sektör için geçerli olan pazara giriş engelinin kendisi için geçerli olup olmadığıdır. Pazara girişte engel olmalı ama bu engel kendisi için geçerli olmamalıdır ya da kendi kontrolü altında olmalıdır vs. Kısaca örnek vermek gerekirse bilişim sektörü için pazara giriş engeli teknik bilgidir; yeterli teknik bilgi birikimine sahip bir örgüt, rakipleri için geçerli olan ama kendisi için geçerli olmayan bir stratejik silaha sahip demektir: Kendisinin geçebileceği, başkalarını tutan bir engel. Örneğin çimento sektörü için bu engel sermayedir vs.

Yukarıdaki paragrafta ele alınan çerçeveyi Osmanlı yönetim pratiğine uygulamak ilginç çıkarımlar sağlayabilir. Osmanlı yönetim biçiminin şekillenmeye başladığı erken dönemi göz önüne alalım. Bir adayın ‘Bey’ olma yolunda diğer aşiret ileri gelenlerinden –giriş engeli- farkı nedir? Hemen hemen hiçbir şey! Beyi bey yapan hiçbir fiili ya da -belki biraz yanlış bir tanımlama ile ‘reel’- üstünlük yoktur. Başlangıçta bey’in ne silah teknolojisine ait bilgi bakımından, ne askerliğe ait teorik bilgi bakımından, ne zamanla oluşturduğu yönetim bilgi ve görgüsü bakımından aşiretin diğer ileri gelenlerinden bir üstünlüğü yoktur. Zaten özellikle kuruluş dönemi safhasında beyin sahip olduğu varlıklar bunlar değil bambaşka bir husustur: İnsan kaynağı. Beyi bey yapan, kendisine bağlı (tâbi) insan kaynağıdır (*teb’a*). Teb’aaya sahip olmadan Bey, de Padişah da olunmaz. Yukarıda alıntıladığımız “Padişahların devleti ve hürmeti nöker ileldir” ifadesi bunu gösterir.

Burada daha ileri gitmeden önce bir hususa değinmek gerekir: Acaba ‘Asalet’ bir giriş engeli sayılmaz mı? Yani daha önceki bey’in soyundan gelmemiş olmak rakipler için bir engel değil midir? Bu doğru olabilir; ancak bir rakibin başka bir ‘beylik’ kurmasına engel değildir. Ya da Osmanlı’nın kuruluş döneminde sayıları çok olan mevcut beyliklerin teb’a üzerinde nüfuz oluşturup onu kendi saflarına çekmesine engel değildir. Görüldüğü gibi teb’a Bey için temel unsurdur. Sürekli bağlı (tâbi) kılınmalıdır.

Şimdi, Beylik bir kere elde edildikten sonra rakiplerin giremeyeceği ‘giriş engelleri’ oluşturulmalıdır. Bu engelleri şu şekilde sıralayıp açıklayabiliriz

Her şeyden önce doğal rakipler yol edilmelidir. Hükümdarın ülkesinin oğulları arasında paylaşılması (*ülüş*) sisteminden vazgeçilmesi, Osmanlı’da kadim Türk geleneklerinden önemli bir kopuşu ifade eder. Tek bir ülke tek bir hanedan,¹⁶ hatta tek bir hükümdar var olmalıdır. “Şeref ve ululuğu tek şahısta toplamak devletin tabiatındandır.” (Haldun, 1954: 447). İktidara kimin geçmesi gerektiğinin tespiti ise çok kolaydır: Kim geçmeyi başarırsa...

“Her asabiyet sahibi devlet kurarak hükümdar olamaz. Ancak tebaayı kendisine boyun eğdiren, vergiler toplayan, delegeler gönderen ve sınırları koruyan hükümdar olabilir. Yurtta onun kuvvetinden üstün diğer bir kuvvet bulunmaz. Hükümdarlığın manası işte budur.”
(Haldun, 1954: 501)

16 Ibn Haldun, (1954, 444) birden fazla asabiyetin (patrimonyal sülale) olduğu yerlerde devlet kurmanın hem zor olacağını hem de kurulan devletin zayıf olacağını söyler.

Devlet “makinasını” eline geçirebilen, bu gücü ya da becerisi dolayısıyla meşru hükümdardır. Bu çok basit ama çok etkin bir kuraldır; İki padişah adayı problemdir. Sistemin esenliği, düzenin sürmesi, kaosun yok edilmesi bakımından tahtta ikilik olmamalıdır. Tahta rakip olacak kardeşler ortadan kaldırılmalıdır. Bu, Fatih kanunnamesiyle kurumsallaştırılmıştır. Fatih kanunnamesinde kardeş katlini ‘vacib’ kılan hükmün ifadesi bunu çok açık şekilde ortaya koyar: “...karındaşların nizam-ı alem için katl etmek münasibdir. Ekser ulema dahi tecviz etmiştir.”¹⁷ (Akt. İnalçık, 1996: 322) Bu hükümle birlikte amaç çok açık bir şekilde ortaya konmuştur: Devletin varlığını ve bütünlüğünü korumak ve bu yolla teb’a’nın zulüm görmesinin önüne geçmek. Bu kapsayıcı amaç doğrultusunda bu radikal fiil meşru hale gelmektedir¹⁸. Bu kaide’nin genel kural olarak teb’a tarafından kabulü¹⁹ bu şekilde anlaşılmalıdır

Ancak diğer taraftan rakiplerin önüne geçme ‘stratejisi’ bağlamında bu uygulamanın padişah adayları için önemi büyüktür. Doğal rakiplerin önüne geçmek için sistem padişah adaylarına çok faydalı bir araç sunmuş ve bu araç sayesinde kendisine meşrutiyet sağlamıştır. Kısaca padişah ile teb’a arasında çıkar birliğine dayalı bir kültürel paylaşım ortaya çıkmıştır.

Rakiplerin ulaşamayacağı bir maddi zenginlik seviyesine ulaşılmalıdır. Maddi zenginlik ve bunun Osmanlı terminolojisiyle karşılığı olan (hazine), hükümdarlık için en önemli araçlardan biridir; adeta hükümdarlık alametidir: Hazinesiz hükümdar olmaz. Hazinenin ifade ettiği bu zenginlik hem gelecekte ihtiyaç duyulması halinde kullanılmak üzere saklanmalı, hem bir kısmı sürekli dağıtılmalı ve sürekli yeniden toplanmalıdır. Bu, hükümdarın kaynak dağıtım (ve tabii toplama) mekanizmasının merkezinde olmasını ifade eder. Toprak ve hazine padişaha aittir; onlardan dilediğini dilediği gibi faydalandırır. Hükümdarın verme ve alma edimlerinin hiçbir kaydı, şartı olmamalıdır. Örneğin İslam hukukuna göre padişah vakıf varlıklarına el koyamazken Osmanlı’da bunun örnekleri görülmüştür (Yerasimos, 2001: 379; Imber, 2004:171). Osmanlı toprak yönetim sistemi, vergi sistemi ve genel ekonomik sistem tamamen padişahın bu fonksiyonu doğrultusunda oluşmuştur.

Kaynak dağıtım mekanizmasının başında olmak teb’ayı fiili (ekonomik) olarak hükümdara bağladığı gibi ayrıca –hatta bu bağın çekirdeğinde olmak üzere- zihinsel bir bağlılık ya da tab’iyet daha oluşturmaktadır: Padişahın sahip olduğu muazzam zenginlik insanlar üzerinde bir ‘ulaşmazlık’ algısı uyandırmaktadır. Padişah diğer insanlar gibi değildir; o başka bir yerdedir, bambaşka nitelikleri haizdir. O Allah’ın yeryüzündeki gölgesi

17 “ekser ulema dahi tecviz etmiştir” ifadesi dünyevi karakterli kanunun meşru gösterilmesine ilişkin yukarıdaki açıklamalara da bir örnektir.

18 Burada sistemin işleyişi kısaca açıklanmaya çalışılmaktadır. Gerçekte meşrutiyet bu dinamiklerin bir neticesi olmakla birlikte ulema (Bkz. Imber, 2004 muhtelif bölümler) ve bürokrasiden (Faroqhi, 2003: 268) gelen birçok yorum ile ideolojik olarak da sürekli desteklenmiştir.

19 Bu kuralın teb’a tarafından kabul edilmemesi gibi bir husus söz konusu olamazdı ama burada ifade edilmek istenen kabul edilebilir bir uygulama biçimi olarak geçerli sayılmasıdır. Tarihsel olarak bu uygulamaya neredeyse hiçbir itirazın gelmemesi teb’anın kültürel kodlarını anlamak bakımından önemlidir.

(*Zillullah fi'l ard*)'dir vs. Ancak bu ifadelerdeki yüceltmeleri padişahın kişiliğine atfederken dikkatli olunmalıdır. Makale boyunca ele aldığımız gibi padişahın konumu kişisel değil sistemik niteliktedir. O anki padişah oldukça kırılğan bir otorite sahibi olabilir, hatta taht sık sık el değiştirebilir (ki Osmanlı için bunun geçerli olduğu dönemler olmuştur), ancak bu dinamiklere rağmen padişahın Tanrı tarafından korunması imgesi sürekli yürürlüktedir ve yönetsel ritüeller yoluyla pekiştirilir (Bkz. Cannadine ve Price, 1992). Bu şekilde, hükümdarlığın alameti olan 'görmek' fonksiyonel bir anlam kazanır:

Bizim taraflarda hükümdarın debdebesinin, etrafındaki büyükler ve kudretlilerin şaşaaşı ile daha da parlaklık kazanmasına alışılmıştır. Burada ise yalnız bir efendi var. Geri kalanların hepsi kul. Ben de onun gecelik hırkasından başka bir şey giymek zahmetine neden katlandığımı anlayamıyorum. (Moltke, 1969: 100)

İhtişam, potansiyel rakipler olan 'diğer insanlar' için bir zihinsel giriş engeli yaratmaktadır. Padişahın zaman içerisinde halkla ilişkisini birkaç ritüel hariç tamamen kesmesi bu şekilde açıklanabilir. 17.yy'da sarayda bulunmuş olan Tavernier'in (1984) anılarını içeren kitabında pek çok kez yazdığı gibi padişahın saray içerisinde sürekli birilerine altın ihsan etmesi de yine bu zenginlik, zenginliğin sergilenmesi, dağıtılması fonksiyonlarına örnektir.

"Hazineyi aç ve servet dağıt, adamlarını sevindir. Onlar senin her arzunu yerine getirirler....Adamların çok ve kalabalık olsun. Asker çok olunca gaza yapar hazineni doldurursun.... Beyler cömert olunca adları dünyaya yayılır. Etraflarına üşüşerek asker toplanır ve ordu olur. Asker ve ordu ile insan dileğine kavuşur. Cömert ol, başışla, yedir, içir...dünya hâkimi bey niçin hazine toplar, asker nerede ise orada hazır hazine alır." Uluğ-kent beyi der ki "halk mutlu olmalıdır, halkın mutlu olması için karnının doyması lazımdır" zira "kara budunun kaygısı hep karnıdır... onların yiyecek ve içeceklerini eksik etme" (Yusuf Has Hacib, Akt. İnalçık, 1966:75)

Görüldüğü gibi hükümdarlık almak (kaynak toplamak), vermek (kaynağı yeniden dağıtmak), bu yolla teb'ayı bağlı kılmak ve rakipler karşısında ulaşılmaz kalmakla mümkündür (yeniden dağıtım için Bkz. Polanyi, 2003). "*Üç yılda babasının yanında almak, vermek yani hüküm ve hükümet onundu.*" (Aşık Paşazâde, 2003: 311)

Nihai (ya da tek) karar mercii olarak kalınmalıdır. Padişah, karar verme mekanizmasının mutlak olarak merkezindedir. Kuşkusuz bu, her kararı onun verdiği anlamına gelmez; -örneğin Fatih'ten itibaren padişahlar divan toplantılarına fiilen katılmaz olmuşlardır²⁰-. Ancak iki hususu ifade eder:

- Kararlar padişah adına alınır
- Padişah yetki verdiği kimselerin kararlarını her zaman geçersiz kılabilir ve yetki verdiklerinin yetkisini geri alabilir.

20 Fatih'in katılmaktan vazgeçmesine sebep olan ilginç olay için Bkz. (Freely, 1999: 58)

Osmanlı resmi kayıtları o kadar padişah adına yazılmıştır ki padişaha hitap ediyor ya da padişah tarafından yazılmış sanılabilir. Şöyle bir önerme sanırım yanlış olmayacaktır: “Aslen tüm kararları padişah alır ancak bu mümkün olmadığı için başka kişiler de karar almak durumundadır ama kararlar padişah tarafından alınmış gibi hüküm ifade ederler.” Kararların doğru ya da geçerli olmaması durumunun sonuçları bu anlamda önemlidir ve bizi ikinci maddeye götürür.

Padişah adına karar alanlar yanlış karar aldıklarında²¹ hangi süreçler doğrultusunda bu kararı aldıkları hiç önemli değildir. Belli durumlarda alınagelen belli kararların zaman içerisinde “kanun hükmüymüş gibi” geçerli hale gelmesi gibi bir durum Osmanlı yönetim evreninde söz konusu değildir (olmamalıdır); bu padişah otoritesine sınır koymak anlamına gelir. İkinci olarak kişinin isabetsizliği ya da kendi çıkarını kollaması şeklinde yanlış karar alması sadece ‘kararı’ değil (tabii ki belli oranda ve belli kararlar için ama kural olarak) ‘kişiyi’ geçersiz kılar/kılabilir. Bu sebeple karar mekanizmasından dışlanan kişi ‘yok hükmünde’dir. Yüksek makamlarda ve erken dönemde bu genellikle kişinin idamı demektir; idam edilmese bile iktidardan uzaklaşan bürokrat, resmi statüsü ile birlikte hemen her şeyini kaybeder²². Sultanın değişmesi durumunda da tüm etiketler ve ünvanlar geçersiz hale gelir. Bunların tekrar geçerli olması için yeni padişah tarafından onaylanması gerekir (İnalçık, 1994: 137).

Pratikte tüm yürütme erkinin başında olan vezir-i azam bile mevkiini, statüsünü hatta canını padişaha teslim etmiş konumda idi; bu anlamda basit bir yeniçeri askerinden hiç farkı yoktu (Yerasimos, 2001: 306). Bu sebeple Osmanlı’da batılı örnekler benzeri bir yönetim aristokrasisi oluşmamıştır. (Bkz. Berkes, 1998: 16)²³ Yönetim gücünü elinde bulunduranlar, bu gücü hukuki zemine oturan bir otoriteye dayanarak yürütmezler; bu fiili (*de facto*) bir güçtür ve bu sebeple keyfi uygulamalara çok açıktır. Bu anlamda yönetim aristokrasisi bir tarafa Weber’in tanımladığı “bürokrasi” bağlamında bir ‘Osmanlı bürokrasisi’nin varlığı da tartışılmalıdır.²⁴

Hükümdara tam olarak bağlı bir askeri güç oluşturulmalıdır. Hükümdarın tam olarak güvenebileceği, kendisinden başka herhangi bir kişi ya da kuruma bağlı olmayan, yaşamını idame ettirebilmek için “padişahın yarattıklarından başka” herhangi bir kaynak bilmeyen, üstün bir askeri-yönetimsel personele ihtiyacı vardır (Bkz. Berkes, 1998: 13). Osmanlı için bu kaynak, hem bürokrasi kadrolarının hem yeniçerilerin kaynağı olan kapıkulu grubudur.²⁵

21 “Osmanlı topraklarında mevcut karışıklığın padişahdan değil vezir ve yöneticilerin hatalarından kaynaklandığı düşüncesi yaygındı.” (Faroqhi, 2003: 269) yani alınan karardaki hata kural olarak kararı almış olan kişide (agent)’dir Sultan ideal biçimde hata’dan bağımsızdır.

22 Moltke (1969) mektuplarında 19. Yy gibi geç bir tarihte bile ünvanını kaybeden bir kişi’nin neredeyse tüm sosyal yapılardan dışlandığına dair çok ilginç birkaç örnek verir.

23 Son dönemde aristokrasinin erken örneklerine rastlanabilmesine rağmen hiçbir zaman gerçek anlamda bir sınıf oluşumunu tamamlamamıştır.

24 Weberin gerçek bir bürokrasi için saydığı beş şart Osmanlı “bürokrasi”sinde mevcut değildir Bkz. (Weber, 1947: 343)

25 Kapıkulu sistemi’nin detaylı incelemesi bu çalışmanın amacını aşar. Burada kapıkulu kadrosu ile ilgili değinilecek içerik, çalışmanın kapsamıyla sınırlıdır.

Dar-ül harb’den devşirilen gayrimüslim çocuklar Türk-Müslüman adetlerine göre eğitilmekte ve -erken dönemde- çok nitelikli bir kurumsal eğitim verilmekteydi. Eğitimleri sonrası yetenek ve ilgilerine göre gerekli hizmetlere atanmaktaydı. Bir kapıkulunun niteliği buradaki açıklamalar bağlamında önemlidir. O hem köle, hem padişahın evlatlığıdır. Önce geçmişi sıfırlanmış ve sonra tüm varlığıyla padişaha bağlanmıştır²⁶. Padişahın çok yakınındadır. Kapıkulunun yetiştirildiği Enderun’un, Topkapı sarayında padişahın özel evi sayılabilecek olan ve aile efradı ve zorunlu hizmetliler hariç kimsenin giremediği üçüncü kısımda bulunması bu anlamda çok semboliktir (Necipoğlu, 1991) ve kapıkullarının padişahın ‘evlatlığı’ statüsünü gösterir.²⁷ Padişah ile kapıkulu personeli arasındaki bu ilişki sistemin Weber (1947) tarafından “patri-monyal” olarak tanımlanmasının sebebidir. Teorik olarak ve -uzunca bir süre için pratikte- devlet görevlileri padişahın evlatlıklarıdır. Bu husus, padişahın sistemi içerisindeki konumunu göstermesi bakımından önemlidir. Kapıkulu sistemi kuşkusuz Osmanlı’nın geliştirdiği, bir sistem değildir; temeli Platona kadar dayanan²⁸, Memlükler, Selçuklular (Gulam), Moğollar (Nöker) gibi pek çok doğu devletinde geçerlidir. Ancak Osmanlı bu sistemi çok geliştirmiş ve klasik dönemde devlet mekanizmasının merkezi haline getirmiştir. Bu da yönetim teorisi açısından şaşırtıcı olmasa gerek: Gerçek ve güçlü bir askeri devlet olan Osmanlı’da bu sistem doğal olarak diğer devletlerde olduğundan daha ileri seviyeye taşınacaktır. Ayrıca bürokrat ve asker sınıfının birbiriyle iç içe geçmiş bir sınıf olması ve bu sınıfın da kaynağının kapıkulu olması bu ‘güçlü askeri devlet’ niteliğini ifade eder. Kısaca padişaha bu şekilde mutlak olarak bağlı bir kadro, rakipler için önemi bir giriş engelidir.²⁹ *“Birbirinin saldırılarından kendilerini korumak için insanlar yasakçıya (hükümet ve hâkime) muhtaçtır. O yasakçı onlara galebe çalmış, iktidarı eline almış onları kendine itaat ettirmiş olduğu için kimse diğerlerine tecavüz edemez. Devlet ve hükümetin manası işte budur”*³⁰. (Haldun, 1954: 110)

Kadim dönemden gelen bu anlayış, Osmanlı’da pratikle de birleşmiş ve kişilerin (kuşakların) zihniyet yapısını şekillendirmiştir. Padişahlar birbirlerinin rakibi olabilmiş ama ‘sistem’ rakipsiz kalmıştır. Bunun çalışmamız için anlamı padişahın ‘şeriatı’ –burada artık ‘düzen’ olarak okuyabiliriz- geçerli kılmadaki temel fonksiyonudur. Teb’a bu ‘zihin durumunda’ olduğu için tâbidir. Modern dönemin akımlarından etkilenen Osmanlıda, gelişen

26 Burada bahsedilen sistemin teorik işleyişi ve daha ziyade erken dönem uygulamasıdır. 17. Yy’da başlayan uygulama farkları ve genel çözümler burada ele alınmamıştır.

27 Geleneksel yönetim sistemlerinin akrabalık ilişkilerine dayalı olduğu genel bir kabuldür (Bkz. Summers, 2005)

28 Kapıkulu sistemi’nin Platoncu kökenleri için Bkz. (Gellner, 1995: 186). Ayrıca Osmanlı toplum sisteminin genel olarak Platoncu kökenleri için Bkz. (Unan, 2004)

29 İlginç ve anlamlıdır ki bu strateji sonuç vermiş ve Osmanlı’da farklı hanedanların saltanatı oluşmamış; ancak sistemin çözülmesinin önemli bir sebebi-sonucu kapıkulu sisteminin çözülmesi olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı gerileme döneminde bu yapıdaki dejenerasyon sistemin tüm hücrelerine sızmış ve yeniçerileri bir kabus haline getirmiştir Yeniçeriler her defasında “yeni bir padişah”ı başa getirmişlerdir: sistem en güçlü yerinden ve kendi niteliklerine koşut olarak çözülmüştür.

30 Ibn Haldun’un burada düzeni sağlamak üzere hukukçulardan vs. değil bir “yasakçı” yani hükmdardan bahsetmesi çok anlamlıdır. Ayrıca Bkz. Aynı eser s. 340

anayasa hareketleri ile oluşan modern devlet-birey ilişkisi bu kapsamın dışında, son dönemin meseleleridir.

Yukarıdaki maddelere ait açıklamalardan görüldüğü gibi her şey padişahın tek, merkezde,³¹ rakipsiz şekilde var olmasına bağlıdır. Birçok kadim doğu devleti geleneğinde bu kuralların ifadesi mevcut olmakla birlikte Osmanlı, bu düsturları tamamen içselleştirmiş ve tüm kurumsal ve kültürel yapılarını bu düsturlar doğrultusunda oluşturmuştur. Bu düsturlar ve ifade ettikleri içerik Osmanlı için dışsal değil aslî (*essential*)’dir. Kısaca padişahın fonksiyonu adalet dairesinin (temel kozmolojinin) varlığı için hayati önemdedir.

Asker

Teoride ‘asker’ olarak geçmesine rağmen bu çalışmada hükümdarın dayandığı sınıf askerleri de kapsayan yönetici sınıf olarak ele alınacaktır. Zaten Ortodoks Osmanlı rejiminde her iki (asker-bürokrat) sınıf ortak bir havuzdan (kapıkulları) eleman almaktadır³². Bu başlık altında incelenecek olan da genel olarak bu sınıf ve bu sınıfın adalet teorisi içerisindeki fonksiyonudur.

Osmanlı yönetiminin tek taraflı olarak yukarıdan empoze edilen güce dayalı bir yönetim tarzı olduğu literatürde sıkça yer bulan bir iddiadır (bu konudaki bir tartışma için Bkz. Çırakman 2001) Oysa gerçek bu görüntüye pek uymaz. Vatandaşlık anlayışının tartışıldığı hatta kabul edildiği, modern yönetim uygulamalarının başladığı özellikle son iki yüzyılı bir tarafa bırakalım (Bkz. Berkes 1998), Osmanlı Ortodoks yönetim anlayışının en güçlü olduğu dönemlerde bile (özellikle Fatih sonrası) hükümdar-teb’a ilişkisi asla tek taraflı, keyfi, bir “doğu despotluğu” şeklinde yürümemiştir. Bu hususa yukarıda değinilmişti.

Teb’a hükümdar ilişkisini tek taraflı yaptırıma dayanan basit bir modelden ziyade iki kesim arasında bir “güç ilişkisi” olarak anlamak gerçeğe daha yaklaşmak demek olacaktır. Bu özgün ilişki başka bir bağlamda Gellner (1994, 183) tarafından tartışılmıştır. Gellner, Ortadoğu kabileleri için grup içinde bir ‘güç dengesi (*balance of power*),’ diğer gruplara karşı ise ‘gücün liderde yoğunlaştırılması’ gerekliliğinden bahseder. Osmanlı örneğinde bu güç imgesi devletin kurumlaşmasını takiben *dar-ül harb* başta olmak üzere dışarıya karşı bir ‘yekpare güç’ algısı uyandırma şekline dönmüştür. Bunun en tipik performatif göstergesi yabancı ülkelerin elçilerine uygulanan protokol kurallarıdır.³³

İçeride ise, bu güç ilişkileri bağlamında geçerli olan temel kural, hükümdarın hükümdarlık yapması için askeri güce sahip olmasıdır (Haldun, 1954: 360) Karşılıklı

31 “Merkez ruh hükmünde olup her tarafa tesir eder ve hayat merkezi kalbe benzer. Kalb yenilgiye uğrayarak ele geçirildiği takdirde bunun etrafı yenilgiye uğrar ve merkez yıkılır. Bir devlet merkezinde yenilgiye uğratılır ise etrafının ve sınırlarının elde kalması fayda vermez.” (Haldun, 1954: 437)

32 “Mülk, amiller ile ve ordunun büyükleriyle düzene konur”. (Nizamülmülk, 1999: 124)

33 Bu konu, çalışmanın kapsamının dışına çıkmakla birlikte oldukça ilginç bir konudur. Galebe Divanı adlı bu Osmanlı protokolünü gören elçilerin ve seyyahların ifadelerinden hem bu ‘güçlü hükümdar’ algısını yerleştirme konusuna verilen önemi, hem de bu kişilerin bu protokolden ne kadar etkilendiklerini anlamak mümkündür. (birçok örnek için Bkz. Necipoğlu, 1991 ayrıca özellikle Tavernier)

bağımlılık eşitlikçi bir yapı ortaya çıkarmak zorunda değildir. Zaten çoğu durumda karşılıklı bağımlılık ilişkisi karşındaki üzerinde yaptırım gücümüzü artırmayı gerektirdiğinden aslında bir güç ilişkisidir (Pfeffer, 1992: 38). Askeri gücü olmadan padişahın hukuki şahsiyeti, ya da kadim yönetsel kurallar –ki ikisi birlikte Weber’in (1947, 341'den itibaren) ifade ettiği hukuki-geleneksel otoritesine karşılık gelir- tek başına iktidarı elde tutmaya yeterli değildir. Gellner, (1995, 186) bu sistemin temel unsurlarını şu şekilde sayar:

- Sosyal çözülme ve gerileme önlenmelidir
- Yönetici elitin varisleri, küçüklüklerinden itibaren sistematik olarak askeri ve yönetsel becerileri edinecek biçimde eğitilmelidir.
- Hizmet ettikleri devlete içtenlikle bağlılık içerisinde olmalıdırlar.
- Kendilerini politik görevlerinden uzaklaştıracak akraba bağlılıkları ve refah kaynaklarından uzak tutulmalıdırlar.

Osmanlı Ortodoks idari sistemi de bu temel kriterler doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Aşağıda özelliklerine değinilecek olan ‘kul’ sınıfı bu ortodoksinin henüz yerleşemediği kuruluş devresinde çok belirgin değildir. Weber’in (2003, 45) belirttiği gibi aşiret seviyesindeki yönetimlerde hükümdar (*bey*), aslen temel statüsüne sahiptir. Devletin ortaya çıktığı gelişme döneminde temel yönetim mekanizması da oluşumunu gerçekleştirmiştir. Aşıkpaşazâde, (2003, 113) beylik döneminde beyin diğer gaziler gibi atının üzerinde savaşa katılmasını anlatı (erken dönem için Bkz. Lindner 2001, 31) Ancak bu ilk evreden kul sistemine dayanan klasik sisteme geçiş yine de erken başlamış ve hızlı gerçekleşmiştir. 1360’larda 1000 kişi olan Yeniçeri nüfusu I. Bayezid (1389-1402) döneminde yaklaşık 5000 kişiye ulaşmıştır (İnalçık, 1994: 16).

Yukarıda da değinildiği gibi padişahın dayandığı askeri güç temel olarak kendi köle- evlatları (kapıkulu sınıfı) idi³⁴. Bu sınıf, padişahla özel ilişkileri dolayısıyla toplum içerisinde ayrıcalıklı bir sınıfı temsil ediyordu ve asker-bürokrat doğası sebebiyle devlet mekanizmasının çekirdeğini oluşturuyordu. Toplum “askeri sınıf mensupları” ve “diğerleri” şeklinde bir ayrıma tabi idi. Bu ayrım Imber tarafından bir hukuki kişilik oluşturma olarak ifade edilmiştir. Imber, Osmanlı’nın, Hanefi hukukun temel uygulamasına göre Müslüman-Gayrimüslim ayrımına bağlı olarak değil, yukarıdaki kriter doğrultusunda bölümlendiğini bildirir (2004, 88). Osmanlı terminolojisinde bu yönetici sınıfın pek çok isminden biri de ‘ricâl-i devlet’ tir. Bu sınıf, sistem içerisinde vergi ödemeyen tek sınıf idi. Bu sınıfın mensupları geçimlerini maaş ya da tımar gelirlerinden sağlamaktaydılar. Yargılanmaları da kadılar tarafından değil kazaskerler (kadı-asker) tarafından yapılırdı (İnalçık, 2006: 83). Bu ayrıcalıklı

34 Diğer bir askeri sınıf, eyaletlerden toplanan sipahilerdir. Kapıkullarının ‘evlatlık’ konumlarını yukarıda görmüştük. Tüm teb’anın aslen kul statüsünde olması ve tüm zenginliğin kaynağı olması şeklindeki temel zihinsel durumu not etmekle birlikte sipahileri kira sözleşmesi gibi bir hukuki çerçeveye devlete bağlayan temsilci/ajanlar (agent) olarak görebiliriz. Tımarlı sipahilerin sistem içindeki durumları ile ilgili klasik bir kaynak için Bkz. (İnalçık, 1994)

sınıfa mensup olmak için kişinin soy-soptan ziyade sahip olması gereken nitelikler şunlardır (Shaw, 1977: 113):

- İnanç ve pratiklerde Müslüman inanç sistemine ait olmak
- Sultan'a ve devlete sadık biçimde ondan kaynaklanan hükümlerlik görevlerini yürütmek ve onun gelirlerini artırmak
- 'Osmanlı tarzı'nı yaratan gelenek, uygulama, davranış ve dil biçimlerini benimsemek ve uygulamak

Hükümdarın ihtiyaç duyduğu personeli bu şekilde sağlaması, kabile sisteminden ciddi bir sapmayı ve alternatif bir devlet biçimini ifade eder (Gellner, 1995: 287). Bu sistemin çekirdeğindeki *devşirme* uygulaması aslen şeriata aykırı olmasına rağmen ulema tarafından çeşitli yorumlarla yasaya uygun hale getirilmiştir (Zubaida, 2003: 115).

Askeri güç, refahın temel kaynağı olması dolayısıyla Osmanlı-İran devlet geleneğinin temelini oluşturmaktadır. (İnalçık, 1994: 44). Bir yeri askeri güç kullanarak almak o bölge üzerinde hâkimiyetin temel unsuru idi (*kılıç hakkı*). Bu sebeple asker Osmanlı için temel unsur idi. Bu fiili durum, o bölge ve o bölge üzerindeki hâkimiyetin temel dayanağını oluşturmaktaydı (İnalçık, 1994: 104); "devlet ancak kuvvet, kudret ve galebe çalmak sonunda kurulur" (Haldun, 1954: 424). Bu sebeple askeri güç, mümkün olan en üst seviyeye çıkarılması gereken bir unsurdur (Lindner, 2000: 73).

Askeri sınıfın ayrıcalığı, kölesi oldukları padişahın ileri gelir. Ibn-i Haldun kölenin asaletinin sahibinden kaynaklandığını ifade etmektedir (Haldun, 1954s. 38, ikinci cild s. 335). Geçmişlerinde herhangi bir aile bağı, ya da hükümdara tabi olmaktan başka herhangi bir bağılıkları olmaması onları ideal devlet görevlileri haline getirmiştir. Padişah ile bir 'görev sözleşmesi'ne bağlı olarak iş görmezler; padişahın 'evladı-kölesi' olmaları sebebiyle doğrudan doğruya padişah adına faaliyette bulunurlar: "Siz hükümdarlar için iştirme vasıtaları olan kulak ve görme vasıtaları olan göz hükümdaresiniz. Siz onların konuşmakta oldukları dilleri ve şiddetle yakalamakta olan ellerisiniz." (Haldun, 1954: 669) Asker, padişaha sadece iktidarını elde tutmak için gerekli değildir. Gaza dinamiği uyarınca askerin yardımıyla, padişahın vaadettiği refah imkânı artar, ve sistem bu sayede büyür. Aşıkpaşazâde'nin şu sözleri hem bu süreci hem de bunun 'oluşturulmuş akraba'lık bağı yoluyla gerçekleştirildiğini ifade etmesi bakımından çok anlamlıdır: "Refah artınca yönetici sülalenin taraftarları da artar ve bu yönetimi güçlendirir" (Haldun, 1954: 468). Diğer taraftan sadece askeri ganimet değil fetih ile elde edilen toprak sayesinde devletin vergi gelirleri de artar ve bu da yine tımar sistemi vasıtasıyla bir servet dağıtım inisiyatifi sağlayarak devletin gücünü artırır. Devlet toprak fetihlerini sürdürdüğü sürece bu sistem hayatini borçlu olduğu bu dinamikleri sürdürebilmiştir. Fetihler çeşitli sebeplerle sekteye uğradığında sistem çözülmeye başlamıştır.

Madde'nin başında geçen 'zaptetmek' fiili, fetih gibi yollarla yeni ülkeler 'ele geçirmeyi' ifade etmekle birlikte yukarıdaki açıklamalar ışığında aslen 'elde tutma' ya karşılık gelir.

Teb'anın bağlı kalmasını sağlayacak olan refah da yine bu sınıf vasıtasıyla mümkündür: "bütün memurlar memuriyette bulunurlarsa memleket mamur kalır" (Nizamülmülk, 1999: 124). Keykâvus'un yönetici (vezir) adaylarına hitaben kaleme aldığı aşağıdaki nasihatler hem yönetim kademesindekilerden beklenen uygulamaları hem askerin sistem içerisindeki kilit önemini yansıtması bakımından oldukça önemlidir

Vezirlikte sen de adil ve yapıcı olmalısın, yani gönüller yapmalısın ta ki senin sözün hepsinden üstün olsun ve korkusuz bir hayat süresin. Ama eğer kendi yararın için çeri halkını incitecek olursan bir süre tahammül ettikten sonra çaresiz kalınca bir ayaklanma sırasında senin aleyhinde bulunurlar, padişahın kulağına gidince elbette senin elini sipahinin yakasından kısaltsa gerektir ta ki kendisine el uzatmasınlar ve onun elini mülkten kısmasınlar. Öyleyse zulmü sen sana etmiş olursun, çeri halkına değil. (Keykavus, 109)

Hükümdar-teb'a arasındaki tâbiyet ilişkisi özgün (*sui generis*) bir ilişki olup çalışmanın çerçevesi içerisindeki kimi özelliklerine aşağıda daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

Mal

Bu maddede geçen 'Mal' kelimesi ile ifade edilmek istenen, askerin kendi fonksiyonu karşılığında beklediği her türlü maddi kaynaktır. Osmanlı'nın sahip olduğu sosyo-ekonomik sistem uyarınca maddi kaynağın temeli tarımsal çıktıdır. Tarımsal çıktı, teb'anın iâşesi için aynen isti'mal edilebileceği gibi vergi şeklinde devlet tarafından toplanıp muhtelif amaçlarla yeniden dağıtımına tabi tutulabilir. Ticaret, tarımsal çıktının yanında ikincil bir fonksiyona sahiptir. Üretimin (mal ve hizmet üretimi) ise Osmanlı sosyo-ekonomik sistemi için belirleyici bir unsur olmadığı söylenebilir. Hem (DA4)'de ifade edilen 'giriş engelleri'ni yüksek tutmak için, hem de teb'anın kendisine bağlı kalmasını sağlamak için padişahın 'refah'a ihtiyacı vardır (bu çifte işlev için Bkz. İnalçık 1994, 132). Teori asker toplamaktan bahsettiği için açıklamalarımızı bu çerçevede tutalım ancak şurası açıktır ki asker toplamak için getirilecek açıklamalar geniş anlamda teb'anın bağlılığını sağlamak için de geçerlidir.

Kuruluş dönemi gaza faaliyetinin temel niteliği dar-ül harb'e doğru yapılan seferlerle elde edilen ganimet vasıtasıyla yeni asker çekmek ve böylece seferleri sürdürebilmektir. Bu sebeple gaza, taşıdığı kutsallık ifadesine rağmen büyük oranda dünyevi bir faaliyetti (örn. Bkz. Divitçioğlu, 1967: 58). Bu gelirin dağıtımını konusunda belli teamüller olsa da beyin belirleyici olması yukarıda (DA3) belirtilen dinamikler uyarınca beyin otoritesini sağlamlaştırmaya yaramaktaydı. Bunun adalet dairesi teorisiyle çakıştığı noktada Weber'in bir saptaması büyük önem kazanmaktadır. Weber'den yaptığımız, yukarıda geçen teokrasi ve mutlaki yönetimlerde adaletin maddi temelli olduğu saptamasını tekrar hatırlamalıyız (Weber, 2003: 342). Yani kısaca hükümdar gelir dağıtımına tekeline dayanarak düzenin sürdürülmesini³⁵ sağlar. Bu ekonomik sistem literatürde "geleneksel," "kapitalist-öncesi," hatta "doğal" gibi

35 Ibn Miskeveyh, Nasırüddin-i Tusi ve celaleddin-i devvani gibi Kınalızade'den önce yaşamış olan yazar ve düşünürler, parayı, "adaleti sessizce sağlayacak bir güç olarak görmek suretiyle 'adil-i samit' (sessiz adl, sessiz adalet sahibi veya tesis edicisi) olarak isimlendirmişlerdir (Unan, 2004: 118).

isimlerle anılsa da iaşecilik (*provisionism*) bunu tanımlamak için en uygun karşılık gibi görünmektedir (Bkz. Genç, 2014). Merkantilizm, refah ekonomisi gibi ekonomik sistemlerden farklı olan bu sistemi kısaca şöyle tanımlayabiliriz: Belli dengeleri gözeterek teb'a'nın geçimini sağlamayı gözetleyen güçlü bir merkezi devletin mali hareketlerinin belirleyici olduğu ekonomik düzen. Bu sistemin niteliklerine aşağıda, gaza'nın ekonomik fonksiyonlarına değindikten sonra dönelim.

Aşıkpaşazade (2003), aşağıdaki alıntılarda Osmanlı kuruluş dönemi refah artışına, bu artışın yarattığı çekim gücüne ve bu gücü oluşturmak ve sürdürmek üzere uygulanan politikalara çok iyi örnekler verir: *“Maksadınız benim bu elimdeki ormanları almaksa imdi gelip alınız ve tımar ediniz. Ben de yüz sürüyerek devletli padişahın eşiğine gideyim. Padişah sağ olsun bana da fazlasıyla dirlik vereceğini umarım.”* (s.186)

“Sonra Murat Han Gazinin de neler yaptığına bak. Evrenoz Gazi'nin getirdiği köle ve cariyeleri gelen elçilere paylaştırdı. Ayrıca altın gümüş avadanlıklardan da verdi. Sonra elçilerin getirdiği atların hepsini kendi adamı olan Evrenoz'a verdi. Ayrıca bir kısım filori de başıladı. Gerisini bilginler ve fakirler arasında bölüştürdü. Kendi için hiçbir şey bırakmadı. Pek çok kimse fakir gelip zengin gitti ve padişaha dualar etti.” (s. 118)

“Çok ganimetlere kavuştular. Ganimetin çokluğundan bir çizmeye bir güzel cariye almabilirdi.” (s. 198) *“Sultan Mehmet Han Gazi, İstanbul'u fethettiğinde bütün vilayetlerine “isteyen gelsin. İstanbul'da evler, bağlar, ve bahçeleri mülküyle veriyorum. Dileyen gelsin alsın.” diye haber gönderdi”* (s. 219)

“Hükmetmek” ve “vermek” arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından tekrar pahasına yukarıda değindiğimiz alıntıyı tekrar hatırlamak yerinde olacaktır: *“Üç yılda babasının yanında almak vermek yani hüküm ve hükümet onundu”* (s. 311) İbn Batuta'da da bu dönemde Osmanlı toplumundaki ucuzluk ve refahı anlatan pek çok bölüm vardır (Batuta, 1983: 220). Kuruluş devrine ait bu özellik devam etmiş ve büyük miktarda³⁶ profesyonel asker besleme zorunluluğu Osmanlı ekonomisinin tarih boyunca en büyük meselelerinden biri olmuştur (Faroqhi, 2003: 38). Osmanlı asker-bürokrat sınıfı Osmanlı tarihi boyunca toplumun gelir seviyesi en yüksek sınıfını oluşturmuştur. Bu, sistemin temel özelliği uyarınca çok normaldir: *“Her çeşidin yüksek ve pahalısını ancak zenginler ve devlet memurları satın alırlar.”* (Haldun 1954, 2. cild 390). Bu temel anlayış³⁷ son döneme kadar sürmüştür. Örneğin *“19.yy sonları itibarıyla İzmir'deki İngiliz konsolosunun yıllık ücreti 20.000 kuruş iken Bursa valisi yılda 200.000 kuruş alıyordu.”* (Makal, 1997: 294) (ayrıca Bkz. İnalçık 1994, 85)

Asker besleme sadece devletin askeri kesime aktardığı gelir olarak düşünülmemelidir. Patrimonyal devletin özelliği itibarıyla devlet 'gelir sağlamanın' ötesinde 'iaşesini garanti

36 1526-1563 yıllarında maaşlı ordunun tümü 41.479b kişi idi. Ve bunlar yolda 122.300.000 akçe tutarında maaş aluyorlardı. 1546 yılında bu rakamlar 48.316 kişi ve 126.400.000 akçeye; 1588-1589 yılında 64.425 kişi ve 178.200.000 akçeye 1595 yılında 81.870 kişi ve 251.000.000 akçeye 1609 yılında 91.203 kişi ve 310.833.000 akçeye ulaştı. (Yerasimos, 2001: 44-8 arası)

37 Aslında bunu, bu anlayışın sürmesi olarak değil zenginliği elinde tutan sınıfın bunu koruma dürtüsüyle açıklamak çok daha doğru olacaktır

altına almak’ fonksiyonunu üstleniyordu. Bunun pratikteki anlamı ise ‘gelir transferi’nden ziyade ‘tüketeceği malı temin’ politikasıdır. Devlet fonksiyonunu icra edecek kişilerin sadece yüksek gelirli olmaları değil aradıkları malı da bulmaları gerekir. Bu Osmanlı’da çok tipik politikaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Aşağıda teorik çerçevesine kısaca değinilecek bu politikalar başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerin et, tahıl ve diğer ürün gereksinimleri için zorlayıcı önlemler olarak tanımlanabilir.

Bunların içerisinde et en kritik maddedir. Tedarik politikasının tüm karakteristiklerini taşıması dolayısıyla örnek olarak biraz daha detaylı ele alınması faydalı olacaktır. İstanbul’un et ihtiyacını³⁸ karşılamak yönetimin her zaman en önemli ekonomik- ve tabii yönetsel³⁹- önceliklerinden birisi olmuştur. Bu sebeple literatür –ve arşiv- buna ait örneklerle doludur. Kaynaklara yüzeysel bir bakış bile gösterir ki İstanbul’un et gereksinimi iktisadi dinamiklerin doğal işleyişi ile sağlanmamakta idi; yani kısaca bu iş ekonomik değildir çünkü yönetim şehrin ihtiyacını ucuz şekilde sağlamak için harici yaptırımlarla arz miktarını artırmaya, ya da narh uygulaması gibi önlemlerle fiyatı düşük tutmaya çalışmaktadır (örn. Bkz. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi DH.MKT.1750.39). Bu fiyatın ekonomik olmaması sebebiyle koyun transfer etmek (*celeblik*) ve kasaplık tercih edilen mesleklerden değildir. Devlet de bu ihtiyacı karşılamak için yine zorlayıcı uygulamalarda bulunur. Bunların arasında iktisadi olmayan kasaplığı mali olarak desteklemek için başka ekonomik faaliyetler üzerine özel vergi (*resm-i kassabiye*) uygulamaktan (Faroqhi, 2000: 157), kişileri zorla kasap yapmaya (283), başka bölgelerde kesimi yasaklamaktan (271) fiyatı artırmak amacıyla arzı kesmediği ve devlete yardımcı olduğu için⁴⁰ göçebe reislerini ödüllendirmeye kadar birçok politika sayılabilir.

Et gibi diğer bir temel madde tahıldır⁴¹ ve et için geçerli olan tahıl için de geçerlidir. Osmanlı’nın temel sistemlerinden biri olan tımar sistemi, toprak kullanımını kontrol etmek yoluyla tahıl arzını kontrolü altında tutar ki bu sistemin temel amaçlarından birisi de budur (Bkz. İnalçık, 1994: 185)⁴². Tarla mahsulü olması ve denetlenebilmesi dolayısıyla tahılın et kadar uğraştırıcı bir problem yaratmadığı söylenebilir. Kısaca et, tahıl ve diğer tüketim maddeleri için her zaman öncelik devletin askerinin, bürokratının önceliklerini tam olarak ve ucuz biçimde giderilmesidir. Askeri ihtiyaçların temini dolayısıyla bir malın ihracının ve başka bölgelerde satılmasının yasaklanması, bedelini düşük ödemek bir tarafa –çok ender de olsa- bazı durumlarda ödeme yapmadan almak gibi birçok uygulama sık rastlanan örneklerdendir.

38 Tavernier, (1984, 58) 1630’larda sadece Topkapı sarayının et ihtiyacı için günlük 500 koyunun gerektiğini söyler.

39 Ekonomik alanın yönetsel alanla kesişmesi iase ekonomisi’nin temel özelliğidir.

40 Çünkü uzak eyaletlerden gelen koyunlar, yolda daha yüksek fiyat veren başka kişilerce alınıyordu; bu da İstanbul’da et kıtlığı yaratıyordu. Ayrıca kasaplar sürekli etin fiyatının düşüklüğünden şikayet etmekte ve artırılmasını istemekteydiler 1913’e ait geç bir dönem için örneğin Bkz. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşivi DH. İD.108-2.10 no’lu belge.

41 18. Yy’ın başlarında İstanbul’un günlük tahıl ihtiyacı 200 tondur (İnalçık, 1994: 180)

42 Bu sistemin hukuki yönüyle ilgili Bkz. (Imber, 2004: 125). Çok daha geniş bir Uygurluk tarihi perspektifinden tahıl çıktısı ile Devlet arasındaki ilişki için Bkz. (Scott, 2019)

Asker ve devlet görevlisi besleme zorunluluğu Osmanlı için o kadar büyük bir mesele idi ki tüm ekonomik yapı bu amaç doğrultusunda şekillenmiştir denebilir.

Kitleleri doyurma gereksinimi doğrultusunda Osmanlı ekonomisi için tarımsal üretim temel üretim biçimi haline gelmiştir.⁴³ Ayrıca devletin vergi gelirlerinin çok önemli bir kısmı da tarımsal üretim üzerinden toplanmaktaydı. Bu yüzden üretim birimleri olan kırsal kesim, tüketim merkezleri (başta İstanbul olmak üzere yönetim merkezleri-garnizonlar vs.) olan kentleri beslemişlerdir.

Sonuç olarak ekonominin asıl amacının işeyi sağlamak olmasından dolayı merkantilizmin tam tersi bir ekonomik politika izlenmiş ve ithalat serbest bırakılırken ihracat yasaklanmıştır. Zira asıl amaç yerel üreticiyi korumak değil teb'anın ihtiyaç duyacağı mal girdisini sağlamaktır. Bu öncelikler doğrultusunda ekonomik düzen, üretici kesimi korumaktan ziyade tüketici kesimi koruma önceliğine göre şekillenmiştir (Keyder, 2003: 46), (Yerasimos, 2001: 324). Bugün için oldukça garip görünen bu politika büyük ölçüde adalet dairesi teorisinde bahsi geçen anlayış neticesinde ortaya çıkmıştır. Ibn Haldun, (1954, 2. Cild: 301), insanların zengin kişilerin etrafında toplandığını bildirip bunu ekmek kırıntısına koşan karıncalara benzettir. Yine aynı eserde (S. 82) “dünya bayındırlığının maddi kaynağı devlettir” der. Özetlersek tüm refahın (mülk olması şart değil), ve her türlü gelirin devlete (sultana) ait olması gerekir; sultanın bunu tamamen keyfi şekilde tasarruf ettiği düşüncesi geçersizdir. Padişah padişahlığını sürdürebilmek için bu geliri yeniden dağıtımına tabi tutmalıdır ancak bu dağıtım fonksiyonu üzerinde hiçbir karar ortağı olmamalıdır. Yani devlet vermek zorundadır ama daha da önemlisi verenin sadece ‘devlet’ olması gerekir. Ancak bu sayede kargaşa önlenir ve düzen korunur. Bu, iktisadi antropolojinin ‘yeniden dağıtımcı sistem’ olarak sınıflandırdığı sosyo-ekonomik türün özgün bir örneğidir (Bkz. Polanyi, 1971).

Reaya

(DA6)'da adı geçen malın temel olarak et ve tahıl olduğu belirtilmişti. Eti biraz daha üst sınıfın tüketeceği en azından toplumun tüm kesiminin yoğun biçimde et tüketemeyeceği dikkate alınırsa tahıl başlıca gıda maddesi olarak ortaya çıkmaktadır. Büyük kitleleri doyurması gereken bir yönetimin (Osmanlı merkezi yönetimi) en önem vermesi gereken maddenin tahıl ürünleri olması çok doğaldır. Tahıl üretimi sistemin motoru durumundadır. Dolayısıyla Yaşam standardı, fiilen kullanabildiği haklar vs. açısından diğer sınıfların oldukça altında bulunan reaya, buna rağmen gelir kaynaklarının büyük kısmını yaratmaktadır. Toplum vergi verenler (reaya) ve vermeyenler (askeri) olarak kesin biçimde ikiye ayrılmış ve bu ikisi arasında geçiş önlenmiştir (Faroqhi, 2003: 285). Öneminden dolayı ve nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu için herhangi bir ayaklanma durumunda sistem için tehlikeli olabileceğinden dolayı bu kesimin faaliyetleri çok sıkı kontrol altında tutulmalı idi. Tabi köylünün ayaklanma tehlikesinin yanında – ve ondan daha önemli olarak- dikkat edilmesi

43 Askeri devletin gereksinimleriyle tarım sektörü arasındaki ilişkilere dair açıklamalar için Bkz. (Summers, 2005), ayrıca tarımsal üretim biçiminde yenilikçiliğe ve gelişmeye yer olmadığına dair Bkz. (Gellner, 1995: 161)

gereken sipahinin ayaklanmasıdır. Yönetim köylüyü sipahiye karşı kollarken sipahi’yi de memnun etmenin yollarını bulmalıdır: “Sipahilere bu dediğim iyilikleri etmezsen gönülden düşmanın olurlar şöyle ki eğer o sırada seni aldatmazlarsa düşmanın bulunduğu zaman yolunda canlarıyla oynamazlar. Belki düşmanınla dost olup canına kastederler.” (Keykavus, 127). Bu kontrol temel olarak Toprak rejimi vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. İnalçık (1996, 114), tımar sistemi ile birlikte kul sistemi ve İslami öğretilerden gelen devlet geleneğinin Osmanlı’nın uzun süre hayatta kalmasını sağlayan üç temel sistem olduğunu ve bu sistemler sayesinde yönetim uygulamalarının Osmanlı coğrafyasının en ücra köşesine kadar yayılabildiğini belirtti. Burada bu rejimin detaylı olarak açıklamasına girilmeyecek, kısaca belirtildikten sonra daire-yi adl teorisi için ifade ettiği anlam üzerinde durulacaktır.

Verginin temeli toprak gelirleridir (Keyder, 2003: 21). Topraklar fethedilmeli, tahriri yapılmalı, sipahilere dağıtılmalı ve belirlenmiş kurallar doğrultusunda sipahiler tarafından işlenmeli, artık ürün devlete intikal etmelidir. İntensif teknikler uygulanarak mevcut arazinin verimliliğinin artırılması, endüstri ve ticaret yoluyla yeni vergi imkânları aranması yoluna gidilmemiştir (İnalçık, 1994: 51). Bunlar sistem için gereksiz çabalardır; çevrimin devam etmesi açısından fetihlerin devam etmesinin sağlayacağı gelir artışının yanına dahi yaklaşamazlar.

Toprak üzerinde kontrolün sağlanması için belki de birinci madde mülkiyetin padişahın elinde tutulmasıdır.⁴⁴ Sistem, kişilerin işledikleri toprak üzerinde mülkiyetten doğan hakları iddia etmesine dayanamazdı. Aynı şekilde toprakların gitgide belli şahısların elinde toplanmasına tahammül edemezdi. Nitekim Osmanlı tarımında büyük toprak mülkiyeti oluşmamıştır (Keyder, 2003: 10). Ayrıca yine bu sebeple özellikle tarımsal arazi (tarla) kesin biçimde devlete ait olmalıydı.⁴⁵ Kentsel bölgelerdeki araziler üzerinde hatta bağ-bahçe arazileri üzerinde özel şahısların mülkiyet hakları bir dereceye kadar ve fiili olarak kabul edilmiş iken tahıl üretilen kırsal topraklar üzerinde özel mülkiyete asla izin verilmemiştir. Kırsal arazi vakıf mülkü haline de getirilemezdi⁴⁶ (Imber, 2004: 140). Bunu enerji çevrimlerinde kritik unsur olan ‘tahıl’ın kontrol altında tutulması ile açıklamak doğru olacaktır. Kısaca kanunnamelerde sık geçen bir ibare olarak “saban girip ziraat yapılan yer mülk olmaz” (Divitçioğlu, 1967: 56).(ayrıca Bkz. İnalçık 1994,106) (özellikle Bkz. İnalçık 1996, 4’den itibaren) Bu kaide üzerine oturan toprak sisteminin tarihi öncülleri olsa da⁴⁷ Osmanlı yönetim anlayışı

44 Asyatik toplumlarda geçerli olan bu ilke Marksist literatürde ‘Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT)’ teorisiyle açıklanmaktadır. Bu teorinin ayrıntıları için literatürde Bkz. (ATÜT) maddesi. Bu teorinin Osmanlı toplumuna uygulanması hususunda Bkz. (Yerasimos, 2001; İnalçık, 1994; özellikle Divitçioğlu, 1967)

45 “Sağlam ayak basmamaları, yerleşmemeleri ve sıkıntı vermemeleri için her 1-2 yıla kadar amiller ve ikta sahipleri (vergi toplayanlar ve tımar sahipleri) değiştirilmelidir. Reaya karşı dürüst ve iyi davranmalıdırlar ki vilayet mamur kalsın.” (Nizamülmülk, 1999: 29)

46 Mülkün vakıf arazisi durumuna getirilebildiği durumlarda bile devlet toprak ve reaya üzerinde kontrol hakkından vazgeçmemiştir (İnalçık, 1996: 9).

47 Geç Roma imparatorluğunda “Colon”, Galya’da “Mansus”, Bizans İmparatorluğunda “Zeugarion (İnalçık, 1996, s. 9) bunlara örnektir (Keyder, 2003: 20) Bizansın son dönemlerinde feodalleşmenin emareleri’nin görüldüğünü ama Osmanlı’ların iktidarı ile birlikte bu gelişmenin durduğunu bildirir.

ile bire-bir uyuşmaktadır; temel olarak mülkiyet hakkını tanıyan İslami doktrine ise aykırıdır. Devlet önceliklerinin dini önceliklerden önce gelmesine (*raison d'état*) iyi bir örnektir

Kısaca mülkiyetin olmaması ama üretimin de aksamaması gerekliliği bu toprakların kiraya verilmesi sonucunu doğurmuştur. Osmanlı terminolojisinde bunun adı 'tumar'dır. Fethedilen toprakların kadastro (*tahrir*) yapılır ve kullanım hakkı belirli süreler için bir görevliye (*sipahi*) devredilirdi. Sipahi köylünün ürettiği ürünün bir kısmını köylüye verir, bir kısmını kendi alır, artık kısmını da devlete vergi olarak verirdi. Toprak üzerinde mülkiyet olmaması yanında sipahi toprağı alt kullanıcılar da dâhil herhangi bir kişiye devredemezdi. Toprak devletin mali denetimi altında idi. Bundan başka sipahi herhangi bir asalet de taşımazdı. Köylü (*reaya*) bu üretimin temel aktörüydü. Üretim birimi köylü bireyler değil haneler olarak kabul edilmişti ve evlenmiş erkek kişi, haneyi temsil etmekteydi. İnalçık (1996, 7) bunu "çift-hane" sistemi olarak isimlendirir. Köylü, tımarlı sipahiye karşı devletin koruması altında idi. İşlemekle sorumlu olduğu araziye işlediği sürece –en azından teorik olarak- herhangi bir korku taşımamasına gerek yoktu. Yani bu devlet-reaya ilişkisi her iki kesim için de bir güvence mekanizması oluşturuyordu (Keyder, 2003: 136).

Kontrolün sağlanması için iki temel unsur da köylünün işlediği toprağı terk edip başka bölgelere gitmemesi ve bölgelerin birbirlerinden bağımsız olmalarıdır. Osmanlı köylüsünün statüsü oldukça kendine hastır. Mülkiyet hakkı yoktur ama varmışçasına serbest şekilde üretim yapardı. (bu sistemin hukuki zemini için Bkz. Imber 2004, 134) Başlarındaki tımarlı sipahiye bağılıdır ama onun haksızlıkları karşısında padişah tarafından korunmaktadırlar.⁴⁸ Bu korumanın sebebi padişahın teorik olarak tek tek her bireyin selametinden sorumlu olmasıdır. Bunun karşılığında köylü -feodal serfin aksine- serbest üretici olmasına rağmen toprağını terk edemez. Bu durum Osmanlıda 'çift bozan' olarak isimlendirilir ve gerçekleşmesi durumunda çeşitli müeyyideleri vardır (Faroqhi, 2003: 302). Toprağı terk edememenin bir sonucu ve aynı zamanda başlı başına bir kural olarak öne çıkan bir husus da bölgelerin birbirlerinden bağımsız üretim yapmalarıdır. Bu, bölgelerin birbirlerinden ayrı tutularak merkezi yönetim karşısında alternatif bir güç oluşmasını önlemek amacıyla geliştirilen bir politikadır. 16. Ve 17 yüzyıllarda kazalar arasında tahıl ticareti, merkezden özel izinle gerçekleştiriliyordu (Faroqhi, 2000: 235). Bu sayede uzun bir dönem boyunca siyasi kontrol sağlanmış ise de üretim hacimlerinin artmaması, üretim tekniklerinin gelişmemesi, sosyal mobilizasyonun oluşmaması gibi birçok negatif sonuca yol açmıştır.

Belki de yukarıdaki açıklamaların tümünü tek bir amaç ile açıklayabiliriz: Feodalleşmenin oluşumunu engellemek. Nitekim Osmanlı'da Batıdaki gibi bir feodalite yoktur.⁴⁹ (İnalçık, 1996: 116; Keyder, 2003:14; İnalçık, 1994:115). Köylünün başında üretimine el koyan bir sipahi

48 Padişah tarafından korunma başlangıçta fiili bir koruma iken gerileme ve çöküş dönemlerinde azalmış olmasına rağmen hemen hemen tüm devrelerde teorik olarak önemsenmiştir; yıkıma giden süreçlerden birisi de bu korumanın fiilen mümkün olamamasının yol açtığı karmaşadır. Imber (2004, 81), 'vergi toplama' ile 'koruma' ilişkisinin Hanefi hukukundaki yerinden bahseder.

49 Feodal rejim ile Osmanlı toprak rejiminin etraflıca bir karşılaştırmasını yapmak için Bkz. (Bloch, 1961) ve (İnalçık, 1996)

bulunmasına rağmen sipahi bu ürünü kendisi için değil devlet için toplar (bu özelliğin Osmanlı toplumundaki ilginç sonuçları için Bkz. Divitçioğlu, 1967: 126). Hukuki bakımdan sipahinin reayadan hiçbir farkı yoktur; her ikisi de padişahın kulu statüsündedir. Sipahilikten raiyyete düşmek ve raiyyetten sipahiliğe çıkmak her zaman mümkündür (Divitçioğlu, 1967: 74); yani yönetim aristokrasisinin olmaması gibi toprak aristokrasisi de yoktur ve oluşmamasına gayret edilmiştir⁵⁰. Her bir köylü sipahiden şikâyetini merkezi yönetime bildirme hakkına sahiptir. İmparatorluğun geniş toprakları göz önünde bulundurulduğunda ‘teorik’ gibi görünen bu hak özellikle erken dönemlerde belli ölçüde fiilen uygulanabilmiştir ve Osmanlı arşivi bu gibi şikâyetleri içeren dilekçelerle doludur.⁵¹ Merkezi devlet otoritesinin sürdürülebilmesi için önemli olan eyaletlerdeki halkın hoşnutsuzluğunun giderilmesi ve yerel yöneticilerin etki çevrelerinin sınırlı tutulmasıdır ki her ikisi de feodaliteden farklı olan Osmanlı toprak rejimi ile mümkün olmuştur.

Daire-yi adl teorisinde ‘reaya’ olarak tanımlanan madde ile ilgili açıklamalar ‘toprak rejimi’ üzerinde yoğunlaştı ancak bu Osmanlı örneği için kaçınılmazdır. Yukarıda anlatılan özellikler dolayısıyla reayayı topraktan ayrı olarak düşünmek mümkün olmamaktadır. Zaten teoride reayadan bahsederken kastedilen, tek tek köylü bireyler değil onların oluşturduğu kitledir. Memnun tutulması halinde gelir sağlayacak olan da, rencide olması durumunda ayaklanacak olan da yine bu kitledir. Bu toprak rejimi ile sıkı şekilde kontrol altında tutulan reayâ, zamanla batıdaki örneklerin aksine ne kırsalda serf, ne de şehirde ‘işçi’ durumuna dönüşmüştür (İnalçık, 1985: 106). Devlet reayayı bu dönüşümlerden ‘korumuş’tur.

Adalet

Son olarak raiyyetin padişaha bağlı kalması için gereken yine adalettir. Padişahın adaleti sağlaması gerekir. Artık burada geçen ‘adâlet’ teriminin bugünkü anlamı ile “reayanın doğal haklarına ya da sözleşmeden doğan haklarına riayet” gibi bir kavrama karşılık gelmediği açıktır. Dikkat edilirse bu anlama yakın bir terim olan şeriat (DA3) bütün adalet teorisinin (dairesinin) bir maddesinden ibarettir; ‘adalet’ ile kastedilen bundan daha geniş bir kavram olmalıdır. Daire’nin maddeleri tek tek ele alındığında bu farkı anlamada bir adım ileri gidebiliriz. Burada ifade edilmek istenen kısaca padişahın “düzeni sağlamasıdır”. Bu ‘düzen’ de sonuç kısmında ele alınacak temel bir kozmoloji üzerine oturur. Buna geçmeden önce bu maddeyi (DA8) biraz daha yakından ele alalım.

50 Çalışmanın tümünde olduğu gibi burada da teorik çerçeve’den bahsedilmektedir. 17. Yy ortaları gibi erken bir tarihten itibaren sipahiler toprak üzerinde kendi adlarına faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Sened-i ittifak ile bu haklar belli ölçüde de merkez tarafından kabul edilmiştir. Ancak literatürde “malikane sistemi” olarak isimlendirilen bu oluşuma burada değinilmeyecektir. Bu konuda bilgi için Bkz. (Berktaş, 1992: 68).

51 Padişaha direk olarak ulaşma (kuşkusuz yerel devlet dairelerine müracaat da mümkündür) konusunda ilginç bir kurum “rikâb-ı humayun” kayıtlarıdır. “padişahın üzengisi” demek olan bu uygulama beylik döneminden kalma kadim bir uygulamadır. Teb’a’dan her bir birey, herhangi bir konudaki şikâyetini bir dilekçeye yazıp beyin atının üzengisine sıkıştırabilir. Bu uygulama nüfusun artmasıyla kurumsallaşmış ve bir devlet dairesi tarafından yürütülür hale gelmiştir.

İnalçık (1996, 4), Osmanlı belgelerinde köylüler için sık sık ‘fakir’, ‘yoksul’ sıfatlarının kullanıldığına dikkat çeker ve bu kesimin ‘ekâbir’ e karşı korunması gerekliliğinden bahseder. Buradan hareketle de Osmanlı imparatorluğunu (Bizans ile birlikte) ‘köylü imparatorluğu’ olarak nitelendirir. Osmanlı, reaya olmadan arazinin hiçbir işe yaramayacağını çok derin bir şekilde kavramıştır:

“Sipahiye raiyyet üzerine havale kılma, yani güç etmeye bırakma, ta ki ilin şen olsun. Çerinin işini nasıl gözlersen raiyyetin işini de öyle gözlemek gereksin. Gerçi raiyyete çeriyle boyun eğdirilir ama çeri de raiyyetle kaimdir çünkü raiyyetten tahıl elde edilir, sipahi (onu) harcar. Raiyyetin şenliği ise yerinde adaletten olur.” (Keykavus, 126)

Bu fonksiyon yerine getirilemezse ortaya çıkacaklar yine Keykâvus tarafından “adalet” çerçevesinde ele alınmaktadır: (içki düşkününü olup devlet işlerinden el çekmiş bir padişahı anlatırken) “her biri kendi başına buyruk oldu, sipahiler raiyyete kimseden korkmadan zulmetmeğe başladılar. Ülke tedirgin oldu, **adalet dağıtacak** kimse olmadığı için halkın işleri bağlandı”. (Keykavus, 125)

Osmanlı belgelerinde merkezden taşraya giden emirlerde en sık geçen klişe ifadeler devlet görevlisi ya da sipahinin ‘dahl, ta’addi, rencide’ gibi köylüyü ezen fiillerden sakınması konusundaki emirlerdir. Böyle bir durumun ortaya çıkması halinde muhabata “özümlü makbul olmaz” şeklinde ifadelerle sonucuna katlanacağı uyarısı yapılır. Gellner (1995, 183), ince bir saptama ile savunmasız çiftçiler ve hırçın hayvancılar arasında birbirlerini tamamlayıcı ve iktisadi olarak simbiyotik ilişkiye değinir. Savaşçı bir sınıfın tarımcı bir sınıfı ezmesi neredeyse evrensel bir temadır. Hayvancı göçebeler yerine devleti koyarsak Devlet, kendi unsurları (*agent*) yoluyla oluşacak benzer bir baskıyı önleyerek ve köylüye kontrollü ve insafli bir şekilde vergi uygulayarak bu baskının yaratacağı ‘kaos’u ‘düzen’e çevirmelidir. İşte buradaki ‘kontrollü ve insafli’ tanımları ‘adâlet’e belki en çok yaklaşan tanımlardır. İbn Haldun’dan yapılan aşağıdaki alıntıda insaf (adâlet) ve düzen kavramlarına yaklaşan sıfatlar çok belirgindir:

“Bir devlette tebaaya yükletilen vergilerin miktarı az olursa, tebaa çalışarak para ve servet kazanmaya heves ve rağbet eder, yurt bayındırlanır. Vergiler azalınca istihsal artar mal ve para kazanmanın yolları çoğalır bir yurdun bayındırlığı artar, vergileri çoğalır. Bir yurdun bayındırlığı artar vergileri azalır o devletin hakimiyeti devamlı ve istikrarlı olur.” (Haldun, 1954: 65)

Köylü üzerinde zulmü önleyen devletin her şeyden önce kendisinin zulüm yapmaması gerekir: “Devlet zulümlerinin her biri, maruz olanların iş ve çalışma kabiliyet ve kudretlerini azaltmaktadır” (Haldun, 1954: 89). Temel üretim birimi olan ama eğitimsiz, güç kaynağı olan ama kendi güçsüz, herhangi bir küçük askeri sınıfa karşı büyük ama savunmasız, hoşnut tutulursa köyünde problemsiz ve dışarıdan kaynak gerektirmeyen bir biçimde yaşamını sürdürebilecek, ama hoşnut tutulmazsa her an isyan edebilecek olan, kalabalık olduğu için isyanı tehlikeli olabilen, bilinçsiz olduğu için ‘devlet’ ya da diğerleri’ tarafından kolay harekete geçebilen köylü, bu kritik özellikleri sebebiyle çok önemli bir unsurdur. Şefkat-güç-düzen

algısını hiç kaybetmemesi gerekir ki belki de ‘adalet’ terimini bu üç terimin bileşimi şeklinde anlayabiliriz.

Sonuç: Bir kozmoloji olarak “Adalet” kavramı

Daire-yi adl teorisinin tüm bileşenlerine ait yukarıdaki açıklamalar bir kozmolojinin varlığını iddia etmemize yarayacak veriler sağlıyor gibidir.⁵² Tüm maddeler açık bir şekilde çok temel bir anlayışa atıf yapıyor ki bu anlayışı ‘kozmojoloji’ terimi ile karşılamak uygun görünmektedir. Temel unsurları alt başlıklar şeklinde açıklanan bu kozmolojiji kısaca bir dikotomi şeklinde düşünebiliriz. İkili zıtlıklar (*binary opposition*) temel bir antropolojik çerçevedir ve hem sayılamayacak kadar çok saha örneği hem de yazında ciddi bir ağırlığı vardır (ikili zıtlıklar ve kozmoloji için Bkz. Lévi-Strauss 1986, Douglas 1996) Bu çalışmada adalet-zulüm ikilisini bir ikili zıtlık olarak ele alabilir ve kaos-düzen olarak da okuyabiliriz. Eski metinlerde belki de en sık geçen terimlerden ikisi olan adalet-zulüm ikiliğini bu perspektif çerçevesinde yeniden ele almak uygun görünmektedir. ‘Adalet,’ dairenin başlangıç (DA1) ve bitiş (DA8) kısımlarında detaylıca açıklandığı için biraz zulüm’den bahsetmek uygun görünmektedir.

Metinlerde bazen zulüm kelimesinin maddi temelli bir ifadesiyle karşılaşılır. Örneğin:

“Bil ki insanların mallarını zulüm yoluyla ellerinden almak, onların mal ve servet kazanmak hususundaki emel ve ümitlerini karar. Çünkü mal ve kazançları ellerinden alınan bu adamlar, sonunda mallarının yağma yoluyla ellerinden alınacağını bildikleri için para kazanmak ve servet elde etmek üzere çalışmayı bırakırlar” (Haldun, 1954: 84).

Ancak terim (hemen tüm örneklerde maddi bir gönderme olmakla birlikte) genellikle bugün ‘kaos’ olarak niteleyebileceğimiz bir anlam taşır ve bu kullanımı ‘fesad’ kelimesi ile eşanlam kazanır. Zulmün bu iki anlamı, çelişki ifade etmekten ziyade birbirleriyle uyum içerisindedirler. Çok genel anlamda düzenin olduğu yerde (artık bunu adalet olarak okuyabiliriz) insanlar maddi fayda elde ederler ya da insanların maddi fayda elde ettiği ortamda düzeni oluşturmak mümkündür:

“ey hâkim, memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın. Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer. Zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur. Zalim, zulm ile birçok saraylar harap etmiş ve sonunda kendisi açlıktan ölmüştür” (Yusuf Has Hacib. Akt. İnalçık, 1966)

Bu soyut anlamının yanında daha somut emniyet ve asayiş kavramları da adâlet teriminin anlam sahası içerisindedir.

“(Padişah) Kanallar açmak, belli başlı ırmaklara yataklar kazmak, büyük sulardan geçiş için köprüler kurmak, köyleri ve tarım alanlarını mamur kılmak surlar inşa etmek, yeni şehirler kurmak gibi cihanın imarı ile ilgili şeyler yapsın; güzel oturulacak yerler vücuda getirsin; ana

52 Bu çalışmada kozmoloji’nin yansımalarına değinilmiştir. Aynı anlayışın felsefi temelleri için kadim siyaset teori kitapları (siyasetnameler) incelenerek tarihsel arka planı da dâhil olmak üzere konunun teorik çerçevesi gelecek çalışmalar için çekici bir konudur.

yollar üzerinde ribatlar, ilim talipleri için medreseler yapılmasını emretsin; ta ki adı daim kalsın; bu işlerin sevabı öteki dünyada onu bulsun reaya daima hayır dualar etsin.”
(Nizamülmülk, 1999: 7)

Son olarak, adâlet terimi en alt basamakta materyal temelli ‘geçim imkânı’ olarak da tanımlanabilecek bir sahayı kapsar. Yukarıda çeşitli defalar gösterildiği gibi padişah, teb’anın geçiminden sorumludur.

Adalet teriminin farklı basamaklarda farklı anlamları böylece gözden geçirildikten sonra artık kozmoloji’nin tasvirine geçilebilir. Adalet-zulüm karşıtlığı, yani çalışma boyunca bahsi geçen kozmoloji, temel ve derin bir “düzen-kaos” çerçevesine oturur.⁵³ Düzen-kaos ikiliğine dair çeşitli toplumlardan örnekler ve felsefi-antropolojik açıklamalar için Levi-Strauss’un ‘mitoloji’ isimli eseri (Lévi-Strauss, 1986) klasik bir başvuru kaynağıdır. Burada Levi-Strauss, yiyeceklerin ‘çiğ’ olmasının yerli kozmolojide kültürel çerçevenin geçerli olmadığı doğal-vahşi bir düzene, ‘pişmiş’ olma durumunu ise terbiye edilmiş, işlenmiş, kabul edilebilir bir duruma karşılık geldiğini gösterir. Dolayısıyla bu ikilik evrensel bir ikili karşıtlık olarak insan zihninin temel bir izleğini oluşturur. Yeryüzü, ve üzerinde yaşayan toplumlar ya düzen içerisinde yaşayacaklar ya da kaos içerisinde yaşayacaklardır. Sürekli düzene ulaşılmaya çalışılacak ve sürekli kaostan kaçınılacaktır. Bu iyi-kötü kadar kesin bir ayrımıdır.

Bizim ele aldığımız örnekte düzene dahil olmayanlar tıpkı sürüden ayrılmış koyun gibidir. Reaya kelimesinin ‘sürü’ anlamına gelmesi bu noktada önemlidir. Bu durumdaki kişilerin ya da daha çok grupların yaşam hakkı da dâhil olmak üzere hiçbir hakkı garanti edilemez. Oysa ‘sürüye’ dâhil olan ‘koyun’, ‘çoban’ın (hükümdar, padişah) şahsi ve mutlak sorumluluğu altındadır. Bu düzene kabaca ‘Devlet’ denir. Burada önemli olan nokta, bu düzene dâhil olma ya da olmama noktasında şahsi tercihe yer bırakılmamasıdır. Reayadan hiç kimse bu korunmadan bağımsız olmak hakkına sahip değildir. Doğal olarak hiç kimse farklı bir kozmoloji de öneremez⁵⁴ “(padişahlar) Reayadan nimet hakkını tanımayanları, emniyet içinde olmanın ve rahatlık (içinde yaşama)ın kadrini bilmeyen, kalplerinde hıyanet düşünen ve inat eden, kendi rütbelerinin dışına ayak basan kimselere günahları ölçüsünde hitap etsinler;” (Nizamülmülk, 1999: 7) Toplumun bu düzenliliği kaçınılmaz olarak topluluğun üzerinde yaşadığı yeryüzü parçasının düzenliliğine bağlıdır. Devletin hüküm sürdüğü bölgeler (mülk) düzenli ve bayındır (ma’mur) olmalıdır.

“şöyle söylerler deylemlilerden hiçbir padişah ahudu’d devle’den daha uyanık, daha zeki ve daha iler görücü değildi. O çok imar-sever ve siyasetçi idi.” (Nizamülmülk, 1999: 54) *“İmdi padişahın yararına çalışayım, malımı artırayım dersen memleketin viran yerlerini bayındır hale getirmeye çalış, ta ki on katı gelir elde edersin. Çünkü gelir, bayındır hale getirilmiş yerde olur.”* (Keykavus, 107)

53 Salah-fesad, adalet-zulm, gibi orijinal kelimeler bu düzen-kaos’a karşılık gelen kavramsal ikilemelerdir.

54 Farklı bir kozmolojiye sahip olan göçerler Osmanlıların en çok uğraştığı sosyal kesim olmuştur.

İşlenebilir topraklar mutlaka işlenmeli, atıl (*hali*) kalmamalıdır. İnsan, bir arada yaşamaya bağımlı, birbirlerinin faaliyetlerine ihtiyaç duyan bir varlıktır. Dolayısıyla birbiri ile bir şekilde ilişki içerisine girmesi kaçınılmazdır. Bu da toplu olarak yaşamaları, şehir kurmaları, işbölümünde bulunmalarını vs. gerektirir. Buna bugünkü terminolojiyle ‘şehirleşme’ deriz ki orijinal karşılığı da buna yakın olan temeddün (Medine-şehir’den⁵⁵) terimidir. Bugünkü ‘yönetim’ ya da ‘siyaset’ kavramlarının karşılığı olarak ise ‘Medine’ kelimesinden türeyen ‘tedbir-i müdün’ kavramı ortaya çıkıyor ki aynı zamanda ‘şehir yönetimi’ gibi bir anlama da gelir.

“Halk zenginleşti ve memleket nizama girdi; halk hükümdara dualar etti halk kurtuldu ve zahmet denilen şey ortadan kalktı kuzu ile kurt birlikte yaşamaya başladı... Bir müddet böyle huzur ve asayiş içinde geçti, halkın ve memleketin her işi yoluna girdi. Memlekette yeni şehir ve kasabalar çoğaldı. Hükümdarın hazinesi altın ve gümüş ile doldu hükümdar rahat etti ve huzura kavuştu; şöhreti ve nüfuzu dünyaya yayıldı” (Yusuf Has Hacib. Akt. İnalçık, 2006: 69)

Yukarıdaki alıntıda geçen “Kuzu ile kurdun birlikte yaşaması” Hobbes ve Jean-Jacques Rousseau gibi birçok düşünürde gördüğümüz ‘doğal durum’un tam aksini ifade ediyor. Doğal durum, tüm canlıların (ve en önemlisi insanın) doğal dürtüleriyle yaşadıkları toplum-öncesi bir durumdur. Bu temanın Levi-Strauss’un ‘çiğ-pişmiş’ çerçevesine yakınlığı çok açıktır.

Dolayısıyla bu kozmolojide geçen ‘devlet’, sınırları belirlenmiş profan bir kurallar-kurumlar manzumesini ifade etmez. Diğer taraftan bu düzenin potansiyel mekânı da tüm yeryüzüdür. Temel ifadelerden biri olan ‘nizam-ı alem’ bunu ifade eder. Düzenin tersi olan kaos ise, belgelerde sık sık “nizam-ı aleme ihtilal ve reaya ve beraya’ya infi’al gelmesi” gibi ifadelerle betimlenir. Bugün için bu düzene dâhil olmayan bölgeler bir gün ‘kurtarılacak’ ve bu düzene dahil edileceklerdir. Askeri seferler sonucu ele geçen topraklar için kullanılan ‘fetih-açmak’ kelimesi bunu sembolize eder. O kapalı bölge açılmış ve düzene dâhil olmuş, bir anlamda tanımsızlıktan kurtulmuştur. Tüm askeri faaliyetler (ve diğer devlet uygulamaları) bu anlamda ‘dünyevi’ olmaktan çıkar, ‘uhrevî’ bir mahiyet kazanır. Bu düzenin kurucusu ve sürdürücüsü hükümdardır. Bu anlamda tüm sistemden sorumludur. Devletin uhreviliği içerisinde hükümdar da uhrevi bir rol üstlenmiştir: “Allahın takdiri ile bendelerden birine saadet ve devlet ‘hasıl’ olur, yüce Allah ona çapına göre bir ikbal ihsan eder, akıl ve bilgi verir ki o bu akıl ve bilgi ile astlarının her birini kendi rütbesinde tutar, her birini gücü ölçüsünde rütbe ve makama yükseltir.” (Nizamülmülk, 1999: 7) Devletin ve padişahın uhrevîliği ile ilgili söylenmesi gereken şudur ki Devlet’e uhrevîliğini veren, dini (İslami)-ideolojik temelli mülahazalar değil, bu kozmolojinin tanımladığı uhreviliktir. İslam, gerek kavramlar, gerek yaklaşımlar

55 Unan, (2004, 87) bu terimin Farabî’den geldiğini söyledikten sonra Farabî’nin aynı kavramı Aristo ve Platon’un eserlerinden aldığını bildiriyor. Bugünkü ‘yönetim’ ya da ‘siyaset’ kavramlarının karşılığı olarak ise ‘Medine’ kelimesinden türeyen ‘tedbir-i müdün’ kavramı ortaya çıkıyor ki aynı zamanda ‘şehir yönetimi’ gibi bir anlama da gelir. burada ‘Medine’ kelimesi’nin ‘şehir’den daha fazla olmak üzere ‘devlet’i tanımladığını Kınalızade ifade etmektedir (Bkz. Unan, 2004: 147).

doğrultusunda önemli bir bilişsel altyapı sağlamıştır ancak Ortodoks İslami doktrin –en azından Osmanlılar için- mutlak anlamda koşulsuz takip edilmesi gereken bir doktrin değildir: “*mülk, küfürle devam eder, zulümle⁵⁶ devam etmez*” (Nizamülmülk, 1999: 8) Aynı sebepten dolayı padişahın da şahsı değil ama ifâ ettiği fonksiyon önemlidir. “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi (*zillullah fi’l ard*), (*halifetü’l fi’l arz*) gibi ünvanlarla yüceltilen padişahlar kolayca tahttan indirilebilmekte ve hatta idam edilebilmekteydiler. Ancak buna rağmen hanedanın meşruiyeti Osmanlı döneminin sonuna kadar sorgulanmamıştır.

Son olarak bu ikili karşıtlığın karşı tarafında en sık ifade edilen (diğerleri *fesad* ve *ihtilal*) durum olan ‘zulüm’ kavramına değinelim. Zulüm kelimesi Türkçe’de ‘eziyet’, ‘baskı’, hatta ‘işkence’ gibi karşılıkları çağrıştırır. Zulüm görmüş kişi (*mazlum*) tipik olarak baskı görmüş kişidir. Günlük kullanımda kelimenin zihinlerde uyandırdığı ilk izlenim baskı yapan (zalim)’dir. Bir kişiye baskı uygulamak için ondan daha güçlü olmak gerekir. Zulüm kelimesi’nin Türk Dil Kurumu sözlüğündeki bugünkü karşılığı buna birebir uyar: “*zulüm: Güçlü bir kimsenin yasaya veya vicdana aykırı olarak başkasını uğrattığı kötü durum, kıyğı, eziyet, cefa.*” Kelimenin bugün sahip olduğu bu güç imgesinin tarihsel arkaplanında ‘zalim hükümdar’ imgesi vardır ki literatürde bunun binlerce örneğini bulmak mümkündür.

Oysa eğer adalet kabaca bir ‘düzen’e gönderme yapıyorsa tersi olan zulüm bir ‘düzensizliğe’ gönderme yapmalıdır. Bu, zulüm kelimesinin bugün yanlış kullanıldığı ya da anlamını değiştirdiği şeklinde yorumlanmamalıdır. Tersine kelimenin bu güç imgesi ile birlikte kullanılması çok anlamlıdır: Adalet nasıl güç (hükümdar) ile sağlanıyorsa tersi olan zulüm de yine hükümdar ile ilgili bir meseledir; şu farkla ki ‘düzenin (adalet)’ sağlanamaması gibi bir zıdıktan ziyade sağlanmaması durumunu ifade eder. Tek bir güç merkezinin varlığı mutlaktır. Bu merkez adaleti (düzen) sağlar veya sağlamaz (zulmü sağlar). Sağlayamaz ise ne olur? Bir başkası rol alır ve bu sefer o sağlar veya sağlamaz. Dolayısıyla zulüm bir yetersizlikten ziyade bir tercih meselesidir. Bu kelime çiftinin ‘güç’ ile bu yakın bağı adalet dairesi teorisinde ele aldığımız birçok hususu da açıklar: Hükümdarın merkezi rolü (DA4), adaletin materyal temelleri (DA6), gücün aracı olan askerin rolü (DA5) gibi.

56 Aynı anlama gelen orjinal bir alıntı “padişahlık bâki olur küfr ile adl olucak, ve illâ bâki olmaz iman ile zulm olucak” (Şeyhoğlu Mustafa Bkz. Unan, 2004: 58) . Zulüm kelimesinin “adaletin geçerli olmaması” şeklindeki anlamını burada göz önünde bulundurmak gerekir. Terimin anlamı daha geniş biçimde aşağıda ele alınacaktır.

Kaynakça

- Aşık Paşazâde, Yavuz, K. & Saraç, Y. (Ed.). 2003. *Osmanoğullarının Tarihi*. İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A. Ş.
- Batuta, İbn. 1983. *İbn-i Batuta Seyahatnamesi I-II. Cild* İstanbul: Üç Dal neşriyat.
- Berkes, Niyazi. 1998. *The development of secularism in Turkey*. London: Hurst & Co.
- Berktaş, Halil & Faroqhi, S. (Ed.) 1992. *New Approaches to State And Peasantry in Ottoman History*. London: Frank Cass and Company Limited.
- Bloch, Marc. 1961. *Feudal Society*. Vol. 1: The Growth of Ties of Dependence. Chicago: University of Chicago Press.
- Cannadine, David, and S. R. F Price. 1992. *Rituals of Royalty: Power and Ceremonial in Traditional Societies*. New York: Cambridge University Press.
- Çırakman, Aslı. 2001. "From Tyranny to Despotism: The Enlightenment's Unenlightened Image of the Turks." *International Journal of Middle East Studies* no. 33 (1):19.
- Deringil, Selim. 1998. *The Well-Protected Domains : Ideology And The Legitimation Of Power In The Ottoman Empire, 1876-1909*. London ; New York: I.B. Tauris.
- Divitçioğlu, Sencer. 1967. *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Douglas, Mary. 1996. *Natural Symbols: Explorations in Cosmology: With a New Introduction*. London: Routledge.
- Faroqhi, Suraiya. 2000. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. İstanbul: Tarih vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, Suraiya. 2001. *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, Suraiya. 2003. *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Freely, John 1999. *Osmanlı Sarayı, bir Hanedanlığın öyküsü*. İstanbul Remzi Kitabevi.
- Gellner, Ernest. 1995. *Anthropology and Politics*. Cambridge: Blackwell.
- Genç, Mehmet. 2014. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken.
- Güvenç, Bozkurt. 2000. *Türk Kimliği: Kültür Tarihi'nin Kaynakları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Haldun, İbn-i. 1954. *Mukaddime*. İstanbul: Maarif Basımevi.
- Imber, Colin. 2004. *Şeriatın kanuna: Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İnalçık, Halil. 1966. "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri." *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay. no. A 2 (1)*.
- İnalçık, Halil. 1985. *Studies in Ottoman Social and Economic History*. London: Variorum Reprints.
- İnalçık, Halil. 1996. *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları İncelemeler*. İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık.
- İnalçık, Halil. 2006. *Doğu-Batı Makaleler I*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- İnalçık, Halil & Quartaert, Donald (Ed.). 1994. *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300-1914*. Vol. 1 & 2. Cambridge: University of Cambridge Pres. .
- Keyder, Çağlar. 2003. *Türkiyede Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim
- Keykavus. *Kabusname*. Vol. 2: Tercüman 1001 temel eser.
- Kınalızade. 2010. *Devlet ve aile ahlâkı*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat.
- Lévi Strauss, Claude. 1986. *The raw and the cooked*. Harmondsworth Penguin.
- Lindner, Rudi Paul. 2000. *Ortaçağ Anadolusunda Göçebeler ve Osmanlılar*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Makal, Ahmet. 1997. *Osmanlı İmparatorluğunda çalışma ilişkileri: 1850-1920*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Moltke, Helmut von. 1969. *Moltke'nin Türkiye Mektupları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Necipoglu, Gülru. 1991. *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the fifteenth and sixteenth centuries*. Cambridge: MIT Press.
- Nizamülmülk. 1999. *Siyasetname*. Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Pfeffer, Jeffrey. 1992. *Managing With Power. Politics And Influence In Organizations*. Boston: Harvard Business School Pres.

- Polanyi, Karl. 1971. *Primitive, Archaic, and Modern Economies; Essays of Karl Polanyi*. Boston: Beacon Press.
- Polanyi, Karl. 2003. *Büyük dönüşüm : çağımızın siyasi ve ekonomik kökenleri* İstanbul İletişim
- Scott, James C. 2019. *Tahula Karşı: İlk Devletlerin Derin Tarihi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Shaw, S. 1977. *The History of Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Summers, Kyle. 2005. "The Evolutionary Ecology of Despotism." *Evolution and Human Behavior* no. 26 (1):29.
- Tavernier, Jean Babtista 1984. *Topkapı sarayında yaşam*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Unan, Fahri. 2004. *İdeal cemiyet, hükümdar, ideal devlet: Kınalı-zade'nin Medine-yi Fazılası*. Ankara: Lotus yayınları.
- Weber, Max. 1947. *The Theory of Social And Economic Organization*. New York: Oxford University Press.
- Weber, Max. 2003. *General economic history*. New York: Dover Publications Inc.
- Yerasimos, Stefanos. 2001. *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye* Vol. 2. İstanbul: Belge Yayınları.
- Zubaida, Sami. 2003. *Law And Power In the Islamic World*. London, New York: London, New York.

BİZANS'DA ÖLÜM İKONOĞRAFİSİ THE ICONOGRAPHY OF DEATH IN BYZANTINE

*Sinan Yılmaz**

Öz

Bizanslılar ölümden sonraki yaşama oldukça fazla ilgi duymuşlardır. Onlar ruhun akıbeti üzerine çeşitli düşünceler üretmişlerdir. Bu fikirleri üretirken ruhun selameti için defin ritüellerinin işlevini genişletmişlerdir. Bu noktada en önemli unsur cenaze ritüelleri olmuştur. Bu ritüeller ölen kişinin sonraki yaşamda zorlu süreçler geçirmemesini sağlamaya yönelik düşünülmüştür. Yürütülen ritüel sadece yazılı metinle kalmamış Bizans Sanatı'nda çeşitli unsurlara yansıtılmıştır. Bunların başında el yazmaları ve kiliselerin duvar resimleri gelmektedir. Resmedilen sahneler cenaze alayı, ölüm döşegi, yas töreni ve mezara konulma konularını içermektedir. Erken dönemlerde genellikle ölüm döşeginde uzanan ölen kişi ve onun için yas tutan figürlere odaklıyken zaman içerisinde ritüelin aşamalarının çeşitlenmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Nitekim orta ve geç dönemlere gelindiğinde figürlerin sayısı çoğalmış, buhurdan ve tütsü kullanımı sahnelere dahil edilmiş ve sahne içerisinde keşişlerin işlevi artmıştır. Bu hususta Bizanslılar antik gelenekten kopmayarak kendi cenaze ritüellerini Hıristiyanlık çerçevesinde icra etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Defin, Cenaze Alayı, Ölüm Döşegi, Yas

Abstract

The Byzantines have been fairly interesting about life after death. They have produced various thoughts on the fate of the soul. While creating these ideas, they expanded the function of burial rites for the salvation of the soul. At this point, the most important element was funeral rituals. It was considered to ensure that the deceased didn't have difficult processes in afterlife while these funeral rituals were being held. This ritual performed was not only written with text, but was reflected in

* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü, sinanylmzdt@gmail.com, sinan_ylmz_st@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8920-607X

various elements in Byzantine Art. Manuscripts and murals of churches are the main ones. The scenes depicted usually included the funeral procession, deathbed, the mourning ceremony and the placement of the grave. While he/she was focused on the deceased person, who was generally lying on his deathbed in the early stages and the figures who grieved for him, he/she gained a several dimension with the diversification of the stages of the ritual over time. As a matter of fact, by the middle and late periods, the number of the figures increased, the incense and incensory entered the stages and the function of the monks in the stage mounted. In this regard, the Byzantines did not break with the ancient tradition and carried out their funeral rituals within the framework of Christianity.

Keywords: Death, Burial, Funeral Rites, Deathbed, Mourning

Giriş

Bizanslılar ölüm kelimesinden uzak durup bunun yerine birçok ifade kullanmışlardır. “Basitçe gitti, ortadan kayboldu, aramızda değil” bunların başında gelmektedir (Dennis, 2001: 1-2). Onlar cenaze ritüellerini gerçekleştirirken ise ruhun akıbeti, öteki dünyaya geçişi ve son yargı sürecinde yaşayacağı durumlar üzerinde durmuşlardır. Bu açıdan cenaze ritüelleri ölümden sonraki yaşamda ruhun olumlu bir yargı kazanması için öncü rolü görmüştür. Ruhun akıbeti söz konusu olduğunda ruhun kaderi ile ilgili tartışmaları sunması bağlamında en önemli iki örnek erken dönemlerde okunan “*akolouthia eis Psychoragounta*” kanonu¹ ve geç dönemlerde icra edilen “*akoulothia tou nekrosimou*”dur². Bunlar aynı zamanda ruhların selameti için gerekli görülmüşlerdir (Marinis, 2017: 83; Marinis, 2015: 74). Cenaze ritüellerine eşlik eden en eski Bizans metni ise 8. yüzyıldaki Roma etkili *eucholoji*³ Barberini gr. 336⁴ dua kitabıdır. Dualar hedefini belirttiği kişiye yönelik kısa bir başlık altında art arda sıralı olarak verilmektedir. Bu kaynaktaki mezar duasında üçü ölü bir insan için biri istekli dua “*inclinatio capitis*” yer almaktadır. El yazmasının sonunda bir diyakozun ayini bulunmaktadır (Velkovska, 2001: 22). Yürütülen bu metinler antik geleneklerin kalıntılarını taşımaktadır. Bu noktada Antik geleneğin getirdiği fikirler sayesinde Hıristiyanlık içerisinde yoğrulan düşüncelerle Bizans Sanatı’nda ölüm ile ilgili resimler yapılmıştır. Nitekim ölünün hazırlanması için birçok yaklaşım sergilenmiştir. Sahnelenen resimler genellikle ölüm anı ya da ölüm yatağı, cenaze alayı, mezara gömülme ve mezarda oluşan mucize ile ilgili olmuştur.

Antik dönemlerde mezarlara büyük bir saygı duyulmuştur. Bu yüzden cenaze işlevinin gerçekleştirilmesi için belirli bir sıra takip edilmiştir. Cenaze yıkanmış, yağlanmış, çene kapatılmış ve ağza bir sikke konmuştur. Bu en temel sıralama olarak karşımıza çıkmaktadır (Akçay, 2017: 108). Benzer uygulamalar Bizans’ta da sürdürülmüştür. Bizans’ta ölen kişi ile

¹ Kanon genellikle şiirsel bir anlatım izlemektedir. Bu yaklaşım için bkz. (Wellesz, 1962: 198-239).

² Ölmeden önce ölüm döşeğinde olan kişinin adına okunan ayin hizmeti mahiyetindedir. Kanon ölüm, geçici yargılama, ruhun bedenden ayrılması, ruhların tartılması, telonoiden geçiş ve dışsal dualara duyulan ihtiyaç üzerinde durmaktadır. Kanonlarda ruh üzerinde iddiada bulunan melekler ve şeytanlar arasındaki anlaşmazlıklar anlatılmaktadır.

³ Eucholoji Ortodoks kilisesinde kullanılan liturjik bir dua kitabıdır (Cross, 1997: 571).

⁴ Barberini gr. 336 eucholoji açısından Bizans el yazmaları arasında en eskilerden biridir. Bizans ayinleri ve ayin sırasında neler yapılacağıyla ilgili bilgiler sunmaktadır. Araştırmacılar tarafından tarihi 8. yüzyıla kadar götürülmektedir. Barberini gr. 336’nın Yunanca metni için bkz. (Parenti ve Velkovska, 1995).

ilgili ilk işlemler cenaze servisi, beden hazırlanması, yağlanması, giydirilmesi, gömülme işleminden önce *prothesis* hizmeti ve ölüyü anmak için yapılan törenler şeklinde düşünülebilir. Cenaze ritüelinde ilk yapılan işlem ölen kişinin gözlerinin kapatılıp (*kalyptein*), ağzının bağlanıp (*sygkleiein*) ardından bir sekiye yatırılmasıdır (**Resim 1**). Sonrasında ılık suyla yıkanan (*apoplysis*) cenaze mür yağıyla yağlanıp sarılmaktadır. Gömülme işlemi sırasında beden çıplak olmamasına dikkat edilmektedir. Bundan dolayı beden bir kefenle sarılmakta veya elbiseleriyle defin işlemleri gerçekleştirilmektedir (Çetinkaya, 2011: 30; Akyürek, 2010: 169-170). *Prothesis* işlemi sırasında ölen kişi rütbesine göre giydirilmektedir. Elleri ya karnında ya da göğüs kısmında birleştirilip başı hafif kaldırılmaktadır (Abrahamse, 1984: 129). Din adamlarının ölüm törenleri kilise içerisinde icra edilmektedir. İmparatorluk veya saray yöneticilerinin ölüm törenleri sarayda yürütülmektedir. Genel itibariyle nartekste gerçekleşen cenaze ritüeli piskoposların ölümünde naosta yapılmaktadır (Kyriakakis, 1974: 37-56).

Araştırmalarımız doğrultusunda ortaya çıkan sonuçlardan biri Bizanslıların antik gelenekten kopmayarak kendi cenaze ritüellerini Hıristiyanlık çerçevesinde yürüttükleridir. Nitekim bu makalenin amacı bu ritüelleri gerçekleştirirken sanatsal açıdan harmanlamayı nasıl yapıp resimlerde ne şekilde ele aldıkları ve yüzyıllar içerisinde cenaze ritüelinin ne gibi bir evrim geçirdiği ile ilgilidir. Bu hususta Bizanslılar zamanla yeni düşüncelerin girmesiyle sanatsal etkinliklerini aynı oranda değiştirmeye başlamışlardır. Bu işlemleri ölüm törenleriyle de bağdaştırmış resimlerde yansıtmayı başarmışlardır.

Cenaze Alayı ve Töreni

Bizans'ta ölüm geleneklerinin başında cenaze alayı gelmektedir. Antik "*funus translaticum*" da⁵ ölen bir kişi açık bir tabutta veya bir sedye üzerinde mezara taşınmıştır. Alaya profesyonel yas tutanlar, meşaleler, flütçüler ve trompetçiler eşlik etmektedir (Akçay, 2017: 126) (**Resim 2**). Bizans metinlerindeki açıklamalar neticesinde cenaze alayının büyük ölçüde değiştirilmediğini göstermektedir. "*Budala Aziz Andrew'in Hayatı*" adlı eserde zengin bir adamın cenazesine yakın çevresindeki kişilerin katılımının yanı sıra uzaktan akrabaların da eşlik ettiği aktarılmaktadır. Yapıtta cenazeye katılanların yüksek seslerle ağıtlar döktükleri, Mezmurlardan ilahi okunduğu ve tütsü yakıldığı belirtilmektedir (Rydén, 1995: 113)⁶. Patrik Nilus'un cenaze töreninde de benzer unsurlar izlenebilmektedir. Buhurdanlarla birlikte yüksek sesle alaya eşlik edilmiş patrik Nilus tahttan indirildiğinde Ayasofya'ya taşınmıştır.

⁵ Yoksul orta halli olan vatandaşlara bu ad ithaf edilmiştir.

⁶ Metnin Yunancası "*Ἐν μιᾷ πάλιν των ἡμερων ἐπὶ τον πνευματικόν ἀγώνα χωροῦντος αὐτοῦ συνήνητησεν ἐξόδιον. Ἦν δε μεγιστάνου τινός των πάντων εὐπορων, και πλήθος ἦν ἀναριθμητον λαοῦ προς αὐτόν, βοή τε των ψαλλόντων μεγίστη ἠκούετο, πλήθος δε κηρών και θυμαμάτων, θρήνος δε και κοπετός των συγγενών ἐξήρχετο. Θεασάμενος δε ὁ τοῦ θεοῦ θεράπων τό ἐξόδιον και ἐννεός γενόμενος ἐπὶ πολλήν ὥραν βλέπει, και ἰδοὺ πλήθος μανουαλίων και ἐμπροσθεν αὐτῶν Αἰθίοπες σφοδρότερον τῶν ψαλλόντων κραυγάζοντες τό οὐαί. Πάντα δε τὰ ἐκεῖ θυμιώμενα ὡς κόπρος ἐπνεον, και ὡσπερ ασκούς ἐν ταῖς χερσὶ κατέχοντες ἀφούραν και στάκτην ἐρραϊνον, εις καθ' εις ἐξερχόμενοι τοῦ χοροῦ μετ' ὀρχήσεως. Ἐσπῶντο δε ἀναιδῶς τῷ γελοίῳ ὄν τρόπον ἀσεμνα γύναια, και ποτέ μεν ὡς κύνες ἐβάβυζον, ποτέ δέ ὡς χοῖροι ἐφῶναζον, και ἡ ν αὐτοῖς τό ἐξόδιον εὐφροσύνη τις και γεγῆθησις"* (bölüm 1500-1505) (Rydén, 1995: 115).

Patrik 1 Şubat öğleden sonra hayata gözlerini yummuştur. Piskoposların hepsi *mandyasdan*⁷ başka kıyafet giymemiştir. Burada antik gelenekten vazgeçilmediği görülmektedir. Hiçbir patriğin Ayasofya’da bir cenaze ya da mezar töreni gerçekleştirilmemiştir. Bu yüzden patriğin cenazesi indirildikten sonra ilahiler söylenerek gömüleceği yere taşınmıştır (Laurent, 1937: 172).

İmparatorluk açısından cenaze töreni denince akla ilk gelen I. Konstantin’in (337) ölümüdür. Onun cenaze töreni Bizans’ın erken dönem ritüellerini tam anlamıyla ortaya koymaktadır. Bu dönemde yaşamış Kilise Babalarından Eusebius (275-339/340) “*Konstantin’in Yaşamı*” adlı çalışmasında imparatorun cenaze töreniyle ilgili ilk olarak ruhun ölümsüzlüğü üzerine bir konuşma gerçekleştirdiğini ifade etmektedir (Konstantin’in Yaşamı, kitap 4, bölüm 52-55) (Cameron ve Hall, 1999: 174). Benzer şekilde antik geleneklerin devam ettiği yaptığı açıklamalarda görülmektedir. Onun ölümüne değinen Eusebius, muhafızların ve ordunun hepsinin kıyafetlerini yırttığını, başlarına vurduklarını, çığlıklar attıklarını, ağıtlar yaktıklarını, herkesin kişisel olarak yas tuttuğunu, yüz kişilik bölüğün aynı anda ağladığını⁸, üstüne mor renginde imparatorluk elbisesinin serildiğini, sonrasında imparatorluk salonunda yüksek bir kaideye koyulduğunu, sarayın içerisinde bir süre kaldığını, gece gündüz nöbet tutulduğunu, bütün egemen sınıfların onu selamladığını ardından eşlerinin ve çocuklarının geldiğini anlatmaktadır. Törene mutlak suretle imparatorun çocukları katılmıştır. Bunun sebebi ise onun halen hayattaymış gibi görülmesinden kaynaklanmaktadır (Konstantin’in Yaşamı, kitap 4, bölüm 65-67) (Cameron ve Hall, 1999: 177-179). Oğulları tarafından alınan cenaze binlerce kişinin eşliğinde Kutsal Havariler Kilisesi’ne götürülmüş, burada üst sınıfın cenaze başından ayrılmasıyla birlikte din adamları cenazenin etrafını sarıp dualar okumuştur. Cenazede bolca gözyaşı dökülmüştür (Konstantin’in Yaşamı, kitap 4, bölüm 68-73) (Cameron ve Hall, 1999: 180-182).

Orta Bizans Dönemi’nde imparatorların cenaze alayı, yas ve defin işlemlerini yansıtması bakımından en önemli eser VII. Konstantin Porphyrogenetos’un (905-956) “*Törenler Kitabı*”dır⁹. Eserde On Dokuz Klineli Mahkeme Salonu’ndan¹⁰ imparatorun *Kavallarios*’a¹¹ çıkarıldığı ve burada cenaze kıyafetinin giydirildiği belirtilmektedir. İmparatorun başına bir

⁷ Baş dışında her şeyi kapsayan uzun mor elbisedir. Birçok kıvrımı Tanrı’nın gücünü ve meleklerin kanatlarını temsil etmektedir.

⁸ Mısırlıların da benzer şekilde yas törenleri gerçekleştirildiği bilinmektedir. Herodot dönemin yas törenleriyle ilgili olarak ölen bir kişi olduğunda kadın ve erkeklerin başlarına ve yüzlerine çamur sürdüklerini, sokaklara çıkarak göğüslerini açtıklarını, dövüne dövüne gezindiklerini söylemektedir (Kitap 2: Euterpe). Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ökmen, 1973: 131).

⁹ *Törenler Kitabı* eserinde VII. Konstantin devletin ruhani yapısını, düzenini ve törenlerini ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Eserde genellikle bilimsel bir dil kullanılmasının yanı sıra halkın anlayabileceği tarzda da konular anlatılmıştır. Vaftiz, taç giyme, düğün, cenaze, dini bayram (yortu), elçilerin kabulü, rütbe, ünvanlar yapının içeriğini oluşturmaktadır.

¹⁰ On Dokuz Klineli Mahkeme Salonu (Triklinos ton dekaennea Akkubiton) sarayın en önemli binalarından biridir. Yapının I. Konstantin’in döneminde inşa edildiği düşünülmektedir. Yabancı misafirlerin konuk edildiği ana yemek salonunda on dokuz kline bulunmaktadır.

¹¹ Aynı zamanda Hipodrom olarak da bilinmektedir (Moffatt ve Tall, 2012: 275-276).

taç, üstüne *dibetesion*¹² ve altın *khlamys* giydirilmiştir. Ardından ayağına terlik koyulmuştur. Sonrasında Aya Sofya'nın dini görevlisi gelmiş *skaramangion*¹³ giyimli tüm senato üyeleri litürjiye uygun olarak ilahi söylemişlerdir. Bu ilahide üç defa “Çık İmparator, Yüksel İmparator, artık adın Kralların Kralı ve Tanrıların Tanrı'sı” sözleri okunmuştur. Devam eden süreçte ölen imparatorun çıkarılan kıyafetleri *protospalharios* (saray muhafızları) tarafından Khalke'ye götürülerek muhafaza edilmiştir. Kıyafetin kaldırılıp *praipozitosun*¹⁴ tekrardan bir işaret yapmasıyla törene katılanlar “Çık imparator” demişlerdir. *Protospatharioslar* tarafından Khalke'den alınan ölünün kıyafetinin Mese'den geçilerek gömülme işleminin ve ayinin yapılacağı mekana ulaştırılmıştır. Burada *praipozitosun* işareti ile törende yer alanların üç defa “Gir İmparator, adın Kralların Kralı ve Tanrıların Tanrısı” dizelerini tekrar etmişlerdir. Katılımcıların “Çıkar başındaki tacı” şeklindeki ifadesiyle imparatorun başındaki taç *praipozitos* tarafından alınmıştır. Bunun yerine alına purpur bir şerit konulmuş ve mezara yerleştirilmiştir. Eserde benzer unsurların Augusta'nın defnedilmesinde de gerçekleştirildiği aktarılmaktadır (bölüm 60: 69) (Moffatt ve Tall, 2012: 275-276).

Manastırlarda yapılan cenaze törenleri imparatorlarınkı gibi gösterişli olmamıştır. Ancak ayinler için belirli aşamalar uygulanmıştır. Bu hususta cenaze törenleri için mutlaka bir rahip atanması zorunlu kılınmıştır. Bu rahip için üç *nomizma*, yirmi *modio* değerinde tahıl ürünü verilmesi emredilmiştir. Hastalıktan ölenler için mum ve tütsülerin yakılması gerekli görülmüştür (Pantokrator Typikonu, bölüm 43, 52, 51) (Thomas ve Hero, 2000: 762, 759, 764)¹⁵. Defin için uygun cenaze alayları düzenlenmiştir. Mezara gömme işlemi gerçekleştirilirken mezarın manastır duvarları dışında olmasına dikkat edilmiştir. Fakat bazen bazı yerlerin yanına (hamam gibi) küçük şapeller yapılmıştır. Sonraki süreçte küçük bir *mausoleum* eklendiği de bilinmektedir. Şapellerde iki keşiş görev almıştır. Cenaze işlemleri ve aşamaları için imparatorlar hizmetlerini eksik etmemişlerdir (Kosmosoteria Typikonu, bölüm 54, 118) (Thomas ve Hero, 2000: 823, 849)¹⁶.

Manastırlarda kadınların cenaze törenlerine katılmadığı bilinmektedir. Ancak bazen buna izin verilmiştir. Özellikle ölen kişi ile bir kan bağı varsa bu durum sağlanmıştır (Pantokrator Typikonu, bölüm 10) (Thomas ve Hero, 2000: 729). Gömülecek kişinin yakınlığıyla ilgili olarak kadınlar manastıra girebilmişlerdir. Fakat aynı gün içerisinde cenaze işlemi bittikten sonra manastırdan ayrılma gerekliliğine dikkat çekilmiştir (Mamas Typikonu, bölüm 27; Heliou Bomon Typikonu, bölüm 27) (Thomas ve Hero, 2000: 1013, 1070)¹⁷.

¹² VII. Konstantinos Porphyrogenetos bundan altın bordürlü tunik olarak söz etmektedir (Moffatt ve Tall, 2012: 275-276).

¹³ Skaramangion (σκαραμάγγιον) önden, arkadan veya yandan ayrılmış uzun kollu tuniktir. Giysinin Pers kökenli olduğu düşünülmektedir. Mor renkli olanlar imparatorlar tarafından kullanılırken, saray mensupları ise bu elbiseyi çeşitli renklerle giymişlerdir (Kazhdan ve Talbot, 1991: 1908).

¹⁴ Praipozitos kutsal oda olarak da bilinmektedir (Kazhdan ve Talbot, 1991: 1711)

¹⁵ Typikon tarih: 1136, el yazması Parisinus graecus 389, fol. 1-61 (1740 öncesi)

¹⁶ Typikon tarih: 1152, el yazması 16. yüzyılın sonlarına ait bir kodeksten Elias Tselis (1904'ten önce) tarafından yapılan kopya.

¹⁷ Mamas typikon tarih: 1158, el yazması Parisinus graecus 92 (12.-13. yüzyıl); Heliou Bomon typikon tarih: 1162, el yazması Patmos 265 (tarih: ?).

Bizans'ın cenaze ritüelleri antik dönemin getirdiği gelenekler, Kilise Babalarının yazıları, çeşitli dini metinlerle birlikte oluşmuştur. Yukarıda da bahsettiğimiz metinler sayesinde Bizanslı sanatçılar bu durumları resimlerde sergilemişlerdir. Nitekim bu konular dönemin cenaze alayının, yas töreninin, mezara gömülme işleminin nasıl olduğu hakkında fikirler vermiştir. Cenaze alayının en önemli örneklerinden biri Paris gr. 510 (9. yüzyıl) numaralı el yazmasında betimlenmiştir. 9. yüzyılın el yazmalarında antik çağa dayanan iyi kurulmuş bir ikonografik formül dikkati çekmektedir. Sahnelerin detaylarında bir dizi varyasyon belirlemektedir. Yas tutanların sayısı ve tutumu, ölü kişilerin ruhunu taşıyan meleklerin varlığı veya yokluğu bunu gösteren kanıtlar arasındadır. Burada yeni keşfedilmiş çoğu unsur sahnelere adapte edilmiştir (Walter, 1971: 205). Folyo 43v'de bir kanepede başı sağa doğru yatık olan Kaiserius¹⁸ ve bu kanepeli dört koldan taşıyan figürler tasvir edilmiştir (Omont, 1929: 15). Onların arkasında üç figür törene eşlik etmektedir. Hemen önünde bir piskopos elinde buhurdanla karşımıza çıkmaktadır. Piskoposun önünde bir yapı resmedilmiştir. Orta Bizans Dönemi'nde defin sahnelerine giren en önemli unsurlar tütsü ve buhurdandır. Nitekim bu unsurlar çoğu resimde kendine yer edinmiştir (**Resim 3**). Benzer örnek aynı kitap resmi folyo 104r'de devam etmiştir (Omont, 1929: 19-20). Ancak buradaki en önemli fark ölen Aziz Basileios'un kucağına bir İncil konulmasıdır (**Resim 4**).

Ölüm sahnelerinde *prothesis* aşamasının en güzel örnekleri ise *Koimesis* sahnelerinde görülmektedir. Bu sahne sık sık temsil edilmekle kalmamış Hıristiyan ölümünün bir modeli olarak görülmüştür. Sahne yatağa uzanma örnekleri için bir paradigma yaratmıştır. Bilinen en eski örnek 10. yüzyıl Kapadokya Ayvalı Kilise ve Nisibisli Musa zamanına (926-927) tarihlenen *Koimesis* tasviridir (Walter, 1982: 141; Barut, 2012: 81-84). Sahne Ayvalı Kilise'de mezar şapeline resmedilmiş ve gömülü olan kişiye kurtuluş aracı yaratılmıştır (**Resim 5**). Sahne oldukça kalabalıktır. İsa Meryem'in uzandığı kanepenin hemen yanında meleklerin eşliğinde görülmektedir. Figürler gruplar halinde resmedilmiştir. Sol grubun başında Paulus, sağ grubun başında Yuhanna yer almakta ve sağ elinde kapalı bir kitap, sol elinde bir buhurdan tutmaktadır¹⁹. Meryem'in oluşturduğu ikonografik döngü sanatçıların farklı unsurlar seçmesini sağlamıştır. Bunlar arasında aydınlatıcı mumlar, *aspasmos* (son öpücük), buhurdan veya tütsü yakmak gelmektedir. Bu unsurlar ölüm döşeği, mezara taşıma ve gömülme törenlerine ön ayak olmuştur (Walter, 1982: 142).

Zaman içerisinde ikonografide eklemeler olmaya başlamıştır. Bu noktada özellikle piskoposlar cenaze töreninde aktif rol oynamışlardır. Bu hususta Sopocani Manastırı Teslis Kilisesi (13. yüzyıl) duvar resmi en iyi örneklerden birini sunmaktadır. Aziz Stefan'ın ölümü sahnesinde büyük bir kalabalık yer almıştır (**Resim 6**). Stefan'ın başı sahnenin soluna dönük bir şekilde gömüleceği yere doğru taşınmaktadır. Sahnede birçok din adamı resmedilmiştir. Cenazeyi taşıırken Meryem ikonasının sahneye girmesi önemli bir veridir (Ševčenko, 1995: 14). Bu cenaze alayında bu dönemlerde ikonaların kullanıldığını göstermektedir. Cenaze alayını

¹⁸ Nazianslı Gregorios'un kardeşi.

¹⁹ Kapadokya örneklerinin çoğunda Petrus ve Yuhanna'nın buhurdan ve tütsü tuttuğu görülmektedir. Bu *Koimesis* sahnelerinde görülen karakteristik yapıdır. Sahne için ayrıntılı olarak bkz. (Barut, 2012).

gösteren diğer bir örnek Gračanica'da (1320) resmedilmiştir (**Resim 7**). Meryem'in ruhunun göğe yükselişini bildiren bir melek burada döngünün bir parçasını oluşturmaktadır (Walter, 1982: 140-141). Sahnede birçok figür bulunmaktadır. Resimde merkezde Gračanica Metropoliti olan Dionysos betimlenmiştir. Gruplar halinde figürler sahnede yer almaktadır. Dionysos'un göğsünde bir İncil dikkati çekmektedir. Bölgenin önemli din adamları sahne içerisinde yer almıştır. Solda Sırp patrik Makarije Sokoloviç karşımıza çıkmaktadır. Üstte Dionysos'un ruhunu taşıyan melek tasvir edilmiştir. *Koimesis* sahnesinin getirdiği bu özellik kendine burada yer bulmuştur.

Ölüm Döşegi ve Yas Töreni

Antik dönemlerde cenaze başında tutulan yasin dışında defin işlemlerinden sonra da süreç devam etmektedir. Bunların başında kapının önüne vazo konulması ve ölünün ardından yemek verilmesi gelmektedir. Bu işlemler ölünün sonraki yaşamı için gerekli görülmüştür (Akçay, 2017: 118-119). Benzer şekilde Bizanslılar yüzyıllar boyunca insanların sonsuz yaşama geçişini belirtmek için birçok ayin yapmışlardır. Ölümü tanımlamak için bir sahneyi bütüncül olarak ele almışlardır. Bütüncül kavram içerisinde en önemli yapı ölünün yatağı başında yas tutanlardır. Ancak sonraki süreçte geleneksel bir kopuş olmuştur. Şiddetten kaynaklı bir ölüm olmadığında sanatçılar, cenaze alayı ve ölen kişinin cenaze törenini tercih etmişlerdir. Bu cenaze töreninde ölüm yatağında yas tutan figürler olmak üzere yeni bir ikonografik tip ortaya çıkmıştır (Walter, 1982: 137).

Bizans resim sanatında ölüm sahnelerini temsil eden en önemli örnekler arasında ölüm döşegi ve yas töreni gelmektedir. Ölüm döşegi antik sanatın yerleşik bir ikonografisi olmuştur. Lahitler üzerinde sıkça tasvir edilmişlerdir. Sahnelenen resimlerde ölüm döşegi etrafında toplanan karakterler ellerini ağızlarına veya gözlerine doğru götürüp, kollarını yukarıya doğru kaldırmaktadır. Ölüm döşegi bir yas sahnesi olmasına rağmen cenaze ritüellerindeki öğelerini erken dönemlerden itibaren almaya başlamıştır (Walter, 1982: 139-140). En güzel örneklerinden birini Vienna Genesis (6. yüzyıl) kitap resmi yansıtmaktadır. Bu sahne Bizans Sanatı'nda en erken ölüm döşegi sahnesi olarak bilinmektedir (Barut, 2012: 43). Vienna Genesis'de İshak, Debora, Rakhel ve Yakup'un ölümlerini gösteren minyatürler aynı geleneği takip etmektedir (**Resim 8**). Fakat zamanla detaylar farklılaşarak temel ikonografik tipin anlamı değişmektedir. Aynı zamanda sahne ölümcül olmayan hastalıklar ve bir doğumu belirtmede ikonografik tip olarak gösterilmiştir (Walter, 1982: 139). Resmin sol üst köşesinde Beytel'i sembolize eden kale görünümünde bir mimari yapı resmedilmiştir. Sahnenin merkezinde Debora'nın başı sola doğru yatırılmıştır. *Mophorion* giyimli dört kadın onun etrafını çevrelemektedir. Bir kadın ellerini yukarı kaldırmakta, diğer figürler ellerini ağızlarına götürerek yas olayını ortaya koymaktadır (Dinçer, 2016: 160).

Vienna Genesis folyo 24v'de ölüm sahnesi daha detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Resimde Yakup'un hem yas hem de gömülme töreni birlikte verilmiştir. Yakup'un ölüm döşegi sahnesinde başı sağa yatık şekilde ve Yusuf onu öperken resmedilmiştir. Yine diğer örnekte gördüğümüz gibi ölüm döşegi etrafında toplanmış kadın ve erkek figürler betimlenmiştir.

Resimdeki figürlere bakıldığında yüzlerindeki acı ifadeler net bir şekilde görülebilmektedir (Dinçer, 2016: 259) (**Resim 9**).

Paris gr. 510 folyo 43v ölüm anının yaklaştığını göstermesi bağlamında en iyi örneklerden birini sergilemektedir (Omont, 1929: 15). Gregorios'un kardeşinin başı sahnenin sağına gelecek şekilde uzanmaktadır²⁰. Gregorios onun son sözlerini işitmek için hafifçe eğilmektedir. Hemen arkasında bir kadın figürü elleriyle ağzını kapatarak üzüntüsünü belirtmektedir. Onun arkasında iki piskopos yer almaktadır. Sahne içerisine karşılıklı olarak iki yapı girmiştir (**Resim 10**).

Erken dönemlerde İsa'nın arabuluculuğu için tipik sahneler bir alay ya da ölü bedeninin mezara yerleştirilmesi olmuştur. 12. yüzyılda farklı bir sahne ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu farklılıklardan en önemlisi İsa'nın bedeninin haçın dibine yerleştirilmesidir (Dimitrova, 2015: 24-25). Nerezî'deki Aziz Panteleimon Kilisesi (1164) bunun örneğini yansıtmaktadır (**Resim 11**). Kilise içerisindeki sahneler genel itibarıyla derin duygusal jestlerle temsil edilmiştir. İsa'nın Çarmıhtan indirilişi sonrası olay yastan çıkıp *passion* (çile) dönemini hatırlatmaktadır. Bu noktada sanatçılar kesinlikle antik sanatın yanı sıra Kutsal Cumartesi törenlerinden ilham almışlardır²¹. Nitekim görüldüğü üzere sahnede cenaze unsurlarının öğeleri kaybolmuştur. Sahnenin en önemli özelliği Meryem ve Yahya'nın İsa'ya *aspmos* (son öpücük) vermesidir (Walter, 1982: 144).

Bizans anlayışına göre ölü bir hükümdarın hiçbir yetkisi kalmamıştır. Benzer şekilde onlar da minyatürlerde resmedilmişlerdir. Madrid Skylitzes'deki (12.-13. yüzyıl) imparatorların ölümleri 11. yüzyıl el yazmalarındaki azizlerin ölümüne benzetilmiştir. Sahnelerin bazıları basit ölüm yatağı sahneleri iken diğerlerinde cenaze ayinlerinden ayrıntılar tanıtılmaktadır (Walter, 1982: 142). Resmedilen folyo 133v'de imparatorun ölümü azizlerin ölümüyle eşleştirilmiştir (**Resim 12**). Sahnede de görüldüğü gibi bir yapı içerisinde imparator betimlenmiş ve ölüm döşeginin etrafında keşişler tasvir edilmiştir. Folyo 61v'de Theophilos'un (829-842) ölümü daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Burada sahne kalabalıklaşmıştır. İki figür başının üstünde, imparatoriçe ona *aspmos* verirken, iki figür ellerini kaldırmış, bir figür ayaklarına sarılı, diğer figür elini ağzına götürür şekilde resmedilmiştir (**Resim 13**). Folyo 61v'de imparator II. Mikhael'in (820-829) ölüm döşegi sahnesinde resme farklı öğeler girmiştir²². Sahnede II. Mikhael ölüm döşegine koyulmuş baş kısmında ve ayaklarının önünde gruplar halinde toplu bir şekilde resmedilmiş din adamları ve saray mensupları görülmektedir. Burada sahne içerisine kapalı kitaplar ve mumlar alınmıştır (**Resim 14**)²³.

²⁰ Nazianslı Gregorios 329/330-389 yıllarında yaşamış Arianzos'ta (Aksaray-Niğde arası) dünyaya gelmiş Kapadokyalı bir Kilise Babasıdır. Gorgonia ve Kaesarius adında iki kardeşi olduğu bilinmektedir. Dönemin önemli teologlarından biridir. *Söylevler* ve *Mektuplar* olmak üzere iki önemli eseri kaleme almıştır.

²¹ Hıristiyanlık açısından en önemli özelliği İsa'nın Kutsal Mezar Kilisesi'ne (335/336) defnedildiği gündür. Ayrıca Hıristiyanların paskalyaya hazırlandıkları haftanın son gününü temsil etmektedir.

²² İmparatorun dizanteriden öldüğü, sekiz ay hüküm sürdüğü ve Kutsal Havariler Kilisesi'ne yerleştirildiği bilinmektedir (Thurn, 1973: 47, 72-76).

²³ Madrid Skylitzes için ayrıntılı olarak bkz. (Tsamakda, 2002).

Slav örneklerde imparatorların (veya imparatoriçelerin) ölüm döşeği resimleri daha ayrıntılı olarak verilmiştir. Bu noktada Sopocani'deki Sırp kraliçe Anne (Anna) Dondolo'nun (1217-1258) ölüm sahnesinde bu durum izlenilebilmektedir (**Resim 15**). Burada yer alan şahsiyetlerin çoğu tanımlanabilmektedir. Sahnede oğlu Uroš, karısı Helena, torunları Dragutin, Milutin ve Brenjaca, başpiskopos II. Sava görülmektedir. İsa ve Meryem cenaze tabutuna doğru ilerlemektedir. İnanışa göre İsa, ölü kraliçeyi mezara girmesi için çağırmaktadır²⁴.

Mezara Taşıma ve Defin

Bizanslılar ölüm döşeği, yasin tutulması, cenaze alayının ardından son işlem olarak cenazenin defnini gerçekleştirmişlerdir. Bu noktada bu işlemin yapılmasında birçok patristik kaynaktan ilham alınmıştır. 6. yüzyıl din adamlarından biri olan Pseudo-Dionysos (Areopagiteli Dionysos) cenaze törenleri için ölen kişinin din adamı olması halinde cenazesinin altının önüne koyulması mecburiyetine değinmiştir. Ancak bu kişinin keşiş olması durumunda kutsallığı daha az olan mabedin girişinde defnedilmesini belirtmiştir (Kilise Hiyerarşisi, bölüm 7:2) (Parker, 1894: 90-91)²⁵. Bu hususta benzer bir hiyerarşiyi Selanikli Symeon da (1416-17) açıklamıştır. Symeon, rahip ve din adamlarının mabedin ana litürjik mekanından daha uzak olmalarını (daha batıya) piskoposların ise tapınağa daha yakın yerde yer almalarını ifade etmiştir. Din adamı olmayanların ise naosun kapılarının etrafına yerleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu noktada Ioasaph (Ephesos'un başpiskoposu, 15. yüzyıl) naosun litürjik merkeziyle yan mekanlar arasındaki ayrıma dikkat çekmektedir. Naosta mezarların varlığı görülmesine rağmen genel itibarıyla mezarlar yan neflerde bulunmaktadır. Burada ana litürjik mekanın özgür bırakılması hedeflenmiştir (Marinis, 2009: 156).

Naos içinde yer alan cenaze ile ilgili olarak Symeon birçok görüş ortaya koymuştur. Onun açıkladığı düşünceler sayesinde cenazenin yeri, dini sıralaması, kimliğinin tanımlanması, elbisesi ve bemaya yakınlığı hakkında çeşitli bilgilere ulaşılmaktadır. Bölüm 361'de "*Piskoposların Rahiplerin, Manastırların ve Rahip Olmayanların*" adlı yazısında manastırlarda yer alan cenaze törenleriyle ilgili fikirler edinilmektedir²⁶. Symeon manastırların ve ruhban sınıfının cenaze törenleri için kilisenin sorumluluğunda olduğunu belirtmiştir. Cenaze törenlerini açıklarken kilisenin naosunun dışında belirtilmemiş bir yerde beden hazırlanmasının başladığını ifade etmektedir. Vücudun ilk önce vaftiz tarzında süngerle yıkandığını ve beden farklı bölgelerine (dizler ve göğüsler dahil) haç işareti çizildiğini anlatmaktadır. Cenazenin daha sonra temiz giysilerle kapatıldığını, piskoposun temiz bir iç çamaşır aldığını ve cenazeye giydirildiğini iletmektedir. Sonrasında yeni ayakkabılar

²⁴ Slav örneklerinin çoğu diğer örneklerden ayrılmaktadır. Burada figürler daha detaylı anlatılmıştır.

²⁵ Metnin Yunancası "*Συναγαγὼν ὁ θεῖος ἱεράρχης <τὸν> ἱερὸν χορόν, εἰ μὲν ἱερατικῆς ἐγγερόνει τάξεως ὁ κεκοιμημένος, ἐπίπροσθεν τοῦ θείου θυσιαστηρίου κατακλίνας αὐτὸν ἀπάρχεται τῆς πρὸς θεὸν εὐχῆς καὶ εὐχαριστίας. Εἰ δὲ τοῖς εὐαγέσι μοναχοῖς ἢ τῷ ἱερῷ λαῷ κατετέτακτο, παρὰ τὸ τίμιον ἱερατεῖον αὐτὸν κατακλίνει πρὸ τῆς ἱερατικῆς εἰσελεύσεως, εἶτα τελεῖ τὴν πρὸς θεὸν εὐχαριστήριον εὐχὴν ὁ ἱεράρχης*" (Heil ve Ritter, 2012: 122-123).

²⁶ Thessalonike'li Symeon'un metninin Yunancası ve yazıları için ayrıntılı olarak bkz. (Migne, 1886).

verildiğini, ardından cenazenin göğsüne İncil konulduğunu aktarmaktadır (Brooks, 2002: 196-197). Vakfiyelerden yola çıktığımızda bu noktadan sonra manastırlarda gömme işlemi yapılırken ölen keşişin cenaze töreninin eksonartekte yapılmasıyla beraber bütün kıyafetleri götürülüp Mezmurlardan pasajlar icra edilmektedir. Tabuta koyulan cenaze mezarına doğru taşınmaktadır. Defnedildiği alanda sadece bulunduğu manastırın keşişleri yer almaktadır (Mamas Typikonu, bölüm 39) (Thomas ve Hero, 2000: 1020).

Bölüm 362’de Symeon, din adamları ve manastır ayinine son bir not eklemektedir. “Ölenlerin Kalıntılarına Yerleştirilen Kutsal Simgelye İlgili” yazısında vefat etmiş rahip veya keşişin kendi ikonasının mezara konulduğunu belirtmektedir. Ardından din adamlarının katıldığı manastır cenazelerinin naosa getirildiğini, ilahiler okunduğunu, tütsü yakıldığını ileri sürmektedir. Symeon din adamının cenazesinin kilise naosuna getirilmeden önce hazırlandığı yeri ortaya koymamaktadır. Fakat din adamlarının kilisenin narteksine gömüldüğünü açıklamaktadır (Brooks, 2002: 197-200).

Symeon bölüm 362’de yönünü manastır sınıfında yer almayanlara çevirmektedir. Naos dışındaki tanımlanamayan yerde ruhban sınıfından olmayanlara resmi veya günlük temiz kıyafetlerin giydirildiğini ve cenazenin üstüne İsa’nın korumasını temsil eden bir tekstil simgesinin konulduğunu aktarmaktadır. Bölüm 363’de dua okunduğunu, cenazenin kilisenin naosuna taşındığını ve ardından *trisağion* ilahisinin icra edildiğini belirtmektedir (Brooks, 2002: 199).

Ortaya koyulan bu metinler ve resimler arasındaki paralellikler net bir şekilde görülmektedir. Ölen kişi ya açık bir tabutun içinde ya da gömüleceği yere kadar bir sedye üzerinde taşınmaktadır. Profesyonel yas tutanlar, meşale taşıyanlar, flütçüler ve trompetçiler alaya eşlik etmektedir. Bu hususta Bizans metinlerinden yola çıkarak Hıristiyan cenaze alayının büyük ölçüde değiştirilmediği görülmektedir. Cenaze alayında olanlar buhurdan taşımakta ve yüksek sesle ilahi söylemektedir. Ayrıca törende mumlar dağıtılmaktadır. Sonrasında kilisenin içerisine doğru beden taşınmakta ve ardından mezara götürülmektedir. Bunun dışında ortaya koyulan resimler gerçek bir cenaze alayı kadar ayrıntılı resmedilmemiştir. Dahası Paleologoslar döneminde bu anlayış ortadan kalkmıştır. Bunun yerine Mesih’in *passion* dönemine ait sahneler öne çıkarılmaya başlanmış veya *passion* döneminin ayrı bir döngüsü olarak cenaze resmedilmiştir (Walter, 1982: 138).

Erken dönem defin sahnelerinde cenaze ya mağaraya ya da şapele yerleştirilmiştir (Walter, 1982: 139). Nitekim bu İsa’nın defin işlemlerinde en önemli göstergedir. Örnekler Vienna Genesis’te tekrar ortaya çıkmaktadır. Bu resimler ikonografik tip olarak Eski Ahit metinleri ve İsa’nın ölümüne odaklıdır. Vienna Genesis folyo 24v’de Yakup stilize ağaçların bulunduğu karanlık bir mağaraya doğru götürülmektedir. Yakup beyaz kefene sarılmış ve iki figür onun cenazesini taşımaktadır. Sahnede üç kadın figür dikkat çekmektedir. Kadınlardan biri elini yukarı doğru kaldırmış, diğeri ağzına götürmüş, bir başkası iki kolunu göğüs hizasında birleştirerek acının göstergesini sunmuştur (**Resim 16**).

9. yüzyıla gelindiğinde mağara ve şapelin yerini resimlerde lahitler almıştır. Paris gr. 510, folyo 452r'de tunik giymiş iki kişi Nazianslı Gregorios'u bir lahite koyarken betimlenmiştir (Omont, 1929, 31) (**Resim 17**). Resimde Gregorios'un baş ucundaki figür cenazeyi tütsülemektedir. Sahnede Gregorios'un başı sahnenin sağına doğru yatırılmıştır. Figürler uzun ince bir şekildedir. Diğer bir örnek yine Paris gr. 74, folyo 76'da Vaftizci Yahya gömülürken bir piskopos elinde buhurdan tutmaktadır (Walter, 1982: 139). Benzer şekilde 11. yüzyılda II. Basileios'un (958-1025) Menologyası'nda da (1000) resmedilmiştir. Burada kutsal peygamber Micah kefenlenip bir lahit içerisine koyulmaktadır (Ševčenko, 2013: 17) (**Resim 18**).

Buhurdanın kullanımı, mezara konulması ve resimlerde vurgulanması cenaze törenlerine ikonografik açıdan bir zenginlik katmıştır. Bu noktada mezara gömülme, kandil ve buhurdanın kullanımının en önemli örneklerini *vita* ikonaları yansıtmıştır. Sinai dağındaki Azize Katherina'da (13. yüzyıl) günümüze ulaşan ikonaların birinde Aziz Nikolaos'ın ölümünde buhurdan kullanımı görülmektedir (Ševčenko, 2013, 36) (**Resim 19**). Bu *vita* ikonasında defin işlemi iki aşamada ele alınmıştır. İlk Aziz Nikolaos'un başı sahnenin soluna gelmiş hafif yukarı şekilde yatırılmıştır. Biri başının ucunda diğeri ayaklarının yanında olmak üzere iki piskopos görünmektedir. Kemerli yapı içerisinde iki kandil dikkati çekmektedir. İkonanın diğer sahnesinde ise lahit tamamen kapanmıştır. Sanatçılar tarafından böyle yapılarak sahneye bir sinematografi izlenimi kazandırıldığı açıktır.

Vita ikonalarında çoğu kez bu cenaze defin tasvirlerine rastlanmaktadır²⁷. Önemli azizlerden biri olan Gregorios'un *vita* ikonasında da (12.-13. yüzyıl) bu sahne görülmektedir. Demir çiviler tarafından işkence görmesi, meşalelerle yakılarak yargılanması ve azizin cenaze töreni yaşam döngüsünü gösteren üç unsurdur (Papamastorakis, 2008: 45). Sahne martirin ontolojik durumunu gözler önüne sermektedir (Chatterjee, 2014: 124). Sinai Azize Katherina Manastırı'nda bulunan *vita* ikonasının son sahnesi azizin cenaze törenine ayrılmıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz temel özellikler burada da devam etmiştir. Aziz'in başı sahnenin sağına doğru yatırılmış ve iki figür tarafından bir lahit içerisine konulmaktadır. Sahnenin hemen arkasında ise *kiborium*lu bir alan gösterilmektedir. Burası azizin mezarına olan vurguyu kuvvetlendirmektedir (**Resim 20**).

Anma Töreni

Antik dönemlerde özellikle Yunan ve Roma'da ölen kişilerin ardından yapılan işlemler sürmektedir. Bunların başında anma töreni gelmektedir. Ölünün anısına kurban kesilir, doğum ve ölüm günleri düzenli olarak hatırlanmaktadır (Akçay, 2017: 99). Bizans'ta da benzer aşamalar devam etmiştir. Bu noktada en önemli verileri manastır vakfiyeleri sunmaktadır. Ölen kişiler için (uykuya dalanlar) manastırlarda çeşitli dualar icra edilmektedir (Luke of Messina Typikonu, bölüm 11) (Thomas ve Hero, 2000: 646)²⁸. Onlar için her yıl düzenli olarak anma işlemi gerçekleştirilmiş (Attaleiates Typikonu, bölüm 51) (Thomas ve Hero, 2000: 263) ihtiyaç sahiplerine para ve buğday dağıtılmıştır (Attaleiates Typikonu, bölüm 19-20) (Thomas

²⁷ *Vita* ikonaları için bkz. (Ševčenko, 1992 59-69).

²⁸ Typikon tarih: 1131/1132; Codex Messinensis graecus 115 (tarih: ?).

ve Hero, 2000: 343-360)²⁹. Bu işlemler gerçekleştirilirken bütün keşişlerin katılma zorunluluğu gerekli görülmüştür (Areia Typikonu, bölüm 12) (Thomas ve Hero, 2000: 968-969)³⁰. Paskalya zamanında *prooimondan*³¹ ilahiler her Cumartesi tekrarlanmıştır. Pazar gününe gelindiğinde Mezmurlar'dan pasajlar, 117-118. Bab'lardan bölümler seslendirilmiş ve *traporion*³² yüksek sesle okunmuştur (Studios Typikonu, bölüm 3) (Thomas ve Hero, 2000: 102)³³.

Keşişlerin her ne kadar Tanrı'nın ebedi konutlarında yaşayacakları düşünülse de onlar ölüm günlerinde dini törenle anılmışlardır (Kosmosoteira Typikonu, bölüm 95) (Thomas ve Hero, 2000: 840). Cenaze en iyi mermer lahite konulmuş, mezarı çeşitli resimlerle süslenerek *arkasoliuma* defnedilmiştir. Bu mezarlar eksonarteksin sağına veya soluna yapılmıştır. Ölen kişiler sonsuza kadar anılması için isimleri typikonlarda belirtilmiştir (Kosmosoteira Typikonu, bölüm 107) (Thomas ve Hero, 2000: 844). Eğer bir kişi ölmeye önce manastırdan uzak bir yere gömülmek isterse bu isteği karşılanmıştır (Kosmosoteira Typikonu, bölüm 70) (Thomas ve Hero, 2000: 831). Bir bayram günü olmadığı sürece eksonartekste ölü için kutsal kitaptan bir bölüm okunması gerekli görülmüştür (Mamas Typikonu, bölüm 39) (Thomas ve Hero, 2000: 1020).

Manastırın kurucusu öldüğü zaman bütün keşişler ona tütsü, mum ve ilahilerle son görevlerini icra etmişlerdir. Onun ölümüyle on iki *nomizma* dağıtmakta ve ekstra yiyecek ve içecekler sunulmakta, yapılan bütün ayinler ona atfedilmektedir. Üçüncü gün ona ayrılan dini alanda ayinler sürmektedir. Ancak ölen kişi sıradan bir keşişe ilahiler ve dualarla gömüldükten sonra üçüncü gün onun adına ayin tekrarlanmaktadır. İcra edilen bu ayinler ölüm gününde, üçüncü günde ve kırkıncı günde on yıl boyunca devam emektedir (Pakourianos Typikonu, bölüm 22, 30; Roidion Typikonu, bölüm B. 13; Mamas Typikonu, bölüm 39) (Thomas ve Hero, 2000: 434, 546, 550, 1020)³⁴.

Geç Bizans Dönemi'nde erken dönemlerde olduğu gibi inananların asıl meselesi ölümlerin anılmasıdır. Anma törenleri eski dönemlerdeki gibi sürerken geç dönemlerde kiliselerin sanatı üzerinde etkili olmuştur. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri ölüm düşüncesinin ve mezarların değerinin artmasıdır. Yapılan sanatsal işlemlerin başında mezar anıtları gelmektedir. Kilise içerisine ve çoğu zaman kilisenin cephesine bu anıtlar oldukça fazla yapılmıştır (**Resim 21**). Nitekim mezarların etrafı kurtuluş ve son yargı temalarına odaklanan resimlerle doludur (Brooks, 2004: 95).

²⁹ Typikon tarih: 973-975; Codex Constantinopolitanus Metochii Sancti Sepulchri 375 (1077).

³⁰ Typikon tarih: 1143-1149; el yazması Codex graecus bibliothecae Taurinensis 326 (16. yüzyıl).

³¹ Prooimon belge, mektup ya da edebi eserlerdir. Genellikle seçkin yazarlar tarafından kaleme alınan ideolojik ve propaganda amaçlı yazılardır. Bazen ana metinden bağımsız olduğu da görülmektedir (Kazhdan ve Talbot, 1991: 1734).

³² Troparion Ortodoks doğu kiliselerinde ve Bizans müziğinde bir ilahi tipidir (Cross, 1997: 1644).

³³ Typikon tarih: 842; el yazmaları Codex Vatopedi 322 (956) (13.-14. yüzyıl), Codex Vaticanus graecus 2029, fol. 179-85 (9.-10. yüzyıl).

³⁴ Pakourianos typikon tarih: 1083, el yazması Chios Koraes 1598 (13. yüzyıl); Roidon typikon tarih: 12. yüzyılın ilk çeyreği, el yazması Codex Sinaiticus graecus 441 (tarih: ?).

Sonuç

Cenaze törenlerinin ikonografisinde kilisenin kendi ritüelinin öneminin artması aynı orantıda cenaze ikonografisinde de etkili olmuştur. İkonografik yapılar antik geleneklerin getirdiği unsurlar üzerine işlenmiştir. Bu törenlerin amacı ölen kişilerin ölümsüz hayata geçişlerini sağlamaktır. Sahneye teolojik anlamda ölünün ruhunu cennete taşıyan bir meleğin eklenmesiyle düşünce daha açık hale getirilmiştir. Bu ritüellerde yer alan piskoposlar hem töreni yönetmiş hem de cenazede yas tutmuşlardır. Nitekim bu işlevler resimlerde net bir şekilde yansıtılmıştır. Piskoposlar buhurdan taşımış, cenaze duasını okumuş ve cenazenin ana parçaları halini almışlardır. Ayrıca anma törenleriyle birlikte ölen kişinin ruhunun selametinin sağlandığına inanılmıştır. Bu törenler için kiliselerde ve manastırlarda çeşitli ritüeller yürütülmüştür. Para verilmiş, buğday dağıtılmış, ilahiler okunmuş ve farklı günlerde anma işlemi tekrarlanmıştır.

İsa'nın Boş Mezarı ve Lazarus'un Dirilişi sahneleriyle başlayan serüven resimlerde erken dönemlerde (6. yüzyıl) aynı karakter yapısının izlenmesini sağlamıştır. Bu sahneler diğer cenaze törenlerinin gömülme işlemi için bir paradigma yaratmıştır. Karanlık bir mağara, kefenle sarılma, mezara doğru taşınma bu örnekler arasında sayılabilir. Ardından gelen yüzyıllarda ise buhurdanın kullanımı cenaze ritüeline farklı bir boyut getirmiştir. Bu yapı cenaze ritüelinin gelişmesine büyük bir derinlik kazandırmıştır. Mezarın içine doğru buhurdanla inilmesi cenaze töreni için gerekli ikonografik tip oluşturmuştur.

11. yüzyılla birlikte erken dönemlerde gördüğümüz mağara içine gömülmenin yanı sıra lahit içerisine defin işlemleri almıştır. Bir mezar sahnesi özellikle lahit içerisine yerleştirmek belirli bir şahsiyetin ölümünü ifade etmenin en normal yolu olarak görülmüş ve bu durum sanatçılar tarafından kopyalanmıştır. 11. yüzyılla birlikte lahite yerleştirme, yatacak yer ikonografisinin söylemi olarak daha fazla tercih edilmiştir. Nitekim bu yapı *vita* ikonalarında kendine fazlaca yer bulmuştur. Özellikle lahitle içine gömülme işlemi *vita* ikonalarının ölüm sahnelerinin ana karakteri olarak yer almıştır.

Cenaze törenleri ikonografisinde ölen kişinin kendi ritüelinin önemi konusundaki farkındalığı artmıştır. Bu törenlerin amacı ölen kişinin öteki dünyaya geçişini kolaylaştırmaktır. 11. yüzyılda tabuta uzanma bu ayini en iyi gösteren unsur olarak tasarlanmıştır. Ölü kişinin ruhunu cennete taşıyan bir meleğin bedeninin üzerinde temsil edilmesi doktrinel unsurları güçlendirmiştir. Ritüel unsurlar dini kitapları tutan figürlerin başladığı 14. yüzyıla kadar sabit kalmışlardır. Bu gelişmeler aslına bakılırsa ilk olarak *Koimesis* sahnelerinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum da 13.-14. yüzyıllarda piskoposların cenaze törenlerinde sıkça resmedilmesine neden olmuştur. Onlar cenaze törenlerini yürütmelerinin yanı sıra bazen yas tutanlar şeklinde betimlenmiş ve geç dönemlerde cenaze törenlerinde aktif olarak yer almışlardır.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

- (Cameron – Hall, 1999): CAMERON, Averil - HALL, Stuart G. *The Life of Costantine*. Clarendon Ancient History Series, Eusebius Life of Constantine, Clarendon Press, New York 1999.
- (Heil – Ritter, 2012): HEIL, Güntel - RITTER, Adolf M. (Ed.). *Corpus Dionysiacum II Pseudo-Dionysius Areopagita de coelesti hierarchia de ecclesiastica hierarchia de mystica theologia epistulae 2*, Patristische Texte und Studien Band 67, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG., Berlin/Boston 2012.
- (Migne, 1886): MIGNE, Jacques Paul (Ed.) Symeonis Thessalonicensis Archiepiskopi Opera Omnia, *Patriarchy Graceus 155* (İçinde), Tomus Inicus, 1886.
- (Moffatt – Tall, 2012): MOFFATT, Ann - TALL, Maxeme. *The Book of Ceremonies*, Australian Association for Byzantine Studies Byzantina Australiensia 18 (1), The Australian National University, Canberra 2012.
- (Ökmen, 1973): ÖKMEN, Müntekim. *Heredot Tarihi*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1973.
- (Parker, 1894): PARKER, John (Ed.). *The Cellesstial and Ecclesiastical of Dionysius the Areopagite*, Skeffington & Son, Piccadilly, London 1894.
- (Rydén, 1995): RYDÉN, Lennart (Ed.). *The Life of St. Andrew The Fool*, *Studia Byzantina Upsaliensia* 4:2 (İçinde), Upsala 1995.
- (Thomas – Hero, 2000): THOMAS, John - HERO, Angela Constantinides (Ed.). Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders Typika and Testaments, *Dumbarton Oaks Studies*, 35. Vol. 1, İngilizceye Çev. T. Miller, A. M. Talbot, R. Jordan, R. Allison, N. P. Ševčenko, G. Dennis, C. Galatariotou ve A. Bandy, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C. 2000.
- (Thurn, 1973): THURN, Johannes (Ed.). *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, 5 (İçinde). Berlin-New York 1973.

İkincil Kaynaklar

- (Abrahamse, 1984): ABRAHAMSE, Dorothy. "Rituals of Death in the Middle Byzantine Period", *The Greek Orthodox Theological Review*. 29/2 (İçinde), 1984, ss. 125-134.
- (Akçay, 2017): AKÇAY, Tuna. *Yunan ve Roma'da Ölü Kültü*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2017.
- (Akyürek, 2010): AKYÜREK, Engin. "Bizans Toplumunda Ölüm", *Bizantion'dan İstanbul'a Bir Başkent'in 8000 Yılı*, (Ed. K. Durak), Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul 2010, ss. 166-177.
- (Barut, 2012): BARUT, Ferda. *Bizans Dönemi Kapadokya Kiliseleri Duvar Resimlerinde Koimesis (Meryem'in Uykusu) Tasvirleri*, Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2012.
- (Brooks, 2002): BROOKS, Sarah T. *Commemoration of the Dead: Late Byzantine Tomb Decoration: Mid-Thirteenth to Mid-Fifteenth Centuries*, New York University Basılmamış Doktora Tezi, 2002.
- (Brooks, 2004): BROOKS, Sarah T. "Sculpture and the Late Byzantine Tomb", *Byzantium Faith and Power (1261-1557)*, (Ed. H. C. Evans), The Metropolitan Museum, New York 2004.
- (Chatterjee, 2014): CHATTERJEE, Paroma. *The Living Icon in Byzantium and Italy: The Vita Image, Eleventh to Thirteenth Centuries*, Cambridge University Press, New York 2014.
- (Cross, 1997): CROSS, Frank Leslie (Ed.). *The Oxford Dictionary of the Christian Church*. Oxford University Press, 1997.
- (Çetinkaya, 2011): ÇETİNKAYA, Haluk. "Roma ve Bizans İmparatorluklarında Ölüm Algısı ve Mezar Türleri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı. 3. (Ed. M. Kaya), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul 1997, ss. 18-38
- (Dennis, 2001): DENNIS, George T. "Death in Byzantium". *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 55. A. (Ed. M. Talbot), Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C. 2001, ss. 1-7.
- (Dimitrova, 2015): DIMITROVA, Elizabeta. *The Church of Saint Panteleimon at Nerezi*, Skopje 2015.

- (Dinçer, 2016): DİNÇER, Pınar S. *Erken Bizans Dönemi Resimli Dini El Yazmaları: Viyana Genesis*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2016
- (Kazhdan – Talbot, 1991): KAZHDAN, Alexander P. - TALBOT, Alice Mary. *Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. III*, Oxford University Press, New York 1991.
- (Kyriakakis, 1974): KYRIAKAKIS, James. "Byzantine Burial Customs: Care of the Deceased From Death to Prothesis". *Greek Orthodox Theological Review*, 19, 1974, ss. 37-72).
- (Laurent, 1937): LAURENT, Vitalien, "Notes de Chronographie et d'histoire byzantines", *Échos d'Orient* (İçinde). Tome 36. No. 186, 1937, ss. 157-174.
- (Marinis, 2009): MARINIS, Vasileios. "Tombs and Burials in the Monastery tou Libos in Constantinople", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 63, (Ed. A. M. Talbot), Dumbarton Oaks Research Library and Collection. Trustees for Harvard University, Washington, D.C. 2009, ss. 144-166.
- (Marinis, 2015): MARINIS, Vasileios. "He Who Is at the Point of Death": The Fate of the Soul in Byzantine Art and Liturgy, *Gesta. Vol. 54/1*, The University of Chicago Press. 2015, ss. 59-84.
- (Marinis, 2017): MARINIS, Vasileios. *Death and Afterlife in Byzantium: The Fate of the Soul in Theology, Liturgy, and Art*, Cambridge University Press, New York 2017.
- (Omont, 1929): OMONT, Henri. *Miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la bibliothèque nationale du VIe au XIVe siècle*, Librairie ancienne honore champion, Paris 1929.
- (Papamastorakis, 2008): PAPAMASTORAKIS, Titos. "Pictorial Lives, Narrative in Thirteenth-Century Vita Icons", *Museio Benaki* 7. 2008, ss. 33-65.
- (Parenti - Velkovska): PARENTI, Stefano - VELKOVSKA, Elena (Ed.). *L'Ecologio Barberini Gr. 336* (ff. 1-263), CLV Edizioni Liturgiche, Roma 1995.
- (Ševčenko, 1992): ŠEVČENKO, Nancy P. "Vita Icons and "Decorated" Icons of the Komnenian Period", *Four Icons in the Menil Collection (The Menil Collection Monographs, Vol. 1)*, (Ed. B. Davezac), Menil Foundation Inc, Houston 1992, ss. 59-69.
- (Ševčenko, 1995): ŠEVČENKO, Nancy P. *Servants of the Holy Icon. Byzantine East, Latin West. Art-Historical Studies in Honor of Kurt Weitzmann*. (Ed. C. Moss - K. Keifer), Princeton University: Department of Art and Archaeology, 1995.
- (Ševčenko, 1999): ŠEVČENKO, Nancy P. "The Vita Icon and the Painter as Hagiographer", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 53, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C. 1999, ss. 149-65.
- (Ševčenko, 2013): ŠEVČENKO, Nancy P. *The Celebration of Saints in Byzantine Art and Liturgy*, MPG Books Group, UK 2013.
- (Tsamakda, 2002): TSAMAKDA, Vasiliki. *The Illustrated Chronicle of Ioannes Skylitzes in Madrid: with 604 Illustrations*, Alexandros Press, Leiden 2002.
- (Velkovska, 2001): VELKOVSKA, Elena. "Funeral Rites According to The Byzantine Liturgical Sources", *Dumbarton Oaks Papers*. Vol. 55, (Ed. A. M. Talbot), Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C. 2001, ss. 21-51.
- (Walter, 1971): WALTER, Christopher. "Liturgy and the Illustration of Gregory of Nazianzen's Homilies", *An Essay in Iconographical Methodology, Revue des études byzantines* (İçinde), Tome 29. 1971, ss. 183-212.
- (Walter, 1982): WALTER, Christopher. *Art and Ritual of the Byzantine Church*, Variorum Publications, London 1982.
- (Wellesz, 1962): WELLESZ, Egon. *A History of Byzantine Music and Hymnography*. 2. Edition, At the Clarendon Press, Oxford 1962.

Ek.

Resim 1. II. Basileios'un İmparatorluk Menologyası, 11. yüzyıl Azize Eusebia/Xene'in ölümü, sekiye yatırılırken, W.521, fol. 228r, Baltimore Walters Sanat Müzesi Arşivi (Ševčenko, 2013: 11).

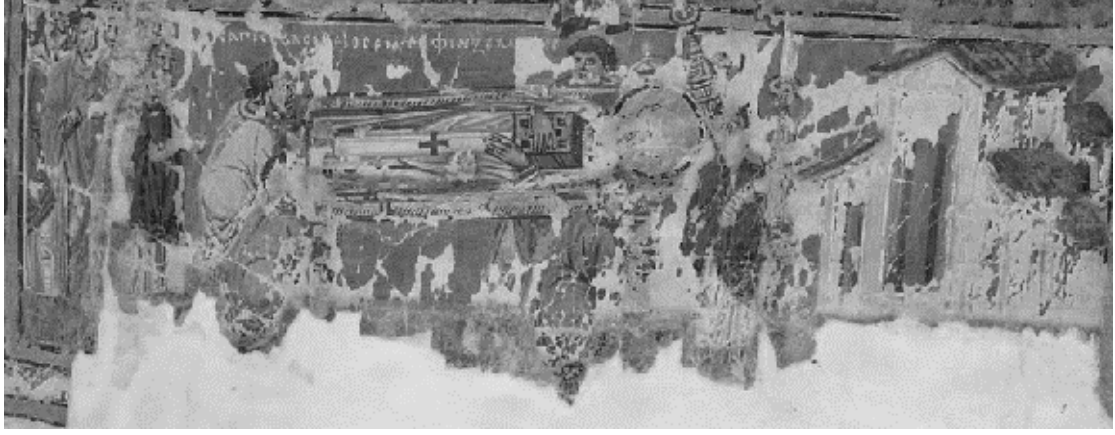
Resim 2. Hatereii aile mezarına ait bir kabartma (Akçay, 2017: 127).

Resim 3. Kaesarius'un ölümü ve cenaze alayı, Paris gr. 510, Nazianslı Gregorios'un Homilyesi, folyo 43v, 9. yüzyıl (Omont, 1929: Levha 23).

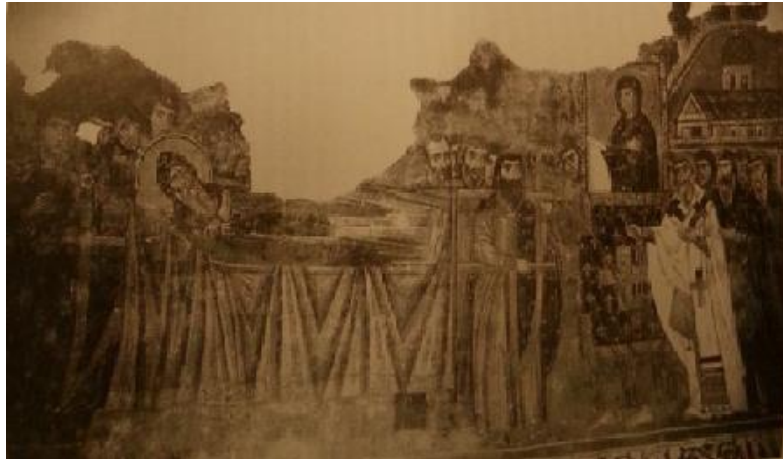
Resim 4. Aziz Basileious'un ölümü ve cenaze alayı, Paris gr. 510, Nazianslı Gregorios'un Homilyesi, folyo 104r, 9. yüzyıl (Omont, 1929: Levha 31).

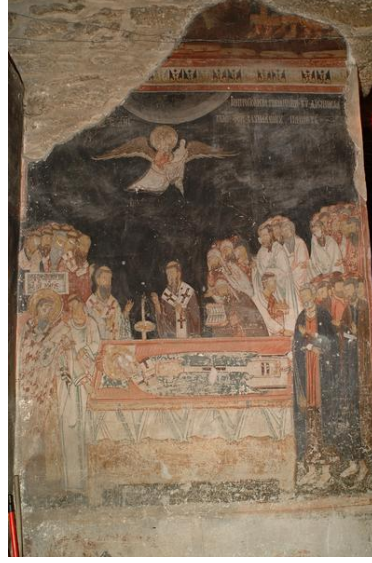
Resim 5. Koimesis, Güllüdere Ayvalı Kilise, 913-920, kuzey nef kuzey duvar, Kapadokya (Barut, 2012: 81).

Resim 6. Aziz Stefan'ın ölümü ve cenaze alayı, Sopocani Manastırı Teslis Kilisesi duvar resmi M.S. 13. yüzyıl (Ševčenko, 1995: fig.7).

Resim 7. Gračanica Metropoliti Dionysos'un ölümü ve cenaze alayı, eksonrateks, 1320, (<http://www.blagofund.org/Archives/Gračanica/exhibits/digital/serb-hist/serb-hist-14.html> Erişim: 21.07.2020).

Resim 8. Debora'nın ölümü ve başında yas tutan kadınlar, Vienna Genesis, M.S. 6. yüzyıl, folyo 13v (Dinçer, 2016: 355).

Resim 9. Yakup'un ölüm döşegi ve başında yas tutanlar, Vienna Genesis, 6. yüzyıl, folyo 24v (Dinçer, 2016: 377).

Resim 10. Gorgonia ölüm döşeginde, Paris gr. 510, Nazianslı Gregorios'un Homilyesi, folyo 43v, 9. yüzyıl (Omont, 1929: Levha 23).

Resim 11. Aziz Panteleimon Kilisesi, Haçın kuzey kolunun batı duvarının ve naosun kuzey duvarı, Nerezi (Dimitrova, 2015: 24).

Resim 12. Madrid Skylitzes, imparator I. Romanos Lekapenos, folyo 133v, M.S. 1070 (Tsamakda, 2002: fig: 320).

Resim 13. Madrid Skylitzes, Theophilos'un ölümü ve başında yas tutanlar, folyo 61v, M.S. 1070 (Tsamakda, 2002: fig: 150).

Resim 14. Madrid Skylitzes, II. Mikhael'in ölümü ve başında yas tutanlar, folyo 61v, M.S. 1070 (Tsamakda, 2002: fig: 91).

Resim 15: Kraliçe Anne Dondolo ölüm döşeğinde, Sopocani Manastırı, narteks kuzey duvarı 13. yüzyıl

(https://www.blagofund.org/Archives/Sopocani/Pictures/Narthex/Serbian_Medieval_Rulers:_Queen_Anna_Dandolo_and_St_Symeon_Nemania/Dormition_of_Queen_Anna_Dandolo_north_wall/ Erişim: 21.07.2020).

Resim 16. Yakup'un ölümü ve mezara gömülmesi, Vienna Genesis, 6. yüzyıl, folyo 24v (Dinçer, 2016: 377).

Resim 17. Nazianslı Gregorios'un ölümü, Paris gr. 510, Nazianslı Gregorios'un Homilyesi, folyo 452r, 9. yüzyıl (Omont, 1929: Levha 60).

Resim 18. II. Basileios'un İmparatorluk Menologyası, W.521, folyo 36r, M.S. 11. yüzyıl, Kutsal ve Görkemli peygamber Micah'ın kefenlenip gömülüşü, Baltimore Walter Sanat Müzesi Arşivi (Ševčenko, 2013: II, 17, fig.12).

Resim 19. Üstteki sahne Myra'daki Aziz Nikolaos'un ölümü, alttaki sahne Aziz Nikolaos'un mezarı, 13. yüzyıl, Aziz Nikolaos Kilisesi *vita* ikonası, (foto: I. Ševčenko) (Ševčenko, 1999: fig. 26, 27).

Resim 20. Aziz Georgios'un *vita* ikonası, mezara konulurken, MS. 12. yüzyıl sonu 13. yüzyılın başları, Azize Katherina Manastırı, Sinai, Mısır, New York Metropolitan Museum (Chatterjee: 2014: Levha: IX).

Resim 21. Mikhael Tornikes ve onun eşi, 1328 yılı, Khora Manastırı (Kariye Cami) güney pareklessionu (Brooks, 2004: 96).

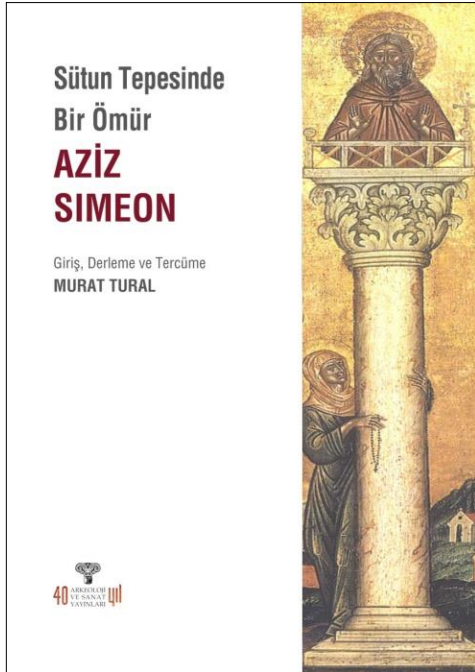

Makalenin Geliş Tarihi: 9 Kasım 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 18 Aralık 2020

KİTAP TANITIMI BOOK REVIEW

*İlkgül Kaya Zenbilci**

Murat Tural, *Sütun Tepesinde Bir Ömür Aziz Simeon, Giriş Derleme ve Tercüme.* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2018, 170 sayfa, 2 harita, 2 resim, 15x21 cm. ISBN: 978-605-396-462

* Dr. Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ilkgul.zenbilci@yobu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8106-656X

“Sütun Tepesinde Bir Ömür Aziz Simeon” adlı kitabın yazarı Murat Tural yüksek lisansını Orta Çağ Doğu Hristiyanlığındaki mistik hayatı konu edindiği teziyle Celâl Bayar Üniversitesi’nde (2010); doktorasını ise “Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası: Dini İdealler ve Politik Kaygılar” adlı doktora teziyle Hacettepe Üniversitesi’nde tamamlamıştır (2015). Akademik çalışmalarında ağırlıklı olarak Orta Çağ’ın dini yaşantısı üzerine odaklanan Dr. M. Tural’ın, burada incelediğimiz kitabının yanı sıra; “Orta Çağ Doğu Hristiyanlığında Manastır Hayatı” (IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011) ve “Orta Çağ’da İslam’ın Kılıcı ve Hristiyanlığın Çekici Selçuklular Franklar” (Timaş Yayınları, 2020) adlı iki kitabı daha yayınlanmıştır. Yazarın ayrıca, Geç Antik Çağ’da Hristiyan eğitimi, Arius, Ulfila ve Nestorius gibi Hristiyan heretik hareketlerinin tanınmış öncüleri, Orta Çağ’da Hristiyanlığın yayılışı, şifacılar, Moğolların ünlü hükümdarı Cengiz Han, 13.-14. yüzyılda seyyahların gözünden Türkistan gibi, birbirinden farklı ve özgün konular üzerine yazdığı çeşitli makaleleri ve bildirileri bulunmaktadır. Dr. M. Tural akademik hayatına Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümü’nde öğretim üyesi olarak devam etmektedir.

“Sütun Tepesinde Bir Ömür Aziz Simeon” adlı eserinde Tural, yayının adından da anlaşıldığı üzere, 4. yüzyıl sonları ile 459/460 arasında Suriye’nin kuzeyinde yaşamış Hristiyan asketiklerden biri olan ve “ilk sütun münzevisi” olarak bilinen Aziz Simeon’u konu edinir.¹ Kitap iki ana kısım içinde on yedi alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci kısım yazarın, Aziz Simeon ve onun yolunu takip eden keşişler hakkında Batı dillerinde yazılmış eserler yardımıyla derlediği bilgiler ve bu bilgilere ilişkin yorumlarından oluşur (s. 11-35). Kitabın sonunda, metin içinde yararlanılan yayınların listesi yer almaktadır (s. 157-165). Kitap bu yanı sıra konuyla ilgili çalışma yapacaklara önemli bir katkı sunmaktadır. Kitabın ikinci kısmı Aziz Simeon’un yaşamını anlatan üç dönem metninin İngilizce çevirisinden Türkçeye çevirisini içeren çeviri bölümüdür (s. 37-156).

Birinci bölümde, “Hristiyanlıkta Kutsal Adam: Aziz” başlığı altında, Hristiyanlıktaki azizlik kavramının tanımı verilerek, konuya giriş yapılmaktadır. Yazar, girişin ardından, yayınında aziz olarak ifade edilen kişilerin “Hristiyan münzeviler” olduğuna dair bir açıklamada bulunur. Bu bölümde inzivaya çekilme (*asketizm*) fikri irdelenmektedir ve ilk Hristiyan münzevi Aziz Paul (*Pavlos*),² manastırcılığın kurucusu kabul edilen Aziz Antonius

¹ Ardılı olan ‘Genç’ Simeon ile karıştırılmaması için ‘Yaşlı’ lakabıyla nitelenen Simeon *Stylites* (Συμμεών ὁ στυλίτης), Kilikya ve Euphratensis arasındaki Nikopolis yakınlarında yer alan *Sisa* köyünde (ya da *Sis/Kozan-Adana*) 4. yüzyılın sonlarına doğru (yak. 385-395) ya da tahminen 389 yılında doğmuştur. Ömrünün büyük kısmını sütun üzerinde geçiren Simeon 459/460 yılında ölmüştür. Aziz’in yaşadığı sütunun bulunduğu yerde 476-490 yıllarında bir manastır kurularak burası zamanla Hristiyanlar için hac merkezine dönüşmüştür. Azize ilişkin ayrıca bkz. (Festugiére, 1959: 377-386; Kazhdan ve Ševčenko, 1991a: 1985; Aykıt, 2012:81-104; Kaya Zenbilci, 2018:4).

² Thēbaili Paulos, tahminen 227/230’da Mısır’daki Thēbai kentinde doğmuş; tahminen 341/343’te ölmüştür. Biyografisini yazan Aziz Hieronymos’a (*Ιερόνυμος/St. Jerome*) göre Paulos, Roma İmparatoru Decius’un yönetimi (249-251) altında Hristiyanlara yapılan zulüm sırasında Thēbai Çölü’ne (*Teb*) kaçmış; uzun bir süre bir mağarada yaşayarak, günlerini dua ve tövbe ile geçirmiştir. Hieronymos, Paulos’u ilk Hristiyan münzevi olarak kabul eder. Aziz Paulos hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Osippe, 2016:1-19; Rebenich, 2009: 13-27).

(*Anthonios*)³⁻⁴ ve *koenobitik* örgütlenmenin fikir babası kabul edilen Aziz Pachomius (*Pakhomios*)⁵⁻⁶ gibi, kilise tarihinde önemli yer tutan kişilerin biyografisi verilerek, ilk Hristiyan münzeviler (*asketikler*) hakkında okuyucu bilgilendirilmektedir. Bölüm içerisinde ayrıca Doğu Hristiyanlığının bir kolu olan Süryanilikte münzevi yaşamın neyi ifade ettiği üzerinde durulmuş; azizleri diğer dindarlardan ayıran bazı özelliklere değinilmiş; ayrıca monastik toplulukların Orta Çağ toplumuna etki eden iki önemli fonksiyonu olduğuna dair genel bir çıkarım yapılmıştır (s. 11-18).

“Aziz Yaşamöyküsü Yazarlığı”⁷ başlığı altındaki kısımda, yaklaşık olarak 4. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan, azizlerin hayat hikâyelerini ve mucizelerini içeren teolojik bir yazın türü olan “*hagiografi*”nin tanımı yapılmaktadır ve hagiografik metinlerin ortak özelliklerine dair bilgi verilmektedir (s. 18-20). Daha sonra, sütun münzevilerinden Aziz Simeon’un hayat hikâyesinin üç versiyonundan ikisinin yazarları ve anonim yazarlı olan üçüncü eser, ayrı başlıklar halinde, modern kaynaklar ışığında tanıtılmış ve kritik edilmiştir (s. 20-23).

Aziz Simeon’un yaşam öyküsünün, kitapta tartışılan üç versiyonundan ilki “Theodoret” alt başlığı içinde ele alınmıştır. Kilise tarihçisi *Kyrrhoslu Theodoret (Theodoretos)*⁸ Suriyeli keşişleri tanıttığı *Historia Religiosa*⁹ (444) adlı eserini Simeon henüz hayattayken kaleme almıştır (Aykıt, 2012:83) ve eserde Aziz Simeon’a ilişkin bir bölüm de yer almaktadır. Simeon’un ünü, eserin yazıldığı dönemde hâlihazırda her yere yayılmış durumdadır. Tural, Theodoret’in Aziz Simeon’a dair bakış açısını Theodoret’in eserinde kullandığı dil üzerinden tahlil eder. (s. 20-22).

İkinci alt başlık olan “Antonius” içinde Tural, Theodoret’in eseri ile Aziz Antonius’un Aziz Simeon’a dair kaleme aldığı metnin benzer olduğunu; Antonius’un sade bir anlatımı olduğunu dile getirir (s. 22).

³ Yazar metnin bazı kısımlarında Anthony, bazı kısımlarında Antonius demektedir. Azizin adı Antik Yunancadaki okunuşuyla *Anthonios*’tur (*Ἀντωνιος*). İngilizce literatürde ismin yaygın kullanımı Anthony ya da Latincedeki haliyle Antonius şeklindedir. Metnimizde geçen isimler, Tural’ın kitabının metninde kullanıldığı biçimiyle verilmiştir.

⁴ Tahminen 254-356 yılları arasında yaşamış olan Antonius genel olarak “ilk keşiş” olarak tanımlanır. Antonius, Aziz Paulos’un çağdaşıdır. Kilise Babası *Aleksandriyalı (İskenderiye) Aziz Athanasios* 4. yüzyılda Antonius’un yaşam öyküsünü kaleme almıştır. Aziz Antonius’a ilişkin bkz. (Bartelink, 1981:397-413; Meyer, 1950; Gregg, 1980:29-99; Kazhdan, 1991:125-126; Rubenson, 1996:126-141).

⁵ Tural metninde Aziz Pachomios’un (*Παχώμιος*) adını İngilizce literatürde geçtiği haliyle “Pachomius” olarak vermiştir.

⁶ Aziz Pachomius Mısır’daki *koenobitik (koenos-bios’tan=ortak yaşam)* Hristiyan manastırcılığının en erken temsilcisidir. Yukarı Mısır’da, pagan bir ailenin oğlu olarak, 290 yılı civarında doğmuş; 346’da kendi kurduğu *koenobitik* bir manastır olan Pbow Manastırı’nda ölmüştür. Pachomius/Pakhomios’a ilişkin bkz. (Halkin, 1982; Rousseau, 1985; Trilling ve Kazhdan, 1991:1549-1550; Goehring, 1996:267-285).

⁷ Türk Dil Kurumu imlâ ve yazım kurallarına göre “yaşam öyküsü” kelime öbeğidir ve ayrı yazılır. Ancak Tural metnin tamamında iki kelimeyi bileşik olarak kullanmıştır.

⁸ Tural, *Kyrrhoslu Theodoretos*’tan (*Θεοδώρητος Κύρρον/Theodoretus*) “Theodoret” adıyla söz eder. Theodoret, tahminen 393 yılında *Antiokeia*’da (*Antakya*) doğmuş ve 457/466’da ölmüştür. Apameia yakınlarındaki bir manastıra giren Theodoret, 423 yılında *Kyrrhos* (Kuzey Suriye’de, Afrin Çayı yakınlarında bir yerleşim) patriği seçilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. (Baldwin, 1991:2049; Urbainczyk, 2002; Price, 2008:ix-xi).

⁹ Eserin İngilizce çevirisi için bkz. (Price (Çev.), 1985 ve ikinci baskı, 2008).

“Süryanice Yaşamöyküsü” şeklindeki üçüncü alt başlık ise Simeon’un yaşam öyküsünün, azizin adı bilinmeyen bir öğrencisi tarafından yazılan Süryanice versiyonunu kapsamaktadır. Tural, bu başlık altında ele aldığı son versiyonun, Theodoret ve Antonius’un kaleme aldığı diğer iki yaşam öyküsü metniyle karşılaştırıldığında, Simeon’a dair görkemli bir aziz profili çizdiğini belirtir (s. 22-23).

“Sütun Tepesinde Bir Yaşam: Aziz Simeon” bölümünde azizin yaşam öyküsüne değinilerek; Simeon’un sütun üzerinde sürdürdüğü çilekeş yaşamı seçmesinin nedenini Antik Dönem’in kültleriyle ilişkilendiren modern kaynaklardaki görüşlere ve bunun aksini söyleyerek, Simeon’un ilginç deneyimini bir pagan kültürünün devamı gibi algılamamanın yersiz olduğunu savunan A. Kleinberg’in görüşüne yer verilmiştir. Kleinberg’e göre; Simeon’u pagan sütunculardan ayıran önemli farklar bulunmaktadır (2008:166). Tural’ın bu bölümde Simeon’un üzerinde yaşadığı sütunun özelliklerinden de söz ettiği dikkati çeker (s. 23-28).

“Simeon’un Mektupları” başlıklı kısımda Aziz Simeon’un yazdığı ve günümüzde Londra’daki British Museum’un koleksiyonunda bulunan üç mektuptan söz edilir (s. 28-31). Simeon’un mektuplarından ilki Yahudi sinagogları ile ilgili Bizans imparatoru II. Theodosius’a (408-450) hitaben 422/423’te yazılmıştır. Bu mektup azizin ölümünden sonra kaleme alınan Simeon’un Süryanice yaşam öyküsünün içinde de yer alır. Simeon’un ikinci mektubu *Khalkedon (Kadıköy)* Konsili’nde¹⁰ (451) alınan kararlar hakkında piskopos ve keşişlere görüş soran imparator I. Leo’ya (457-474) cevaben kaleme aldığı mektuptur. Sonuncu mektup yine I. Leo’nun görüş talebine karşılık, Simeon tarafından *Antiokheia* piskoposu Basil’e (*Vasileios*) gönderilmiştir. Mektuplar, Simeon’la ilişkili tarihi birer veri teşkil etmesi, Simeon’un dinî ve siyasî alandaki etkinliği, öte yandan kilise tarihi açısından, azizin yaşam öyküsünü anlatan metinler kadar değerlidir. Bu nedenle yazarın, Simeon’un mektuplarına değinmiş olması da son derece önemlidir.

“Simeon’un Örnekliği-Takipçileri” başlığı altındaki bölümde ilkin, Aziz Simeon’un ardında bıraktığı iki önemli eserden söz edilir. Bunlardan ilki, kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan ancak 479-490 dolaylarında inşa edildiği tahmin edilen Kal’at Sim’an’daki kalıntılardır. İkincisi ise Simeon’un zorlu bir mücadeleyi göze alarak başlattığı büyük bir gelenek; yani sütun üzerinde münzevi ve sade bir hayat sürdürme geleneğidir. Bu bölüm içinde ayrıca Aziz Simeon’un yaşamının dine adanmışlığından etkilenen bazı dindar Hristiyanların, onun gibi sütun üzerinde yaşam sürmeyi seçtiği konusu üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde adı geçen Hristiyan sütun münzevilerinden Daniel,¹¹ *Genç*

¹⁰ *Khalkedon (Kadıköy)* Konsili 451’de Bizans imparatoru Markianos’un (450-457), Hristiyan dünyasına barış getirmek üzere *Khalkedon*’da topladığı konsildir. Dini danışmanları tarafından yönlendirilen Markianos, konsilde toplanan patriklere, konsilin dikkate almasını beklediği önerileri özetleyen bir dizi mektup göndermiştir. Böylece *Khalkedon*’daki konsil, 4. *ökümenik* konsil ve Hristiyan tarihinde o güne kadar düzenlenen en önemli konsil olmuştur (Kaya Zenbilci, 2017:45). *Khalkedon (Kadıköy)* Konsili’ne ilişkin ayrıca bkz. (Sellers, 1953; Chadwick, 1955:17-34; Morris, 1998:3-46; Price ve Gaddis, 2007; Kaya Zenbilci, 2017:45-47).

¹¹ Aziz Daniel (*Δανιήλ ὁ στυλίτης*), Simeon’un çağdaşıdır. Daniel’in yaşam öyküsü Simeon’dan daha iyi bilinmektedir ve müritlerinden biri tarafından kaleme alınmıştır. Daniel tahmini olarak 409 yılında, Maratha’da doğmuştur. Daniel’i Tanrı’ya adama sözü veren ebeveynleri oğullarını henüz 5 yaşındayken bir manastıra

Symeon,¹² Alypios,¹³ Luka¹⁴ ve Lazaros'un¹⁵ yaşam öykülerine ayrı başlıklar halinde kısaca değinilmiştir (s. 31-35). Kitabın birinci kısmında, sütun üzerinde yaşamın nasıl olduğuna, bunun nasıl bir "adanmışlık" şekli olduğuna dair ayrı bir bölüm bulunmamakla birlikte, gerek Simeon'un yaşamından verilen kesitler, gerekse Simeon'un başlattığı geleneği takip eden diğer azizler üzerinden bu yaşam tarzı hakkında okuyucuya fikir verilmiştir.

Kitabın ikinci kısmı olan çeviri bölümünde, "Aziz Simeon'un Hayatı" başlığı altında azizin yaşam öyküsünü sunan üç ayrı metinle ilişkili olarak üç alt başlık açılmıştır. Bunlardan ilki olan "Yazarı Bilinmeyen Süryanice Metin" başlığı altında Aziz Simeon'un yaşam öyküsünün Süryanice versiyonunun İngilizceden Türkçeye çevirisi yer alır. Süryanice orijinal metin, azizin hayatını anlatan en erken tarihli nüsha kabul edilir ve anonim yazarlıdır. Metin günümüzde British Museum (Londra) koleksiyonunda yer alan Add. 14484 döküm numaralı

verme girişiminde bulunmuşlarsa da; manastırın keşişleri Daniel'i 12 yaşına kadar kabul edemeyeceklerini bildirmişlerdir. Sonradan bu yerel manastıra giren Daniel burada 25 yılını geçirmiştir. 452 yılında Daniel, *Veroia (Halep)* yakınlarında Simeon'u ziyaret etmek üzere yola çıkmış ve Yeruşalim'e uğramıştır. Daniel sonunda Simeon'un yanına ulaşmış ve Simeon tarafından kutsanmıştır. Azize ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. (Butler, 1846:703; Dietz, 2004:213; Fox, 1997: 175; Kaya Zenbilci, 2018:5-6).

¹² Aziz Genç Simeon *Stylites* 521 yılında, *Antiokheia*'da (*Antakya*), dindar Hristiyan bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiş; 2 yaşında iken vaftiz edilmiştir. Henüz çok küçük bir yaşta iken *Antiokheia* yakınlarında bir dağ üzerinde kurulmuş Thaumistore Manastırı'na girerek; birkaç yıl boyunca, aynı yerde rahip olan bir münzeviye hizmet etmiştir. Günlerini bir sütun üzerinde geçirirken; efendisi 526 yılında Genç Simeon'a bir sütun yapmasını ve üzerinde yaşamasını salık vermiş; Simeon efendisine Tanrı'dan buyruk almışçasına itaat etmiş ve 60 yıl boyunca manastırdaki iki sütun üzerinde dönüşümlü olarak yaşamını sürdürmüştür. 592 yılında Simeon hasta düşmüş ve ardından ölmüştür. Aziz Genç Simeon'a ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. (Van den Ven, 1957:1-57; Festugière, 1973:70-73; Kazhdan ve Ševčenko, 1991b:1986-1987; Kaya Zenbilci, 2018:6-7).

¹³ Aziz Alypios *Stylites* (*Αλύπιος ὁ Στυλίτης*) 7. yüzyılın asketikleri arasındadır. Yaşam öyküsüne ilişkin üç orijinal anonim kaynak vardır. Alypios *Hadrianapolis*'te doğmuştur. 53 yıl boyunca sütun üzerinde yaşamıştır. Hayatının son 14 yılı boyunca ayakta duramayacak kadar ağır engellidir. 99 yaşında hayata veda etmiştir. Alypios'a ilişkin bkz. (Filimon, 2015; Kuper, 2016; Kaya Zenbilci, 2018:7-9).

¹⁴ Aziz Luka (*Khalkedonlu/Kadıköylü Loukas*) *Anatolikon themas*ındaki bir köyde, *Attikom*'da, 879 ya da 900 yılında refah içinde yaşayan bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 18 yaşına geldiğinde Bulgarlarla yapılan bir savaş sırasında Bizans ordusunda görev yapmış; 24 yaşına kadar orduda kalmıştır. Daha önce bir sütun münzevisinin çırağı olan iki askerle tanışması sayesinde rahip olmaya karar veren Luka, sade bir yaşam biçimini benimsemiş; bir süre kendini zincirleyip katı bir diyet uygulayarak yaşamını sürdürmüştür. Bir gün ailesinin yanından ayrılarak Olympos Dağı'na gitmiş; burada Aziz Zakharias Manastırı'na girmiştir. Manastırdan kaçarak bir süreliğine Lagaina Köyü'ne giden Luka, oradan da kendi köyüne geri dönmüş; iki buçuk yıl süreyle bir mağarada yaşamıştır. Luka, 933 yılında Aziz Demetrios Manastırı yakınlarındaki babasına ait bir arazide bir sütun inşa etmiştir. 935'ten itibaren *Eutropus* piskoposu Mikhail'in takdisi ve izniyle yeni bir sütun inşa ederek; hayatının 44 yılını *Khalkedon* yakınlarındaki *Eutropus*'ta diktiği bu sütun üzerinde geçirmiştir. Luka 979 yılında hayata veda etmiştir. Aziz Luka'ya ilişkin bkz. (Delehay, 1923:195-237; Kazhdan ve Ševčenko, 1991c:1253-1254; Magdalino, 2002:101; Kaya Zenbilci, 2018:9-10).

¹⁵ Aziz Lazaros Galesiotes (*Leon* olarak da bilinir); 972 yılında *Magnesia* yakınlarındaki bir köyde dindar bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Henüz küçük bir çocukken manastır yaşamını deneyimlemiştir. 14 yaşında Yeruşalim'e giderken yolu üzerindeki Attalia'da kendini bir mağaraya kapatmıştır ve 7 yılını mağarada geçirmiştir. Daha sonra Yeruşalim'e giderek 16 yıl boyunca burada yaşamıştır. Malpadeas Köyü, Galesion Dağı yakınlarındaki Theotokos Manastırı, Koumaron Dağı'ndaki Azize Marina Şapeli gibi çeşitli yerlere giden Lazaros; en son Koumaron'da bir sütun inşa ederek 7 yıl sütun üzerinde yaşamını geçirmiştir. Ardından Galesion Dağı'na çıkan Lazaros bir süre bir mağarada yaşamıştır ve bir sütun daha inşa etse de buradan da ayrılmak zorunda kalmıştır. Galesion'da oluşan üç manastır, sütun üzerinde yaşayan Lazaros tarafından yönetilmiştir. Lazaros 1053'te sütunun tepesindeyken ölmüştür. Azize ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. (Greenfield, 2000; Kaya Zenbilci, 2018:11-12).

eserin içindedir. Metin F. Lent tarafından İngilizceye aktarılmıştır (yayın tarihi 1915) (s. 37-129). Esasen Aziz Simeon'un Süryanice yaşam öyküsünün üç versiyonu vardır. Ancak Tural, Süryanice metnin en erken tarihli kabul edilen nüshasının, Add. 14484'teki metnin İngilizce çevirisini esas almıştır. Tural, Süryanice diğer versiyonlara ilişkin ise dipnotta bilgi vermiştir (s. 37, dipnot 10).

İkinci kısımdaki ikinci alt başlık "Theodoret - Symeon (Stylites)", Theodoret'in Aziz Simeon hakkında yazdığı yaşam hikâyesinin, R. M. Price tarafından (yayın tarihi 1985) ve R. Doran tarafından (yayın tarihi 1992) İngilizceye çevrilen versiyonunun Türkçe çevirisini içermektedir (s. 129-142). Son olarak "Antonius" başlığı altında Aziz Antonius'un kaleme aldığı Simeon'un öyküsünün son versiyonunun A. L. Hayes'in editörlüğünü yaptığı *Church And Society In Documents 100-600 A.D.* (Toronto, 1995) adlı yayında yer alan metinle birlikte, bir başka yayında R. Doran tarafından İngilizceye aktarılan metni Türkçeye çevrilerek verilmiştir (yayın tarihi 1992) (s. 142-156). Ancak kitapta üç metnin ortak ve ayrılan yanlarına değinilmemiştir.

Kitabın sonunda dokuz sayfalık kaynakça (s. 157-165), görseller (s. 166-169) ve yazarın kısa biyografisi (s. 170) yer almaktadır. Eserin kaynakçası değerlendirildiğinde, yazarın ağırlıklı olarak İngilizce yayınlardan yararlandığı dikkati çeker. Türk araştırmacılar tarafından yazılmış kitap, tez, ansiklopedi maddesi ve makalelerden de metin içerisinde faydalandığı görülmektedir.

Yazar kitabında Türkçe karşılığı bulunmayan bazı İbranice kelimeleri dipnotlarda açıklayarak ve ikinci bölümde, yaşam öykülerinin versiyonlarında kutsal metinlere atıfta bulunulan kısımları dipnotlara Eski Ahit ve Yeni Ahit'teki bölüm, bap ve ayet numaralarıyla ekleyerek okuyuculara kolaylık sağlamıştır.

Aziz Yaşlı Simeon sütun azizlerinin öncülüdür ve ardından gelen pek çok dindara, tevazu içinde sürdürdüğü yaşamı, sabrı, dinine olan bağlılığı, öğretileri ve inancı ile örnek olmuştur. Aziz'in ölümünden sonra çeşitli bölgelerde dindar Hristiyanlar onun gibi sütun üzerinde yaşamayı seçmiş ve bu türden bir yaşamı seçerek dinlerine olan bağlılıklarını göstereceklerine ve artıracaklarına inanmışlardır. Bu anlamda ilk sütun münzevisi olması ve pek çok kişiyi etkilemiş olması nedeniyle Aziz Simeon kilise tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Hristiyanlıkta azizlerin yaşam öyküleri 4.-7. yüzyıllarda oldukça yaygındır. Bu metinler kendini Tanrıya adanmış, bedenini terbiye etmeyi yaşam biçimi olarak benimsemiş, günlerini dua, tövbe ve ibadetle geçirip, hastaları iyi ederek mucizeler yaratmış, kutsal sayılan insanların olağanüstü hikâyelerini içerir. Bu türden yaşam öykülerinde zikredilen yer ve kişi adları, çeşitli unvanlar, eserin yazıldığı dönem içindeki dini tartışmalar, siyasi ve tarihi olaylar hakkında verilen bilgiler son derece önemlidir. Nitekim Tural'ın burada ele aldığımız kitabında Aziz Simeon'un yaşam öyküsünün üç versiyonunun çevirisinin yapılması tarih biliminin yanı sıra sanat tarihi, halk bilimi, teoloji gibi birçok disiplin için önemli bir kaynak

oluşturur. Eserlerin Türkçeye çevrilmesi bu kaynaklara ulaşamayan Türk araştırmacılar için büyük kolaylık sağlamıştır.

Aziz Simeon Bizans dönemi eserlerinde sıklıkla betimlenen bir aziz olmuş ve tasvirleri, azizin kültürünün gelişimine katkı sağlamıştır. Bu bağlamda Aziz Simeon sanat tarihsel açıdan da önemli bir azizdir. Bu kitap Aziz Simeon'un yaşam öyküsünün versiyonlarını Türkçeye aktararak bir arada sunması bakımından, sanat tarihinin metodolojisi içinde yer alan ikonografik çözümleme bağlamında yararlanılabilecek, Aziz Simeon'u tasvir eden eserlerin incelenmesinde sanat tarihçilere fikir verebilecek, güncel ve derli-toplu bir çalışma niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

- Aykit, D. A. (2012). Akdenizli Bir Keşiş: Sütuncu Simeon. *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 81-104.
- Baldwin, B. (1991). Theodoret of Cyrrihus. A. Kazhdan (Ed.) içinde, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III. New York-Oxford: Oxford University Press. s. 2049.
- Bartelink, G. J. M. (1981). Die älteste lateinische Übersetzung der Vita Antonii des Athanasius im Lichte der Lesarten einiger griechischer Handschriften. *Revue d'Histoire des Textes*, 11, 397-413.
- Butler, A. (1846). St. Daniel, The Stylite, C. İçinde, *The Lives of The Fathers, Martyrs, and Other Principal Saints*, (s. 703). New York.
- Chadwick, H. (1955). The Exile and Death of Flavian of Constantinople: A Prologue to The Council of Chalcedon. *The Journal of Theological Studies*, 6(1), 17-34.
- Delehaye, H. (1927). *Les Saints Stylites*. Brüksel, Paris.
- Dietz, M. (2004). Daniel The Stylite. P. G. Jestice (Ed.) içinde, *Holy People of The World A Cross-Cultural Encyclopedia*. Santa Barbara-California, Denver-Colorado, Oxford-England. s. 213.
- Filimon, F. (2015). *Pillar of the Communities: The Lives of Alypius the Stylite*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Central University Medieval Studies.
- Festugière, A. M. (1959). *Antioche Païenne et Chretienne, Ubanus, Chrysostome et Its moines de Syrie*. Paris.
- Festugière, A. M. (1973). Types épidauriennes de miracles dans la vie de Syméon Stylite le Jeune. *Journal of Hellenic Studies*, 93, 70-73.
- Greenfield, R. P. H. (2000). *The Life of Lazaros of Mt. Galesion An Eleventh Century Pillar Saint*. Washington, D. C.
- Fox, R. L. (1997). The Life of Daniel. M. J. Edwards ve S. Swain (Ed.) içinde, *Portraits: Biographical Representation in The Greek and Latin Literature of The Roman Empire*, (s. 175). Oxford: Clarendon Press.
- Goehring, J. E. (1996). Withdrawing from the Desert: Pachomius and the Development of Village Monasticism in Upper Egypt. *The Harvard Theological Review*, 89(3), 267-285.
- Gregg, R. C. (Çev.) (1980). *Athanasius: The Life of Anthony nd The Letter to Marcellinus*. New Jersey: Paulist Press, Inc.
- Halkin, F. (Ed.) (1982). *Le Corpus Athénien de Saint Pachôme*. Cenova.
- Kazhan, A. (1991). Anthony The Great. A. Kazhdan (Ed.) içinde, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I. New York-Oxford: Oxford University Press. s. 125-126.
- Kazhdan, A. ve Ševčenko, N. P. (1991a). Symeon The Stylite The Elder. A. Kazhdan (Ed.) içinde, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III. New York-Oxford: Oxford University Press. s. 1985-1986.
- Kazhdan, A. ve Ševčenko, N. P. (1991b). Symeon The Stylite The Younger. A. Kazhdan (Ed.) içinde, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III. New York-Oxford: Oxford University Press. s. 1986-1987.
- Kazhdan, A. ve Ševčenko, N. P. (1991c). Loukas The Stylite. A. Kazhdan (Ed.) içinde, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II. New York-Oxford: Oxford University Press. s. 1253-1254.
- Kaya Zenbilci, İ. (2017). *Orta Bizans Dönemi Konstantinopolis Manastır Atölyeleri ve Resimli El Yazmaları Üretimi*. [Basılmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kaya Zenbilci, İ. (2018). Münzevi Yaşam Fikrinin Bizans Tasvirlerindeki Yansımaları: Sütun Üzerinde Yaşayan Azizler. M. Evsile ve diğerleri (Ed.) içinde, *Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar*, c. III (s. 1-36). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Kleinberg, A. (2008). *Flesh Made Word: Saint's Stories and The Western Imagination*. Londra: The Belknap Press.
- Kuper, C. N. (2016). *Life of Alypius the Stylite (BHG 65)*. https://www.academia.edu/26469269/The_Life_of_Alypius_the_Stylite_BHG_65_translati_on_with_notes

- Magdalino, P. (2002). What We Heard in The Lives of The Saints We Have Seen with Our Own Eyes: The Holy Man As Literary Text in Tenth-Century Constantinople. J. Howard-Johnston ve P. A. Hayward (Ed.) içinde, *The Cult of Saints in Late Antiquity and The Early Middle Ages, Essays on The Contribution of Peter Brown*, (s. 83-114). Oxford: Oxford University Press.
- Meyer, R. T. (1950). *The Life of St. Anthony*. Westminster.
- Morris, J. R. (1998). Chalcedon and Contemporary Christology: A New Direction for An Ancient Christology. *Angelicum*, 75(1), 3-46.
- Osppe, C. P. Z. (2016). *Early Christian Ascetism in The Vita of St Paul The First Hermit*. https://www.academia.edu/30467504/Early_Christian_asceticism_In_the_Vita_of_St_Paul_the_First_Hermit
- Price, R. M. (Çev.) (1985/2008). *A History of The Monks of Syria by Theodoret of Cyrrhus*. Kentucky: Cistercian Publications-Liturgical Press.
- Price, R. ve Gaddis, M. (Ed. ve Çev.) (2007). *The Acts of the Council of Chalcedon*. (Translated Texts for Historians), c. I-III. Liverpool: Liverpool University Press.
- Rebenich, S. (2009). Inventing an Ascetic Hero: Jerome's Life of Paul the First Hermit. A. Cain, J. Lössl (Ed.) içinde, *Jerome of Stridon. His Life, Writings and Legacy*, (s. 13-27). Farnham: Ashgate.
- Rousseau, P. (1985). *Pachomius: The Making of a Community in Fourth Century Egypt*. Los Angeles.
- Rubenson, S. (1995). *The Letters of St. Anthony Monasticism and Making of A Saint*. Minneapolis: Fortress Press.
- Sellers, R. V. (1953). *The Council of Chalcedon*. Londra.
- Trilling, J. ve Kazhan, A. (1991). Pachomios. A. Kazhdan (Ed.) içinde, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III. New York-Oxford: Oxford University Press. s. 1549-1550.
- Tural, M. (2018). *Sütun Tepesinde Bir Ömür Aziz Simeon, Giriş Derleme ve Tercüme*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Urbainczyk, T. (2002). *Theodoret of Cyrrhus: The Bishop and the Holy Man*. Ann Arbor: University of Michigan.
- Van den Ven, P. (1957). Les écrits de S. Syméon le Jeune avec trois sermons inédits. *Muséon*, 70, 1-57.

